Київська духовна академія і семінарія

Національний Києво-Печерський
історико-культурний заповідник

Жиленко І. В.

Пізні українські житія святого князя Володимира

Тексти і коментарі

Київ
2013

ББК
УДК

За благословенням

Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України

ВОЛОДИМИРА

Рекомендовано до друку:

Вченою радою Національного Києво-Печерського
історико-культурного заповідника
Протокол № 2 від 24.04.2013 р.

Вченою радою Київської духовної академії і семінарії
Журнал № 117 від 10 червня 2013 р.

ББК
УДК

© Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2013
© Київська духовна академія і семінарія, 2013
© Жиленко І. В., 2013

ISBN

Слово до читача

Книга, яку Ви тримаєте в руках, присвячена одному з найшанованіших святих українського народу – святому рівноапостольному князю Володимиру. Саме святий Володимир зробив доленосний вибір, який визначив розвиток нашого народу на багато століть наперед. Прийняття Християнства відірвало наших пращурів від язичницьких культів та принесло народу Євангельські моральні цінності. Хрещення Київської Русі стало фундаментом для формування самобутньої української культури. Після Хрещення Київської Русі ми спостерігаємо розвиток вітчизняної архітектури, образотворчого мистецтва, писемності.

З моменту Хрещення киян у водах Дніпра минуло вже 1025 років. І сьогодні Українська Православна Церква разом з Українською державою урочисто святкує цей ювілей. Однак 1025-річчя Хрещення Київської Русі має стати для нас не тільки приводом для урочистих заходів, а й спонукати до актуалізації тієї багатовікової духовної спадщини, яка своїм корінням сягає часів святого Володимира.

Саме така актуалізація і була головним завданням для автора цього видання. Тут зібрано дорогоцінні скарби української християнської писемності. У книзі представлено житія святого Володимира, які збереглися в рукописах або друкованих виданнях XVII–XVIII століть. Усі ці тексти походять з українських земель. Вони дозволяють наочно побачити, як передавалась, поширювалась та збагачувалась традиція шанування святого рівноапостольного князя Володимира українським народом. Важливо, що тексти житій подано тут не лише мовою оригіналу, але й в адаптації сучасною українською мовою. Публікації доповнено передмовою і ґрунтовними додатками. Саме тому книга стане у нагоді спеціалістам, а також зацікавить широке коло читачів.

Це видання є ще одним важливим плодом співробітництва між Київською духовною академією та Національним Києво-Печерським історико-культурним заповідником.

Вивчення житій святих є невід'ємною складовою духовного життя кожного християнина. Тому справді народними книгами стали свого часу Патерик Печерський та Четії-Мінеї святого Димитрія Ростовського. Впевнений, що і це унікальне видання займе почесне місце не лише в наукових спеціалізованих бібліотеках, але й на книжкових поличках усіх, хто цікавиться історією Церкви Христової в Україні.

Митрополит Бориспільський,

Ректор Київської духовної академії
і семінарії,

Керуючий справами
Української Православної Церкви

ВСТУП

Агіографія, присвячена святому рівноапостольному князю Володимиру, надзвичайно велика[1]. Та все ж історія текстів і наявна в них інформація й до сьогодні не вповні досліджені і залишають багато питань. Наприклад, немає певності навіть у точній даті та місці хрещення рівноапостольного князя[2]. Відмітимо також недостатню кількість узагальнюючих праць з виданням першоджерел. Найбільш повною публікацією володимирівської агіографії мала стати добірка, підготовлена напередодні жовтневого перевороту 1917 р. видатним російським вченим О. Шахматовим. Ця робота, як повідомляє В. Перетц, почала друкуватися у виданнях "Общества любителей древней письменности", і частина її навіть вийшла до 1917 р.[3], а рукописна частина пізніше зберігалася в архівах цього ж товариства[4].

Окрім цього нездійсненого видання існують три синтетичні дослідження з публікаціями текстів – М. Серебрянського[5], О. Соболевського[6]

---

[1] Найповніший на сьогодні список бібліографії, присвячений передусім агіографічним пам'яткам, знаходимо у виданні: Православная энциклопедия. – М., 2004. – Т. 8. – С. 690-718.

[2] Виходячи з деяких повідомлень у ранніх агіографічних матеріалах про св. Володимира, дослідники ще у XIX ст. вповні мотивовано припустили, що князь хрестився ще 986 р. і, вірогідно, в Києві чи Василеві. Див. полеміку на цю тему: *Левитский Н.* К вопросу о времени крещения св. Владимира и Руси // ХЧ. – 1888. – Ч. 2; *Завитневич В.* О месте и времени крещения св. Владимира и о годе крещения киевлян // ТКДА. – 1888. – Январь; *П. Л.* Когда и где совершилось крещение киевлян при св. Владимире // КС. – 1887. – Сентябрь; *Левитский Н.* Важнейшие источники для определения времени крещения Владимира и Руси и их данные (По поводу мнения проф. Соболевского) // Окр. відб. з ХЧ № 3-4, 5-6, 7-8, і 9-10 за 1890 р.

[3] *Перетц В. Н.* Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков. – М. ; Л., 1962. – С. 30. – Прим. 23.

[4] Нам не вдалося знайти надрукованої частини цього дослідження.

[5] *Серебрянский Н.* Древнерусские княжеские жития (Обзор редакций и тексты) // ЧОРЯС. – М., 1915. – Кн. 3.

[6] *Соболевский А. И.* В память исполнившагося 900-летия со времени крещения Руси // ЧИОНЛ. – К., 1888. – Кн. 2. – С. 1-68.

та робота О. Шахматова "Корсунская легенда о крещении Владимира"[7]. На сьогодні ці роботи не те, аби геть застаріли, але явно не відповідають обсягу наявних агіографічних пам'яток. Однак, слід сказати, що вони роблять доступними для дослідників та читачів значний пласт *ранніх* редакцій поширених та проложних житій св. Володимира. Натомість, пізні їх редакції навіть спеціалістам відомі значно менше, і у вищеназваних публікаціях згадуються, радше, епізодично. Особливо ж негожа ситуація з пізніми українськими житіями святого рівноапостольного князя[8]. І це при тому, що, зважаючи на надзвичайний розвій вшанування св. Володимира в Україні, житія його переписувалися, доповнювалися, скорочувалися, перекладалися з книжної на розмовну мову багато разів. Проте на сьогодні більшість із них не знайдені, вже не говорячи про публікацію.

Фрагмент фрески з Десятинної церкви. Фонди Національного музею історії України

Єдине узагальнююче дослідження пізньої української володимирівської агіографії належить до наукового доробку В. Перетца, хоча вчений ставив перед собою вужче завдання – дослідження житій, адаптованих до "простої мови", на відміну від книжної української, основаної на старослов'янській[9]. Автор з цього приводу писав: "ми зупинимося на свідомо здійснених українських обробках житія, які відродили його до життя в українській літературі XVI–XVII ст. і повернули читачам в онов-

[7] *Шахматов А.* Корсунская легенда о крещении Владимира. – СПб., 1906.
[8] Власне це можна сказати і щодо української агіографії загалом.
[9] *Перетц В. Н.* Исследования и материалы по истории... – С. 32-33.

леній мовній та стилістичній формі і, як побачимо нижче, іноді з новим, ускладненим, у порівнянні із слав'яно-руськими зразками, змістом. Кількість списків таких житій кн. Володимира була значно більша, ніж дійшла до нас; списки, що збереглися, відносяться до різних редакцій і у рамках кожної є свої відмінності. При цьому українські житія не співпадають із слов'яно-руськими редакціями". Ми спеціально звернулися до цієї цитати, аби виявити специфіку відбору джерел В. Перетцом, яка здається не зовсім правильною. Як видно навіть із незначної кількості пам'яток, поміщених у цьому виданні, адаптація тексту до книжної чи "простої" мов не є визначальним фактором, а лише частиною редагування вихідного літературного матеріалу.

На сьогодні існує ще одне дослідження, дотичне до нашої тематики. Це монографія Г. Павленко, де пізній володимирівській історіографії відведено чільну роль і опубліковано ряд агіографічних та історіографічних пам'яток[10]. Однак ця робота є передусім літературознавчою, а не джерелознавчою, отже досліджує аспекти, які знаходяться за межами нашої теми.

Канонізація святого рівноапостольного князя Володимира та присвячені йому писемні пам'ятки

Нам, як зазначалося вище, відомий цілий ряд реально існуючих і реконструйованих агіографічних та доагіографічних похвальних творів, присвячених св. Володимиру, що походять із княжої доби, причому, часто їхні повідомлення були діаметрально протилежними. В. Перетц, користуючись недоступною нам нині узагальнюючою роботою О. Шахматова[11], наводить короткий перелік основних груп давніх агіографічних пам'яток, які передували досліджуваним нами. Зважаючи на неможливість дізнатися про висновки дослідження О. Шахматова іншим шляхом, дозволимо собі навести досить великий фрагмент з роботи В. Перетца: "Перерахуємо літературні обробки житія Володимира, виявлені О. О. Шахматовим у зібраних ним 115 списках XV–XVII ст.

[10] *Павленко Г. І.* Становлення історичної белетристики в давній українській літературі. – К., 1984.

[11] Див. с. 5.

А. Древнє житіє. Воно зустрічається у складі компіляції, що містить у собі "Пам'ять і похвалу" князеві Володимиру, "Похвалу кн. Ользі", поширену редакцію так званого "звичайного житія" і деякі інші статті. У первинному вигляді не збереглося. Можливо, воно було складене ще у XI ст., перед "Початковим літописним зведенням", за термінологією О. О. Шахматова; автор житія користувався літописом, який до нашого часу не дійшов.

Б. Проложне житіє, що існує в чотирьох видах; скорочений текст четвертого виду увійшов до друкованого Прологу 1643 р. й пізніших видань.

В. Поширене проложне житіє має за основу звичайне проложне; з доданого звертає на себе особливу увагу розповідь про убивство корсунського князя, про шлюб його дочки з Ждьберном, про відправлення останнього до грецьких царів та ін. Джерело цих додатків романтичного характеру – особлива "оповідь" про хрещення кн. Володимира, що відбилося також і в особливому житії.

Г. "Пам'ять і похвала" кн. Володимиру, складені мнихом Іаковом, збереглися у складі компіляції разом з "Похвалою" кн. Ользі.

Д. Звичайне житіє кн. Володимира, складене за літописом "Повісті минулих літ" з додаванням відомостей з іншого джерела, – відоме нам з багатьох рукописів; всі списки можна розділити на дві редакції, з яких перша ближча до літопису.

Е. Поширений вид звичайного житія, за спостереженнями О. О. Шахматова, існував у шести різновидах, причому третю з них він виявив у білоруській збірці (зібрання Чудова монастиря № 62-264 XVI ст.[12])"[13].

Ми не будемо торкатися аналізу вищезгаданих текстів, оскільки студійовані нами пам'ятки були далеким майбутнім давньої традиції, а відтак – далекими похідними від складних перипетій взаємодії легендарних, агіографічних і літописних текстів перших століть по Хрещенні України-Русі. Отже, відзначимо тільки: ці твори так чи інакше дотичні до підготовки канонізації чи самої канонізації святого рівноапостольного князя. Проте, незважаючи на цілу низку збережених першоджерел, а деякі з них є шедеврами давньої української літератури, ми на сьогодні не можемо стверджувати точно, як і коли відбувалась ця канонізація, і чи взагалі були якісь спеціальні канонізаційні заходи, чи вшанування св. Володи-

[12] Див. його текст: *Сперанский М.* Библиографические материалы А. Попова. Хронографы Чудова монастыря // ЧОИДР. – 1889. – Кн. 3. – С. 33-42.

[13] *Перетц С.* Исследования и материалы по истории… – С. 30-31.

мира усталилося як побожна православна традиція. А все ж цей хронологічний репер важливий тим, що саме з того моменту писання окремих авторів неминуче починали шлях все більш розгалуженої трансформації в різних місцях і територіях. Що ж ми можемо, попри застереження про брак інформації, сказати стосовно канонізації св. Володимира? У російській історіографії, традиційно схильній усі релігійні процеси України вимірювати за прикладом Залісся, усталився погляд на зв'язок початку вшанування святого рівноапостольного князя з часом помонгольським, ледь не з кінцем XIII ст.[14] Дослідження останніх десятиліть довели, що цей висновок невірний навіть для Новгородської землі. Так, останнім часом Б. Успенський опублікував примітку до служби свв. Борису і Глібу, яка входить у список Студійського уставу XII ст.[15] під 24 липня: "**чтетсѧ житие кнѧзѧ Володимира, и҆ томь є҆сть моученіе ст҃ою Бориса и҆ Глѣба**"[16]. Н. Мілютенко коментує цю знахідку так: "Служби Володимиру в Уставі немає, але якщо є посилання на житіє, то уставщик або писар XII ст. його знали, і список був у бібліотеці. Нині текст, що містить житія Володимира, Бориса і Гліба, невідомий. Це могла бути "Пам'ять і похвала" Іакова Мниха, де окрім вставної статті про княгиню Ольгу читалася розповідь про Бориса і Гліба"[17]. І хоча цей автор, посилаючись на відсутність найменування рівноапостольного князя святим, вважає, ніби маємо справу лише з *певним етапом становлення* його вшанування, проте, на наш погляд, примітка однак відображає цю практику вже досить розвиненою і усталеною, щоб відобразити навіть у письменстві віддаленого від Києва Новгородського Софійського собору, звідки походить рукопис. Це дає нам право повернутися до зауваження, зробленого свого часу Є. Голубинським, котрий відзначав два випадки, коли літописець, згадуючи день пам'яті св. Володимира, ідентифікує його за пам'ятями грецьких святих, а не рівноапостольного князя[18], і вважає це доказом від-

[14] *Голубинский Е.* История русской церкви. – М., 1900. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 391-393; *Голубинский Е.* История канонизации святых в русской церкви. – М., 1903. – С. 63-64; *Васильев В.* История канонизации русских святых. – СПб., 1893. – С. 81. Порівн. автоматичне використання даних про канонізацію 1240 р.: *Павленко Г. І.* Становлення історичної белетристики... – С. 47.

[15] Докладніше про нього див.: Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. – М., 1984. – С. 135-136.

[16] *Успенский Б. А.* Борис и Глеб: восприятие истории в Древней Руси. – М., 2000. – С. 43-44.

[17] *Милютенко Н. И.* Святые князья-мученики Борис и Глеб. – СПб., 2006. – С. 56.

[18] *Голубинский Е.* История русской церкви... – С. 391-392.

сутності його вшанування. Проте, чи не маємо ми зараз право припустити, що день пам'яті спочатку був іншим? Адже переносилися навіть пам'яті печерських святих. Не виключено, що вищезгадана вказівка у Студійському уставі якраз свідчить, що день пам'яті св. Володимира і його синів-мучеників спершу збігався.

Звернемося ще до одного відкриття останніх років. Йдеться про опубліковану В. Яніним та А. Залізняком берестяну грамоту (№ 906) третьої чверті XI ст. із зазначенням імен святих:

Берестяна грамота № 906 із згадкою про св. рівноапостольного князя Володимира. Фото і прорис. "Древнерусские берестяные грамоты". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gramoty.ru/index.php?no=906&act=full&key=bb

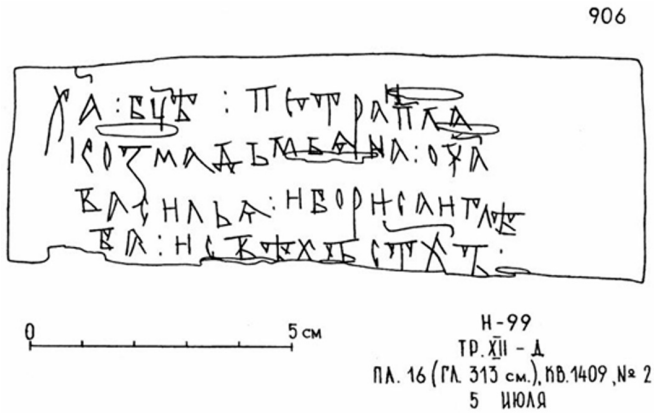

хл҃: вс҃ѣ: петра " пл҃а
козмадьмьжна: оч҃а
васильж: и борса и глѣ
ва: и свѣхъ (sic!) ст҃хъ[19]

[19] *Янин В. Л., Зализняк А. А.* Берестяные грамоты из новгородских раскопок 1999 г. // Вопросы языкознания. – 2000. – № 2. – С. 6. Йдеться про берестяну грамоту № 906.

Автори публікації описують цю пам'ятку так: "Грамота написана бездоганно каліграфічним книжковим почерком. Піп записав собі для пам'яті ключові слова отпуста, тобто літургійної формули, що завершує службу. Вибір святих у складі цієї формули (окрім завершального "усіх святих") непостійний – він залежить від дня року, від храму та ін. Родові відмінки визначаються таким, що мається на увазі *молитвами* (чи *молитвъ ради*). Винятковий інтерес представляє згадка Бориса і Гліба". Автори публікації не зовсім певні щодо однозначної атрибуції імені "отця Василія", як згадки св. Володимира: "Не вповні ясна фігура згадуваного у цьому переліку отця Василія. Можливо, це св. Василій Великий (Кесарійський). Інша можливість полягає в тому, що тут мається на увазі батько Бориса і Гліба Володимир, у хрещенні Василій". Більш категоричним був Б. Успенський: "Вірогідно, під "отцем Василієм" у цьому контексті згаданий не хто інший, як Володимир, хресним ім'ям якого було, як відомо, Василій: перелік святих подається тут у хронологічному порядку (у послідовності християнського календаря), і, відповідно, Володимир (Василій), пам'ять якого припадає на 15 липня, згадується між свв. Косьмою і Даміаном (пам'ять 1 липня) та свв. Борисом і Глібом (пам'ять 24 липня)[20].

Таким чином, маємо всі підстави стверджувати про багатовіковий період вшанування св. Володимира як святого навіть у віддаленій Новгородській землі, і, звичайно ж, у Києві. Тільки цим можна, зрештою, пояснити наявність в Україні окремої складної *традиції* житійних текстів – нетотожних, але близьких не тільки за змістом (що, власне, не було б дивним), а й за способом викладу й формування тексту. Деякі з них були настільки вагомими і популярними, що з'явилась потреба їх адаптувати до розмовної "простої мови". При цьому саме у пізній українській володимирівській агіографії особливо видно, запроваджену ще у перші століття її побутування, близьку спорідненість між агіографічними та літописними текстами, що свідчить про її формування у середовищі людей освічених і добре знайомих із вітчизняною історією. Так, приміром, дуже важко сказати, потрапили деякі читання в агіографічні тексти з Густинського літопису чи навпаки.

Виходячи з цієї особливості, в основу нашого дослідження покладено пам'ятку, яка дещо випадає із загального ряду інших відомих нам житій і є надзвичайно близькою саме до літописного тексту. Ця пам'ятка є

[20] *Успенский Б. А*. Борис и Глеб: восприятие истории... – С. 44-45.

найбільш поширеною серед відомих нам пізніх українських житій святого рівноапостольного князя Володимира. До того ж, цей текст, як нам відомо, ще ніколи не був опублікований. Йдеться про житіє, яке знаходимо у додатковій частині Києво-Печерського патерика Йосифа Тризни (середина XVII ст.).

Житіє святого Володимира у складі Патерика архімандрита Йосифа Тризни

Архімандрит Києво-Печерський Йосиф Тризна. Копія XIX ст. з прижиттєвого портрета. Фонди НКПІКЗ

Йосиф Тризна (? – † 1655 або 1656) походив із відомого православного шляхетського роду. З дитячих років майбутній архімандрит мешкав у Лаврі, де отримав виховання і ґрунтовну освіту. Протягом 1640–1647 рр. обіймав ігуменство у Віленському Святодухівському монастирі – надзвичайно вагомому на той час форпості Православ'я у Литві. 1647 р. Тризна повернувся до Києва, і з благословення свт. Петра Могили, став його наступником. Печерську архімандрію обіймав з 25 січня 1647 р. до своєї смерті 1655 чи 1656 р. На жаль, до нас дійшло надзвичайно мало його власних писань. З друкованих творів панотця відома тільки передмова до "Літургіаріона" (Служебника) 1653 р. Проте до сьогодні збереглося писання о. Йосифа, яке прославило його серед найвагоміших українських письменників XVII ст. Йдеться про унікальну рукописну редакцію Патерика.

Рукопис писаний на 300 листах, скорописом XVII ст. Повний заголовок такий: "Житиѧ и повизи прпбныхъ ѻцъ нашихъ в пещерахъ просиѧвшихъ. Списанъ трудолюбнемъ блаженнаго Нестора руского лѣтопица. По времени же паки приложи нѣкои житиѧ ст҃ы ѻцъ печерски. бголюбивый епкпъ симонъ суда́ски владимерски. послѣди пространнѣе написа, и въ единосчнеи. блжный поликарпъ архимандрит печерскии. Ние же мало протраннее ѿ

лѣтопиця рꙋскаго"[21]. Він зберігся у єдиному списку, свого часу подарованому відомому московському письменнику, монаху Троїце-Сергієвої лаври Симону Азар'їну, і на думку Я. Щапова, створеному ще за життя редактора[22]. Оригінал твору, найвірогідніше, загинув у Лаврі під час пожежі 1718 р., коли згоріла вся монастирська бібліотека.

Створена Йосифом Тризною редакція Патерика, як і більш рання Феодосіївська редакція та польськомовний Paterykon, відзначалася введенням у текст Патерика непечерських літописних повідомлень. Проте Тризна, на відміну від Сильвестра Косова, створив велике літописно-агіографічне зібрання, яке можна радше назвати історією (чи збіркою першоджерел до історії) Київської і всія Русі митрополії. Окрім Печерського патерика, який починається в рукописі тільки з 91 аркуша, тут знаходимо великі фрагменти літописного тексту та ряд окремих агіографічних творів, які безпосередньо не відносяться до історії Лаври й Православ'я у Києві загалом.

Наразі ця робота так ніколи й не була опублікована, що зазвичай пояснюють значним обсягом і невпорядкованістю лаврського матеріалу. Втім, можна зазначити, що лаврська друкарня видавала книги й більшого обсягу, отже, вірогідно, причина у тому, що збірка не була надрукована через бідність обителі в час Хмельниччини та Руїни. Можна також припустити, що питання про видання збірки і не виникало, бо її не можна було назвати вповні закінченим твором, як це сприймалося українською історіографією ранньомодернового часу (ті параметри мало чим відрізнялися від нинішніх).

Разом з тим, не підлягає сумніву, що серед джерел, використаних при підготовці видання Патерика 1661 р. головним було саме писання о. Йосифа.

У роботі, присвяченій іншому історичному виданню цього часу – Синопсису – ми дійшли висновку, що робота над слов'янським виданням Патерика (1661) велася водночас із написанням історичного довідника, яким став Синопсис[23], і з певною вірогідністю припустили, що

[21] Скани опубліковані на офіційному сайті Троїце-Сергієвої лаври "Дом живоначальной Троицы" в рамках спільного проекту Російської Державної бібліотеки та Троїце-Сергієвої лаври. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stsl.ru/manuscripts/book.php?manuscript=714&col=1&Submit= %CE%F2%EA%F0%FB%F2%FC

[22] *Щапов Я. Н.* Туровские уставы XIV века о десятине // Археографический ежегодник за 1964 год. – М., 1965. – С. 252.

[23] *Жиленко І. В.* Синопсис Київський // Лаврський альманах. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 18-19.

автором Синопсиса був о. Йосиф. Отже, можна припустити і генеалогічний зв'язок між цим виданням і Патериком. Втім, через неспівставність обсягу обох творів та внесення в останній значної інформації із західних історичних писань, провести якісь реальні паралелі між ними досить складно, хоча деякі нюанси змісту й свідчать на користь нашої теорії[24].

На сьогодні Патерик Йосифа Тризни є, мабуть, найменш дослідженою пам'яткою давньої української літератури великого обсягу. Причина передусім полягає у тому, що твір уцілів тільки в одному списку, і зберігається за межами України[25].

Патерик Йосифа Тризни є майже енциклопедичним зібранням як літописних, так і агіографічних текстів. Нами до сьогодні досліджено лише незначну його частину, проте вже можливо у загальних рисах охарактеризувати джерельну базу того літописного матеріалу, який був ним використаний. Весь цей текст створений, найвірогідніше, на основі одного літописного протографа, можливо, з незначними вкрапленнями додаткових вставок (втім, можливо, вони вже містилися у цьому протографі). Це літописне зведення найбільш схоже з початковою частиною пам'ятки, відомої в науці під назвою як Тверський збірник. Деякі особливості тексту ведуть нас до іншого, спорідненого з Тверським, зведення, відомого як Львовський літопис. Також зустрічаємо читання, які знаходять пара-

[24] Цю думку підтверджує також і В. Кучкін, який відзначав, що інформаційна плутанина у статті 6686 р. в пом'янику церков, доданому до основного тексту, наявна і у Синопсисі: *Кучкин В.* Княжеский помянник в составе Киево-Печерского патерика Иосифа Тризны // Древнейшие государства Восточной Европы. – М., 1995. – С. 219.

[25] Навіть у роботах, присвячених історії Патерика, Патерик Йосифа Тризни переважно лише коротко згадується. Див.: *Ундольский В. М.* Иосиф Тризна, редактор Патерика Печерского // ЧОИДР. – 1846. – Кн. 4. – Отд. 4. Смесь. – С. 5; *Яковлев В. А.* Древнекиевские религиозные сказания. – Варшава, 1875. – С. 56-64; *Макарий*. Обзор редакций Киево-Печерского патерика, преимущественно древних // ИОРЯС. – СПб., 1856. – Т. 5. – Стб. 161; *Викторова М. А.* Составители Киево-Печерского патерика и позднейшая его судьба. – Воронеж, 1871. – С. 29. Дійсно, наукових досліджень окремих фрагментів пам'ятки небагато. Див.: *Кучкин В.* Княжеский помянник...; *Кучкин В.* Фрагменты Ипатьевской летописи в Киево-Печерском патерике Иосифа Тризны // ТОДРЛ. – 1969. – Т. 24. – С. 196-198; *Абрамович Д. И.* Исследование о Киево-Печерском патерике как историко-литературном памятнике. – СПб., 1902. – С. 98-109; *Абрамович Д. І.* Києво-Печерський патерик. Вступ, текст, примітки. – К., 1930. – С. XVII-XIX; *Ісіченко Ю. А.* Києво-Печерський патерик у літературному процесі кінця XVI – початку XVIII ст. на Україні. – К., 1990. – С. 69-70.

лелі в Іпатіївській гілці літописів. Певну близькість окремих фрагментів знаходимо також у Софійському першому літописі та Московському зведенні 1479 р. Для частини наведеного о. Йосифом матеріалу паралельних місць у відомих нам пам'ятках літописання не знайдено.

Отже, у протографі о. Йосифа слід вбачати *окрему пам'ятку*, яка побутувала у Києві і мала значний вплив на літературу та історіографію XVII ст.[26] Саме його впливом (можливо, у нетотожних списках) пояснюється наявність у писаннях того часу повідомлень, близьких до літописних зведень, здавалося б, дуже далеких одне від одного[27]. Якийсь більш ранній протограф цього літопису став свого часу основою Тверського збірника завдяки контактам між Твер'ю і Литовсько-Руською державою[28].

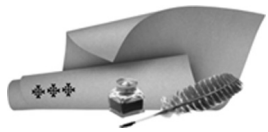

Повернемося до житія, яке разом із іншими агіографічними та історіографічними пам'ятками приписане до основного тексту Патерика Йосифа Тризни. Вже за самим місцезнаходженням можна було б припустити, що його автором може бути о. Йосиф, проте – *маємо підстави твердити про відмінність його джерельної бази, а отже, і авторства.*

Проведений нами аналіз дозволив виділити в тексті житія з Патерика та інших пам'яток фрагменти, що походять з літопису, близького до літописної частини Патерика, але нетотожного їй. Загалом, у статистичному відношенні окремі читання житія розпадаються на такі категорії:

1. Фрагменти, тотожні Патерику Йосифа Тризни.

2. Фрагменти, нетотожні Патерику Йосифа Тризни, але такі, що можуть бути віднесені до близького йому протографа.

3. Власна творчість автора житія.

---

[26] Докладніше про це див.: *Жиленко І. В.* Висвітлення давньої історії України в Патерику Йосифа Тризни // Могилянські читання 2009 : Зб. наук. праць. – К., 2010. – С. 27-38.

[27] *Єршов А.* Коли і хто написав Густинський літопис? // ЗНТШ. – 1930. – Т. С. – С. 208; *Рогов А. И.* Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения. – М., 1966. – С. 108-109; *Мыцык Ю. А.* Украинские летописи XVII века. – Днепропетровск, 1978. – С. 25-26.

[28] Тверские летописи: древнерус. тексты и пер. / Вступ. ст., пер. и примеч. В. З. Исакова. – М., 1999. – С. 17-18.

4. Фрагменти, що не можуть бути ідентифіковані за певним літописним джерелом.

5. Фрагменти, відсутні у Патерику.

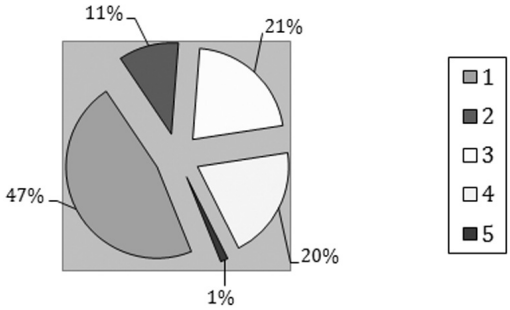

Найбільш вірогідним можна вважати висновок, що житіє було написане у період XVI – першої половини XVII ст.[29] *(можливо, в часи свт. Петра Могили)*[30] *у Києво-Печерській лаврі, де й зберігалося до внесення його тексту у Патерик*

Інші житія святого Володимира, студійовані у цій книзі

Інші студійовані нами житія становлять дещо відмінну групу, близьку за змістом до вищезгаданого, але суттєво коротшу. До цієї групи входять тексти, написані як українською книжною, так і "простою" мовою. Зокрема нами студіювалися:

1. *Житіє, умовно назване Печерським.* Опубліковане В. Перетцом[31] за списком зібрання Києво-Печерської лаври № 370 (155), XVII ст.

2. *Житіє, опубліковане О. Соболевським*[32].

3. *Житіє, умовно назване "Унівським"* за місцем видання, хоча, найвірогідніше, походить воно з Києва. Опубліковане В. Перетцом[33] за книгою "Выклад о церкви и церковных речах" визначного українського друкаря Симеона Ставницького (Унів, 1670 р.) За мовою викладу В. Перетц відносив час його створення до XVI ст.[34] і називав "другою редакцією житія".

4. *Житіє, умовно назване "Софійським".* Було віднайдене П. Владимировим у рукописному зібранні Києво-Софійського собору № 279 (130),

[29] Не виключаємо у нього і більш ранніх коренів, проте у даному випадку йдеться про остаточне формування тексту.

[30] Див. с. 300.

[31] *Перетц В. Н.* Исследования и материалы по истории... – С. 78-90.

[32] *Соболевский А. И.* Памятники древнерусской литературы, посвященные Владимимиру Святому. – С. 32-45.

[33] *Перетц В. Н.* Исследования и материалы по истории... – С. 90.

[34] Там же. – С. 34-35.

XVII ст. № 275 (129) з того самого зібрання[35]. Пізніше перевидане В. Перетцом[36].

5. Дещо окремо стоїть *житіє, написане свт. Димитрієм (Тупталом)*. Генеалогічно воно пов'язане з вищенаведеними скороченими житіями, проте, більш поширене за рахунок як авторської правки, так і повторного звертання святителя до першоджерел – літописних та інших агіографічних текстів, а також робіт польських істориків.

Слід зазначити, що публіковані тексти навряд чи можуть бути названими повністю презентабельними відносно загальної маси володимирівської агіографії України. На жаль, як зазначав свого часу В. Перетц: "До цього часу не вдалося виявити все, що залишилося нам від минулого; необхідні розшуки матеріалу, щоб врешті оперувати ними при своїх побудовах історії давньої української літератури"[37]. До сьогодні ситуація мало змінилась. І хоча всім зрозумілі сумні обставини, які сталися, та стан справ не стає менш неприпустимим.

В. Перетц пояснював повернення української автури до чисельних і значних переробок давнього агіографічного матеріалу (зокрема житій свв. Ольги і Володимира) необхідністю нових форм, які диктувалися читачем. На його думку, "в Україні, як і в Польщі зразком агіографії, що задовольняла ці вимоги, були у XVII ст. "Żywoty świętych" Петра Скарги"[38]. З останнім твердженням можна погоджуватися, а можна його і заперечувати. Дійсно, для української агіографії ранньомодернового часу характерний чіткий і зрозумілий виклад, відсутність загальності, притаманних, приміром, аналогічній московській традиції. Такі особливості ми знаходимо і у творах Петра Скарги. Тут слід виступати з огляду не протиставлення, а узагальнення. Православні й католики Речі Посполитої належали до тих самих прошарків суспільства, і незважаючи на національні й релігійні відмінності, естетичні й інформаційні потреби мали доволі схожі. Ця доба не була пов'язана в Речі Посполитій із критикою традиційної церковної літератури, засиллям протестантизму, антиклирикалізму, а, почасти й атеїзму, що ми зустрічаємо в інших частинах Європи. Однак естетично-інформаційні потреби того часу – змістовність, науковість (в рамках тогочасного ро-

[35] *Владимиров П.* Южнорусское житие св. Владимира XVII в. // Приложение к № 2 КС. – К., 1889 г. – С. 11-20.

[36] *Перетц В. Н.* Исследования и материалы по истории... – С. 108-116.

[37] Там же. – С. 31.

[38] Там же. – С. 9.

зуміння), чіткість викладу вповні вплинули й на літератури народів, які входили до Речі Посполитої. Щоб зрозуміти різницю підходу до агіографічного матеріалу, характерного для української і московської літератур, досить порівняти особливості формування житій у писаннях свт. Димитрія (Туптала) і Макаріївських Четіях-Мінеях чи Степенній книзі. У свт. Димитрія ми бачимо притаманний усій тогочасній українській агіографії потяг до інформативності. Відкинувши розвиток у "плетінні словес", українські автори надавали величезного значення фактам, іменам і хронології. Пізніші російські автори неодноразово закидали українській історіографії та агіографії XVI–XVIII ст. особливий інтерес до західних історичних писань, і користування ними іноді в більшій мірі, ніж літописами. Ці закиди виглядають досить дивно. Адже і сучасні дослідники, викладаючи певне дослідження, поєднують першоджерела із залученням висновків інших вчених. Такими на той час були писання західних вчених, навіть і католиків. Однак, майже ніколи ці останні не заміняли собою автентичні першоджерела. До всього згадаємо, що повне сполучення агіографічної та літописної інформації якраз характерне саме для української писемної традиції, тоді як у московській вони занадто часто розвиваються паралельно, і перевага при формуванні житійної літератури надавалася усним переказам і введенню у текст загальників і тих самих "плетінь словес".

Вищезгадані уваги, характерні для усієї пізньої української агіографічної традиції, вповні відносяться й до студійованих нами житій, які є досить різноманітними за формою і змістом. Можна було б чекати, що у культурному середовищі Києва побутуватиме один спільний текст, наявний в одному або двох-трьох дуже близьких варіантах. Проте, навіть досліджувані у цій роботі пам'ятки свідчать про значно більшу варіабельність, причому їхню появу не можна, як у Московії, пояснити потребою ідеологічного обґрунтування "законності" царської влади[39]. Так, В. Перетц, котрий обстоював походження всіх опублікованих і відомих йому пізніх українських житій св. Володимира від одного спільного архетипу[40], попри спробу його виділити, так і не зумів вибудувати однозначне генеалогічне древо редакцій та списків. І недаремно. Позірно житія ніби й відображають якийсь один відредагований різними авто-

[39] *Перетц В. Н.* Исследования и материалы по истории… – С. 29.
[40] Там же. – С. 38-55.

рами документ, проте побудова чіткої залежності видається наразі неможливою, особливо якщо брати до уваги переважно тільки житія, які дійшли до нашого часу в адаптації до "простої мови". Навіть ті спроби, які ніби, на думку В. Перетца, увінчалися успіхом, розбиваються об появу житія з Патерика Йосифа Тризни. З одного боку, ми могли б пояснити його відмінність більш раннім походженням, проте воно побутувало у Києві XVII ст. Мабуть, простіше припустити інше: у Києві (а можливо, і не тільки у Києві) побутувала певна кількість давніх житій, житій ранньомодернового часу, на зразок того самого житія з Патерика, літописних текстів – від великих зведень до короткого, як Густинського літопису чи ще коротших виписок, наприклад, короткого літописця Богдана Балики, який дійшов до нашого часу у львівському зібранні Оссолинських. Додамо до цього "Палінодію", ще низку полемічних друкованих і рукописних робіт, серед яких, цілком вірогідно, існували як окремі твори "етапи хрещення слов'ян і Русі", а також "оповідь про ідолів" та ін. І ось із цієї багатющої скарбниці кожен бажаючий освічений чернець, священик чи й благочесний городянин (згадаймо Богдана Балику) брав те, що йому подобалося, компонував його книжною чи розмовною мовою й записував. Крім того, (і це відмічав ще В. Перетц[41]) дані тексти суттєво впливали на інші пам'ятки, зокрема Синопсис, та й щодо Густинського літопису, як ми вже зазначали, не завжди однозначно можемо стверджувати – походять житія від його тексту, чи його текст використаний у житії.

За таких обставин виявити якусь досить доказову генеалогію студійованих у цій монографії текстів можна буде тільки після того, як у науковий обіг буде введено хоча б кілька десятків різних житій того часу. Зважаючи на популярність цієї теми й інтерес до української історіографії у Московії, яка значно краще зберегла свої книжкові скарби, зважаючи на систематичне вивезення до імперських центрів українських пам'яток у XIX–XX ст., ми ще маємо надію знайти їх там, можливо, й у більшій кількості, ніж у власних книгозбірнях. Тепер же *свідомо відмовляємося від побудови будь-яких структурних схем*, оскільки головне завдання цієї роботи полягає у визначенні впливу літописної інформації на формування житій.

[41] *Перетц В. Н.* Исследования и материалы по истории... – С. 62.

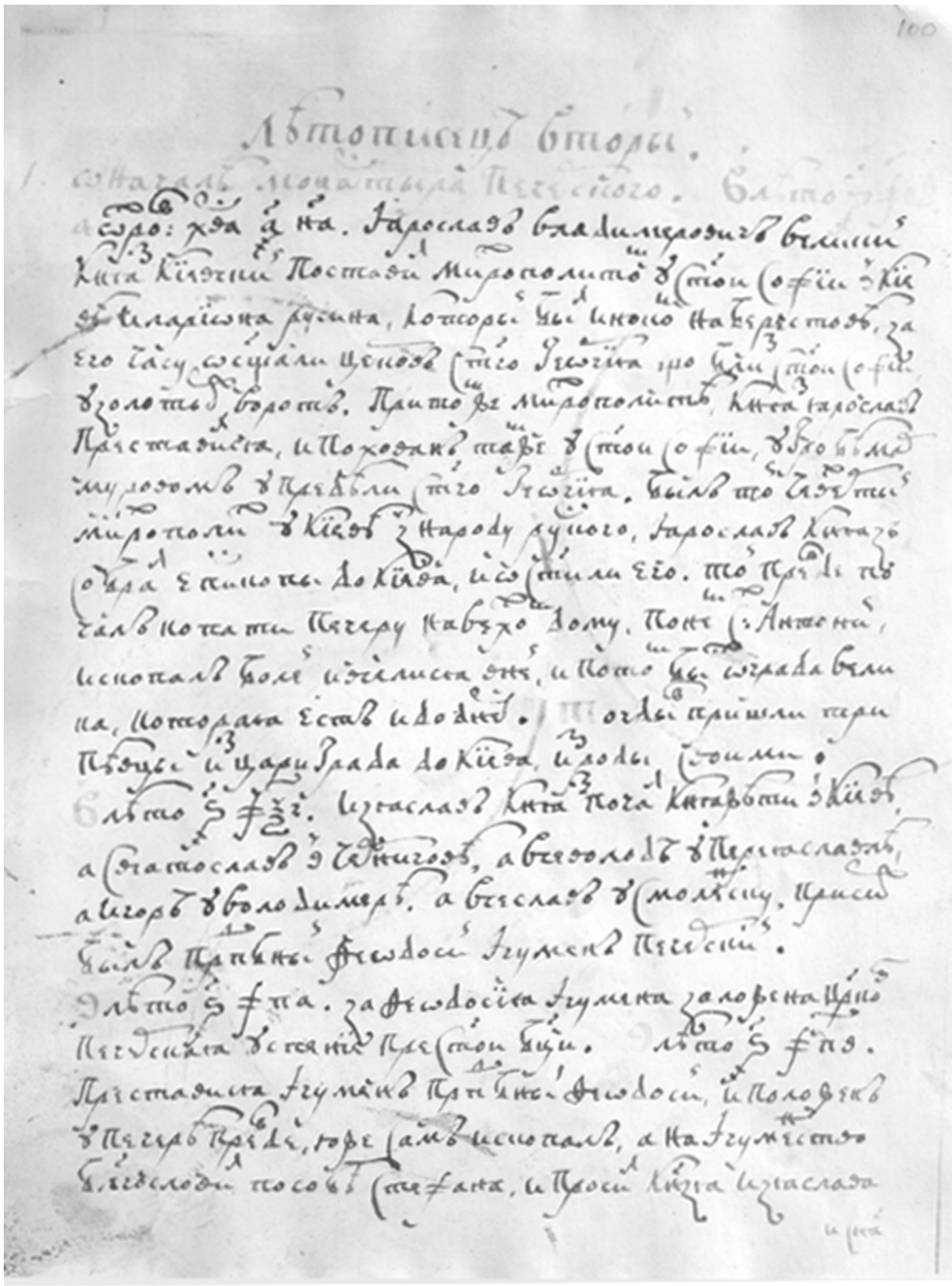

Сторінка з літопису Богдана Балики

Тексти

Житіє 1

Житіє святого Володимира, додане до Патерика Йосифа Тризни

Арк. 303 Повѣсть ѻ блаженѣмъ і҆ великоⷨ кнѧзе Владимерѣ сѵ҇ославичи. внѹцѣ і҆горевоⷨ самодерцѣ преславномъ всеѧ землѝ рѹ҇скиѧ і҆ многихъ гр҇въ цр҇ѧ и҆ ѻ҆бладателѧ иже прости сѵ҇тымъ крщениемъ всѧ землю рѹ҇скѹю

Святослав роздає уділи синам. Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

Ѥгда бл҃гоизволи бг҃ъ посетити и҆ <…> своѧ во тмѣ и҆ сѣни смр҇тнѣ сѣдѧщиѧ ѻ҆ковѧныѧ нищетою невѣдиниѧ и҆стиннаго бг҃а. и҆ а҆чющиѧ насыти<…> свои бл҃гъ. и҆расти стебль до рокрасе. <…> великаго во кнѧзѣ златотѹна владимера. а҆ще и҆ посредѣ терниѧ на <…>дине и҆ при пѹти потлаченнѣ ѻ҆бачє бл҃го-

датию дх҃а сѵ҃тго. ѻ҃бларѧ <…> тоблѧшесѧ, ѻ҃бнитенъ гл҃а принести
свои҃ трꙋдо҃ сѵ҃тѣ҃ тр҃це, и҃ многихъ привести к пѡнанию и҃стиннаго бг҃а.
в пра҃дꙋ ѹ҃бо нарече бы҃ть владиме҃. хотѧше бо владѣти миромъ. и҃
всѧ кꙋмиры и҃тꙋка҃ныѧ и҃стлити, и҃ же҃твы кр҃оми и҃по҆неныѧ, и҃ водꙋ
парами си ѻ҃квернѧхꙋ. и҃ же смра҃ ве҃дѣ ра҃ливаше, и҃ силна бл҃говонныѧ
приложити. бг҃ꙋ во всемъ є҃мꙋ полъше҃твꙋющꙋ. в мѣто бо бесовски҃
же҃твъ бескро҃наѧ нн҃ѣ, и҃ пренепорочнаѧ ве҃дѣ даже доселе приносѧтсѧ
бг҃ꙋ вседе҃жи телѧ же҃тва, и҃ в лѣто ѕлосмрадны҃ дымовъ нн҃ѣ бл҃го-
Арк. 303зв. вонное вси вѣрнїи ѻ҃бл҃гоꙋхемъ кадило. сицевы бл҃гимъ // ходата҃
бы҃ть намъ великїи владимеръ ѻ҃ немже хоще҃т слово пре҃ставити[1].
Сей бл҃говѣрны҃ велики҃ кн҃зь владимеръ ро҃дсѧ ѿ корени цр҃ка ѿц҃а
ст҃ослава и҃горевича. матере бл҃гро҃ныѧ и҃ нарочитисѧ нѣкиѧ и҃менемъ
малꙋши. в домꙋ блаже҃ныѧ великиѧ кн҃гини ѻ҃лги всѧ преде҃жащиѧ
в лѣто ѕꙋѳи҃[II]. ѻ҃бонмъ во прелести и҃доловѣ <…> тогда сꙋщимъ,
и҃ кромѣ ѕаконꙋ сочетевлающимсѧ. во҃вращꙋ же владимерꙋ и҃ то҃ославꙋ
великомꙋ кн҃зю чада своѧ по кнѧжениемъ посѧ҃длющꙋ старѣишаго
и҃рополка посади в кневе. ѻ҃лга в дерев҃ѣ. во вꙋче҃м в то время
при҃доша ѿ великаго новагорода по҃ланнии, просѧще себѣ кн҃зѧ ѹ҃ ст҃ослава, и҃ дѣти є҃го не хотѧхꙋ к нимъ ѣхати и҃ рѣша новгоро҃цы, а҃ще
въ не по҃дете к намъ, томъ нандемъ себѣ кн҃зѧ. и҃ рече и҃ни ст҃осла,
ѻ҃верните себѣ ѿ монхъ сн҃овъ є҃го же хощете. и҃ ѿпресѧ
Ирополъ и҃ сѧ҃ле҃ и҃ рече до҃рынѧ но҃городцемъ проснта володимера.
себѣ кн҃зе меньшаго. [бѣ бо малꙋша сестра до҃рынна ѿц҃ъ же им бѣ малко лꙋ҃чанинъ. и҃ бѣ до҃рынѧ дѧдѧ володимерꙋ.] и҃ рѣша новгоро҃цы кн҃зь ст҃ославꙋ дан намъ володимера на кнѧжение. новгоро҃цы же

Убивство Олега.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

Арк. 304 поемше кнѧ // володимера со собою и дерыню, оуѧ владимерова
пондоша к новугороу, и ради быша новгороцы. кнѧжащу же ему
благовременно[III]. кнѧь ярополкъ по смети ѿца своего великаго кнѧ
стослава по наво-
дению свентелда
воеводы своего уби
брата своего кнѧ
ѻбрутцкогѡ. ѻлга
в ѻрутче слыша
же великїи вла-
дименъ в новѣгоро
яко ярополкъ
ѡ^лга убие убоясѧ
да не и ѻ убиенъ
будетъ. бежа за
море ярополкъ

Володимир відправляє людей Ярополка з Новгорода. Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

же къ слышавъ яко володименъ бежа и нова города посади во на-
мѣстники в новѣ городе[IV]. и бѣ владѣя единъ в руси. прїиде
посемъ владимеръ и заморыя в варяги к новугороу. и рече на-
мѣстником ярополчимъ, идите ко братуу моемуу ярополкуу и рцете
емуу се владименъ грядетъ на тя, устро вон свои битисѧ и сѣде влади-
менъ паки в новъгороде великом и посла к роволоду полотскомуу кнѧзю
глѧ, хощу да ми даси дщерь свою в женуу ѻ же вопроси дщери своеѧ.
Хощеши ли за владимера. ѻна же не восхотѣ глѧ ярополка хощу,
и прїидоша ѿроцы владимери повѣдаша емуу всю речь рогнѣдинуу,
дщери рогволожа кнѧѧ полотцкаго. владименъ же собра вон многи,
Арк. 304зв. варяги, словѣне, чюдь, кривичи, поде на роволода в се же // времѧ
хотѧхуу рогнѣдѣ вети за ярополка и прїиде владименъ на полотскъ, и уби
рогволода, и дъвда сна его. а ще его рогнѣдѣ, поѧт в женуу себѣ, и по-
сади в полотскуу свои намѣстники[V], а самъ поне къ кїеву на брата
своегѡ ярополка со многими вои, и не можаше ярополкъ стати про-
тивуу емуу бежа и града кнева, и затвори во граде роднѣ на роси[VI].
и ѿтудуу приванъ быть летню воеводою ярополчимъ блудомъ. к во-
лодимеруу и убиенъ двема варягома[VII]. начат жити владименъ в кневе,
и постави кумиръ на холмуу внѣ двора теремнаго. сотвори пеуна древе-

Вбивство Ярополка.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

Поставлення ідолів у Києві.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

нагѡ а̑ главꙋ сре-
ренꙋ, и̑ ѿ зо-
лоты, и̑ проч҇ныа
кꙋмиры. харꙗ.
дꙗ̑ба. стрека.
сима ре̑ гла<...>
моко[ш], и̑ жрꙗхꙋ
и̑мъ вси людие
нарицающꙗ бг҃а.
приводꙗхꙋ сн҃ы
свою, и̑ дщери,
жрꙗхꙋ бесомъ. и̑
си ѿскверꙗхꙋ
землю свою тре-
бами многими[VIII].
и̑ ѻ̑скверниса
кр҃ови землꙗ
рꙋскаꙗ и̑ холмъ
то̑. но пре̑лагі̑и
бг҃ъ не хотꙗ
смерти грѣшни-
ко[м], и̑ не ѿтав-
лꙗѧ до конца
людеи своихъ, во прелести дꙗ̑вол сте̑ бы[т]. за ни̑ же и̑лиꙗ прѣтꙋю кро̑
свою на то[м] холмѣ ни̑не цр҃ковь стои[т], свѧ̑то великаго василиꙗ ꙗ̑ко по-
леди скаже[м IX]. ни̑не же пре̑лежащее вобра[тн]мсꙗ. великі̑и вла̑ме̑ //
Арк. 305 кнѧжа в кневе самодерже[ц] ꙗвисꙗ всеи земли рꙋстеи. до̑брыню ма-
ковича дядю своего посади в новѣ горо̑ꙋ постави кꙋми̑ перꙋнъ на
рекою во̑ховомъ. и̑ жрꙗхꙋ е̑мꙋ людие но̑горо̑сті̑и ꙗко бг҃ꙋ[X]. и̑ бѣ
владиме̑ побежде̑н похотию женскою, и̑ роди̑ ѧ̑ сн҃ы и̑зꙗслава, ꙗрос-
лава. мстислава. всеволода. и̑ бѣ̑ дщери, пре̑славꙋ до̑рославꙋ. ѿ гре-
кини. свѧтопо̑лка[XI]. ѿ чехини. вышеслава[XII]. ѿ дрꙋгиꙗ чехини, сто̑с-
лава, станислава, сꙋдислава. болеслава. а̑ ѿ цр҃вны греческиꙗ а̑нны.
борися. и̑ глѣба[XIII, XIV]. и̑ землю свою ра̑пространяше воюꙗ многи
страны. и̑ вое ꙗвласти порабощаше[XV]. поиде в землю ляскꙋю, и̑

Метання жереба на ритуальне вбивство.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

“Підрубали під ними сіни…”
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

вѣятъ грады. перемысль. чебе и покори себѣ[XVI]. и положи на ни дань. ѿ плуга ꙗко же ѿцъ его имꙗше[XVII]. по семъ владиме изыде на ꙗтвꙗги[XVIII], и победи ꙗ и землю и вѣꙗ[XIX]. и прише къ Києву творꙗше требы кумиромъ о побѣде ѕ болꙗры, и людми своими. и рѣша старцы и болꙗре метнемъ жребїи на сны и ѿсѣри нша, да на него паде жребїи того ѕарѣжемъ ѿрока

Арк. 305зв.

или двцу на требу богомъ нашимъ. і бѣша нѣкто чл҃вкъ бж҃їи. варꙗ хр҃тꙗнинъ живы // в києве. дво его бѣ идѣ же нне цр҃ковь прѣтыꙗ бцы ѹспение десꙗтинная. ю последи содѣла владиме бѣ же варꙗгъ то прише ѿ грекъ и црꙗграда со сномъ своимъ ї҃ѡанномъ. седꙗщи в києве. держаше в тайне вѣру хр҃тꙗнскую. бѣ же снъ его млд красенъ душею и тѣломъ. и на сего пае жребїи по завистн дꙗволи. не терпꙗше бо дꙗволъ власть имѣꙗ на всѣми, зрѣ вѣру хр҃тву. и се бꙗше ему ꙗко остеръ в срце. и тщашесꙗ потребити окꙗнныи не могї что ему сотворити. напусти на ны ѕлыꙗ люди. и рѣша пришеше погани к нему. Ꙗко пае жребїи на сна твоего. неволиша бо и волюбиша его бзи нши себѣ. да сотворим требу богомъ. и

Похід Володимира на радимичів.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

рече варягъ не
суть то бози. но
древо содѣлано, и
бездушно, дне
єсть и помале
игниетъ. не єдятъ
во сїи не пиютъ.
ни глютъ, но
суть дѣла рукъ
чл҃вѣскихъ. дѣ-
ланы во ребе си-
керою и ножемъ.
а бг҃ъ єсть єдин
на небесѣхъ, ємꙋ служатъ грецы и кланяютца. и мы во имя гда іса
хрта сна бжїа крещеннема. и сотворилъ єсть небо и землю солнце. лꙋнꙋ.
и звѣзды и чл҃вка. и дасть ємꙋ жить на земли. а ваши бози ничто
сотворили но сами вами содѣланы суть. не дам сна моегѡ бѣсом.
Арк. 306 поланїи повѣдаше мнꙋ они // вобѣснѣше. вземше оружие, прїи-
доша на и раметавше двѡ около егѡ. ономꙋ блаженномꙋ муче-
никꙋ стоящꙋ на сѣнихъ со сномъ своимъ. и рѣша ємꙋ дан намъ
сна своегѡ да вдадимъ на требꙋ бгомъ нашимъ. ѡ же рече. аще
суть бози. то єдиного себе пришлю ѿ бга. да прїидетъ и поиметъ
сна моегѡ. вы же чесо ради сице печалꙋетеся имъ. они же напрасно
кликнꙋвше и посекоша по ними сѣни. и тако побиша на обои, и-
повѣжающа хртияны и приняста вѣчнꙋю жизнь за свтꙋю православ-
нꙋю вѣрꙋ мꙋчена бывша. венецъ мꙋченическїи приемше, со
свтыми мꙋченики и правѣники радꙋются. и сїи быша первомꙋче-
ницы в рꙋтеи земли кровию своею мꙋченическою землю обагрише,
основание непоколебимо положиша свтыя непорочны ся вѣры. ѡ
телесѣ же и свты не вѣсть никто же гдѣ положени быша. бяхꙋ
во тода чл҃вцъ невѣгласи погани. и диявол радовашеся семꙋ, не вѣды
яко бли погибе ємꙋ хотяше быти. Тако во и преде тщашеся по-
гꙋбити ро хртиянскїи. и прогонимъ кртомъ чтны, и в<...>ы
страна. здѣ же мняше оканный яко здѣ ємꙋ єсть жилище.
здѣ во апота і не проповѣдали. ни пророцѣ прорїцали. не вѣды

Арк. 306зв. прорка глюща. нарекꙋ нелю // моꙗ любимоꙗ. ѻ апоталѣ же рече во всю землю ꙗзыцѣ вещание и в конца вселенꙋꙗ глы сн. обаче не прерѣ гдь. и апльскимъ посещением. нѣкогда пꙋстꙋю сꙋщꙋ страну россискꙋю прїиде во певозванный хрстѣвъ ꙋчникъ аплъ андрѣи брат и свѣты вехоненшемꙋ во аплѣхъ петрꙋ соꙋчник своими к горам

Похід Володимира на болгарів.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

киевским. и на ни крстъ водрꙋзи и блгви мѣсто сїе, на не же нне преславный гра кие. ѡнюдꙋ во всю землю рꙋскꙋю аглкое блгвение, аки лꙋча сонечныся восꙗше и ꙋчение агльское, аки трꙋбы гласꙗтся вѣдѣ. и же ꙋченнемъ побѣждаемъ противнаго врага. попирающе самы по носѣ ꙗко же и сїи свтїи певомꙋченицѣ рꙋстїи преде вопомꙗнꙋ тїи. врага порамиша и венца мчника прꙗша на небесѣ. паки же на прележащее вобратимсꙗ[XX] владиме же понде на радимичи. и бѣ ꙋ него воевода волчїи хвостъ. и пола владиме пре собою волчыꙗ хвота. и срѣте ꙗ на рецѣ пѣшане. и победи радимичи волче хвостъ. тѣм же и ꙋ ꙋкарꙗютъ радимичем глющим пещацемъ волчꙗ хвота бѣгаꙗт. быша же радимичи ѡ рода лꙗхо пришеше вселиша тꙋ, и платꙗт да рꙋси. и пово вѣзꙋт и до сего дни[XXI]. покори же себѣ и богары // прїиде
Арк. 307
во на ни з добрынею ꙋем своимъ в лодиꙗ по волзе а токи берегомъ пꙋсти на конехъ и пришеше победиша болгаꙗ. и сотвори с ними мир владиме и роте заходиша межи собою. и рѣша болгаре. аще ли не бꙋдет мира медꙋ нами по семъ тогда вомните ꙋже дань ꙋ на. егда начнет камень по водѣ плавати. а хмель грꙗнꙋти. и прїиде владиме къ кїевꙋ[XXII]. и бѣ со всѣми окольными кнзи ми имѣꙗ. и ѡ всѣ дань взимаꙗ. со инѣми же мино живꙗ слꙋбꙋ ѡ ни прїемлꙗ, егда во хотꙗше ратню на коего кнзꙗ или стран ити, со тщанием помогахꙋ

Прихід послів.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

ємꙋ[XXIII]. По всѣ
цр҃ствахъ кнѧженꙗ
далечаншꙗ прослꙋ ве-
ликꙗ владимѣ. и҆
тщахꙋсꙗ кождо и҆хъ
ꙋложити его во свою
вѣрꙋ. і҆ єдиновѣрницы
с нимъ бысти. но бж҃ꙗ
промыслъ соблюдаше. и҆
хотꙗ привести во свою
оградꙋ[XXIV]. Прїидоша
во болгаре срацыскые
вѣры сꙋще к великомꙋ
владимерꙋ. Глюще
слышахомъ прелавны кнѧже, ꙗко мꙋдръ єси и҆ мыле но не вѣси за-
кона. вѣрꙋ по законꙋ нашмꙋ. и҆ поклони бомитꙋ. и҆ рече владимѣ.
Како єсть вѣра ваша. они рѣша вѣрꙋемъ бгꙋ. а҆ бомитъ ны ꙋчитъ глꙗ
ѡ҆брѣзати ꙋды танны сꙗ, и҆ свинины не ꙗсти, ни зачины.
Арк. 307зв. и҆ вина не питъ. по мѣти же з женами // творити похотъ блꙋднꙋю.
и҆ аще кто бꙋдетъ богатъ здѣ. то и҆ тамо. аще ли то здѣ бꙋдо то
и҆ тамѡ. и҆ инна много лѣтнаꙗ и҆ скверенаꙗ дѣла своꙗ прелагахꙋ и҆
же не подобле писанию
предати срама ради.
владимѣ же про жены
ꙋлюби. и҆ во сладꙋютъ по-
слꙋшаше и҆. бѣ во самъ
женолюбецъ. ѡ҆брѣзание
же ꙋдо срамны и҆ не
ꙗдение свины мꙗ, и҆
вина не пити не
волюбивъ владимѣ и҆
ѿсла и҆ про. рекъ рꙋси
єсть веселие питие.
и҆ не можетъ бес того
бытъ[XXV].

Прихід послів.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

нѣмцѣ Посемъ пріидоша нѣмцы ѿ римлѧ глюще. пріидохомъ ѿ папежа по-
ланїи нашу вѣру благородню твоему проповѣдающи землю твою, ꙗко
и землю наша. а вѣра твоя не ꙗко вѣра ваша. вѣра бо наша свѣтъ
єсть кланяемыи богу и сотворилъ єсть небо и землю. звѣзды мцъ и
всяко дыханиє, а бозн вси древо суть. володимеру же рече како вася
повеша. они же рѣша, посещеніє по силе. аще кто ꙗтъ, или пиетъ
то все во славу божию творитъ. тако бо рече оучителъ нашъ петръ и павелъ.
и ина глаху. и рече владимеру нѣмцемъ идите бо во своясн. ꙗко ѿцъ
наши не приꙗли суть сегѡ[XXVI].

жиде Се же слышаше жидове козарстїи пріидоша ко владимеру рекуще //
Арк. 308 слышахомъ ꙗко приходиша болгаре, и хрстиꙗне учаще такожде вѣре
своє. и хрстиꙗне бо вѣруютъ во на Хрста, єго же мы распяхомъ и
мы вѣруемъ єдиному богу аврамову и исакову и ꙗковлю. и рече вла-
диме, что єсть законъ вашъ. они же рѣша обрѣзатися свинины
не ꙗсти. ни зайчины. суботу хранити. о же рече то где чти земля
ваша. они же рѣша во иросалиме. о же рече тамо чему не живета
они же рѣша разгнѣвася богъ на ѿцы наши. и раточи ны по странамъ
грѣ ра наши. и предана быть земля наша хрстиꙗномъ. владиме же
рече. то како вы инѣ оучите, а сами ѿбежени ѿ бга, и роточени,
аще бы богъ любилъ ва и зако вашъ. то не бы єте расточени были
по чужимъ землямъ. єгда мылите и намъ тоже зло приꙗти. и
повелѣ ихъ изгнати[XXVII].

Промова Філософа.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

Посемъ же прилаша Грецы к володимеру Кирилла[XXVIII] филосова глюще
сице. слышахомъ ꙗко приходили суть болгаре учаще
тыи прїꙗ. вѣру свою. и же вѣра осквеняетъ
землю и небо иже суть проклꙗти паче всѣхъ
чл҃вкъ уподобляше ся содому и гомору. на ни
же пусти богъ камение
горящее. и потопи ꙗ и

Арк. 308зв. погрязоша. Тако и҆ сн҃и ожидає̑т день погибе̑ниꙗ нхъ Грецѣ // є҆гда
прїиде̑т бг҃ъ судитѝ на землю: и҆ погубѝт всꙗ творꙗщиꙗ безаконие. и҆
скверны дѣлающихъ ꙗко ѡ҆мывают ѡ҆ходы своꙗ и҆ в ро̑т вливаю̑т и҆ по
градѣ мажутсꙗ нацаю̑тсꙗ бо̑мита. тако ж це же и҆ жены и҆ творꙗше.
ту же вѣру скверну и҆ ꙗко гоше ѿ совокупленꙗ мужеска и҆ женска
вкушаю̑т. и҆ слышавъ владимѝ плюнувъ на землю, рекъ нечѝто є҆сть
дѣло сие. рече же дилосодъ слышахо̑м же и҆ сие. ꙗ҆ко приходиша ѿ
рима учити ва̑ вѣре свое. и҆ же вѣра мало с нами равращенна. служа̑т
во ѡ҆прѣноки. ре̑кше ѡ҆пла̑тки. и҆м же бг҃у не преда. но велѣ хлѣбо̑м
служити. и҆ преда а҆пломъ своимъ прнемъ хлѣ̑ и҆ ре̑ се є҆сть тѣло
мое ломимое за вы. тако же и҆ чашу прїимъ рече се є҆сть кро̑ мою
новаго завѣта. сїи того не творꙗтъ. и҆ су̑т неи҆правили вѣры своеꙗ.
рече же владимеръ прїидоша ко мнѣ жидове глюще. ꙗ҆кѡ нѣмцы и҆
грецы вѣрую̑т в ра̑пꙗтагѡ. є҆го же мы распꙗхом. Ѳилосодѣ рече во-
истинну глютъ в того мы вѣруемъ. тѣ̑ бо пророцы прорицаху. ꙗ҆ко
бг҃у родитѝ. а҆ другѝ ра̑пꙗту бы̑тѝ. и҆ ѡ҆ни же ѿтыꙗ прцы ꙗ҆вихаху.
Арк. 309 другѝ же пиламѝ // претираху. є҆гда же збы̑тсꙗ пророчение тѣ̑.
сниде на землю. и҆ ра̑пꙗтѝе прнятъ. и҆ вокре̑ и҆ на небеса взы̑є. но ѿ
сн҃и же жидо̑є ожидаше поклꙗнѣ ꙮ҃ лѣ̑т и҆ не поклꙗшесꙗ. и҆ по̑ла
на нꙗ римлꙗны. и҆ грады и҆ ра̑бнша. и҆ сами ра̑точнша по страна̑м. и҆

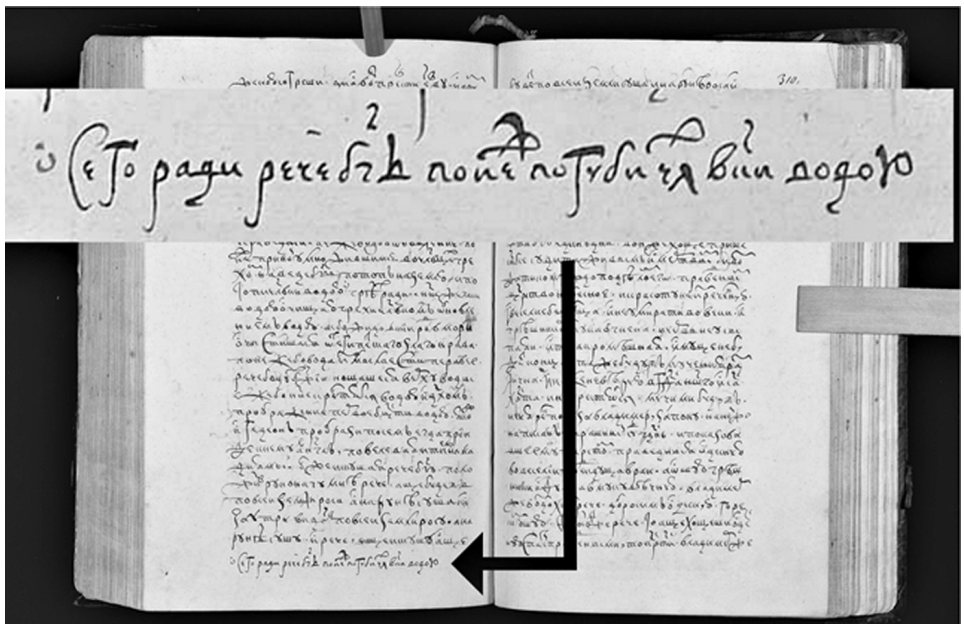

работаю^т^ во страна^х^ и доселе. И рече владиме^е^ что ради сни^е^ бг^ъ^ на
землю и трасти таковую прия^т^. ѿвеща же длосо^ф^ гл^ю^. аще хощеши
полушати скажу ти иначала. что ради сни^е^ бг^ъ^ на землю. О же
рече полуша^ти^ ра^. и нача^т^ длосодъ сказывати ему ѿ начала мира,
како со^т^вори бг^ъ^ небо и землю, и все ꙗ горѣ и ни^ж^ видимаꙗ. и не
видимаꙗ, ѿ адама до потопа. и ишествие ноево и ковчега. а ѿ по-
топа до раделениꙗ ꙗзыкъ и до начала арамлꙗ ѿ авлама до моисеꙗ.
ихода ѿ египта сновъ израилевъ. и колико и внидоша в землю обѣ-
тованную. ѿ моисеꙗ до хр^ъ^та бесѣменнагѡ воплощениꙗ ѿ прѣтыꙗ
дв^ъ^. и вся по ряду казаше. ѿ прорчски писаніи како кр^ъ^тисꙗ и ра-
пꙗтсꙗ и погребесꙗ. и во третіи дн^ь^ воскресе, и паки пріиде^т^ судити
живы и мертвы. его царствиꙗ не буде^т^ коца^XXIX^ и рече владиме^е^ что
ради ѿ жены родисꙗ и в водѣ кр^ъ^тисꙗ. и на древѣ рапꙗтсꙗ. Ѳилосо^ф^
Арк. 309зв. рече поне же ипева ро^а^ человѣческіи // женою согреши. дꙗвол^а^ пре^л^сти
еву. и адам^а^ ѿпаде раꙗ. тако же и бг^ъ^
ѿмѣсти евꙗ дꙗвою женою певою и-
паде і раꙗ адам^а^. ѿ жены же воплоти
бг^ъ^. повелѣ в ра^й^ внити вѣрнымъ. а
еже на ребѣ рапату быти того ради
еже ѿ древа вкушь адамъ ипаде по-
роды. бг^ъ^ же на ребе страти пріꙗ дꙗ-
волъ побежденъ буде^т^ древомъ. и ѿ
древа животнаго пріимуг праведніи. а
еже водою ѡ^к^новление поне прино умно-
жившимсе во чл^ъ^вце^х^ грехо^м^ наде бг^ъ^
потопъ на землю, и потопи чл^ъ^вкъ во-
дою^XXX^ гр^ъ^ ради. ни^е^ жела<...> водою
очищаю грехи чл^ъ^вкомъ ѡ^к^новленнемъ
водою ибо жидовскіи ро^а^ в мори
очистишасꙗ ѿ египе^т^скаго злаго нра^ва^.
поне же во вода ымыла есть первее. рече
бо дух^ъ^ бж^ъ^ій ношашесꙗ веху воды еже
бо ни^е^ кр^ъ^тисꙗ водою и дхомъ. прообра-
жение певое быть водою. ꙗко и Гедеонъ
прообразн посемъ егда пріиде к нему

Ікона "Страшний Суд", с. Мала Горожанка, нині зберігається в Олеському замку. XVI ст.
Це зображення дозволяє нам зрозуміти, як могла виглядати запона, показана св. Володимиру. Так її уявляли собі автори пізніх українських житій святого рівноапостольного князя

Запона.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

ангелъ, повеле дати
ити ему на мадиамы. юже искушаю рече богу. положи руно на гумнѣ рече. аще будетъ по всеи земли роса а на руне суша и завтра виде по всеи земли росу, а на руне сущу. и рече, еще искушу аще //

Арк. 310 будет по всеи земли суша и на руне роса и быть тако. Се же прообраз и яко инои страни быша суша преде а жидове руно. поледи же на странахъ роса, еже есть светое крещение. а на жидѣ суша. пророцы же проповѣдаша яко водою обновление будетъ. а апомъ же по вселенне учащимъ вѣровати бгу. и же учение мы грецы приахомъ. и вся вселенная вѣруе учению ихъ. поставил же есть бгъ единъ день. донже хоще прише с небесе судити живымъ и метвымъ. и воздати комуждо по делом его. правены царство небесное. и красоту неизреченую. І веселне бесконца и не умирати во веки. и грѣшником мука огнена. не чевь неусыпаюи. и тма кромѣшная. и муце не будет конца. таже будутъ мученья различна. И иже не вѣруют в Гда нашего Иса Хрта. и не крестятся. мучими будутъ[XXXI] и сия рек показа владимеру запону. на не же написанъ страшный суд гдень. и показовавшему перстом. праведныя ѡдесную во веселіи прендуща в

Володимир відпускає Філософа.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

ран. а ѿшую грѣшники идуща в муку вѣчную. владиме же вдохну, рече. доѥро симъ одесную. горе сим ошую. Ѳилосоѳ же рече. То аще хощеши одесную ста^ти^ правеными, то крти^[XXXII]. владиме же //

Арк. 310зв. вниа^т^ мылию о вѣре хртиянстен и хотяше крститися, и не даше ему болярe его рекуще. еще испыта навѣстнее обаче и мы ра^у^мѣхо яко сия вѣра всѣ лучи есть^[XXXIII]. владиме же положи на срце своемъ вся реченная блаженымъ кирилломъ философом. и аки земля доѥрая благая семена приняв готовышеся плодоносити. вдать же кирилу философу дары многи. и ѿпусти его с великою четию^[XXXIV]. Собрав же владиме болярe своя и стацы граския. и рече к нимъ се пріидоша ко мнѣ боѧгаре рекуще. пріими закон нашъ. посем же пріидоша нѣмцы и тіи хвалия закон свои. и по них приходиша жидове. и тіи хвалыще закон свои^[XXXV]. полѣде пріидоша грецы хвалыще всѣ законы свои же хвалыще законъ. и много глша. сказующе ѿ начала мира. обыти всего мира. сут же хитро сказующе. чудесно слышати ихъ. другіи

Нарада св. Володимира з боярами.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

свѣт повѣдаютъ быти. да аще кто вѣруе^т^ в нашу вѣру то паки уме востане^т^. и не умира^ти^ ему уже во веки. аще во нихъ закон сѣтупи^ти^. то на онем свѣте на огни горѣти. да то ума пріидате и то ѿвещалете^[XXXVI]. и рѣша болярe и тацѣ. ꙗко свое ни^к^то^е^ хули^т^. но

Арк. 311 хвалитъ аще хоще^ти^ и испыта^ти^ навѣтнѣе то имаши // у себе мужи полавъ испыта кодо и слубу и ^к^то како служи^т^ бгу^[XXXVII]. и быть люба рѣ кнзю и всѣмъ боляромъ. и избраша мужи муры и мылены чиломъ десѧ^т^ ^[XXXVIII]. и рѣша идите первое в боѧгары и испытанте первее и вѣру. полании же идоша и пришеше видеша скверныя дѣла и и кланяние в ропате. и пріидоша в землю свою и рече имъ володиме.

Послання послів.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

Прихід послів до Константинополя.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

Служба перед послами в Константинополі.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

ѝдѣта паки в нѣмцы ѝ согладанте тако же. ѝ ѿтоле ѝдите до Греки. поланнїи же ѝдоша в нѣмцы ѝ согладавше цр҃ковную службу ѝхъ[XXXIX]. ѝ ѿтоле ѝдоша во греки. ѝ прїидоша к цр҃ю гра҃ ѝ внидоша ѝ цр҃ю. цр҃ь же ѝспыта что ради прїидоша. ѻ҃ни же повѣдаше є҃му вся бывшая. ѝ се слыша въ цр҃ь ра҃быть. ѝ чѣто велику сотвори ѝмъ в тои дн҃ь. на ѹтрия же посла к патриарху гл҃я сице. прїидоша ру ѝспытати вѣры нш҃ея. да прїстро цр҃ковъ. ѝ клиро. ѝ самъ ѻ҃лацыся во свѣтелския рыѕы. да видятъ славу бг҃а нш҃го. ѝ се слышавъ патриархъ повелѣ собати клиро. ѝ по ѻ҃бычаю сотвориша пра҃ни҃к ѝ кандила бг҃ѡша. пѣнія же ѝ лики составиша ѝ ѝде цр҃ь с ними во цр҃ко. поставиша ѝ на простане мѣсте показующе красоту цр҃ковную пѣнія ѝ лѣсу ахнерѣнску ѝ пре-

Арк. 311зв. стоꙗнне дꙗко сказꙋюще имъ служенне бга своє. они // во
изꙋмленїи бꙋше. и ꙋдившесꙗ повалиша всꙗ црковное блголѣпне, и
архиерское священодѣꙗтельное блгочиние ликъ состоꙗнне. Приꙗша же
и црю василїи и костантинъ рѣста имъ. Что ꙋбо доброе соглꙗдаете во
цркві ниже. они же рѣша всꙗ блгаꙗ. и радостнаꙗ видехомъ и вои-
тиннꙋ вѣрꙋемъ. ꙗко тꙋ єсть бгъ. ꙋчредив же ихъ доволно пꙋти ꙗ
с великою чтию во свою землю с дары црскими[XL]. онѣм же пришѣ-
шимъ во свою землю. кнꙗ же великїи владиме сова болꙗре свои и
старцы. и рече прїидоша поланїи нами мꙋжи и да слышимъ бывшее
ѿ нихъ словеса. и рече владиме мꙋжем повѣдите намъ пре болꙗры
нашими и людми моими нарочитыми. ꙗжь слшаете и видесте.

Учта для послів у Константинополі.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

Повернення послів до св. Володимира.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

поланїи же рѣша.
ходихомъ в бо-
гары и видехомъ
како кланꙗютсꙗ во
храмѣ рекше в ро-
пате свои стоꙗше
бе поꙗса и покло-
нивсꙗ сꙗдетъ и
глꙗдитъ сѣмо и
овамо ꙗко бѣсе.
и нѣ ꙋть в ни
веселиꙗ. но печаль и
мра великъ. и не
ть доброъ закон и
слꙋбѣ творꙗще и
красотъ не виде-
хомъ никакиꙗ.
по семъ прїидохомъ
во греки и ведоша
ны во цркоу и видѣ
же лꙋжатъ (sic!)
бгꙋ своемꙋ и не
вѣмы на небесеть ли
єсмь были и ли на

Арк. 312 земли. нѣть бо на земли таковаꙗ // вида или красоты таковыꙗ. недоумѣе бо сказати то^к^мо то вѣмы. ꙗко ѡнꙗ ту бгъ пребывае^т^ с чл҃вки. и ѥсть слꙋба ихъ паче всѣ^х^ страꙋчши. мы ꙋбо не можемъ забыти тоꙗ красоты. всякъ бо чл҃вкъ аще вкꙋси^т^ сла҃ко. поледи же горести не пріиметъ. Тако и мы не имамы здѣ быти. ѡвещавше болꙗре и рѣша владимерꙋ. аще бы ли бы^л^ зако греческиꙗ. то не бы

Облога Херсонеса.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

баба твоꙗ приꙗла ѻлга. ꙗже быть мꙋрѣвши паче всѣ^х^ чл҃вкъ. ѡвеща же владиме и рече гдѣ крещение пріимемъ. ѻни же рѣша гдѣ ти гдне любо. и минꙋвшꙋ лѣтꙋ[XLI]. понде владиме с вои своими на косꙋнь гра греческиꙗ. и затворишасꙗ косꙋнꙗне во граѥ. и ста владиме ѻбо ѻ по^л^ града в лимани. стрельща ѥдиного ѡ града и борꙗхꙋ крѣпко градане. владиме же много стоꙗ по нимъ. и ѡнемогахꙋ люди во гра^ѥ^ и рече владиме граданомъ аще не предате волею стоꙗти имамъ за ^т^ри лѣта по градомъ. ѻни же не полꙋшаста ѥгѡ владиме же ѡреди во свои повелѣ приступати паки ко градꙋ и пѣсть сыпа^ти^ по стенꙋ граскꙋю. симъ же сыплющи^м^ косꙋнꙗне покопаше стѣнꙋ крадꙋхꙋ сыплемꙋю пѣсть. и ношахꙋ к себѣ во ра и съплюще поредѣ града со^т^-ворниша могилꙋ великꙋ. вои же владимеровы присыпѣвахꙋ боле //

Арк. 312зв. и нѣкто мꙋ косꙋнꙗнинъ именемъ анатꙋ написа на трелѣ. сице глꙗ кладеѕи и сꙋ^т^ ѡ востока за тобою ѡ тѣхъ по трꙋбамъ идет^ъ^ вода во гра ѻкопавъ перенми. и тою стрелою стрели и града. ꙗжь всемше принесоша ю владимерꙋ. владиме же се слышавъ ворѣвъ на небо и рече аще збꙋдетсꙗ сие <…> крщꙋсꙗ. и абие повелѣ копати въ прекъ трꙋбамъ. и перꙗше воꙋ. люди же ѡнемогахꙋ во граде нꙋдою воною и жаждею и предашесꙗ. и вни^ѥ^ володиме во гра и вси вои ѥго[XLII]. и посла

Прибуття Анни до Херсонеса.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

володимѣ к црма гре-
чѣскима василю и
костянтину глю се гра
вашь сн҇ны вся слыша
же и се ꙗко сестру
имѣете двою аще ю
не дасте за мене сот-
вору граду вшму. ꙗко
и сему сотворю. и
землю вашу пленити
имамъ. Се слышаше
црꙗ печа҇на быта. И
послаше к немꙋ
вѣсть. сице глюще не достонно ѥсть хртꙗномъ за поганыꙗ даꙗти. аще
крстишисꙗ. то и се получиши. и царство небесное пріимеши. и с нами
єдиновѣрникъ будеши. аще ли сего не восхощеші сотворити. не можемъ
вдати сестры нашеꙗ за тꙗ. Се слышавъ владимѣ рече полаными ѿ
Арк. 313 црен. Глꙗта црема тако зане жꙋ (sic!)[42] // Испыта преде си днеи
зако вшъ. и єт мн люс. И вѣра вша и служение во цркви вши, єже
мн повѣдаша полани нами мужи, ꙗ видѣша, и се а гото єсмь
креститисꙗ. и си слышаша црꙗ рада быста. И поласта къ сестрѣ
своеи глюще, вла-
димѣ кнꙗ вели-
кі просит тꙗ за
себе. Она ѿвѣща
не хощꙋ а за по-
ганаити. Они
рѣша к не, єда
как тебѣ ради
ѡратит єго гдь,
и просвѣтиши
єго и землю и.

Хвороба св. Володимира і послання до нього Анни.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст

[42] В оригіналі на цій сторінці закінчується один почерк, і з наступної сторінки починається інший. Вірогідно, останні дві літери на цій сторінці були початком якогось слова, яке не було продовжене наступним писцем.

на же и гра нїѣ ѿ плѣненїа избавиши и себѣ ѿ бга вѣнецъ прїимеши. и ева ѹмолиста сестрѹ свою имене^м^. АННѹ. И посласта к володимерѹ глюще, крстиса. И тогда полема бѣ сестрѹ нїѣ. І рече владиме, да пришє. архиерен с царцею крстите мя. И послушаше царя пѡласта сестрѹ свою, и саноники нарочиты нѣкиа, архиереа с презвитеры. Она же не хотяще ити, ꙗко в поганыа люди рече, идѹ. лучше бы сми здѣ ѹмрети. И рѣста є брата, єда какѡ ѡ^б^ратит^т^ гдь бгъ, тобою рѹскѹю землю в покоꙗние, а греческѹю землю избавиши ѿ лютыа рати видиши ли колико ѕла со^т^вѡриша рѹ греко^м^, и нѣ аще не идеши. Тоде имѹ^т^ со^т^ворити на^м^. І єдва принѹдиша ю ити. Она же сѣши в корабль цѣловаши ѹжики своа с плаче^м^, и понде чре мѡре. и ꙗко прїиде къ косѹню. изыдоша хесониане с поклономъ. І ведоша ю во гра. И посадиша ю в полате цртѣи. По троении

Арк. 313зв. же Бжию // в то время раболѣса владиме очною болѣнию, и не видяше ничто же. и тѹжаше велми. Недѡмышляшеса чтѡ сотворити. И посла к немѹ анна црица рекѹща. аще хощеши избыти болѣни сеа вскоре крестиса. аще ли ^ни^ то не имаши избити болѣзни сеа. Се слыша владиме рече да аще се истина бѹде^т^, то по истинѣ великъ бгъ христиаскїи, и повелѣ крстити ^XLIII^. Єпикуп же корсѹнскїи со іерен црцыны. ѡласи владимера нарече емѹ имя василїи. І крти єго во имя ѿца и сна і свтаго дха. и ꙗко положи на нь рѹкѹ архиерен. абие прорѣ. видѣ же владимеръ напраное свѡе ищѣление, і ве^л^ми вораднова и прослави бга рек. нѣ понахъ бга истиннаго, иже сотвори небѡ и землю. и ѿ всего срца вѣрѹю во всемогѹщагѡ. се же видѣвше болярє єго мнози крстишаса. Крстиже великїи Владимеръ в

Хрещення св. Володимира.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

Хрещення боярів св. Володимира.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

Херсонѣ в цр҃кви
свѧ҃та ꙗ҃кова[XLIV] в
лѣто ҂ѕоуѧѕ҃[43].
и҃ є҃т цр҃квъ та
стѡꙗщи посреди
града, и҃дѣже
торгъ дѣꙋ҃т херсо-
нꙗне. Полата҃
владимерова кра
цр҃кви стоꙗла дѡ
втораго херъсо҃ско-
го взꙗтиꙗ[XLV]. а҃

Арк. 314 цр҃цына полата за ѡ҃таремъ. По крещениї же приве҃є // цр҃цꙋ на
бракъ. И҃ бы҃ть радо҃сть и҃ веселиє по вса земли гречестѣи. И҃ мнози
ꙗ҃новлїꙗ быша ꙗ҃же ꙗ҃нѣ҃т мощно и҃сповѣлаѧ҃ти. Не точию во є҃диномъ пре-
дъхлех <…>, но и҃ ко҃ста҃тине градѣ бл҃годаствѣ҃ныꙗ пѣсни бг҃ꙋ всемо-
гꙋщемꙋ во҃сылающе. вси веселиꙗ и҃полнꙗхꙋ, богатїи и҃ ꙋбо҃ї. і мно-
ло҃тынꙗ ѡ҃ерѡ҃тнаꙗ ѡ҃ цр҃кви сокровищъ всѣмъ и҃лиꙗвашесꙗ. и҃ и҃ бѣ видѣти
вещъ, ꙋжасти и҃ радо҃ти и҃по҃ненꙋ, на нб҃си а҃нг҃ли радꙋющѥ воспѣвахꙋ
сл҃ва во вы҃шнїи бг҃ꙋ. Чл҃вцы на земли ми҃ и҃мѣющѥ бг҃а бл҃гохвалꙗхꙋ[XLVI];
Крещенꙋ владимерꙋ предаша є҃мꙋ вѣрꙋ хрїстиꙗнскꙋю рекꙋще. да
не прелстꙗ҃т тебе нѣцын ѡ҃ є҃ретикъ. Но вѣрꙋ сице гл҃ꙗ. Вѣрꙋю во
є҃диного бг҃а. ѡ҃ца вседержителꙗ тво҃ца небꙋ и҃ земли и҃ до ко҃ца вѣрꙋ
сию ꙗ҃ ѥ҃ ѕ҃вѧтїи ѡ҃цы ТИ҃И на пе҃вом соборе правовѣрны҃м предаша і паки
вѣрꙋю во є҃диного бг҃а нерѡ҃денна і во є҃диного сн҃а ро҃дена а҃ несотворена
И҃ во є҃дн҃ ѕ҃вѧтыи дх҃ъ, и҃сходꙗщь. Три со҃ства совѣ҃шенна мы҃ленна,
раздѣлема чи҃лом собствѣ҃нымъ со҃ство҃м, а҃ не бж҃ествѡмъ раздѣлѧт во
сѧ не раздѣлно, И҃ совокꙋплꙗе҃тсꙗ не рамѣсно. ѡ҃цъ во бг҃ъ ѡ҃цъ. пр҃но
сын пребывле҃т во ѡ҃чествѣ нерѡ҃де҃. бе҃начале҃. Начало и҃ вина всѣмъ.
є҃диномъ нерѡ҃деннѣ҃м старѣи сын сн҃ꙋ и҃ дх҃ꙋ. ѡ҃ него ра҃дле҃тсꙗ сн҃ъ пре҃де //
Арк. 314зв. всѣ вѣ҃к. и҃ ходи҃т же дх҃ъ ѕ҃вѧтыи бе҃времене и҃ бе҃ лѣта. вкꙋпѣ. ѡ҃цъ

[43] 6496 (988 р.). У передмові ми торкалися питання про неповну визначеність часу, місця й обставин хрещення св. Володимира (див. прим. 2). Проте до часу створення студійованих нами житій, питання вже було вичерпане. Автори цього часу були певні, що св. Володимир хрестився саме у Херсонесі 988 р. і більше ніде.

вкꙋпѣ сн҃ъ вкꙋпѣ дх҃ъ ст҃ыи є҃т. сн҃ъ подобꙋщ҃е, и҆ б҃еначалѣ ѿц҃ꙋ. ро́дѣнїе м҃ точ҃ію ра́нствꙋя ѿц҃ꙋ и҆ дх҃ови. Дх҃ъ є҃т прѣстꙋпи, ѿц҃ꙋ и҆ сн҃ꙋ подобно сꙋщно, и҆ прно сꙋщна. ѿц҃ꙋ во ѿчество. Сн҃ꙋ же сновѣство. Ѿтомꙋ дх҃ꙋ и҆сходѣнїе. Ни ѿц҃ъ во въ сн҃а, и҆ли дх҃ъ престꙋплє т, и҆ли сн҃ъ в дх҃а. ѿца і҆ дх҃ъ в сн҃а, и҆ли во ѿца. Не повнжни а҆бо свонства. Не трие бо҃и. Но є҆ди бг҃ъ понемꙋ є҆дино бж҃ество во тре лицѣ хотѣнїе м ѿца и҆ дх҃а свою спа́ти твдрь, ѿ ѿчески нѣдрѣ. не ѿстꙋпи соше во дѣвическое ложе Прчтое. Ꙗко бж҃ие сѣмя вше, и҆ пло т свѡ дшевленꙋ, словснꙋ и҆ ꙋмнꙋ не пре́де вышꙋ прїимъ, и҆зы є бг҃ъ воплоще, и҆ роднся не и҆реченно, и҆ дѣвство мт҃и сохрани нетлѣнно, ни смѣтенния, ни ресѣшенния, не и҆мѣнения пострада́, но пребы є҆же бы т є҆же и҆ не бѣ, и҆ прїимъ рабїи зракъ и҆стинною, а҆ не мечтанїе м, всячески равѣ грѣха на м подобе бы. волею во роди. волею ѕла́ка, волею вжа́да. волею ꙋтрꙋди. волею оустрашисѧ. волею ꙋмре, и҆стинною, а҆ не ме́танїе м вся є҆стественная неоклеветаны стра́ти чл҃вческия ра́пя т же ся и҆ смрть вкꙋси бегрѣшныи, воскресе воскоеи плоти не видѣвши и҆стлѣ-

Арк. 315 ния. на нбса взыде и҆ сѣде // ѡ҆деснꙋю ѿца. Прїиде т же паки со славою і҆ плотию. Тако і҆ сниде т. се сн м є҆дено крещение, и҆ сповѣдаю водою и҆ дх҃о м. прнтꙋпан к почтты м танна м, вѣрꙋю во и҆стнꙋ тѣлѡ и кровь Гда нш҃его и҆са хрта. Прнемли цр҃ковная преданния, и҆ кланяюся со благоговѣнием чтны м и҆кона м. Покланяю ся древꙋ чтномꙋ и҆ всякомꙋ крстномꙋ знамению, и҆ ст҃ы м моще м, и҆ ст҃ꙋю сосꙋдо м. вѣрꙋ и҆ семимь собору м ст҃ы ѿц҃ъ. и҆ первыи є҆т в никен. ТИІ и҆ проклꙗша а҆рния, и҆ проповѣдаша вѣрꙋ непорнꙋ и҆ правꙋ. Вторыи же собо в константинѣ градѣ ст҃ы ѿц҃ъ РН҃ и҆же проклѧша македония дх҃аво́ца, и҆ проповѣдаша Трцꙋ є҆диносꙋщнꙋю. Третїи же собо во є҆десѣ ст҃ы ѿц҃ъ С҃ на несторния е҆го проклѣще проповѣдаша ст҃ꙋю бц҃ꙋ. Четвѣтыи собо в ха́лкидонѣ ст҃ы ѿц҃ъ ХА҃ на є҆втихия и҆ дїоскора, є҆ю же проклѧша ст҃нї ѿцы и҆гласнше совѣшенаго бг҃а, и҆ совѣшена чл҃вка Гда нш҃его і҆са хрта. Пѧты собо во цр҃ѣградѣ ст҃ы ѿц҃ъ РѲ҃Є на о҆ригановa преданния и҆ на є҆вагрия и҆ ~~кн~~ проклꙗша ст҃їи ѿцы. Седмыи собо и҆же

Арк. 315зв. в никен чты ѿц҃ъ ТѲ҃Ѕ. // проклꙗша тѣ, и҆же се не кланяются и҆кона м. Не прїимли же ꙋчения ѿ латїи и҆ же ꙋчение равращено блѣше во въ цр҃ко не кланяюся и҆кона м, но стоя поклонїтся ногою наза́, и҆ посе м поклонися напишет крть на земли, и҆ цѣлꙋе т і҆ воста про т на не м.

Ногами, и паки поклонивсѧ цѣлуетъ, і воста попирлетъ. а сегѡ апли
стїи не прадаша предали во сѹтъ. апли Кртъ поставлѣ цѣловати. И
иконы предаша. Лѹка во еѵлистъ первое написа иконѹ прчтые
бгомтре пола в рим. Ꙗко глетъ Василїи великы, икона на первообразне
преходитъ. Паки и землю ~~преходитъ~~ глетъ матерню. да аще имъ етъ
землѧ мти то ѿцъ имъ етъ небо. Искони бо сотворн бгъ небо, та и
землю. Тако ѹчины гдь ншъ. ѿче ншъ и есн на небсн. аще по сн
разѹмѹ землю етъ мть. То почто плюютъ на мтрь свою. да сим еѧ
лобзаютъ. И паки осквернѧютъ. Сего пренїи римлѧне не творѧхѹ. но
вкѹпѣ сошешесѧ ѿ рима и ѿ всѣхъ престолъ наслѣнници апльтїи и
вѣрѹ стѹю православнѹю на всѣхъ соборахъ исправлехѹ. На первомъ
соборѣ еже на арѧ в никен ѿ рима блженын селивестръ. посла епкпы
Арк. 316 и превитеры. ѿ алеѯадїи стын адонасні патрнахъ. // ѿ црѧграда
блженныи митрополитъ посла епипы ѿ себе, и тако исправлѧхѹ вѣрѹ.
На второмъ соборѣ ѿ рима папа дама ѿ алеѯадрїи тимофеи, ѿ
атнохїи мелетїи кирилъ іерлимскїи, патрнаси Григорїи богословецъ.
На третнемъ соборѣ блженныи келестинѣ папа римскїи. Патрнаси
Кирилъ алеѯадръскїи, и ѹвенали іерлимскїи. Не четвертомъ соборе.
Леѡ папа римскїи. анастасні црѧграскїи. Ѹвенали іерлимскїи. На
пятомъ соборѣ витиле папа римскїи евтихи црѧграскні. аполинарїи
алеѯадрїиски. домнинъ, атнохискїи. Наше шестомъ соборѣ. агадо папа
римскїи. Геогні црѧграскїи Ѳеофа атнохїискїи. ѿ алеѯадрїи петръ
мни. На семомъ соборѣ адрнѧ ѿ рима. Тарасїи црѧграскїи. Палитна
алеѯадрїискїи. И сні вси со своими епипы сходѧще исправлѧхѹ. По
семомъ же соборѣ Петръ Гѹгнивыи со инѣми ше в римъ. Протлъ вос-
хитн, і вѣрѹ развративъ, и ѿвергсѧ прты патрнаховъ. црѧграска.
алеѯадръскаго. атнохїискаго. іерлимска. совокѹпленнѧ и согласнѧ
бомѹти всю. и та лиюстѣ юще ѹчение свое развращеное. Чѣмъ же и латина
Арк. 316зв. держатъ // не согласно вѣрѹ свою, но разно, и попове и, законною
женою не женѧтсѧ, но безаконно живѹт наложницы себѣ держаще,
и не зазорно к слѹженню своею слѹжбы дерзаютъ, и ниже себѣ сне во
грѣ вмѣнѧют, і во прочиѧ ереси тѧжкиѧ впадоша, и же оученнѧ
по всемѹ блѹтсѧ. Прощаютъ же и грѣхи кромѣ покаѧнѧ по дарѹ,
еже есть всего злѣе. Бгъ же да сохранитъ бгохраниимое величества
Твоего цртво, ѿ всѣхъ навлѣтѡ еретическн, И подаетъ цѣлѹ и нерѹ-

Заснування Десятинної церкви у Києві.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

шнмꙋ вѣрꙋ непо-
рочнꙋю соблюсти
во вѣки и҆ по
тебѣ дѣтем
твоимъ в҆ вѣч-
ныя роды. Вла-
димеръ же а҆ки
земля добрая вся
си пріимъ в сердце
свое[XLVII]. И҆ поимъ
цр҃цꙋ а҆нну и҆
а҆настаса кс҃ꙋнянина. Взем же а҆хнереа мꙋжа бг҃одꙋхновена михаила
перваго митрополита. И҆ і҆ерен и҆ диакони многи, и҆ сановники поиде
къ кневꙋ с мощми ст҃аго климента и҆ дива оученика его вся т҃ и҆ со-
сꙋды цр҃ковныя и҆ иконы на благословение себѣ. а҆ в кс҃ꙋни цр҃ковь постави
на горѣ ю҆ зсыпаша граждане крадꙋще землю ѥда о҆ стояше по градом
Арк. 317 а҆ко выше рѣхом // вся владиме четыре кони мѣдяны, и҆ постави
бл҃и цр҃кви десятинныя в кневѣ тнї же кони мнозѣ мнѣша а҆ко мра-
морани сꙋще. Великїи же Хесонъ да за вѣно греческим цр҃емъ цр҃нцы
ради[XLVIII]. Пріиде къ кневꙋ и҆ повелѣ кꙋмиры ибн҃ти ꙋбнї исѣчи, а҆
дрꙋгия в во҆ вмѣтати, а҆ иныя огневи предати[XLIX, L]. Перꙋна же
а҆ко бо҆шаго повелѣ привезати ꙋжемъ коневи къ хвостꙋ, и҆ влещи з
горы по ворничевꙋ на рꙋча. и҆ ві҃ мꙋжен прн҃тави бн҃ти є҆ се же не а҆ко
древꙋ чющꙋ, но на порꙋгание бѣсꙋ. и҆же сим и҆долом пре҆шаше чл҃ки
да вомѣдне вое пріиме т҃ ѿ чл҃вкъ. Кия ꙋбо пѣсни бл҃годаственыя
водамы гдви бг҃ꙋ нш҃емꙋ. Точию во ꙋмиленїи дш҃и радо҆тнѣ воскликнем.
велик еси гди и҆ чюдна сꙋ т҃ дѣла твоя, а҆ко вчера чтим ѿ чл҃вкъ. дне
же ѿ тѣ же порꙋгнае м, влекомꙋ и҆ долꙋ по рꙋчаи къ днѣпрꙋ, плакахꙋ
его невѣнїи людие. еще бо не приняли ст҃аго крещения ї привлекше его
вринꙋша в днѣпръ и҆ пристави мꙋжꙋ владиме рекъ а҆ще гдь пріиде
къ брегꙋ ѿрѣвайте его ѿ брега додеже с пороги пройде т҃, И҆ тогда
остави те его. они же повелѣния со т҃ворниша, и҆ а҆ко пꙋстиша и҆ //
Арк. 317зв. І пріиде сквозѣ пороги і҆ ѿверже его вода на пристанище ре҆ иже и҆
досего дне словет перꙋня рень[LI]. Посла по сем владиме по семꙋ градꙋ
вѣстники своя гл҃я. а҆ще кто обрящется ꙋтре, на рецѣ, бога т҃ или

бо. или нищь или работник противѣ сицевъи дѣжавѣ ніе є. Се
слыша людие со тщаниемъ идыхоу, радоующе и глюще, аще бы не добро
было, не бы се князь в ніемъ и болярє приняли. На оутрїи же изыде во-
лодимѣ со аною царцею и преосщенным митрополитом михаилом и прѣви-
тери, и дїакони, и со всѣм притом царкоными на днѣпръ[LII], и снидеша
весчила народа мужеска пола. и жеска. І влѣзоша вси в воду и друг
друга оугнѣтахоу ѿ множества люде и стояхоу одни до шїи. другїи
до пєси. младєцы по брегу. а другїи младєцы да до осущи млеко
матери и на рука дѣжахоу. Совєшенніи бродяхоу. прѣвитеры по брегу
стояще молитвы творяхоу, єгда же приспѣ время по преданию
царкономоу погрузити ся в водѣ трижды. Тогда вси погрузиша себе
єдиною вторицею и третицею, и бы вопль<...> ѿ гласа народа, аки
небеси погремѣти и нѣцнї ѿ достойны тогда видѣша небеса ѿвер-
Арк. 318 зающа, и дха стаго на креща // ємы сходяща і бяше видѣти радо
на небеси и на земли. Толико дшъ спсємы. а дїаволи свѣтоваше и сте-
няше гла ѹвы мнѣ яко ѿсюдоу уже погони ємь. здѣ бо мнѣ себѣ
жилище имѣти, яко здѣ не су оученія апльскаа, ни су вѣдуще
бга і веселяся о слоужѣ и єже ми служахоу. Нынѣ же побѣдє єсмь
ѿ невѣгласа, и не имам уже цртвова во страна си. Крестїшим же
ся людем, идоша кодо в домы своя[LIII]. владимѣ же ра бы. Яко позна
бга самъ и людие єго возрѣвъ на небо и рече;

Завершення будівництва Десятинної церкви. Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

Молитва

Боже сотворивыи
небо и землю
прими на новыя
люди сия. и даи
имъ гди оувѣ-
дѣти тебе, яко
оуведѣша страны
христїаския. и
оутвєди в нихъ
вѣроу правоу, и не
совратиоу, и мнѣ
рабоу своемоу по-
мози гди на соп-

ротнаго врага да недѣѧсѧ на тѧ, и на твою державу. побѣждꙋ
кони его[LIV], и се рек повелѣ цркви ставити по мѣсто. идѣ стоѧхꙋ
кꙋмиры. И поставѝ на холмѣ цркви ст҃аго василиѧ, во имѧ свое,
идѣже стоѧше кꙋмиръ Перꙋнъ, И прочиї идѣ же творѧхꙋ требы
Кнѧзи и людие. и нача ставити по градом цркви, и прѣвитеры в нихъ //
Арк. 318зв. вчинѣваше, и люде и на крещение приводити. повелѣваше по всѣм
градом и селамъ[LV]. И поим ѿ нарочитꙋ болѧ и града чада. и дасть
на ꙋчение книное. мтри чадъ сихъ плакахꙋ по ни. акы по мертвецѣ.
еще бо не бѧх ꙋтвердили во вѣре. Но ꙗко ко гробꙋ ѿсылающе плакахꙋ.
и м же радѧщом на ꙋчение книгам сбыстсѧ пророчество на руско земли
глѧщее. во ни оны ꙋслышат глꙋсниї словеса книнаѧ и ꙗсе бꙋдет ꙗзык
гꙋгнивы[LVI]. Онї бо не вѣша преде слышали словесе книнаго. Но по
бжию ꙋстроению, и по величѣви его млти помилова на бгъ пророк по-
милꙋю его аще помилꙋю, помилова бо ны паки бытиѧ и обновлением
дха по своемꙋ блгоизволению а не по нашим дѣлом. блгословѣ гдь бгъ
насъ хрстосъ, и возлюби новыѧ люди рускꙋю землю, и просвѣти ю кре-
щением стым. тѣм же и мы припадлем к немꙋ глюще гди исе хрте
что ти воздами о сѣхъ блги твои, ꙗже ты водаси нам грѣшником
сꙋщим, і во тмѣ <…> не вѣдѣниѧ сѣдѧщим. не ꙋмѣем бо противꙋ
богатым даром твоим водаение водати. велїи еси гди ни<…> дѣла
Арк. 319 твоѧ, и ни едино слово довольно // ет къ похвалению чюде твои.
точию зд<…> пицем, мало реч велично твоемꙋ в<…> Прїидѣте
вораꙋдем гдви.
воклинкнемъ бгꙋ спа-
сителю нашемꙋ. пре-
варим лице е во исто-
вѣданїи, і во
ѱалмѣхъ воклинкнем
емꙋ. исповѣдающе
ꙗко блгъ ꙗко в вѣк
млти его. И паки
ꙗвлѧ ны ет ѿ вра
наши, рекше ѿ идол
сꙋетны, и сотвори ны
сны и наслѣники
вѣчныѧ жини. и

Заснування Білгорода.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

паки з <...> цремъ. воспонте гдви пѣснь новꙋ. воспоите гдви вся
земля воспоите гдви. благословите имя его. блговѣстите днь ѿ дне
спсение бга нашего вѣстите во ꙗзыцѣхъ славꙋ его во всѣ люде чю-
деса е. велию вонстинꙋ і преславная чюдеса сотворн гдь. самъ во престы-
ꙋсты своими рече. Ꙗко радоть бывлеть на небси ѡ единомъ грѣшницѣ
кающемсꙗ. То коими паче о бесчисленыхъ народѣ и стымъ крещениемъ
просвѣтишасꙗ. Ꙗко рече пророкъ воскроплю на вы водꙋ чистꙋ, и очи
ститесꙗ ѿ идолъ вашихъ. и ѿ грѣ вашихъ. инъ рече кто ꙗко бгъ ѿемлꙗ
грѣхи и не поминаꙗ неправды ꙗко хотꙗ млти е тои обратити. и
ꙋщерити ны и погрꙋзи грѣхи наша во глубинѣ мы же возопиемъ къ
гдꙋ нашемꙋ исꙋ хрстꙋ глюще блгословеи бгъ, и не дати на в ловитвꙋ
Арк. 319зв. зꙋбомъ ихъ. душа наша ꙗко птица ꙗкавн ѿ сѣти ловꙗщихъ. // сѣть
сокрꙋшн имы ꙗкавлени быхомъ ѿ прелести диаволꙗ. И погибе памꙗть
и с шꙋмом. Гдь во вѣки пребылеть. Хвалимъ и пѣвлемъ во Трцы ѿ
рꙋски снвъ. а дѣмони проклинаеми ѿ блговерны мꙋ и же, иже при-
ꙗша крещение в покаꙗнїи і ѿпꙋщенні грѣхо LVII. владиме же просвѣще
сын стымъ крещеннемъ, самъ и снве его. Пола к женѣ свое перво рогнѣди
глꙗ. а ꙋбо ѿнѣ креще есмь, і прии вѣрꙋ и ꙗко хртиꙗскні. По-
добаетъ ми единꙋ женꙋ имѣти. ю поꙗ по хртиꙗстѣ. ибери ꙋбо себѣ
ѿ вамо мои его хощеши да сочетаю тꙗ емꙋ. она ѿвѣщаши рече
емꙋ. или ты еди хощеши цртвие земное и небное воспрнати а мнѣ
с маловремеымъ сн, и бꙋдꙋщаꙗ дати не хощеши. Ты во ѿстꙋпи ѿ
идолскиꙗ прелести. и снобление бжие. а же быши црицею, не хощꙋ
раба быти земномꙋ црю ни кнѧзю, но ꙋневѣститисꙗ хощꙋ хртви, и
вопрїимꙋ на сꙗ англцскїи обра. Онъ же еꙗ ꙗросла, сѣдꙗще ꙋ неꙗ,
бѣ во естествомъ тако ѿ роденꙗ, и слыша глы и ѿвѣтъ мтре своеꙗ,
къ владимерꙋ, і водохнꙋ с плачемъ, гла мтри свое, ѡ мти моꙗ во
истинꙋ црице еси црицамъ, и гжа гжам. ꙗко вохотѣ имѣнити нинешнаго
Арк. 320 вѣка бꙋщею славою, и не вохотѣ с высотъ // На нинѧꙗ въстꙋпити.
Тѣмъ же блжена еси в жена, и ѿ сего словеси ꙗрсла воста на ногꙋ
свою, и ходаше преде бѣ не ходна. рогнѣ же сиꙗ ꙗрекше постриженсꙗ
во мнишескні обра. і нарено быть имꙗ ен анастасиꙗ LVIII. Потомъ же
владиме велики радѣли землю сномъ своимъ, и посажа и по градомъ и по
кнꙗженнꙗмъ. Вышеслава и ѿ чехини. Сего ꙗко старѣйша посади в
новѣ городѣ великомъ. Изеслава и ѿ рогнѣди посади в полотскꙋ, стополка

в тѹрове. Ꙗрослава в ростове. Ѹмѣ же старѣйшемѹ вышеславѹ в новѣгородѣ. Посади ꙗрослава в новѣгородѣ. а Ѡрнса в ростовѣ. Глѣба в мѹромѣ. Кѣста во єдиномѣрнꙗ. И живꙗста вкѹпѣ. Ѡтослава и ѿ дрѹгиꙗ чехини посади в дерѣско земли. Всеволода Ꙗрославлꙗ брата в володимерѣ великоѥ мстислава брата и тмѹтороканю. Колеслава в лꙗсѣ велики Ѡтонислава Ѡтослалꙗ ~~брата~~ брата в смолєсцѹ. Сѹдиславa в псковѣ[LIX]. И разосла с ними єпикопы, и прѣвитеры. І повелѣ крестити всю рѹскѹю землю[LX]. И рече владимѣ, се не доѥро є мало градо, околѡ Кнева. И нача ставити городы по деснѣ. по ѡстрѣ, по трѹбеши. по сѹлѣ. и по стѹгни. И насѣли ѿ нарочиты мѹ, ѿ словꙗ, ѿ кривꙗ. ѿ чюди, и ѿ вятичи. И ѿ си ѹмножишасꙗ люди. И выша

Арк. 320зв. грады сꙗни, бѣ во ра ѿ печенѣ // имѣꙗ, и бѣ воюꙗ сꙗ с ними и одолѣвꙗꙗ имъ[LXI] посе поставиꙗ кнѧзь великиї владимѣ церкѣвъ камену стаго Гєоргиꙗ. и повелѣ праднова єму новєврїꙗ КѢ[LXII, LXIII] Та поиде во словꙗскѹю землю, и странѹ залѣскѹю, и в сѹдастви ѡ власти. и ростовстви. поставиꙗ градъ во свое имꙗ владиꙗ (sic!), на рецѣ клꙗмѣ на ѹстиї лыбеди, и спомъ ѡсыпа. И поставиꙗ церковь соборнѹю пречѣстые вцы ѹспение древꙗни. и спо ѡсыпа, и инѹ церкви поставиꙗ, і вси люди крести рѹскиꙗ. И намѣстницы по все земли. И приде в кнѣ[LXIV, LXV]. в то времꙗ преставиꙗ преѡсвѣщенꙗ митрополит кнѣски михаилъ, и крести землю рѹскѹю. владимѣ же великиї скоро посла въ царьгра къ дотию патриархѹ; і всꙗ ѹ ногѡ митрѡполита кневѹ леона. а новѹгра архиепипа ꙗкима корсѹнꙗнина а ростовѹ архиепипа Ѳеодора. а по инымъ градомъ єпипы и презвитеры, и диаконы пѡсла, иже крестиша всю землю рѹскѹю. И бы радость по всюдѹ[LXVI]. И приде архиєпипъ ꙗкимъ к новѹ гѡродѹ, требища разори, и перѹна посече. И

Милостиня св. Володимира.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

Арк. 321 повелѣ влещи ѥ во волхо, и привезаше // ѹжи влечахѹ ѥго по калѹ, вивще желнем и пхающе, и в то время вшо бяше в перѹна бѣ вопия в немъ, ѡ горе мнѣ достасѧ немлтивым сим рѹкамъ и врвнѹша ѥго во волхо рѣкѹ, о же пловяше сквозѣ великиї мостъ верже нѣкто нань палицѹ древянѹ, бѣ же веже палицѹ на мотъ глѧ, симъ твшаще людне богоростиї поминанте мене, на нем же нинѣ бѣзѹмниї сходяще творят брань и грабяще и ѹбивающе медѹ собою, ѹтехѹ творят бѣсом, и заповѣдаша никомѹ нигдѣ не приѧти ѥго, и приближисѧ перѹнъ к брегѹ, и вышешы дѹблянинъ на рѣкѹ рано хотя горици вести во гра, и видѣ перѹна, приплывша к берѣгѹ, и ѡрину ѥго шестомъ, ты рече перѹшице досыти ѧ ѥси и пи в новѣгородѣ, а нинѣ поплови про[LXVII] живяше же владиме в законѣ хотнанствѣмъ, помыли содати цркѹ каменнѹю ѹспѣние престыѧ бцы. И пославъ црьгра приѧ масте ѡ грекъ, и начаша здати црскимъ достоѧнием, и многимъ идивением егда совешена бысть цркѹ, зкрасн ю пречюными иконами, и сосѹды чтными, и многоцѣнными, сѧ бѣ вьѧ в хесонѣ все иразство црконое всѧ вдаде иконы кресты сосѹды, и запоны и превитеры корсѹнскиѧ пристави в нен служити // Арк. 321зв. анастасѹ же хесѹнянинѹ порѹчи страителство, и вше во цркѹ помолисѧ бгѹ глѧ. гди бже прини с небсе и видь, и посѣти винограда своего, и соверши ѥго же насади десница твоѧ, и блгослови новыѧ люди твоѧ, имже обратилъ ѥси срца в разѹмъ понати тебѣ истиннаго бга, и прини на цркѹ твою сию ю сода недостонныи рк твон, во славѹ твою и во славѹ імени родьшиѧ тѧ бгомтре, и приодѣвыѧ бцы. Да аще кто помолитсѧ во цркви сен, то оуслыши гди млтвѹ и и ѡпусти грѣхи и млтвъ ради прчтыѧ бцы. и помолившѹ емѹ рекъ сице. Се

Учта св. Володимира.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

даю прѣтѣи бцы ѿ имѣнїа моего, и ѿ градомъ моих, десятую
часть и положи написа клятву в цркви сеи рекъ аще кто сего порушит
да буде проклят и вдасть десятину анастасу херсонянину нарекъ
его епитропосъ[LXVIII], сотвори праздникъ великъ в тои день болярому и
стацомъ лѣскимъ и убогимъ, сотвори млтню велику и богатство
много родать[LXIX, LXX]

В лѣто ҂ѕфд, пріидоша печенѣзи къ василеву і владиме с малыми
людми изыде противу им и не мо владиме стати противу печенѣгом //
Арк. 322 побѣ ста по мостомъ, и едва оукрысиа ѿ противныхъ тогда обѣща
в василевѣ поставити цркоу стое преображение, бѣ бо в то день
преображение гдне, егда бысть сиа свѣча небеси же владиме сего, по-
стави цркоу, и сотвори праздникъ великъ сварив т̃ церковаки[LXXI] ме,
сова болярем своим и посадники, и старѣшины, ѿ всѣ градо люде и
много, и родаиа убогимъ т̃ гривенъ и праздновавъ кнїа великїи дниї
осмь воврати ~~къ киеву~~[LXXII], на успение престы бцы и ту сотвори
праздникъ великъ, созываиа бѣчисленное множество народа[LXXIII] видѣв
же люди хртиани суща радоваше душею и тѣлом, и тако по вся
лѣта творяше бѣ бо любиа словеса книжнаа и почиташе а, и в цркви
прилѣжно послушаше чтниа. Услыша бо еуане чтомо, блажени млтиви
иако тнї помиловани будутъ и паки продадите имѣниа ваша, и
дадите нищимъ. и паки не сокрывайте себѣ сокровищь на земли идѣ
дла (sic!) тлї, и татие покопываю и крадут. но сокрывайте себѣ
сокровище на небеси идѣ же ни тлиа тли ни татие не покопываю, ни
крадут. и дѣда глюща блженъ му милуиа и даиа и соломана прмраго //
Арк. 322зв. слыша глюща водаваиа нищему, бгу взаем дае сиа вся во срцы
своемъ аки написанная имѣяше, блженный владиме повелѣ всякому
нищему, и убогому приходити на дво кнїа, и взимати всяку по-
требу питие и иадение, и ѿ скотникъ кунами устрои же и се рекъ
иако немощнїї и боанї, не могуть донти двора моего повелѣ при-
стонти колеса, и докладаше хлѣбы мяса, рыбы, и овощи раличныа,
ме в бочка, а другї и ква, и повелѣ возити по гра вопрошающе гдѣ
боанї, и нищї и не могущї ходити, и тѣмь раздаиах на потребу.
и се же паки творяше людемъ своимъ по вся или уставы на воре во
границѣ пи творити болярому и гридемъ, и сотскимъ, и десятинному,
и нарочитымъ людемъ при кнзѣ и бѣ кнзиа. Бывающе на обѣ

томъ множество ѿ мѧ, и ѿ ѕверины, и ѿ скота, и бѣше по изобилию все егда попивахꙋ единою начала роптати, на великого кнѧзѧ глюще ходо есть нашим головам ести ложницами древяны ми, а не сребреными. самодержцꙋ сꙋщꙋ нашемꙋ великомꙋ кнѧзю. блаженныи владиме слышавъ повелѣ ковати ложницы сребрены, и повелѣ класти
Арк. 323 людем егда ѩдѧхꙋ // рекъ сице ѩко сребромъ и златомъ не имам налѣсти людей а с лѧми добꙋдꙋ сребра и злата, ѩко ѿцъ мои идѣ, донскахꙋ съ лѧми злата, и сребра бѣ во владиме любѧ люди и совѣтꙋѧ с ними о ратѣ, и со оустроенні земли своеѧ. и бѣ живѧ со кнѧзи окаными его миромъ. съ болеславомъ лѧтскимъ и стеданомъ ꙋгорскимъ, и съ адрихом ческимъ. и бѣ мі медꙋ ими и любовъ[LXXIV] и живѧше владиме во страсѣ бжні и ꙋмножишасѧ рабоевѣ, и рѣша епипы владимерꙋ се ꙋмножиша рабоницы, почто не каниши ихъ о же рече имъ боюсѧ грѣха; они же рѣша емꙋ ты постале еси ѿ бга злымъ на кань, а добрымъ на милование, кнѧ бо не бѣз ꙋма ме носит владиме же постави стражи всюдꙋ и заповѣ положи аще кого рабоп творѧше имꙋт, любо татѧ и гробокопателѧ раличными каньми, повелѣ канити, и ко емꙋдо заповѣдаша своими трꙋды питатисѧ чюжи не вохищати, и быть стра по всеи земли рꙋстѣи, и доре строѧше бгом врꙋченное себѣ царство протины се бо покарѧше. покарѧющи же сѧ миловаше и многи страны поꙋбладa, и
Арк. 323зв. покори своеи царѣи державѣ страше во всѣмъ бѧше // и никто емꙋ сопротивити можаше[LXXV, LXXVI] тако бо бгъ[44] и ѿ показа теплꙋ вѣрꙋ и бгꙋ и толико дшъ спселмы, своимъ тщением приве къ хртꙋ. ѩко по всюдꙋ хвано и прославлено есть имѧ престое престыѧ

Правосуддя св. Володимира.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

[44] На полях дописано: “Пролави своего ꙋгонника. ѩко же”.

трцы во градѣ и селе во пустыня и гора и пропасте земны и церкви
и митрополиты были, не точию грады, і веси, но и пустыни,
имѣста не прохожаю, [и поземныя пещеры] в ни же богодухновенніі
мужие и иночестніі лицы, аки звѣзды сияюще, небесніі граждане,
земніі англи, суще свое жилище имѣяху, и пѣснословяше непре-
станно имя божие[LXXVII, LXXVIII] постигши же уже старости блаженнаго
владимера, и недугомъ належащимъ в то время посла блаженныи
великіі кнѧ владимеръ къ ꙗрославу сыну своему в новгородъ взяти,
по обычаю преднему ѿ посадникъ в тысячи гривенъ ꙗрославъ же сопро-
тивъ ѿцу своему, и не восхотѣ дани тоя дати посланніі же вовѣ-
стиша великому кнѧзю и повелѣ абие по лесому пути теребити мосты мос-
тити по блатомъ хотя ити на ꙗрослава ꙗрослав же сие слыша посла
Арк. 324 за море привеза варяги боясь ѿца своего // но богъ не дасть бѣсу
радости. великіі бо кнѧзь владимеръ раболѣвся. Еще же до тож болѣзни
печаль нанде нань. Ꙗко печенѣзи мнози належаху на землю руськую
кнѧ же великіі не могніі противу имъ самъ ити. посла борися кнѧзя
ростовского сына своего ѿшешу же борису с вои противу печенегому кнѧ
же великіі блаженныи владимеръ боленъ бывъ ве^ми, в нем же болѣзни
душу свою предасть в руцѣ гдни, в добромъ исповѣданіі, преставися
на берестовому. Мца июля въ ѲІ день в лѣто ѕфкг[LXXIX] в то время
случившуся свѧтополку ѡкаянному в кневѣ егда скончася блаженныи
владимеръ и потаи смерть ѿца своего. в нощи же клѣть ѿкрывше, и
в коверъ ѡ^вѣтевше ужи свесиша на землю і волоше тѣло его царское
и священное на сани веше поставиша его въ церкви пресвѧтыя бцы деся-
тинно увѣдавше весь синклитъ его царскіі болярѣ кнѧзи, і вси людие
сожалиша си зѣло и плакахусь вси болярѣ ꙗко наставника граждане,
аки заступника и кормителя воина хра^брого сопротивнымъ побѣдителя.
Убозніі и нищніі, ꙗко ѿца благодателя и побѣдителя, и спроста всемно //
Арк. 324зв. жество бѣчисленное народа стекшеся плакаху и рыдаху. собравше
и множество духовнаго сословия лики, преосвященныи митрополитъ
леонтіі съ боголюбивыми епископы Ѳеодоръ ростову Ѳома туерову,
Петръ переяславлю и игумены и презвитеры, и дьяконы и иноче-
стьующіи лицы. и множество^м стекшися народа ѿ всѣ странъ, со
благохва^лными пѣсньми, и благовонными кандилы взеемше вложиша его
во гро^б мраморянъ. и похоронися с плачемъ тѣло блаженнаго влади-
мера великого кнѧзя руского, новаго Костянтина великого рима иже

крстися са^м^, и люди своя крти. тако и сен блженныи сотвори подобна
емꙋ аще бо и преде бѣ в поганствѣ, насквернꙋю похо^т^ желая но по-
слѣди прилѣжаше покаянию истинномꙋ, и люди своя приведе к
познанию истиннаго бга, и всю землю рꙋскꙋю крти и ѿ идо^л^ския при-
лести очисти, тѣнне і во^л^чецъ скверенаго нрава исвегъ, и насѣя сѣмена
плоносяща. пло правды, иже воздадꙋтъ коло влцѣ своемꙋ во время
свое. мы же рꙋстні снове сꙋще, и толико^м^ блгимъ ходатая имꙋще //
Арк. 325 блженнаго владимера восхвалимъ блгодателя хрта нашего,
даровавшаго рꙋстѣи земли такова свѣтилника и молитвенника, да
вкꙋпѣ с нимъ сподоби^т^ и на вѣчны блгъ наслѣникомъ быти правос-
лавны^м^ врем и
кнземъ рꙋкимъ
ми глꙋбокъ да
дарꙋетъ и
дежавꙋ врствия и
не преборимꙋ
сорани^т^ і всякого
врага противнаго
по нозѣ покори^т^
вѣрꙋ стꙋю, и
оукореннꙋю ~~непоко~~
непоколѣбим^ꙋ^ и
нерꙋшимꙋ цѣлꙋ
во вѣки в росии
соблюде^т^ і вкꙋпѣ
всѣхъ рꙋски сно совгоꙋгодьшими вѣчны блгъ наслѣниками быти спо-
доби^т^ блгодатию щеротами и чловколюбнемъ своимъ неиреченнымъ
емꙋ слава чть и дежава подоблетъ ѿ всеа твари поклонение нн и
прно і во вѣки вѣкомъ амиинь^LXXX^.

Поховання св. Володимира.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

Житіє 2

Печерське житіє святого Володимира[LXXXI]

Мѣсяца іюля во 15 день житіе и успение святого великого князя Володымера, нареченнаго во святом крещеніи Василія, который окрестил всю землю Рускую

Сей святый и великий князь Володимер сын был Святославов з рожаю варяжского, также князя киевского. Первей балваном покланялся и великую пилность ведлуг преданя отец своих около них мѣл. Отец его Святослав мѣл трох сынов: Олга, Ярополка и его. Ярополк по смерти отца своего княжѣл в Киевѣ, а Олг в Овручевѣ и во всем Полѣсьѣ, а Володымер в великом Новгородѣ. Ярополк убил брата своего Олга. Послышавши Володымер, иж Ярополк убил брата своего Олга, збоявшися ишол за море до вараг, а Ярополк осадил свои уряды в Новгородѣ. Володымер теж зобравши там войско великое розных народов: варяг, славян, чудов и кривичов, пришол знову до Новгорода, а взявши Новгород, послал до брата своего Ярополка, ознаймуючи ему, иж идет на него мстячися смерти братней. Послал зась Володымер и до князя полоцкого Розволда, абы ему дочку свою именем Розгнѣд за жону отдал. Але князь полоцкий не хотѣл, а Володимер, маючи войско готовое розмаитого люду, ишол на Розволда, князя полоцкого, убил его и двох сынов его, а дочку его Розгнѣд взял собѣ за жону. Потом Володимер пришол до Киева на брата своего Ярополка. Не могучи Ярополк стати противко Володимеру, заперся з людми своими и з воеводою Блудом в Киевѣ. И стал Володимер и окопался. Потом послал до воеводы Ярополкова Блуда, мовячи: “Сприяй мнѣ, абым убил брата своего Ярополка и великую нагороду и честь от мене будеш мѣти, и будеш мнѣ вмѣсто отца”. И обѣцался ему воевода Блуд тое справити, и от того часу часто посылал до Володымера, указуючи ему час приступ чинити до Киева, а сам мыслил // *Арк. 525зв.* убить пана своего. Потом зась сей зрайца рекл до Ярополка:

Облога Родня.
Ілюстрація до Радзивілівського літопису. XV ст.

"Кияне посылают до Володымера, хотячи тебе ему выдати", и радил ему утѣкати с Киева, поневаж немаш тут приязни собѣ. Ярополк, не вѣдаючи зрады его, послухал и утѣкл с Киева и заперся в мѣстѣ Ровнѣ на Острѣ, а Володымер вшол до Киева. И послал Володымер до Ровна и облѣг брата своего Ярополка. Рекл теды Блуд воевода до Ярополка: "Видиш, як много войска у Володымера, брата твоего, и не можем им отпору дати. Я тобѣ ражу: чини мир з братом твоим и поклонися ему". Варяжко зась, старший сенатор Ярополков, не позволял, але радил, абы уходил до печенѣгов и, там зобравши войско болшое, ишол на Володымера. Ярополк зась барзѣ слухал Блуда, аниж Варяжка и позволив поклонитися брату. А Блуд потай ознаймил о всем Володымеру, и ожидал Володымер Ярополка в теремнѣ, в фолварку отцевском. А гды пришол Ярополк, хотячи поклонитися Володымеру, брату своему, зненацка два варяги з мечами на дверех взяли под пазуху Ярополка и на том мѣстцу убили его. А Варяжко утѣк до печенѣг и много напотом Володымеру шкоды чинил, которого потом ледва Володымер перевабил до себе. И сѣл Володымер на великом княженьи киевском и был самодержцем всеи Руси. Взял теды и жону брата своего Ярополка грекиню, которая была черницею.

И от того часу Володымер ставил болваны всюды в панствѣ своем; найпервей поставил болвана Перуна найстаршого в Киевѣ на горѣ, на том мѣстцу, где тепер Церков святого Василия. Потом и по иных мѣсцах других болванов (которым имена нижей суть описаны) ставил и офѣру им всѣ люде за росказаням его, называючи их богами, чинили, и приводили им дѣти свои
Арк. 526 на офѣру и забивали. До Новгорода // зась великого Добриню, вуя своего, на свое мѣсце послал. Добринь теж воевода, при-

шедши до Великого Новгорода, почал также ставити болваны и богами их называти казал; як видѣл, що Володымер у Киевѣ чинил, так и он там такими теж их и іменами называл, и кланятися им людей и офѣры чинити примушал.

Маючи прето Володымер покой от всѣх сторон, неповстягливостю невѣст опанованый был. Имѣл шесть жен: первая Ярогнѣдь, с которою мѣл сынов – Изяслава, Мстислава, Ярослава и Всеволода, и двѣ дочки. Вторая грекиня, жена брата Ярополка, с которою мѣл Святополка. Третяя чехини, с которою мѣл Вышеслава. Четвертая чехини также, с которою мѣл Святослава и Мстислава. Пятая болгариня, с которою мѣл Бориса и Глѣба. Шестая грекиня, для которой крестился, с которою мѣл цорку Марію, которая потом отдана была за первого Казимера, короля полского; тая родила Болеслава Смѣлого, который убил Станислава, бискупа краковского. Мѣл теж и подложниц триста у Вышгородѣ, а двѣстѣ – в селцѣ на Берестовом. Еднак же не досыть ему тых было, але еще и от мужов жоны и панны, которыи ся ему подобали, приводити казал, албовѣм был велми несыт блудом, як и Соломон. А тое чинил Володымер, гды в темности балвохвалства был, а потом, гды был небесным свѣтом просвѣщен и познал правду, а христіанином зостал, уже от го часу таких спросностей и сам не чинил, и другим того заказовал и боронил.

Ишол Володимер з войском до ляхов и мѣсто их Премышль, Червено и иных много мѣст побрал. Того ж року и вятичи звоевовал и вложил на них дань от плуга по шелягу. Року зась 984 ишол Володимер на ятвяги и звоевал всю землю их и, при-
Арк. 526зв. шедши до Киева, чинил офѣры болваном. В той час // нѣяко варяга христианина з сыном его Іоанном убил, як о том в житіи их обширнѣ. Потом Володимер з Добринею, вуем своим, ишол на болгары и, там их звѣтяживши, покой з ними учинил и присягу межи собою постановили, мовячи: “Иж на той час межи нами война будет, гды камѣнь плавати будеть, а хмѣль грязнути”. Был бовѣм и князь болгарский барзо валечный и христіанин добрый.

А гды господ бог всхотѣл выбра ѣ людей новых, водхнул ласку святого ву Володымера, который, як от сна, от темности балвохвалства очкнулся, до познаня правдивого бога пришол, свѣтом

правды просвѣщен и святым крещеніем во усыновленіе богу сам себе привел и всю Российскую землю нашу просвѣтил.

Тут вкоротцѣ о крещеніях нашой Роскои землѣ, як много раз и коли крестилася, почавши с початку аж до великого Володымера, который досконале всю землю Росскую окрестил и болваны выкоренил, здает ми ся слушная реч спомнѣти, ведлуг лѣтописцев многих, а особливе Нестора святого печерского. Первое крестилася Русь и народ словенский от святого славного первозванного апостола Андрея, бо той святый апостол, будучи в Херсонѣ, пустился в гору Днѣпром, аж до Великого Новгорода, а пришедши на горы кіевскии, благословив их и крест на них, где тепер брама кіевская стоит, от полудня поставил, пророкуючи им, иж на той горѣ а при ней и иных мѣло знаменитое и хвалою божею наполненное мѣсто христіанское быти; и людей много, которые там жили, вѣры Христовой на той час научивши, окрестил. А сам потом святый апостол ишол Днѣпром аж до Великого Новгорода, и там многих научив вѣры Христовой и окрестил. Придает лѣтописца святый Нестер, же и святый апостол Павел был учитель словяном, поневаж был учачи и проповѣдуючи евангеліе Христово в Миссии и в Иллиріку, яко
Арк. 527 в дияніях пишет, // Миссия зась и Іллирика – Словенская земля. Потом теж святый апостол Павел послал словянам ученика своего Андроника, едного из седмидесят апостол, который учил и крестил в Іллиріку и в Миссии, то есть в Болгарех, в Боснѣ, в Моравѣ, где потом в Па[нно]нии епископом был. Але для частых воин и княжат поганских не могло ся святое крещеніе и вѣра Христова розширити. Повторе крестился руский народ за Михаила, цесара грецкого. Княжата словенскии, Святополк, Ростосав и Коцел, посылали до цесара Михаила, просячи его о епископа, абы его, научивши вѣры Христовы, и крещеніе святое дал, и о человѣка учоного, абы их научил и претолковал им святыи книги. А гды цар с патріархом мѣл о том стараня пилное, казал шукати человѣка такого, абы могл их языком протолковати им писмо святое и книги. А довѣдавшися у Селуню о едном человѣку, именем Лву, иж мѣл двох сынов велми учоных, с которых едному имя было Мефодій, а другому Кирил, казал цар оным до себе приихати и послал их на проповѣдь святого евангелія. Котории щире в той працѣ поступуючи и лѣтеры аз-

бучніи от духа святого рускии вымыслили и много книг из грецкого языка на словенский переложили, почавши от святого евангелія, апостола и всѣ церковни. Людей зась крещенных у вѣрѣ утвержали, а невѣрных учили и крестіли. Потрете крестилася Русь от греков за царя кгрецкого Василія Македона, который послал до них метрополита Михаила и иных епископов. А гды до них приихал митрополит, вытягали по нем, абы первей чудо якое значное учинил в имя Христово, а он пытал их, чого потребуют, якого чуда. Они рекл: "Книга евангеліе, которая учит вѣры Христовой, нехай будет вкинена во огнь, и если во огни не згорит, по том познаем, иж велик есть бог, которого ты проповѣдуеш". А митрополит казал великий огонь посредку мѣста накласти и вложил там святое евангеліе, а сам, поднявши руки в небо, молился господу богу. А гды дрова всѣ погорѣли и огонь погасл, найшли святое евангеліе все цѣло и намней огнем не было нарушено. Тое чудо видячи, много ввѣрили во Христа
Арк. 527зв. и крестилися. // Четвертое крестилася Русь от кгреков за Олги княгинѣ руской, жоны Игоры, великого князя руского, бабы Володимеровы. Тая княгиня издила до Царигорода за осмого Константина, цесара грецкого, а за патріархи Полиевкта, который еи научил вѣры Христовой и окрестил и нарек ей имя Елена и благословил еи, мовячи: "Благословенна ты межи невѣстами рускими". Наостаток крестилася Русь за Володимера, великого князя руского, зуполне и досконале также от греков, которое таким ся способом стало.

Почали приходити до Володимера з розных панств и народов, хвалячи ему свою вѣру кождый з них. Найпервей пришли вѣры Махометовы, Володимер теж спытал их, якая их вѣра есть. Оны отповѣдѣли: "Вѣруем богу, а Махмет нам позволяет жон мѣти, колко хто схочет, и роскошей вшеляких заживати; по смерти зась обѣцует кождому сѣмдесят жон, а потом зберет зо всѣх сличность и вложит на едну, и тая будет ему жона, с которою вшелякои радости и роскошей будет навѣки заживати; толко тут свиного мяса не исти и вина не пити и обрѣзоватися". И иныи непристойныи речы повѣдали, которых не пристоит и писати. Володимер зась охотне слухал о женах, бо был женолюбец великий, але обрѣзаніе и непитіе вина не подобалося ему, и мовил до них: "Мы не можем без винного питія быти, поневаж в Руси

все веселье и приязнь в подпитью есть". Потом пришли нѣмцы, римляне и жиды, залѣцаючи свою вѣру кождый з ных. А он жаднои з них не уподобал. Того часу и грецкіе цареве, Василій и Константин, прислали Кирила философа до Володимера з великими подарками, межи которыми и запона гафваня велми коштовного, на которои было второе пришествие Христово, Страшный Суд. Той философ много и обширне научал Володи-
Арк. 528 мера от початку свѣта с писма святого и пророчества // о Христѣ и тайны вѣры христіанской открывал; приконцу зась о втором пришествии Христовом и Страшном Судѣ и, скончивши мову, отдал ему запону, которую обачивши, Володимер спытал философа: "Що то есть?" Кирил зась повѣдал ему, же прийдет господь бог, праведный судия, судити всѣх праведных и грѣшных по смерти их; праведніи теды будут по правици, а грѣшніи по лѣвици, и которыи будут по правицы, то суть христіане з добрими учинками, а котории зась по лѣвици, то всѣ некрещении; тых всѣх пошлет до пекла во огнь неугасимый и муки вѣчныи; а которіи будут по правици, тых приймет до царства небесного на вѣчное веселіе и невымовныи, а розумом людским непонятыи роскоши и утѣхи, которых вѣчне будут заживати. Володимер воздхнувши рек: "Щасливыи тыи, котории на правици станут, але бѣда тым, которіи по лѣвици". Философ зась рекл: "И ты по правици будеш, если ся окрестиш". Володимер теж взял и рекл до философа: "Розмышлюся и добре ся вывѣдаю о всѣх вѣрах". И обдаривши философа, з великою честью отпустил. А по отиздѣ философа зозвал Володимер всѣх бояр своих и мудрих и старых людей и рекл до них: "Ото приходили до мене з розных панств и розных вѣр люде: болгаре вѣры Махометовой, нѣмцы, и римляне, хвалячи кождый з них свою вѣру; послѣ теж всѣх пришли и греки, ганячи всѣ вѣры, що есть на свѣтѣ, а свою тилко залѣцаючи. И велми дивныи речи повѣдали, почавши от початку свѣта аж до сего часу; повѣдают теж, иж по смерти кождый человѣк воскреснет, и если хто що доброго тут на сем свѣтѣ учинит, то и там навѣки будет радоватися, а хто зась тут на сем свѣтѣ зле чинит, той там навѣки во огни неугасимом мучитися будет". Рекл до него сенат и всѣ мудрии его: "Нѣколи нихто своего не ганит, але каждый свое хвалит. Еднак ты, великий княже, если хочеш правду познати, то маеш много мудрых

Арк. 528зв. людий, пошли их по всѣх землях, нехай обачат // кождую вѣру и як хто служит своему богу, и потом пришедши скажут тобѣ и дадут справу о всем доводне". Которой рады услухавши, Володимер послал десять мудрых мужей по всѣх землях на вывѣдованіе вѣр и обычаев. Посланныи от него в розных сторонах были, приглядаючися вѣры и як хто служит богу своему, а наостаток всѣх пришли до Царигорода, до царей Василия и Константина, повѣдаючи им причину приходу своего. Цар зась рад им был и ознаймил патріарсѣ Сергию о них, мовячи: "Пришли до нас Русь, приглядаючися вѣры нашой, за чим украси церков и сам учини празник, нехай познают славу бога нашого". А патриарха украсил церков, як того было потреба, и сам в коштовных апператах з епископами службу божую отправовал. Цар зась послов руских привѣл в церков, а оны, обачивши невыповедимую оздобу хвалы божия и пѣсни, на тот бовѣм час свѣт небесный всѣх их освѣтил, и были в видении и розумѣли, иж на неби, а не на земли стояли; а скончивши набоженство, взявши царѣ, гойне их учтивши и ударовавши, отпустили их. А гды послании от Володимера вернулися, зозвал Володымер знову всѣх бояр и казал посланцом пред всѣми, где що видѣли и слышали о всѣх вѣрах и о службах, повѣдати. Але оны мовили, иж "жодная нам вѣра не подобалася, тылко грецкая. Бо там гды нас впроважено в церков, где они богу своему служат, видѣлисмо невыповѣдимую оздобу церкви и спѣваня для слуханя барзо вдячныи. И як потом облак свѣтлый осѣнил всѣх нас, и як были в виденіи; далося нам, же не на землѣ, але на небѣ, и немаш такой во всѣх народах в церквах отправы нигде, а прето вѣруем, и иж правдивая их есть вѣра, и правдивый бог с тыми тилко людми живет". И рекли бояре до Володимера: "Если бы вѣра грецкая не была добрая, то бы баба твоя Олга не увѣрила,
Арк. 529 бо не // вѣста была велми мудрая".

А так увѣдавши Володимер святую вѣру грецкую, як свѣчу на свѣтилнику, рекл: "Так учиню: пойду в землю их и озму мѣста их и найду там учителей их". И як умыслил, так и учинил. И зобравши войско, ишол до Таврыкіи, що тепер Перекопом зовут. Тую опановавши и взявши мѣсто Херсон, послал до царей, зычачи собѣ сестры их Анны за малжонку. А они отповѣдили Володимеру: "Немаш у христіан звычаю такого, абы за некрещен-

ных отдавали; але ес[л]и окрестишся, то не тилко то, але и болшого, то есть царство небесное одержиш". А Володимер отповѣдил, иж "я уподобал давно вѣру вашу, гдым еще послов посылал; пришлѣте теды епископа, а я ся окрещу". Вдячную новину услышавши, цареве намовляли сестру свою, абы ишла за Володимера, которая любо велми не хотѣла, еднак, уважаючи спасеніе так великого народу и покой отчизны своей, призволила. Ихала теды царевна з великим множством княжат грецких до Херсоня, до которого приихавши, гды была проважена на палац замку херсонского, знагла Володимер ослѣп, и почаыл уже вонтпить о крещеніи, розумѣючи, иж то богове его поганскии скарали. Але царевна послала до него, мовячи: "Если хочеш здоров быти и видѣти, крестися, а иначей не будеш видѣти. А если окрестишся, то не тилко телесной, але и душевной слѣпоты позбудеш, а що болшого – царство небесное одержиш". А он рекл: "Если то правда будет, теды заправды велик есть бог христіанский", и казал ся крестити. А гды епископ его крестил, сталося чудо; албовѣм скоро вступил во святую купель, очи ся ему отворили, и як луска з очей его спала. Видѣл ясно и жадного болю не мѣл, якобы нѣгды на них не хорѣл. И славил бога, мовячи: "Тепер позналем правдивого бога". И дано ему имя на святом крещении Василий. А так просвѣщен будучи, душею и тѣлом радовался. А тое видячи бояре его, многии з них крестилися.

Арк. 529зв. Учинивши веселіе ведлуг звычаю и взявши // благословение и митрополита Михаила от Сергия святейшаго патриярхи царигородского, ихал до Киева. А гды приихал, люд посполитый з великою радостю его витал. Привѣз теж з собою и мощей святых немало, святого священномученика Климента и ученика его Агафаила, образи, книги, аппараты и иныя начинья и потребы церковныя; священников, діаконов, законников, діаконов и розмаитых ремесников з Греции до Киева з собою припровадил. Потом назначил день и казал по всем мѣстѣ Киевѣ кликати, мовячи: "Если хто не будет завтра на рѣцѣ Почай, так богатый, як убогий, старый и молодый, неволный и волный, той будет мнѣ противный". Тое люди слышачи, мовили: "Если бых то реч не была потребная, цар бы ся наш и бояре не крестили". А так назавтрие Володимер зо всѣм грецким духовенством на рѣку

Почайню выйшол, где уже люду зобралося было без личбы, вшелякого возрасту, малых и великих. И казал всѣм войти у воду, болшим глубий, малым зась около берега, и казал их Володимер священником крестити. А священници кождому з них даючи з особна ймена и молитвы над ними звычайныи до крещения святого отправовали, и так всѣх окрестили, мужей и невѣст во імя отца и сына и святого духа. В той час теды сам митрополит Михаил всѣх дванадцати сынов Володимеровых, которых з розных жен мѣл, особно в кринице окрестил, и от того тую гору и криницу над Днѣпром, где ся они крестили, и по сей день Хрещатиком кіяне зовут. Дал теж всѣх сынов своих и при них много боярских дѣтей писма ся грецкого и словенского учити. И был святый Володымер первый ходатай нашего спасенія и всей России.

А по крещении всѣх людей молился господу богу, мовячи: "Боже, сотворивый небо и землю, призри на новокрещенных людий сих, дай им, господи, познати тебе, бога правдивого, и утверди их во православной вѣрѣ и мнѣ помози, абым, маючи надѣю неомилную на твою моц, звитяжил всѣх так видимых,
Арк. 530 як и невидимых неприателей". Послал теж по всѣх // мѣстах и селах крестити всѣх, которіе колвек были в панствѣ его; а если бы ся хто крестити не захотѣл, каранье яко на непослушных постановил. Приказал зась божницѣ и болваны крушити, ламати, из грунту вывертати, а на тых мѣсцах церкви святыи ставити. А найпервей сам поставил церков в Киевѣ во імя пресвятой богородици, праве царским коштом, на которую и десятины зо всего панства своего казал давати, которую и тепер зовут Десятинною.

Тут спомним о богах албо рачей балванах, которих оны мѣли за бога, не иж бы годни были испоминаня, але абысмо знали, якою слѣпотою балвохвалства на той час діявол послѣпил был людей и в якое шаленство привѣл, же не тилко не знали правдивого бога, але еще бездушным речам, от людей учиненым, належачую честь бозкую отдавали. Первый теды в них бог был Перун, учиненый на образ человѣка з дерева, голова ему была срѣбная, а усы золотыи, в которого камѣнь был в руках, як огонь. Тому як богу офѣры приносили, и огонь неугасаючий перед ним завше горѣл, и если бы ся трафило за недозорством

попа их служачого, огню згаснути, такого без вшелякои вымовки и милости, яко непріятеля бога своего, убивали. Вторый бог Волос быдлячий. Третий Позвизд, ляхи его звали Похвист, а нѣкоторіи и Вихром его называли; того вызнавали быти бога воздуха, погоды и негоды. Четвертый Ладо; того вѣрили быти богом веселя, утѣхи и вшелякого доброго повоженя. Тому офѣры приносили, которіи женитися мѣли, абы за его помочю веселье доброе и житіе любовное мѣли. Того Лада по нѣкоторих сторонах и до сего часу на веселях, руками плещучи, албо о стол бьючи, "Ладо, Ладо" спѣваючи, в пѣснях своих часто его споминают. Пятый Купало, которого урожаю быти бога розумѣли. Тому теж шаленыи и зведеныи подякованя и офѣры
Арк. 530зв. прино // сили на початку жнив; которому то Купалѣ бѣсу по нѣкоторих сторонах и тепер памятку отправуют, а особливе в навечеріе рожества святого Іоанна Предтечи таким способом: в вечер зобравшися так млоденци, як и панны, плетут собѣ вѣнки з зѣля и опоясуются, кладут зась огонь и берутся за руки и около огня оного скачут, спѣваючи пѣсни, в которых часто спѣвают Купала, а потом през огонь оный перескакуют, бѣсу оному Купалѣ офѣру себе самих приносят; и много иных вымислов бѣсовских брыдких на той час чинят, що неслупшая і писмом подати. А нѣкоторіх з них криницам, озерам за обфитость урожаю приносили, а часом на офѣру й людей топили, що и теперь шаленіи по нѣкоторых сторонах памятку чинят: под час знаменитого праздника воскресенія Христова зобравшися, молодыи й обоего полу, взявши чоловѣка, вкидают в воду, и трафляется за спораженем тых богов, то есть бѣсов, иж вкиненіи в воду албо о дерево, албо о камѣнь в водѣ розбиваются и умирают, албо утопают; в инших зась сторонах не вкидают в воду, тылко поливают водою, що еднак томуж бѣсу офѣру приносят. Шестый Коляда, которому празник великий чинювали декабра 24-го дня, алюбо нас ласка рожеством Христовым освѣтила, й болваны погінули, але еднак нѣкоторіи шаленіи памятку бѣсу Колядѣ почавши от самого рожества Христова, през всѣ свята сходячіся и пѣсны, в которых и о рожествѣ Христовом споминают, еднак же болше Коляду бѣса выхваляют; там теж на схадзках своих Тура и иныи брыдкии речи вымишляют чого ся также не годит и писмом выразити. Не досить теж было ша-

леным людем тых богов, але мѣли еще их много, которым
Арк. 531 имена суть тыи: Хорс, Дажбог, Мокша, Стрыбог, // Семаргл.
А окрестивши Володимер землю Рускую, всѣ болваны з великим безчестіем крушил. Найпервѣй Перуна, як старшого, казал, увязавши до хвоста конского, волочи з горы до Днѣпра и приставил мужій 12, абы его волукучого били киями; то чинил, не иж бы дерево тое чути мѣло, але абы болшое безчестіе бѣсу учинил и из него ся насмѣял, которій людий ошукивал и зводил. А кгди так чинили, невѣрныи нѣкоторіи кіяне плакали, а оны, приволокши его до берега, вкинули его в Днѣпр. Росказал теж Володимер, абы оного Перуна нѣгде до берега не пріпускано, аж минет пороги, и там нижей порогов выкинул его вѣтер до едной гори высокой, которую Перенум и тепер зовут. А на том мѣсцу, где был балван Перун, казал Володимер поставити церков наймя святого Васілия великого. И всѣх инших балванов казал вкидати едных в огонь, а другіх в воду, и божницю до кгрунту роскидати. И не перестал аж до конца всѣх балванов выгубил, а на тых мѣсцах церкви казал будовати. Тое видячи, безрозумныи и невѣрніи плакали погибели богов своих, а розумніи мовили: “Мудрый наш есть князь, также и бояре; если бы знали, же боги то суть правдивіи й не зводци, теды быине губили, оной вѣри не приймовали и сами ся не крестили”. Потом зась Володимер благочестіе умножал и мѣста около Киева фундовал над рѣками Десною, Острем, Трубешом, Сулою; фундовал теж мѣсто и над Стугною и назвал его во свое ймя крещеное Василев, которое теперь Василковом зовут.

Послал теж Володимер до жони своей Розгнѣд, мовячи: “Я прето, яком прінял вѣру христіянскую, уже теж по християнску й жити повинен и едину жону мѣти, которую тепер понялем в
Арк. 531зв. христіянствѣ; ты зась // выбер собѣ з велмож моих, которого хочеш, и я тебе за него видам”. А она отповѣдивши рекла ему: “Азали тобѣ тылко единому потреба царства небесного, а мнѣ его не потреба? А до того, бывши так великою княгинею, як могу стерпѣті у слуги твоего служебницею быти? Але прошу тебе, выдай мене за Христа, облюбенца небесного, то есть, абым ся окрестивши и ангельский чин взявши, тут богу правдивому служила и его невѣстою была”, що ся Володимеру вельми подобало, и дивовался так мудрои отповѣди еи. Сын

зась еи, Ярослав, хромім будучи от рожденія своего, которій при ней сидѣл, кгди услышал тыи слова от матки своей, дяковал господу богу о розумѣ и добром предсявзятію еи, и натыхмѣст зостал здоровым и ходил, а Розгнѣд окрестившися зостала інокинею, и дано ей имя Анастасія во инокинях.

Святый Володимер знову выслал до Царигорода, до святѣйшаго патріархи Сергія, абы ему прислал еще болше епископов, и прислал ему епископы: Иоакима корсунянина, Феодора, Фому и иных. И шол потом Володимер в сторону Залѣскую, в повѣт Суждалский и Ростовский и заложил там мѣсто над рѣкою Клязмою и назвал его першим своим именем Володимер, и поставил там церков во ймя пресвятой богородици, и дал им епископа Феодора. А оттоль ишол в Ростов и там, покрушивши балваны и на тых мѣсцах поставивши церкви, дал им епископа Фому. А потом пришол до Великого Новгорода и там, балваны Перуна увязавши, казал волочи до рѣки и волокучого бити кіями; бѣс зась, которій в оном балванѣ мешкал, не мог терпѣти оного насмѣвиска, почал жалосно великим голосом кричати: "Бѣда, бѣда мнѣ, ижем впал в руки так немилостивых людій,
Арк. 532 которіи недавно мене як // бога чтили, а тепер такую мнѣ бѣду незносную чинят. Шо бым далей чинити мѣл, не знаю". А приволокши его на мост, вкинули в рѣку з мосту, где зараз потонул, а потом в малом часѣ з води ся явил. Един человѣк кинул на него палицею, а он, взявши туюж палицу, кинул на мост и забил килка человѣков.

А вернувшися до Кіева, святый Володимер роздѣлив панство свое, Рускую землю, на дванадцать княженій и посажал на них 12 сынов своих, которых мѣл з розных жен; найпервѣй старшого сына своего Вышеслава посадил в Великом Новгородѣ, Изяслава в Полоцку, Святополка в Туровѣ, Ярослава в Ростовѣ, а по смерти Вышеслава – в Новгородѣ, Бориса в Ростовѣ, Глѣба в Муровѣ, Святослава в Деревѣх, Всеволода в Володимерѣ, Мстислава в Тмутороканѣ, Станислава в Смоленскѣ, Брячислава в Луцку, Судислава в Псковѣ. Послал зась з ними и священников, росказуючи сынам своим, абы кождый з них по своих панствах казал вѣры христіянской учити и крестити людій во имя отца и сына и святого духа, а балваны и божници крушить з кгрунту, а на тых мѣсцах церкви божіи ставити, що за помочью божею так ся и стало.

Жена Володимерова Анна, царевна кгрецкая, для которой ся святый Володимер крестил, маючи цноти, побожный живот свой дочасный скончила и на оный вѣк ся перенесла. На той час и Арзѣра, княгиня венецкая, а дочка Василія, цесара грецкого, брата рожоного Анны, жоны Володимеровой, вмерла, которая великих роскошей а праве над всѣ люде вымислных заживала; тая николи лица своего не мыла водою, але албо росою, або до-
Арк. 532зв. рогіми // водками. Покарм теж ей был велми вымыслный и роскошный, за што господь бог еи еще тут за живота скарал, иж захоравши, так смердѣла, же нѣхто до неи не могл для великого смроду и приступити.

А выкоренивши святый Володимер болваны и церквей божіих набудовавши и вѣру Христову во всей России ущепивши, так теж и шпиталей велми много для убозства и уломных нафундовавши и гойным достатком ударовавши, по великих цнотах своих преживши в княженіи своем всѣх лѣт 35, в поганствѣ 8, а окрестившися двадцять сѣм, в покою господу богу духа своего отдал, мѣсяца июля 15 дня по земном царствѣи на небесное перейшол. Похован в Киевѣ в церквѣ пресвятой богородици Десятинной, от него самого збудованной, во гробѣ мармуровом, з великою честію и жалем всѣх, яко отца и заступника своего, на честь во тройци единому богу, которому належит вшелякая слава, честь и поклон нынѣ й завжды и на вѣки вѣком. Аминь.

Житіє святого Володимира, опубліковане о. І. Соболевським

Житіе святаго и равного апостолнаго великаго князя кіевскаго Владимера Росіи самодержца, названаго въ святомъ крещеніи Василія, который окрестилъ всю землю російскую, выбрано з лѣтописца рускаго, преподобнаго отца Нестора Печерскаго[45]

Благословенъ Богъ и отецъ Господа нашего Іисусъ Христа, (отецъ) щедротамъ, который всѣмъ человѣкомъ хощетъ спастися и в разумъ истинный прійти, ижъ не допустылъ до конца нашой руской землѣ въ темности невѣрія и болвохвалства быти, але, яко отецъ чадолюбивый, изволи свѣтомъ ласки крещенія святаго еи просвѣтити и в разумъ истинный, до познанья себѣ, правдивого, въ святой Троици славимаго Бога, презъ благовѣрнаго и равноапостолнаго великаго князя Владимеря, привести. Претожъ прійдѣте, рускаго народу вшелякого возрасту и стану православніи, поклонѣмся Богу въ святой Троици единому, хваляще его пресвятое имя и великую на насъ милость. Прійдѣте, похвалимъ святаго и равноапостолнаго великаго князя Владимера, отца нашего, наставника й ходотая спасенія нашего, который, яко великіи Конъстянтынъ, вторый и чудный святый апостолъ Павелъ, не отъ человѣкъ званіе принялъ, але съ небесе, и въ святой купели душевной, посполу и телесной позбывши слѣпоты и благодати Духа Святаго наполнившыся, до конца болваны покрушилъ и выкоренилъ и всю землю рускую святымъ крещеніемъ просвѣтилъ, вѣровати и кланятися въ святой Троици единому Богу Отцу и Сыну и Святому Духу всѣхъ людей російскыхъ научилъ.

Сей святый и равноапостолный великій князъ Владимеръ сынъ былъ Святославовъ, князя кіевскаго, роду варяжского. Первѣи болваномъ кланялъся и великое старанье ведлугъ преданья отцовъ своихъ коло ныхъ

[45] Цит. за: *Соболевский А. И.* Памятники древнерусской литературы... – С. 32-45.

чинилъ. Отецъ его Святославъ мѣлъ трохъ сыновъ: Олга, Ярополка і его. Ярополкъ же, по смерти отца своего, княжѣлъ въ Кіевѣ; Олгъ въ Овручевѣ и въ всемъ Полѣсъю, а Владимеръ въ великомъ Новгородѣ. Въ тыя же лѣта Ярополкъ убы брата своего Олга; и пославшы Владимеръ слугъ своихъ до брата своего Ярополка, напоминаючи его, ижъ убылъ брата своего Олга, боячися, абы и ему такъ же презъ зраду не учинилъ того, якъ Олгу брату своему, и пошелъ за море до Варягъ. А Ярополкъ, розумѣючи, ижъ бы Владимеръ утеклъ з Новгорода, Ярополкъ же, пришедши зъ войскомъ своимъ до Новгорода, облеглъ и узялъ великій Новгородъ. Владимеръ же зобравшы за моремъ войско великое, розныхъ народовъ: Варягъ, Славянъ, Чудовъ и Кривичовъ и пришолъ знову до Новгорода, и послалъ слугъ своихъ до брата своего Ярополка, ознаймуючи ему, ижъ идетъ, мовитъ, братъ твой Владимеръ на тебе з войскомъ своимъ, мстячися смерти братней. Послалъ тежъ Владимеръ и до князя полоцкого Розволвѣда, просячи его, абы свою дочку Розгнѣдь далъ за жону ему. А князь полоцкій не хотѣлъ того учинити; Владимеръ же, маючи войско великое – готовое розмаитого люду, и ишолъ на князя полоцкого и убылъ его и двохъ синовъ его забылъ, а дочку его Розгнѣдь взялъ собѣ за жону. И потомъ притягнулъ Владимеръ зъ онымъ всѣмъ войскомъ своимъ до Кіева на брата своего Ярополка. Ярополкъ же, не маючи противко Владимера такъ много войска, заперъся з людомъ своимъ в Кіевѣ. И ставши Владимеръ подъ Кіевомъ, окопался, и послалъ до воеводы кіевского Блуда, намовляючи его, абы ему спріялъ въ который часъ забыти Ярополка, обѣцуючи ему великую нагороду и честь. Воевода же Блудъ, то ему справити обѣцалъся, бо противъ прозбы Владимеровы такіи дѣла показовалъ, облудне съ паномъ своимъ поступуючи. Отъ того часу часто воевода Блудъ посилалъ до Владимеря, указуючи ему часъ приступу чинити до Кіева, а самъ умыслилъ убыти пана своего, радилъ Ярополку утѣкати с Кіева. Ярополкъ же, не вѣдаючи зрады его, послухалъ и утеклъ с Кіева и заперся въ мѣстѣ Роднѣ. Владимеръ же, взявшы Кіевъ, послалъ войско свое до Родна и облеглъ Ярополка. Знову Блудъ радилъ воевода Ярополку, абы ся Владимеру поклонилъ. Онъ, незнаючи о зрадѣ его, послухавшы словъ его, ѣхалъ до Владимера, хотячи поклонитися ему, а оный воевода потай Блудъ ознаймовалъ о томъ Владимеру, ижъ бы ожидалъ Владимеръ Ярополъка въ теремлѣ – фолваръку отцовскомъ. А гди пріихалъ Ярополкъ, хотячи поклонитися Владимерю, зненацка два Варяги мечами, на дверехъ стоячи, взяли подъ пазуху Ярополка. И на томъ мѣстцу убылъ его Владимеръ и сѣлъ на великомъ

княженіи кіевскомъ и былъ самодержецъ всеа Русіи; взялъ же и жону за себе брата своего Ярополка Грекиню.

А кгди заставши Владимеръ самодержцемъ всего княженія кіевскаго, уставилъ по всемъ панствѣ своемъ болваны, найпервѣй поставилъ болвана Перуна найстаршаго въ Кіевѣ городѣ на томъ мѣстцу, где теперь церковъ святаго Василія, и по иныхъ мѣстцахъ поставлялъ болвановъ, которымъ имена нижей суть описаны, чинячи имъ офѣри, честь и поклонъ бозкіи. Такъ же и людемъ всѣмъ приказовалъ подъ срокгымъ караньемъ офѣры имъ чинити и за боги ихъ чтити; а если бы хто не хотѣлъ, в такихъ маетности и достоинства отбырано, а ихъ смертю карано. Що всѣ людіе видячи, такую наглую смерть, во всемъ повѣтѣ, за росказаньемъ его, називали ихъ богами и офѣры имъ чинили. А потомъ Владимеръ послалъ до великаго Новгорода кревнаго своего Добрыню, абы на его мѣстцю въ великомъ Новгородѣ княжѣлъ. А гди оный кревный его, пріихавшы до великого Новгорода, гди видѣлъ, якіи Владимеръ офѣры богомъ своимъ въ Кіевѣ чинылъ, такъ і онъ чинилъ въ великомъ Новгородѣ, ставилъ болваны и богами ихъ называлъ и кланялъся имъ и офѣры имъ чинити людей примушалъ.

Маючи теды Владимеръ покой отъ всѣхъ сторонъ, неповстягливостю невѣстъ былъ опанованый, мѣлъ шесть жонъ. Первая была Розгнѣдь, с которою сыновъ 4 росплодилъ: перваго Изяслава, Мстислава, Ярослава, Всеволода, и двѣ дочки мѣлъ. Вторая была Грекиня, жена брата Ярополка, с которою мѣлъ сына Святополка, который братовъ своихъ Глѣба и Бориса позабывалъ. Третяа была Чехиня, с которою имѣлъ сыновъ двохъ, Вышеслава и Мстислава. Пятая была Болгарыня, с которою мѣлъ сыновъ двохъ, Бориса и Глѣба. Шестая была Грекиня, для которой крестился, с которою мѣлъ дочку Марію; тая была отдана за первого кроля Казимеря полского. Тая родила Болеслава Смѣлого, который убылъ Станѣслава быскупа краковского. Мѣлъ тежь Владимеръ подложницъ пятьсотъ: 300 у Вышъгородѣ, а 200 у селѣ Неберестовомъ, еднакъ же не досить ему тыхъ было, але еще и панны, которіи ся ему подобали, и тыхъ до себе казалъ брати на ночъ, не тылко панны, але и отъ мужовъ жоны бралъ, бо былъ велми несытъ блудомъ, якъ и Соломонъ. А тое-то Владимеръ чинылъ в тотъ часъ, гди еще в темности зоставалъ болвохвалъства. А потомъ, гди былъ небеснымъ свѣтомъ просвѣщонъ, и позналъ правду, а христіяниномъ зоставшы, отъ того часу уже такихъ спросностій самъ не чинилъ и другимъ того заказовалъ и боронилъ, ижъ бы такихъ спросностей переставали. И ишолъ едного часу Владимеръ з войскомъ

своимъ до Ляховъ подъ мѣсто Премышль и мѣсто ихъ съфлюндровалъ и иныхъ много побралъ. Того жъ року мѣсто и Тятичъ звоевалъ и вложилъ на ныхъ дань отъ плуга по шелягу, року 984, а гди оттоль пошолъ, и ишолъ Владимеръ на Ятвяги и тамъ звоевалъ всю землю ихъ, и ишолъ оттоль до Кіева, и пришедши до Кіева, чинилъ офѣры болваномъ. В тотъ часъ христіянина Варяга з его сыномъ Иоаномъ убылъ, яакъ о томъ в житіи ихъ обширнѣй написано. А потомъ ишолъ Владимеръ на Болгары и тамъ ихъ звѣтяжилъ, и покой з ными вѣчный учинилъ.

А кгды зась Господь Богъ въсхотѣлъ выбрати собѣ людій, и послалъ ласку Святаго Духа на Владимера, который, якъ отъ сна темности балвохвалства очкнувся, до познанья правдиваго Бога пришолъ, свѣтомъ правды просвѣщонъ, святымъ крещеніемъ въсиновленъ, Бозу самъ себе привелъ, и всю рускую землю нашу просвѣтилъ.

Тутъ вкротцѣ о крещеніяхъ нашой руской землѣ положено, якъ много разъ и за чіего панства и коли крестилася, ведлугъ летописцевъ многихъ а особливе преподобного Нестора Печерскаго. Первое крестилася Русь и народъ словенскій отъ святаго славнаго и всехвалнаго первозваннаго апостола Андрея, бо святыя апостолъ Андрей, будучи въ Херсонѣ, пустылся въ гору Днѣпромъ ажъ до великого Новгорода, а пришедши на гори кіевской, благословилъ людій и крестъ святый на ныхъ водрузилъ, где теперъ церковъ святого Семіона стоитъ, пророкуючи имъ, ижъ на той горѣ мѣло знаменитое и хвалою Божіею наполненное мѣсто быти и вѣра святая возсіяти; и которіи тамъ люде жилы, в тотъ часъ святый апостолъ Андрей, вѣры Христовой научившы, и окрестилъ ихъ. И пошолъ Днѣпромъ до великого Новгорода и тамъ много людіа вѣры Христовой навчывъ, и окрестилъ ихъ. Придаеть лѣтописца преподобный Несторъ, же святый апостолъ Павелъ училъ людей и проповѣдалъ емъ еѵангеліе Христово въ Миссіи и Илѵрику, яко въ дѣяніяхъ пишетъ: Миссія и Ілѵрикъ словенская есть земля. А потомъ святый апостолъ Павелъ Словяномъ ученика своего Анъдроника зоставилъ, единаго з седмидесятъ апостолъ, который училъ и крестилъ въ Илѵрику и Миссіи, то есть въ Болгарехъ въ Босіи и в Моравѣ, где Анъдроникъ в панствѣ въ Спаніи епископомъ былъ. Повторе крестилася Русь року отъ рожества Христова 863, за Михаила, царя грецкого, а за патріарха константинополскаго Фотія, отъ которыхъ тежъ презъ прозбу князей словенскихъ Святополка, Ростислава и Коцела присланы были Словяномъ и Руси учители вѣры Христовой – Меѳодій и Кирилъ, сынове человѣка зацного, з Солуня. Тыи Духомъ Святымъ зложили словенскіи литери и переложили на языкъ

словенскій грецкіи книги, еvангеліе и апостолъ и иныи. Вотрете крестилася Русь року отъ рожества Христова 886, за Василія Македона, царя грецкаго, а за патріярхи тогожъ Фотія, отъ которыхъ присланъ былъ на крещеніе Русіи, при князю Олгу, митрополитъ Михаилъ. Который гди до ныхъ пріихалъ, просили его вси людіе, абы найпервѣй чудо якое значное учинилъ; а онъ питалъ ихъ, якого бы чуда потребовали. Они же рекли ему: книга еvангеліе, которая учитъ вѣры Христовой, нехай будетъ въкиненна въ огонь, и если не згоритъ, по томъ познаемъ, ижъ великъ есть Богъ, которого ты проповѣдуешъ. Митрополитъ же казалъ великый огонь посредь мѣста накласти, и вложивъ святое еvангеліе въ огонь, а самъ поднявшы руки в небо, молилъся Господу Богу. А гди дрова погорѣли, а огонь погась, и стали искать въ ономъ попелѣ, и знайшлы святое еvангеліе все цѣло, нѣ трохи не было нарушено. Тое чюдо людіе видячи, многіи увѣрили въ Христа, и крестилися. Почетверте крестилася Русь року отъ рожества Христова 955, за святой Олги, княгинѣ руской, жоны Игоровой, бабы святаго Владимера, которая ѣздила до Константинополя для вѣры и крещенія святаго, где крестилъ ю святый патріярха Поліектъ, а самъ царь грецкій Константинъ осмый пріемникомъ еи въ святомъ крещеніи былъ; которая, вернувшыся отъ Константинополя, многыхъ в Руси крестила. Але всѣ тіи крещенія чтыри вкусы бывшы не укоренилися для частыхъ воинъ и княжатъ поганскихъ. Поневажъ и Олга сина своего Святослава навернути до вѣры Христовой не могла.

Пятый разъ досконале крестилася Русь, такъ же отъ Константинополя, за святаго равноапостолнаго великого князя Владимеря всеа Русіи самодержца, а за царей грецкихъ Василія и Константа, а за патріархи константинопольскаго Николы Хрисоверха, року отъ рожества Христова 981, яко нашъ рускій кройникаръ святый Несторъ свѣдчитъ. Почали приходити розніи народи до Владимера, з розныхъ панствъ, хвалячи ему свою вѣру кождый з ныхъ. Найпервѣйше пришлы вѣры махометовой. Владимеръ же спиталъ ихъ, якая вѣра ваша есть; оны отповѣдали ему: вѣруемъ Богу, а Махометъ намъ позволяетъ жонъ имѣти, хто колко хочетъ, и роскошый вшелякыхъ зажывати, тылко обрѣзоватися, свиного мяса не ѣсти и вина не пити. И иныя послушныя речи повѣдали, которыхъ не пристоитъ и писать. Владимеръ слухалъ охотне о женахъ, бо былъ женолюбецъ великій; але обрѣзаніе и непитіе вина ему ся не подобало. И мовилъ до ныхъ: мы не можемъ без вынного питія пробуть, поневажъ в Руси все веселіе и пріязнь въ подпитью есть. Потымъ пришлы Нѣмъци, Римляне, Жиды, залѣцаючи ему кождый з ныхъ свою вѣру. А

онъ жадной з ныхъ не уподобалъ. Того жъ року и грецкія цереве Василій и Константынъ, послали Кирила философа до Владимера з великими подарками, межи которыми и запона гафтованая, барзо коштовная, на которой было второе пришествіе Христово, страшный судъ. Святый же Кирилъ обшырне научилъ Владимера с писма святаго о вѣры христіянской, показуючи пророчества ему о Христѣ отъ початку свѣта, при концу зась о второмъ пришествіи Христовомъ и страшномъ судѣ. И скончавшы мову свою, отдалъ ему тую запону. Которую-то запону обачившы Владимеръ, испыталъ философа, што то есть. Святый же Кирилъ отповѣдѣлъ ему: прійдетъ Господь Богъ, праведный судія, судити всѣхъ праведныхъ и грѣшныхъ, едныхъ же поставитъ по правици, а другихъ по лѣвици; то всѣ не крещенніи и грѣшніи, що стоятимутъ по лѣвицы, то тыхъ всѣхъ пошлетъ до пекла въ огонь не угасимый и въ муку вѣчную; а которіи стоятъ по правици, тыхъ всѣхъ пріиметъ до царствія небеснаго на вѣчное веселіе и невымовныхъ, розумомъ людскимъ не понятыи роскоши и утѣхи, которіи вечне будутъ заживати. Владимеръ же воздхнувши рекъ: щасливыи тіи, которіи на правици станутъ; але бѣда тымъ, которіи на лѣвици. Святый же Кирилъ рекъ: и ты по правици будешъ, если окрестишъся и злыхъ учинковъ перестанешъ. Владимеръ же взялъ себѣ на розумъ, и мислилъ в себѣ, мовячи до философа: розмишлюся и добре вивѣдаюся о всѣхъ вѣрахъ. Обдарившы же философа, и отпустылъ его съ честю. Владимеръ же по отъѣздѣ святаго Кирила, всѣхъ бояръ своихъ зозвавъ, мудрыхъ людей, старихъ и молодихъ, и реклъ имъ: ото приходили до мене з розныхъ панствъ и розныхъ вѣръ люде: вѣры махометовой, Нѣмцы, Жиды, Рымъне, хвалячи з ныхъ кождый свою вѣру. Наопослѣтежъ всѣхъ пришолъ нѣкоторый мужъ грецкое вѣры, который велми дивныя речи повѣдалъ, почавшы отъ початку свѣта даже до сего часу; а надъ все повѣдалъ, ижъ по смерти каждый человѣкъ воскреснетъ; и если тутъ на семъ свѣтѣ хто добре будетъ чинити, той въ небѣ на вѣки будетъ утѣхи невымовныя заживати и радоватися, а хто зась тутъ на семъ свѣтѣ зле чинитъ, а любо бы и добре чинилъ, а не будетъ христіяниномъ, той тамъ в пеклѣ на вѣки въ огнѣ неугасимомъ мучитися будетъ. Рекли до него бояре и вси мудріи его: нѣволи нѣхто своего не ганитъ, але завше кождыи свое хвалитъ; еднакъ ты, великій княже, если хочешъ правду познать, то маешъ много мудрыхъ людей; пошлы ихъ по всѣхъ земляхъ, нехай обачатъ кождую вѣру, и якъ хто служитъ Богу, а потомъ пришедшы дадутъ тебѣ и намъ справу о томъ доволне. Которыхъ выслухавшы Владимеръ, послалъ мужей десятъ мудрыхъ по всѣхъ земляхъ на

вывѣдованье вѣръ, и якъ хто служитъ Богу. Посланніи же отъ Владимера были въ розныхъ сторонахъ, приглядаючися и вѣвѣдуючися о вѣрахъ, якъ хто служитъ Богу. А на остатокъ пріихали и до Константинополя, до царей Василія и Константина, повѣдаючи имъ причину пріизду своего. А цары оные рады имъ были и ознаймили святѣйшому патріарсѣ Сергію, и причины пріизду ихъ. Святѣйшый же патріархъ Сергій казалъ украсити церковъ и празникъ учинилъ, и самъ у коштовныхъ апаратахъ з многими епископы службу Божію отправовалъ; а цары Василій да Константинъ, под часъ службы Божей, прохали пословъ до церкви. А гды оные послы войшлы въ церковъ и узрѣли оздобу хвали Божія и пѣсны вдячныя, велми удивишася, а розумѣючи, ижъ на небеси, а не на земли стояли, бо освѣтилъ былъ ихъ свѣтъ съ небесе в тотъ часъ, и были въ видѣніи. Скончавшы же патріархъ набоженство, взявшы ихъ цари и гойне учтившы и обдарившы, отпустили. А гди посланіе отъ Владимера вернулися, онъ знову Владимеръ всѣхъ бояръ и людей своихъ мудрыхъ, старыхъ и молодихъ, зозвавшы, питалъся пословъ предъ всѣми: где есте що видѣли и слышали о всѣхъ вѣрахъ и о службахъ боговъ, повѣдайте. Посланцы же повѣдали, мовачи: булисмо по всѣхъ сторонахъ, а гдисмо пріихали до грецкоѣ церкви и войшлысмо въ церковъ, где ся оны Богу молятъ и набоженство свое отправуютъ, видѣлисмо не выповѣдимую оздобу въ церкви ихъ и спѣваня до слуханья барзо вдячныя, где насъ всѣхъ облакъ свѣтлый освѣтилъ, я былисмо въ видѣніи, и здалося намъ, жесмо не на земли, але на небеси на той часъ стояли. И не машъ нѣгде такого набоженства въ всѣхъ народахъ, и въ церквахъ отправы, якъ въ ныхъ. А пре то вѣруемъ, ижъ правдивая ихъ есть вѣра и правдивый Богъ съ тыми тылко людми живетъ. Рекли бояре до Владимера: если бы вѣра грецкая не была правдивая, то бы и баба твоя Олга не увѣрила, бо невѣста была барзо мудрая.

И такъ Владимеръ вѣру святую грецкую, якъ свѣчу на свѣтилнику узрѣвшы, и познавъшы, ижъ она правдивая есть, возлюбылъ ю и реклъ: що учиню? пойду въ землю ихъ и найду тамъ учителей. А якъ умыслылъ, такъ и учинилъ. Зобравшы войско великое, и рушылъ до Таврикіи, що теперъ тое мѣсто зовутъ Перекопомъ. А гди и Херсонъ взавшы, въ тотъ часъ послалъ до царей херсонскихъ, зычачи собѣ сестры ихъ Анны за малжонъку. Оны тежъ отповѣдали: не машъ у христіянъ такого звычаю, абы за некрещеныхъ отдавали. Если ся охрестишъ, то не тылко тое, але и болшего, то есть царство небесное одержишъ. Владимеръ же отповѣдѣлъ: ужемъ я давно уподобалъ вѣру вашу, гдымъ еще посылалъ

пословъ моихъ. А пре то пришлѣте епископа, а окрещуся. Вдячную новину услышавше цареве, намовляли сестру свою, абы ишла за Владимера. Которая убо и не хотѣла, еднакъ уважаючи спасеніе такъ великого народу и покой отчизны своеи, призволила. Пре то жъ ѣхала царевна зъ великимъ мнозствомъ княжатъ грецкихъ и зъ епископы до Херсоня. Где пріихавшы, гди была проважона на палацъ замку херсонского, на той часъ Владимеръ ослѣпъ знагла и почалъ былъ вонпити о вѣры святой, розумѣючи, ижъ то его поганскіи богове скарали; але царевна послала до него, мовячи: если хочешъ видѣти, крестися; а если окрестишъся, то не тылко телесной, але и душевной слѣпоты позбудешъ, а що болшого царства небеснаго дѣдичемъ зостанешъ. Владимеръ же рекъ: если то правда будетъ, по томъ познаю, же вѣра христіанская есть правдивая, и Богъ ихъ надъ всѣми боги; і казалъ крестити себе. А гди епископъ почалъ его крестити, сталося чюдо знаменитое. Бо гди скоро тылко вступилъ Владимеръ въ святую купѣль, заразъ якъ луска зъ очій его спала, и видѣлъ ясно, якъ и первей, и жадного болю не мѣлъ, якъ бы нѣгди на очи не хорѣлъ. За що славилъ Бога въ святой Троици единаго, мовячи: теперъ позналемъ правдиваго Бога.

На святомъ крещеніи дано имя ему Василій. Просвѣщенъ будучи Владимеръ душею и тѣломъ, радовался. Що видяче бояре его, многіе з ныхъ крестилися.

Учинившы Владимеръ веселье ведлугъ звичаю и взявшы благословеніе и митрополита Михаила отъ святѣйшаго патріархи Сергія, ѣхалъ до Кіева. А гди пріихалъ, людъ его посполитый з великою радостію выталъ. Привѣзъ же на тотъ часъ изъ собою мощи святаго священомученика Климента и ученика его Агаѳа, и иныхъ святыхъ немало, образы, книги, аппарати и иное начинье церковное, священиковъ діяконовъ, иноковъ, дяковъ розмаитыхъ з Греціи до Кіева.

Потомъ назначилъ день всему посполитству до крещенія святаго. И казалъ по всемъ мѣстѣ въ Кіевѣ выклыкати, мовячи: если хто не будетъ того и того часу на рѣцѣ Почайной, якъ богатый, такъ и убогый, старый и молодій, волный и неволный, той будетъ Господу Богу Іисусъ Христу, Богу правдивому, и мнѣ противный. Тое людіе слышачи и шлы всѣ часу назначоного на рѣку Почайную. Где ся было зобрало велми много обоего полу вшелякого возрасту, старыхъ и молодыхъ, тогди и самъ Владимеръ зо всѣмъ грецкимъ духовенствомъ тамъ прибылъ. И казалъ увойти у воду, болшымъ глубше, а малымъ мѣлшей, а священникомъ при берегу стоячи крестити ихъ. Священницы же кождому з ныхъ до крещенія свя-

того належныя читаючи, крестили всѣхъ въ имя Отца и Сына и Святаго Духа. Того жъ дня самъ митрополитъ Михаилъ всѣхъ 12 сыновъ Владимеровыхъ, которыхъ з розныхъ женъ мѣлъ, особъно въ рицѣ окрестилъ. И отъ того часу тую криницу надъ Днѣпромъ, где ся оны крестили, и по сей день Хрещатикомъ кіяне зовутъ.

Святый же Владимеръ по святомъ крещеніи молилъся Господу Богу, мовячи такъ: Боже святый, сотворивый небо и землю, призри на новокрещенныхъ людій твоихъ, дай имъ, Господи, истинно познати Тебе, Бога правдиваго, утверди ихъ въ православной вѣры. И мнѣ помози, абымъ звѣтяжидъ такъ выдимыхъ, якъ и невидимыхъ всѣхъ непріятелей моихъ, аминь. Потомъ заразъ Владимеръ послалъ по всѣхъ мѣстахъ и селахъ крестити всѣхъ, которіи колвекъ были въ его панствѣ. А если бы ся хто крестити не хотѣлъ, на такихъ караня конечне, яко не на послушныхъ постановилъ. Приказалъ тежъ болвановъ палити, крушити и божници ихъ до грунту вывертати, а на тыхъ мѣстцахъ церкви святыа ставити. А найпервѣй самъ поставилъ церковъ въ Кіевѣ въ имя Пресвятыя Богородицы, праве царскимъ коштомъ, на которую и десятину зо всего панства своего казалъ давати, которую и теперъ зо всѣхъ Десятиною зовутъ.

Тутъ же спомнимъ і о болванохъ, которыхъ оны мѣли за боги; ижъ бы негодно ихъ было и споминати, але для того, абысмо познали, якою слѣпотою болвохвалства на той часъ діяволъ послѣпилъ былъ людей, и до якого шаленства приводилъ и ошукуваня, же не тылко не знали правдиваго Бога, але еще бездушнымъ нѣмымъ речамъ отъ людей учиненымъ належачую честь бозкую отдавали. Первый теды въ ныхъ богъ былъ Перунъ, з дерева учиненный на образъ человѣчій; голова ему была срѣбная, а усы золотыи; в которого камень былъ въ рукахъ велми ясный, предъ которымъ огонь завше горѣлъ; а если ся бы трафило за недозорствомъ попа имъ служачого огню загаснути, такого безъ вшелякого фолгованья и вымовки, якъ непріятеля бога своего, убивалы. Вторый въ ныхъ богъ былъ Волосъ быдлячій. Третый въ ныхъ богъ былъ Позвѣздный, его зывали Похвистъ, а нѣкоторіи и вѣтромъ его называлы; того вызнавали быти бога воздуха, погоды и непогоды. Четвертый въ ныхъ богъ былъ Ладо. Того вѣрили быти богомъ веселя, утѣхи и вшелякого доброго поваженья; тому офѣры чинили, которіи женитися мѣли, абы за его помочью веселіе доброе и житіе любовное мѣли. Того Лада по нѣкоторыхъ сторонахъ и до сего дня на весѣляхъ, руками плещучи, або объ столъ бьючи, Ладо, Ладо, спѣваютъ, и въ вшелякихъ пѣсняхъ своихъ часто его споминаютъ. Пятый въ ныхъ богъ былъ Купало, которого урожаю быти

бога розумѣли; тому тежъ шаленыя и зведеніи подякованья и офѣры приносили, на початку жнивъ; которому-то Купалѣ богу, або рачей бѣсу, по нѣкоторыхъ сторонахъ и теперъ памятку отправуютъ, а особливе въ навечеріе рожества святаго Іоанна Предтечи, такимъ способомъ: въ вечер зобравшыся младенцы и панны, плетутъ собѣ вѣнки изъ зѣля розного, которіе кладутъ на голову и опоясуются имы. Кладутъ зась огонь и берутся за руки, и около огня оного скачутъ, спѣваючи пѣсни, въ которыхъ часто споминаютъ Купала. А потомъ презъ оный огонь прескакуютъ, бѣсу оному Купалѣ офѣруютъ сами себе, и иныхъ много вымысловъ бѣсовскихъ бридъкихъ на той часъ на оныхъ соборыщахъ чинятъ, що неслушная и писмомь подати. Нѣкоторіи з ныхъ криницамъ, озерамъ за обфитость урожаю приносили, а часомъ на офѣру и людей топили, що и теперъ по нѣкоторыхъ сторонахъ безрозумніи чинатъ подъ часъ знаменитого праздника воскресенія Христова: зобравшыся молодіи обоего полу и взявши человѣка, въкидаютъ у воду, и трафляетъ за споряжаньемъ тыхъ боговъ, то есть бѣсовъ, ижъ въкиненый въ воду албо о дерево, албо о камень розбывается, албо утопаетъ. А въ иншыхъ сторонахъ не кидаютъ у воду, але тылко поливаютъ водою, що еднакъ же тому же Богу офѣры чинятъ. Шестый въ ныхъ богъ былъ Коляда, которому праздникъ великій чинювали декамвріа 25 дня. А любосмо рожествомъ Христовымъ и святымъ крещеніемъ просвѣщены и болваны погинули, еднакъ нѣкоторіи шаленіи памятку бѣсу Колядѣ и теперъ чинятъ. Почавшы отъ самаго рожества Христова, презъ всѣ свята сходячися, пѣсни спѣваютъ, въ которыхъ и о рожествѣ Христовомъ споминаютъ, але болшей Коляду бѣса выхваляютъ. Тамъ тежъ на соборищахъ своихъ туры и иныѣ брыдкіи речи вымышляютъ; того ся такъ же не годитъ и писмомъ выдати. Не досить тежъ было шаленымъ людемъ тыхъ боговъ, але еще ихъ мѣли много, которымъ имена суть: Тый, Хорсъ, Дожбъ, Мокша, Стрирогъ, Семарглъ.

А окрестившы святый Владимеръ землю рускую, всѣ болваны з великимъ безчестіемъ покрушилъ, палилъ и въ воду въкидалъ. Найпервѣй Перуна, яко старшого, казалъ, увязавши до хвоста конского, волочитъ з горы до Днѣпра, а приставылъ мужей 12, абы его волокучи были кіями. То чинилъ, не ижъ бы дерево тое чути мѣло, але бы болшей безчестя бѣсу учинилъ и з него ся насмѣялъ, которій людій ошуковалъ и изводилъ. А приволокшы до берега, ажъ минетъ пороги; и тамъ нижей пороговъ приплинулъ до едной горы высокой, которую Перуномъ и теперъ зовутъ. А на томъ мѣстцу въ Кіевѣ, где былъ болванъ Перунъ, казалъ Владимеръ

поставитъ церковъ, въ имя святаго Василія великаго. И иншыхъ всѣхъ болвановъ казалъ кидати, едныхъ въ огонь, а другыхъ у воду, и божници ихъ до грунту вывертати, и не пересталъ, ажъ всѣхъ болвановъ выкоренилъ. А выкоренывши святый Владимеръ болвохвалство, вѣру святую розшыряючи, на тыхъ мѣстцахъ церквы святыя казалъ будовати, где божницы были. Тамъ казалъ, благочестіе умножаючи, мѣста около Кіева, надъ рѣками Десною, Остремъ, Трубешемъ, Сулою фундовать. На той часъ мѣсто надъ рѣкою Стугною осадилъ и назвалъ его своѣмъ именемъ крещеннымъ Василіевъ, которое-то и по се число Василковомъ зовутъ.

Знову выслалъ святый Владимеръ до Царигорода, до святѣйшаго патріархи Сергія, просячи, абы ему прислалъ еще болшей епископовъ. Въ тотъ часъ прислалъ ему святѣйшій патріарха Сергій еиископовъ три: Іоакима, Феодора, Ѳому, з которыми ишолъ святый Владимеръ въ повѣтъ суждалскій и ростовскій и заложили тамъ мѣсто надъ рѣкою Клязмою, и назвалъ его першымъ своимъ именемъ: Владимеръ, и поставилъ тамъ церковъ въ имя Пресвятой Богородицы, и зоставилъ тамъ епископа Феодора. И пошолъ оттоль въ Ростовъ, и тамъ покрушившы болваны, и на тѣхъ мѣстцахъ поставившы церквы, далъ имъ епископа Ѳому. А потомъ ишолъ до великого Новгорода, и пришедши, и тамъ болваны и Перуна старшого бога, увязавшы, казалъ волочитъ до рѣки и волокучи быти кіями. Бѣсъ же, которій въ томъ болванѣ мешкалъ, не моглъ терпѣти оного насмѣвиска, почалъ жалосне великимъ голосомъ кричати: бѣда, бѣда мнѣ, ижемъ впалъ въ руки немилостивыхъ людей, которіи мя недавно якъ бога чтили, а теперъ такую мнѣ зелживость незносную чинятъ; що бымъ далей чинити мѣлъ, не знаю. Приволокши же на мость, въкинули въ рѣку. Вернувшися же до Кіева, святый Владимеръ роздѣлилъ панство свое – рускую землю на 12 княженій и посадилъ на ныхъ 12 сыновъ своихъ, которыхъ мѣлъ зъ розныхъ женъ. Найпервѣи посадылъ старшого сына своего Вышеслава въ великомъ Новгородѣ, Изяслава въ Полоцку, Святополка въ Туровѣ, Ярослава по смерти <...> Бориса въ Ростовѣ, Глѣба въ Муровѣ, Святослава въ Тмутороканѣ, Станислава въ Смоленску, Брячислава въ Луцку, Судислава въ Псковѣ, съ которыми послалъ священниковъ осми, приказуючи синомъ своимъ, абы кождый з ныхъ по своихъ панствахъ казалъ вѣры христіянской учити и крестити людей в Отца и Сына и Святаго Духа, а болваны и божницы крушити и з грунту выворочати велѣлъ, а на тыхъ мѣстцахъ церкви святыи ставити. Которое приказанье его з пилностю всѣ сыны его заховали. А кеды уже святый Владимеръ помочю всемогущаго Бога всѣ болваны и божници

во всей Русіи выкоренилъ, а церквей святыхъ много набудовалъ, и вѣру святую утвердилѣ, такъ тежъ и шпыталей немало для убозства и уломныхъ нафундовалъ и гойными датвами и фундаціями ихъ ударовалъ.

По великихъ цнотахъ своихъ въ покою Господу Богу духа своего отдалъ около року 1016, мовячи съ псалмистомъ: въ руцѣ твои, Боже мой, предаю духъ мой. И такъ по земномъ царствѣ на небесное отойшолъ царствовати. Много бы всѣхъ лѣтъ отъ рожденія своего святый Владимеръ жилъ, лѣтописецъ неизмѣнкуетъ; тылко отъ княженія лѣтъ тридъцять, въ болвохвалствѣ княжѣлъ вусѣмъ лѣтъ, а окрестившыся 27 лѣтъ жилъ. Тѣло его святое положено въ Кіевѣ, въ церквѣ Пресвятой Владычици нашея Богородицы и Приснодѣвы Маріи, въ Десятинъной, въ гробѣ мармуровомъ, з великою честію и жалемъ всѣхъ, яко отца и ходотая спасенія, на честь въ святой Троици единому Богу Отцу и Сыну и Святому Духу, Которому належитъ всякая слава и поклонъ нынѣ и завжды и въ вѣки вѣкомъ. Аминь.

Унівське житіє святого Володимира[LXXXII]

Житіє святого[46] и равноапостолнаго[47] великаго князя кіевскаго Владимера, всея[48] Россіи самодержца, нареченнаго[49] в святом крещеніи Василія, который окрестил всю землю Рускую[50]. Выбрано з лѣтописца руского[51], преподобнаго Нестора Печерского

Благословен бог и отец господа нашего Іисус Христа, отец щедротам, который всѣм человѣком хочет[52] спастися, и в разум истинный прійти; иж не попустил до конца Руской нашей земли[53] в темности невѣрія и болвохвалства быти, але, яко отец чадолюбивый, благоизволи свѣтом ласки крещенія святого[54] еи просвѣтити, и в разум истинный до познаня себе правдивого в святой тройци славимаго бога през благовѣрнаго и равноапостолнаго великаго князя Владимера[55] привести. Претож прійдѣте рускаго народу вшелякого возрасту и стану православныи[56], поклонѣмся богу в святой тройци единому, хвалячи[57] его пресвятое имя и великую его[58] на нас милость. Прійдѣте, похвалим и святого[59] равноапостолнаго великаго князя Владимера, отца[60], наставника и ходотая[61]

---

[46] **Солов.** святаго; в рук. слго. (Прим. В. Перетца).
[47] **Солов.** равного апостолнаго. (Прим. В. Перетца).
[48] **Солов.** всеа. (Прим. В. Перетца).
[49] **Солов.** нареченаго. (Прим. В. Перетца).
[50] **Солов.** Російскую. (Прим. В. Перетца).
[51] **Солов.** Рускаго. (Прим. В. Перетца).
[52] **Солов.** хощет. (Прим. В. Перетца).
[53] **Солов.** нашой Русской землѣ. (Прим. В. Перетца).
[54] **Солов.** святаго. (Прим. В. Перетца).
[55] **Солов.** Владимеря. (Прим. В. Перетца).
[56] **Солов.** православніи. (Прим. В. Перетца).
[57] **Солов.** хваляще. (Прим. В. Перетца).
[58] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).
[59] **Солов.** святаго и. (Прим. В. Перетца).
[60] **Солов.** отца нашего. (Прим. В. Перетца).
[61] **Солов.** ходатая. (Прим. В. Перетца).

спасенія нашего, который, яко вторый и чудный святый апостол Павел и великій Константин[62] не от человек званіе принял[63], але с небесе и в святой купели душевной посполу и телесной позбивши[64] слѣпоты и благодати духа святаго наполнившися, до конца болваны покрушил и выкоренил и всю землю Рускую святым крещеніем просвѣтил вѣровати и кланятися в святой тройци единому богу, отцу и сыну и святому духу, всѣх людей россійских научил.

Сей святый и равноапостолный великій князь Владимер, сын был Святославов, так же князя кіевскаго, роду варяжскаго[65]; первѣй болваном кланялся и великое старанье ведлуг преданія[66] отец[67] своих околичных[68] чинил. Отец его Святослав мѣл трох сынов, Олга, Ярополка и его. Ярополк[69] по смерти отца своего княжѣл в Кіевѣ, Олг – в Овручевѣ и в всем Полѣсю[70], а Владимер – в великом Новгородѣ. Ярополк убил[71] брата своего Олга. Послишавши Владимер, иж Ярополк брата своего Олга убил, обавляючися, абы и ему так же того през зраду не учинил, ишол за море до варяг; а Ярополк розумѣючи, абы Владимер утекл, взял Великій Новгород. Владимер[72], зобравши за морем войско великое розных народов, варяг, славян, чудов и кривичов[73], пришол знову до Новгорода, который взявши[74] послал[75] до брата своего Ярополка, ознаймуючи ему, иж идет на него, мстячи[76] смерти братнеи. Послал теж Владимер и до князя полоцкого Розволда, абы ему дочку свою Розгнѣдь за жону отдал[77]. Але

---

[62] *яко вторый и чудный святый апостол Павел и великій Константин* **Солов.** яко великій Конъстянтын, вторый и чудный святый апостол Павел. (Прим. В. Перетца).

[63] **Солов.** пріял. (Прим. В. Перетца).

[64] **Солов.** позбывши. (Прим. В. Перетца).

[65] **Солов.** варяжкого. (Прим. В. Перетца).

[66] **Солов.** преданья. (Прим. В. Перетца).

[67] **Солов.** отцов. (Прим. В. Перетца).

[68] **Солов.** коло ныхъ. (Прим. В. Перетца).

[69] **Солов.** *дод*. же. (Прим. В. Перетца).

[70] **Солов.** Полѣсъю. (Прим. В. Перетца).

[71] *Ярополк убил* **Солов.** В тыя же лѣта Ярополк убы... (Прим. В. Перетца).

[72] **Солов.** *дод.* же. (Прим. В. Перетца).

[73] **Солов.** *дод*. и. (Прим. В. Перетца).

[74] **Солов.** который взявши *відсутн., дод*. и. (Прим. В. Перетца).

[75] **Солов.** *дод.* слуг своих. (Прим. В. Перетца).

[76] *иж идет на него, мстячи* **Солов.** иж идет мовит брат твой Владимер на тебе з войском своим, мстячися. *(Прим. В. Перетца).*

[77] *ему дочку свою Розгнѣдь за жону отдал.* **Солов.** просячи его, абы свою дочку Розгнѣдь дал за жону ему. (Прим. В. Перетца).

князь полоцкій не хотѣл. Владимер[78], маючи великое войско[79] готовое розмаитого люду, ишол на князя полоцкого, убил его и двох сынов его[80], а дочку его[81] взял собѣ за жону. Притягнул потом[82] Владимер з оным всѣм войском[83] до Кіева на брата свего Ярополка. Он[84] не маючи противко Владимера так много войска, заперся з людом своим в Кіевѣ[85]. Ставши Владимер под Кіевом, окопался и послал до воеводы кіевскаго[86] Блуда, намовляючи его, абы ему спріял[87] забити[88] Ярополка, обѣцуючи ему великую нагороду и честь. Воевода[89] Блуд тое ему справити обѣцал[90], бо по имени своему такіи и дѣла показовал, облудне з паном своим поступуючи. От того часу часто Блуд посылал до Владимера[91], указуючи ему час приступ[92] чинити до Кіева, а сам мыслил убыти пана своего. Радил Ярополку утѣкати с Кіева. Ярополк[93], не вѣдаючи здрады[94] его, послухал, утекл[95] и заперся в мѣстѣ Роднѣ на Острѣ. Владимер[96], взявши Кіев, послал войско свое до Родна и облегл Ярополка. Знову Блуд радил облудне Ярополку, абыся поклонил Владимеру[97]; он, незнаючи о здрадѣ[98] его, услухавши ѣхал до Владимера, а[99] Блуд отай ознаймовал о всем Владимеру[100]. Ожидал Владимер Ярополка в теремнѣ, фолварку отцевском. Гды[101] приѣхал Ярополк, хотячи ся поклонити Вла-

[78] **Солов.** *дод.* же. (Прим. В. Перетца).
[79] **Солов.** войско великое. (Прим. В. Перетца).
[80] *убил его и двох сынов его.* **Солов.** и убыл его и двох синов его забыл. (Прим. В. Перетца).
[81] **Солов.** дод. Розгнѣдъ. (Прим. В. Перетца).
[82] **Солов.** И потом притягнул. (Прим. В. Перетца).
[83] **Солов.** *дод.* своим. (Прим. В. Перетца).
[84] **Солов.** Ярополк же. (Прим. В. Перетца).
[85] **Солов.** *дод.* И. (Прим. В. Перетца).
[86] **Солов.** кіевского. (Прим. В. Перетца).
[87] **Солов.** *дод.* в который час. (Прим. В. Перетца).
[88] **Солов.** забыти. (Прим. В. Перетца).
[89] **Солов.** *дод.* же. (Прим. В. Перетца).
[90] **Солов.** обѣцалъся. (Прим. В. Перетца).
[91] **Солов.** *посылал до Владимера.* посилал до Владимеря. (Прим. В. Перетца).
[92] **Солов.** приступу. (Прим. В. Перетца).
[93] **Солов.** *дод.* же. (Прим. В. Перетца).
[94] **Солов.** зрады. (Прим. В. Перетца).
[95] **Солов.** и утекл с Кіева. (Прим. В. Перетца).
[96] **Солов.** *дод.* же. (Прим. В. Перетца).
[97] **Солов.** Владимеру поклонил. *(Прим. В. Перетца).*
[98] **Солов.** о зрадѣ. (Прим. В. Перетца).
[99] **Солов.** дод. *оный* воевода. (Прим. В. Перетца).
[100] **Солов.** дод. ижъбы. (Прим. В. Перетца).
[101] **Солов.** а гди пріихал. (Прим. В. Перетца).

димеру[102], зненацка два варяги мечами на дверех[103] взяли под пазуху Ярополка и на том мѣстцу убили его. Так Владимер сѣл на великом княженіи кіевском и был самодержец всеи Руссіи[104]. Взял теж[105] и жону за себе брата своего Ярополка, грекиню.

Зоставши[106] Владимер самодержцем всего княженія[107] кіевскаго, ставил[108] по всем панствѣ своем болваны. Найпервѣй поставил болвана Перуна найстаршого[109] в Кіевѣ на горѣ[110] на том мѣстцу, где теперь церков святого[111] Василія, и по иных мѣстцах других[112] болванов, которым имена нижей суть описаны, чинячи им офѣры[113], честь и поклон бозскій[114]. Так же и людем всѣм приказовал под срогим каранем[115] офѣры им чинити и за боги их чтити, а если бы хто не хотѣл, таким[116] маетности и достоинства отбирано[117] и смертію[118] карано, що всѣ люде в всем панствѣ его[119] за росказанем его называючи[120] их богами[121], офѣры им чинили. До великаго зась Новгорода Добриню, кревного своего, Владимер на свое мѣстце послал, который приѣхавши до Великого Новгорода[122] так же як видѣл, що Владимер в Кіевѣ, так и он там чинил: ставил болваны, богами и име-

---

[102] **Солов.** Владимерю. (Прим. В. Перетца).
[103] **Солов.** *дод.* стоячи. (Прим. В. Перетца).
[104] **Солов.** всеа Русіи. (Прим. В. Перетца).
[105] **Солов.** же. (Прим. В. Перетца).
[106] **Солов.** А кгди заставши. (Прим. В. Перетца).
[107] **Солов.** княженія. (Прим. В. Перетца).
[108] **Солов.** уставил. (Прим. В. Перетца).
[109] **Солов.** найстаршаго. (Прим. В. Перетца).
[110] **Солов.** городѣ. (Прим. В. Перетца).
[111] **Солов.** святаго. (Прим. В. Перетца).
[112] **Солов.** поставлял. (Прим. В. Перетца).
[113] **Солов.** офѣри. (Прим. В. Перетца).
[114] **Солов.** бозкій. (Прим. В. Перетца).
[115] **Солов.** срокгым караньем. (Прим. В. Перетца).
[116] **Солов.** в таких. (Прим. В. Перетца).
[117] **Солов.** отбырано. (Прим. В. Перетца).
[118] **Солов.** а их смертю. (Прим. В. Перетца).
[119] *що всѣ люде в всем панствѣ его.* **Солов** = **Унів.**, но людіе. (Прим. В. Перетца).
[120] **Солов.** называли. (Прим. В. Перетца).
[121] **Солов.** *дод.* и. (Прим. В. Перетца).
[122] *До великаго зась Новгорода Добриню, кревного своего, Владимер на свое мѣстце послал, который приѣхавши до Великого Новгорода.* **Солов.** А потом Владимер послал до Великаго Новгорода кревнаго своего Добрыню, абы на его мѣстцю в Великом Новгородѣ княжѣл. А гди оный кревный его пріихавшы до великого Новгорода. (Прим. В. Перетца).

нами такими ж называючи, кланятися им[123] и офѣры чинити людей примушал.

Маючи теды Владимер покой от всѣх сторон, неповстягливостю невѣст был велми[124] опанованый; мѣл шесть жен[125]; первая[126] Розгнѣдь, с которою сынов чтыри[127], Изяслава, Мтислава[128], Ярослава, Всеволода и двѣ дочки мѣл. Вторая[129] грекиня, жона[130] брата Ярополка, с которою мѣл[131] Святополка, который потом братов своих Глѣба и Бориса позабывал. Третая[132] чехиня, с которою мѣл Вышеслава, четвертая чехиня также, с которою мѣл Святослава и Мтислава[133]. Пятая[134] болгариня[135], с которою мѣл[136] Бориса и Глѣба. Шестая потом[137] была грекиня, для которои крестился, с которою мѣл дочку Марію; тая отдана была за первого Казимера, короля полского[138]; тая родила Болеслава Смелого, который убил[139] Станѣслава, бискупа[140] краковского. Мѣл теж и[141] подложниц пятсот: 300 у Вышгородѣ, а 200 в селци[142] на Берестовом. Еднак же не досить ему тых было, але еще и панны, которыи[143] ся ему подобали, и от мужов жоны брал[144]. Албовѣм[145] был велми несыт блудом, як и Соломон; а тое чинил

---

[123] *именами такими ж называючи, кланятися им.* **Солов.** богами их называл и кланялъся им. (Прим. В. Перетца).

[124] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).

[125] **Солов.** жон. (Прим. В. Перетца).

[126] **Солов.** *дод.* была. (Прим. В. Перетца).

[127] **Солов.** *дод.* росплодил. (Прим. В. Перетца).

[128] **Солов.** Мстислава. (Прим. В. Перетца).

[129] **Солов.** *дод.* была. (Прим. В. Перетца).

[130] **Солов.** жена. (Прим. В. Перетца).

[131] **Солов.** *дод.* сына. (Прим. В. Перетца).

[132] **Солов.** Третяа была. (Прим. В. Перетца).

[133] *четвертая чехиня также, с которою мѣл Святослава и Мтислава.* **Больш.** о четвертой опущено. (Прим. В. Перетца).

[134] **Солов.** *дод.* была. (Прим. В. Перетца).

[135] **Солов.** болгарыня. (Прим. В. Перетца).

[136] **Солов.** *дод.* сынов двох. (Прим. В. Перетца).

[137] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).

[138] *за первого Казимера, короля полского.* **Солов.** была отдана за первого кроля Казимеря полского. (Прим. В. Перетца).

[139] **Солов.** убыл. (Прим. В. Перетца).

[140] **Солов.** быскупа. (Прим. В. Перетца).

[141] **Солов.** *зам.* и – Владимер. (Прим. В. Перетца).

[142] **Солов.** у селѣ. (Прим. В. Перетца).

[143] **Солов.** которіи. (Прим. В. Перетца).

[144] *и от мужов жоны брал.* **Солов.** и тых до себѣ казал брати на ноч, не тылко панны, але и от мужов жоны брал. *(Прим. В. Перетца).*

[145] **Солов.** бо. (Прим. В. Перетца).

Владимер[146], гды[147] еще в темности болвохвалства зоставал,[148] а потом кгды[149] был небесным свѣтом просвѣщен и познал правду, а христіянином зостал[150], от того часу уже таких спросностей и[151] сам не чинил, и другим того заказовал и боронил[152].

Ишол Владимер з войском до ляхов и мѣсто их Премышль, Червено и иных много побрал. Тогож року и вятичѣ звоевал и вложил на них дань от плуга по шелягу. Року зась[153] 984[154] ишол Владимер на ятвяги и[155] звоевал всю землю их[156] и, пришедши до Кіева, чинил офѣры болваном. В той[157] час христіянина варяга з сыном его Іоанном убил, як о том в житіи их обширнѣй[158]. Потом[159] ишол Владимер на болгары и там их звѣтяживши[160], покой з ними вѣчный учинил.

Кгды[161] зась бог восхотѣл выбрати себѣ[162] людей[163] новых[164], послал ласку святого[165] духа на Владимера, который, як от сна темности болвохвалства очкнувшися[166], до познаня[167] правдивого[168] бога пришол, свѣтом правды просвѣщен[169], святым крещеніем в сыновленіе[170] богу сам себе привел и всю Рускую землю нашу просвѣтил.

---

[146] *а тое чинил Владимер*. **Солов.** А тое то Владимер чиныл в тот час. (Прим. В. Перетца).

[147] **Солов.** гди. (Прим. В. Перетца).

[148] **Солов.** зоставал болвохвалства. *(Прим. В. Перетца).*

[149] **Солов.** гди. (Прим. В. Перетца).

[150] **Солов.** зоставшы. (Прим. В. Перетца).

[151] **Солов.** *відсутн*. (Прим. В. Перетца).

[152] ***Солов.*** *дод.* иж бы таких спросностей переставали. *(Прим. В. Перетца).*

[153] **Солов.** *дод.* зась. (Прим. В. Перетца).

[154] **Солов.** *дод*. а гди оттоль пошол и. (Прим. В. Перетца).

[155] **Солов.** *дод*. там. (Прим. В. Перетца).

[156] **Солов.** *дод.* и ишол оттоль до Кіева. *(Прим. В. Перетца).*

[157] **Солов.** В тот. (Прим. В. Перетца).

[158] **Солов.** дод. написано. (Прим. В. Перетца).

[159] **Солов.** А потом. (Прим. В. Перетца).

[160] **Солов.** звѣтяжил и. (Прим. В. Перетца).

[161] **Солов.** А гды. (Прим. В. Перетца).

[162] **Солов.** собѣ. (Прим. В. Перетца).

[163] **Солов.** людій и. (Прим. В. Перетца).

[164] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).

[165] **Солов.** святаго. (Прим. В. Перетца).

[166] **Солов.** очкнувся. (Прим. В. Перетца).

[167] **Солов.** познанья. (Прим. В. Перетца).

[168] **Солов.** правдиваго. (Прим. В. Перетца).

[169] **Солов.** просвѣщон. (Прим. В. Перетца).

[170] **Солов.** въсиновлен. (Прим. В. Перетца).

Тут вкоротцѣ[171] о крещеніях нашои Рускои землѣ[172], як много раз за чиего панованья[173] и коли крестилася. Ведлуг лѣтописцев многих, а особливе преподобного Нестора Печерского[174], первое крестилася Русь и народ словенскій еще от святаго славнаго[175] первозваннаго апостола Андрея: бо святый апостол[176], будучи в Херсонѣ, пустился[177] в гору Днѣпром аж до великаго[178] Новгорода, а пришедши на горы кіевскіи[179], благословив их[180] и крест святый на них[181], где тепер церков святого Сімеона стоит, поставил[182], пророкуючи[183], иж на той горѣ а при ней и иных[184] мѣло знаменитое и хвалою божею наполненное мѣсто христіянское быти и вѣра святая возсіяти; много людей, которые там жыли, вѣры Христовой на той час святый апостол научивши окрестил[185]; а сам потом ишол Днѣпром аж до великаго Новгорода и там многих научив вѣры Христовой и окрестил[186]. Придает лѣтописца преподобный Нестор, же и[187] святый апостол Павел был учачи и проповѣдаючи[188] евангеліе Христово в Миссіи и Іллѵрику, яко в Дѣяніях пишет: Миссія зась[189] и Іллѵрика[190] Словенская ест земля. Потом[191] святый

---

[171] **Солов.** вкротцѣ. (Прим. В. Перетца).

[172] **Солов.** *дод.* положено. (Прим. В. Перетца).

[173] **Солов.** панства. (Прим. В. Перетца).

[174] **Солов.** Печерскаго. (Прим. В. Перетца).

[175] **Солов.** *дод*. и всехвалнаго. (Прим. В. Перетца).

[176] **Солов.** *дод*. Андрей. (Прим. В. Перетца).

[177] **Солов.** пустылся. (Прим. В. Перетца).

[178] **Солов.** великого. (Прим. В. Перетца).

[179] **Солов.** кіевскіе (Прим. В. Перетца).

[180] **Солов.** благословил людіи (Прим. В. Перетца).

[181] **Солов.** на ных. (Прим. В. Перетца).

[182] *где тепер церков святого Сімеона стоит, поставил,* **Солов.** водрузил, где тепер церков святого Семіона стоит. (Прим. В. Перетца).

[183] **Солов.** *дод.* им. (Прим. В. Перетца).

[184] *а при ней и иных*. **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).

[185] *а сам потом ишол Днѣпром аж до Великаго Новгорода и там многих научив вѣры Христовой и окрестил* **Солов.** и которіи там люде жилы, в тот час святый апостол Андрей вѣры Христовой научившы, и окрестил их. (Прим. В. Перетца).

[186] *а сам потом ишол Днѣпром аж до Великаго Новгорода и там многих научив вѣры Христовой и окрестил.* **Солов.** и пошол Днѣпром до Великого Новгорода и там много людій вѣры Христовой навчыв, и окрестил их. (Прим. В. Перетца).

[187] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).

[188] *был учачи и проповідаючи.* **Солов.** учил людей и проповѣдал ем. (Прим. В. Перетца).

[189] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).

[190] **Солов.** ілѵрик. (Прим. В. Перетца).

[191] **Солов.** А потом. (Прим. В. Перетца).

апостол Павел послал[192] словяном ученика своего Андроника[193], единаго з седмидесят апостол, который учил и крестил в Іллѵрику и Миссіи, тоест в болгарех, в Боснѣ и Моравѣ, где потом в Паніи епископом был. Повторе крестилася Русь року от рождества[194] Христова 863, за Михаила царя грецкого а за патріарха[195] константинополскаго Фотія, от которых теж на[196] прозбу князей словенских, Святополка, Ростислава и Коцела, присланы были Словяном и Руси учители вѣры Христовы[197], Мефодій и Кирилл, сынове чоловѣка зацного, Лва з Солуня. Тыи духом святым зложили словенскіи литери и переложили на язык словенскій грецкіи книги, святое[198] еvангеліе, апостол и инныи[199]. Потрете[200] крестилася Русь року от рождества[201] Христова 886, за Василія Македона, царя грецкого[202], за тогож патріархи Фотія, от которых прислан был на крещеніе Руси при князи[203] Олгу митрополит Михаил, который кгды[204] до них приѣхал[205], вытягали по пем, абы первѣй чудо якое значное учинил, а он пытал[206] их: якого бы чуда потребовали. Они[207] рекли: "Книга евангеліе, которая учит вѣры Христовой, нехай будет вкинено[208] в огонь и если не згорит, по том познаем, иж велик ест бог, которого ты проповѣдуеш". Митрополит[209] казал великій[210] огонь посередине[211] мѣста накласти и вложил[212] святое евангеліе[213], а сам, подънявши[214]

[192] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).
[193] **Солов.** *дод.* зоставил. (Прим. В. Перетца).
[194] **Солов.** рожества. (Прим. В. Перетца).
[195] **Солов.** за патріарха. (Прим. В. Перетца).
[196] **Солов.** през. (Прим. В. Перетца).
[197] **Солов.** Христовой. (Прим. В. Перетца).
[198] **Солов.** *відсутн*. (Прим. В. Перетца).
[199] **Солов.** иныи. (Прим. В. Перетца).
[200] **Солов.** Вотрете. (Прим. В. Перетца).
[201] **Солов.** рожеетва. (Прим. В. Перетца).
[202] **Солов.** грецкаго, а. (Прим. В. Перетца).
[203] **Солов.** князю. (Прим. В. Перетца).
[204] **Солов.** гди. (Прим. В. Перетца).
[205] **Солов.** до ных пріихал. (Прим. В. Перетца).
[206] **Солов.** питал. (Прим. В. Перетца).
[207] **Солов.** *дод.* же. (Прим. В. Перетца).
[208] **Солов.** въкиненна. (Прим. В. Перетца).
[209] **Солов.** *дод*. же. (Прим. В. Перетца).
[210] **Солов.** великый. (Прим. В. Перетца).
[211] **Солов.** посредь. (Прим. В. Перетца).
[212] **Солов.** вложив. (Прим. В. Перетца).
[213] **Солов.** *дод.* в огонь. (Прим. В. Перетца).
[214] **Солов.** поднявшы. (Прим. В. Перетца).

руки[215] в небо, молилъся господу богу. А гды[216] дрова всѣ[217] погорѣли и огонь погасл[218], найшли[219] святое евангеліе все цѣло, и намнѣи огнем[220] не было нарушоно[221]. Тое чудо[222] видячи, много[223] увѣрили в Христа и крестилися. По четвертое[224] крестилася Русь року от рождества Христова 955, за святои[225] Олги, княгини[226] руской, жоны Игоровы[227], бабы зась[228] святого[229] Владимера[230], которая ѣздила до Константинополя для вѣры и крещенія святого, где крестил еи[231] святый патриарх Полиевкт[232], а сам цар грецкій, Константин осмый, приемником еи в святом крещеніи был, которая, вернувшися, многих[233] в Руси крестила. Але всѣ тыи[234] крещенія чтыри, в Руси бывшіи, не укоренилися для частых воин и княжат поганских, поневаж и Олга сына[235] своего Святослава навернути до вѣры Христовы[236] не могла. Пятый раз досконале крестилася Русь так же от Константинополя, за святого равноапостолнаго великого князя Владимера, всеи Россіи[237] самодержца, а за царей грецких Василія и Константина, а[238] патріархи константинополского Николы Хрисоверха року от рождества[239]

---

[215] **Солов.** так; В руши. (Прим. В. Перетца).
[216] **Солов.** гди. (Прим. В. Перетца).
[217] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).
[218] **Солов.** а огонь погась. (Прим. В. Перетца).
[219] **Солов.** *дод.* и стали искать в оном попелѣ, и знайшлы. (Прим. В. Перетца).
[220] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).
[221] **Солов.** нарушено. (Прим. В. Перетца).
[222] **Солов.** *дод.* людіе. (Прим. В. Перетца).
[223] **Солов.** многіи. (Прим. В. Перетца).
[224] **Солов.** Почетверте. (Прим. В. Перетца).
[225] **Солов.** за святой. (Прим. В. Перетца).
[226] **Солов.** княгинѣ. (Прим. В. Перетца).
[227] **Солов.** Иродовой. (Прим. В. Перетца).
[228] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).
[229] **Солов.** святаго. (Прим. В. Перетца).
[230] **Солов.** *дод.* жоны. (Прим. В. Перетца).
[231] **Солов.** ю. (Прим. В. Перетца).
[232] **Солов.** патріярха Поліект. (Прим. В. Перетца).
[233] *вернувшися, многих.* **Солов.** вернувшыся от Константинополя, многых. (Прим. В. Перетца).
[234] **Солов.** тіи. (Прим. В. Перетца).
[235] **Солов.** сина. (Прим. В. Перетца).
[236] **Солов.** Христовой. (Прим. В. Перетца).
[237] **Солов.** Всеа Русіи. (Прим. В. Перетца).
[238] **Солов.** а за. (Прим. В. Перетца).
[239] **Солов.** рожества. (Прим. В. Перетца).

Христова 988[240], яко наш россійскій[241] кройникар, святый Нестор свѣдчит, которое так ся стало.

Почали приходити до Владимера з розных панств и народов[242], хвалячи ему свою вѣру кождый з них[243]. Найпервѣй пришли[244] вѣры Махометовы[245]. Владимер спытал[246] их: якая их вѣра[247] есть. Они отповѣдѣли:[248] "Вѣруем богу, а Махомет нам позволяет жон мѣти, колко хто[249] хочет, і роскошей вшеляких заживати, толко[250] обрѣзоватися, свиного мяса не ѣсти и вина не пити". И иныи неслушныи[251] речи повѣдали, которых не пристоит и писати. Владимер охотне слухал[252] о женах, бо был женолюбец великій, але обрѣзаніе и непитіе вина ему ся не подобало, и мовил до них[253]: "Мы не можем без винного[254] питія быти[255], поневаж в Руси все веселе и пріязнь в подпит'ю ест". Потом пришли[256] нѣмци, рымляне и жыди[257] залѣцаючи[258] кождый з них свою вѣру, а он жаднои з них не уподобал. Тогож часу[259] и грецкіе цареве Василій и Константин[260] прислали Кирилла философа[261] до Владимера з великими подарками, межи которыми и запона гафованя барзо коштовного, на которой было второе пришествіе Христово, Страшный Суд. Святый[262] Кирилл обширне[263] на-

---

[240] **Солов.** 981. (Прим. В. Перетца).

[241] **Солов.** рускій. (Прим. В. Перетца).

[242] *до Владимера з розных панств и народов.* **Солов.** розніи народи до Владимера, з розных панств. (Прим. В. Перетца).

[243] **Солов.** з ных. (Прим. В. Перетца).

[244] ***Солов.*** Найпервѣйше пришлы. (Прим. В. Перетца).

[245] **Солов.** Махометовой. (Прим. В. Перетца).

[246] **Солов.** же спитал. (Прим. В. Перетца).

[247] **Солов.** вѣра ваша. (Прим. В. Перетца).

[248] *Они отповѣдѣли:* **Солов.** оны отповѣдали ему. (Прим. В. Перетца).

[249] *мѣти, колко хто*. **Солов.** имѣти, хто колко. (Прим. В. Перетца).

[250] *роскошей вшеляких заживати, толко*. **Солов.** роскошый вшелякых зажывати, тылко. (Прим. В. Перетца).

[251] **Солов.** иныя послушныя (?).(Прим. В. Перетца).

[252] *охотне слухал.* **Солов.** слухал охотне. (Прим. В. Перетца).

[253] **Солов.** до ных. (Прим. В. Перетца).

[254] **Солов.** вынного. (Прим. В. Перетца).

[255] **Солов.** пробутъ. (Прим. В. Перетца).

[256] **Солов.** Потым пришлы. (Прим. В. Перетца).

[257] рымляне и жди. **Солов.** римляно, жиды. (Прим. В. Перетца).

[258] **Солов.** *дод.* ему. (Прим. В. Перетца).

[259] **Солов.** року. (Прим. В. Перетца).

[260] **Солов.** Константын. (Прим. В. Перетца).

[261] **Солов.** филозофа. (Прим. В. Перетца).

[262] **Солов.** *дод.* же. (Прим. В. Перетца).

[263] **Солов.** обшырне. (Прим. В. Перетца).

учал[264] Владимера з писма святого[265] о вѣри[266] христіянской, показуючи ему пророчества[267] о Христѣ от початку свѣта, при концу зась о втором пришествіи Христовом и Страшном Судѣ. Скончивши мову[268], отдал ему[269] запону, которую обачивши[270], Владимер спытал[271] философа: "Що[272] то ест?" Святый[273] Кирилл отповѣдѣл ему: "Прійдет господь бог, праведный судія, судити всѣх праведных и грѣшных, едных теж[274] поставит по правици, а других по лѣвицы[275]; которіе будут по лѣвицы, то всѣ не крещеніи и грѣшніи[276], тых всѣх пошлет до пекла в огнь[277] неугасимый и муки вѣчныи[278]; которыи зась будут по правици[279], тых[280] пріймет до царства[281] небеснаго на вѣчное веселіе и невымовныи[282], а розумом людским непонятыи роскоши и утѣхи, которых[283] вѣчне будут заживати". Владимер[284], возъдхнувши, рекл: "Щасливыи тыи, которыи[285] на правици станут, але бѣда тым, которыи по[286] лѣвици". Святый[287] Кирилл зась рекл[288]: "И ты по правици будеш, если ся окрестиш[289] и злых

---

[264] **Солов.** научил. (Прим. В. Перетца).
[265] **Солов.** святаго. (Прим. В. Перетца).
[266] **Солов.** о вѣры. (Прим. В. Перетца).
[267] **Солов.** пророчества ему. (Прим. В. Перетца).
[268] **Солов.** И скончавпи мову свою. (Прим. В. Перетца).
[269] **Солов.** *дод*. тую. (Прим. В. Перетца).
[270] *которую обачивши.* **Солов.** Которую то запону обачившы. (Прим. В. Перетца).
[271] **Солов.** испытал. (Прим. В. Перетца).
[272] **Солов.** што. (Прим. В. Перетца).
[273] **Солов.** *дод.* же (Прим. В. Перетца).
[274] **Солов.** же. (Прим. В. Перетца).
[275] **Солов.** по лѣвици. (Прим. В. Перетца).
[276] *которіе будут по лѣвицы, то всѣ не крещеніи и грѣшніи,* **Солов.** то всѣ некрещенніи и грѣшніи, що стоятимуть по лѣвицы, то тых. (Прим. В. Перетца).
[277] **Солов.** в огонь. (Прим. В. Перетца).
[278] *и муки вѣчныи;* **Солов.** и в муку вѣчную (Прим. В. Перетца).
[279] *которыи зась будут по правици,* **Солов.** а которіи стоят по правици. (Прим. В. Перетца).
[280] **Солов.** *дод.* всѣх. (Прим. В. Перетца).
[281] **Солов.** царствія. (Прим. В. Перетца).
[282] **Солов.** и невымовных; а нет. (Прим. В. Перетца).
[283] **Солов.** которіи. (Прим. В. Перетца).
[284] **Солов.** *дод*. же. (Прим. В. Перетца).
[285] *Щасливыи тыи, которыи.* **Солов.** щасливыи тіи, которіи. (Прим. В. Перетца).
[286] **Солов.** которіи на. (Прим. В. Перетца).
[287] **Солов.** *дод.* же (Прим. В. Перетца).
[288] **Солов.** зась нет; рек. (Прим. В. Перетца).
[289] **Солов.** окростишъся. (Прим. В. Перетца).

учинков престанеш”[290]. Владимер[291] взял собѣ на розмысл и рекл до философа[292]: “Розмышлюся[293] и добре ся вывѣдаю[294] о всѣх вѣрах”. Обдаривши[295] философа, отпустил[296] его з честію[297]. По отѣздѣ святого Кирилла зозвал Владимер всѣх бояр своих, людей мудрых и старых[298], и рекл им: “Ото приходили до мене з розных панств и розных вѣр люде, вѣры Махометовой, нѣмци, жыды и рымляне, хвалячи кождый з них[299] свою вѣру; на опослѣ теж всѣх пришли и греки, которыи велми дивныи речи повѣдали[300], почавши от початку свѣта, аж[301] до сего часу, а над все повѣдают[302], иж по смерти кождый чловек въскреснет[303], и если хто будет добре тут на сем свѣтѣ чинити[304], той в небѣ на вѣки утѣхи невымовънои заживати будет[305] и радоватися. А хто зась тут на сем свѣтѣ зле чинит, а любо бы и добре чинил, а не будет христіянином, той там в пеклѣ на вѣки в огнѣ неугасимом мучитися будет”. Рекл до него сенат[306] и всѣ[307] мудрыи его: “Николи нихто[308] своего не ганит, але завжды[309] каждый[310] свое хва-

---

[290] **Солов.** перестанеш. (Прим. В. Перетца).

[291] **Солов.** *дод.* же (Прим. В. Перетца).

[292] *собѣ на розмысл и рекл до философа:* взял себѣ на розум. и мислил в себѣ, мовячи до филозофа. (Прим. В. Перетца).

[293] **Солов.** розмишлюся. (Прим. В. Перетца).

[294] **Солов.** и добре вивѣдаюся. (Прим. В. Перетца).

[295] **Солов.** *дод.* же (Прим. В. Перетца).

[296] **Солов.** и отпустыл. (Прим. В. Перетца).

[297] **Солов.** с честю. (Прим. В. Перетца).

[298] *отѣздѣ святого Кирилла зозвал Владимер всѣх бояр своих, людей мудрых и старых,* **Солов.** Владимер же ио отъѣздѣ святаго Кирила всѣх бояр своих зозвав, мудрых людей, старих и молодих. (Прим. В. Перетца).

[299] *кождый з них.* **Солов.** 3 ных кождый. (Прим. В. Перетца).

[300] *пришли и греки, которыи велми дивныи речи повѣдали,* **Солов.** пришол нѣкоторый муж грецкое вѣры, который велми дивныя речи повѣдал. *(Прим.* В. Перетца).

[301] **Солов.** даже. (Прим. В. Перетца).

[302] **Солов.** повѣдал. (Прим. В. Перетца).

[303] *кождый чловек въскреснет,* **Солов.** каждый человѣк воскреснет. (Прим. В. Перетца).

[304] *хто будет добре тут на сем свѣтѣ чинити,* **Солов.** тут на сем свѣтѣ хто добре будет чинити. (Прим. В. Перетца).

[305] *утѣхи невымовънои заживати будет* **Солов.** будет утѣхи невымовныя заживати. (Прим. В. Перетца).

[306] **Солов.** = **Унев.**, но синат. (Прим. В. Перетца).

[307] **Солов.** вси. (Прим. В. Перетца).

[308] **Больш. Солов.** нѣколи нѣхто. (Прим. В. Перетца).

[309] **Больш.** завше. (Прим. В. Перетца).

[310] **Солов.** кождый. (Прим. В. Перетца).

лит; еднак ты, великій княже, если хочеш правду познати[311], то маеш много мудрых людей; пошли их по всѣх землях, нехай обачат кождую вѣру, и як хто служит богу, а потом пришедши[312] дадут тебѣ и нам справу о том доводне"[313]. Которои рады услухавши[314], Владимер послал десять мудрых мужей[315] по всѣх землях на вывѣдован'е вѣр, и як хто служит богу. Посланныи от него в розных сторонах были[316], приглядаючися и выбадуючися о вѣрах, и[317] як хто служит богу. На[318] остаток приѣхали[319] и до Константинополя, до царей Василія и Константина, повѣдаючи им причину приѣзду[320] своего. Цари зась[321] рады им были и ознаймили святѣйшому патріарсѣ Сергію о них[322] и причину приѣзду[323] их му повѣдѣли[324]. Святѣйшій патріарх[325] казал украсити церков, и праздник[326] учинил, и сам у коштовных апаратах з многими епископы службу божую[327] отправовал. Цесари[328] подчас службы божои[329] впровадили[330] послов до церкви. Оны, обачивши[331] оздобу хвалы[332] божія, и пѣсни вдячныи[333], велми ся удивили а розумѣли[334], иж на небѣ[335], а не на

[311] **Солов.** познать. (Прим. В. Перетца).
[312] **Солов.** пришедшы. (Прим. В. Перетца).
[313] **Солов.** доволне (?).(Прим. В. Перетца).
[314] **Солов.** выслухавши. (Прим. В. Перетца).
[315] *десять мудрых мужей.* **Солов.** мужей десять мудрых. (Прим. В. Перетца).
[316] *Посланныи от него в розных сторонах были,* **Солов.** Посланніи же от Владимера были в розных сторонах. (Прим. В. Перетца).
[317] **Солов.** Нема. (Прим. В. Перетца).
[318] **Солов.** А на. (Прим. В. Перетца).
[319] **Солов.** пріихали. (Прим. В. Перетца).
[320] **Солов.** пріизду. (Прим. В. Перетца).
[321] Цари зась. **Солов.** А цары оные. (Прим. В. Перетца).
[322] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).
[323] *и причину приїзду.* **Солов.** и причины пріизду. (Прим. В. Перетца).
[324] ему повѣдѣли. **Солов.** повѣдали. (Прим. В. Перетца).
[325] *Святѣйшій патріярх.* **Солов.** Святѣйшый же патріярх Сергій. (Прим. В. Перетца).
[326] **Солов.** празник. (Прим. В. Перетца).
[327] **Солов.** божію. (Прим. В. Перетца).
[328] **Солов.** а цары, Василій да Константин. (Прим. В. Перетца).
[329] **Солов.** божей. (Прим. В. Перетца).
[330] **Солов.** прохали. (Прим. В. Перетца).
[331] *Оны, обачивши*. **Солов.** А гды оные послы войшлы в церков и узрѣли. (Прим. В. Перетца).
[332] **Солов.** хвали. (Прим. В. Перетца).
[333] **Солов.** пѣсны вдячныя. (Прим. В. Перетца).
[334] *велми ся удивили а розуміли.* **Солов.** велми удивишася, а розумѣючи. (Прим. В. Перетца).
[335] **Солов.** на небеси. (Прим. В. Перетца).

землѣ[336] стояли; албовѣм[337] освѣтил[338] их на той час свѣт небесный[339], и были в видѣніи. Скончивши набоженство, взяли их царѣ[340] и, гойне учтивши и ударивши[341], отпустили. А кгды посланныи[342] от Владимера вернулися, он знову[343] всѣх бояр и людей своих мудрых[344] зазвавши, казал послом[345] пред всѣми, где[346] що видѣли и слышали, о всѣх вѣрах и о службах богов повѣдати[347]. Посланци[348] повѣдали, мовячи, иж "ся нам жадное набоженство и вѣра так не подобала, як грецкая. Бо кгды нас впроважоно в церков[349], где ся они[350] богу своему[351] молят и набоженство свое отправуют, видѣлисмо там[352] невыповѣдимую оздобу в их церкви[353] и спѣванья до слуханя барзо вдячныи[354], где нас всѣх облак свѣтлый осѣнил, и былисмо в видѣніи[355]: здалося нам, жесмо не на землѣ[356], але на небѣ[357] на той час стояли; и немаш нигде[358] такого в всѣх народах в церквах набоженства[359] и отправ, як у них[360]. А прето вѣруем, иж правдивая их ест вѣра и правдивый бог з тыми толко[361] людми живет". Рекли бояре до Влади-

---

336 **Солов.** на земли. (Прим. В. Перетца).

337 **Солов.** бо. (Прим. В. Перетца).

338 **Солов.** *дод.* был. (Прим. В. Перетца).

339 *на той час свѣт небесный,* **Солов.** свѣт с небесе в тот час. (Прим. В. Перетца).

340 *Скончивши набоженство, взяли их царѣ.* **Солов.** Скончавшы же патріярх набоженство, взявшы их цари. (Прим. В. Перетца).

341 **Солов.** обдарившы. (Прим. В. Перетца).

342 **Солов.** А гди посланіе. (Прим. В. Перетца).

343 **Солов.** *дод.* Владимер. (Прим. В. Перетца).

344 **Солов.** *дод.* старых и молодих. (Прим. В. Перетца).

345 *казал послом*. **Солов.** питалъся послов. (Прим. В. Перетца).

346 **Солов.** *дод.* есте. (Прим. В. Перетца).

347 **Солов.** повѣдайте. (Прим. В. Перетца).

348 **Солов.** посланцы же. (Прим. В. Перетца).

349 *иж ся нам жадное набоженство и вѣра так не подобала, як грецкая. Бо кгды нас впроважоно в церков,* **Солов.** булисмо по всѣх сторонах, а гдисмо пріихали до грецкоѣ церкви и войшлысмо в церков. (Прим. В. Перетца).

350 **Солов.** оны. (Прим. В. Перетца).

351 **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).

352 **Солов.** *відсутн*. (Прим. В. Перетца).

353 **Солов.** в церкви их. (Прим. В. Перетца).

354 **Солов.** вдячныя. (Прим. В. Перетца).

355 **Солов.** *дод.* и. (Прим. В. Перетца).

356 **Солов.** земли. (Прим. В. Перетца).

357 **Солов.** на небеси. (Прим. В. Перетца).

358 **Солов.** нѣгде. (Прим. В. Перетца).

359 **Солов.** набоженства после такого. (Прим. В. Перетца).

360 **Солов.** в ных. (Прим. В. Перетца).

361 **Солов.** з тыми тылко. (Прим. В. Перетца).

мера: “Если-бы вѣра грецкая не была правдивая, тобы[362] баба твоя Олга не увѣрила, бо невѣста была велми[363] мудрая”.

И так Владимер вѣру святую грецкую, як свѣчу на свѣтилнику обачивши[364] и познавши, иж она ест наиправдившая[365], рекл: “Що учиню? Пойду в землю их и озму мѣста их и найду там учителей”; а як умыслил[366], так и учинил. Зобравши войско великое, ишол до Таврикіи, що теперь[367] Перекопом зовут[368]; тое мѣсто и Херсон взявши[369], послал до царей, зычачи собѣ сестры их Анны за малжонку. Они отповѣдѣли[370]: “Немаш у христіян такого звычаю, абы за некрещенных отдавали. Если ся окрестит[371], то не толко[372] тое, але и болшого[373], то ест царство небесное одержиш”. Владимер[374] отповѣдѣл: “Ужем я давно уподобал вѣру вашу гдым еще послов моих посылал[375]; пришлѣте теды[376] епископа, а я[377] охрещуся”. Вдячную новину услышавши[378], цареве намовляли сестру свою, абы ишла за Владимера, которая любо[379] и не хотѣла, еднак уважаючи спасеніе так великого народу и покой отчизны своей, призволила. Претож ѣхала царевна з великим мнозством княжат грецких и епископом до Херсона[380]. Где приѣхавши[381], гды[382] была проважона на палац замку херсонскаго[383], на той час знагла Владимер ослѣп[384] и почал был уже[385] вонтпити

[362] **Солов.** *дод.* и. (Прим. В. Перетца).
[363] **Солов.** барзо. (Прим. В. Перетца).
[364] **Солов.** узрѣвшы. (Прим. В. Перетца).
[365] *ест наиправдившая.* **Солов.** правдивая есть, возлюбыл ю и. (Прим. В. Перетца).
[366] **Солов.** умыслыл. (Прим. В. Перетца).
[367] **Солов.** *дод.* тое мѣсто. (Прим. В. Перетца).
[368] *Перекопом зовут;* **Солов.** зовут Перекопом, а гди и. (Прим. В. Перетца).
[369] **Солов.** *дод.* в тот час. (Прим. В. Перетца).
[370] *Они отповѣдѣли:* **Солов.** оны теж отповѣдали(Прим. В. Перетца).
[371] **Солов.** окрестиш. (Прим. В. Перетца).
[372] **Унів**. **Солов.** не тылко. (Прим. В. Перетца).
[373] **Солов.** болше того. (Прим. В. Перетца).
[374] **Солов.** *дод.* же. (Прим. В. Перетца).
[375] *послов моих посылал;* **Солов.** посылал послов моих. (Прим. В. Перетца).
[376] *пришлѣте теды.* **Солов.** А прето пришлѣте. (Прим. В. Перетца).
[377] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).
[378] **Солов.** услышавше. (Прим. В. Перетца).
[379] **Солов.** убо. (Прим. В. Перетца).
[380] *и епископом до Херсона*. **Солов.** из епископы до Херсоня. (Прим. В. Перетца).
[381] **Солов.** пріихавшы. (Прим. В. Перетца).
[382] **Солов.** гди. (Прим. В. Перетца).
[383] **Солов.** херсонского. (Прим. В. Перетца).
[384] *знагла Владимер ослѣп.* **Унів. Солов.** Владимер ослѣп знагла. (Прим. В. Перетца).
[385] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).

о вѣрѣ[386] святой, розумѣючи, иж то его богове поганскіе[387] скарали. Але царевна послала до него, мовячи: “Если хочеш видѣти, крестися, иначей не будеш[388]; если ся окрестиш, то не толко телеснои, але и душевнои слѣпоты позбудеш, і[389] що болшаго[390] – царства небеснаго дѣдичем зостанеш”. І он рекл[391]: “Если то правда будет, по том познаю, же вѣра христіянская ест правдивая, и бог их над всѣ[392] боги”. И казал ся крестити[393]. А гды[394] епископ его почал[395] крестити, стало ся знаменитое чудо[396]: албовѣм[397] скоро тылко вступил Владимер в святую купель, зараз як луска з очей[398] его спала, и видѣл ясно, як и первей, и жадного болю не мѣл, яко бы нигды[399] на очи не хорѣл; за що славил бога в святой тройци единаго, мовячи: “Теперь позналем правдивого[400] бога”. На святом крещеніи дано ему имя[401] Василій. Просвѣщен будучи Владимер, душею и тѣлом радовалъся; що видячи[402] бояре его, многіи з них[403] крестилися.

Учинивши[404] Владимер веселе[405], ведлуг звычаю[406] и взявши благословеніе и митрополита Михаила от святѣйшаго патріархи Сергія царигородского[407], ѣхал до Кіева. Кгды приѣхал[408], люд[409] посполитый з великою радостю[410]

---

[386] **Солов.** вѣры. (Прим. В. Перетца).
[387] *богове поганскіе*. **Солов.** поганскіи богове. (Прим. В. Перетца).
[388] *иначей не будеш;* **Солов.** відсутн. (Прим. В. Перетца).
[389] **Солов.** а. (Прим. В. Перетца).
[390] **Солов.** болшого. (Прим. В. Перетца).
[391] *І он рекл:* **Солов.** Владимер же рек. (Прим. В. Перетца).
[392] **Солов.** над всѣми. (Прим. В. Перетца).
[393] **Солов.** крестити себе. (Прим. В. Перетца).
[394] **Солов.** гди. (Прим. В. Перетца).
[395] *его почал.* **Солов.** почал его. (Прим. В. Перетца).
[396] *знаменитое чудо:* **Солов.** чюдо знаменитое. (Прим. В. Перетца).
[397] **Солов.** Бо гди. (Прим. В. Перетца).
[398] **Солов.** зочій. (Прим. В. Перетца).
[399] *яко бы нигды.* **Солов.** як бы кѣгди. (Прим. В. Перетца).
[400] **Солов.** правдиваго. (Прим. В. Перетца).
[401] *ему имя.* **Солов.** имя ему. (Прим. В. Перетца).
[402] **Солов.** видяче. (Прим. В. Перетца).
[403] **Солов.** з ных. (Прим. В. Перетца).
[404] **Солов.** учинившы. (Прим. В. Перетца).
[405] **Солов.** веселье. (Прим. В. Перетца).
[406] **Солов.** звичаю. (Прим. В. Перетца).
[407] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).
[408] *Кгды приѣхал.* **Солов.** А гди пріихал. (Прим. В. Перетца).
[409] **Солов.** *дод.* его. (Прим. В. Перетца).
[410] **Солов.** радостію. (Прим. В. Перетца).

его[411] вытал. Привѣз теж[412] на той[413] час з[414] собою и[415] мощи святого[416] священномученика Климента и ученика его Агафангела[417] и иных немало, образы[418], книгы, аппараты[419] и иныя начинья церковныя[420], священников, діяконов, иноков, дяков и[421] розмаитых ремесников з Греціи до Кіева. Потом назначил день всему посполству[422] до крещенія святого[423] и казал по всем мѣстѣ в Кіевѣ кликати[424], мовячи: "Если хто не будет того и того часу, на рѣцѣ Почайной, так богатій, як и убогій[425], старый и молодый[426], неволный и волный[427], той будет господу[428] Іисус Христу, богу правдивому, и мнѣ противный". Тое люде[429] слышачи, ишли[430] всѣ часу назначоного на рѣку Почайную; где ся коли уже было велми много обоего полу вшелякого возрасту людей зобрало[431], и сам Владымер[432] зо всѣм грецким духовенством там прибыл; и казал увойти болшим у воду[433] глубшей, малым зась[434] мѣлшей, а священником, при берегу стоячи, их крестити[435]. Священници[436] кождому з них даючи з особна имена и молитвы над ними, до крещенія святого належачіи, читаючи, крестили всѣх в имя отца и

[411] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).
[412] **Солов.** же. (Прим. В. Перетца).
[413] **Солов.** тот. (Прим. В. Перетца).
[414] **Солов.** из. (Прим. В. Перетца).
[415] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).
[416] **Солов.** святаго. (Прим. В. Перетца).
[417] **Солов.** Агафаггела. (Прим. В. Перетца).
[418] **Солов.** *дод.* святых. (Прим. В. Перетца).
[419] *книгы, аппараты.* **Солов.** книги, аппарати. (Прим. В. Перетца).
[420] *иныя начинья церковныя.* **Солов.** иное начинье церковное. (Прим. В. Перетца).
[421] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).
[422] **Солов.** посполитству. (Прим. В. Перетца).
[423] **Солов.** святаго. (Прим. В. Перетца).
[424] **Солов.** выклыкати. (Прим. В. Перетца).
[425] *так богатій, як и убогій,* **Солов.** як богатый, так и убогый. (Прим. В. Перетца).
[426] **Солов.** молодий. (Прим. В. Перетца).
[427] *неволный и волный,* **Солов.** волный и неволный. (Прим. В. Перетца).
[428] **Солов.** *дод.* богу. (Прим. В. Перетца).
[429] **Солов.** людіе. (Прим. В. Перетца).
[430] **Солов.** и шлы. (Прим. В. Перетца).
[431] *где ся коли уже было велми много обоего полу вшелякого возрасту людей зобрало,* **Солов.** Гдеся было зобрало велми много обоего полу вшелякого возрасту, старых и молодых, тогди. (Прим. В. Перетца).
[432] **Солов.** Владимер. (Прим. В. Перетца).
[433] *болшим у воду.* **Солов.** у воду, болшым. (Прим. В. Перетца).
[434] **Солов.** а малым. (Прим. В. Перетца).
[435] **Солов.** крестити их. (Прим. В. Перетца).
[436] **Солов.** священницы же. (Прим. В. Перетца).

сына и святого[437] духа. Тогож дня сам митрополит Михаил всѣх дванадесяти[438] сынов Владимеровых, которых з розных жен мѣл, особно в криници[439] окрестил, и от того часу тую криницу над Днѣпром, где ся они[440] крестили, и по сей день Хрещатиком кіяне зовут.

По святом крещеніи молился господу богу святый Владимер так[441]: "Боже[442], сотворивый небо и землю, призри на новокрещенных людей[443] твоих сих[444]; дай им, господи, истинно познати тебе, бога правдивого[445]; утверди их в православной вѣрѣ[446], и мнѣ поможи[447], абым звѣтяжил так видимых[448], як и невыдимых[449] всѣх непріятелей[450], аминь!" Потом зараз Владымер[451] послал по всѣх мѣстах и селах крестити всѣх, которыи[452] колвек были в его панствѣ, а если бы ся хто крестити не хотѣл, на таких каранье, яко на непослушных[453], постановил. Приказал теж болванов палити, крушити, и божницы[454] до кгрунту вывертати, а на тых мѣстцах церкви святыи[455] ставыти. А найпервѣй сам поставил церков в Кіевѣ в имя пресвятыя богородица[456] праве царским коштом, на которую и десятины[457] зо всего панства своего казал давати, которую и тепер зовут десятинною[458].

---

[437] **Солов.** святаго. (Прим. В. Перетца).

[438] **Солов.** 12. (Прим. В. Перетца).

[439] **Солов.** в криницы. (Прим. В. Перетца).

[440] **Солов.** оны. (Прим. В. Перетца).

[441] *По святом крещеніи молился господу богу святый Владимер так:* **Солов.** Свнтый же Владимер по святом крещеніи молился господу, мовячи так. (Прим. В. Перетца).

[442] **Солов.** *дод.* святый. (Прим. В. Перетца).

[443] **Солов.** людій. (Прим. В. Перетца).

[444] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).

[445] **Солов.** правдиваго. (Прим. В. Перетца).

[446] **Солов.** вѣры. (Прим. В. Перетца).

[447] **Солов.** помози. (Прим. В. Перетца).

[448] **Солов.** выдимых. (Прим. В. Перетца).

[449] **Солов.** невидимых. (Прим. В. Перетца).

[450] **Солов.** *дод.* моих. (Прим. В. Перетца).

[451] **Солов.** Владимер. (Прим. В. Перетца).

[452] **Солов.** которіи. (Прим. В. Перетца).

[453] *каранье, яко на непослушных,* **Солов.** караня конечне, яко не на послушных. (Прим. В. Перетца).

[454] **Солов.** *дод.* их. (Прим. В. Перетца).

[455] **Солов.** святыя. (Прим. В. Перетца).

[456] **Солов.** богородицы. (Прим. В. Перетца).

[457] **Солов.** десятину. (Прим. В. Перетца).

[458] *зовут десятинною*. **Солов.** Десятиною зовут. (Прим. В. Перетца).

Тут[459] спомним о болванах, которих[460] оны мѣли за боги, не иж бы годны были и споминаня, але[461] абысмо познали, якою слѣпотою болвохвалства на той час діявол послѣпил был людей, и до якого шаленства приводил и ошуканя, же не тылко не знали правдивого[462] бога, але еще и бездушным нѣмым речам, от людей учиненым, належачую честь бозскую отдавали. Первый теды в них[463] бог был Перун, з дерева учиненый на образ чловечій[464], голова ему была срѣбраная[465], а усы золотыи, в которого камѣнь[466] был в руках велми ясный, пред которым огонь завше горел. А если бы ся трафило за недозорствомъ попа их[467] служачого огню згаснути[468], такого без вшелякои вымовки[469], як непріятеля бога своего убивали[470]. Вторый бог[471] – Волос, быдлячій. Третій[472] – Позвизд, иныи его звали Похвист[473], а нѣкоторыи и Вихром его называли[474]; того вызнавали быти бога воздуха, погоды и непогоды. Четвертый бог[475] – Ладо; того вѣрыли[476] быти богом веселья, утѣхи и вшелякого доброго поводженья[477]. Тому офѣры приносили[478], которыи[479] женитися мѣли, абы за его помочю веселье[480] доброе и житіе любовное мѣли. Того Лада по нѣкоторых сторонах и до сего часу[481] на веселях[482], руками плещучи або

[459] **Солов.** *дод.* же. (Прим. В. Перетца).
[460] о болванах, котрих. **Солов.** і о болванох, которых. (Прим. В. Перетца).
[461] *не иж бы годны были и споминаня, але.* **Солов.** иж бы негодно их было и споминати, але для того. (Прим. В. Перетца).
[462] **Солов.** правдиваго. (Прим. В. Перетца).
[463] *в них.* **Солов.** и ных. (Прим. В. Перетца).
[464] **Солов.** человѣчій (?).(Прим. В. Перетца).
[465] **Солов.** срѣбная. (Прим. В. Перетца).
[466] **Солов.** камень. (Прим. В. Перетца).
[467] **Солов.** им. (Прим. В. Перетца).
[468] **Солов.** загаснути. (Прим. В. Перетца).
[469] *без вшелякои вимовки.* **Солов.** без вшелякого фолгованья и вымовки. (Прим. В. Перетца).
[470] **Солов.** убивалы. (Прим. В. Перетца).
[471] *Вторый бог.* **Солов.** Вторый в ных бог был. (Прим. В. Перетца).
[472] **Солов.** Третый в ных бог был. (Прим. В. Перетца).
[473] *иныи его звали Похвист,* **Солов.** а иные. (Прим. В. Перетца).
[474] **Солов.** называлы. (Прим. В. Перетца).
[475] *Четвертый бог* **Солов.** Четвертый в иых бог был. (Прим. В. Перетца).
[476] **Солов.** вѣрили. (Прим. В. Перетца).
[477] **Солов.** поваженъя. (Прим. В. Перетца).
[478] **Солов.** чинили. (Прим. В. Перетца).
[479] **Солов.** которіи. (Прим. В. Перетца).
[480] **Солов.** веселіе. (Прим. В. Перетца).
[481] **Солов.** дня. (Прим. В. Перетца).
[482] *на веселях*. **Солов.** на весѣлях. (Прим. В. Перетца).

о[483] стол бьючи, “Ладо, Ладо” спѣваючи, в пѣснях своих[484] часто его спомынают[485]. Пятый[486] Купало, которого урожаю быти бога розумѣли. Тому теж шаленыи и зведеныи[487] подякованя и офѣры приносили на початку жнив; которому то Купалѣ богу, або рачей бѣсу по нѣкоторых сторонах и тепер памятку отправуют, а особливе в навечеріе рождества[488] святого[489] Іоанна Предтечи таким способом: в вечер зобравшися млоденци[490] и панны плетут собѣ вѣнки из жѣлья[491] розного, которыи[492] кладут на голову и опоясуютъся ими[493]; кладут зась огонь и берутъся за руки и около огня оного скачут, спѣваючи пѣснѣ[494], в которых часто спомынают[495] Купала; а потом през огонь[496] перескакуют, бѣсу оному Купалѣ офѣру себе самых приносят[497]; много и иных[498] вымыслов бѣсовских брыдких на той час на оных схадзках чинят, що неслушная и писмом подати. Нѣкоторыи з них[499] криницам, озерам за обфитость урожаю приносили, а часом на офѣру и людей топили, що и тепер безрозумныи по нѣкоторых сторонах[500] чинятъ: под час знаменитого праздника воскресенія Христова зобравшися молодыи[501] обоего полу и взявши чоловѣка, вкидают в воду[502], и трафляетъся[503] за споряженьем[504] тых богов, то ест бѣсов, иж вкиненный в воду албо о

[483] **Солов.** об. (Прим. В. Перетца).

[484] *спѣваючи, в пѣснях своїх*. **Солов.** спѣвают, и в вшеляких пѣснях своих. (Прим. В. Перетца).

[485] **Солов.** споминают. (Прим. В. Перетца).

[486] **Солов.** Пятый в ных бог был. (Прим. В. Перетца).

[487] **Солов.** зведеніи. (Прим. В. Перетца).

[488] **Солов.** рожества. (Прим. В. Перетца).

[489] **Солов.** святаго. (Прим. В. Перетца).

[490] **Солов.** зобравшыся младенцы. (Прим. В. Перетца).

[491] **Солов.** из зѣля. (Прим. В. Перетца).

[492] **Солов.** которіе. (Прим. В. Перетца).

[493] **Солов.** имы. (Прим. В. Перетца).

[494] **Солов.** пѣсни. (Прим. В. Перетца).

[495] **Солов.** споминают. (Прим. В. Перетца).

[496] *през оный огонь оны* и. **Солов.** през оный огонь. (Прим. В. Перетца).

[497] *офѣру себе самых приносят;* **Солов.** офѣруют сами себе. (Прим. В. Перетца).

[498] *много и иных.* **Солов.** и иных много. (Прим. В. Перетца).

[499] *Нѣкоторыи з них.* **Солов.** Нѣкоторіи з ных. (Прим. В. Перетца).

[500] *що и тепер безрозумныи по нѣкоторых сторонах.* **Солов.** що и тепер по нѣкоторых сторонах безрозумніи. (Прим. В. Перетца).

[501] *зобравшися молодыи.* **Солов.** зобравшыся молодіи. (Прим. В. Перетца).

[502] **Солов.** у воду. (Прим. В. Перетца).

[503] **Солов.** трафляет. (Прим. В. Перетца).

[504] **Солов.** за споряжаньем. (Прим. В. Перетца).

дерево, албо о камѣнь[505] розбивается[506] и умирает[507], албо утапает[508], а в инших зась[509] сторонах не вкидают[510] в воду, але толко[511] поливают водою, що еднак томуж бѣсу офѣру[512] чинят. Шестый[513] – Коляда, которому праздник великій чиніовали[514] декаврія[515] 24[516] дня. А любосмо рождеством[517] Христовым и святым крещеніем просвѣщенны, и болваны погинули, однак же[518] нѣкоторыи шаленыи[519] памятку бѣсу Колядѣ и тепер чинят; почавши от самаго рождества[520] Христова през всѣ свята сходячися пѣсни спѣвают, в которых и о рождествѣ[521] Христовом споминают, але болшей Коляду бѣса выхваляют. Там теж на схадзках своих Тура и инныи[522] брыдкіи речи вимышляют[523], чого[524] ся так же не годит и писмом вырази[525]. Не досыть[526] теж было шаленым людем тых богов, але още их мѣли много, которым имена суть тыи[527]: Хорс, Дажб, Мокша, Стрыбог, Семаргл.

А окрестивши святый Владымер[528] землю Рускую, всѣ болваны з велим[529] безчестіем крушил[530], палил, в воду вкидал. Найпервѣй Перуна

---

[505] **Солов.** о камень. (Прим. В. Перетца).
[506] **Солов.** розбывается. (Прим. В. Перетца).
[507] **Солов.** *нема* (Прим. В. Перетца).
[508] **Солов.** утопает. (Прим. В. Перетца).
[509] **Солов.** *нема* (Прим. В. Перетца).
[510] **Солов.** кидают у. (Прим. В. Перетца).
[511] **Солов.** тылко. (Прим. В. Перетца).
[512] *еднак томуж бѣсу офіру*. **Солов.** еднак же тому же богу офѣры. (Прим. В. Перетца).
[513] **Солов.** шестый в ных бог был. (Прим. В. Перетца).
[514] **Солов.** чинювали. (Прим. В. Перетца).
[515] **Солов.** декамврія. (Прим. В. Перетца).
[516] **Унів**. 25. (Прим. В. Перетца).
[517] **Солов.** рожеством. (Прим. В. Перетца).
[518] **Солов.** *відсутн.* (Прим. В. Перетца).
[519] **Солов.** нѣкоторіи шаленіи. (Прим. В. Перетца).
[520] **Солов.** рожества. (Прим. В. Перетца).
[521] **Солов.** о рожествѣ. (Прим. В. Перетца).
[522] **Солов.** и иныѣ. (Прим. В. Перетца).
[523] **Солов.** вымышляют. (Прим. В. Перетца).
[524] **Солов.** того(?). (Прим. В. Перетца).
[525] **Солов.** выдати. (Прим. В. Перетца).
[526] **Солов.** досить. (Прим. В. Перетца).
[527] *имена суть тыи:* **Солов.** имена сіи суть (Прим. В. Перетца).
[528] **Солов.** Владимер. (Прим. В. Перетца).
[529] *з велим.* **Солов.** з великим. (Прим. В. Перетца).
[530] **Солов.** покрушил. (Прим. В. Перетца).

як[531] старшого казал, увязавши до хвоста конского, волочи[532] з горы до Днѣпра, а приставил[533] мужей дванадцять[534], абы его волокучого[535] были кіями; то чинил не иж бы дерево тое чути мѣло, але абы[536] болшое безчестіе[537] бѣсу учинил, и з него ся насмѣял, который людей[538] ошуковал и зводил[539]; а приволокши до берега, росказал вкинути его в Днѣпр; приказал зась, абы оного нѣгде до берега не припускано[540], аж минет пороги, и там нижей порогов приплинув[541] до еднои горы высокои[542], которую Перуном и тепер зовут. А на том мѣстцу[543], где был болван Перун, казал Владымер[544] поставити[545] церков на имя святого[546] Василія великаго; и иных[547] всѣх болванов казал кидати, едних[548] в огонь, а других в[549] воду, и божници[550] до грунту роскидати, и неперестал, аж всѣх болванов выкоренил. Выкоренивши[551] святый Владымер[552] болвохвалство, вѣру святую розъширяючи, на тых мѣстцах церкви святыи[553] будовал[554], где божници были казал; благочестіе умножаючи, мѣста около Кіева над рѣками Десною, Острем, Трубешем, Сулою фундовал[555]. На той час мѣсто над рѣкою

---

[531] **Солов.** яко. (Прим. В. Перетца).
[532] **Солов.** волочит. (Прим. В. Перетца).
[533] **Солов.** приставыл. (Прим. В. Перетца).
[534] **Солов.** 12. (Прим. В. Перетца).
[535] **Солов.** волокучи. (Прим. В. Перетца).
[536] **Солов.** бы. (Прим. В. Перетца).
[537] *болшое безчестіе*. **Солов.** болшей безчестя. (Прим. В. Перетца).
[538] *который людей.* **Солов.** которій людій. (Прим. В. Перетца).
[539] **Солов.** и изводил. (Прим. В. Перетца).
[540] росказал вкинути его в Днѣпр; приказал зась, абы оного нѣгде до берега не припускано. [14] **Солов.** не допускано (Прим. В. Перетца).
[541] **Солов.** приплынул. (Прим. В. Перетца).
[542] *еднои горы высокои.* **Солов.** едной высокой горы. (Прим. В. Перетца).
[543] **Солов.** *дод.* в Кіевѣ. (Прим. В. Перетца).
[544] **Солов.** Владимер. (Прим. В. Перетца).
[545] **Солов.** поставит. (Прим. В. Перетца).
[546] *на имя святого*. **Солов.** в имя святаго. (Прим. В. Перетца).
[547] **Солов.** иншых. (Прим. В. Перетца).
[548] **Солов.** едных. (Прим. В. Перетца).
[549] *других в*. **Солов.** другых у. (Прим. В. Перетца).
[550] **Солов.** *дод.* их. (Прим. В. Перетца).
[551] **Солов.** А выкоренывши. (Прим. В. Перетца).
[552] **Солов.** Владимер. (Прим. В. Перетца).
[553] *церкви святыи.* **Солов.** церквы святыя. (Прим. В. Перетца).
[554] **Солов.** казал будовати. (Прим. В. Перетца).
[555] *благочестіе умножаючи, мѣста около Кіева над рѣками Десною, Острем, Трубешем, Сулою фундовал.* **Солов.** Там казал... фундовать. (Прим. В. Перетца).

Стугною осадил и назвал его своим[556] именем крещенным Василев[557], которое тепер Василковом зовут.

Знову выслал святый Владымер[558] до Царигорода, до святѣйшаго патріархи Сергія, просячи, абы ему прислал еще болшей епископов; и[559] прислал ему святѣйшій патріарх[560] епископов три, Іоакима, Феодора, Фому, з которыми ишол Владымер в повѣт Суждалскій и Ростовскій и заложил там мѣсто над рѣкою Клязмою и назвал его першим своим именем: Владымер[561]. Поставил[562] там церков в имя пресвятои богородици[563], и дал им[564] епископа Феодора. А оттоль ишол[565] в Ростов и там, покрушивши болваны и на тых[566] мѣстцах поставивши церкви[567], дал им епископа Фому. А потом пришол[568] до Великаго[569] Новгорода и там болвана Перуна, увязавши[570], казал волочи[571] до рѣки и волокучого бити[572] кіями. Бѣс[573], который в оном[574] болванѣ мешкал, не могл терпѣти оного насмѣвиска, почал жалосно[575] великим голосом кричати: "Бѣда, бѣда мнѣ, жем[576] впал в руки немилостивых людей, которыи недавно мене[577] як бога чтили, а тепер такую мнѣ зелъживость незносную чинят; що бым далей чинити мѣл, не знаю". Приволокши[578] его на мост, вкинули в рѣку.

---

556 **Солов.** своѣм. (Прим. В. Перетца).
557 **Солов.** Василіев. (Прим. В. Перетца).
558 **Солов.** Владимер. (Прим. В. Перетца).
559 **Солов.** В тот час. (Прим. В. Перетца).
560 **Солов.** *дод.* Сергій. (Прим. В. Перетца).
561 **Солов.** Владимир. (Прим. В. Перетца).
562 **Солов.** И поставил. (Прим. В. Перетца).
563 *пресвятои богородици.* **Солов.** Пресвятой богородицы. (Прим. В. Перетца).
564 *и дал им.* **Солов.** и зоставил там. (Прим. В. Перетца).
565 *А оттоль ишол.* **Солов.** И пошол оттоль. (Прим. В. Перетца).
566 **Солов.** на тѣх. (Прим. В. Перетца).
567 **Солов.** церквы. (Прим. В. Перетца).
568 **Солов.** ишол. (Прим. В. Перетца).
569 **Солов.** Великого. (Прим. В. Перетца).
570 *и там болвана Перуна, увязавши*. ***Солов.*** и пришедши, и там болваны и Перуна, старшого бога, увязавшы. (Прим. В. Перетца).
571 **Солов.** волочит. (Прим. В. Перетца).
572 **Солов.** волокучи быти. (Прим. В. Перетца).
573 **Солов.** *дод*. же. (Прим. В. Перетца).
574 *который в оном.* **Больш. Солов.** которій в том. (Прим. В. Перетца).
575 **Солов.** жалосне. (Прим. В. Перетца).
576 **Солов.** ижем. (Прим. В. Перетца).
577 *которыи недавно мене.* **Солов.** которіи мя недавно. (Прим. В. Перетца).
578 **Солов.** *дод.* же. (Прим. В. Перетца).

Вернувшися[579] до Кіева, святый Владимер роздѣлив[580] панство свое, Рускую землю, на дванадцять княженый[581] и посадил на ных дванадцать[582] сынов своих, которых мѣл з розъных жен. Найпервѣй старшого сына своего Вышеслава посадил[583] в Великом Новгородѣ, Изяслава – в Полоцку, Святополка – в Туровѣ, Ярослава по смерти Вышеслава – в Новгородѣ, Бориса – в Ростовѣ, Глѣба – в Муровѣ[584], Святослава – в Деревѣх, Всеволода – в Володымеру, Мстислава – в Тмутороканѣ, Станѣслава[585] – в Смоленску, Брячислава – в Луцку, Судислава – в Псковѣ, з которыми послал и священников, приказуючи сыном[586] своим, абы кождый з них[587] по своих панствах казал вѣры христіянскои учити и крестити людей в имя отца и и сына и святого[588] духа, а болваны и божници[589] крушити и з кгрунту выворочати[590], а на тых мѣстцах церкви святыи ставити, которое приказанье его з пилностію[591] всѣ сыны его заховали.

Кгды[592] уже святый Владимер помочю всемогучого[593] бога всѣ болваны и божницы[594] в всей Россіей[595] выкоренил, а церквей святых много набудовал и вѣру святую добре ущепил[596]; так теж и пшыталей немало для убозства и уломных нафундовал и гойными датками и фундациями их ударовал, по великих цнотах своих в покою господу богу духа своего около року 1016 отдал[597], мовячи з псалмистою[598]: “В

[579] **Солов.** *дод*. же. (Прим. В. Перетца).
[580] **Солов.** роздѣлил. (Прим. В. Перетца).
[581] *дванадцять княженый.* **Солов.** 12 княжений. (Прим. В. Перетца).
[582] **Солов.** 12. (Прим. В. Перетца).
[583] *Найпервѣй старшого сына своего Вышеслава посадил*. **Солов.** Найпервѣйшаго сына своего Вышеслава посадил. (Прим. В. Перетца).
[584] **Солов.** в Муромѣ. (Прим. В. Перетца).
[585] **Солов.** Станислава. (Прим. В. Перетца).
[586] **Солов.** сином. (Прим. В. Перетца).
[587] **Солов.** ных. (Прим. В. Перетца).
[588] **Солов.** святаго(Прим. В. Перетца).
[589] **Солов.** божницы. (Прим. В. Перетца).
[590] **Солов.** *дод.* велѣл. (Прим. В. Перетца).
[591] **Солов.** з пилностю. (Прим. В. Перетца).
[592] **Солов.** А кеды. (Прим. В. Перетца).
[593] **Солов.** всемогущаго. (Прим. В. Перетца).
[594] **Солов.** божница. (Прим. В. Перетца).
[595] **Солов.** во всей Русіи. (Прим. В. Перетца).
[596] *добре ущепил.* **Солов.** утвердил. (Прим. В. Перетца).
[597] *около року 1016 отдал*. **Солов.** отдал около року 1016. (Прим. В. Перетца).
[598] **Солов.** с псалмпстом. (Прим. В. Перетца).

руцѣ твои, боже мой, предаю дух мой”. И так по земном царствіи[599] на небесное отыйшол[600] царствовати. Много бы всѣх лѣт от рожденія своего святый Владымер[601] жил, лѣтописец не змѣнкует[602], тылко от княженія лѣт тридцять пять, в болвохвалъствѣ княжѣл лѣт осм[603], а окрестившися двадцать сѣм[604]. Тѣло его стое положено в Кіевѣ в церквѣ пресвятои богородици[605] десятинной, в гробѣ мармуровом, з великою честию и жалем всѣх, яко отца и ходотая спасения: на честь в святой тройци единому богу, отцу и сыну и святому духу, которому належит вшелякая[606] слава и поклон нынѣ и завжды и на вѣки[607] вѣком. Аминь.

[599] **Солов.** царствѣ. (Прим. В. Перетца).
[600] **Солов.** отойшол. (Прим. В. Перетца).
[601] **Солов.** Владимер. (Прим. В. Перетца).
[602] **Солов.** неизмѣцкует. (Прим. В. Перетца).
[603] **Солов.** вусѣм лѣт. (Прим. В. Перетца).
[604] **Солов.** 27 лѣт жил. (Прим. В. Перетца).
[605] **Солов.** *дод.* владычици нашея богородицы и присподѣвы Маріи. (Прим. В. Перетца).
[606] **Солов.** всякая. (Прим. В. Перетца).
[607] **Солов.** в вѣки. (Прим. В. Перетца).

Житіє 5

Софійське житіє святого Володимира[608]

Іюля в 15. Того же дня успение святого ровного апостолам князя Володимера Киевского, нареченного на святом крещению Василия[609]

Поневаж чотыри повѣсти о крещеню[610] Руси в кройниках а лѣтописцах есть ознаймено и описано, розумѣю быти[611] не меншую потребу о том, як се много раз Русь крестила, свѣту выразити. Ведлуг кройникаров наших словенских первястки крещения своего от Андрея святого апостола руский народ выводит. Бо той святый апостол, будучи в Херсонѣ для проповѣди евангелскои // Христовои, пустил ся был Днепром в гору аж до Новагороду Великого, гдѣ нѣшто людей окрестивши, морем Инфлянтским до Риму прижекглевал. О нем теж свѣдчат[612], же коли Днепром до Новагороду дорогу отправовал, приехавши над гори Киевские, оныи[613] благословил и крест святый на горѣ (подле которои тепер брама мѣстска[614] стоит от полудня) поставил, пророкуючи, иж на той горѣ и иных при ней мѣло знаминитое[615] и

Арк. 308

---

[608] Житіє у двох списках було віднайдене і видане П. Владимировим у рукописному зібранні Києво-Софійського собору № 279 (130), XVII ст. Різночитання подані за іншим рукописом № 275 (129) з того самого зібрання: *Владимиров П.* Южнорусское житие св. Владимира... – С. 11-20. Тут подане за перевиданням В. Перетца: *Перетц В. Н.* Исследования и материалы по истории... – С. 108-116.

[609] *Іюля в 15. Того же дня успение святого ровного апостолом князя Володимера Киевского, нареченного на святом крещению Василия.* В рук. Соф. № 275 (129) заглавие такое: Іюліа 15 дня. В той же день о крещенію всего народу руского і успение святого равного апостолом князя Владимира, монархи киевского и всеи Руси, нареченного в святом крещению Василиа /Арк. 434зв./ (Прим. В. Перетца).

[610] крещению. (Прим. В. Перетца).

[611] быть. (Прим. В. Перетца).

[612] свѣтчать. (Прим. В. Перетца).

[613] оные. (Прим. В. Перетца).

[614] киевская. (Прим. В. Перетца).

[615] знаменитое. (Прим. В. Перетца).

хвалою божею наполненое мѣсто станути. Придает старий лѣтописца словенский, святый Нестор, же и Павел святый апостол, словенским[616] проповѣдаючи народом многим, Руси до крещения святого дорогу указовал. А по нем Андроник святый, але тое крещение святое не могло ся росширити для княжат поганских, на той час пануючих в Руси. Повторе крестил ся руский народ за Михаїла, цесара грецкого, около року П[617]. 863, где Фотий ознаймует о Руси, же ся окрестила, а тое крещение таким се отправовало способом, яко свѣдчит стародавный[618] наш лѣтисца словенский Нестор и иншие[619] гисторикове: княжата словенские Святополк, Ростислав и Косел посылали до цесара помененого Михаїла, просячи крещения святого. Цесар шперал, кого бы мѣл выслати[620]; а довѣдавшися у одного человѣка в Селуню, именем Лва, же мѣл двух[621] сынов учоных, з которих[622]
Арк. 308зв. одному имя было Мефодий, а другому Кирилл, // оным до себе казал приехати и послал их на проповѣдание евангелия[623] святого и крещение народов словенских; которие, щире в той працы[624] поступуючи, книг немало з кгрецкого на словенский язык преложили. А в той час на столицы патриарховства[625] царягородского седѣл Фотий святый. По трете крестилася Русь от греков за цесара грецкого[626] Василия Македона, который для крещения ее послал был епископа, которого имени кройники не кладут. А той епископ, коли до Руси приехал, потребовала по нем Русь чудов; всякож он евангелие вкинул в огонь, которое же намнѣй огнем не было нарушоно[627]. Много се теды Руси крестило. На той час был той же Фотий по смерти Игнатия патриархою[628] царягородским[629]. В четвертом разу крестила ся Русь

[616] словенский. (Прим. В. Перетца).
[617] божого. (Прим. В. Перетца).
[618] стародавний. (Прим. В. Перетца).
[619] иные. (Прим. В. Перетца).
[620] выслать. (Прим. В. Перетца).
[621] двох. (Прим. В. Перетца).
[622] которых. (Прим. В. Перетца).
[623] евангелиа. (Прим. В. Перетца).
[624] прачи. (Прим. В. Перетца).
[625] патриаршества. (Прим. В. Перетца).
[626] греческого. (Прим. В. Перетца).
[627] нарушо. (Прим. В. Перетца).
[628] патриархою. (Прим. В. Перетца).
[629] царегородским. (Прим. В. Перетца).

от греков за Олги, жоны Игора, княжати руского, бабки Володимеровои[630]; бо тая ездила до Царягороду[631] за осмого Костантина, цесара царягородского[632], а за патриархи Полиекта, и там еи Полиект патриарха[633] царегородский[634] окрестил и благословеною межи невѣстами рускими назвал.

На остаток крестилася Русь от греков за Володимера Святославовича уже зуполне и досконале ведлуг наших диптихов року ≠А, а то таким способом: Володимер был сын Святославов, внук Игора, княжати руского, и Олги, княжны, правнук Руриков, зостал паном всей Руси по смерти братьи своей, которий[635]

Арк. 309 имя было Олег // і Ярополк. Мѣл столицу свою первей в Новѣгородѣ, потом в Киевѣ. Так великую широкость мѣл своего панства, же не толко всею Русью всходнею, полуденною и полночною владнул, але землею Болгарскою, Сербъскою, Корвацкою[636], Седмикгродскою, Выятицкою, Вятвезскою[637], Дулѣпъскою; и тыи краины, где тепер волоши[638], мултяны[639] и татаре бобруйские, одною выправою до послушенства своего привел[640] и дань на них взложил. А будучи Володимер так великим монархою Руси всеи, мѣл от Кирила святого (о котором се выше помянило[641]) инструкцыю до вѣри[642] християнскои. Бо коли до Володимера розмаитые[643] нацыи присылали, абы их вѣру принял, яко то жидове, махометани, волохи, кгрекове, он всих вѣри собѣ не подобал, толко грецкая вѣра ему в мысль впала за оздобным выводом Кирила, философа грецкого, которий[644] ему обширные артыкули[645] вери святои проповѣдал; на остаток ука-

[630] Володимеровы. (Прим. В. Перетца).
[631] Царагорода. (Прим. В. Перетца).
[632] грецкого. (Прим. В. Перетца).
[633] патріарх (Прим. В. Перетца).
[634] царягородский. (Прим. В. Перетца).
[635] которим. (Прим. В. Перетца).
[636] Карвяцкою. (Прим. В. Перетца).
[637] Вятвязкою. (Прим. В. Перетца).
[638] Волохи. (Прим. В. Перетца).
[639] Мултяне. (Прим. В. Перетца).
[640] привернул. (Прим. В. Перетца).
[641] поменило (Прим. В. Перетца).
[642] *Дод*. святои. (Прим. В. Перетца).
[643] розмаитыи. (Прим. В. Перетца).
[644] который. (Прим. В. Перетца).
[645] артыкулы. (Прим. В. Перетца).

зал запону, на которой вытафтованый[646] был суд божий, а привезл еи от цесаров грецких и патриархи за упоминок Володимерови. На тую запону Володимер гледячи, пытал философа, котории[647] бы то были по правицы судіи, а которие по левицы[648]; философ повѣдал, же которие по правицы суть[649] выражени, суть християне з добрими учинками[650], а по левицы будут вси, которие ся не окрестили. Володимер до серца то своего взявши[651],
Арк. 309зв. взодхнул и рекл: "Благословени тыи, // которие на правицы станут, а бѣда тым, которие по левицы"[652]. Философ зась рекл: "И ты будеш на правицы[653], коли ся окрестиш". И того для[654] болшои вѣдомости вѣр розных выслал послов своих Володимер до розных краин свѣта, которие бы се приглядали[655] вѣри и церемонѣям[656]. Тые, звѣдавши много земль[657], жаднои собѣ вѣри и церемонѣи не подобали, одно грецкую, которая им так се[658] велми подобала, а надто в литоргѣи[659], при которой были; повѣдали, же учули так великую солодкость, иж яко бы в захвиценье порвани болшей при небесной, анижели земной учте розумѣли ся быти. Дѣялося то за Костантина и Василия цесаров кгрецких и Сергия, патриархи царягородского[660].

Однак не будучи досконале еще укгрунтованый[661] в вѣре християнской, Володимер для розширенья панства своего, зобравши новогорожан и киян[662], пустился до Таврики, которую тепер Перекопом зовут. Тую опановавши и взявши в ней мѣсто Херсонь,

---

[646] выгаптованый. (Прим. В. Перетца).
[647] которие. (Прим. В. Перетца).
[648] полевици. (Прим. В. Перетца).
[649] которие по правицы суть. которіи суть по правици. (Прим. В. Перетца).
[650] учынками. (Прим. В. Перетца).
[651] то своего взявши. то взявши своего. (Прим. В. Перетца).
[652] полевици. (Прим. В. Перетца).
[653] направици. (Прим. В. Перетца).
[654] и для. (Прим. В. Перетца).
[655] пригледали. (Прим. В. Перетца).
[656] церемониам. (Прим. В. Перетца).
[657] земли. (Прим. В. Перетца).
[658] ся. (Прим. В. Перетца).
[659] в литоргіи. (Прим. В. Перетца).
[660] Сергия, патриярхи царягородского. Сергиа, патриархи царагородского. (Прим. В. Перетца).
[661] угрунтованым. (Прим. В. Перетца).
[662] киан. (Прим. В. Перетца).

послов своих до цесаров грецких, двох братий, Василия[663] и Костантина, сынов Иоанна Земиски цесара грецкого, зычачи собѣ сестри[664] их Анны[665] за малжонку, послал. Они отповѣдили Володимерови: "Если зостанеш[666] християнином, дамо тобѣ сестру нашу за малжонку". А Володимер такий дал респонс[667]: "Жем я собѣ уподобал вѣру вашу еще здавна, гдым послов моих высылал на вывѣдованье онои до вас. Пришлите[668] теды епис-
Арк. 310 копа, а я[669] се // окрещу". Вдячную новину услышавши, цесарове почали намовяти[670] сестру, абы за Володимера шла[671], которая любо дивне не хотѣла. Уважаючи однак спасение так великого народу российского и покой отчизны своеи, призволила. Потом ехала з великим оршаком княжат грецких до Херсоня[672], до которого приехавши, коли была припроважона на палац замку Корсунского, або[673] Херсонского, Володимер знагла ослѣп и почал был уже вонтпити[674] о крещенью[675], розумѣючи, иж его богове поганские скарали. Але цесаровна послала до него, мовечи: "Окрестися одно а збудеш слѣпоты", як се и стало; бо херсонский епископ коли на него руку положил[676], благословячи ему, абы принял духа святого, зараз як бы луска з очью его спала, и прозрѣл ясно и дал хвалу богу[677], мовечи: "Тепер есми познал правдивого бога". Окрестившись[678] теды, Володимер взял имя на крещению[679] Василей.

По веселию[680] ехал з цесаровною до Киева, взявши от патриархи

[663] Василіа. (Прим. В. Перетца).
[664] сестру. (Прим. В. Перетца).
[665] Анну. (Прим. В. Перетца).
[666] зостанет. (Прим. В. Перетца).
[667] такий дал респонс. такую дал огповѣдь. (Прим. В. Перетца).
[668] пришлѣте. (Прим. В. Перетца).
[669] яс. (Прим. В. Перетца).
[670] намовлят. (Прим. В. Перетца).
[671] за Володимера шла. шла за Володимера. (Прим. В. Перетца).
[672] Херсонеа. (Прим. В. Перетца).
[673] Корсунского, або. Опущ. (Прим. В. Перетца).
[674] вонтпить. (Прим. В. Перетца).
[675] крещению. (Прим. В. Перетца).
[676] положыл. (Прим. В. Перетца).
[677] богови. (Прим. В. Перетца).
[678] Окрестившися. (Прим. В. Перетца).
[679] на крещению. на святом крещеніи. (Прим. В. Перетца).
[680] по веселю(Прим. В. Перетца).

царягородского Сергия[681] митрополита першого Михаїла. А приехавши до Киева з великою радостью люду посполитого, привезл теж з собою мощи, то есть[682] кости святого Климента и Фива[683], ученика его, образы, книги и иншое начинье и опараты[684] церковныи[685]; священников, дияконов, дияков и чернцов и розмаитых ремесников для будованья церквей, гойным юрк-
Арк. 310зв. гелтом нанятых, з Кгрецѣи з собою до Киева привезл. // Володимер, приехавши до Киева, казал обаляти, ламати, и з грунту вывертати[686] болваны те: Хорса[687], Стриба и Мокоша, а Волоса болвана[688] (который был мянован[689] быдлячий и лесный бог) казал в выход посполитый вкинути[690] и в нечистостях утопити. Перуна теж, преднѣйшого бога, казал до конского хвоста увязати и волокти[691] по Буричовом потоку в Днепр[692], и 12 мужей приставил, абы его киями[693] били. А то чинил[694] не як бы дерево тое чути могло, але абы ся насмѣял бѣсови, который прелщал люди. А коли то так чинили[695], невѣрные[696] кияне всюды[697] в голос плакали. А оные, приволокши его до берега, и[698] вкинули в Днепр[699]. Росказал теж Володимер, абы оного Перуна нигде до берега не припущали, аж минет пороги, и там нижей порогов выкинул его вѣтр до одной гори великои, которая Перун-гора и тепер зовется. Потом послал Володимер по всем мѣсте Киеве кличучи[700]:

[681] Сергиа. (Прим. В. Перетца).
[682] мощи, то есть. Опущ. (Прим. В. Перетца).
[683] В обеих рук. жива; исправляем по обычному житию. (Прим. В. Перетца).
[684] апараты. (Прим. В. Перетца).
[685] церковные. (Прим. В. Перетца).
[686] вывертать. (Прим. В. Перетца).
[687] те: Хорса. терхаса. (Прим. В. Перетца).
[688] балвана. (Прим. В. Перетца).
[689] мянованый(Прим. В. Перетца).
[690] вкинуть. (Прим. В. Перетца).
[691] волочи. (Прим. В. Перетца).
[692] *Помилково* в дѣпр. (Прим. В. Перетца).
[693] киами. (Прим. В. Перетца).
[694] чынил. (Прим. В. Перетца).
[695] чынили. (Прим. В. Перетца).
[696] невѣръныи. (Прим. В. Перетца).
[697] всюди. (Прим. В. Перетца).
[698] и *відсутн.* (Прим. В. Перетца).
[699] Днѣпр. (Прим. В. Перетца).
[700] волаючи. (Прим. В. Перетца).

"Если хто завтре[701] не найдется на рецѣ Почайни[702], так богатый, яко и убогий, неволник и волний, старий, и молодый, той будет мнѣ противным". То люди чуючи мовили: "Если бы то реч была непотребна, цар бы наш и бояре его не хрестилися". На завтрееж зышол Володимер зо всим грецким духовенством над реку Почайню, где уже было и стояло люду, которому не было личбы[703]. Теды, убравшися священникове и дияконове в ризы
Арк. 311 свои, стояли // на лавках, на то уготованных на рецѣ Почайни, а люди громадами лѣзли в реку, одны по поес, другие[704] по шию, а священики, даючи каждой громадѣ з особна имена, Тимофей, Василей, Петр або Симеон, и поливали их водою и молитвы над ними звыклыи[705] отправовали, крестили[706] всих мужей и невѣст во имя отца и сына и святого[707] духа. В той же час от митрополита первого в Росіи[708], именем Михайла, которого теж взял з Херсуня Володимер, всѣ 12[709] сынове Володимеровы окрещени особливе, которых мѣл с колкимись жонами. Имена их суть: Вышеслав, Изяслав, Святополк, Ярослав, Всеволод, Святослав, Мстислав, Борис, Глеб, Станислав, Позвизд, Судислав. И от того тую гору и студню над Днепром, где ся они крестили, кияне и по сей[710] день[711] Хрещатиком зовут. Дал теж всѣх[712] пречоных сынов своих и при них килко[713] сот сынов боярских писма грецкого и азбучного, которого тепер наша Русь уживает[714] и которое еще перед тым далеко з кгрецкого на язык словенский переложоно, учити. Преложил над ними дьяки[715] и млоденцы[716] цвичо-

[701] завтра. (Прим. В. Перетца).
[702] Почайнѣ. (Прим. В. Перетца).
[703] не было личбы. и личбы не было. (Прим. В. Перетца).
[704] а другие. (Прим. В. Перетца).
[705] звыклые. (Прим. В. Перетца).
[706] и крестили. (Прим. В. Перетца).
[707] святаго. (Прим. В. Перетца).
[708] в Россіи. (Прим. В. Перетца).
[709] дванадцать. (Прим. В. Перетца).
[710] по сесь. (Прим. В. Перетца).
[711] *Далі дод.* киане. (Прим. В. Перетца).
[712] всих. (Прим. В. Перетца).
[713] колко. (Прим. В. Перетца).
[714] ужывает. (Прим. В. Перетца).
[715] діаки. (Прим. В. Перетца).
[716] млоденци. (Прим. В. Перетца).

ныи. Потом Володимер по всѣх[717] панствах своих казал выкликати[718] болваны[719], росказуючи, абы ся вси в вѣру християнскую крестили, а день певный назначил, на который бы хто ся[720] не окрестил, каранье, яко на непослушных[721], установлено[722]. Услышавши то, люд посполитый бѣгли вси з радостью до Киева,
Арк. 311зв. а другие на иншие мѣста назна // чоныи, по которих были грецкие священики для крещения. Казал змуровати церков в Киевѣ святого Спаса з камени великого, а на том мѣстцу, где болван[723] Перун был перед тым хвален, церков святого Василия, на имя свое, которое ему было дано на святом крещению[724]; и иных теж церквей велми много, звлаще на тых мѣсцах, где перед тым розмаитыи болваны[725] стояли, росказал набудовати[726] коштом великим, одны з цеглы и каменя, а другие з дерева.

А до Новагорода[727] послал архиепископа Іоакима корсунянина[728], который, пришедши до Новагорода з Добринею, болваны вси поламал, а Перуна вкинул в Волхов-реку, которая посеред мѣста з Илмера-озера идет. А коли того болвана Перуна бито по череву[729] киями, бо был дутый, теды в нем бѣс кричал: "О, бѣда ж[730] мнѣ, иж есми[731] достал в немилостивые руки", а плынул противко[732] водѣ[733]. Потом Володимер послал знову по ремесники до Грецѣи и змуровал церков коштом великим пресвятои богородицы в Киеве, которую книгами и образами[734] оздобивши,

---

[717] по всих. (Прим. В. Перетца).
[718] выкликать. (Прим. В. Перетца).
[719] балваны. (Прим. В. Перетца).
[720] хто ся. ся хто. (Прим. В. Перетца).
[721] непослусных. (Прим. В. Перетца).
[722] уставил. (Прим. В. Перетца).
[723] балван. (Прим. В. Перетца).
[724] на имя свое, которое ему было дано на святом крещению. Опущ. (Прим. В. Перетца).
[725] набудовать. (Прим. В. Перетца).
[726] набудовать. (Прим. В. Перетца).
[727] *Дод*. великого. (Прим. В. Перетца).
[728] херсонянина. (Прим. В. Перетца).
[729] череву. (Прим. В. Перетца).
[730] *відсутн.* (Прим. В. Перетца).
[731] есми ся (Прим. В. Перетца).
[732] Проти (Прим. В. Перетца).
[733] воды. (Прим. В. Перетца).
[734] *Далі дод.* той муж святый. (Прим. В. Перетца).

преложил над ними Анастасия херсонянина[735] священика, опатривши еи великими десятинами з медов и збожя[736] всякого. Шпиталей теж велми много для убозтва и калѣк[737] набудовал и надал гойне великим достатком.

Потом Володимер, взявши з собою два епископа, ходил в Суздалскую землю и там всѣх крестил и збудовал замок и мѣсто
Арк. 312 великое от своего имени, назвал его Володимером, // межи Волгою и Окою реками над Клязмою рекою в украине велми гойной, и там столику свою перенесл з Киева, але всяко болшей в Киеве мешкал. И там же теж того часу в Володимери святый Володимер церквий и шпиталей велми много набудовал и надал[738]; также теж вси руские бѣлои и чорнои, всходнои и полуденнои лежачои Руси народы в вѣре християнской ведлуг обрядов и церомоний[739] грецких под звирхностю[740] патриярхи[741] костантинополского стале и статечне по сей[742] день трвают. Для так теды великои справы же досконале за его инстанцыею, то есть[743] поводом господь бог так великий народ до крещения[744] святого привел и для живота[745] теж его побожного и святобливого, будучи в християнствѣ, до календара[746] его церков святая принела и обходит день его 15 липца[747], день той власне[748] которого се переставил[749]. Похован есть в Киевѣ в церкви пресвятои богородицы[750] Десятиннои в гробѣ мармуровом.

---

[735] *Анастасия херсонянина*. Анастасиа херсонина. (Прим. В. Перетца).

[736] збожа. (Прим. В. Перетца).

[737] калик. (Прим. В. Перетца).

[738] *Потом Володимер, взявши з собою два епископа, ходил в Суздалскую землю и там всѣх крестил и збудовал замок и мѣсто великое от своего имени, назвал его Володимером, /Арк. 312/ межи Волгою и Окою реками над Клязмою рекою в украине велми гойной, и там столику свою перенесл з Киева, але всяко болшей в Киеве мешкал. И там же теж того часу в Володимери святый Володимер церквий и шпиталей велми много набудовал и надал. Відсутн.* (Прим. В. Перетца).

[739] церемоннй. (Прим. В. Перетца).

[740] звирхностью. (Прим. В. Перетца).

[741] патриархи. (Прим. В. Перетца).

[742] по сесь. (Прим. В. Перетца).

[743] инстанцыею, то есть. Опущ. (Прим. В. Перетца).

[744] крещениа. (Прим. В. Перетца).

[745] жывота. (Прим. В. Перетца).

[746] календара. (Прим. В. Перетца).

[747] *15 липца.* іюля 15. (Прим. В. Перетца).

[748] властиве. (Прим. В. Перетца).

[749] се переставил. Господу богу духа отдал. (Прим. В. Перетца).

[750] богородици. (Прим. В. Перетца).

Што если отцове святые о инных[751] святых, которих дома не маем, мощах то есть костях розумѣли, ровным вправде способом почесть належита[752] есть тым, которих мощи дома у себе[753] маем. "За тым я (мовит автор)[754] смѣле рекну оно, што Амбросий[755] святый рекл: "Радуйся з щастя каждого мѣста люд, если одного толко мученика[756] костями[757] есть осмотреный", а мы ото войско мучеников[758] маем. Нехай се[759] радует земля наша,

Арк. 312зв. пѣстунка небесных жолнеров и так великая // родителька плодная цнот"[760]. Тѣш ся ж и ты, презацная земле Киевская, же до чого другие сотницами миль кладут и шествуют, ты то на своем лонѣ пѣстуеш: у тебе святыи митрополитове, побожныи епископове, благословеные архимадритове[761], у тебе мироточивыи[762] кости знайдутся. Ты есь родителька ангелов земных; ты есь пѣстункою воинов Христовых[763], ты есь поле, на котором се[764] плодят[765] и родят се лилѣи[766] чистости, рожи терпливости, иакинфты послушенства, з которих вѣнцы ся уплѣтают княжат российских неувядаючие.

Радуется и тѣшит[767] земля Римская з Петра и Павла, Ассия з Іоанна Богослова, Египетская – з Марка, Антиохийская – з Луки, Греческая – з Андрея и Костантина. А Руская и Киевская земля преславная з тебе, княже Владимере, яко з господнего апостола, который освѣтил есть вси концы[768] и краины всеи Ро-

---

751 иных. (Прим. В. Перетца).
752 належыта. (Прим. В. Перетца).
753 Доб. то есть в панствѣ своем. (Прим. В. Перетца).
754 *(мовит автор).* (автор мовит). (Прим. В. Перетца).
755 Амвросий. (Прим. В. Перетца).
756 *Помилково:* мучениками. (Прим. В. Перетца).
757 костями святыми. (Прим. В. Перетца).
758 *Дод.* святых и преподобных отцов и великих чудотворцов. (Прим. В. Перетца).
759 ся. (Прим. В. Перетца).
760 цнот плоднаа. (Прим. В. Перетца).
761 благословеные архимадритове. благословенные архимандритове. (Прим. В. Перетца).
762 мироточивые. (Прим. В. Перетца).
763 *Відсутн.* (Прим. В. Перетца).
764 ся (Прим. В. Перетца).
765 *Відсутн*. (Прим. В. Перетца).
766 лиліи (Прим. В. Перетца).
767 *Радуется и тѣшит.* Радуйся и тѣш. (Прим. В. Перетца).
768 конци. (Прим. В. Перетца).

сийскои земли[769] святым крещением. Радуйся, благословеный княже Владимере, принявший вѣнець невянучий з руки бога вседержителя, радуйся святая главо, вожу и научителю наш, радуйся благословеный княже Владимере[770], дѣлателю и насадителю християнскои вѣри, который выкоренил еси[771] прелестнои[772] идолскои слѣпоты терние[773]. Радуйся святыи княже[774], зоравший всю[775] Рускую землю святым кретцением и насѣявший книгами и писмом божественным[776], з которих жнут сынове российские ужиточныи[777] рукояти покаяния[778], от[779] которих
Арк. 313 теж уживают неоскудный // покарм в царствіи небесном, которого и нас вместити рачь Христе боже наш[780], яко тобѣ належит всякая слава и поклон[781] з отцем и святым духом нынѣ и завжды и на вѣки[782]. Аминь.

---

[769] всеи Росийскои земли. земли Росийскои. (Прим. В. Перетца).

[770] *принявший вѣнець невянучий з руки бога вседержителя, радуйся святая главо, вожу и научителю наш, радуйся благословеный княже Владимере. Відсутн*. (Прим. В. Перетца).

[771] *который выкоренил еси.* искоренивый. (Прим. В. Перетца).

[772] прелестное. (Прим. В. Перетца).

[773] тернье. (Прим. В. Перетца).

[774] *святыи княже*. княже святый. (Прим. В. Перетца).

[775] *Відсутн*. (Прим. В. Перетца).

[776] *книгами и писмом божественным*. святого и божественного писма книгами. (Прим. В. Перетца).

[777] ужиточные. (Прим. В. Перетца).

[778] покаания. (Прим. В. Перетца).

[779] и от. (Прим. В. Перетца).

[780] *и нас вместити рачь Христе боже наш.* и кас Христе боже рачь доместити. (Прим. В. Перетца).

[781] *тобѣ належит всякая слава и поклон.* Тобѣ бовѣм належит хвала и поклон. (Прим. В. Перетца).

[782] *Дод.* вѣком. (Прим. В. Перетца).

житіє святого володимира, написане свт. димитріем (тупталом)

В той же день ѹспеніе ст҃аго равноапостольнаго великаго князя Кіевскаго Владиміра, нареченнаго въ ст҃ѣмъ крщеніи Василіа всеѧ Руси самодержца и просвѣтителя[783]

Сїа исторїа житїа его собрана из лѣтописца Рускаго, Прп҃бнаго Нестора Печерскаго, сокращенные и ѿ инѣхъ Книгъ Рускихъ, и прочїихъ. Великїй Владимїръ Князь Кіевскїй, и всѣхъ Рускихъ странъ самодержецъ, сынъ бѣ Свѣтославовъ внукъ Игоровъ, и ст҃ыѧ Ѻлги, а правнукъ Рюрика ѿ Варягъ на Княженїе Руское призваннаго, иже ведяше племя свое, ѿ Августа Кесаря Римскаго[784]. Рюрикъ имѣ Княженїе своего Престолъ, въ великомъ Новгородѣ, Игорь же Рюриковичь, по смерти ѿчей, пренесе Престолъ в Кіевъ, и роди ѿ ст҃ыѧ Ѻлги сына Свѣтослава. Свѣтославу же Игоровичу бяху три сыны: Ѥропо́лкъ, Ѻлгъ, и Владимїръ, не ѿ единыя жены. Раздѣляя же Свѣтославъ великое Княженїе Руское, тремъ сынѡмъ своимъ, даде старѣйшему сыну Ѥропо́лку Кїевъ, среднему Ѻлгу древляны, юнѣйшому же Владимїру Великїй Новъградъ. По смерти великаго Князя Свѣтослава, Ѥропо́лкъ в Кіевѣ на Престолѣ ѿчемъ сѣдя, воста брани на древлянскаго Князя Ѻлга брата своего, и убѣ его, и Княженїе того себѣ взятъ. ѿ чесо̑ ѹвѣданъ Князь Великоновгородскїй Владимїръ, ѹбоясѧ Ѥропо́лка старѣшаго брата сво-

[783] Книга Житїй ст҃ыхъ въ славу ст҃ыѧ животворѧщаго Тр҃цы Бг҃а Хвалимаго въ Ст҃ыхъ своихъ на Три Мцы Четвертын. Іюнь, Іюль, Августъ... В лѣто ѿ написанїа в Книзѣ Плоти СЛОВА Животдавца, ҂ѧѱѣ. Индикта, ДІ. в Мцу Септемврїю совершися.

[784] На берегах виноска: Кормчїа листъ θ. Порівн.: Кормчая книга, глаголемая греческим языком Номоканон, словенским же сказаемая Законоправило... – Варшава, 1785.

егѡ, да не ка́ко и҆ є҆мꙋ то́жде сотво́рѧтъ, и҆ бѣжа̀ за мо́ре к҆ Ва́рѧгѡмъ.
Ѥропо́лкъ же взѧтъ въ свою̀ ѡ҆бласть и҆ Великоно́вгоро́ское Кнѧже́нїе,
ꙗ҆́кѡже и҆ древлѧ́нское. Но не помно́зѣ вре́мени, Влади́мїръ мнѡ́гꙋю
си́лꙋ во́инскꙋю, ѻ҆́вѡ ѿ Варѧ́гъ, ѻ҆́вѡже ѿ и҆́нѣхъ Ру́скїѧ земли̑
предѣ́лѡвъ собра́въ, по́и҆де на Ѥропо́лка Кнѧ́зѧ Ки́евскагѡ, и҆ оу҆́би
є҆го̀, и҆ прїе́мъ Кнѧже́нїе Ки́евское, и҆ женꙋ бра́тнюю ро́домъ Греки́ню,
сотворѝсѧ Мона́рха всѣ̀ земли̑ Ру́скїѧ, и҆ поста́ви и҆́долы в҆ Ки́евѣ на
мѣ́стехъ высо́кихъ, и҆ кла́нѧшесѧ и҆́мъ съ же́ртвами, и҆ весь на́родъ
Арк 448 къ и҆долопоклоне́нїю привожда́ше. не соизволѧ́и // ѡ҆́нїѧ же кла́нѧтисѧ
и҆́долѡмъ, повелѣ̀ предава́ти сме́рти, и҆ оу҆бі́енъ бы́сть тогда̀ блже́нный
Ѳео́дѡръ Хрⷭ҇тїа́нинъ, съ сн҃омъ свои́мъ Іѡа́нномъ, и҆́кѡ нехотѣ̀
бы́ти ѡ҆бе́щникъ и҆долопокло́нникѡмъ, ниже сн҃а своегѡ̀ даде на
бѣсо́вскꙋю же́ртвꙋ. Про́чїи же Хрⷭ҇тїа́не, и҆́же ѿ ст҃ы́ѧ Ѻ҆лги ва́хꙋ
просвѣще́нны, и҆́мѧже и҆ Цр҃ковь на Ѡ҆ско́лдовови́ моги́лѣ созда́ла бѣ̀,
ты́и є҆ли́цы в҆ живы́хъ ѡ҆брѣта́хꙋсѧ, стра́ха ра́ди безвѣ́сти выша,
ѡ҆́выи бо бѣжа́ша, ѡ҆́выи же в҆ та́инѣ ст҃ꙋю хранѧ́хꙋ вѣ́рꙋ, а҆ и҆́ныи
па́ки на пре́ждни́е нечестїе ѡ҆брати́шасѧ. и҆ а҆́ще гдѣ̀ бѧ́ше Цр҃ковь
Хрⷭ҇тїа́нскаѧ, разори́сѧ рꙋ́кою и҆долослꙋжи́телнѡю. Поста́влены же
бѧ́хꙋ ѿ Влади́мїра в҆ Ки́евѣ и҆зрѧдне́йшїи и҆́долы сі́и: пе́рвый начал-
не́йшїй и҆́долъ Перꙋ́нъ, є҆го́ же вѣ́ровахꙋ бы́ти бо́га гро́мꙋ, и҆ мо́лнїа,
и҆ ѻ҆́блакѡмъ дожди́вным҃. вто́рїй Во́лосъ, мни́мый бы́ти бо́гъ
ско́тѡвъ. тре́тїй По́звиздъ и҆ли Ви́хоръ, богъ во́здꙋха. четве́рты"
Ла́до, богъ весе́лїѧ. пѧ́тый Кꙋпа́лѡ, богъ пло́дѡвъ земны́хъ. ше́стый
Колѧда̀, богъ празнова́нїѧ в҆ зимѣ̀ быва́ющагѡ, и҆ и҆́ныи ме́ншїи
бо́зи, не то́чїю в҆ Ки́евѣ, но и҆ по всѣ́хъ Ру́скїѧ держа́вы стра́нахъ,
повеле́нїемъ тогѡ̀ вели́когѡ Кнѧ́зѧ ста́вленіи, и҆ поклоне́нїемъ не-
чести́вымъ бѣ́хꙋ почита́емы. Таково́е же и҆долопоклѡне́нїе и҆ в҆
вели́комъ Новѣгра́дѣ твора́шесѧ, посла̀ бо тамѡ Влади́мїръ начал-
ствова́ти вꙋ́ѧ своегѡ Добры́ню Воево́дꙋ[785], бра́та ма́тере своеѧ̀. то́и
є҆́же ви́дѣ в҆ Ки́евѣ твора́щѧ Влади́мїра, все та́кожде и҆ о҆на́мѡ сот-
вори̑, подо́бныѧ и҆́долы поста́вивъ, и҆ ты́ѧже и҆мена̀ и҆́мъ наре́къ. є҆ще̑
и҆мѣ́ѧше Влади́мїръ къ и҆долопоклоне́нїю, и҆ дрꙋго́е ѕлѡ̀, є҆́же в҆ по́-
тѣхъ пло́тскихъ без̾ воздержа́нїѧ а҆́ки в҆ ти́нѣ вала́тисѧ, бѣ̀ бо
и҆́кѡ и҆ дре́вни́й Соломѡ́нъ люба́и же́ны ѕѣлѡ̀, и҆ несы́тъ пло́тскагѡ

785 Дѧ́дю.

сладостра́стїѧ, и҆ и҆мѣ́ѧше мнѡ́нїѧ же́ны, мнѡжа́йшїѧ же подлѡ́жницѧ. и҆ живѧ́ше прекскве́рнѡ въ и҆долопокло́нническѡмъ заблꙋжде́нїи сꙋ́щи. Ѡ всемъ́ же жи́тїи Влади́мїровомъ, бы́вшемъ ѿ невѣдѣ́нїи Бг҃а и҆ ѿ нечести́и, ѡ҆ братоꙋбі́ствѣ и҆ кровопроли́тїахъ, ѡ҆ хра́брости и҆ мнѡ́гихъ бра́нехъ, ѡ҆ вѣсослꙋжи́телствахъ и҆ женѡнеи́стѡ́вствахъ є҆гѡ̀, пи́шетсѧ простра́ннѡ ѿ Лѣтопи́сцꙋ ст҃гѡ
Арк 448зв. Не́стѡра Пече́рскогѡ, и҆ ѿ и҆ны́хъ мнѡ́гихъ рꙋкопи́сныхъ // Лѣтописа́нїахъ Рꙋ́скихъ, и҆ ѿ печа́тномъ сѵнѡ́ѳи Пече́рскомъ, и҆зволѧ́ѧй да чте́т та́мѡ, мы́ же жи́тїе є҆гѡ̀ не ꙗ҆́кѡ пре́жде нечести́ва и҆ грѣ́шна бы́вша, но ꙗ҆́кѡ нн҃ѣ пра́вна и҆ ст҃а сꙋ́ща, написа́ти хотѧ́ще, не медли́мъ до́лгѡ при ѻ҆́нагѡ ѕлы́хъ дѣ́лехъ, и҆з начала́ пре́жде прїѧ́тїѧ ст҃ыѧ вѣ́ры бы́вшихъ, довлѣ́етъ ꙗ҆́кѡ въ кра́тцѣ та воспомѧнꙋ́хѡмъ, ѻ҆́вѡ да непре́злишнѡ продолжи́тсѧ и҆сторі́а, ѻ҆́вѡже да слꙋ́хъ цѣломре́нный не ѡ҆тѧготи́тсѧ: и҆де́мъ же ко просвѣще́нїю є҆гѡ̀, и҆ къ Бг҃ꙋ́годны҄мъ дѣ́ламъ, ѿ ни́хъ же всемꙋ̀ Рѡ́сскомꙋ ро́дꙋ, содѣ́ѧсѧ дш҃еспасі́тельнаѧ по́лза.

Є҆гда̀ преблгі́й Бг҃ъ, не хотѧ́й сме́рти грѣ́шникѡмъ, но ѡ҆бращє́нїѧ и҆́мъ въ живо́тъ желѧ́й, ѿ превели́кагѡ и҆ неизрече́ннагѡ млрдїѧ своегѡ, блгоизво́лилъ є҆́сть Рꙋ́скимъ стра́намъ, тмо́ю и҆ѡ҆ловѣ́сїѧ помраче́ннымъ, не до конца̀ поги́нꙋти. но свѣ́томъ ст҃ыѧ вѣ́ры просвѣще́нны҄мъ бы́ти, и҆на пꙋ́ть спасе́нїѧ наста́витисѧ: и҆бра̀ и҆́мъ на то̀ рꙋководи́телѧ, сегѡ̀ вели́кагѡ Кн҃зѧ Влади́мїра, ꙗ҆́кѡже дре́вле Римлѧ́нѡмъ, и҆ Гре́кѡмъ вели́кагѡ Цр҃а̀ Кѡнстанті́на, а҆́ ѿ началѣ всѣ́мъ ꙗ҆зы́кѡмъ ст҃гѡ А҆пл҃а Па́вла[786]. ѕе кі́й бо и҆з тмы̀ свѣ́тꙋ восі́ѧти, восі́ѧ ѿ ср҃ца Влади́мїровомъ тайнстве́ннагѡ свѣ́та за́рю, и҆ возбꙋди̑ ѿ не́мх жела́нїе позна́нїѧ и҆́стинны, и҆ преставрѝ тогѡ̀ и҆з нечести́вагѡ и҆долопокло́нника, въ блгочести́вагѡ Хр҃тїани́на; и҆ и҆з гони́теля (ꙗ҆́кѡже и҆́ногда Па́вла)[787] ѿ но́вагѡ Рѡссі́анѡмъ А҆пл҃а, и҆ ꙋчи́теля, и҆́же толи́кїѧ Рꙋ́скїѧ на́роды ѿ а҆́дскагѡ поглоще́нїѧ, и҆ вѣ́чныѧ сме́рти и҆схити́въ, приведѐ на ѿрожде́нїе ѿ жи́знь вѣ́чнꙋю ст҃ы́мъ Крщє́нїемъ, не безмѣ́стно же є҆́сть зде въ кра́тцѣ воспомѧнꙋ́ти и҆ ѡ҆ то́мъ, ꙗ҆́кѡ Рѡсі́ане є҆щѐ пре́де Влади́мнїра, нѣколицими време́нми, а҆́ще и҆ не вси, ѡ҆ба́че ѿча́сти кр҃ти́шасѧ: Въ пе́рвыхъ

786 ѿ Кор҃н҃: Д҃
787 Дѣ́ѧ: Ѳ

крти́сѧ Сла́вено́рѡссѝкїй на́родъ, ѿ ст҃го А҆пла А҆ндре́ѧ Первозва́нагѡ,
и҆же къ гора́мъ Кі́евскѡмъ дости́гъ, бл҃гвѝ и҆, и҆ Крⷭ҇тъ на высо́кѡмъ
хо́лмѣ водрꙋзи́въ, проречѐ ѡ҆ созда́нїи Гра́да, и҆ ѡ҆ и҆мѣ́вшоѝ на тѣ́хъ
мѣ́стехъ восїа́ти бл҃гти Кн҃ї́еѝ. и҆ є҆лицѣ̀ тогда̀ ѡ҆рѣ́тї та́мѡ люде́ѝ,
наꙋ́чѝ а҆ ст҃ы́ѧ вѣ́ры и҆ крⷭ҇ти̑. та́же по́иде и҆ в҆ про́чїѧ Россі́ѝскїѧ
стра́ны, и҆дѣ́же нн҃ѣ вели́кїй Но́въградъ, и҆ и҆дѣ́же и҆́ныи знамени́тїи
Арк 449 гра́дове, и҆ всю́ду є҆лицѣ // къ Хрⷭ҇ту ѡ҆брати́ти возмо́же, просвѣти̑
ст҃ы́мъ Крⷭ҇ще́нїемъ. Па́ки крⷭ҇ти́сѧ Ру́сь въ Ца́рство Гре́ческагѡ Царѧ̀
Васи́лїа Маке́дона, въ Патрїа́ршество же ст҃ѣ́ѝганѡ Фо́тїа, присла́ну
бы́вшу ѿ ни́хъ А҆рхїере́ю Михаи́лу, а҆ в҆ то̀ вре́мѧ, ма́лу є҆щѐ во́зрас-
томъ бы́вшу, Кнѧ́зю Ру́скому Игору Ру́рикови́чу, ᲂу҆правлѧ́ше
Кнѧже́нїемъ Ѻле́егъ сро́дникъ и҆ пѣстꙋ́нъ Кнѧ́зѣ. Прише́дшу же
и҆зъ Цари́града в҆ Ру́скую зе́млю Гре́ческому А҆рхїере́ю, є҆́же наꙋ́чи́ти
ст҃ы́ѧ вѣ́ры на́родъ невѣ́рный, желѧ́ху лю́дїе ви́дѣти пе́рвѣе чꙋ́до
нѣ́кое ѿ него̀, и҆ вопросѝ А҆рїере́ѝ, ко́его бы чꙋ́да треова́ли; ѻ҆ни́же
реко́ша: Кни́га и҆́же ᲂу҆́читъ ва́ше Хрⷭ҇тїа́нскїѧ вѣ́ры, да вовержѐнна
бꙋ́детъ въ ѻ҆́гнь, и҆ а҆́ще не сгори́тъ, тогда̀ позна́емъ и҆́ѯ
и҆ѯтѝннѧ є҆́сть ва́ша вѣ́ра, и҆ Вели́къ Бг҃ъ токо́ю проповѣ́дꙋемый.
А҆рхїере́ѝже ᲂу҆пова́ѧ на Бг҃а, повелѣ̀ ѻ҆́гнь вели́ѝ возгнѣти́ти пре̑
всѣ́ми, и҆ воздѣ́въ рꙋ́цѣ на Нб҃о, помѧ́нсѧ гл҃ѧ: просла́ви И҆мѧ̀ твоѐ
Хрⷭ҇те Кн҃же. и҆ сі́е рѣ́къ, возложѝ кни́гꙋ Є҆ѵ҇лїе ст҃о́е на ѻ҆́гнь, и҆ не
сгорѣ̀ Кни́га. Всѣ́мъ бо дрова́мъ прогорѣ́вшимъ, и҆ ѻ҆́гню ᲂу҆га́шꙋ,
ѡ҆брѣте́сѧ Є҆ѵ҇лїе цѣ́ло, ни ма́ло ѿ ѻ҆́гнѧ вреждѐнно. То чꙋ́до вида́ше
лю́дїе, мнѡ́зи вѣ́роваша въ Хрⷭ҇та и҆ крⷭ҇ти́шасѧ. Є҆щѐ крⷭ҇ти́сѧ Ру́сь
въ дни̑ вели́кїѧ Кнѧги́ни Ѻ҆лги, жены вели́кагѡ Кнѧ́зѧ Ру́скагѡ
И҆горѧ Ру́рикови́ча, ма́тери Свѣтосла́вовы, ба́бы же Влади́мі́ровы, та
и҆́коже в҆ жи́тїи є҆ѧ̀ пи́шетсѧ, шедши в҆ Цри́градъ, прїѧ́ть ст҃ꙋ́ю
Хрⷭ҇тїа́нскꙋю вѣ́рꙋ, и҆ наречѐна бы́сть въ ст҃о́мъ Крⷭ҇ще́нїи Є҆лена. Воз-
врати́вшисѧ же ѿтꙋ́дꙋ, мнѡ́гїѧ в҆ Кіевѣ и҆ в҆ про́чїи Россі́ѝскїи гра́дѣ,
къ вѣ́рѣ и҆ Крⷭ҇ще́нїю ст҃о́мꙋ приведѐ, ѡ҆ба́че всѣ́хъ просвѣти́ти не
возмо́же, и҆́бо и҆ сы́на своѐгѡ Свѣтосла́ва ника́коже ᲂу҆вѣща́ти можа́ше
ко прїѧ́тїю Хрⷭ҇тїа́нства. Тѝмъ Крⷭ҇ще́нїѧмъ в҆ Ру́сїи пре́жде Влади́мі́ра
бы́вшимъ, не возмо́же разши́ритисѧ и҆ ᲂу҆твердитисѧ ста́ѧ вѣ́ра, ѻ҆́во
ча́стїи ра́ди бра́нїй, ѻ҆́вожѐ Кнѧзе́ѝ ради нечести́вомꙋ и҆долопокло́ни-
чествꙋ вда́вшисѧ. Коне́чѣ же вся̑ Россі́ѧ просвѣти́сѧ въ дни̑

Велѝкагѡ Кнѧзѧ Владѝмїра, томꙋ самѡ́мꙋ пе́рвѣе просвѣ́щшꙋсѧ, и҆
пꙋ́ть сп҃се́нїѧ и҆́стинный позна́вшꙋ, и҆ всѣ̀ на то́й наста́вльшꙋ, ѻ҆́ ѻ҆́б-
разомъ свое́гѡ Бл҃гочести́вѧ, ѻ҆́воже Мона́ршескимъ свои́мъ повеле́-
Арк 449зв. нїемъ, нача́тсѧ же то Просвѣще́нїе сѝце: // Просла́вившꙋсѧ Влади́-
мїрꙋ хра́ростїю, самоде́ржество́м, и҆ Велѝчество́м Ца́рства свое́гѡ, па́че
и҆нѣ́хъ Царе́й и҆ Кнѧзе́й въ всей после́чнѡй, нача́ша проходи́ти к҆
немꙋ разѝчныи на́роды, хвалѧ́ше томꙋ свою̀ вѣ́рꙋ. В҆ нача́лѣ
прїи҆до́ша Махомета́ни, и҆ вопросѝ ѩ҆̀ Влади́мїр: какова̀ є҆́сть вѣ́ра
ва́ша? ѻ҆́ни́же реко́ша: вѣ́рꙋемъ в҆ г҆а на Нб҃се́хъ сꙋ́щагѡ, и҆́мамы же
Пра́рка Бж҃їѧ Махоме́та, то́й и҆зволѧ́етъ на́мъ же́нъ и҆мѣ́ти є҆ли́кѡ
кто хо́щетъ, и҆ всѧ́кихъ сла́стїй пло́тскихъ наслажда́тисѧ, то́чїю
ѡ҆брѣ́зовати сѧ повелѣ́ваетъ, и҆ не ꙗ҆́сти свинїѧ́гѡ мѧ́са, и҆ вина̀ не
пи́ти. є҆ще́ же и҆ и҆́ныѧ дѣла̀ Махомета́ны въ вѣ́рѣ свое́й ска́зовахꙋ,
нечестнаѧ и҆ стꙋ́днаѧ, и҆́хже писа́нїю преда́ти нѣ́сть лѣ́по. Влади́мїръ
же ѡ҆ жена́хъ въ сла́дость послꙋша́ше, женолю́бѝ сꙋ́щи, но ѡ҆брѣза́нїе,
и҆ непи́тїе вина̀, не возлюби́сѧ є҆мꙋ̀. и҆ речѐ к҆ ни́мъ: мы не мо́жемъ
без̾ вина̀ пребыва́ти, поне́же в҆ Рꙋ́си все веселїе и҆ прїѧ́телствѡ в҆ по-
дпитїи быва́етъ. Прихожди́ша же и҆ ѿ Нѣ́мецъ, и҆ ѿ Ри́мскагѡ
Па́пы, и҆ ѿ Ке́сара за́паднагѡ, и҆ ѿ прочїи҆̀ Кнѧзе́й посла́нныи,
ко́ждѡ свою̀ вѣ́рꙋ добрꙋ ы҆́ти ска́зꙋюще, но ни є҆ди́нъ є҆мꙋ̀ ѿ тѣ́хъ
возлюбѝсѧ. Є҆ще́ же и҆ жидѡ́ве прїи҆дѡ́ша, повѣ́дꙋюще лꙋ́чшꙋю быти
па́че всѣ́хъ вѣ́ръ, свою̀ ветхоза́конꙋю вѣ́рꙋ, и҆ вопросѝ Влади́мїръ:
гдѣ̀ є҆́сть земла̀ и҆ Ца́рство ва́ше? ѻ҆́ни́ же реко́ша: наша земла̀
є҆́сть Іерлѝмъ и҆ Палестѝна, и҆ ѻ҆́крестнаѧ є҆ѧ̀. но поне́же прогнѣ-
ва́хѡмъ Бг҃а грѣха́ми на́шими, тогѡ̀ ра́ди расточѝ на́съ Бг҃ъ по всей
вселе́ннѣй, а҆ зе́млю на́шꙋ дадѐ Хрⷭ҇тїа́номъ. и҆ речѐ к҆ ни́мъ
Влади́мїръ: ка́ко вы и҆́ныхъ вѣ́ры ва́шеѧ ꙋ҆́чите, а҆ са́ми є҆стѐ ѿрѝ-
новѣ́нны ѿ Бг҃а ва́шегѡ; а҆́ще бо любѝлъ бы ва́съ Бг҃ъ, то не бы̀ рас-
точѝлъ вы по чꙋжѝмъ зе́млѧмъ: є҆да́ ли и҆ на́мъ желѧ́ете тако́вагѡ
же расточе́нїѧ? то ре́къ, и҆згна̀ ѩ҆̀ ѿ лица̀ свое́гѡ По сѝхъ всѣ́хъ, ѿ
Царе́й Гре́ческихъ Власѝлїа и҆ Константѝна, и҆ ѿ Патрїа́рха Царѝградскагѡ
Никола́ѧ Хрꙋсове́рга, прїи҆де ко Влади́мїрꙋ посо́лъ съ да́ры,
мꙋ́жъ и҆зра́денъ, словесенъ и҆ Бг҃дꙋхове́нъ, Кѵрїлъ Філо́софъ.
(нето́и҆же се Кѵрїлъ Філо́софъ, и҆́же съ Меѳо́дїемъ Бра́томъ[788] своим

[788] памѧт и҆х̾ Мѧ҃ѧ А҃І.

пе́рвѣе в҃ Коза́рехъ, а҆ та́же в҃ Мора́вїи Хр҃та проповѣда́вый, и҆ Книги
Арк 450 и҆з҃ Гре́ческагѡ и҆зы́ка на славе́нскїй преведы́й, но и҆́нъ того́же //
и҆́мени. О҆́ный о҆ Кѵрі́ллъ Фїло́софъ пре҃ ст҃ома лѣтами, и҆ вѧ́уше
пре́жде сего́ бысть, а҆ сі́й послѣ́же, и҆ а҆рица́емый є҆́сть ѿ и҆́нѫхъ Исто-
рїѡгра́фѡвъ не Кѵрі́лломъ, ни (sic!) Кѵ́ром), сей Фило́софъ Кѵрі́ллъ
(и҆ли Кѵ́ръ) бесѣдова́ на мнѡ́зѣ къ Влади́мїру ѡ҆ Хр҃тїа́нстей вѣ́рѣ,
наче́нши ѿ созда́нїѧ мі́ра, по всѣ́мъ Прр҃чествїѧ́мъ да́же до Вопло-
ще́нїѧ Хв҃а, и҆ до по́ѧтагѡ во́лею стра́днїѧ, и҆ Кр҃тныѧ см҃рти сп҃нїѧ
ра́ди чл҃вѣ́ческагѡ, и҆ до трудне́внагѡ и҆з҃ ме́ртвы Воскр҃нїѧ и҆ на Нб҃са
Вознесе́нїѧ, и҆́коже ѡ҆ то́мъ Прп҃бный Не́сторъ Пече́рскїй пи́шетъ
простра́нно. Послѣ́ди же пре҃ложи҃ сло́во ѡ҆ вто́ромъ прише́ствїи
Хв҃омъ, ѡ҆ Воскресе́нїи ме́ртвыхъ, ѡ҆ стра́шномъ сѹ́дѣ, ѡ҆ безконе́чной
мѹ́цѣ грѣ́шнимъ ѹ҆готова́нной, и҆ ѡ҆ воздаѧ́нїи пра҃вы́мъ в҃ не҃номъ
Цр҃твїи: вдадѐ є҆мѹ̀ ѿ посла́вшихъ и҆́ в҃ даръ запо́нѹ вели́кѹ златот-
ка́ннѹ, на не́й же хи́тростнымъ тка́нїемъ и҆зображе́нъ бѧ́ше стра́ш-
ный сѹ́дъ Бж҃їй, и҆ раздѣле́нїе грѣ́шнихъ ѿ Пра҃вы́хъ, и҆ сто́ѧхѹ
пра҃вы́ѧ ѡ҆де́снѹю сѹ́дїи, на то́й же тра́нѣ де́сной и҆ Ра́й, и҆ Цр҃тво
Нб҃ное и҆зображе́но бѧ́ше. грѣ́нныѧ же сто́ѧхѹ ѡ҆шѹ́ю, на ко́ей стра́нѣ
гее́нна ѡ҆гне҃нѧ, и҆ стра́шныѧ ви́ды де́монскїѧ, и҆ разли́чныѧ въ а҆́дѣ
мѹ́ки и҆зображе́нны зрѧхѹ́сѧ. На все́же то Влади́мїръ прилѣ́жнѡ
смотрѧ̀, вопроша́ше Фило́софа ѡ҆ коеи҆ждѡ ве́щи: Фило́софъ же всѧ̀
подробнѹ́ сказѹ́ѧ є҆мѹ̀, гл҃ѧ: є҆гда̀ прі́идетъ Хс҃ Бг҃ъ въ сла́вѣ свое́й
с҃ Нб҃сѝ, на́ землю сѹди́ти живы́хъ и҆ ме́ртвыхъ, и҆ возда́ти комѹ́ждо
по дѣлѡ́м є҆гѡ̀: тогда̀ є҆лицѣ́хъ ѡ҆бра́щетъ пра҃вы́хъ, поста́витъ и҆́хъ
ѡ҆де́снѹю себѐ, и҆ после́тъ ѧ҆̀ въ Цр҃твїе своѐ Нб҃ное на вѣ́чное весе́лїе.
є҆ли́цѣхъ ѡ҆бра́щетъ грѣ́шнихъ, тѣ́х поста́вит ѡ҆шѹ́ю, и҆ после́тъ
и҆́хъ в҃ гее́ннѹ ѡ҆гне́ннѹю неѹгаси́мѹю въ безконе́чныѧ мѹ́ки.
Влади́мїръ же то слышѧ̀, воздзнѹ̀ и҆ речѐ: Бл҃же́ни сі́и и҆́же ста́нѹтъ
ѡ҆де́снѹю: го́ре же тѣ́м и҆́же бѹ́дѹтъ ѡ҆шѹ́ю. и҆ речѐ є҆мѹ̀ Фило́софъ:
а҆́ще и҆ ты̀ Ца́рю ѕлы́х дѣ́лъ преста́неши, и҆ прі́имеши ст҃о́е Кр҃ще́нїе;
ѡ҆де́снѹю сто́ѧти сподоби́шисѧ. а҆́ще же в҃ нечестїи пребѹ́деши, то и҆
твоѐ мѣ́сто ѡ҆шѹ́ю бѹ́детъ. Влади́мїръ же вн҃ѧ́ть гл҃емы́м ѿ
Фило́софа, и҆ размышѧ̀ речѐ: пожду̀ є҆ще ма́ло, до̀деже и҆звѣ́стнѣе
Арк 450зв. и҆спыта́ю ѡ҆ всѣ́х вѣ́рахъ. и҆ ѡ҆бдари́въ Фило́софа // и҆ и҆́де с҃ ни́мъ,
ѿпѹстѝ ѧ҆̀ с҃ че́стїю въ Цари́градъ.

Ѿше́дшуже Гре́ческому Філо́софу, созва̀ Влади́мїръ всѧ̀ свои̑ Колѧ́ры, и҆ старѣ́йшины̀, и҆ речѐ и҆́мъ: се прихожди́ша ко мнѣ̀ ѿ разли́чны̑х наро́дѡ мудреці̑, ѿ Мѧхомета̑, и҆ нѣ́мцѡ̑, и҆ Римлѧ́нъ, и҆ жидѡвъ, и҆ ѿ про́чїихъ и҆зы́кѡвъ, хвалѧ́ще ко́ждѡ ѿ ни́хъ свою̀ вѣ́ру. послѣ́дниже всѣ́хъ прїи҆́дѡша и҆ Гре́ци, и҆ ска́зовахꙋ па́че и҆́нѣхъ мно́гаѧ дивнаѧ въ свое́й вѣ́рѣ, повѣ́ствꙋю́ще бы́вшаѧ в҆ поднебе́сной дѣ́анїѧ ѿ нача́ла ми́ра да́же досе́лѣ, и҆ гла́ю́т и҆́ный бы́ти вѣ́къ, и҆ и҆́нꙋю жи̑знь, и҆ ꙗ҆́кѡ по сме́рти всѝ чл҃вѣ́ци воскре́снꙋтъ, и҆ а҆́ще кто̀ что̀ до́брое в҆ се́мъ вѣ́цѣ содѣ́ла́лъ є҆́сть, той в҆ бꙋ́дꙋще̑м и҆́мать ра́доватисѧ живꙋ́щи є҆земе́ртною жи́знїю. а҆ грѣ́шныи во вѣ́ки мꙋ́читисѧ бꙋ́дꙋтъ. и҆ реко́ша к҆ немꙋ̀ Колѧ́ре є҆гѡ̀ и҆ старѣ́йшины: никто́же когда̀ свое̑ что̀ хꙋ́литъ, но па́че хвалитъ, ты́ же Вели́кїй Кнѧже а҆́ще хо́щеши достовѣ́рнѣе и҆́стиннꙋ позна́ти, и҆́маши мно́жествоѡ людї́й мꙋ́дрыхъ, посли̑ ѿ ни́хъ и҆зра́днѣ́йшїѧ по разли́чныхъ землѧ́хъ и҆ на́родахъ, да ꙋ҆ви́дѧтъ и҆ ꙋ҆вѣ́дѧютъ всѧ́кꙋю вѣ́рꙋ, и҆ ка́кѡ ктѡ̀ слꙋ́житъ Бо́гꙋ свое́мꙋ, и҆ пото́мъ возврати́вшесѧ, и҆звѣстѧ́тъ тебѣ̀ и҆ на́мъ ѡ҆ все́мъ подро́бнꙋ, и҆ соверше́ннѡ, ꙗ҆́кѡ самови́дцы. Тако́вагѡ совѣ́та Влади́мїръ послꙋ́ша̑, посла̀ мꙋ́жи смысле́нныѧ и҆ разꙋ́мныѧ в҆ разли́чныѧ зе́мли, соглѧда́ти вѣ́ры и҆ слꙋ́жбы коего́ждѡ на́рода и҆ и҆зы́ка. ѻ҆ни́же проше́дше мно́гѧ стра́ны и҆ Ца́рсва, прїи҆́дѡша послѣ́жде и҆ къ Цари́градꙋ, и҆ сказа́ша и҆ Царе́мъ Гре́ческимъ Васи́лїю и҆ Константі́нꙋ винꙋ̀ пришествїѧ свое́гѡ. Ца́рїе же возра́довашасѧ, и҆ а҆́бїе Ѻ҆тѣ́йшемꙋ Патрїа́рхꙋ ѡ҆ ни́хъ возвѣсти́ша, Патрїа́рхъ же повелѣ̀ ꙋ҆краси́ти Цр҃ковь, и҆ сотворѝ Пра́зникъ, и҆ ѡ҆блачесѧ в҆ дражайшїѧ ст҃и́телскїѧ ѡ҆блачє́нїѧ съ мно́гими Є҆пп҃ы и҆ ст҃ще́нники, и҆ соверша́ше Бж҃ествє́ннꙋю Літꙋ́ргїю. Прїи҆дѡ́ша же к҆ Літꙋ́рїи Ца́рїе с҆ посланными ѿ Влади́мїра. и҆ вове́дше и҆́хъ въ Цр҃ковь, поста́вниша на таково́мъ мѣ́стѣ, ѿню́дꙋ же и҆́мъ всѧ̀ ви́дѣти и҆ слы́шати ꙋ҆до́бнѡ бѧ́ше. ѡ҆ни́же видѧ́ще неизгла́ннꙋю хва́лы Бж҃їѧ красотꙋ̀, каковы́ѧ нѣгдѣ́же когда̀ ви́дѣша, и҆ слы́шаще преслѧ́кїѧ Цр҃ко́внагѡ пѣ́снопѣ́нїѧ гла́ми, и҆́хъ же никогда́ же слы́шаша, ѡ҆дивлѧ́хꙋсѧ ѕѣ́лѡ, и҆ не
Арк. 451 на земли̑, но на Нб҃сѝ // мнѧ́хꙋсѧ стоѧ́ти, ѡ҆ сїѧ̀ бо и҆́хъ в҆ то̀ вре́мѧ свѣ́тъ Нб҃ны, и҆ бы́ша а҆́ки внѣ̀ себѐ, ѿ ра́дости дх҃о́вныѧ, є҆́соже ср҃ца и҆́х тогда̀ и҆сполни́лисѧ бѧ́хꙋ. По соверше́нїи же Бж҃ествє́нныѧ Літꙋ́ргїи, Ца́рїе и҆ Патрїа́рхъ, послѡ́мъ ѻ҆нѣ́мъ Рꙋ́скимъ сот-

ворѝша честь ве́лїю, и҆ оу҆чрежде́нїе, и҆ да́рами мнѡ́гими оу҆довлетво-
ва́вше, ѿпꙋстѝша. И҆ є҆гда̀ ты́н къ Влади́мїрꙋ возвратѝшасѧ, па́ки
Влади́мїръ созва̀ Колѧ́ры своѧ̀ и҆ старѣ́шины̀, и҆ повелѣ̀, да воз-
вра́щїисѧ посла́нники, ска́зꙋтъ пре̑ всѣ́ми и҆̀же гдѣ̀ ви́дѣша и҆
слы́шаша. ты́н же начѣ́ше ска́зовахꙋ всѧ̀ порѧ́дꙋ ѡ҆ вѣ́рѣ коего́ждо
ꙗ҆зы́ка, и҆ ѡ҆ слꙋ́жбахъ и҆́хъ, но всѣ́мъ слы́шащимъ неꙋго́ды выша
ты́ѧ вѣ́ры. та́же нача́ша ска́зовати є҆́же в҆ Грецѣ̀ видѣ́ша, є҆гда̀
прїи҆до́хом (реко́ша) въ Царѝградъ, воведѡ́ша на́съ Гре́ци въ Цр҃ковь
свою̀ и҆дѣ́же ѡ҆ни̇ Бг҃ꙋ свое́мꙋ слꙋ́жатъ, и҆ ви́дѣхѡм та́мо тако́вꙋю
красотꙋ̀ и҆ сла́вꙋ, є҆́же ѧ҆зы́къ на́ш и҆зрѣ́щи не мо́жетъ, ѻ҆де́жды
І҆ере́ѡвъ и҆́хъ пречꙋ́дны, и҆ слꙋженїѧ̀ чинъ ѕѣ́лѡ че́стенъ, и҆ пред-
стоѧ́нїе всѣ́хъ людїи̇ бл҃гоговѣ́йнѡ, пѣ́нїѧ же то҆ сла́достнаѧ, каковы
нигдѣ́ же слы́шахѡмъ, и҆ ѡ҆бѣ́тъ ны ра́дость нѣ́каѧ, и҆ нечꙋ́ѧхѡмъ
себѣ̀, ни позна́вахѡмъ на земли̇ ли и҆́ли на Нб҃сѣ̀ є҆смы̀. и҆ нѣ́сть
тако́выѧ лѣпоты̀ и҆ пресла́внагѡ Бг҃ѡхвале́нїѧ въ вое́й по̑ нб҃ной и҆́кѡже
оу҆ Гре́кѡвъ, сегѡ̀ ра́ди вѣ́рꙋемъ и҆́кѡ и҆́стиннаѧ є҆́сть Вѣ́ра и҆́хъ, и҆
с҆ тѣ́ми то́кмѡ людми̇ живе́тъ Бг҃ъ и҆́стинный. и҆ рѣ́ша Колѧ́ре къ
Влади́мїрꙋ: а҆́ще бы Вѣ́ра Гре́ческаѧ не была̀ добра̀ и҆ и҆́стиннаѧ, то
Ба́ба твоѧ̀ Ѻ҆лга не бы приѧла̀ тоѧ̀ Вѣ́ры, жена̀ бо ва́ше ѕѣ́лѡ̀
преѧ̑ра. Тогда̀ Влади́мїръ дѣ́йствꙋющей в҆ не́мъ бл҃гти Ст҃гѡ Дх҃а,
нача́тъ по ма́лꙋ просвѣща́тисѧ въ оу҆мѣ̀ свое́м, и҆ познава́ти пра́вꙋю
Хр҃тїа́нскꙋю Вѣ́рꙋ, и҆ жела́ти є҆ѧ̀. но поне́же никто́же бѣ̀ при не́мъ
тако́въ, и҆́же бы є҆гѡ̀ къ соверше́нїю намѣрѧ́емагѡ дѣ́ла скорѡ при-
ве́лъ, всѣ́мъ Колѧ́рѡмъ и҆ совѣ́тникѡмъ тмо́ю нечестїѧ̀ помраче́н-
нымъ бы́вшимъ, тогѡ̀ ра́ди проба́вися ѡ҆бѣ́ренїе и҆ кр҃ще́нїе є҆гѡ̀ до
нѣ́коегѡ вре́мени, да́же и҆зѡбрѣ́тѣ совѣ́тъ себѣ̀, є҆́же пои́тѝ на Гре-
ческꙋю зе́млю бра́нїю, и҆ прїѧ́ти Гра́ды и҆́хъ, и҆ полꙋчѝти оу҆чи́телей
Хр҃тїа́нскихъ, и҆́же бы є҆го на Вѣ́рꙋ наста́вили. собра́въ оу҆бо си́лꙋ
Арк. 451зв. вѡ́инскꙋю, по́и҆де къ Таврѝкїи (ꙗ҆̀же // ны́нѣ Переко́помъ нарица́етсѧ)
и҆ взѧ́тъ пе́рвѣе Ка́фꙋ гра́дъ Гре́ческїй[789], та́же прїи҆де по̑ Хе́рсонъ
сто́лный замли̇ тоѧ̀ гра́дъ, при бре́зѣ Є҆вѯ҃инскагѡ по́нта стоѧ́щъ,
при не́м же и҆зра́дное корабле́мъ приста́нище. и҆ ѡ҆бсѣ́де Гра́дъ ѻ҆́ный,
и҆ добыва́ше тогѡ̀ си́лнѡ не мало́е вре́мѧ, и҆ неможа́ше взѧ́ти, бѣ̀ бо
крѣ́покъ Гра́дъ, и҆ воинствѡ в҆ не́мъ Гре́ческѡе мꙋжествѣ́ннѡ проти́вꙋ

[789] и҆ли косꙋ̀ нѣ́нѣ кри҃м.

борю́щеся ѩ́ше. и҆ гл҃а́ше Влади́мі́ръ Херсона́нѡмъ, да во́лею покора́тся є҆мꙋ̀ а҆́ще хота́тъ оу҆ негѡ̀ полꙋ́чи́ти ми́лостꙋ. а҆́ще же ни, то и҆́мать по̑ Гра́дом и҆́хъ и҆ до трі́ехъ лѣ́тъ стоѧ́ти, до́ндеже во́зметъ, и҆ в҃ то́й ча́съ не бꙋ́детъ и҆́мъ помилова́ніѧ. но Херсона́не небрежа́хꙋ ѡ҆ словесѣ́хъ є҆гѡ, а҆́ще и҆ тѣ́сноті̀ въ Гра́дѣ терпѧ́хꙋ, оу҆жѐ бо шесть Мцⷭ҇е́й бѧ́хꙋ въ ѡ҆бсѣдѣ́ніи, и҆ и҆мѣ́ѧхꙋ скꙋ́дость нꙋ́жнихъ. Бж҃ее же смотре́ніе, недовѣ́домыми сꙋ́дбами полезнѣ́йшое не то́кмѡ Гре́кѡмъ, но и҆ всемꙋ̀ Рꙋ́скомꙋ ро́дꙋ оу҆смотрѧ́ѧ, оу҆стро́и то, да Херсо́нъ гра́дъ покори́тся Влади́мі́рꙋ, є҆́же бысть сі́це: Протопо́пъ Херсонскі́й Ѧ҆наста́съ, напи́сѧ къ Влади́мі́рꙋ на стѣлѣ̀ сі́це: Царю́ Влади́мі́ре, хо́щеши ли взѧ́ти Градъ, и҆щѝ ѿ Восто́чныѧ страни в҃ земли̇̀ трꙋ́бъ и҆́мѧже вода̀ сла́дка тече́тъ въ Гра̑ тыѧ̀ є҆гда̀ пресѣче́ши и҆ ѿи́меши гра́дꙋ во́дꙋ, оу҆до́бъ покора́тся тебѣ̀ жа́ждою оу҆бѣжде́нны. такѡ Протопо́пъ на стѣлѣ̀ напи́савъ, напраѧ̀ лꙋ́къ, и҆ и҆спꙋсти̇̀ ю҆̀ къ шатрꙋ̀ Влади́мі́ровꙋ, и҆ паде̇̀ стрела̀ пре̑ шатро́мъ. и҆ а҆́бі́е ѡ҆зрѣ́вшїи ю҆̀ взѧ́ша, и҆ ви́дѣвше на не́й писа́ніе Гре́ческое, къ Влади́мі́рꙋ принесо́ша. и҆ призва́нъ бысть Гре́ческагѡ и҆зы́ка толкова́тель. и҆ є҆гда̀ прочте̇̀ напи́санное, повелѣ̀ Влади́мі́ръ прилѣ́жнѡ и҆ска́ти в҃ земли̇̀ ѿ Восто́чныѧ стра́ны ѡ҆́ныхъ трꙋ́бъ во́дныхъ, и҆ ѡ҆брѣ́тъ пресѣче̇̀ ѧ҆̀, и҆ не бысть воды гра́дꙋ, и҆ и҆знемого́ша лю́дїе ѿ жа́жды, тогда̀ и҆ нехотѧ́ще покори́шасѧ Влади́мі́рꙋ. и҆ прі́емъ Владимі́ръ градъ Херсо́нъ, вні́де во́нь торжестве́ннѡ, люде́мъ никое́гоже сотворивъ зла̀ ни ѡ҆би́ды.

По взѧ́тїи Хресо́на и҆ всеи̇̀ Таври́ки, посла̀ Влади́мі́ръ къ Царе́мъ Гре́ческимъ гл҃ѧ: се̇ взѧ́хъ сла́вный гра́дъ ва́шъ Херсо́нъ и҆ всю̀ зе́млю Таври́цкꙋю, слы́шꙋ же и҆́кѡ и҆́мате сестрꙋ̀ деви́цꙋ кра́снꙋ, да́ди́те
Арк. 452 оу҆́бѡ ми ю҆̀ в҃ женꙋ̀. а҆́ще же // не восхо́щете ми да́ти є҆ѧ̀, сотворю̀ ва́шемꙋ Цари́градꙋ то, є҆́же сотвори́хъ Херсо́нꙋ. Тако́вѡ ѿ Влади́мі́ра посла́ніе прі́емше Ца́рїе Гре́честїи, бы́ша в҃ печа́лѣ немалѣ́й, сестра̀ бо и҆́зъ є҆́й же и҆мѧ̀ Анна, нехотѧ́ше и҆тѝ за погани́на: мно́ніѧ же Рꙋ́скихъ вѡ́и сі́лы, и҆ хра́брости Влади́мі́ровы, боѧ́хꙋсѧ Гре́ци. и҆ воспи́сѧша Ца́рїе к҃ немꙋ̀ сі́це: не досто́итъ на́мъ Хрⷭ҇тїа́нѡмъ, за в҃ нечести́вой вѣ́рѣ пребыва́ющагѡ, ѿда́ти сестры̀ на́шеѧ, а҆́ще же и҆мѣ́ти ю҆̀ хо́щеши, то ѿвержи́сѧ и҆́долѡвъ твои́хъ, и҆ вѣ́рꙋй въ Хрⷭ҇та̀ и҆́стннагѡ Бг҃а и҆́кѡже и҆ мы̀, и҆ прі́и́ми ст҃о́е Кр҃ще́ніе, тогда̀ невобра́ннѡ поѝмеши тебѣ̀ в҃ сꙋпрꙋ́жествѡ сестрꙋ̀ на́шꙋ, и҆ с҃ на́ми

ꙗ҆́кѡ є҆диновѣ́ренъ в҆́ любвѣ̀ пребꙋ́деши, є҆ще́ же и҆ нб҃ное наслѣ́диши
Цр҃твѡ. Тако́въ ѿвѣ́тъ Царе́й Гре́ческихъ Влади́мі́ръ пріе́мъ, па́ки
посла́ к҆́ ни́мъ гл҃ѧ: во́люби́ѧ мнѣ̀ вѣ́ра ва́ша ѿ тогѡ̀ вре́мене, є҆гда̀
посла́нныи ѿ мене̑ и҆спы́товати разли́чныѧ вѣ́ры, бы́вше оу҆ ва́съ, воз-
врати́шасѧ к҆́ на́мъ, и҆ сказа́ша подро́бнꙋ, ꙗ҆́кѡ вѣ́ра ва́ша є҆́сть
лꙋ́ша па́че всѣ́хъ вѣ́ръ, и҆ слꙋже́ніе и҆́мъ же слꙋ́жите Бг҃ꙋ ва́шемꙋ,
є҆́ст҃ и҆зрѧдне́йшѡ па́че всѣ́хъ на́родѡвъ, хощꙋ̀ оу҆́бо пріѧ́ти вѣ́рꙋ
ва́шꙋ, вы́ же посли́те къ мнѣ̀ Є҆ппа да мѧ̀ Крти́тъ, и҆ са́ми съ
сестро́ю ва́шею прі́и҆ди́те к҆́ на́мъ, и҆ли сестрꙋ̀ посли́те ми в҆́ сꙋпрꙋ́-
жествѡ, а҆́зъ же возвращꙋ̀ ва́мъ Херсо́нъ съ всею̀ Таври́кою. Тако́вꙋю
до́брꙋю вѣ́сть Ца́рїе Гре́честїи пріе́мше, возра́довашасѧ радостїю̀ ве́лїею,
и҆ сестрꙋ̀ свою̀ да по́ндетъ за Влади́мі́ра оу҆вѣща́ваша с҆ моле́нїемъ,
гл҃ю́ще: оу҆милосерди́сѧ на̑ ца́рствомъ Хр҃тїа́нскимъ, а҆́ще бо не по́ндеши
за негѡ̀, то непреста́нетъ ѻ҆́нъ плѣни́ти земли̑ на́шеѧ, и҆ боѧзне́ннѡ
є҆́сть да не сотво́ритъ и҆ Цари́градꙋ ꙗ҆́кѡже Херсо́нꙋ, а҆́ще же тебѣ̀
ра́ди Влади́мі́ръ Крти́тсѧ, и҆ тобо́ю ѡ҆брати́тъ Гдь к҆́ себѣ̀ зе́млю
Рꙋ́скꙋю, и҆ Гре́ческꙋю ѿ та́жкихъ, и҆ ча́стныхъ бра́нїй, и҆ нахожде́нїй
Рꙋ́скихъ сво́боднꙋ сотво́ритъ; вѣ́чнꙋю сла́вꙋ, и҆ безмр҃тное ѿ всѣ́хъ
бл҃же́нствѡ и҆мѣ́ти бꙋ́деши. Царе́вна же А҆́нна, а҆́ще и҆ не хота́ше,
ѡ҆ба́че разсмотрѧ́ѧ сп҃се́нїе толи́кагѡ ро́да Рꙋ́скагѡ, къ Бг҃ꙋ
ѡ҆брати́тисѧ хота́щагѡ, є҆ще́ же и҆ ѿчествꙋ своє́мꙋ, Гре́ческѡмꙋ
Ца́рствꙋ ми́ра желаѧ, соі҆зволи̑ совѣ́тꙋ и҆ моле́нїю бра́тїи свои́хъ, и҆
Арк. 452зв. речѐ съ слеза́ми: во́лѧ Гдн҃ѧ да бꙋ́детъ, и҆ посла́ша ѿ // Ца́рїе
моремъ в҆́ корабле́хъ, съ А҆рхїере́емъ Міха́иломъ, и҆ съ Ѻ҆ш҃енники, и҆
с҆ че́стрыми Колѧ́ры. Дости́гше же є҆и҆ Херсо́на, оу҆срѣте́на бысть
сла́внѡ, и҆ в҆ пола́тꙋ Ца́рскꙋю воведе́на. тѣ́мъ вре́менемъ, не мно́гими
пре̑ пріше́ствїемъ Царевны де́ймн, Влади́мі́ръ возболѣ̀ о҆́чима, и҆
ѡ҆слѣпѣ̀. и҆ нача́тъ оу҆сꙋмнѣва́тисѧ ѡ҆ ст҃ѣ́й вѣ́рѣ и҆ ѡ҆ Крщ҃е́нїи, и҆
смꙋща́ѧсѧ в҆ себѣ̀ гл҃а́ше: бо́зи Рꙋ́стїи ра́гнѣвашасѧ на мѧ̀, ꙗ҆́кѡ
хощꙋ̀ ѡ҆ста́вити и҆́х, и҆ и҆́нꙋю вѣ́рꙋ пріѧ́ти, и҆ тогѡ̀ ра́ди слѣ́поты̀
ка́знь на мѧ̀ посла́ша. Царе́вна же посла́ к҆́ немꙋ̀ гл҃ю́щи: а҆́ще хо́щеши
здра́въ бы́ти, и҆ ви́дѣти о҆́чима, Крщ҃е́нїе ст҃о́е пріи́ми воско́рѣ,
и҆на́кѡ бо слѣ́поты̀ твоє́ѧ не и҆збꙋ́деши. а҆́ще же Крти́шисѧ, то не
то́чїю слѣ́поты̀ тѣле́сныѧ, но кꙋ́пно и҆ дш҃е́ныѧ свободи́шасѧ. се
слы́ша Влади́мі́ръ, ѿвѣща̑: а҆́ще и҆́стиненъ бꙋ́детъ гл҃го́лъ сей, то ѿ

сегѡ̀ позна́ю ꙗ҆́кѡ вели́къ є҆́сть Бг҃ъ Хр҃тїа́нскїй. и҆ а҆́бїе призва́въ
Є҆ппа, проса́ще ст҃а́гѡ Крще́нїѧ. Є҆ппъ же первѣ́е ѡ҆гласи̑ є҆гѡ̀, и҆ ѡ҆
ст҃ѣ́и вѣ́рѣ до́брѣ поучи, таже в҆ Цр҃квѣ ст҃ы́ѧ Ѳѡ́фїи, посре́дѣ
гра́да вы́шеи, кр҃тѝ, и҆ наречѐ є҆мꙋ̀ и҆мѧ̀ Власи́лїй. Бы́ст же в҆ Кр҃ще-
нїи є҆гѡ̀ чꙋ́дѡ, подобное ѡ҆́номꙋ, є҆́же в҆ Дама́сцѣ на Са́влѣ Цр҃ковь
Бж҃їю гони́вшомъ[790], и҆ ѿ ѡ҆блиста́вшагѡ и҆́ на пꙋ́ти Нб҃нагѡ свѣ́та
ѡ҆слѣ́пшомъ содѣ́ѧсѧ: є҆гда̀ бо Влади́мїръ ѡ҆слѣпле́нъ сы́й ѻ҆чи́ма,
вні́де въ ст҃ꙋ́ю Кꙋ́пель, а҆ Є҆ппъ по чи́нꙋ Крще́нїѧ возложи̑ на негѡ̀
рꙋ́кꙋ: а҆́бїе ѿпадѐ ѿ ѻ҆́чїю є҆гѡ̀ слѣпота̀ ꙗ҆́кѡ чє́шꙋѧ, и҆ прозрѣ̀, и҆
просла́ви Бг҃а ꙗ҆́кѡ приведѐ є҆го̀ въ и҆́стинꙋю вѣ́рꙋ, и҆ бл҃годарѧ́ше Хр҃а
Гдⷭ҇а ра́дꙋѧсѧ и҆ веселѧ́сѧ. то чꙋ́до видѣ́вше Болѧ́ре є҆гѡ и҆ во́инство,
кр҃тѝшасѧ, и҆ бы́ра́дость ве́лїѧ Россїа́нѡмъ и҆ Гре́кѡм, а҆ наипа́че
ст҃ы́мъ Агг҃лѡм на Нб҃сѝ, а҆́ще бо ѡ҆ є҆ди́номъ грѣ́шници ка́ющемсѧ
ты́и ра́дꙋютсѧ: колми па́че ѡ҆ то́ль мнѡ́гихъ дꙋ́шахъ Бг҃а позна́в-
шихъ возра́довашасѧ, и҆ сла́ва въ вы́шнихъ Бг҃ꙋ воспѣ́ша. Соверши́сѧ
Крще́нїе Влади́мїрово, и҆ Болѧ́ръ є҆гѡ̀, и҆ во́и, в҆ Херсонѣ, в҆ лѣ́то
бытїѧ̀ ми́ра ѕ҃ѵ҃ѯ҃. Воплоще́нїѧ же Бг҃а Сло́ва в҆ лѣ́то ЦПИ. По
крще́нїи же, приведе́на бысть Влади́мїрꙋ Царе́вна Анна, Гре́ческихъ
Царе́й сестра̀, на ѻ҆брꙋче́нїе. и҆ по немнѡ́зѣхъ дне́хъ, вѣнча́нъ бысть
с҆ нею в҆ за́конный бра́къ, и҆ возврати̑ Гре́кѡмъ Херсо́нъ со всею
Арк. 453 Таври́кою, // и҆ ми́ръ с҆ ни́ми ѹ҆твердивъ, возврати́сѧ в҆ свою̑ зе́млю.
пѡ́тъ же съ собо́ю пріше́дшагѡ и҆з Царе́града съ Царе́вною Архїере́ѧ
Михаи́ла, и҆ бы́сть ѻ҆́нъ пе́рвый Митропо́литъ всеѧ̀ Россїи (не то́й
же се Михаи́лъ, ѡ҆ не́мъ же вы́шше воспомꙋ́сѧ, и҆́же Є҆ѵ҃лїе в҆ ѻ҆́гнь
вложивъ, и҆ нескорѣ́вшо ѿ ѻ҆́гнѧ прїи́мъ, ѹ҆вѣ́ри мнѡ́гїѧ ѿ на́рода:
но се и҆́нъ того́ же и҆́мени, послѣ́дный лѣ́ты, ѿ ѻ҆́наго бо пе́рвагѡ
Михаи́ла, до сегѡ̀ дрꙋ́гагѡ прі́иде лѣ́тъ сто и҆ вѧ́щше.) Єще́ же
съ Арїере́емъ с҆ Херсо́на Влади́мїръ по́ѧтъ и҆ сщ҃е́нники мнѡ́гїѧ, и҆
Кли́рики, и҆ Мона́хи. Взѧ́ть же ѿтꙋ́дꙋ и҆ мо́щи Ѻ҆тц҃а Сщ҃енномч҃ника
Климе́нта Па́пы Ри́мскаго, и҆ Ѹ҆ч҃ника є҆гѡ̀ Фи́ва[791]. и҆ ст҃ы́ѧ
И҆кѡны, и҆ Книги, и҆ всѧ́кꙋю ѹ҆тва́ръ Цр҃ко́вный. Поѧ́тъ же и҆ ѻ҆́нагѡ
Анаста́са Протопо́пꙋ, и҆́же стрѣ́лою наꙋ̀чи є҆гѡ̀, ка́кѡ взѧ́ти Херсо́нъ
градъ, и҆ прі́иде Влади́мїръ в҆ Кі́евъ со ра́достїю ве́лїею, славѧ̀ Хр҃та̀

[790] Дѣѧ̀: Ѳ҃.

[791] памѧт є҆го Ноевр: КѢ҃.

Бг҃а, и҆ а҆́бїе нача́ть прилага̀ти тща́нїе, ѡ҆ просвѣще́нїи сто́лнаго гра́да своего́ Кі́ева, и҆ всеѧ̀ Ру́скїѧ держа́вы своеѧ̀.
В҆ нача́лѣ повелѣ̀ Влади́мі́ръ крⷭ҇ти́ти сынѡ́въ свои́хъ, и҆́хъ же и҆мѣ́ѧши двана́десѧтъ ѿ разли́чны҃х же́нъ: И҆зѧсла́ва, Мстисла́ва, И҆росла́ва, Всево́лода, ѿ Рохми́ды Кнѧ́жны Полте́скои. Свѧтопо́лка ѿ Греки́нѣ жены̀ бра́тнеи. Вышесла́ва ѿ Чехи́нѣ Кнѧ́жны. Свѣтосла́ва и҆ Ста́нѣсла́ва ѿ дру́гїѧ Чехи́нѣ. Корни́са и҆ Глѣ́ба ѿ Болга́ринѣ. Брѧчисла́ва и҆ Ѹ҆дисла́ва ѿ и҆́ныѧ нѣ́кїѧ. и҆ крⷭ҇ще́ны бы́ша, ѿ Мнтрополи́та Михаи́ла в҆ є҆дино́мъ и҆сто́чницѣ, (не ѹ҆ бы́вше" Цр҃ко́вѣ в҆ Кі́евѣ по разоре́нїи пре́жды́хъ) и҆сто́чникъ же то" в҆ горѣ̀ на̑ Днепро́мъ, и҆́же ѿ ѻ҆́нагѡ вре́мени, и҆ до нн҃ѣ прослы̀ хреща́тникомъ. Та́же посла̀ проповѣ́дники по всему̀ гра́ду, повелѣва́ѧ, да въ ѹ҆́трїе соберу̀тсѧ все на рѣ́ку̀ (поча́нню и҆з̾ Днепра̀ теку̀щую̀, и҆ па́ки в҆ Днѣ́пръ впада́ющую̀) стари́и и҆ мла́дїи, велицїи и҆ малы́и, бога́тїи и҆ ѹ҆бо́зїи, мужескъ полъ и҆ же́нскъ. а҆́ще же кто̀ не ѡ҆бра́щетсѧ в҆ то̀ вре́сѧ на рѣцѣ̀, той Бг҃у и҆ Вели́кому̀ Кнѧ́зю ѧ҆ви́тсѧ проти́вен. и҆ бы́вшу ѹ҆́тру̀, прі́иде самъ Кнѧзь с҆ Болѧ́ры на рѣ́ку̀, и҆ А҆рїере́и с҆ ни̑м, и҆ вси̑ сщ҃ еннци, и҆ собра́сѧ весъ гра́дъ к҆ рѣцѣ̀, всѧ́каго чи́на и҆ во́зраста, ѻ҆бое́го по́ла безчисле́ное мно́жествѡ, на то̑м мѣ́стѣ

Арк. 453зв. и҆дѣ́же нн҃ѣ Цр҃ковь ст҃ы́хъ Ст҃рто // те́рпецъ Корни́са и҆ Глѣ́ба, и҆ повелѣ́нѡ бысть и҆́мъ ѻ҆де́ждъ совле́кшесѧ вни́ти̑ в҆ во́ду̀, ѡ҆со́бъ мужескому̀ по́лу̀, ѡ҆со́бъ же́нскому̀, старѣ́и́шимъ въ глубоча́и́шаѧ мѣ́ста, малы̑м же близъ бре́га, и҆ стоѧ́ху̀ въ водѣ̀ ѻ҆́вїи до вы́ѧ, ѻ҆́выже до по́ѧса, раздѣ́лишесѧ на полки. сщ҃ еннци же въ Іере́йскихъ ѡ҆блаче́нїѧхъ, стоѧ́ще при бре́зѣ на д҃ска́хъ, наро́чно того̀ ра́ди ѹ҆стро́енныхъ, чтѧ́ху̀ на̑ на́родомъ мл҃и́твы Крⷭ҇ще́нїю ра́ди ѹ҆стро́енныхъ, чтѧ́ху̀ на̑ на́родомъ мл҃и́твы Крⷭ҇ще́нїю подобѧ́ющїи, и҆ и҆мена̀ и҆́мъ нарица́ху̀, коемужду̀ по́лку̀ ѡ҆со́бъ и҆мѧ̀ є҆ди́нѡ. и҆ трѝжды погру́зи́тсѧ и҆́мъ во водѣ̀ велѧ́ту̀, сами́ же возыва́ху̀ надъ ни́ми, И҆мѧ̀ Ѻ҆ц҃ы́ѧ Т҃рцы по чи́ну̀ Крⷭ҇ще́нїѧ призыва́юще. и҆ та́кѡ крⷭ҇ще́нъ бысть ве́сь на́родъ Кі́евскїи, в҆ Лѣ́то бы́тїѧ мі́ра ҂ѕвѵѳ҃. Воплоще́нїѧ же Бг҃а сло́ва в҆ Лѣ́то ЦПѲ. Въ вто́рое же по Крⷭ҇ще́нїи Влади́мі́ровомъ. Смотрѧ́ же Ст҃ы́и Влади́мі́ръ на Крⷭ҇ще́нїи Влади́мі́ровомъ, Смотрѧ́ же Ст҃ы́и Влади́мі́ръ на Крⷭ҇ще́нїе толи́кагѡ на́рода, ра́довашесѧ дх҃омъ, и҆ возве́дъ ѻ҆́чи къ Нб҃си, и҆ ру́цѣ воздѣ́въ рече: Гдⷭ҇и

Бж҃е сотворивый Нб҃о и҆ землю, призри на новокрщ҃еныѧ люди твоѧ, и҆ даждь имъ истинно познати тебе Бг҃а истиннаго, и҆ оутвердѝ ихъ въ православной вѣрѣ, и҆ мнѣ помозѝ на видимыѧ и҆ невидимыѧ враги, и҆ прославѝ въ Рossійскихъ странахъ Имѧ твое Прт҃ое. По крщ҃ен҃іи же народа, абіе Владимі́ръ повелѣ сокрушати идолы, и҆ храмы идоѧскіѧ до ѡ҆снованіѧ разорѧти. Первѣйшаго идола перуна, повелѣ привѧзати коневи за ѡ҆пашъ[792], и҆ влещѝ с҆ горы къ днепру, и҆ приставѝ мужій двана́десѧтъ, да влекомаго идола палицами біютъ. се же сотворѝ не ꙗко ѡ҆щущати идолу каковую болѣзнь, сущу древѧну, бездушну, и҆ нечувственну: но да болшое нанесетъ бѣсу безчестіе. и҆ привлекше къ брегу, воверго́ша в҆ днѣпръ. и҆ заповѣдѧ да нигдѣ припустѧтъ идола того къ брегу, дондеже минетъ пороги ꙗже суть в҆ низъ днѣпра. нижале же порогѡвъ, приверже его вѣтръ и҆ волна по єдину гору велику, ꙗже и҆ до нынѣ перунова нарицаетсѧ. повѣствуетсѧ же и҆ сіе в҆ древнихъ, ꙗко нѣкоего идола инаго вѣрніи ѡ҆цпше, влекоша к҆ днѣпру еже ѡ҆топити его, а҆ друзіи ищѧнѡ дреколіем біѧху того: бѣсъ въ идолѣ аки болѣзнь ѿ біеніѧ терпѧй, кричаше ѕѣлѡ. и҆ воверженъ бы в҆ днѣпро, егда пловаше в҆ низъ, людіе
Арк. 454 иже бѧху невѣріемъ помра // ченны. идуще брегомъ за идоломъ плакахуѡ нем, и҆ звахуѡ глюще: выдибай господарю нашъ ѻе выдибай. сінтъ і выплыви и҆ на брегъ изыди. идол же той, бѣсу движуѡ его, выдибалъ на брегъ, тамѡ, идѣже нынѣ Монастыръ Выдубицкій. но егда невѣрніи хотѧхуѡ взѧти идола. вѣрніи притекше наказаша емуѡ камень, и҆ паки в҆ рѣку вовергше оутопиша, а҆ мѣсто на немъ же выдибалъ бѧше идолъ, ѿ онаго времени прозваниѡ бы выдибичи. нынѣ же выдубичи нарицаемѡ есть. и҆ вси прочіи идолы повеленіем Великаго Кнѧзѧ сокрушенны, овыи въ водуѡ, иныи же въ огнь воверш҃енни быша. Кіевлѧне же елици бѧхуѡ безумныи, тыи видѧше богѡ древныхъ сокрушеніе и҆ погибел, плакахуѡ по нихъ и҆ рыдахуѡ. смысленныи же глахуѡ: разумей є҆ Кнѧзь и҆ Коларе его, вѣдѧ котораго є҆ Бг҃ъ лучшій. ꙗкѡ ѧ҆ще бы добри были сеи вѡзи, не бы повелѣли сокрушати ихъ, ни избрали бы иніѧ вѣры. лучшое избраша. хужшое ѿринуша.

По сокрушеніи же идолѡвъ, и҆ по разореніи идолскихъ храмѡвъ, повелѣ Владимі́ръ на тѣхъ мѣстехъ созидати ст҃ыѧ Цркви. в҆ началѣ

792 к҆ хвостуѡ

созда̀ Цр҃ковь ст҃го Спса, на то҃м мѣ́стѣ и҆дѣ́же бѣ̀ и҆́долъ пе́рꙋнъ,
та́же Цр҃ковь въ и҆мѧ̀ ст҃го Васи́лїа вели́каго, поне́же и҆ са́мъ въ
кр҃ще́нїи ст҃о́мꙋ Васи́лїй нарече́нъ бѣ̀, и҆ и҆́нѣхъ Цр҃квѣ́й мно́жествѡ
повсю́дꙋ ᲂу҆стро̀и. и҆зра́днѣе же потща́сѧ созда́ти Цр҃ковь ка́мѣнꙋ, въ
И҆мѧ̀ Пр҃чтыѧ Бц҃ы, и҆́же послѣ́жде нарече́нна бы́ст десѧти́ннаѧ,
є҆ѧ́ же и҆́нѣ по разоре́нїи ѿ Ба́тїа бы́вшо҃м, ча́сть то́кмѡ нѣ́каѧ
зри́тсѧ, в҆ не́й же повседне́вныѧ соверша́ютсѧ слꙋ́жбы. та Цр҃ковь
ка́ше па́че всѣ́хъ в҆ Кі́евѣ Цр҃квей, въ дни̑ Влади́мі́ровы созда́нныхъ,
во́лшаѧ и҆ и҆зра́днѣ́йшаѧ, Гре́ческими прем҃ры́ми ма́нстеры дѣ́лана,
и҆ всѧ́кими лѣпота́ми преꙋкраше́нна. є҆́й же соверши́вшейсѧ, вні́де
Влади́мі́ръ въ вре́мѧ ѡ҆сщенїѧ, и҆ (ꙗ҆́кѡже дре́вный Соломѡ̀ въ
І҆ерли́мстей ѿ негѡ созда́нѣй Цр҃квѣ) помли́сѧ къ Бг҃ꙋ гл҃а̀: Гдⷭ҇и
Бж҃е, при́зри с҆ Нб҃е̑ и҆ ви́ждь, и҆ посѣти̑ виногра́дъ свои́, и҆ соверши̑ и҆̀,
є҆го́же насади̑ десни́ца твоѧ̀. при́зри на но́выѧ сі́ѧ лю́ди твоѧ̀, и҆́х
же ѡ҆брати́лъ є҆сѝ ср҃ца̑ в҆ ра́зꙋ҃м, позна́ти тебѐ и҆́стиннаго Бг҃а. при́зри
и҆ на Цр҃ковь сі́ю, и҆́же созда́хъ недосто́йный рабъ твои́, въ И҆мѧ̀
Арк. 454зв. Рождшеѧ // тѧ пренепоро́чныѧ Мт҃ре прⷭ҇но Дѣ́вы Бц҃ы. и҆ а҆́ще с҆ вѣ́рою
и҆ ᲂу҆се́рдїемъ помли́тсѧ въ Цр҃квѣ сей̑, ᲂу҆слы́шн мли́твꙋ є҆гѡ,
ѿпꙋсти всѧ́къ грѣ́хъ є҆мꙋ̀, и҆ просѧ́ѧ по́лезнаѧ, подаѧ́ждъ мли́твами
Пр҃чтыѧ Бг҃омт҃ре. Помли́всѧ же Влади́мі́ръ дово́лно, рече: се ѿ всегѡ̀
и҆мѣ́нїѧ мое́гѡ, и҆ ѿ всѣ́хъ градѡвъ мои́хъ, даю́ дасѧ́тꙋю часть, в҆
сі́ю Пр҃чтыѧ Бц҃ы Цр҃ковь, то рекъ, ᲂу҆твердѝлъ писа́нїемъ, и҆ кля́твꙋ
положи́лъ на послѣ́дныѧ, а҆́ще бы кто̀ дерзнꙋ́лъ ѿѧ́ти да́нное ст҃ѣ́й
Цр҃квѣ. ѿ тогѡ̀ вре́мени, прозва́на бы́ сть Цр҃ковь ѻ҆́на, десѧти́ннаѧ,
врꙋчи́лъ же Цр҃ковь тꙋ вышшепомѧнꙋтомꙋ Протопо́пꙋ Анаста́сꙋ, є҆го́
же и҆з Херсо́на приведѐ, и҆ мо́ши ст҃го Климе́нта Па́пы Ри́мскаго
внесѐ в҆ ню̀, и҆ всѧ́кꙋю Цр҃ко́внꙋю драгоцѣ́ннꙋю ᲂу҆тва́рь ѿ Херсо́на при-
несе́ннꙋю, тꙋ ѻ҆дадѐ. приложи̑ же тща́нїе и҆ ѡ҆ ꙋче́нїи кни́жно҃м, сы-
ѡ́въ во свои́х҃, а҆ при ни́хъ и҆ Бола́рскихъ дѣте́й мно́жествѡ, повелѣ
ᲂу҆чи́ти писа́нїѧ Гре́ческаго, и҆ глаго́лскаго (нарица́емаго ни̑нѣ Рꙋ́с-
каго) приста́вивъ и҆́мъ ꙋ҆чи́телей и҆скꙋ́сныхъ. є҆ще́ же и҆ про́стыхъ
люде́й ѻ҆троча́та повелѣ взыма́ти въ ᲂу҆че́нїе кни́жное. ма́тери же
безꙋ́мныи, пла́кахꙋсѧ по дѣ́тѣхъ свои́хъ а҆́ки по ме́ртвыхъ. не то́чїю
же Кі́евъ, но и҆ всю̀ держа́вꙋ свою̀ Влади́мі́ръ свѣ́томъ вѣ́ры ст҃ы́ѧ
просвѣти́ти хотѧ̀, посла въ всѧ̀ гра́ды Рѡссі́ѝскїѧ кр҃ти́ти на́роды,

на нехотѧ́щїѧ же кр҃ти́тисѧ, бо́лшую дань оу҆ставлѧ́ше. и҆ живѧ́ше
Влади́мїръ Бг҃оугодѝнѡ и҆ пра҃вѝнѡ, премѣни́въ дре́вныѧ своѧ̀ о҆бы́чаи в҆
нечестїи̑ бы́вшїѧ. на всѧ́кую же добродѣ́тель наставлѧ́емый бы́сть
че́стною сꙋпру́жницею свое́ю Царе́вною Анною, с҆ не́ю же по за́конꙋ
Хр҃тїа́нскомꙋ живѧ́ше. прочїѧ же пре́жныѧ своѧ̀ же́ны и҆̀же є҆мꙋ
пре́жде Кр҃ще́нїѧ бы́ша, о҆га́тествы оу҆доволи́въ ѿпꙋсти̑, давъ и҆̀мъ
на произволе́нїи, да ка́ждо а҆́ще хо́ще, за и҆́нагѡ мꙋ́жа посѧ́гнетъ.
по первои́ женѣ́ свое́и Рохми́дѣ, дще́рѣ Рогво́лда Кнѧ́зѧ Полте́скогѡ,
и҆̀же бѣ є҆мꙋ̀ па́че и҆̀нѣхъ любезнѣ́йша, в҆ нача́лѣ свое́гѡ ѿ Херсо́на
возвраще́нїѧ посла̀ гл҃ѧ: а҆́зъ прїѧ́хъ вѣ́рꙋ и҆ за́конъ Хр҃тїа́нскїй, и҆
подобѧ́етъ ми є҆ди́нꙋ и҆мѣ́ти женꙋ̀, ю҆̀же и҆̀нѣ поѧ́хъ въ Хр҃тїа́нехъ.
ты́ же и҆зберѝ себѣ̀ ѿ вѣ́можъ мои́х є҆го́же хо́щеши, и҆ сочета́ю тѧ
Арк. 455 є҆мꙋ̀. о҆на́же ѿвѣща̀: є҆да̀ ли // є҆ди́номꙋ тебѣ̀ тре́бѣ є҆ст҆ Нб҃наго
Цр҃ства; мнѣ́ же не тре́бѣ? к҆ семꙋ̀ же бы́ши Кнѧги́нею, ка́кѡ могꙋ̀
стерпѣ́ти, є҆́же бы́ти ми рабо́ю оу҆ слꙋ́ги твое́гѡ? не хощꙋ̀ оу҆́бѡ а҆
и҆́нагѡ мꙋ́жа, но молю̀ оу҆невѣ́сти мѧ̀ Хр҃то́ви твое́мꙋ. сїѧ є҆́и
гл҃ю́щей, сѣдѧ́ше в҆ то̀ вре́мѧ при не́и сы́нъ є҆ѧ̀ Ꙗросла́въ, хромъ сы́й
ѿ рожде́нїѧ свое́го. то́и є҆гда̀ оу҆слы́ша словеса̀ тако́вѧ ѿ ма́тере свое́ѧ
вожлгодарѝ Бг҃а ѡ҆ ра́зꙋмѣ и҆ до́бромъ и҆зволе́нїи є҆ѧ̀, и҆ а҆́бїе здравъ
бы́сть, и҆ нача́тъ ходи́ти, и҆̀же дото́ль не ходи́лъ бѧ́ше. Влади́мїръ
же сꙋгꙋ́о возра́довасѧ: ѡ҆ Рохми́дѣ и҆́кѡ возꙋ́сердствова̀ къ Хр҃тꙋ,
и҆ ѡ҆ сы́нѣ Ꙗросла́вѣ и҆́кѡ и҆́сцѣлѣ нога́ма. и҆ про прїѧ́тїи Кр҃ще́нїѧ
Рохми́да постри́жена бы́сть, въ ст҃ы́й Агг҃лскїй И҆ночества о҆́разъ,
и҆мѧ́же є҆́и нарече́ннѡ Анаста́сїѧ.
Посе́мъ посла̀ Влади́мїръ въ Царѝградъ, къ Ѻ҆тѣ́йшемꙋ Патрїа́рхꙋ
в҆ то̀ вре́мѧ наста́вшемꙋ Се́ргїю, молѧ̀ є҆гѡ̀, да є҆щѐ после́тъ к҆ немꙋ̀
А҆рїере́и и҆ Іере́и, поне́же жа́тва бѧ́ше мно́га, дѣла́телеи̑ же ма́лѡ,
мнѡ́зи бо Рѡссі́йстїи̑ градѡ́ве треова́хꙋ просвѣще́нїѧ, люді́и же в҆
Рꙋ́сѣхъ ко дꙋ́ховномꙋ чи́нꙋ оу҆до́бны є҆щѐ не дово́лнѡ бѧ́ше, недавно
бѡ в҆ ни́хъ кни́жное оу҆че́нїе нача́тсѧ. пристла̀ оу҆́бѡ Ѻ҆тѣ́йшїй Па-
трїа́рхъ Се́ргїй ѿ Гре́к Є҆пп҃а Іѡаки́ма Херсонѧни́на, и҆ и҆́кыѧ с҆ ни́мъ
Є҆пп҃ы. и҆ Пресвꙋ́тер҃ѡвъ нема́ло. поѐмши оу҆́бѡ Влади́мїръ прише́дшїѧ
к҆ немꙋ̀ Є҆пп҃ы, по́и́де с҆ ни́ми в҆ зе́млю слове́нскꙋ, въ стра́нꙋ залѣ́с-
скꙋю, въ о҆́бласть Ро́стовскꙋю и҆ Сꙋ́ждалскꙋю. и҆ поста́ви на̀ рѣко́ю
Клѧ́змою гра́дъ, и҆ наречѐ тогѡ̀ пе́рвымъ свои́мъ и҆́менемъ

Владимїромъ, и созда в немъ Цркоовь Прчтыѧ Бцы, и повелѣ крстити людей всюдꙋ, и Цркви созидати, и даде имъ Еппа. ѿтꙋдꙋ ше в Ростѡ, созда Цркоовь древѧнꙋ, и даде Еппа. потомъ въ великїй Новъградъ прїиде, и посади в немъ Іоакима Херсонѧнина Архїеппомъ. той Арїеппъ раздрꙋши тамѡ идола перꙋна, подобна бывша Кїевскомꙋ, и повелѣ ѡцѣпивше тогѡ влещи в рѣкꙋ Волховъ, инѣхъ же мꙋжїй приставити влекома идола палицами бити, на болшое демонꙋ порꙋганїе. демонъ же в идолꙋ жителствовавый, начатъ велегласнѡ аки велми болѧй возывати: оꙋвы оꙋвы, горе горе, ꙗкѡ впадохсѧ в

Арк. 455зв. рꙋцѣ сихъ немлтивыхъ члвѣкѡвъ, иже мѧ // вчера, ꙗкѡ бога почтахꙋ, нынѣ же поликаѧ ми зла нанесѡша, оꙋвы оꙋвы. людїе же привлекше его бїема на мо, врынꙋша в рѣкꙋ Волховъ, и абїе въ глꙋбинѣ погрѧзе. и по малѣ восплы ꙗвисѧ ѿ воды, и противꙋ рѣки поплове. Єдинъ же ѿ народа члвѣкъ верже нань палицею. а идолъ тꙋю же палицꙋ похитивъ верже на мостъ, и поразн нѣкїѧ ѡ тѣхъ, иже в єзꙋмїи своемъ жалѣахꙋ по немъ, и паки возывалъ погрѧзе и погнѣ съ шꙋмо. Владимїръ же стый, и прочїѧ нарочиныѧ державы своеѧ грады прошедъ, и всюдꙋ народы крстивъ, и Цркви создавъ Еппыже и Пресвꙋтери жити оꙋстроивъ, и многꙋю пользꙋ всей земли Рꙋстїй содѣлавъ, возвратисѧ в Кїевъ столный градъ свой, и раздѣли землю Рꙋскꙋю на двана́десѧтъ Княженїй, двана́десѧти сынѡмъ своимъ. Въ первыхъ старѣйшагѡ сына своегѡ Вышеслава, посади въ великомъ Новгородѣ, Изѧслава в Полоцкꙋ, Свѧтополка в Тꙋровѣ. Ꙗрослава в Ростовѣ. оꙋмершꙋ же Вышеславꙋ въ великом Новгородѣ, на єгѡ мѣсто приведе из Ростова Ꙗрослава, а в Ростовѣ посади Бориса. Глѣба же в Мꙋроми. Свѧтослава въ Древлѧнѣхъ. Всеволода въ Владимїрѣ. Мстислава в Тмꙋтороканѣ. Станѣслава в Смоленскꙋ. Брѧчислава на волыню в Лꙋцкꙋ. Сꙋдислава в Псковѣ. и заповѣда имъ крѣпкѡ єже жити в любвѣ и согласїи, и єже не ѡбидити дрꙋгъ дрꙋга, ни приступати предѣлѡвъ комꙋждо ѡпредѣленныхъ, но всѧкомꙋ своего Княженїѧ оꙋдѣломъ довольствоватисѧ. не мнѣїже заповѣда и сїе, да всѧкъ во Княженїи своемъ оꙋмножаетъ славꙋ Хрта Бга, и ищетъ спнїѧ дшъ члчкихъ, невѣрныѧ въ вѣрꙋ приводѧ, и Цркви созидѧ. чесо ради всѧкомꙋ даде Еппа и Пресвꙋтери, и такѡ ѧ оꙋстроивъ, и на Княженїѧ ихъ разславъ,

самъ пребыва́ше в҃ Кі́евѣ, оу́же ста́ръ сы́й, и҆ прилежа́ше до́брымъ дѣ-
ла́мъ, Цр҃кви̑ и҆ Мн҃тырѝ строѧ̀, и҆ оукраша́ѧ, и҆ мл҃тыню неѡ҆ск҃ꙋ
всѣ́м подава́ѧ, и҆ тра́пезы и҆зо́лныѧ в҃ дворѣ̀ свое́мъ ни́щихъ ра́ди,
ча́сто поставлѧ́ѧ. а҆ и҆̀же бѧ́хꙋ не́дꙋжныи, ни могꙋ́щїи до́йти̑ дворѧ̀
Кнѧжа́гоу, тѣ́мъ на возѝлахъ всѧ́кꙋю пи́щꙋ и҆ пи́тїе посыла́ше.
и҆мѣ́ѧше же ми́ръ и҆ любо́въ съ ѻ҆́кретными (sic!) Госꙋда́рствы, съ //
Арк. 456 По́лскимъ, съ Ꙋго́рскимъ, и҆ с Це́скимъ, преста́въ ѿ бра́нїй, съ
е҆ди́ними то́кмѡ Печенѣ́гами е҆мꙋ̀ ра́ть быва́ше, но побѣжда́ше
(ꙗ҆́кѡже и҆ дре́вный Кѡнстанти́нъ) сопроти́вныѧ си́лою І҃ис Х҃вою.
то́льже бѧ́ше ми́лостивъ, и҆ милосе́рдъ ст҃ы́й Влади́мїръ, ꙗ҆́кѡ и҆
ѕлы́хъ чл҃вѣ́кѡвъ, ка́зни досто́йныхъ, не оу́скорѧ́ше погꙋлѧ́ти, а҆́ще
и҆ за вели́кꙋ винꙋ̀. тогѡ ра́ди оу́множи́лисѧ бѧ́хꙋ ра́бѡ́нницы, та́тїе,
и҆ прѡ́чїи всѣ́хъ ѕѡ́лъ дѣла́телїе. и҆ гл҃а Митрополи́тъ съ ста́рци къ
Влади́мїрꙋ: почто̀ Кн҃же ѕлы́хъ не казни́ши? ѻ҆́нъ же рече̑: боѧ́сѧ
грѣха̀. Митрополи́тъ же и҆ ста́рци рѣ́ша: ты поста́вленъ е҆сѝ ѿ Бг҃а
Властели́нъ, на наказа́нїе ѕлымъ, на ми́лостѝ же до́рымъ, досто́итъ
оу́бо тебѣ̀ казни́ти ѕлы́хъ съ и҆спыта́нїемъ, а҆́ще бо не казни́ши
ѕлыхъ, то вѣ́ждь ꙗ҆́кѡ до́брымъ ѕлѣ̀ дѣ́еши, поне́же твое́гѡ ра́ди,
нерадѣ́нїѧ оу́множа́ютсѧ ѕлы́и на па́кость до́брым. но погꙋ́би ѕлы́хъ,
да до́брїи в҃ ми́рѣ жителствꙋю́т. За сегѡ̀ вели́кагѡ Кн҃зѧ, прі́иде
пе́рвое в҃ Кі́евъ прп҃бный ѻ҆́ц҃ъ на́шъ А҆нто́нїй, ѿ ст҃ыѧ А҆дѡ́нскїа
Горы̀, и҆ всели́сѧ в҃ пещерꙋ Варѧ́жскꙋю, на̑ Днѣпром близ̀ Кресто́ва
оу́рочища. Посе́мъ прикли́жашесѧ бл҃же́нное сконча́нїе ст҃о́мꙋ
Влади́мїрꙋ, но пе́рвѣе сꙋпрꙋ́га е҆гѡ̀ вели́каѧ Кн҃ги́нѧ А҆нна Царе́вна
Гре́ческаѧ, вино́вна бы́вшаѧ просвѣще́нїѧ всеѧ̀ земли̑ Рꙋ́скїѧ, и҆ то́ль
е҆зчисле́нныхъ дш҃ъ лю́дскихъ спасе́нїѧ, за три̑ лѣ́та пре̑ е҆гѡ̀ кончинѡ́ю,
преста́висѧ къ Гдꙋ. Не мно́гимъ же вре́менем пре̑ свонмъ к Бг҃ꙋ ѿше́с-
твїемъ Влади́мїръ ст҃ы́й, призва̀ к҃ себѣ̀ сн҃а своегѡ Борѝса, любе́зенъ
бо е҆мꙋ па́че и҆нѣ̑ бѧ́ше. в҃ то́ же вре́мѧ прилꙋчи́сѧ и҆ Свѧтопо́лкꙋ
прі́йти̑ в҃ Кі́евъ, и҆ возвѣще́ннѡ бысть Влади́мїрꙋ, ꙗ҆́кѡ Печенѣ́зи
на Рꙋ́сь грѧдꙋ́тъ. а҆ поне́же самъ Влади́мїръ не можа́ше и҆зы́йти̑
проти́вꙋ Печенѣ́гоувъ, бо́ленъ бо оу́же бѧ́ше, тогѡ ра́ди посла̀ в҃
мѣ́стѡ себѣ̀ сн҃а Борѝса, съ всею во́инскѡю си́лою. и҆ нача́ть дн҃ь ѿ
дне̑ и҆знемага́ти тѣ́ломъ, а҆ Свѧтопо́лкъ не ѿхожда́ше ѿ Кі́ева,
жды́й, и҆ли па́че жела́й кончины̑ ѻ҆́чей. и҆ болѣ́въ Влади́мїръ дни̑

довóлны, и҆ всѧ̀ кончинѣ̀ Хр҃тїанстей подобáющаѧ соверши́въ, в҆ дóбромъ и҆сповѣда́нїи, предаде̑ пр҃вную свою̀ дш҃у в҆ Рꙋцѣ̀ Бж҃їи, Мц҃а Ї҆ю́лѧ в҆ пѧтнадесѧтый дн҃ь. В҆ лѣтѡ̀ бы́тїа мі́ра ҂ѕфкг, (по // числе́нїю ст҃гѡ Не́стѡра Лѣтопи́сца Пече́рскагѡ) Воплоще́нїѧ же Бг҃а
Арк. 456зв. Сло́ва ҂аѳі. Та́кѡ сконча́сѧ ст҃ы́й вели́кїй Кн҃зь Влади́мі́ръ, наре́ченный въ ст҃о́м Крще́нїи Васи́лїй, пребы́въ на вели́комъ Кн҃же́нїи Кі́евскомъ (прише́дши и҆з̾ вели́кагѡ Но́вгорода) лѣ́тъ три́десѧтъ пѧ́ть, пре̑ Крще́нїемъ ѡ҆́смъ лѣ́тъ, по Крще́нїи двадесѧтъ седмъ лѣтъ, и҆ нѣ́коликѡ Мц҃е́й, въ два́десѧт же ѡ҆́смое лѣ́тѡ, сконча́сѧ. Возра́довасѧ же властолю́бецъ Свѧтопо́лкъ ѡ҆ ко̑нчинѣ̀ о҆ц҃е́й, хотѧ̀ похити́ти Престо́лъ вели́кагѡ Кнѧже́нїѧ, но и҆спе́рва таѧ́ше смр҃ть є҆гѡ̀, та́же ᲂу҆тай́ти невозмо́гъ, принесе въ Пр҃чтыѧ Бц҃ы Цр҃ковь десѧти́нную. и҆ ст҃еко́шасѧ всѝ Кі́евлѧ́не, и҆ ѡ҆́крестныи, к҆ чтномꙋ є҆го̀ тѣ́лꙋ, дх҃о́вныи и҆ мі́рстїи, пла́чꙋще и҆ рыда́юще ꙗ҆́кѡ по о҆ц҃ѝ своемъ, и҆ ходота́и спсе́нїѧ, и҆ сотворѝша є҆мꙋ̀ погребе́нїе сла́вное, и҆ в҆ то́й же Цр҃квѣ созда́нной ѿ него̀, в҆ гро́бѣ мра́морнемъ положѝша. та́же и҆ па́мѧть є҆го̀ празнова́ти ᲂу҆ста́вѝша ꙗ҆́кѡ ст҃го и҆ А҆пл҃ѡмъ ра́внагѡ, всю зе́млю Рѡссі́йскꙋю просвѣтѝвшагѡ ст҃ы́мъ Крще́нїемъ[793]. а҆́ще бо кто̀ є҆ди́нагѡ грѣ́шника ѡ҆брати́тъ ѿ заблꙋжде́нїѧ, и҆ и҆зведе́тъ че́стное ѿ недосто́йнагѡ, бꙋ́детъ ꙗ҆́кѡ ᲂу҆ста̀ Бж҃їѧ: ко́лми па́че толи́кїѧ грѣ́шникѡвъ не зна́вшихъ Бг҃а на́роды, ѿ па́гꙋбныѧ пре́лести и҆дѡлскїѧ къ Бг҃ꙋ ѡ҆брати́вый, и҆ ѿ недосто́йныхъ досто́йныѧ Бг҃ꙋ содѣла́вый, ꙗ҆́кѡ Бж҃їѧ ᲂу҆ста̀ ѡ҆брѣте́сѧ, и҆ съ Ст҃ы́ми вчини́сѧ въ Цр҃твїи Цр҃та̀ Бг҃а нѡ́шегѡ, є҆мꙋ̀же съ О҆ц҃емъ и҆ Ст҃ы́мъ Дх҃омъ ч҃ть, сла́ва, блгр҃е́нїе и҆ поклоне́нїе, нн҃ѣ и҆ прн҃ѡ и҆ въ вѣ́ки вѣкѡ́мъ, А҆ми́нь.

В҆ которо́е лѣ́то преста́вилсѧ Влади́мі́ръ ст҃ы́й, несогласꙋ́ютъ Лѣтописа́тели: Мц҃ѡсло́вы Моско́вскїи и҆ Кі́евскїй гл҃ютъ[794], ꙗ҆́кѡ в҆ лѣ́то ве́ста мі́ра ҂ѕфкд (Воплоще́нїѧ же Хр҃то́ва ҂аві[795]) Сѵно́ѱїсъ Пече́рскїй печа́тный согласꙋ́ѧ с҆ По́лскимъ Лѣтопи́сцем. преставле́нїю

[793] Ї҆ерѡ: є҆і.

[794] Порівн.: “Полуустав или правило истинного христианского жития, содержащий в себе Псалтырь, Часослов и Месяцеслов и проч. различные молитвы и каноны. – К., 1643” або його перевидання 1672 року.

[795] Порівн.: Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – М. ; Л., 1962. – Т. 2. – Стб. 115-116; Густинская летопись // ПСРЛ. – СПб., 1843. – Т. 2. – С. 261.

Владимі́рову полага́ютъ лѣ́то ҂ѕфкє. Рожества̀ Хва̀. ҂аз҃і. а҆ ст҃ый Не́сторъ Пече́рскїи пи́шетъ ꙗ҆́кѡ в҆ лѣ́то ҂ѕфкг҃. (Воплоще́нїѧ Бж҃їѧ ҂аєі҃) и҆ є҆́ст҃ достовѣрнѣ́йшѡ Не́сторова лѣтописа́нїе, є҆же и҆звѣ́стꙋетсѧ ѿсю́дꙋ: пи́шетсѧ ѡ҆ ст҃о́мъ Корни́сꙋ (ѡ҆ є҆го́же страда́нїи Істо́рїа положи́сѧ Мла̀ї Мц҃а въ в҃ день, ꙗ҆́кѡ по смр҃ти ѻ҆ц҃а є҆гѡ҃ Влади́мїра ст҃гѡ, того́же лѣ́та ᲂу҆бі́енъ бысть, Мц҃а Ію́лѧ въ кд҃ день Неде́лный. а҆́ще числѡ̀ Ію́лїевѡ два́десѧтъ четве́ртое тогда̀ ба́ше днем́ Неде́лнымъ, то в҆ ѡ҃ный го́дъ ба́ше в҆ рꙋцѣ лѣ́то є҃. лите́ра Паса́лнаѧ т, а҆ ѿ созда́нїа ми́ра лѣ́то ҂ѕфкг҃. (Воплоще́нїа же
Арк. 457 аєі҃.) а҆́ще же бы не в҆ то́й // годъ былѡ̀ ᲂу҆бі́енїе ст҃гѡ Корни́са, то неприлꙋчи́лосѧ бы Ію́левꙋ числꙋ̀ двадесѧ́тъ четве́ртомꙋ бы́ти днемъ Неде́лнымъ. ꙗ҆́кѡ по то́мъ лѣ́тѣ, бѣ́ лите́ра паса́лнаѧ і҆ вы, вꙋ́цѣ лѣ́то з҃. а҆ двана́десѧтъ четве́ртое числѡ̀ Ію́левѡ бѣ̀ Вовто́рникомъ а҆ не Недѣ́лею. та́кожде и҆ в҆ пре̑и҆дꙋ́щій годъ то́е числѡ̀ бѣ̀ не Неде́лю но Сре́дою. ᲂу҆́бо ст҃ый Не́сторъ паче ꙗ҆́нѣхъ и҆стини́ствꙋетъ.

В҆ Мц҃ісло́вахъ Моско́вскомъ, Кі́евскомъ, Льво́вскомъ, и҆ в҆ про́чїихъ, напи́сано, ꙗ҆́кѡ ст҃о́й Влади́мїръ преста́висѧ въ Ца́рствѡ Гре́ческагѡ Царѧ̀ Міха́ила пе́рвагѡ, но нѣ́сть та́кѡ, пе́рвый бо Міха́илъ пре̑бѣ́ра̀ Влади́мїра мно́гими лѣ́ты. и҆ дрꙋ́гїи того́жде и҆́мени Гре́ческїи Ца́рїе пре̑ Влади́мїромъ бы́ша, и҆́хъ же здѣ̀ вѣ́данїѧ ра́ди воспомане́мъ порядꙋ:

В҆ лѣ́то бы́тїа ми́ра ҂ѕткн҃. Воплоще́нїѧ Хр҃то́ва ѻок҃. по Царꙋ̀ Лвꙋ̀ А҆рмени́нꙋ в҆ Гре́цѣхъ, прїѧ́тъ Ца́рствѡ Міха́илъ дрꙋ́гїй, прозыва́емый Ва́лкомъ и҆ли Тра́блїй.

В҆ лѣ́то мробы́тїа ҂ѕтн҃. Хр҃то́ва же Воплоще́нїѧ ѡмв҃. по Царѣ̀ Ѳеофі́лꙋ Иконобо́рцꙋ, въ Гре́цѣхъ наста̀ сынъ є҆гѡ̀ Міха́илъ, тре́тїй тогѡ̀ и҆́мени съ Ма́терїю Ѳеодѡ́рою.

А҆ ст҃ый Влади́мїръ по тѣ́хъ трі́ехъ Міха́илахъ мно́гимъ лѣ́тамъ прише́дшимъ бы́въ, преста́висѧ (ꙗ҆́кѡже пре̑рече́сѧ) в҆ лѣ́то мі́росозда́нїѧ ҂ѕфкг҃. Рождества́же Хр҃то́ва аєі҃. ᲂу҆́бо не въ Ца́рствѡ Міха́ила пе́рвагѡ, разѣ̀ бы въ Ца́рствѡ Міха́ила четве́ртогѡ, прозивлемагѡ Пафлагѡ́на, и҆ Ка́тлакта: но и҆ то́й не въ дни Влади́мі́ровы бѣ̀, но по смр҃ти, наста̀ бо в҆ лѣ́то бы́тїа ми́ра ҂ѕфмв҃, Хва̀ же Воплоще́нїѧ в҆ лѣ́то ҂ѧлд. неразсмотри́телнѡ ᲂу҆́бо в҆ Мц҃ісло́вахъ полага́ютъ сконча́нїе Влади́мі́ровѡ въ Ца́рствѡ Міха́ила пе́рвагѡ.

Житіє 7

Пізнє українське проложне житіє святого Володимира[796]

Цю редакцію В. Перетц вважає першою спробою створення відмінного українського тексту (адже, подібно до інших російських істориків, давні українські пам'ятки він відносить до абстрактно "дрєвнєруськіх"). Датує він його створення XV–XVI ст.[797] *Згідно з його студіями, новою інформацією, наведеною тут, є тільки інформація про поганських богів, яка взята з літописного тексту, а всі інші правки "не стосуються суті розповіді й мають виключно стилістичне значення"*[798]*. Ми, зі свого боку, зазначимо, що, дійсно, у тексті не містяться ті численні особливості, які характерні для всіх чи частини цитованих вище пам'яток. Безперечним поступом вперед у редагуванні житія є його адаптація до "простої мови". В. Перетц зазначав: "Переклад зроблений невміло, як перекладали тоді, коли ще не були відпрацьовані способи перекладу і твердо встановленої термінології, що також вказує на XVI ст."*[799]

Можна припустити, що Житіє, дійсно, створене до інших пізніх українських переробок, або ж його автор, локалізований у Білорусі, не знав про них.

Мѣсяца июля 15. Успеніе блаженнаго кназя Володімеря, крестившаго Рускую землю

Был убо Володимер сын Святославль, от поколення варажского; первей же ку болваном великие офѣри чинил по отцовскому приказаню; по тым, як восхотел господь бог собрати людей много, наполнил ласку святого духа и востав, як от сна от лю-

---

[796] Опубліковане В. Перетцом (С. 76-78) за рукописним прологом XVII ст. з Рум'янцівського зібрання РДБ № 325. У В. Перетца назване "українським проложним житієм Володимира".

[797] *Перетц В. Н.* Исследования и материалы по истории... – С. 31-37.

[798] Там же. – С. 36.

[799] Там же. – С. 35.

того, и богу служил своему; и послал по всих краех, пытаючи законов, як веруют. И умиловал святую вѣру греческую, як свечу на лихтару, [и рече] в собе: “Тое учиню: пойду у землю их и буду пустошити месты их, и знайду у них учителя”. Который умыслил, той и сотвори, и пошол воевати, взял Корсюн и посла к цару кгрецкому просячи, “абы взял сестру твою за себе. А ежели не даси, то учиню замку твоему, як и тому учинил”. Он же отписал, рекл: “Немаш тут такого обычая, жебы христианы *Арк. 870зв.* за погане // отдавати.

А ежели охрестисся, то возмеш сестру мою за себе и еще болш царства небесного”. И мовил Володимер: “Добре, я так учиню; пришедши от тебе с царицою твоею, да крестит мя”. В том же часе Володимер впал был в недуг обема очима в слепоту. И рекла царица Анна, пославши до него с таким словом: “Царю Володимере, ежели не охрестишся, то не збудеш тое слепоты”. А он рекл: “Окрестите мя, бо я на тое сам закрашаю”. Потом коли охрестился, учинило се чудо великое: увышол он во святую купель и проглянул очима и бывши як бы николи не было слепоты, хвалил господа бога за такое добродейство; просвѣщон был волею всѣх бога и веселился.

Пришол до Киова и побил уси боги свое, Перуна, Хорса, знову бог его был Мокош, и потом вся боги побил и у Днепру потопил. Малыя и великия киями почали бити, а они ревли, як волы, и плынули у верх воды. И дети малыя каменем его затопили. И потом возвал всих много людей и заказал им, абы ишли крестити́ся, назначил им день и то им приказал: “Ежели хто не найдется утро на реце, то будеть противным мне”. И сышолся весь град, всяк возраст мущинский и женский и малых детей, сышлисе на реку Почайну и младенцы на верху воды стояху, одны до пояса, другия брядят. А священики на брегу стоят, молитвы отправуют над крестимыми, и оттуль наречеся мѣсто святое, где тепер царство небесное церкви святых мученик Туровѣ, поиман был первый ходотай нашему спасению.

Володимер же поглянул на небо, помолився за христианы, рекл: “Боже, который сотворил небо и землю, узгляни на новоокрещеныя люди тыя и дай им вѣдети тебѣ, истиннаго бога, и той утверди их во правовѣрную вѣру, и мне, господи, помози на сопротивныя, и надѣюся на твою державу, покору блюзнерство

Арк. 871 поганское”. И казал людем ставити // церкви по всим градом и селом, и сам збудовал церкву святыя богородица и украсил мудре. Пребыв же неколико лет и почал хореть и преставився ку господу богу мѣсяца июля 15 дня. Тѣло его положили в церкви пресвятыя богородица, которою он збудовал; и жаловали его вси люди, шляхта думъныя яко отца, люди яко заступника, сироты як помощника и кормителя.

Але як тебе маем по достоянию хвалити, сотворшаго дѣла равно апостолом святым? Хвалит бо обою Рим, земля папежская, Петра й Павла апостола, и наша Иоанна богослова, Египетская Марка евангелиста, Антиохенская Луку, Греческая Андрея, Московская сторона и вся Бѣлая Русь тобе же, княже, Володимера, яко господня апостола; молебными пѣсньми память твою празднуем, похвалныя вѣнца приносим ти и мовим: “Радуйся, блаженный Володимере, принял венец от руки вседержителя бога. Радуйся, святая голова, вож и учитель наш, през которого свѣт правдивый познали християни благочестивии, которому от нас нехай будет похваление за такия справы на честь и на хвалу во тройце едино славимому во безначалныя вѣки вѣком. Аминь”.

Адаптації до сучасної української мови

Повість про блаженного і великого князя Володимира Святославича, внука Ігоревого, самодержця преславного всієї землі Руської й численних держав царя і пана, котрий просвітив Святим Хрещенням всю землю Руську

Коли Благозволив Бог відвідати і <…> своїх у темряві й тіні смертній, що сиділи оковані ницітю невідання Істинного Бога, і жадаючи наситити <…> свої блага. Виріс паросток добродійства <…> великого серед князів златоточивого Володимира. Якщо і посеред терня на <…> і при шляху битому однак Благодаттю Духа Святого осяяний, <…> і величний глас принести свої труди Святій Трійці, і незліченних привести до пізнання Істинного Бога. Вірно був названий Володимиром. Хотів бо володіти світом, і всі кумири ідольські жертвенною кров'ю наповнені, що повітря димами своїми оскверняли. Їхній же сморід скрізь розливався. І сильні благовоння (довелося) використати (Володимиру) з поміччю Божою. Замість бісівських жертв Безкровна нині і пренепорочна скрізь аж донині приноситься Богу Вседержителю і замість (?) смердючих димів пахощами всі вірні опахчені кадилом. Таким благим заступником був нам великий Володимир, про котрого слово скажемо.

Сей благовірний князь Володимир народився від кореня царського отця Святослава Ігоревича, матері благородної і знатної якоїсь на ім'я Малуша, котра в домі блаженної великої княгині Ольги всім правувала року 6478. Обоє в спокусі ідольській <…> тоді перебували, і без шлюбу зляглися. Як виріс Володимир, Святослав, великий князь, дітей своїх по князівствах розсаджував: старшого Ярополка посадив у Києві, Ольга – у Деревах, у Вручеві. У той час прийшли посланці з Великого Новгорода,

просячи собі князя у Святослава. І діти його не хотіли з ними їхати. І кажуть новгородці: "Якщо ви не підете до нас, то знайдемо собі князя". І каже їм Святослав: "Виберіть собі з-поміж моїх синів, кого хочете". І відмовилися Ярополк і Олег. І каже Добриня новгородцям: "Просіть собі Володимира, найменшого, собі за князя". (Була бо Малуша сестрою Добриненою, батько ж їхній був Малко лубчанин, і був Добриня дядьком Володимиру). І кажуть новгородці князю Святославу: "Дай нам Володимира княжити". Новгородці ж, узявши князя Володимира з собою і Добриню, вуя Володимирового, пішли до Новгорода. І раді були новгородці. Князював же він впродовж певного часу. Князь Ярополк по смерті батька свого, великого князя Святослава, за наущенням Свентельда, воєводи свого, вбив брата свого, князя Овруцького Ольга в Овручі. Почув же великий Володимир у Новгороді, що Ярополк Ольга вбив, злякався, аби й самому не бути вбитим, – втік за море. Ярополк же, почувши, що Володимир втік із Нового города, посадив своїх намісників у Новгороді. І став володіти один на Русі. Прийшов по тому Володимир із Замор'я з варягами до Новгорода. І каже намісникам Ярополковим: "Йдіть до брата мого Ярополка і кажіть йому – ось Володимир йде на тебе, приготуй воїв своїх битися". І сів Володимир знову в Новгороді Великому і послав до Роволда[800] полоцького князя, говорячи: "Хочу, аби дав мені доньку свою за жону". Той же запитав доньку свою: "Чи хочеш за Володимира". Вона ж не схотіла, говорячи: "Ярополка хочу". І прийшли слуги Володимирові, оповідаючи йому всю мову Рогнідину, доньки Рогволдової, князя Полоцького. Володимир же зібрав воїв чисельних – варягів, слов'ян, чудь, кривичів – пішов на Рогволда. У цей час хотіли Рогніду вести за Ярополка. І прийшов Володимир на Полоцьк, і вбив Рогволда, і Давида, сина його[801], а доньку його Рогніду взяв за дружину собі. І посадив у Полоцьку своїх намісників. А сам пішов до Києва на брата свого Ярополка з чисельними воями. І Ярополк, не мігши стати проти нього, втік із града Києва, і затворився у граді Родні на Росі. І звідти був обманом викликаний Ярополковим воєводою Блудом до Володимира й забитий двома варягами. Почав жити Володимир у Києві. І поставив ідолів на пагорбі за двором теремним. І витесав Перуна дерев'яного, а голову – срібну, а вус золотий. Й інших ідолів: Харя, Дажба, Сима, < ? > Мокош. І жертви здійс-

[800] Так в оригіналі.

[801] Так в оригіналі: "и҆ дѣдꙋ сн҃а є҆го". Явна помилка переписувача, оскільки в літописному тексті тут говорилося про двох синів Рогволда.

нювали їм усі люди, називаючи богами. Приводили синів своїх і доньок, і жертви приносили бісам. І ці оскверняли землю свою требами чисельними. І осквернилася кров'ю земля руська і пагорб той. Однак Преблагий Бог, не бажаючи смерті грішників, і не лишаючи людей Своїх, котрі перебували у звабі диявольській, за яких вилив Пресвяту кров Свою. На тому пагорбі нині церква стоїть святого великого Василія, про що пізніше скажемо, нині ж до попереднього повернемося. Великий Володимир, княжачи в Києві, самодержцем був всієї землі Руської. Добриню Маковича, дядька свого, посадив у Новому городі. Поставив (той) ідола Перуна над рікою Волховом, і приносили жертви йому люди новгородські, як Богу. І був Володимир переможений хіттю жіночою, і народив чотирьох синів: Ізяслава, Ярослава, Мстислава, Всеволода, і двох доньок: Предславу, Доброславу. Від грекині – Святополка. Від чехині – Вишеслава. Від другої чехині – Святослава, Станіслава, Судислава, Болеслава. А від царівни грецької Анни – Бориса і Гліба. І землю свою розпоширив, звитяжаючи чисельні землі й під свою владу підбиваючи. Пішов у землю Ляську і взяв міста: Перемишль, Червен. І підкорив собі. І наклав на них данину від плуга, як батько його брав. По тому Володимир пішов на ятвягів, і землю їхню захопив. І прийшовши до Києва, творив жертви ідолам за перемогу, разом із боярами і з людьми своїми. І кажуть старці й бояри: "Метнемо жереб на синів і доньок наших. Та на кого ляже доля – того заріжемо отрока чи дівчину на жертву богам нашим. І був один чоловік Божий, варяг, християнин, котрий мешкав у Києві. Двір же його був, де нині церква Пресвятої Богородиці Успіння Десятинна, яку пізніше збудував Володимир. Варяг же той прийшов з греків, із Царгорода, з сином своїм Іоанном. Мешкаючи в Києві, тримав у тайні Віру Християнську. Був же син його малий, красний душею і тілом. І на нього лягла доля, заздрістю дияволовою. Не терпів бо диявол, владу маючи над усіма, бачити Віру Христову. А цей був мов скіпка в серці. І намагався знищити (його) окаянний, не змігши щось йому сотворити, напустив на нього злих людей. І кажуть погани йому: "Випав жереб на сина твого. Обрали бо і возлюбили його боги наші собі, щоб принесли в жертву". І каже варяг: "Не є то богами, а дерево витесане і бездушне. Нині є, і помалу (ж) зогниє. Не їдять бо сі, не п'ють, не говорять, а є справою рук людських, зроблені з дерева сокирою і ножем. А Бог є один на Небесах. Йому служать греки і поклоняються. І в Ім'я Господа Ісуса Христа, Сина Божого, хрещені єсмо, Котрий сотворив небо і землю, сонце, зірки і людину. І дав

їй жити на землі. А ваші боги нічого не сотворили, а самі вами зроблені. Не дам сина свого бісам!" Послані ж повідали людям. Ті ж, посатанівши, взяли зброю, прийшли на нього, і розламали двір навколо нього. Той блаженний мученик стояв на сінях з сином своїм. І кажуть йому: "Дай нам сина свого, аби віддали на жертву богам нашим". Він же каже: "Якщо є богами, то з-поміж себе бога пришлють, щоб прийшов і взяв сина мого. Ви ж чому так піклуєтеся про них?" Вони ж негайно кликнули, і підсікли під ними сіни. І так убили їх обох, які сповідували себе християнами. І прийняли Вічне Життя. За Святу Православну Церкву замордовані бувши, вінець мученицький прийнявши, зі святими мучениками і праведниками радіють. І ці були першомучениками в Руській землі, кров'ю своєю мученицькою землю обагривши, основу незнищенну заклали Святої Непорочної Віри. Про тіла ж їхні святі не знає ніхто, де покладені були. Були бо тоді люди невігласи погані. І диявол радів цьому, не знаючи, що близька його погибель. Так бо і раніше старався погубити рід християнський, і прогнаний Хрестом Чесним, і у <…> землях. Вважав окаянний, що тут є йому житло. Тут бо апостоли не проповідували, пророки не пророкували. Не знав, що сказав Пророк: "Назову народи моїми любимими"[802]. Про апостолів же сказано: "По всій землі розійшлася вість їхня, і до кінця Всесвіту мова їхня"[803]. Однак не зневажив Господь і апостольським відвіданням колись порожню землю російську. Бо прийшов Первозванний учень апостол Андрій, брат святому верховному в апостолах Петру з учнями своїми до гір київських. І на них хрест поставив і благословив місце сіє, де нині – преславний град Київ. Звідтіль на всю землю руську ангельське благословення, мов промені сонячні розсіяли і вчення ангельське, немов труби, возгласилося повсюди. Їхнім же вченням перемігше супротивника-врага, підминаючи його під ноги, як же і ці святі першомученики руські, першими згадаю тих, врага посоромили і вінці мученицькі прийняли на Небесах. Ми ж до попереднього повернемося. Володимир же пішов на радимичів. І був у нього воєвода Вовчий Хвіст. І послав Володимир перед собою Вовчого Хвоста. І зустрів їх на ріці Піщані. І переміг радимичів Вовчий Хвіст. Тому ж русини докоряють радимичам, кажучи: "Піщанці від Вовчого Хвоста тікають". Були ж ра-

[802] Можливо, маються на увазі слова: "І будуть їх звати народом святим, викупленцями Господа…" (Іс. 62:12).

[803] Та кажу: Чи не чули вони? Отож: По всій землі їхній голос пішов, і їхні слова в кінці світу! (Рим. 10:18).

димичі від роду ляхів, прийшовши поселилися тут, і платять данину Русі. І повіз везуть й до сьогодні. Підкорив же собі і болгар. Прийшов бо на них з Добринею, вуєм своїм у лодіях по Волзі, а торків берегом пустив на конях. І прийшовши, переміг болгарів. І сотворив з ними мир Володимир, і поклялися між собою. І кажуть болгари: "Якщо не буде миру між нами по цьому, тоді візьмете вже данину у нас, коли почне камінь по воді плавати, а хміль – тонути". І прийшов Володимир до Києва. І мав мир з усіма околишніми князями, і звідусіль данину маючи. З іншими ж – мирно живучи, службу від них приймаючи. Коли бо хотів раттю на якогось князя чи землю йти, негайно [Бог?] помагав йому. По всіх князівствах найдальших прославився великий Володимир. І старалися кожен з них навернути його на свою віру й єдиновірцем з ним бути. Але Божий Промисел беріг [його], і бажав привести у свою кошару. Прийшли болгари сарацинської віри до великого Володимира. Кажуть: "Чували, преславний княже, що мудрим є і розумним, однак не знаєш закону. Віруй по закону нашому, і поклонись Бохмиту". І каже Володимир: "Якою є віра ваша?" Вони ж кажуть: "Віруємо Богу, а Бохмит учить нас, наказуючи обрізати уди тайні, і свинини не їсти, ні зайчатини, ні вина не пити. По смерті ж із жонами творити хіть блудну. І якщо хто буде багатим тут, то й там. Якщо ж тут убог – то й там". Й іншого багато непотребного[804] і негідних справ своїх розповідали, їх же не належить написати сорому ради. Володимиру ж про жони сподобалося, і солодко послухав їх. Обрізання ж удів срамних і заборона їсти м'ясо свиней і вина не пити не полюбилося Володимиру. І відіслав їх геть, сказавши "Русі є веселістю пити, і не може без того бути".

німці По цьому прийшли німці від римлян, кажучи: "Прийшли від папи послані, нашу віру благородству твоєму проповідувати. Земля твоя, як і земля наша. А віра твоя, не як віра наша. Віра бо наша світлом є. Кланяємося Богу, Котрий сотворив Небо і землю, зірки, місяць і всіляке дихання. А ваші боги – деревом є. Володимир же каже: "Яка віра, розкажіть"[805]. Вони ж кажуть: "Піст по силі, що хто їсть чи п'є – то все во славу Божу робить. Так бо кажуть учителі наші Петро і Павло. Й інше говорила. І каже Во-

[804] В оригіналі: "лѣтнлꙗ". Вірогідно, тут помилка при переписнуванні, і в оригіналі було якесь похідне від слова "[не] лѣтъ" ([не] можна), тобто, що того не слід і говорити.

[805] В оригіналі написано не зовсім правильно: "како вѧꙁа повѣ҃ша".

лодимир німцям: “Йдіть геть, бо отці наші не прийняли цього”.

жиди Це ж почувши, жиди козарські прийшли до Володимира, кажучи: “Чували, що приходили болгари, і християни, навчаючи кожен віри своєї. І християни бо вірують в Ісуса Христа, якого ми розіп’яли. А ми віруємо єдиному Богу Авраамову, Ісакову і Якову”. І каже Володимир: “Який є закон ваш?” Вони ж кажуть: “Обрізатися, свинини не їсти, ні зайчатини, субот дотримуватися”. Він же каже: “То де місце землі вашої?” Вони ж кажуть: “У Єрусалимі”. Він же каже: “Чому там не живете?” Вони ж відповідають: “Розгнівався Бог на батьків наших, і розіграв нас по землях за гріхи наші й віддана була земля наша християнам”. Володимир же каже: “То як ви інших навчаєте, а самі відлучені від Бога і розігнані. Аби Бог любив вас і закон ваш, то не були б розігнані по чужих землях. Невже мислите, щоб і ми те саме лихо отримали?” І повелів їх прогнати.

греки По цьому ж прислали греки до Володимира Кирила Філософа, говорячи таке: “Чув, що приходили болгари, навчаючи тебе прийняти віру свою. Їхня ж віра оскверняє землю й небо, прокляті більше від усіх людей, уподобилися Содому і Гоморрі, на які напустив Бог каміння палаюче, і потопив їх, і пішли під землю. Так і цих чекає день погибелі їхньої, коли прийде Бог судити на землю, і погубить всіх, хто творить беззаконня і скверну. Бо обмивають отвори[806] свої і в рота вливають і по бороді мажуться, закликаючи Бохмита. Так і жони їхні творять ту саму віру скверну. І ще гірше – від спарування чоловічого і жіночого вкушають. Це почувши, Володимир плюнув на землю, каже: “Нечисте є діло це”.

Каже Філософ: “Чував же й таке, що приходили з Риму вчити вас вірі своїй. Їхня ж віра (чи)мало, порівняно з нами, розтлінна. Служать бо на опрісноках, тобто на облатках, що Бог не заповідав, а велів на хлібі служити. І заповів апостолам своїм “Візьміть хліб” і каже: “Це є Тіло Моє, яке преломляється за вас”. Також і чашу взяв, кажучи: “Це є кров моя

---

[806] В оригіналі: “ѻ҆ходы своꙗ”. “Обходъ” – круг: *Срезневский И. И.* Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. – СПб., 1893. – Т. 2. – Стб. 569.

[807] Як вони ж споживали, Ісус узяв хліб, і благословив, поламав, і давав Своїм учням, і сказав: Прийміть, споживайте, це тіло Моє. А взявши чашу, і подяку вчинивши, Він подав їм і сказав: Пийте з неї всі, бо це кров Моя Нового Завіту, що за багатьох проливається на відпущення гріхів! Кажу ж вам, що віднині не питиму Я

Нового Завіту”[807]. Ці ж того не творять, і не дотримуються Віри своєї. Каже ж Володимир: “Прийшли до мене жиди, говорячи, що німці й греки вірують у розп’ятого, якого ми розіп’яли”. Філософ каже: “Воістину говорять. У Того ми віруємо. Їхні бо пророки пророкували, що Бог народиться, а інші – що розп’ятий буде. Вони ж святих пророків вибивали, інших же пилами розпилювали. Коли ж збулося пророцтво тих – зійшов на землю і розп’яття прийняв. І воскреснув, і на небеса зійшов. Але цих жидів чекав покаяння 46 літ, і не покаялися. І послав на них римлян, і міста їхні сплюндрував, і самих розігнав по землях. І в рабстві у [різних] краях і донині”. І каже Володимир: “Для чого зійшов Бог на землю і страдництво таке прийняв?” Відповів же Філософ, говорячи: “Якщо хочеш послухати, розповім тобі від початку, чому зійшов Бог на землю”. Він каже: “Послухаю з радістю”. І почав Філософ оповідати йому від початку світу, як сотворив Бог Небо і землю, і все, що вгорі і внизу, видиме й невидиме; від Адама до потопу, і вихід Ноєв із ковчега. А від потопу до розподілу мов; і до початку Авраамового; від Авраама до Мойсея, виходу із Єгипту синів Ізраїлевих; і скільки їх увійшло до землі обітованої; від Мойсея до Христового непорочного зачаття від Пресвятої Діви. І все по порядку розповідав: від пророцьких писань; як хрестився і був розіп’ятий і похований; і в третій день воскрес. І поки прийде судити живих і мертвих, Його ж Царству не буде кінця. І каже Володимир: “Чому від жони родився, і у воді хрестився, і на дереві розіп’явся?” Філософ каже: “Бо перший рід людський жоною зогрішив – диявол спокусив Єву, й Адам був позбавлений раю. Так і Бог вимістив дияволу жоною. Першим відпав від раю Адам, від жони ж воплотився Бог, Котрий повелів до раю

від цього плоду виноградного аж до дня, коли з вами його новим питиму в Царстві Мого Отця (Мт. 26:26-28); Як вони ж споживали, Ісус узяв хліб, і благословив, поламав, і дав їм, і сказав: Прийміть, споживайте, це тіло Моє! І взяв Він чашу, і, вчинивши подяку, подав їм, і пили з неї всі. І промовив до них: Це кров Моя Нового Завіту, що за багатьох проливається (Мк. 14:22-24); Поправді, поправді кажу Вам: Хто вірує в Мене, життя вічне той має. Я хліб життя! Отці ваші в пустині їли манну, і померли. То є хліб, Який сходить із неба, щоб не вмер, хто Його споживає. Я хліб живий, що з неба зійшов: коли хто споживатиме хліб цей, той повік буде жити. А хліб, що дам Я, то є тіло Моє, яке Я за життя світові дам. Тоді між собою змагатися стали юдеї, говорячи: Як же Він може дати нам тіла спожити? І сказав їм Ісус: Поправді, поправді кажу вам: Якщо ви споживати не будете тіла Сина Людського й пити не будете крові Його, то в собі ви не будете мати життя. Хто тіло Моє споживає та кров Мою п’є, той має вічне життя, і того воскрешу Я останнього дня. Бо тіло Моє то правдиво пожива, Моя ж кров то правдиво пиття. Хто тіло Моє споживає та кров Мою п’є, той в Мені перебуває, а Я в ньому (Ін. 6:47-56).

увійти вірним. А що на дереві розіп'ятий був – то це тому, що від дерева скуштувавши, Адам втратив рай. Бог же на дереві страту прийняв, щоб переможений був деревом, і від Древа Життя отримають праведні. А що водою оновлення – бо як помножився людський гріх – наслав Бог потоп на землю і потопив людей водою. Тому, як сказано, погубив Бог людей водою через гріхи. Нині ж бажає (?) водою очистити гріхи людські. Водою жидівський рід у морі очистився від єгипетського злого норову. Бо вода змила перше. Сказано бо: "Дух Божий витав поверх вод"[808]. Тому хрещенню нинішньому водою і духом, прообраз перше був водою, як же і Гедеон прообразив по тому, коли прийшов до нього ангел, і звелів йому йти на медіамів. Той, випробовуючи каже Богу: "Поклади руно на гумно, і якщо буде по всій землі роса, а на руні – сухо". І назавтра побачив на всій землі росу, а на руні – сушу. І каже: "Ще випробую. Якщо буде по всій землі суша, а на руні роса". І було так. Це прообраз того, що з іншого боку суша перше, а жиди – руно. Потім же на (всіх) землях роса, тобто Святе Хрещення, а на жидах – суша. Пророки ж проповідували, що водою оновлення буде, а апостоли по всьому Всесвіту вчили вірувати. Їхнє ж вчення, ми, греки, прийняли. І весь Всесвіт вірує вченню їхньому. Встановив же Бог один день, доки, прийшовши з Небес, судитиме живих і мертвих, і воздасть кожному по справам його: праведним – Царство Небесне і красу невимовну. І веселощі безкінечні, і не помирати ніколи. А грішникам – мука вогненна, невсипущий хробак, і пітьма непроглядна, і мукам не буде кінця. Також будуть муки різні. І будуть муки різні. Ті, хто не вірує в Господа нашого Ісуса Христа і не хрестяться – мучені будуть". І це сказавши, показав Володимиру корогву[809], на якій був зображений Страшний Суд Господній. І показував пальцем: праведні праворуч весело йдуть у рай, а ліворуч грішники йдуть на муку вічну. Володимир же, зітхнувши, каже: "Добре цим – праворуч, горе тим – ліворуч". Філософ же говорить: "То якщо хочеш праворуч стати з праведними, то хрестись". Володимир же прийняв думками (все) про Віру Християнську, і хотів хреститися. І не дали йому бояри його, кажучи: "Ще дізнайся докладніше. Однак і ми вважаємо, що ця віра краща від усіх інших". Володимир же взяв до серця свого все сказане Кирилом Філософом, і [був] немов земля добра благе сім'я прийнявши, готується плодоносити. Дав же Ки-

[808] На початку Бог створив Небо і землю. А земля була пуста і порожня, і темрява була над безодною, і Дух Божий витав над поверхнею води (Бут. 1:1-2).

[809] В оригіналі: "ѕа́понꙋ" – завіса: Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Л., 2003. – Вип. 10. – С. 159.

рилу Філософу дарунки численні, і відпустив його з великою честю. Зізвав же Володимир бояр своїх і старців градських, і каже до них: "Ось приходили до мене болгари, кажучи: "Прийми закон наш". Потім же прийшли німці, і ті хвалили закон свій. І по них приходили жиди, і ті хвалили закон свій. Наостанок же прийшли греки, ганячи всі закони, свій же закон хвалячи. І багато говорили, оповідаючи від початку світу, об'явши весь Всесвіт. Вельми цікаво розповідали. Чудесно слухати їх. Кажуть, що є інший світ, "та коли хто вірує в нашу Віру, то померши, знову встане, і не вмирати уже йому повік. Якщо хто в інший закон вступить, то на тому світі в огні горіти. Що розумного додасте і відкажете?" І кажуть бояри і старці: "Свого ніхто не лає, а хвалить. Якщо хочеш визначитися точніше, то маєш у себе мужів. Пославши, вивчи кожну з них службу, хто як служить Богу". І була люба мова князю і всім боярам. І обравши мужів мудрих і розумних числом десять. І каже: "Йдіть перше в болгари і вивчіть перше їхню віру". Послані ж пішли і, прийшовши, побачили негідні справи їхні, і поклоніння в мечетях[810]. І прийшли в землю свою і каже їм Володимир: "Йдіть знову в німці, і подивіться так само". І звідтіля пішли у греки. І прийшли до Царгорода і увійшли до царя. Цар же запитав: "Заради чого прийшли?". Вони ж оповіли йому все, що було, і почувши це, цар радий був, і учту велику сотворив для них того дня. На ранок же послав до патріарха, говорячи таке: "Прийшла русь ознайомитися з Вірою нашою. Приготуй церкву і клирос, і сам одягнися в святительські ризи, щоб побачили славу Бога нашого. І це почувши, патріарх повелів зізвати клирос, і, за усталеним, сотворив свято, і лампади запалив, спів же і хор склавши. І пішов цар з ним[и] у церкву, поставив їх на просторому місці, показуючи красу церковну – спів і службу архієрейську, і предстояння дияконів, розповідаючи їм про служіння Богу своєму. Вони ж здивовані були. І у нестямі бувши, із здивуванням похвалили все церковне благоліпство, і архієрейське священнодіяльне благочиння хорів співстояння. Царі ж Василій і Константин, покликавши їх, кажуть їм: "Чи сподобався вам вигляд церкви нашої?" Вони ж відповіли: "Все благе і радісно бачили, і воістину віруємо, що тут є Бог". Прийнявши ж їх належно, відпустив їх з великою честю у свою землю з дарами царськими. Вони ж прийшли у свою землю. Князь же великий Володимир зізвав бояр і старців, і каже: "Прийшли послані

[810] В оригіналі : "в ропатѣ". Ропата – іновірний храм: *Срезневский И. И.* Материалы для словаря... – Т. 3. – Стб. 164.

нами мужі, та почуємо слова про те, що було з ними". І каже Володимир мужам: "Розкажіть нам перед боярами нашими і людьми знатними, що чули і бачили". Послані ж кажуть: "Ходили в болгари, і бачили, як кланяються в храмах, тобто в мечетях своїх, стоячи без пояса і поклонившись, сяде і зирить туди і сюди, немов біснуватий. І немає в них радості, але печаль і сморід великий. І недобрий є закон їхній і службу творять, а краси не бачили ніякої. І по цьому прийшли в греки, і повели вони в церкву, де служать Богу своєму. І не знаємо на небі були ми, чи на землі. Немає на землі такого виду чи краси такої, не можемо сказати. Тільки те знаємо, що саме тут Бог перебуває з людьми. І є служба їхня краща від тієї, що в усіх землях. Ми бо не можемо забути тієї краси. Кожна бо людина, якщо посмакує солодким, по тому ж гіркого не хоче. Так і ми не маємо тут бути". Відповідаючи, кажуть бояри Володимиру: "Якби лихим був закон грецький, то не прийняла б [його] твоя баба Ольга, котра була наймудрішою з-поміж усіх людей". Відповідаючи ж, Володимир, каже: "Де хрещення приймемо?" Вони ж кажуть: "Де тобі, пане, хочеться". І пройшов рік. Пішов Володимир з воями своїми на Корсунь, град грецький. І затворилися корсуняни в граді. І став Володимир під градом у лимані, на відстані стріли одної від града. І боролися кріпко городяни. Володимир же довго стояв під ним. І знемагали люди в граді. І каже Володимир мешканцям: "Якщо не віддастеся по своїй волі – стоятиму і три роки під градом. Вони ж не послухалися його. Володимир же, спорядивши воїв своїх, звелів приступати знову [і знову] до града, і землю сипати під стіну міську. Ці ж сипали, [а] корсуняни підкопали стіну, крадучи землю, яку насипали і носили до себе в град і насипали посеред града, зробивши пагорб великий. Воїни ж Володимирові досипали більше. І один муж корсунянин, на ім'я Анастас, написавши на стрілі: "Там, – каже, – колодязі на схід від тебе. Від них по трубах йде вода в град. Перекопавши, перейми". І тією стрілою стрілив із міста. Її взявши, принесли Володимиру. Володимир же, це почувши, поглянув на небо і каже: "Якщо збудеться це, <…> хрещуся. І негайно звелів копати поперек труб. І перейняв воду. Люди ж знемогли у граді бажанням води і спрагою, і віддалися. І увійшов Володимир до града, і всі вої його. І послав Володимир до царів грецьких Василія і Константина, говорячи: "Оце град ваш сильний взяв. Чув же таке, що сестру маєте діву. Якщо її дасте за мене – зроблю граду вашому, як і цьому зробив. І землю вашу полоню". Це почувши, царі запечалились. І послали до нього вість: "Кажуть: не належить християнам за поган давати. Якщо хрестишся, то і це отримаєш, і

Царства Небесного досягнеш, і з нами одновірним будеш. Якщо того не захочеш зробити – не можемо дати сестру нашу за тебе". Це почувши, Володимир каже посланим від царів: "Говоріть царям так: "Оскільки (?) вивчив раніше закон ваш. І полюбилися мені віра ваша і служіння в церквах ваших, як мені оповіли послані нами мужі, котрі [те] бачили. І ось я готовий єсмо хреститися". І почувши це, царі раді були. І послали до сестри своєї, говорячи: "Володимир, князь великий, просить тебе за себе". Вона ж відповідає: "Не хочу я за поганина йти". Вони ж кажуть їй: "Якщо заради тебе наверне його Господь, і просвітиш його і землю їхню, нас же і град наш від полонення позбавиш, і собі від Бога вінець приймеш". І ледве вмолили сестру свою, на ім'я Анна. І послали до Володимира, говорячи: "Хрестися, і тоді пошлемо тобі сестру нашу". І каже Володимир: "Хай, прийшовши з царицею архієрей, хрестить мене". І послухавшись, царі послали сестру свою, і сановників знатних деяких, архієрея з пресвітерами. Вона ж не хотіла йти, кажучи: "До поган іти, краще б мені тут померти". І кажуть їй брати: "Якщо наверне Господь Бог тобою руську землю на покаяння, а грецьку землю вибавиш від лютої війни. Чи не бачиш, скільки зла зробила Русь грекам. І зараз якщо не підеш, то таке й далі творитимуть нам". І ледве змусили її йти. Вона ж, сівши на корабель, цілувала родичів своїх із плачем. І попливла через море, і так досягла Корсуня. Вийшли [назустріч] херсоняни з поклоном, і повели її в град, і поселили її в палаті царській. За промислом Божим в той час розхворівся Володимир на очі, і осліп. І тужив вельми, не знаючи, що робити. І послала до нього Анна-цариця, кажучи: "Якщо хочеш позбутися хвороби – негайно хрестися. Якщо ж ні – то не зможеш позбутися хвороби цієї". Почувши це, Володимир каже: "Якщо таке буде воістину, великим є Бог християнський". І звелів хреститися. Єпископ же Корсунський з ієреями царициними, огласивши Володимира, нарік йому ім'я Василій. І хрестив його в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. І як поклав на нього руку архієрея, в той же час прозрів. Як усвідомив Володимир раптове своє зцілення, і дуже зрадів, і прославивши Бога, сказав: "Нині взнав Бога Істинного, Котрий сотворив Небо і землю. І від усього серця вірую у Всемогутнього". Це ж побачивши, численні з-поміж його бояр, хрестилися. Хрестився ж великий Володимир у Херсоні в церкві святого Іакова року 6496. І стоїть та церква посеред града, де торг діють херсоняни. Палата ж Володимирова стояла край церкви до другого взяття Херсона, а царицина палата за вівтарем. По хрещенні ж привели царицю до шлюбу. І була радість і веселощі по всій землі грецькій. І великий до-

статок був, такий, що не можна й оповісти. Не тільки в <…> , але й у Константиновому граді вдячні молитви Всемогутньому розсилали багаті й убогі, і милостині щедротні з царських скарбів усі виливалися, і бачити можна було річ, жаху і радості виповнену: на небесах янголи, радіючи, співали "Слава у Вишніх Богу". Люди ж на землі, мир маючи, Бога благохвалили.

Як охрестився Володимир, оповіли йому про Віру Християнську так: "Аби не спокусили тебе якісь єретики, віруй, кажучи таке: "Вірую в Єдиного Бога, Отця Вседержителя, Творця Неба і землі, і до останку Віру сію, яку святих 318 отців на першому соборі правовірним заповіли, і також вірую у Єдиного Бога, Нерожденного, і во Єдиного Сина Рожденного і Несотворенного і во Єдиний Святий Дух, що сходить. Три єства довершені духовні, подільні числом власним єством, проте Божеством не поділяються, і поєднуються нероздільно. Отець бо Бог Отець, повсякчас Син перебуває у Батьківстві, Ненароджений, Безначальний. Початок і причина всьому. Єдиним нерожденням старший цей від Сина і Духа, від Нього ж рождається Син перше всіх віків. І виходить же Дух Святий безчасно і безлітньо. Разом Отець, разом Син, разом Дух Святий є. Син – подобосутній і на безначальний Отцю. Різдвом тільки відрізняється від Отця і Духа. Дух є пресвятим (?), Отцю і Сину подобосутній і прісносутній. Отцю бо отчество, Сину ж синівство. Святому Духу – сходження. Ні Отець бо в Сина, ні Дух вступає, чи Син в Духа. Отця і Дух в Сина, чи в Отця. Нерушимі бо лики (?). Не троє Богів. А єдиний Бог, отже Єдине Божество у трьох ликах бажанням Отця і Духа Своє спасти творіння, від Отецького походження (?) Зійшов у дівоче тіло[811] Пречисте, як Боже сім'я зійшов, і плоть свою душевну, словесну і розумну, перше неіснуючу, прийнявши, зійшов Бог Втілений. І не на словах народився, і дівство мати зберегла нетлінним, незнищеним, невикоріненим (?), ні змін не мавши, але було, ніби й не було. І прийняв рабський вигляд воістину, не примарно, усім до нас подібний бувши, крім гріха. Волею бо народився, волею схотів їсти й пити, волею втомився, страшився, волею помер воістину, а не примарно все природно справжні муки людські [прийняв]. Розіп'явся ж і смерті долучився безгрішний, воскрес у своїй

[811] В оригіналі – "ложе", одним із варіантів перекладу якого є "матка, μήτρα, matrix": *Срезневский И. И.* Материалы для словаря... – Т. 2. – Стб. 43. Порівн. словосполучення "чистого ложа", яке в пізніші віки означало потвердження законнонародженості: Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – К., 1978. – Т. 2. – С. 544.

плоті, не мавши тління, на Небеса зійшов і сів праворуч Отця. Прийде ж знову зі славою і плоттю. Так і зійде. До того ж єдине Хрещення сповідаю – водою і духом. Приступаючи до Пречистих Таїн – вірую в істинність Тіла й Крові Господа нашого Ісуса Христа. Приймай церковні Передання, і кланяйся з благоговінням чесним іконам. Поклоняюсь Древу Чесному і будь-якому хресному знаменню, і чесним мощам, і священному начинню. Вірю ж і семи соборам святих отців, з яких першим є в Нікеї – 318 [отців], котрі прокляли Арія і проповідували Віру непорочну і вірну. Другий же собор в Константиновому граді святих отців 150, котрі прокляли Македона духоборця, і проповідували Трійцю Єдиносутню. Третій же собор у Ефесі святих отців 200 на Несторія, котрі прокляли тих, хто проповідував про Святу Богородицю [що не є Богородицею]. Четвертий собор у Халкідоні святих отців 630 на Євтихія і Діоскора, яких прокляли святі отці, котрі висповідали довершеного Бога і довершеного чоловіка Господа нашого Ісуса Христа. П'ятий собор у Царгороді святих отців 165 на Оригановi передання і на Євагрія, котрий прокляли святі отці. Сьомий собор в Нікеї чесних отців 365, які прокляли тих, хто не поклоняється іконам. Не приймай же учення від латин, оскільки їхнє вчення розтлінне. Зайшовши бо до церкви, не кланяються іконам, а стоячи кланяються, відвівши ногу назад, і потім, нахилившись, пишуть хрест на землі, і цілують, і ставши просто на ньому ногами, знову, поклонившись, цілують, а вставши, ногами топче. А цього апостоли святі не заповідали. Заповіли бо апостоли цілувати хрест, що стоїть. Й ікони заповіли. Лука євангеліст, перше написавши ікону Пречистої Богородиці, послав до Риму. Як каже Василій Великий "Ікона на першообраз переходить". Також [католики] і землю називають матір'ю. Та якщо їм земля є матір'ю, то батьком є небо. Від початку сотворив Бог небо, також і землю. Так вчинив Господь наш: "Отче наш сущий на небесах", з чого зрозуміло, чому землю називають матір'ю. То чому плюють на землю свою, а по тому її цілують? І знову оскверняють. Цього раніше римляни не творили, але разом зійшлися від Риму, від усіх престолів спадкоємці апостольські і Віру Святу Православну на всіх соборах підтримували. На першому соборі, який на Арія від Риму блаженний Селивестр послав єпископів і пресвітерів. Від Александрії святий Афанасій патріарх, від Царгорода блаженний Митрофан послав єпископів від себе. І так виправляли Віру. На другому соборі від Риму – папа Дамас, від Александрії – Тимофій, від Антіохії – Мелетій [і] Кирило Єрусалимський, патріархи,

Григорій Богословець. На третьому соборі блаженний Келестин, Папа Римський, патріархи Кирило Александрійський і Ювеналій Єрусалимський. На четвертому соборі Леон, Папа Римський, Анастасій царгородський, Ювеналій Єрусалимський. На п'ятому соборі Вітилій, Папа Римський, Євтихій царгородський, Аполінарій Александрійський, Домнин Антіохійський. На шостому соборі Агафон, Папа Римський, Георгій Царгородський, Феофан Антіохійський; від Александрії – Петро мних. На сьомому соборі – Андріан від Риму, Тарасій Царгородський, Палітіан Александрійський. І ці всі зі своїми єпископами, сходячись, [віру] визначали[812]. По сьомому ж соборі Петро Гугнивий з іншими пішов до Риму, престол неправедно перейнявши, віру викривив. І відрікся від пресвятих патріархів Царгородського, Александрійського, Антіохійського, Єрусалимського, єдності й згоди збурив усі.< ? > вчення своє розбещене, чого ж латини дотримуються не в єдності віри своєї, а окремо. І попи їхні, на законних жонах не женяться, а беззаконно живуть, наложниць собі тримаючи, і не вважаючи негожим, служити Службу насмілюються, і не вважають це гріхом. Й інших єресей припустилися, їхнього ж учення всіляко боронитися. Прощають же й гріхи без покаяння за дарунки, що є найгіршим. Бог же обереже богохраниму велич Твого царства, від усіх облуд єретичних, і подасть цілу й нерушиму Віру зберегти у віки, і по тобі дітям твоїм у вічні роди. Володимир же, немов земля добра, все те увібрав у серце своє. І взявши царицю Анну й Анастаса корсунянина. Взяв же архієрея мужа богодухновенного Михаїла, першого митрополита, ієреїв, дяків та дияконів численних, і сановників, пішов до Києва з мощами святого Климента і Фіва, учня його; взявши й начиння церковне й ікони на благословення собі. А в Корсуні церкву поставив на горі, яку насипали жителі, крадучи землю, коли він стояв під градом, як вище оповідано. Взяв Володимир чотирьох коней мідних, і поставив неподалік церкви Десятинної в Києві. Тих же коней багато хто вважає мармуровими. Великий же Херсон віддав за віно грецьким царям за царицю. Прийшов до Києва і звелів ідоли розбити, а інші – розсікти, а інші – спалити. Перуна ж, як найбільшого, звелів прив'язати мотузком до хвоста коневі, і тягти з гори по Боричеву на Ручай, і 12 мужів приставив бити його. Це [наказав] не тому, ніби дерево щось відчуває, а на наругу бісу, котрий цим ідо-

[812] В оригіналі "исправляхꙋ", слово, яке автор житія, вірогідно, вважав синонімом "виправляли", тоді як воно в даному контексті може означати переважно "дотримувалися".

лом зваблював людей, щоб відплату отримав від людей. Які, отже, молитви вдячні [за те] воздамо Господові Богу нашому? Лиш у замилуванні душі радісно вигукнемо: “Великий є, Господи, і чудесними є справи твої, бо вчора вшанований був людьми, нині ними ж зневажений, тягнений додому по Ручаю, [аж] плакали про ньому невірні люди – ще не прийняли Святого Хрещення. І притягнувши його, кинули у Дніпро. І приставивши мужів, Володимир наказав: “Якщо де приб’ється до берега, відштовхуйте його від берега, доки до порогів допливе. І тоді облиште його”. Вони ж повелене зробили, і так пустили. І перейшов через пороги, і викинула його вода у затоці на мілину, і до сьогодні зветься Перунова мілина. Послав по тому Володимир по всьому граду вісників своїх, говорячи: “Якщо хто [не] перебуватиме ранком на ріці – багатий чи убогий, чи жебрак, чи раб – такий супротивником є нашої держави”. Це почувши, люди благоговійно йшли, радіючи, і говорячи: “Якби недобрим [це] було, не прийняли б цього князь наш і бояри”. На ранок же вийшов Володимир з Анною царицею і преосвященним митрополитом Михаїлом і пресвітерами, і дияконами, і з усім причтом церковним на Дніпро. І зійшлося безліч народу чоловічої статі і жіночої. І увійшли всі у воду і один одного тіснили через велику кількість людей. І стояли одні [у воді] по шию, інші – по груди, діти ж при березі. А інші, наймолодші, аж до немовлят, яких матері їхні на руках тримали. Старші бродили. Пресвітери по берегу стояли, молитви творячи. Коли ж належить, занурили їх у воду тричі. Тоді всі занурили себе вдруге і втретє. І був <…> від голосів народу, немов у небі прогриміло. І дехто з достойних бачив, як небеса відкривалися, і Дух Святий на тих, кого хрестили, сходив, і видно було радість на небі і на землі заради стількох душ спасаємих. А диявол нарікав і стогнав, кажучи: не було тут учення апостольського, ні Бога не відали. І радів я службі їхній, як мені служили. Нині ж переможений невігласом і не буду більше царствувати в землі цій. Як хрестилися люди – пішли кожен у доми свої. Володимир же радий бувши, що пізнав Бога сам і люди його, поглянув на небо і каже:

Молитва

Боже, котрий сотворив Небо і землю, зглянься на нових людей своїх, і дай же їм, Господи, взнати Тебе, як взнали землі християнські. І утверди в них Віру Праведну і неспокусну. І мені, рабу Своєму, поможи, Господи, на супротивного врага, аби надію мав на Тебе і на Твою Державу, перемагаючи підступи його. І таке сказавши, звелів ставити церкви по тих

місцях, де стояли ідоли. І поставив на пагорбі церкву Святого Василія в ім'я своє, де стояв ідол Перун. Й інші – де творили треби князі й люди. І почав ставити по градам церкви, і пресвітерів до них настановлював, і людей туди на хрещення приводити звелів по всіх містах і селах. І взявши від знатних бояр і громадян дітей, віддав. Матері ж дітей цих плакали за ними, як за мертвими. Ще бо ті не утвердилися у Вірі. Але як до гробу кладучи, плакалися. Як вони роздані на навчання книгам – збулося на руській землі пророцтво, яке свідчить: "У дні ті почують глухі слова книжні, і зрозумілою буде мова гугнявих"[813]. Ці бо раніше не чули слова книжного, але за Божим устроєм, по великій Його милості помилував нас Бог. Пророк (каже): "Помилую його, якщо помилую"[814]. Помилував бо нас поза буттям і оновленням Духа за своїм благо зволенням, а не за нашими справами. Благословенний Господь Бог Ісус Христос, і возлюбив нових людей, руську землю, і просвітив її Хрещенням святим. Тому ж і ми припадаємо до нього, говорячи: "Господи Ісусе Христе, що Тобі воздамо за всі блага Твої, які ти воздав нам, грішним, і у пітьмі <…> невідання сиділи. Не маємо бо проти багатих дарів Твоїх воздати. Великий є, Господи, ні <…> справи Твої, і жодне слово не є достатнім для хвали чудес Твоїх. Тільки <…> прийдемо возрадуємося Господові, воскликнемо Богу Спасителю нашому. Упередимо Лик Його у Сповіданні, і в Псалмах воскликнемо Йому, сповідуючи, що благо, як у вік милості Його. І вибави нас від ворогів наших, то від ідолів суєтних, і сотвори нас синами і спадкоємцями Вічного Життя, і знову <…> царям: "Заспівайте Господові пісню нову, заспівайте Господові всю землю. Заспівайте Господові, Благословіть Ім'я Його, Благовістіть день від дня Спасіння Бога нашого возвістіть у народах Славу Його і в усіх людях чудеса Його"[815]. Великі, воістину і преславні чудеса сотворив Господь. Сам бо пресвятими вустами Своїм промовив: "Радість буває на небесах за одного гріш-

[813] І в той день слова книжки почують глухі, а очі сліпих із темноти та з темряви бачити будуть (Іс. 29:18).

[814] З цього тексту важко сказати, яку цитату мав на увазі автор. Проте в тексті Іпатіївського літопису це: "І Він промовив: Я переведу все добро Своє перед тобою, і покличу Господнім Ім'ям перед тобою. І Я помилую, до кого милостивий, і змилосерджуся, до кого милосердний" (Вих. 33:19).

[815] Співайте для Господа пісню нову, уся земле, співайте для Господа! Співайте для Господа, благословляйте Ім'я Його, з дня на день сповіщайте спасіння Його! Розповідайте про славу Його між поганами, про чуда Його між усіми народами (Пс. 95:1-3).

ника, котрий кається. То чим більше заради незчисленних народів, які Святим Хрещенням просвітилися". Як каже пророк: "Воскроплю на вас воду чисту, й очі освятяться від гріхів ваших"[816]. Інший каже: "Бог прощає гріхи, і не поминає неправди, як хоче, милостивим є, той наверне і ущедрить нас і поховає гріхи наші вглибині. Ми ж воскликнемо до Господа нашого Ісуса Христа, кажучи: "Благословен Бог, Котрий не дасть нам потрапити до зубів їхніх. Душа наше, немов птах, вибавить нас від сіті ловців. Сіть порветься їм, вибавлені будемо від спокуси диявольської. І згине пам'ять їхня з шумом"[817]. Господь же у віки перебуває, хвалений і оспівуваний у Трійці від русинських синів. А демони, прокляті благовірними мужами і жонами, котрі прийняли Хрещення в каятті й відпущенні гріхів. Володимир же сам просвітлений був Святим Хрещенням, і сини його. Послав же до жони своєї першої Рогніди, говорячи: "Я віднині хрещеним є, і прийняв Віру та Закон християнський. Належить мені одну жону мати, котру взяв по [прийнятті] християнства. Обери, отже, собі з-поміж вельмож моїх кого хочеш, аби видав тебе за нього". Вона ж відповідаючи, каже йому: "Чи ти один жадаєш Царства земного і Небесного набути, а мені з малочасним цим і майбутнього дати не хочеш. Ти бо відійшов від ідольської спокуси і до всиновлення Божого. Я ж, бувши царицею, не хочу бути рабою ні земному царю, ні князю, але уневіститися хочу Христові, і прийму на себе янгольський образ". Син же її Ярослав сидів у неї. Був бо єством такий від народження. І чувши мову й відповідь матері своєї Володимиру, і зітхнув з плачем, говорячи матері своїй: "О, мати моя, воістину цариця над царицями, і пані над паннами, схотіла замінити нинішній вік майбутньою славою, і не схотіла з висоти до нижчого перейти. Тим же блаженна єси в жонах". І від цієї мови Ярослав встав на ноги свої, і ходити [став]. Перше ж бо не ходив. Рогніда ж сіє сказавши, постриглась у мнишеський образ, і названо було ім'я їй Анастасія. Потім же Володимир Великий розділив землю між синами своїми, і посадив їх по містах і по княжіннях. Вишеслава ж, від чехині, цього, як найстаршого, посадив у Новому граді великому. Ізяслава, від Рогніди, посадив у

[816] І покроплю вас чистою водою, і станете чисті; від всіх ваших нечистот і від всіх ваших бовванів очищу вас (Єз. 36:25).

[817] Благословенний Господь, що не дав нас на здобич для їхніх зубів! Душа наша, як птах, врятувалась із сільця птахоловів, сільце розірвалось, а ми врятувались! Наша поміч в Імені Господа, що вчинив небо й землю! (Пс. 123:6-8).

Полоцьку. Святополка – у Турові, Ярослава – у Ростові. Помер же найстарший Вишеслав у Новгороді, – посадив Ярослава у Новгороді. А Бориса – у Ростові, Гліба – у Муромі. Були бо єдиноутробними, і жили вкупі. Святослава ж, від другої чехині, посадив у деревській землі. Всеволода, Ярославового брата, у Володимирі Великому. Мстислава, брата їхнього, в Тмутаракані. Болеслава в Ляхах великих. Станіслава, Святославового брата, в Смоленську. Судислава – у Пскові. І розіслав з ними єпископів і пресвітерів. І звелів хрестити всю руську землю. І каже Володимир: "Не добре, що є мало міст навколо Києва". І почав ставити міста по Десні, по Острі, по Трубежі, по Сулі й по Стугні. І заселив знатними мужами з-поміж слов'ян, з-поміж чуді і з-поміж в'ятичів. І від цих помножилися [там] люди. І були городи сильні, був бо ворогами з печенігами, і воював з ними, і перемагав їх. По цьому поставив князь великий Володимир церкву кам'яну Святого Георгія, і звелів святкувати йому листопада 26. Також пішов до слов'янської землі, і до землі заліської, і в суздальську землю, і ростовську. І поставив град на свою честь – Володимир на ріці Клязмі в усті Либеді, й ісопом окропив[818]. І поставив церкву соборну Пресвятої Богородиці Успіння дерев'яну. І ісопом окропив[819] й інші церкви поставив[820], і всіх людей руських хрестив. І намісників [поставив] по всій землі. І прийшов до Києва. У той час преставився преосвященний митрополит Київський Михаїл, котрий хрестив землю руську. Володимир же Великйи зразу ж послав у Царгород до Фотія патріарха. І взяв у нього митрополита Києву Леона. А Новгороду – архієпископа Іоакима Корсунянина, а Ростову – архієпископа Федора, а до інших городів єпископів і пресвітерів, і дияконів послав, котрі хрестили всю землю руську. І була радість повсюди. І прийшов архієпископ Іоаким до Нового города, – требища розорив і Перуна зрубав. І повелів тягти його до Волхова, і, прив'язавши за мотузки, тягли його по багну, б'ючи

[818] В даному випадку цей вираз асоціюється з часто згадуваним у Біблії очищенням чи благословенням з використанням ісопу. Порівн.: Очисти ісопом мене, і буду я чистий, обмий Ти мене і я стану біліший від снігу (Пс. 50:9). Ісоп (від грецьк. Hyssopos) – вид багаторічних трав або напівчагарничків сімейства губоцвітних, поширених у Середній Азії, на півдні Європи та в Середземномор'ї; один з видів містить ефірну олію; вживається як прянощі чи для культових потреб.

[819] Див. прим. 818

[820] В оригіналі "*и инꙋ цр҃кви поставѝ*". Таким чином, за текстом незрозуміло, однину чи множину мав на увазі автор.

залізом і пхаючи. І в той час увійшов був у Перуна біс, закричав у ньому: "О, горе мені, що дістався немилостивим цим рукам!" І кинули його у Волхов-ріку. Він же плив крізь великий міст. Хтось кинув у нього палицю дерев'яну. Біс же кинув палицю дерев'яну на міст, говорячи: "цим тішачись, люди новгородські, поминайте мене". На ньому ж нині божевільні, сходячись, б'ються і грабують і вбивають один одного, утіху творячи бісам. І наказали нікому ніде не переймати його, і наблизився Перун до берега, і Дублянин, вийшовши на ріку рано, бажаючи горнята везти до міста, і побачив Перуна, що зачепився за колоду, і відіпхнув його жердиною: "Ти, – каже, – Перунище сито їв і пив у Новгороді. А нині пливи геть!" Жив же Володимир у законі християнському, – замислив створити церкву кам'яну Успіння Пресвятої Богородиці. І послав до Царгорода. Прийшов майстер від греків, і почав будувати на царські великі кошти. Коли ж закінчена була церква, – прикрасив її чудесними іконами, і начинням достойним та багатоцінним. Це ж усе взяв у Херсоні – всі вироби церковні – все фундував: ікони, хрести, посудини і корогви. І пресвітерів корсунських приставив у ній служити. Анастасу ж херсонянину доручив нагляд. І увійшовши до церкви, помолився Богу, говорячи: "Господи Боже, зглянься з небес і побач, і відвідай виноградник свій, і доглядай насаджене десницею Твоєю. І благослови нових людей Твоїх, яким навернув єси серця до розуму – пізнати Тебе, Істинного Бога. І зглянься на церкву твою цю, створену недостойним рабом Твоїм на славу Твою і на славу Імені, Божої Матері, Котра породила Тебе, Пріснодіви Богородиці. Та якщо хто помолиться в церкві цій, то почуй, Господи, молитву їхню, і відпусти гріхи їхні заради молитов Пречистої Богородиці". І помолившись, сказав він таке: "Оце даю Пресвятій Богородиці від майна мого, і від міст моїх десяту частину". І установивши, написав присягу в церкві цій, кажучи: "Якщо хто це порушить – та буде проклятий". І дав десятину Анастасу Херсонянину, нарікши його епітропосом. Влаштував свято велике в той день боярам і старцям з-поміж людей, і убогим подав милостиню велику, і багатства багато роздав.

Року 6504 прийшли печеніги до Василева і Володимир з малими силами виступив проти них, і не міг Володимир стати супроти печенігів, підбігши, став під мостом, і ледь заховався від ворогів. Тоді обіцяв у Василеві поставити церкву Святого Преображення. Було бо в той день Преображення Господнє, коли була ця січа. Врятувавшись від того, Володи-

мир поставив церкву і влаштував свято велике, звариви 300 берковських меду, зізвав бояр своїх і посадників, і старійшин, багато людей з усіх міст. І роздав убогим 300 гривень. І святкувавши вісім днів, князь великий повернувся у Київ на Успіння Пресвятої Богородиці. І тут влаштував свято велике, скликаючи незліченну кількість народу. Бачачи ж людей християнами – радів душею й тілом. І так щороку творив. Любив слова книжні й читав їх, і в церкві уважно слухав читання. Почув бо, як у Євангелії читається: "Блаженні милостиві, бо ті помилувані будуть". І далі: "Продайте майно ваше, і віддайте жебракам", і ще: "Не зберігайте собі скарбів на землі, де тля точить, і злодії підкопують і крадуть, але зберігайте собі скарби на Небесах, де ні тля не точить, ні злодії не підкопуються, ні крадуть"; і Давида, котрий говорить: "Блажен муж, котрий милує і дає", і Соломона премудрого чув, котрий говорив: "Хто дає жебрущому, – Богу в борг деє". Це все в серці своєму, немов написане, маючи, блаженний Володимир звелів усякому жебраку і убогому приходити до двору княжого і брати потрібне пиття та їжу, а від комірника кунами снарядив же. І таке каже: "Немічні й хворі не можуть дійти до двору мого", звелів приготувати вози, і наклавши хлібом, м'ясом, рибою й овочами різними, мед у бочках, а в інших – і квас; і звелів возити по місту, питаючи, де хворі й неходячі, і тим роздавав потрібне. І це постійно творив людям своїм щонеділі. Уставив у дворі в гридниці учту творити боярам і гридням, і сотникам, і десятникам, і знатним людям – у присутності князя і за його відсутності. Бувало на обіді тому без ліку м'яса: звірини, худоби. І було через достаток усього, напідпитку, почали нарікати, на великого князя говорячи: "Не достойно є нашим головам їсти ложками дерев'яними, а не срібними". Самодержець наш великий князь, блажений Володимир, почувши, звелів викувати ложки срібні. І звелів класти людям, коли їли, кажучи: "Сріблом і золотом не знайду людей, а з людьми – добуду срібла й золота, як батько мій ходив, здобувши з людьми золота й срібла". Любив бо Володимир людей і радився з ними про раті, і про устрій землі своєї. І жив з князями навколишнього світу – з Болеславом Лятським і Стефаном Угорським, і з Андрихом чеським. І був мир між ними й любов. І жив Володимир у страху Божому. І помножилися розбої, і кажуть єпископи Володимиру: "Ось помножилися розбійники, чому не страчуєш їх?" Він же каже їм: "Боюся гріха". Вони ж кажуть йому: "Тип оставлений, єси, від Бога на покарання, а добрим на милість. Князь бо не даремно меча носить". Володимир же поставив

стражу всюди, і наказав: “Якщо кого за розбій схоплять, або злодія і гробокопача – різними карами звелів карати”. І до того наказав кожному своєю працею харчуватися, чужого не брати. І був страх по всій землі руській. І добре управляв Богом врученим собі царством. Ворогів собі підкоряв. Покірних же собі милував і багатьма землями володів, і покорив своїй царственій державі. Страшний бо всім був, і ніхто не міг супроти нього вийти. Так Бог прославив свого угодника, як же й він показав теплу Віру і Богу. І стільки душ, спасаємих своїм старанням, привів до Христа, аж повсюди хвалене і прославлене є ім’я Пресвятої Трійці в городах і селах, в пустинях і горах і проваллях земних. І церквами та монастирями наповнені були не тільки міста, але й пустельні місця. Були й проходи і підземні печери, в них же богодухновенні мужі й лики іноцькі, немов зірки сяючі, небесні мешканці, земні янголи, осередок свій мали, і піснославили непрестанно Ім’я Боже. Досяг вже старості блаженний Володимир, і знедужав. У той час послав блаженний Великий князь Володимир до Ярослава, сина свого у Новгороді взяти, за звичаєм попередніх посадників, тисячу гривень. Ярослав же, виступивши супроти батька свого, і не схотів данину ту дати. Послані ж звістили Великому князю і звелів негайно по лісах шлях торувати, мости мостити по болотах. Хотів іти на Ярослава. Ярослав же це почувши, послав за море, привіз варягів, боячись батька свого. Але Бог не дав бісу радості. Розхворівся бо князь Володимир. Ще ж до тієї хвороби печаль найшла на нього, що великі сили печенігів напали на землю руську. Князь же великий не міг супроти них іти, – послав Бориса, князя ростовського, сина свого. Пішов же Борис із воями проти печенігів. Князь же великий блаженний Володимир, хворий вельми, від тієї хвороби душу свою віддав у руки Господні, у доброму сповіданні. Преставився на Берестові місяця липня у 15 день року 6523. У той же час прилучилося Святополку окаянному в Києві бути, коли помер блаженний Володимир. І потаїв смерть батька свого. Серед ночі бо зруб розібравши, і в килим загорнувши, мотузки звісили на землю. І поклавши тіло його царське і священне на сани, повізши, поставив його у церкві Пресвятої Богородиці Десятинній. Дізнавшись [про те] весь синкліт його царський: бояри, князі і всі люди вельми запечалилися і плакалися за ним бояри, як за заступника, громадяни, як за заступником і <…> – воїна хороброго, ворогів переможця. Убогі й жебраки – як за благодійника і переможця. І загалом без числа народу стеклося, плачучи і ридаючи. Зібралося ж і без ліку духовного сану, преосвя-

щенний митрополит Леонтій з боголюбивими єпископами Федором ростовським, Фомою Туровським, Петром Переяславським, й ігуменами, і пресвітерами, і дияконами, і ченцями; і народу, що без ліку стеклося з усіх земель. З благохвальними піснями і благовонними кадилами[821]. Взявши, вклали його в гроб мармуровий, і поховали з плачем того блаженного Володимира, великого князя руського, нового Константина Великого Риму, котрий хрестився сам, і людей своїх хрестив. Так і цей блаженний сотворив, подібно йому. Хоч був спочатку у поганстві, хтивим бувши, але по тому істинно покаявся, і людей своїх привів до пізнання Істинного Бога, і всю землю руську хрестив, і від ідольської зваби очистив, тернину і зілля[822] негідного норову викорінив, і насіяв сім'я плодоносне, плід правди, яким воздасть кожен Владиці своєму свого часу. Ми ж, руські сини, і такого блаженного помічника маючи, блаженного Володимира, восхвалимо благодійника Христа нашого, Котрий дарував руській землі такого світильника і молитовника, а разом із тим сподобив і нас спадкоємцями стати царів і князів руських. Мир глибокий та дарує і державу царства їхнього незбориму збереже, і всілякого ворога против під ноги покорить. Віру Святу і укорену, і непохитну, і нерушиму цілу на віки в Ро́ссії збереже, а заразом – усіх руських синів з благоугодниками вічні блага наслідувати благодаттю щедротами і людинолюбством своїм невимовним, Йому ж слава, честь і держава належить від усіх сотворених нині і повсякчас і на віки вічні. Амінь.

[821] В оригіналі тут "кандила" – лампада. У даному контексті маються на увазі кадила.

[822] В оригіналі тут "волчецъ" – якірці сланки або бабині зуби (Tribulus terrestris L.). Втім, навряд чи тут мається на увазі конкретна рослина. Вірогідно, назва була знайома авторові з якоїсь церковної книги.

Печерське житіє святого Володимира

Місяця липня в 15 день.
Житіє і Успіння святого великого князя Володимира, нареченого у Святому Хрещенні Василієм, котрий хрестив усю землю Руську

Цей святий і великий князь Володимир сином був Святославовим з роду варязького, також князя київського. Перше ідолам поклонявся з великою запопадливістю, за звичаєм праотців своїх. Отець його Святослав мав трьох синів: Ольга, Ярополка і його. Ярополк по смерті отця свого княжив у Києві, а Ольг у Овручі і у всьому Поліссі, а Володимир – у Великому Новгороді. Ярополк вбив брата свого Ольга. Володимир, почувши, що Ярополк вбив брата свого Ольга, злякавшись, пішов за море до варягів, а Ярополк посадив своїх урядовців у Новгороді. Володимир же, зібравши там військо велике з різних народів: варягів, слов'ян, чуді та кривичів, прийшов знову до Новгорода, а взявши Новгород, послав до брата свого Ярополка, знаменуючи йому: йде на нього помститися за смерть брата. Послав тоді Володимир і до князя полоцького Розволда, аби йому доньку свою на ім'я Розгнідь за жону віддав. Однак князь полоцький не хотів, а Володимир, маючи військо готове розмаїтого люду, пішов на Розволда, князя полоцького, вбив його і двох синів його, а доньку його Розгнідь взяв собі за жону. Потім Володимир пішов до Києва на брата свого Ярополка. Ярополк, не мігши стати супроти Володимира, зачинився з людьми своїми і з воєводою Блудом у Києві. І став Володимир і окопався. Потім послав до воєводи Ярополкового Блуда, мовлячи: "Посприяй мені, щоб убив брата свого Ярополка і велику нагороду і честь від мене будеш мати, і станеш мені як батько'. І обіцяв йому воєвода Блуд те зробити, і звідтоді часто посилав до Володимира, вказуючи йому час приступ чинити до Києва, а сам замислив вбити пана свого. Потім цей зрадник сказав Ярополку: "Кияни посилають до Володимира, бажаючи тебе йому видати", і радив йому втікати з Києва, бо "не маєш тут приязні до себе". Ярополк, не відаючи зради його, послухався і втік з Києва, і зачинився в місті Рівному на Острі[823], а Володимир увійшов до

[823] Див. прим. VII.

Києва. І послав Володимир із Рівного і обліг брата свого Ярополка. Сказав тоді Блуд-воєвода до Ярополка: "Бачиш, як багато війська у Володимира, брата твого, і не можемо їм відсічі дати. Я тобі раджу: вчини мир з братом твоїм і поклонися йому". Варяжко ж, старший сенатор Ярополків, не дозволяв, але радив, щоб утік до печенігів, і там, зібравши військо велике, йшов на Володимира. Ярополк, однак, більше слухав Блуда, аніж Варяжка, і вирішив поклонитися брату. А Блуд таємно повідомив Володимиру, і чекав Володимир Ярополка в теремі, у маєтку батьковому. А коли прийшов Ярополк поклонитися Володимиру, брату своєму, – зненацька два варяги з мечами на дверях взяли під пазуху Ярополка і на тому місці вбили його. А Варяжко втік до печенігів і багато потім Володимиру шкоди чинив. Того потім ледве Володимир перевабив до себе. І сів Володимир на великому княжінні київському і став самодержцем усієї Русі. Взяв тоді і жону брата свого Ярополка грекиню, котра була черницею.

І звідтоді Володимир ставив ідолів у панстві своєму. Найперше поставив ідола Перуна найстаршого в Києві на горі, на тому місці, де тепер церква Святого Василія. Потім і по інших місцях інших ідолів (котрих імена нижче описані) ставив і жертви їм, за наказами його, називаючи їх богами, чинили. І приводили їм дітей своїх на жертву, і забивали. До Новгорода також великого Добриню, вуя свого, на своє місце послав. Добриня ж воєвода, прийшовши до Великого Новгорода, почав також ставити ідолів і богами їх називати наказав. Як бачив, що Володимир у Києві чинив, так і він там такими ж їх іменами називав, і людей кланятися їм і жертви чинити примушував.

Володимир, маючи по тому мир з усіх боків, нестримністю до жінок опанований був. Мав шість жінок: перша, Ярогнідь, з котрою мав синів – Ізяслава, Мстислава, Ярослава і Всеволода, і мав дві доньки. Друга – грекиня, жона брата Ярополка, з котрою мав Святополка. Третя – чехиня, з котрою мав Вишеслава. Четверта – чехиня також, з котрою мав Святослава і Мстислава. П'ята – болгариня, з котрою мав Бориса і Гліба. Шоста – грекиня, заради котрої хрестився, з котрою мав доньку Марію, яка потім віддана була за першого Казимира, короля польського. Та народила Болеслава Сміливого, котрий вбив Станіслава, біскупа Краківського. Мав також наложниць триста у Вишгороді, а двісті – у селі на Берестовому. Однак недостатньо йому було тих, але ще й від чоловіків жінок, а також і дівчат, котрі йому подобалися, приводити наказував, оскільки був вельми неситий до блуду, як і Соломон. А те чинив Володи-

мир, коли в темряві ідолопоклонства перебував. А потім, коли був небесним світлом просвітлений і пізнав правду, і християнином став, вже звідтоді жодних таких соромітських справ[824] не чинив, й іншим того не дозволяв і забороняв.

Пішов Володимир з військом до ляхів і місто їхнє Перемишль, Червень та інших багато міст взяв. Того ж року і в'ятичів завоював і наклав на них данину від плуга по шелягу. Року ж 984 пішов Володимир на ятвягів і завоював усю землю їхню. І прийшовши до Києва, приносив жертви ідолам. У той час одного варяга, християнина, з сином його Іоанном вбив, як про те в житії їхньому більше (оповідається). Потім Володимир з Добринею, вуєм своїм, пішов на болгарів, і там, їх перемігши, мир з ними вчинив і присягнули між собою, мовлячи: "Тільки тоді між нами війна буде, коли камінь плавати буде, а хміль тонути". Був бо[825] і князь болгарський вельми відважним і християнином добрим.

А коли Господь Бог схотів обрати собі людей нових, – вдихнув ласку Святого Духа у Володимира, котрий мов від сну, прийшовши до тями від темряви ідолопоклонства, пізнав Правдивого Бога; світлом правди просвітлений і Святим Хрещенням сам себе на всиновлення Богу привів і всю Ро́ссійську землю нашу просвітив.

Тут коротко про хрещення нашої Ро́ської землі, скільки разів і коли хрестилася, почавши від Великого Володимира, котрий остаточно всю землю Ро́ську охрестив, й ідоли викоренив, здається мені слушним згадати, згідно з літописцями численними, особливо святого Нестора Печерського. Перше хрестилася Русь і народ слов'янський від святого первозванного апостола Андрія, бо той святий апостол, бувши в Херсоні, поплив угору Дніпром аж до Великого Новгорода. А прийшовши на гори київські, – благословив їх і хрест на них, де тепер брама київська з півдня стоїть, поставив, пророкуючи їм, що на тій горі та сусідніх мало знамените хвалою Божою виповнене місто християнське бути. І чимало людей, котрі там жили, тоді Віри Христової навчивши, охрестив. А сам святий апостол потім пішов Дніпром аж до Великого Новгорода, і там багатьох навчивши Віри Христової, охрестив. Додає літописець святий Нестор, що і святий апостол Павло був учитель слов'янам, оскільки перебував, навчаючи і проповідуючи Євангеліє Христове в Місії та Ілірику, як у Ді-

[824] В оригіналі: "спросностей". Нам не вдалося знайти це слово в жодному словнику, отже перекладаємо за аналогією інших пам'яток.

[825] В оригіналі "бовѣм", польськ. bowiem – бо, для того що: Історичний словник української мови / Під ред. Е. Тимченко. – Т. 1. – К. ; Харків, 1930. – С. 108.

яннях пишеться. Місія ж та Ілірика – слов'янська земля. Потім же святий апостол Павло послав до слов'ян учня свого Андроника, одного з-поміж сімдесяти апостолів, котрий учив і хрестив у Ілірику і в Місії, тобто: у Болгарах, у Боснії, у Мораві, де потім у Паннії єпископом був. Але через часті війни й князів поганських не могло це святе Хрещення і Віра Христова поширитися. Повторно хрестився руський народ за Михаїла, цесаря грецького. Князі слов'янські – Святополк, Ростислав і Коцел, посилали до цесаря Михаїла, просячи його про єпископа, аби йому, навчивши Віри Христової, і Хрещення Святе дав, і про чоловіка вченого, аби їх навчив і переклав їм святі Книги. Цар із патріархом, пильно про те попіклувавшись, наказали шукати чоловіка такого, щоб міг їхньою мовою перекласти їм Письмо Святе і книги. А довідавшись у Солуні про одного чоловіка, на ім'я Лев, котрий мав двох синів вельми вчених, з яких одному ім'я було Мефодій, а другому – Кирило, наказав цар їм до себе приїхати, і послав їх на проповідь Святого Євангелія. Ті щиро до тієї справи приступили і літери азбучні руські від Духа Святого вимислили, і багато книг з грецької мови на слов'янську переклали, почавши від Святого Євангелія, Апостола і всіх церковних. Людей також хрещених у Вірі утверджували, а невірних – учили та хрестили. По-третє хрестилася Русь від греків за царя грецького Василія Македона, котрий послав до них митрополита Михаїла й інших єпископів. А коли до них приїхав митрополит, – вимагали від нього спершу чудо якесь значне вчинити в Ім'я Христове. А він запитав їх: чого потребують, якого чуда. Ті кажуть: "Книга Євангелія, котра навчає Віри Христової, нехай буде вкинута у вогонь, і коли у вогні не згорить, – за тим зрозуміємо, що великим є Бог, Котрого ти проповідуєш". А митрополит наказав розкласти великий вогонь посередині міста і вклав туди Святе Євангеліє, а сам, здійнявши руки до неба, молився Господу Богу. А коли дрова всі прогоріли і вогонь згас – знайшли Святе Євангеліє все ціле і нітрохи вогнем не уражене. Те чудо побачивши, численні увірували у Христа і хрестилися. Четвертий раз хрестилась Русь від греків за Ольги, княгині руської, жони Ігоревої, великого князя руського, баби Володимирової. Та княгиня відвідала Царгород за восьмого Константина, цесаря грецького і за патріарха Полієвкта, котрий її навчив Віри Христової й охрестив і нарік їй ім'я Олена, і благословив її, мовлячи: "Благословенна ти між жінками руськими".

Наостанок хрестилась Русь за Володимира, великого князя руського, остаточно і досконало, також від греків. Те таким чином сталося.

Почали приходити до Володимира з різних держав і народів, хвалячи йому кожен з них свою віру. Спершу прийшли [адепти] віри мономахової. Володимир спитав у них, якою є їхня віра. Вони відповіли: "Віруємо Богу, а Магомет нам дозволяє жон мати скільки хто хоче, і розкошами всілякими насолоджуватися; по смерті ж обіцяє кожному сімдесят жон, а потім збере з усіх красу і накладе на одну, і та буде йому жона, з котрою всілякі радості й розкоші буде навіки мати; тільки тут свинячого м'яса не їсти і вина не пити, і обрізатися". Й інші непристойні речі говорили, про які не належить і писати. Володимир із задоволенням слухав про жон, бо був жонолюбець великий, але обрізання й не пиття вина не сподобалося йому. І мовив до них: "Ми не можемо без пиття вина бути, бо в Русі всі веселощі й приязнь в підпитті є". Потім прийшли німці, римляни й жиди, хвалячи кожен із них свою віру. А він жодної з них не вподобав. Того часу і грецькі царі, Василій і Константин, прислали Кирила Філософа до Володимира з великими подарунками, між якими і завіса гаптована вельми коштовна, на якій було друге пришестя Христове, Страшний Суд. Той Філософ довго і докладно навчав Володимира від початку світу із Святого Письма і Пророцтв про Христа і тайни Віри Християнської відкривав; наостанок – про Друге Пришестя Христове і Страшний Суд. І, закінчивши мову, віддав йому запону. Ту побачивши, Володимир запитав Філософа: "Що то є?" Кирило розповів йому, що прийде Господь Бог, Праведний Суддя, судити всіх праведних і грішних по смерті їхній. Праведні тоді будуть правобіч, а грішні – лівобіч. І котрі будуть правобіч – то є християни з добрими вчинками, а котрі лівобіч, то – всі нехрещені; тих усіх пошле до пекла у вогонь невгасимий і муки вічні. А котрі будуть правобіч – тих прийме до Царства Небесного і вічну радість та невимовні, розуму людському незрозумілі, розкоші та втіхи, котрими вічно будуть насолоджуватися. Володимир, зітхнувши, промовив: "Щасливі ті, котрі праворуч стануть, але біда тим, котрі ліворуч". Філософ і каже: "І ти правобіч будеш, якщо хрестишся". Володимир сказав до Філософа: "Подумаю і докладно вивідаю про всі віри". І обдарувавши Філософа, з великими почестями відпустив. А по від'їзді Філософа зізвав Володимир всіх бояр своїх і мудрих та старих людей і мовив до них: "Ото приходили до мене з різних держав і різних вір люди: болгари віри магометової, німці і римляни, хвалячи кожен з них свою віру. По всіх же прийшли і греки, ганячи всі віри, що є на світі, а свою тільки хвалячи. І дуже дивні речі оповідали, почавши від початку світу аж донині. Кажуть також, що по смерті кожна людина воскресне, і якщо хто що доброго тут

на цьому світі вчинить, то і там навіки буде радіти, а хто тут на цьому світі зле чинить, – той там навіки у вогні невгасимому мучитися буде". Говорить до нього сенат і всі мудрі його: "Ніколи ніхто свого не ганить, але кожен своє хвалить. Однак ти, великий княже, якщо хочеш правду взнати, то маєш багато мудрих людей, пошли по всіх землях, нехай побачать кожну віру і хто як служить своєму богові. А потім, прийшовши, скажуть тобі й дадуть повний звіт про все". Послухавши тієї поради, Володимир послав десять мудрих мужів по всіх земля на вивідання віри та звичаїв. Послані від нього в різних землях були, споглядаючи віру і хто як служить богу своєму. А наостанок прийшли до Царгорода, до царів Василія і Константина, повідомивши їм причину свого приходу. Цар[826] був їм радий і ознайомив патріарха Сергія про них, мовлячи: "Прийшли до нас русь, споглядаючи віру нашу. Тому прикраси церкву, і сам вчини свято – нехай побачать славу Бога нашого". І патріарх прикрасив церкву, як було потрібно, і сам у коштовних шатах з єпископами Службу Божу відправляв. Цар же послів руських привів до церкви. І вони, побачили несповідиму прикрасу хвали Божої і піснеспівів. У той же час Світло Небесне всіх їх осяяло, і побачили видіння, що на небі, а не на землі стояли. А по закінченні молитви, цар добре пригостивши і обдарувавши, відпустив їх[827]. А коли посланці до Володимира повернулися – зізвав Володимир знову всіх бояр і наказав посланцям перед усіма, де що бачили і чули про різні віри і служби, повідати. Але вони мовили, що "жодна нам віра не сподобалася, тільки грецька. Бо там, коли нас було проведено до церкви, де вони Богу своєму служать – бачили несповідиму окрасу церкви і співи вельми приємні для слуху. І потім, немов хмара світла осяяла всіх нас, і немов видіння бачили: здалося нам, що не на землі [перебуваємо], а на небі, і немає такого у всіх народів у церквах ніде такої служби, а тому віруємо, що правдивою є їхня Віра, правдивий Бог з тими тільки людьми живе". І промовили бояри до Володимира: "Якби віра грецька не була добра, то баба твоя Ольга не увірувала б, бо жінка була вельми мудра".

Ось так, побачивши Святу Віру грецьку, мов свічу на світильнику, сказав: "Так вчиню: піду в землю їхню і візьму міста їхні, і знайду там вчителів їхніх". І як замислив, так і вчинив. І зібравши військо – пішов до Тавриди, яку тепер Перекопом називають. Тою опанувавши, і взявши

[826] Так в оригіналі – спочатку множина (не двоїна), а потім однина.
[827] Саме так – плутаниця між одниною і множиною. Порівн. прим. 826.

місто Херсон, послав до царів, бажаючи собі сестру їхню Анну за жінку. А вони відповіли Володимиру: "Немає у християн звичаю такого, аби за нехрещених віддавати. Однак, якщо хрестишся, то не тільки це, але й більше, Царство Небесне, отримаєш". А Володимир відповів: "Я уподобав давно Віру вашу, коли ще послів посилав; пришліть тоді єпископа, а я хрещуся". Добру новину почувши, царі намовляли сестру свою, щоб йшла за Володимира, котра дуже не хотіла, однак, поважаючи [можливість?] спасіння такого великого народу і спокій батьківщини своєї, погодилась. Поїхала тоді царівна з великою кількістю князів грецьких до Херсона, а прибувши, була введена до палацу Херсонського, і раптово Володимир осліп, і став вже сумніватися у хрещенні, вважаючи, що за те покарали його поганські боги. Однак царівна послала до нього, мовлячи: "Якщо хочеш здоровим бути і бачити – хрестися, а інакше не будеш бачити. А якщо охрестишся, то не тільки тілесної, а й душевної сліпоти позбудешся, а ще більше – Царство Небесне одержиш". А він сказав: "Якщо те й справді буде, то заправду великим є Бог Християнський", і наказав хрестити себе. А коли єпископ його хрестив, сталося чудо.
Лиш тільки ступив у святу купель, очі йому відкрилися, і немов луска з очей його спала. Бачив ясно і жодного болю не відчував, ніби ніколи на них не хворів. І славив Бога, мовлячи: "Тепер пізнав Правдивого Бога!" І дане було йому ім'я у святому хрещенні Василій. І, просвітлений бувши, душею і тілом радів. Бачивши те, численні з-поміж бояр його хрестилися.

Зігравши за звичаєм весілля і взявши благословення та митрополита Михаїла від Сергія, святішого патріарха Царгородського, поїхав до Києва. А коли приїхав – люд посполитий з великою радістю його вітав. Привіз також із собою і мощей святих немало, святого священномученика Климента і учня його Агафаїла, образи, книги, богослужбове та інше начиння і [все] на потребу церковну; священиків, дияконів, ченців, дяків і різних ремісників із Греції до Києва з собою припровадив. Потім призначив день і наказав по всьому місту Києву клич кинути, мовлячи: "Якщо хто не буде завтра на ріці Почай, як убогий, так і багатий, старий і молодий, невільник чи вільний – той буде мені ворогом". Те почувши, люди мовили: "Якби то була річ непотребна, цар би наш і бояри не хрестилися". Отже, назавтра Володимир вийшов з усім грецьким духовенством на ріку Почайну, де вже люду зібралося було безліч усякого віку – малих і великих. І наказав усім увійти у воду, більшим – глибше, малим зовсім при березі. І наказав їх Володимир священикам хрестити. А свя-

щеники, кожному даючи окремі імена, молитви над ними приналежні до Хрещення Святого відправляли. І так усіх охрестили – чоловіків і жінок – в ім'я Отця і Сина і Святого Духа. У той час тоді сам митрополит Михаїл всіх дванадцять синів Володимирових, котрих від різних жінок мав, окремо у криниці охрестив. І від того ту гору й криницю над Дніпром, де вони хрестилися, і донині Хрещатиком кияни називають. Дав також усіх синів своїх і при них багато боярських дітей письма грецького та слов'янського учитися. І був святий Володимир першим заступником нашого Спасіння, і всієї Рóссії.

А по хрещенні всіх людей молився Господу Богу, мовлячи: "Боже, Котрий сотворив небо і землю, зглянься на цих новоохрещених людей, дай їм, Господи, пізнати Тебе, Бога Правдивого, і утверди їх у Православній Вірі. І мені допоможи, аби, маючи непосильну надію на Твою силу, переміг всіх видимих і невидимих ворогів". Послав також по всіх містах і селах хрестити всіх, котрі будь-де жили у володіннях його. А якби хто хреститися не схотів, кару для всіх неслухняних встановив. Наказав також святилища й ідолів нищити, ламати, із землі вивертати, а на тих місцях церкви святі ставити. А найперше сам поставив церкву в Києві на честь Пресвятої Богородиці, виключно[828] царським коштом, на яку і десятини з усього панства свого наказав давати. Ту й тепер звуть Десятинною.

Тут згадаймо про богів, тобто, радше, ідолів, котрих вони мали за бога. Не тому, аби вони були достойні згадки, але – щоб знали, якою сліпотою ідолопоклонства на той час диявол осліпив був людей і до якого шаленства привів, що не тільки не знали Правдивого Бога, а ще й бездушним речам, людьми зробленим, віддавали почесть, яка належить Богові. Перший тоді з них бог був Перун, зроблений з дерева в людську подобу. Голова у нього була срібна, а вуса – золоті. У того камінь був у руках, як вогонь. Тому, як богу, жертви приносили і вогонь невгасимий перед ним завше горів, і якби так сталося, що за недоглядом жерця, що йому служив, вогонь згас – такого без будь-якого виключення і милості, як ворога бога свого, вбивали. Другий бог Волос – худоби. Третій – Позвизд, ляхи його звали Похвист, а деякі його і Вихром називали. Того визнавали богом повітря, погоди і непогоди. Четвертий Ладо. Вірили, що той був богом веселості, втіхи і всілякого доброго проведення часу. Тому

[828] В оригіналі: "праве". Одне із значень: "твердо, незмінно": *Срезневский И. И.* Материалы для словаря... – Т. 2. – Стб. 1362. Порівн. також "право": "свобода дій, влада, закони, право": *Срезневский И. И.* Материалы для словаря... – Стб. 1348.

жертви приносили ті, хто мали одружитися, аби за його допомогою весілля добре і життя в любові мали. Того Лада в деяких місцях і до сьогодні на весіллях, руками плещучи або об стіл б'ючи, "Ладо, Ладо" співаючи, в піснях своїх часто його поминають. П'ятий Купало, котрого вважали богом врожаю. Тому шалені й обдурені дяки і жертви приносили на початку жнив. Того-то Купалу-біса у деяких місцях і тепер пам'ять відправляють, а особливо у навечір'я різдва святого Іоанна Предтечі, таким чином: увечері, зібравшись, як діти, так і дівчата, плетуть собі вінки з зілля, і опоясавшись, розкладають вогонь і беруться за руки. І біля того вогню скачуть, співаючи пісень, в яких часто оспівують Купала, а потім через вогонь той перескакують, бісу тому Купалі у жертву себе самих приносячи. І багато інших вигадок бісівських бридких тоді чинять, що неслушно і письмом описувати. А деякі з них криницям, озерам з багатого врожаю приносили, а часом у жертву і людей топили, що й тепер шалені у деяких місцях поминають: під час знаменного свята Воскресіння Христового, молодь обох статей, зібравшись, взявши людину, вкидають у воду, і трапляється за сприяння тих "богів", тобто бісів, що вкинений у воду або об дерево, або об камінь у воді розбивається і помирає або утопає. А в інших же місцях не вкидають у воду, тільки поливають водою, чим, однак тому ж бісові жертву приносять. Шостий Коляда, котрому свято велике вчиняли 24 грудня. І хоча нас ласка Різдвом Христовим освятила, й ідоли погинули, а однак деякі шалені пам'ятку бісу Коляді, почавши від самого Різдва Христового, впродовж усіх свят, сходячись і пісні співають, в яких і про Різдво Христове поминають, однак же більше Коляду-біса вихваляють. Там також на зібраннях своїх Тура й інші бридкі речі вимишляють, чого також не годиться і письмом висловити. Не достатньо також було шаленим людям тих богів, але мали ще їх багато, яким імена є такі: Хорс, Дажбог, Мокша, Стрибог, Семаргл.

А Володимир, охрестивши землю Руську, всі ідоли з великим безчестям нищив. Найперше Перуна, як старшого, наказав, прив'язавши до хвоста кінського, волочити з гори до Дніпра. І приставив мужів 12, аби його, волочучи, били киями. Те чинив не тому, аби дерево те чути могло, але щоб більше безчестя бісу вчинити, і з того насміятися, котрий людей обманював і зваблював. А коли так чинили, деякі невірні кияни плакали. А вони, приволікши його до берега, вкинули у Дніпро.

Наказав також Володимир, щоб того Перуна ніде до берега не підпускали, аж доки мине пороги. І там нижче порогів викинув його вітер на одну гору високу, яку Перуном і тепер називають. А на тому місці, де

був ідол Перун, наказав Володимир поставити церкву на честь Святого Василія Великого. І всіх інших ідолів наказав вкидати – одних у вогонь, інших у воду, і святилища до ґрунту сплюндрувати. І не припинив, доки аж до останку всіх ідолів не вигубив, а на тих місцях церкви наказав будувати. Те бачачи, безумні й невірні плакали через загибель богів своїх, а мудрі мовили: "Мудрим є наш князь, також і бояри. Коли б знали, що ті боги є правдивими й не спокусниками, тоді б і не губили [їх], іншої віри не приймали б і самі б не хрестилися". Потім Володимир благочестя помножував і міста навколо Києва фундував над ріками Десною, Остром, Трубежем, Сулою. Фундував також місто і над Стугною, і назвав його в ім'я своє хрестильне Василев, яке тепер Васильковом зовуть.

Послав також Володимир до жони своєї Розгніди, мовлячи: "Оскільки я прийняв віру християнську, вже також по-християнськи і жити повинен, і одну жону мати, котру тепер маю в християнстві. Ти ж вибери собі з вельмож моїх кого хочеш, і я тебе за нього видам". А вона, відповідаючи, сказала йому: "Невже тобі тільки єдиному треба Царства Небесного, а мені його не треба? А до того, бувши великою княгинею, як можу терпіти у слуги твого прислужницею бути? Але прошу тебе: видай мене за Христа, любові Небесної, тобто, аби хрестившись і янгольський чин прийнявши, тут Богу Правдивому служила і Його нареченою була". Це Володимиру вельми сподобалося, і дивувався такій мудрій відповіді її. Син же її, Ярослав, котрий кульгавим був від народження свого, при ній сидів. Коли почув ті слова матері своєї – подякував Господу Богу за розум і добре завзяття її, і з тієї миті став здоровим і ходив. А Розгніда, хрестившись, стала інокинею, і дане їй в іноцтві ім'я Анастасія.

Святий Володимир знову послав до Царгорода, до святішого патріарха Сергія, аби йому прислав ще більше єпископів. І прислав йому єпископів: Іоакима Корсунянина, Федора, Фому й інших. І йшов потім Володимир у землю Заліську, в повіт Суздальський і Ростовський, і заклав там місто над рікою Клязьмою і назвав його першим своїм іменем – "Володимир". І поставив там церкву на честь Пресвятої Богородиці, і дав їм єпископа Федора. І звідтіль пішов до Ростова, і там, сплюндрувавши ідолів, і на тих місцях поставивши церкви, дав їм єпископа Фому.

А потім прийшов до Великого Новгорода, і там ідола Перуна [мотузками] обв'язавши, наказав волочити до ріки, і доки волокли – бити киями. Біс же, котрий у тому ідолі жив, не стерпівши такого посміховиська, почав голосно жалібно кричати: "Біда, біда мені, бо потратив у руки таких немилостивих людей, котрі недавно мене як бога вшановували, а

тепер таку мені біду незносиму чинять. Що мав би робити – не знаю". А приволікши його на міст, вкинули в ріку з мосту, де зразу потонув, а потім невдовзі з води з'явився. Один чоловік кинув у нього палицею, а він, взявши ту палицю, кинув на міст і забив кілька людей.

А повернувшись до Києва, святий Володимир розділив панство своє, Руську землю, на дванадцять княжінь і посадив на них 12 синів своїх, котрих мав від різних жон. Найпершого старшого сина свого Вишеслава посадив у Великому Новгороді, Ізяслава у Полоцьку, Святополка у Турові, Ярослава у Ростові; а по смерті Вишеслава – у Новгороді, Бориса – у Ростові, Гліба – у Муромі, Святослава у Деревах, Всеволода – у Володимирі, Мстислава – у Тмутаракані, Станіслава – у Смоленську, Брячислава – у Луцьку, Судислава – у Пскові. Послав з ними і священиків, наказуючи синам своїм, щоб кожен з них по своїх панствах велів Віри Християнської навчити і хрестити людей в ім'я Отця і Сина і Святого Духа, а ідолів та святилища нищити до ґрунту, а на тих місцях церкви Божі ставити, що з поміччю Божою так і сталося.

Жона Володимирова Анна, царівна грецька, заради якої святий Володимир хрестився, в доброчесності побожне життя своє тимчасове закінчила, і до іншого віку перейшла. На той час і Арзера, княгиня венеціанська, а донька Василія, цесаря грецького, брата рідного Анни, жони Володимирової, померла. Та жила у великих розкошах більш ніж люди придумати можуть, та ніколи обличчя свого не мила водою, а або росою, або дорогими настоями. Їжа ж її була вельми вигадливою і розкішною, за що Господь Бог її ще тут на живіт скарав, що захворівши, так смерділа, аж ніхто до неї не міг через великий сморід приступити.

А Володимир, викорінивши ідолів і церков Божих набудувавши, і Віру Христову по всій Рóссії прищепивши, також і шпиталів багато для бідних і убогих зафундувавши і добрим достатком обдарувавши, по великих доброчесних справах своїх, проживши у княжінні своєму всіх літ 35, у поганстві 8, а охрестившись двадцять сім, упокоїв дух свій Господу Богу, місяця липня 15 дня по земному царстві у небесне перейшов. Похований у Києві в церкві Пресвятої Богородиці Десятинній, ним самим збудованій, у гробі мармуровому, з великою честю й жалем загальним, як за батьком і заступником своїм, в честь у Трійці єдиному Богу, Котрому належить всіляка слава, честь і поклон нині й повсякчас і на віки вічні. Амінь.

Житіє святого Володимира, опубліковане О. І. Соболевським

Житіє святого і рівноапостольного великого князя київського Володимира, Ро́ссії, названого в Святому Хрещенні Василієм, котрий охрестив усю землю Ро́ссійську. Вибрано з літописця руського преподобного отця Нестора Печерського

Благословен Бог і Отець Господа нашого Ісуса Христа, (отець) щедротам, котрий усім людям зичить спастися і до розуму істинного прийти, Котрий не допустив до кінця нашій руській землі у темряві невірства і ідолопоклонства бути, але, як отець чадолюбивий, зволив світом ласки Хрещення Святого її просвітити, і до розуму істинного, і до самопізнання правдивого, у Трійці славимого Бога, через благовірного і рівноапостольного великого князя Володимира, привести. Отже, прийдіть руські люди всілякого віку й стану, православні, поклонимося Богу в святій Трійці єдиному, хвалячи Його Пресвяте Ім'я і велике до нас милосердя. Прийдіть, похвалимо святого і рівноапостольного великого князя Володимира, батька нашого, наставника і захисника нашого Спасіння, котрий, як великий Константин, другий і чудесний святий апостол Павло, не від людей звання прийняв, а від небес і в святій купелі духовній, разом і тілесної позбавившись сліпоти й благодаті Духа Святого виповнившись, до останку ідолів порушив, і викорінив, і всю землю руську святим хрещенням просвітив, вірувати і поклонятися Єдиному Богу Отцю і Сину і Святому Духу у святій Трійці єдиному, людей ро́ссійських навчив.

Цей святий і рівноапостольний великий князь Володимир був сином Святославовим, князя київського, роду варязького. Перше ідолам кланявся і вельми старанно, за поконом отців своїх, їх вшановував. Отець його Святослав мав трьох синів: Ольга, Ярополка і його. Ярополк же, по смерті батька свого, княжив у Києві. Олег – у Овручі і у всьому Поліссі, а Володимир – у Великому Новгороді. У ті ж літа Ярополк вбив брата свого Ольга. І Володимир, пославши слуг своїх до брата свого Ярополка, нагадуючи йому, що вбив брата свого Ольга[829], боячись, щоб і йому так

[829] Вираз не зовсім зрозумілий, тут явно якась помилка при складанні тексту на основі скорочення літописного матеріалу.

само зрадою не вчинив того самого, як і брату своєму Ольгу, і пішов за море до варягів. А дізнався Ярополк, що Володимир втік з Новгорода. Ярополк же, прийшовши з військом своїм до Новгорода, обліг і взяв Великий Новгород. Володимир же, зібравши за морем військо велике, з різних народів: варягів, слов'ян, чуді й кривичів, і прийшов знову до Новгорода, і послав слуг своїх до брата свого Ярополка, давши знати йому: "Йде, – мовить, – брат твій Володимир на тебе зі своїм військом, мстячи за смерть братову. Послав також Володимир і до князя полоцького Розволвіда, просячи його, аби свою доньку Розгнідь дав за жону йому. А князь полоцький не хотів того вчинити. Володимир же, маючи військо велике готове розмаїтого люду, пішов на князя полоцького і вбив його і двох синів його забив, а доньку його Розгнідь взяв собі за жону. І потім досяг Володимир з отим усім військом своїм до Києва на брата свого Ярополка. Ярополк, не маючи супроти Володимира так багато війська, зачинився з людом своїм у Києві. І Володимир, ставши під Києвом, окопався, і послав до воєводи київського Блуда, намовляючи його, щоб йому посприяв у слушний час забити Ярополка, обіцяючи йому велику нагороду і честь. Воєвода Блуд пообіцяв йому те зробити, і, як прохав Володимир, все робив, облудно з паном своїм поступаючи. Від того часу часто воєвода Блуд посилав до Володимира, підказуючи йому час, коли приступати до Києва. А сам замислив убити пана свого. Радив Ярополку утікати з Києва. Ярополк же, не відаючи зради його, послухався і втік з Києва та зачинився у місті Родні. Володимир же, взявши Київ, послав військо своє до Родня і обліг Ярополка. Знову Блуд воєвода радив Ярополку, аби поклонився Володимиру. Той, не знаючи про зраду його, послухавшись його поради, поїхав до Володимира, бажаючи поклонитися йому. А той воєвода Блуд потай дав знати про те Володимиру, – аби чекав Володимир Ярополка в теремі – фольварку батьківському. А коли приїхав Ярополк, бажаючи поклонитися Володимиру – зненацька два варяги мечами, при дверях стоячи, ударили Ярополка в груди. І на тому місці вбив його Володимир. І сів на великому княжінні київському і став самодержцем всієї Русі. Взяв же і жону брата свого Ярополка, грекиню, за себе.

А коли став Володимир самодержцем всього княжіння київського – поставив у всіх володіннях своїх ідоли. Найперше поставив ідола Перуна, найстаршого, у Києві-городі на тому місці, де тепер церква Святого Василія, і в інших місцях ставив ідолів, котрим імена нижче описані, чинячи їм жертви, честь і вшанування, немов Богу. Так само і людям всім наказував під загрозою строгого покарання жертви їм приносити і за богів їх

мати. А коли б хто не хотів – у таких маєтки і достойність відібрано, а їх смертю карано. Те, таку нагайну смерть, всі люди бачачи в усій землі, – за наказом його, називали їх богами і жертви їм приносили. А потім Володимир послав до Великого Новгорода родича свого Добриню, аби на його місці у Великому Новгороді княжив. А коли той родич його, приїхавши до Великого Новгорода, бачив, як Володимир богам своїм жертви у Києві приносив, так і він чинив у Великому Новгороді: ставив ідолів і богами їх називав. І кланявся їм, і служити їм людей примушував.

Володимир, маючи спокій з усіх сторін, невгамовністю до жінок бувши опанований, мав шість жінок. Перша була Розгнідь, з котрою 4 синів народив: першого, Ізяслава; Мстислава, Ярослава, Всеволода, і дві доньки мав. Друга була грекиня, жона брата Ярополка, з котрою мав сина Святополка, який братів своїх Гліба і Бориса забив. Третя була чехиня, з котрою мав двох синів – Вишеслава і Мстислава. П'ята була болгариня, з котрою мав двох синів – Бориса і Гліба. Шостою була грекиня, заради якої хрестився, і з котрою мав доньку Марію. Та була віддана за першого польського короля Казимира. Та народила Болеслава Сміливого, котрий вбив Станіслава, біскупа краківського. Мав також Володимир наложниць п'ятсот: 300 у Вишгороді, а 200 у селі Неберестовому, однак же не досить йому тих було, але ще й панни, котрі йому подобалися, і тих до себе наказував брати на ніч. Не тільки панни, але й від чоловіків жон брав. Був бо вельми неситий блудом, як і Соломон. І те Володимир чинив у той час, коли ще лишався у темряві ідолопоклонства. А потім, коли був небесним світлом просвітлений, і пізнав правду, а християнином ставши, з того часту вже такої мерзоти сам не чинив й іншим те забороняв і не дозволяв, щоб таку гидь чинили. І пішов одного разу Володимир з військом своїм на ляхів під місто Перемишль. І місто їхнє сплюндрував. І інших багато взяв. Того ж року і місто Тятич[830] завоював і наклав на них данину від плуга по шелягу, року 984. А коли звідти повернувся, і пішов Володимир на ятвягів, і там завоював усю землю їхню. І пішов звідтіль до Києва. І прийшовши до Києва – приносив жертви ідолам. Тоді християнина варяга з його сином Іоанном вбив, як про те в житії їхньому більше написано. А потім пішов Володимир на Болгарів і їх переміг, і мир з ними вічний вчинив.

А коли Господь Бог захотів обрати собі людей, і наслав ласку Святого Духа на Володимира, котрий, немов від сну, від темряви ідолопоклонства

[830] Так автор житія спотворив топонім в'ятичів.

отямився, до пізнання правдивого Бога прийшов, світлом правди прославлений, Святим Хрещенням всиновлений, до Бога сам себе привів, і всю руську землю нашу просвітив.

Тут коротко про хрещення нашої руської землі викладено, як багато разів, із-за чийого панування, і коли хрестилася, згідно з літописцями чисельними, а особливо – преподобного Нестора Печерського. Вперше хрестилася Русь і народ словенський від святого славного і всехвального первозванного апостола Андрія. Бо святий апостол Андрій, бувши в Херсоні, пішов угору Дніпром аж до Великого Новгорода. А прийшовши до гори київської – благословив людей і хрест святий на них поставив, де тепер церква Святого Симеона стоїть, пророкуючи їм, що на тій горі мало знамените і хвалою Божою виповнене місто постати, і Віра Свята возсіяти. І людей, котрі там жили, в той час святий апостол Андрій, Віри Христової навчивши, і охрестив їх. І пішов Дніпром до Великого Новгорода і там багато людей Віри Христової навчив, і охрестив їх. Додає літописець преподобний Нестор, що святий апостол Павло навчав людей і проповідував їм Євангеліє Христове в Місії і Ілірику, як в Діяннях пишеться. Місія й Ілірик слов'янською землею є. А потім святий апостол Павло залишив слов'янам учня свого Андроніка, один із сімдесяти апостолів, котрий учив і хрестив у Ілірику і Місії, тобто – в Болгарах, в Боснії і в Мораві, де Андронік у князівстві в Спанії єпископом був. Вдруге хрестилась Русь року від Різдва Христового 863, за Михаїла, царя грецького, і за патріарха Константинопольського Фотія, від яких на прохання князів слов'янських Святополка, Ростислава і Коцела прислані були слов'янам і Русі навчителі Віри Христової – Мефодій і Кирило, сини чоловіка знатного, з Солуня. Ті Духом Святим склали слов'янські літери і переклали на мову слов'янську грецькі книги – Євангеліє й Апостол та інше. Втретє хрестилась Русь року від Різдва Христового 886, за Василія Македонянина, царя грецького, а за патріарха того ж Фотія, від яких присланий був на хрещення Русі за князя Олега, митрополит Михаїл. Той, коли до них приїхав, просили його всі люди, аби перше чудо якесь значне здійснив. А він питав їх: якого чуда хочуть? Вони ж кажуть йому: "Книга Євангеліє, котра учить Віри Христової, нехай буде вкинута у вогонь, і якщо не згорить – по тому взнаємо, що великим є Бог, Котрого ти проповідуєш". Митрополит же наказав велике вогнище посеред міста розкласти, і поклав Святе Євангеліє у вогонь, а сам, здійнявши руки до неба, молився Господу Богу. А коли дрова прогоріли і вогонь вгас, і стали шукати в тому попелі, – знайшли Святе Євангеліє все ціле, нітрохи неуш-

коджене. Те чудо убачивши, чисельні люди увірували в Христа і хрестилися. Вчетверте хрестилася Русь року від Різдва Христового 955, за святої Ольги, княгині руської, жони Ігоревої, баби святого Володимира, котра їздила до Константинополя заради Віри і Хрещення Святого, де хрестив її святий патріарх Полієкт, а сам цар грецький Константин восьмий був її приємником у Святому Хрещенні. Та, повернувшись із Константинополя, багатьох у Русі хрестила. Але всі ті хрещення чотири не вкорінилися через війни і княжат поганських. Оскільки і Ольга сина свого Святослава навернути до Віри Христової не могла.

П'ятий раз остаточно хрестилась Русь, також від Константинополя, за святого рівноапостольного великого князя Володимира, всієї Русі самодержця, а за царів грецьких Василія і Константа, а за патріарха Константинопольського Николи Хрисоверха, року від Різдва Христового 981, як наш руський хронікар святий Нестор свідчить. Почали приходити різні народи до Володимира з різних земель, хвалячи йому кожен свою віру. Першими прийшли [представники] віри магометової. Володимир же запитав їх: "Якою є ваша віра?" Вони відповіли йому: "Віруємо Богу, а Магомет нам дозволяє жон мати, хто скільки хоче, і надмірностей всіляких припускатися. Тільки обрізатися, свинячого м'яса не їсти і вина не пити". Й інші цікаві речі оповідали, яких не гідно й писати. Володимир слухав з задоволенням про жон, бо був жонолюбець великий, однак обрізання і не пиття вина йому не сподобалися. І мовив до них: "Ми не можемо без винного пиття бути, оскільки в Русі всі веселощі й приязнь на підпитку є". Потім прийшли німці, римляни, жиди, нараджуючи йому кожен свою віру. А він жодної з них не вподобав. Того ж року і грецькі царі Василій і Константин послали Кирила Філософа до Володимира з великими дарунками, між якими і корогва гаптована, вельми коштовна, на якій було друге Пришестя Христове, Страшний Суд. Святий же Кирило докладно повчив Володимира зі Святого Письма про Віру Християнську, оповідаючи йому про пророцтва, про Христа від початку світу, у кінці також – про друге Пришестя Христове і Страшний Суд. І завершивши мову свою, віддав йому ту корогву. Ту корогву побачивши, Володимир запитав у Філософа, що то є. Святий же Кирило відповідав йому: "Прийде Господь Бог, Праведний Суддя, судити всіх праведних і грішних. Одних же поставить праворуч, а інших – ліворуч. То усіх нехрещених і грішних, котрі стоятимуть ліворуч, тих усіх пошле до пекла у вогонь невгасимий і у муку вічну. А котрі стоять праворуч – тих усіх прийме до Царства Небесного на вічні веселощі й невимовні розумом

людським неосяжні радощі й втіхи, котрих вічно будуть заживати. Володимир же, зітхнувши, каже: "Щасливі ті, котрі праворуч стануть, але біда тим, котрі – ліворуч". Святий же Кирило сказав: "І ти праворуч будеш, коли охрестишся і від негідних вчинків відмовишся". Володимир же взяв собі до відома, і мислив про себе, мовлячи Філософу: "Подумаю і краще дізнаюсь про всі віри". Обдарувавши ж Філософа, відпустив його з честю. Володимир же по від'їзді святого Кирила, зізвавши всіх бояр своїх, мудрих людей, старих і молодих, і каже їм: "Оце приходили до мене з різних земель і різних вір люди – віри махометової, німці, жиди, римляни – хвалячи кожен свою віру. Наостанку ж прийшов якийсь муж грецької Віри, котрий вельми дивовижні речі повідав, почавши від початку світу аж до сьогодні; а, понад те розповів, що по смерті кожна людина воскресне. І якщо тут на цьому світі хто добро буде чинити, той на небі навіки буде втіхи невимовної заживати і радіти. А хто тут, на цьому світі, зле чинить, а якби й добро чинив, а не буде християнином – той там у пеклі на віки у вогні невгасимому мучитися буде". Сказали до нього бояри і всі мудрі його: "Своєю волею ніхто свого не ганить, а завше кожен своє хвалить. Однак ти, великий княже, якщо хочеш правду взнати, то маєш багато мудрих людей. Пошли їх по всіх землях. Нехай побачать кожну віру, і як хто служить Богу, а потім, прийшовши, дадуть тобі і нам про те належний звіт". Вислухавши тих, Володимир послав десять мужів добрих по всіх землях на вивчення вір, і як хто служить Богу. Послані ж від Володимира були в різних місцях, приглядаючись і вивідуючи про віри, як хто служить Богу. А наостанок приїхали і до Константинополя, до царів Василія і Константина, повідомляючи їм про причину свого приїзду. Святіший же патріарх Сергій наказав прикрасити церкву і урочисту службу відслужив. І сам у коштовних шатах з численними єпископами Службу Божу відправував. А царі Василій і Константин під час Служби Божої прохали послів до церкви. А коли ті посли увійшли до церкви і узріли красу хвали Божої, і молитви вдячні – вельми здивувалися, і усвідомили: не на небесах, а на землі стояли. Бо освітило було їх в той час світло з Небес, і мали видіння. Як закінчив патріарх службу, взяли їх царі й добре пригостивши та обдарувавши, відпустили. А коли посли Володимирові повернулися, Володимир знову усіх бояр і людей своїх мудрих, старих і молодих, зізвавши, запитав послів перед ними: "Де й що бачили і чули про всі віри і про служби богам, оповідайте". Посланці ж оповіли, мовлячи: "Були у всіх сторонах, а коли приїхали до грецької церкви і увійшли до церкви, де вони Богу моляться і

службу свою відправляють – бачили невимовну оздобу в церкві їхній і спів слухати дуже приємно. Там нас усіх хмара світла освітила, і видіння бачили, і здалося нам, що не на землі, а на небесах на той час стояли. І нема ніде такої служби у всіх народах і церквах відправ, як у них. А тому віруємо, що правдивою є їхня Віра, і правдивий Бог з тими тільки людьми живе". Сказали бояри до Володимира: "Коли б Віра грецька не була правдивою, то і баба твоя Ольга не увірувала б, адже жінкою була вельми мудрою".

Ось так Володимир віру святу грецьку, немов свічу на свічнику побачивши, і взнавши, що вона правдивою є, уподобав її і сказав: "Що вчиню? Піду в землю їхню і знайду там вчителів". А як замислив, так і вчинив. Зібравши військо велике, рушив до Таврикії. Тепер те місце зовуть Перекопом. А коли і Херсон взяв, – зразу ж послав до царів херсонських, сватаючи собі сестру їхню Анну за жінку. Вони ж відповідали: "Немає у християн такого звичаю, щоб за нехрещених віддавали. Якщо охрестишся, то не тільки те, але й більше, тобто Царство Небесне отримаєш". Володимир же відповів: "Вже давно я уподобав віру вашу, коли ще посилав послів моїх. Тож пришліть єпископа і охрещуся". Добру новину почувши, царі умовляли сестру свою, аби пішла за Володимира. Та, хоч і не хотіла, однак, уважаючи на спасення такого великого народу і спокій вітчизни своєї, погодилася. Отже поїхала царівна з великою кількістю князів грецьких і з єпископами до Херсона. Туди приїхавши, була проведена до палацу замку херсонського. А на той час Володимир раптово осліп, і почав сумніватися щодо Святої Віри, думаючи, що то його поганські боги покарали. Однак царівна послала до нього, мовлячи: "Коли хочеш бачити – хрестися. А коли хрестишся, то не тільки тілесної, а й духовної сліпоти позбудешся. А ще більше – Царства Божого набудеш". Володимир же каже: "Якщо те направду буде, то по тому знатиму, що Віра Християнська є правдивою, і Бог їхній – над усіма богами". І наказав хрестити себе. А коли єпископ почав його хрестити, – сталося чудо знамените. Бо лиш тільки ступив Володимир до святої купелі, – відразу немов луска з очей його спала, і бачив ясно, як і перше, і жодного болю не відчував, ніби ніколи на очі не хворів. За те славив Бога у святій Трійці Єдиного, мовлячи: "Тепер знайшов Правдивого Бога".

У Святому Хрещенні дане було ім'я йому – Василій. Бувши просвітлений, Володимир душею і тілом радів. Як те побачили бояри його – численні з-поміж них хрестилися.

Володимир, влаштувавши весілля за звичаєм, і взявши благословення і митрополита Михаїла від святішого патріарха Сергія, попрямував до Києва. А коли приїхав – люд його посполитий з великою радістю вітав. Привіз же тоді з собою до Києва мощі святого священномученика Климента і учня його Агафа, й інших святих немало, образи, книги, церковні шати й інше начиння церковне; священиків, дияконів, іноків, дяків різних з Греції.

Потім призначив день Хрещення Святого всьому народу. І казав по всьому місту Києву кликати, мовлячи: "Якщо хто не буде того й того часу на ріці Почайні, як багатий, так і убогий, старий і молодий, вільний і невільний, – той буде Господу Богу Ісусу Христу, Богу Правдивому, і мені ворогом". Люди, те чувши, пішли всі у назначений час на ріку Почайну, де зібралося дуже багато різного віку, старих і молодих. Тоді й сам Володимир з усім грецьким духовенством туди прибув. І наказав увійти у воду – більшим глибше, а малим – мілкіше, а священикам, при березі стоячи, хрестити їх. Священики ж кожному з них, читаючи належні до Хрещення Святого молитви, хрестили всіх в ім'я Отця і Сина і Святого Духа. Того ж дня сам митрополит Михаїл усіх 12 синів Володимирових, котрих від різних жон мав, окремо в криниці охрестив. І від того часу ту криницю над Дніпром, де вони охрестилися і до сьогодні кияни називають Хрещатиком.

Святий же Володимир по Святому Хрещенні молився Господу Богу, мовлячи так: "Боже святий, Творцю неба і землі, зглянься на новоохрещених людей твоїх, дай їм, Господи, істинно пізнати Тебе, Бога Правдивого, утверди їх у Православній Вірі. І мені поможи, аби звитяжив як видимих, так і невидимих моїх ворогів. Амінь". Потім невдовзі Володимир послав по всіх містах і селах хрестити всіх, скільки людей було в його володіннях. А якби хтось хреститися не хотів, на таких покарання неминуче, як на неслухів наклав. Наказав також ідолів палити, нищити, і божниці їхні до ґрунту руйнувати, а на тих місцях церкви святі ставити. А найперше сам поставив церкву в Києві на честь Пресвятої Богородиці, виключно царським коштом. На неї й десятину з усього панства свого наказав давати. Ту і тепер усі Десятинною зовуть.

Тут же згадаємо і про ідолів, котрих вони мали за богів. Їх би не варто було й згадувати, але (зробимо це) для того, аби знали, якою сліпотою ідолопоклонства тоді диявол осліпив людей, і до якого шаленства приводив і облуди, що не тільки не знали Правдивого Бога, але ще й бездушним німим речам, людьми зробленим, вшановували як Бога.

Перший тоді у них бог був Перун, із дерева зроблений у людській подобі. Голова його була срібна, а вуса золоті. У нього у руках був камінь вельми ясний, перед котрим вогонь завше горів. А коли б сталося, що через недогляд служителя, до того приставленого, вогонь згас, – такого без будь-якого жалю(?)[831] і укорів, як ворога бога свого, вбивали. Другий бог у них був Волос бидлячий. Третій у них бог був Позвіздний, його звали Похвист, а деякі і вітром називали. Того визнавали за бога повітря, погоди і непогоди. Четвертий у них бог був Ладо. Вірили, що той є богом веселощів, утіхи і всякого доброго провадження часу. Тому жертви приносили ті, хто мали женитися, аби з його допомогою весілля добре і життя в любові мали. Того Лада по деяких землях і до сьогодні на весіллях, руками плещучи або об стіл б'ючи "Ладо, Ладо" співають, і у всіляких піснях своїх часто його поминають. П'ятий у них бог був Купало, котрого вважали богом врожаю. Тому також шалені і обмануті й жертви приносили на початку жнив. Того-то Купалу-бога чи радше біса, по деяких землях і тепер поминають, а особливо в навечір'я різдва святого Іоанна Предтечі, таким чином: увечері діти і панни, зібравшись, плетуть собі вінки з різного зілля, які кладуть на голову й опоясуються ними. Запалюють вогонь і беруться за руки, і навколо вогню того скачуть, співаючи пісні, в яких часто поминають Купала. А потім через той вогонь перескакують, бісу тому Купалі самі себе офірують, й інших багато вигадок бісівських бридких на той час на тих зборищах чинять, що не гідно й написати. Деякі з них криницям, озерам за багатство врожаю приносили, а часом у жертву й людей топили, що й тепер у деяких землях нерозумні чинять під час знаменитого свята Воскресіння Христового: молодь обох статей, зібравшись, і взявши людину, вкидають у воду. І трапляється за задумом тих богів, тобто бісів, що вкинутий у воду або об дерево, або об камінь розбивається, або потопає. А в інших землях не кидають у воду, а тільки поливають водою, чим, однак, тому ж богу жертви приносять. Шостим із них був Коляда, котрому свято велике чинять грудня 25 дня. І хоча Різдвом Христовим і Святим Хрещенням просвітлені й ідоли погинули, однак деякі шалені поминають біса Коляду. Почавши від самого Різдва Христового, впродовж усіх свят сходячись, пісні співають, в яких хоча й про Різдво Христове поминають, але більше Коляду біса вихваляють. Там також на зібраннях свої і Тура й інші бридкі речі вигадують, того не годиться і написати. Не досить також шаленим

[831] В оригіналі: "фолгованъя".

людям тих богів, але ще їх мали багато, котрим імена ті: Хорс, Дожб, Мокша, Стрирог, Семаргл.

А святий Володимир, охрестивши землю руську, всіх ідолів з великим безчестям сплюндрував, палив і у воду вкидав. Найперше Перуна, старшого, наказав, прив'язавши до хвоста кінського, волочити з гори до Дніпра, і приставив мужів 12, аби його, волочачи, били киями. Те чинив, не тому, аби дерево те мало чуття, але аби безчестя бісу учинити, і насміявся з нього, котрий людей ошукував і обманював. А приволікши до берега, доки мине пороги. І там нижче порогів приплив до однієї гори високої, яку Перуном і тепер називають. А на тому місці в Києві, де був ідол Перун, наказав Володимир поставити церкву на честь святого Василія Великого. Й інших усіх ідолів наказав кидати, одних у вогонь, інших у воду, і святилища їхні до ґрунту плюндрувати, і не перестав, доки усіх ідолів не викорінив. А викорінивши, святий Володимир ідолопоклонство, Віру Святу поширюючи, на тих місцях церкви святі наказав будувати, де святилища були. Там наказав, благочестя помножуючи, міста навколо Києва, над ріками Десною, Остром, Трубежем, Сулою, засновувати. На той час місто над рікою Стугною заклав і назвав його своїм хрещеним іменем Василевом. Те й до сьогодні Васильковом називають. Знову послав святий Володимир до Царгорода, до святішого патріарха Сергія, просячи, щоб йому прислав ще більше єпископів. У той час прислав йому святіший патріарх Сергій єпископів трьох: Іоакима, Феодора, Фому. З тими йшов святий Володимир до землі суздальської і ростовської і заклав там місто над рікою Клязьмою, і назвав його першим своїм іменем: "Володимир". І поставив там церкву на честь Пресвятої Богородиці, і залишив там єпископа Феодора. І пішов звідтіль до Ростова, і там сплюндрувавши ідолів, і на тих місцях поставивши церкви, дав їм єпископа Фому. А потім пішов до Великого Новгорода, і прийшовши, там ідолів і Перуна, старшого бога, зв'язавши, наказав волочити до ріки і тягнучи, бити киями. Біс же, котрий у тому ідолі мешкав, не стерпівши того насміховиська, почав жалібно голосно кричати: "Біда, біда мені, бо потрапив у руки немилостивих людей, котрі мене недавно, як бога вшановували, а тепер таке мені зло незносне чинять. Що робити – не знаю". Приволікши ж на міст, вкинули в ріку. Вернувшись же до Києва, святий Володимир розділив панство своє – руську землю – на 12 княжінь і посадив у них 12 синів своїх, котрих мав від різних жон. Найперше посадив старшого сина свого Вишеслава у Великому Новгороді, Ізяслава у Полоцьку, Святополка у Турові, Ярослава по смерті <…> Бориса у Ростові,

Гліба у Муромі, Святослава у Тмутаракані, Станіслава у Смоленську, Брячислава у Луцьку, Судислава у Пскові. З ними послав священиків, наказуючи синам своїм, аби кожен з них по своїх княжіннях наказав Віри Християнської навчати і хрестити людей в ім'я Отця і Сина і Святого Духа, а ідолів та святилища плюндрувати і з ґрунту вивертати наказав, а на тих місцях церкви святі ставити. Того наказу сини його з пильністю дотримувалися. І коли святий Володимир з допомогою всемогутнього Бога всіх ідолів і святилища по всій Русі викорінив, а церков святих багато набудував, і Віру Святу утвердив, також і шпиталів немало для убогих та немічних нафундував і добрими дарами та фундаціями їх обдарував.

По великих цнотах своїх у спокої Господу Богу дух свій віддав близько року 1016, мовлячи з Псаломником: "У руки Твої, Боже мій, передаю дух мій". І так по земному царстві в Небесне відійшов царствувати. Чи багато років від народження свого святий Володимир жив, літописець не розповідає. Тільки з княжіння літ тридцять у ідолопоклонстві княжив вісім літ, а охрестившись 27 літ жив. Тіло його святе покладене у Києві, в церкві Пресвятої Владичиці нашої Богородиці й Пріснодіви Марії, в Десятинній, у гробі мармуровому, з великою честю і жалем усіх, як отця і помічника Спасенню, в святій Трійці Єдиному Богу Отцю і Сину і Святому Духу, Котрому належить всяка слава і поклон нині й повсякчас і на віки вічні. Амінь.

Унівське житіє святого Володимира[LXXXIII]

Житіє святого і рівноапостольного великого князя київського Володимира, всієї Ро́ссії самодержця, нареченого в Святому Хрещенні Василієм, котрий охрестив всю землю Руську. Вибрано з літописця руського, преподобного Нестора Печерського

Благословен Бог і Отець Господа нашого Ісуса Христа, отець доброго, Котрий всім людям зичить спастися і до розуму істинного прийти, Котрий не попустив до кінця Руській нашій землі у темряві невірства і ідолопоклонства перебувати, а як батько чадолюбивий, благозволив світом ласки Хрещення Святого її просвітити, і до розуму істинного до пізнання Себе правдивого у Святій Трійці славленого Бога через благовірного і рівноапостольного великого князя Володимира привести. Отже, прийдіть [люди] руського православного народу всілякого віку і стану, – поклонімося Богу в Святій Трійці Єдиному, хвалячи Його Пресвяте Ім'я і велике Його до нас милосердя. Прийдіть, похвалимо і святого рівноапостольного великого князя Володимира, батька, наставника і помічника у Спасінні нашому, котрий, мов другий чудесний святий апостол Павло і великий Константин не від людей звання прийняв, а з Небес, і в святій купелі духовній водночас і тілесної позбавившись сліпоти і Благодаті Духа Святого виповнившись, до останку ідолів сплюндрував і викорінив, і всю землю Руську Святим Хрещенням просвітив, всіх людей ро́ссійських навчив, аби вірили і шанували у Трійці Єдиного Бога, Отця і Сина, і Святого Духа.

Цей святий і рівноапостольний великий князь Володимир, був сином Святославовим, також князя київського, роду варязького. Спочатку ідолам поклонявся вельми старанно за поконом отців своїх їх вшановував. Батько його Святослав мав трьох синів: Олега, Ярополка і його. Ярополк по смерті батька свого княжив у Києві, Олег – у Овручі та у всьому Поліссі, а Володимир – у Великому Новгороді. Ярополк вбив брата свого Олега. Володимир, почувши, що Ярополк вбив свого брата Олега, остерігаючись, аби й йому того зрадливо не вчинив, пішов за море до варягів; а Ярополк, знаючи, що Володимир втік, взяв Великий

Новгород. Володимир, зібравши за морем військо велике різних народів: варяг, слов'ян, чуді й кривичів, прийшов назад до Новгорода, який взявши, послав до брата свого Ярополка, повідомляючи йому, що йде на нього, мстячи за смерть брата. Послав також Володимир і до князя полоцького Розволда (sic!)[832], аби йому доньку свою Розгнідь за жону віддав. Але князь полоцький не хотів. Володимир, маючи велике, готове [до війни] військо різного люду, пішов на князя полоцького, – вбив його і двох синів його, і доньку його взяв собі за жону. Прийшов потім Володимир з тим всім військом до Києва на брата свого Ярополка. Той, немаючи проти Володимира так багато війська, заховався з людом своїм у Києві. Володимир, ставши під Києвом, окопався і послав до воєводи київського Блуда, намовляючи його, аби йому посприяв забити Ярополка, обіцяючи йому велику винагороду і шанування. Воєвода Блуд обіцяв йому те зробити, бо справджував справами ім'я своє, облудно з паном своїм вчиняючи. З того часу Блуд посилав до Володимира, вказуючи йому час для наступу на Київ, а сам замислив убити пана свого. Радив Ярополку втікати з Києва. Ярополк, не відаючи про зраду його, послухався, втік і заховався в місті Родні на Острі. Володимир, взявши Київ, послав військо своє до Родня і обліг Ярополка. Знову Блуд облудно радив Ярополку, щоб покорився Володимиру. Той, незнаючи про зраду його, послухавшись, поїхав до Володимира, а Блуд таємно повідомив про все Володимиру. Чекав Володимир Ярополка у теремному фольварку батьківському. Коли приїхав Ярополк, бажаючи покоритися Володимиру, – зненацька двоє варягів мечами на дверях взяли під пазуху Ярополка і на тому місці вбили його. Так Володимир сів на великому княжінні київському і став самодержцем всієї Руссії. Взяв також за себе і жону брата свого Ярополка, грекиню.

Володимир, ставши самодержцем всього княжіння київського, поставив у всій землі своїй ідолів. Найперш поставив ідола Перуна найстаршого у Києві на горі, на тому місці, де тепер церква Святого Василія, і по інших місцях інших ідолів, котрих імена нижче написані, чинячи їм жертви, вшановуючи і поклоняючись їм, як богам. Так само і людям усім наказував під загрозою строгого покарання жертви їм приносити, і як богів їх вшановувати, а якщо хто не хотів, – у тих маєтки і звання відбиралися і на смерть скарано. Отже, всі люди в усіх володіннях його, за наказом, називаючи їх богами, жертви їм приносили. До Великого ж Нов-

[832] Так в оригіналі.

города Володимир Добриню, родича свого, на своє місце послав. Той, приїхавши до Великого Новгорода, як бачив, що Володимир у Києві, так і там чинив: ставив ідолів, богами й іменами такими [ж] їх називаючи, кланятися їм і жертви приносити людей змушував.

Володимир, маючи по тому спокій з усіх боків, несамовитістю до жінок був опанований: мав шість жон: перша, Розгнідь, від котрої синів чотири: Ізяслава, Мстислава, Ярослава, Всеволода і двох доньок мав. Друга, грекиня, жона брата Ярополка, від якої мав Святополка, котрий потім братів своїх Гліба і Бориса забив. Третя – чехиня, від котрої мав Вишеслава; четверта – також чехиня, від якої мав Святослава і Мстислава. П'ята – болгариня, від якої мав Бориса і Гліба. Шостою потім була грекиня, заради якої хрестився, від котрої мав доньку Марію, – та була віддана за Казимира першого, короля польського і народила Болеслава Сміливого, котрий вбив Станіслава, біскупа краківського. Мав також і наложниць п'ятсот: 300 у Вишгороді, а 200 у сільці на Берестовім. Однак не досить йому було тих, так ще й дівчат, котрі йому сподобалися, і від чоловіків жон брав. Був бо вельми неситий на блуд, як і Соломон. А те чинив Володимир, коли ще в темряві ідоловшанування лишався, а потім, коли був просвітлений небесним світлом і пізнав правду, християнином ставши, – від того часу вже такого соромітництва і сам не чинив, й іншим забороняв та уберігав.

Пішов Володимир із військом на ляхів і міста їхні Перемишль, Червень й інших багато взяв. Того ж року й в'ятичів переміг і наклав на них данину від плуга по шелягу. Року також 984 пішов Володимир на ятвяги і завоював всю землю їхню, і, прийшовши до Києва, приносив жертви ідолам. У той час християнина варяга з сином його Іоанном вбив, як про те більше в житії їхньому. Потім пішов Володимир на болгарів і там їх звитяживши, мир з ними вічний вчинив.

Коли ж Бог захотів набрати Собі людей нових, – послав ласку Святого Духа на Володимира, котрий, немов від сну, від темноти ідоловшанування прокинувшись, до пізнання правдивого Бога прийшов, світлом правди просвітлений, святим Хрещенням в сини Божі сам себе привів і всю Руську землю нашу просвітив.

Тут коротко про хрещення нашої Руської землі, скільки разів за чийого правління і коли хрестилася. Як писали літописці чисельні, а особливо преподобний Нестор Печерський, вперше хрестилась Русь і народ слов'янський ще від святого славного первозванного апостола Андрія:

бо святий апостол, бувши в Херсоні, попрямував уверх Дніпром аж до Великого Новгорода, а прийшов на гори київські, благословив їх і хрест святий на них, там, де тепер церква Святого Симеона стоїть, поставив, пророкуючи, що на тій горі та прилеглих мало знамените і хвали Божої виповнене місто християнське бути і Віра Свята возсіяти; численних людей, котрі там жили, Віри Христової тоді святий апостол, навчивши, охрестив; а сам потім пішов Дніпром аж до Великого Новгорода, і там численних навчив Віри Христової і охрестив. Додає преподобний літописець Нестор, що і святий апостол Павло перебував, навчаючи і проповідуючи Євангеліє Христове в Місії та Іллірику, як у Діях пишеться – Місія ж і Іллірик слов'янською землею є. Потім святий апостол Павло послав слов'янам учня свого Андроніка, одного з-поміж сімдесяти апостолів, котрий навчав і хрестив у Іллірику й Місії, тобто серед болгар, в Боснії й Моравії, де потім у Паннонії єпископом був. Вдруге хрестилася Русь року від Різдва Христового 863, за Михаїла, царя грецького, і за патріарха Константинопольського Фотія, від яких на прохання князів словенських, Святополка, Ростислава і Коцела, прислані були слов'янам і Русі навчителі Віри Христової Мефодій і Кирило, сини чоловіка знатного Льва з Солуні. Ті, дією Духа Святого склали слов'янські літери і переклали на слов'янську мову грецькі книги: Святе Євангеліє, Апостол та інші. Втретє хрестилася Русь року від Різдва Христового 886, за Василія Македонянина, царя грецького, за того ж патріарха Фотія, від яких присланий був на хрещення Русі за князя Олега митрополит Михаїл, котрий, коли до них приїхав, вимагали від нього, аби перше диво якесь велике вчинив, а він запитав їх: "Якого б чуда хотіли?" Вони сказали: "Книга Євангелія, котра вчить Віри Христової, нехай буде вкинута у вогонь, і якщо не згорить, – по тому дізнаємося, що великим є Бог, Котрого ти проповідуєш". Митрополит наказав розкласти посеред міста велике багаття, і поклав Святе Євангеліє, а сам, здійнявши руки до неба, молився Господу Богу. А коли дрова всі прогоріли і вогонь загас, знайшли Святе Євангеліє все ціле, і ні найменшим чином вогнем не було ушкоджене. Те чудо бачивши, численні повірили у Христа і хрестилися. Вчетверте хрестилася Русь року від Різдва Христового 955, за святої Ольги, княгині руської, жони Ігоревої, баби святого Володимира, котра їздила до Константинополя заради Віри й Хрещення Святого. Там хрестив її святий патріарх Полієвкт, а сам цар грецький, Константин восьмий, приємником її в Святому Хрещенні був. Та повернувшись, численних в Русі хрестила.

Однак всі ті хрещення чотири, що в Русі були, не вкорінилися через часті війни і князів-поган, оскільки й Ольга сина свого Святослава навернути до Віри Христової не могла. Вп'яте остаточно хрестилася Русь так само від Константинополя, за святого рівноапостольного великого князя Володимира, всієї Рȯссії самодержця, і за царів грецьких Василія і Константина, і патріарха константинопольського Николи Хрисоверха, року від Різдва Христового 988, що, як наш рȯссійський хроникар, святий Нестор свідчить, так сталося. Почали приходити до Володимира з різних країн і народів, хвалячи йому кожен свою віру. Перше прийшли магометяни. Володимир запитав їх: "Якою є їхня віра". Вони відповіли: "Віруємо в Бога, а Магомет нам дозволяє жінок мати, скільки хто хоче, і надмірностей всіляких припускатися, тільки обрізатися, свинячого м'яса не їсти і вина не пити". Й інші неслушні речі оповіли, про які не варто й писати. Володимир із задоволенням слухав про жон, бо був жонолюбцем великим, але обрізання і непиття вина йому не сподобалося. І мовив до них: "Ми не можемо не вживати вина, бо у Русі всі веселощі й приязність напідпитку є". Потім прийшли німці, римляни і жиди, закликаючи кожний у свою віру, а він жодної не вподобав. Того часу і грецькі царі Василій і Константин прислали Кирила Філософа до Володимира з багатими подарунками, між якими [була] й завіса[833] вельми коштовно гаптована, на якій було друге пришестя Христове, Страшний Суд. Святий Кирило багато повчав Володимира зі Святого Письма про Віру Християнську, оповідаючи йому пророцтва про Христа від початку світу, при кінці ж – про друге пришестя Христове і Страшний Суд. Закінчивши промову, віддав йому завісу, яку побачивши, Володимир запитав Філософа: "Що то є?" Святий Кирило відповів йому: "Прийде Господь Бог, Праведний Суддя, судити всіх праведних і грішних. Одних же поставить праворуч, а інших – ліворуч. Котрі будуть ліворуч, то всі нехрещені й грішні. Тих усіх пошле у пекло, у вогонь невгасимий і муки вічні. Котрі ж будуть праворуч, тих прийме до Царства Небесного на вічну радість і невимовні, розумом людським непізнанні радощі й утіхи, яких вічно будуть зазнавати". Володимир, зітхнувши, сказав: "Щасливі ті, котрі праворуч стануть, але біда тим, котрі ліворуч". Святий Кирило ж сказав: "І ти праворуч будеш, якщо охрестишся і зречешся недобрих вчинків". Володимир прийняв це до

[833] В оригіналі – "запона", що перекладається, як "завіса": Словник української мови XVI – першої половини XVII. – Львів, 2003. – Вип. 10. – С. 159; *Срезневский И. И.* Материалы для словаря... – Т. 1. – Стб. 938.

уваги, і відповів Філософу: “Подумаю і краще дізнаюсь про всі віри”. Обдарувавши Філософа, відпустив його з честю. По від’їзді святого Кирила зізвав Володимир всіх бояр своїх, людей мудрих і пристаркуватих, і сказав їм: “Ото приходили до мене з різних земель і різних вір люди: віри магометової, німці, жиди і римляни, хвалячи кожен свою віру. Після всіх прийшли і греки, котрі вельми дивовижні речі повідали, почавши від початку світу аж до сьогодні, понад все кажуть, що по смерті кожна людина воскресне, і якщо хто буде добре тут, на цьому світі, чинити, той у небі на віки втіхи невимовної зазнає, і радіти буде. А хто ж тут, на цьому світі, зле чинить, а хоча б і добре чинив, а не буде християнином, – той там у пеклі вічно у вогні невгасимому мучитиметься”. Сказав до нього сенат та мудрії його: “Ніколи ніхто свого не ганить, але завжди кожен своє хвалить. Однак ти, великий княже, якщо хочеш правду дізнатися, то маєш багато мудрих людей. Пошли їх по всіх землях, нехай побачать кожну віру, і як хто служить Богу. А потім, прийшовши, дадуть тобі знати про те належно”. Тієї ради послухавши, Володимир послав десять мудрих мужів по всіх землях на вивчення вір, і як хто служить Богові. Посланці його в різних місцях були, приглядаючись і переконуючись про віри, і хто як служить Богові. Наостанок приїхали й до Константинополя, до царів Василія і Константина, оповідаючи їм причину приїзду свого. Царі ж раді їм були і повідомили святішому патріарху Сергію про них і причину їхнього приїзду оповідали. Святіший патріарх наказав прикрасити церкву і свято влаштував, і сам у коштовних ризах з чисельними єпископами Службу Божу відправив. Царі під час Служби Божої ввели послів до церкви. Ті, побачивши красу хвали Божої і молитви чудові, дуже здивувалися і відчували, що на небі, а не на землі стояли, бо освітило їх на той час сяйво небесне, і видіння бачили. Закінчивши богослужіння, взяли їх царі, і добре пригостивши й обдарувавши, відпустили. А коли посланці Володимирові повернулися, – знову всіх бояр і людей своїх мудрих зізвавши, наказав послам перед усіма повідати, де що бачили і чули; про всі віри і про служби Богові. Посланці оповіли, мовлячи: “Нам жодне богослужіння і Віра так не сподобалась, як грецька. Бо коли нас завели у церкву, де вони моляться своєму Богу і богослужіння своє відправляють, бачили там невимовну красу в їхній церкві, і співи вельми гарні для слухання, де нас усіх хмарою світлою оповило, і бачили видіння: здавалося нам, що не на землі, а на небі на той час стояли. І немає ніде такого серед усіх народів у церквах богослужіння і відправ, як у них.

А тому віруємо, що правдивою є їхня Вір і правдивий Бог з тими лише людьми живе". Сказали бояри Володимиру: "Коли б Віра грецька не була правдива, то баба твоя Ольга б не увірувала, бо була жінкою дуже мудрою".

Так Володимир, Віру святу грецьку, немов свічу на світильнику побачивши і зрозумівши, що вона найправдивішою є, сказав: "Що вчиню? Піду в землю їхню і візьму міста їхні, і знайду там вчителів". Як замислив – так і вчинив. Зібравши військо велике, пішов до Таврики, яку тепер Перекопом називають. Ту місцевість і Херсон завоювавши, послав до царів, просячи собі сестру їхню Анну за жону. Вони відповіли: "Немає у християн такого звичаю, аби за нехрещених віддавали. Якщо охрестишся, то не тільки це, але й більше, тобто Царство Небесне одержиш". Володимир відповів: "Вже я давно вподобав Віру вашу, коли ще послів моїх посилав. Пришліть тоді єпископа, і я охрещуся". Добру новину почуваши, царі намовляли сестру свою, аби йшла за Володимира. Та хоча й не хотіла, однак беручи до уваги спасіння такого великого народу і спокій вітчизни своєї, погодилась. Отже поїхала царівна з великою кількістю князів грецьких і єпископом до Херсона. Куди приїхавши, тоді була проведена до палацу замку херсонського. На той час раптово Володимир осліп і почав уже шкодувати про Віру Святу, думаючи, що то його боги поганські покарали. Але царівна послала до нього, мовлячи: "Якщо хочеш бачити, хрестися. Інакше не буде. Якщо охрестишся – то не тільки тілесної, а й душевної сліпоти позбудешся, і ще більше – Царства Небесного дідичем станеш".

І він сказав: "Коли так дійсно станеться, то так зрозумію, що Віра християнська є правдивою, і Бог їхній понад всіх богів". І наказав хрестити себе. А коли єпископ його почав хрестити, сталося знаменне диво: бо як тільки ступив Володимир до святої купелі, – цієї ж миті, мов луска з очей його спала і став бачити, як і раніше, і жодного болю не відчував, ніби ніколи на очі не хворів, за що славив Бога у Святій Трійці Єдиного, мовлячи: "Нині пізнав правдивого Бога". У Святому Хрещенні дано йому ім'я Василій. Володимир, бувши просвітленим, душею і тілом радів, що бачить, численні з-поміж бояр його хрестилися.

Влаштувавши весілля за звичаєм, Володимир взяв благословення і митрополита Михаїла від святішого патріарха Сергія Царгородського, поїхав до Києва. Коли приїхав – люд посполитий з радістю великою його вітав. Привіз також тоді з собою до Києва і мощі святого священномуче-

ника Климента й учня його Агафангела, й інших немало, образи, книги, ризи й інше начиння церковне, священиків, дияконів, іноків, дяків і різних ремісників з Греції. Потім призначив день всьому посполитству для Хрещення Святого, і наказав по всьому місту Києву вигукувати, мовлячи: "Якщо не буде у той і той час на ріці Почайні, багатий чи убогий, старий чи молодий, невільник чи вільний, – той буде Господу Ісусу Христу, Богу правдивому і мені ворогом". Люди, те чувши, йшли всі в назначений час на ріку Почайну, де коли вже зібралося дуже багато обох статей різного віку людей, і сам Володимир з усім грецьким духовенством туди прибув. І наказав увійти старшим у воду глибше, малим – де мілкіше, а священикам, при березі стоячи, їх хрестити. Священики хрестили їх в ім'я Отця і Сина і Святого Духа, кожному з них даючи окремі імена і молитви хрестильні над ними читаючи. Того ж дня сам митрополит Михаїл всіх дванадцяти синів Володимирових, котрих від різних жон мав, окремо в криниці охрестив, і від того часу ту криницю над Дніпром, де вони хрестилися, і понині Хрещатиком кияни називають.

По Святому Хрещенні молився Господу Богу святий Володимир так: "Боже, Котрий сотворив небо і землю, зглянься на новохрещених цих Твоїх людей: дай їм, Господи, істинно пізнати Тебе, Бога правдивого; утверди їх в православній вірі, і мені допоможи, аби звитяжив як видимих, так і невидимих усіх ворогів, амінь!" Потім негайно послав Володимир по всіх містах і селах хрестити всіх, які де були в його державі. А якби хто хреститися не хотів – на таких кару, як на неслухняних, накладав. Наказав також ідолів палити, розбивати, і божниці до землі плюндрувати, а на тих місцях церкви святі ставити. А найперше сам поставив церкву в Києві на честь Пресвятої Богородиці царським коштом, на яку і десятину з усієї землі своєї сказав давати. Ту і тепер називають Десятинною.

Тут згадаємо про ідолів, котрих вони мали за богів, не тому, щоб варті були згадки, але щоб дізналися, якою сліпотою ідоловшанування на той час диявол осліпив був людей, і до якого шаленства приводив і облуди, що не тільки не знали правдивого Бога, а ще й бездушним німим речам, людьми створеним, честь, належну Богові, віддавали. Першим з-поміж них був бог Перун, з дерева зроблений в образ людини. Голова у нього була срібна, а вуса – золоті. У того камінь був у руках вельми ясний. Перед ним вогонь завше горів. А якби сталося так, що через недогляд попа їхнього, що служить, вогонь згаснув, такого без будь-якого виклю-

чення, як ворога бога свого вбивали. Другий бог – Волос, бидлячий. Третій – Позвизд, інші його звали Похвист, а деякі і Вихором його називали; того вважали богом повітря, погоди і непогоди. Четвертий бог – Ладо. Той, як вірили, був богом весілля, втіхи і всякого веселого проведення часу. Тому жертви приносили ті, хто мав женитися, аби з його допомогою весілля добре і життя в любові мати. Того Лада по деяких місцях і до сьогодні на весіллях, руками плещучи, або об стіл б'ючи, "Ладо-Ладо" співаючи, в піснях своїх часто його поминають. П'ятий – Купало, котрого вважали богом врожаю. Тому також шалені й обмануті подяки і жертви приносили на початку жнив. Того то Купалу бога, або, радше, біса, по деяких місцях і тепер поминають, а особливо – у навечір'я різдва святого Іоанна Предтечі таким чином: увечері зібравшись, юнаки й дівчата плетуть собі вінки із зілля різного, які кладуть на голову і опоясуються ними; також розводять вогонь і беруться за руки, і навколо вогню того скачуть, співаючи пісні, в яких часто поминають Купала. А потім через вогонь перестрибують, бісу тому Купалі в жертву себе самих приносять. Багато й інших вигадок бісівських бридких на той час на тих зібраннях чинять, що неслушно й писати. Деякі з них криницям, озерам за щедрість врожаю приносили, а часом у жертву і людей топили. Те і тепер божевільні у деяких місцях чинять: під час знаменного свята Воскресіння Христового молодь обох статей, зібравшись і взявши людину, вкидають у воду. І трапляється за сприяння тих "богів", тобто бісів, що вкинутий у воду або об дерево, або об камінь розбивається і вмирає, або утопає. А в інших місцях не вкидають у воду, але тільки обливають водою, чим однак тому ж бісу жертву приносять. Шостий – Коляда, котрому свято велике влаштовували 24 грудня. А як Різдвом Христовим і святим Хрещенням просвітлені [були] й ідоли погинули, однак же деякі шаленці пам'ять біса Коляди й тепер чинять: почавши від самого Різдва Христового впродовж усіх свят, сходячись, пісні співають, у яких [хоча] і про Різдво Христове поминають, але більше біса Коляду вихваляють. Там також на зібраннях своїх Тура й інші бридкі речі вигадують, чого не варто і писати. Не досить також було шаленим людям тих богів, і ще їх мали багато, котрим імена є такі: Хорс, Дажб, Мокша, Стрибог, Семаргл.

А Володимир, охрестивши землю Руську, всіх ідолів з великим безчестям плюндрував, палив, у воду кидав. Найперше Перуна, як старшого, наказав, прив'язавши до хвоста кінського, волочити з гори до Дніпра і приставив мужів дванадцять, щоб його, як тягнутимуть, били

киями. Те чинив не тому, ніби дерево те могло чути, але щоб більше безчестя бісу вчинити, і насміятися з того, хто людей ошукував і обманював. А приволікши до берега, наказав вкинути його у Дніпро. Наказав також, щоб його ніде до берега не підпускали, аж доки мине пороги. І там, нижче порогів, приплів до однієї гори високої, яку й тепер Перуном називають. А на тому місті, де був ідол Перун, наказав Володимир поставити церкву на честь святого Василія Великого. І інших усіх ідолів наказав кидати – одних у вогонь, а інших у воду, і святилища до ґрунту плюндрувати. І не припинив, доки всіх ідолів не викорінив. Святий Володимир, викорінивши ідоловшанування, Віру святу поширюючи, на тих місцях, де святилища були, церкви святі будувати наказав. Благочестя помножуючи, міста неподалік від Києва над ріками Десною, Остром, Трубежем, Сулою заснував. На той час місто над рікою Стугною збудував і назвав його своїм іменем хрестильним – Василів, те тепер Васильковом називають.

Знову послав святий Володимир до Царгорода, до святішого патріарха Сергія, просячи, аби прислав йому ще більше єпископів. І прислав йому святіший патріарх єпископів трьох: Іоакима, Феодора, Фому. З тими пішов Володимир у повіт Суздальський і Ростовський, і заклав там місто над рікою Клязьмою, і назвав його першим своїм іменем: Володимир. Поставив там церкву на честь Пресвятої Богородиці, і дав їм єпископа Феодора.

А звідтіль пішов до Ростова і там, сплюндрувавши ідолів, і на тих місцях поставивши церкви, дав їм єпископа Фому. А потім пішов до Великого Новгорода і там ідола Перуна, прив'язавши, наказав волочити до ріки і волоченого бити киями. Біс, який в тому ідолі сидів, не міг терпіти того посміховиська, почав жалісливо голосно кричати: "Біда, біда мені, що потрапив до рук немилостивих людей, котрі недавно мене, мов Бога, шанували, а тепер таку наругу незносну чинять. Що б далі мав чинити – не знаю". Притягши його на міст, вкинули в ріку.

Повернувшись до Києва, святий Володимир поділив панство своє, Руську землю, на дванадцять княжінь, і посадив на них дванадцять синів своїх, яких мав від різних жон. Спочатку старшого сина свого Вишеслава посадив у Великому Новгороді, Ізяслава – у Полоцьку, Святополка – у Турові, Ярослава по смерті Вишеславовій – у Новгороді, Бориса – у Ростові, Гліба – у Муромі, Святослава – у Деревах, Всеволода – у Володимирі, Мстислава – у Тмутаракані, Станіслава – у Смоленську, Брячи-

слава – у Луцьку, Судислава – у Пскові, з якими послав і священиків, наказуючи синам своїм, аби кожен з-поміж них по своїх володіннях наказував Віри Християнської навчати і хрестити людей в ім'я Отця і Сина і Святого Духа, а ідолів і святилища знищувати, і з ґрунту вивертати. А на тих місцях церкви святі ставити. Той наказ його з пильністю всі сини його виконали.

Коли вже святий Володимир з поміччю Всемогутнього Бога всіх ідолів і святилища по всій Ро̀ссії викорінив, а церков святих багато набудував, і Віру Святу добре прищепив, також і шпиталів немало для убогих та недужих нафундував, і належними дарунками й фундаціями їх обдарував. По великих цнотах своїх у спокої Господу Богу дух свій близько року 1016 віддав, мовлячи з псаломником: "У руки Твої, Боже мій, передаю дух мій". І так по земному царстві до Небесного відійшов царствувати. Скільки років від різдва свого святий Володимир жив, літописець не повідомляє, тільки княжив літ тридцять п'ять, в ідолопоклонстві княжив літ вісім, а охрестившись – двадцять сім. Тіло його святе покладене у Києві в церкві Пресвятої Богородиці Десятинній, у гробі мармуровому, з великими почестями і з жалем всезагальним, як по батькові і помічнику в Спасінні; на честь у Святій Трійці єдиному Богу, Отцю і Сину і Святому Духу, котрому належить всіляка слава і поклоніння нині і повсякчас і на віки вічні. Амінь.

Софійське житіє святого Володимира[834]

Липня 15. Того ж дня успіння святого рівного апостолам князя Володимира Київського, названого у Святому Хрещенні Василієм

Оскільки чотири оповіді про хрещення Русі в хроніках-літописцях наведено й описано, усвідомлюю не меншу потребу повідати світу про те, скільки разів Русь хрестилась. Згідно з хронікарями нашими слов'янськими, витоки хрещення свого руський народ виводить від Андрія, святого апостола. Бо той святий апостол, бувши у Херсоні заради проповіді Євангельської Христової, попрямував угору Дніпром аж до Новгорода Великого, де скількись людей охрестивши, морем Інфлянтським до Риму подався. Про нього також свідчать, що дорогою Дніпром до Новгорода, приїхавши на гори Київські, благословив і хрест святий на горі (біля якої тепер брама південна міська стоїть) поставив, пророкуючи, що на тій горі і сусідніх мало знамените і хвали Божої виповнене місто постати. Додає старий літописець слов'янський, святий Нестор, що і Павло, святий апостол проповідуючи чисельним слов'янським народам, [і] Русі до Хрещення Святого дорогу вказував. А по ньому Андронік святий. Однак те Хрещення Святе не могло поширитися через князів-поган, котрі на той час панували в Русі. Вдруге хрестився руський народ за Михаїла, цесаря грецького, коло року Б[ожого] 863, коли Фотій повідомляє про Русь, що [та] охрестилася. А те Хрещення таким сталося чином, як свідчить стародавній наш літописець слов'янський Нестор й інші історики: князі слов'янські Святополк, Ростислав і Косел послали до цесаря вищезгаданого Михаїла, просячи Хрещення Святого. Цесарь думав, кого б мав послати; а довідавшись в одного чоловіка з Солуня, на ім'я Лев, що мав двох синів вчених, з яких одному ім'я було Мефодій, а другому – Кирило.

---

[834] Житіє у двох списках було віднайдене і видане П. Владимировим у рукописному зібранні Києво-Софійського собору № 279 (130), XVII ст. Різночитання подані за іншим рукописом № 275 (129) з того самого зібрання: *Владимиров П.* Южнорусское житие св. Владимира... – С. 11-20. Тут подане за перевиданням В. Перетца: *Перетц В. Н.* Исследования и материалы по истории... – С. 108-116.

Тим до себе наказав приїхати, і послав їх на проповідування Євангелія Святого і хрещення народів слов'янських. Ті, щиро до тієї праці приступивши, книг немало з грецької на слов'янську мову переклали. А на той час у столиці патріархії Царгородської сидів Фотій святий. Втретє хрестилася Русь від греків за цесаря грецького Василія Македона, котрий для її хрещення послав був єпископа, імені якого хроніки не згадують. А той єпископ, коли до Русі приїхав, стала Русь вимагати від нього чудес. Тоді він Євангеліє вкинув у вогонь, яке жодним чином не було вогнем пошкоджене. Багато тоді Русі хрестилося. На той час був той же Фотій по смерті Ігнатія патріархом Царгородським. Вчетверте хрестилася Русь від греків за Ольги, жони Ігоря, князя руського, баби Володимирової; бо та їздила до Царгорода за Константина восьмого, цесаря царгородського, і за патріарха Полієвкта; і там її Полієвкт патріарх царгородський охрестив і благословенною між жонами руськими назвав.

Востаннє хрестилася Русь від греків за Володимира Святославича вже остаточно й досконало згідно з нашими диптихами 1000, і то таким чином: Володимир був син Святославів, внук Ігоря, князя руського, і Ольги княгині, правнук Рюриків, став господарем всієї Русі по смерті братів своїх, імена яких були Олег і Ярополк. Мав столицю свою перше у Новгороді, потім – у Києві. Такими великими були його володіння, що не тільки всією Руссю східною, південною і північною володів, а й землею Болгарською, Сербською, Корвацькою, Семигородською, В'ятицькою, Вятвязькою, Дуліпською; і ті краї, де тепер волохи, мултяни і татари бобруйські за одну виправу до підданства собі привів, і данину на них наклав. І як був Володимир великим монархом всієї Русі, отримав від Кирила святого (про якого вище згадано) настанову до віри християнської. Бо коли до Володимира різні народи посилали, щоб їхню віру прийняв, як то жиди, махометани, волохи греки, він усіх віри собі не вподобав, тільки грецька віра йому в думки запала через гарну розповідь Кирила, філософа грецького, котрий йому поширено артикули Віри Святої проповідав. На останок показав завісу, на якій вигаптуваний був Суд Божий, а привіз її від царів грецьких і патріарха на пам'ятку Володимирові. На ту завісу дивлячись, Володимир запитав у Філософа, які то були праворуч від Судді, а які ліворуч. Філософ повідав, що зображені праворуч – є християни з добрими вчинками, а ліворуч будуть всі, хто не хрестився. Володимир, взявши те до серця свого, зітхнув і сказав: "Благословенні ті, котрі праворуч стануть, і біда тим, хто ліворуч". Філософ же

сказав: “І ти будеш праворуч, якщо охрестишся”. І тому для кращого вивчення вір різних послав Володимир до різних країн світу послів своїх, щоб вони подивилися віри з церемоніями. Ті, звідавши багато земель, жодної віри з церемоніями не вподобали, лише грецьку, котра їм і так вельми подобалась, і на Літургії, якої були. Оповідали, що почули велику приємність, аби зведені були в захваті, [й] більше при небесних, аніж при земних подіях себе відчували. Діялося те за Константина і Василія, цесарів грецьких, і Сергія, патріарха Царгородського.

Однак, не бувши ще до останку впевненим у вірі християнській, Володимир, зібравши новгородців і киян, попрямував для розширення володінь своїх до Таврики, яку тепер Перекопом називають. Тією оволодівши, і взявши там місто Херсон, послав послів своїх до цесарів грецьких, двох братів, Василія і Константина, синів Іоанна Земіски, цесаря грецького, просячи собі сестру їхню Анну за жінку. Вони відповіли Володимирові: “Коли станеш християнином, – дамо тобі сестру нашу за подружжя”. А Володимир відповів так: “Вже я здавна уподобав собі віру вашу, коли послів моїх посилав на вивчення її до вас. Тож пришліть єпископа, і я охрещуся”. Добру новину почувши, цесарі стали вмовляти сестру, аби за Володимира йшла. Та ніби й не хотіла, [та] зважаючи на спасіння такого великого народу р̀оссійського і спокій батьківщини своєї, погодилась. Потім поїхала з великим почтом князів грецьких до Херсона, до якого приїхавши, коли була проваджена до палацу замку Корсунського або Херсонського, Володимир раптово осліп і почав був сумніватися в хрещенні, гадаючи, що його боги поганські скарали. Та цесарівна послала до нього, мовлячи: “Охрестися, і позбудешся сліпоти”, як це сталося. Бо коли херсонський єпископ на нього руку наклав, благословляючи, аби прийняв Духа Святого, одразу ж мов луска з очей його спала, і прозрів, і воздав хвалу Богові, мовлячи: “Тепер єсмо пізнав правдивого Бога”. Охрестившись, Володимир взяв ім’я у хрещенні Василій.

По весіллі поїхав із цесарівною до Києва, взявши від патріарха Царгородського Сергія митрополита першого Михаїла. А приїхавши до Києва з великою радістю люду посполитого, привіз також із собою мощі, тобто кості, святого Климента і Фіва, учня його. Образи, книги й інше начиння і ризи церковні; священиків, дияконів, дяків і ченців, а також різних ремісників для будівництва церков, за добрі гроші найнятих, із собою до Києва привіз.

Володимир, приїхавши до Києва, наказав судомити, ламати і з ґрунту вивертати ідолів тих: Хорса, Стриба і Мокоша, а Волоса-ідола (котрого називали богом худоби і лісовим), наказав до вбиральні загальної вкинути і в нечистотах втопити. Перуна ж, головного бога, наказав до кінського хвоста прив'язати і тягти по Буричовому потоці до Дніпра, і 12 мужів приставив, аби його киями били. А те чинив не тому, аби дерево те чути могло, але задля наруги бісові, який спокушав людей. А коли то так чинили, невірні кияни всюди вголос плакали. А ті, приволікши його до берега, вкинули у Дніпро. Наказав також Володимир, аби того Перуна ніде до берега не підпускали, аж доки мине пороги. І там, нижче порогів, викинув його вітер на одну гору велику, яка і тепер Перун-горою називається.

Потім послав Володимир по всьому місту Києву закликати: "Коли хто завтра не буде на ріці Почайні – як багатий, так і убогий, невільник і вільний, старий і молодий, той буде мені ворогом". Те чуючи, люди мовили: "Якби та річ була недолуга, цар би наш і бояри не хрестилися". Назавтра ж вийшов Володимир з усім грецьким духовенством на ріку Почайну, де вже стояло безліч люду. Тоді священики і диякони, вбрані у ризи свої, стояли на лавках, приготованих для того на ріці Почайні, а люди громадами заходили у ріку – одні по пояс, інші по шию, а священики, даючи кожній громаді окремі імена: Тимофій, Василій, Петро або Симеон, поливали їх водою і молитви над ними належні відправляли – хрестили всіх мужів і жінок в Ім'я Отця і Сина і Святого Духа. У той час від митрополита перший в Ро́ссії, іменем Михаїл, котрого також взяв із Херсона Володимир, окремо охрестив усіх 12 синів Володимирових, яких мав від декількох жон. Імена їхні є: Вишеслав, Ізяслав, Святополк, Ярослав, Всеволод, Святослав, Мстислав, Борис, Гліб, Станіслав, Позвизд, Судислав. І від того ту гору і криницю над Дніпром, де вони хрестилися, кияни і до сьогодні Хрещатиком називають. Віддав також всіх названих синів своїх і при них кілька сотень синів боярських у науку письма грецького і азбучного, якого тепер наша Русь вживає, і якого ще задовго до того, з грецької мови на слов'янську переведено, навчати. Поставив над ними дяків і молодих знатних. Потім Володимир по всіх землях своїх велів викоріняти ідолів, наказуючи, аби всі в Віру Християнську хрестилися, і день певний призначив, до якого коли б хто не охрестився – покарання на них, як неслухів, встановлено. Почувши те, люд посполитий з радістю пішов до Києва і на інші місця призначені, по

яких були грецькі священики для хрещення. Наказав змурувати в Києві церкву Святого Спаса з великого каменя, а на тому місці, де ідол Перун був перед тим вшановуваний, – церкву Святого Василія в ім'я своє, яке йому було дано у Святому Хрещенні. І також інших церков дуже багато, особливо в тих місцях, де перед тим різні ідоли стояли, наказав набудувати коштом великим, – одні з цегли і каменя, а інші з дерева.

А до Новгорода послав архієпископа Іоакима корсунянина, котрий, прийшовши до Новгорода з Добринею, ідолів там поламав, а Перуна вкинув до Волохова-ріки, котра посеред міста з Ілмеря-озера витікає. А коли того ідола Перуна бито по череву киями, бо був тлустий, тоді в ньому біс кричав: "О, біда ж мені, що потрапив у немилостиві руки!" і плив проти течії. Потім Володимир послав знову по ремісників до Греції і змурував у Києві церкву Пресвятої Богородиці великим коштом. Ту книгами і образами оздобивши, поставив над нею Анастаса-священика херсонянина, уфундувавши її великими десятинами з меду і збіжжя всякого. Шпиталів також багато для убогих і калік набудував і уфундував великим достатком.

Потім Володимир, взявши з собою двох єпископів, ходив до Суздальської землі, і там всіх хрестив і збудував замок і місто велике в окраїнних землях на своє ім'я, назвавши його Володимиром, між Волгою і Окою ріками, над Клязьмою-рікою вельми красивий. І туди столицю переніс із Києва, але однак більше в Києві мешкав. І там також того часу у Володимирі святий Володимир дуже багато церков і шпиталів набудував і уфундував. Звідтоді всі руські білої і чорної, східної і південної Русі народи у вірі християнській за обрядами й церемоніями грецькими під зверхністю патріарха Константинопольського стали і постійно по цей день перебувають. А заради тієї великої справи, що досконало за його інстанцією, тобто промислом Господа Бога, такий великий народ до Хрещення Святого привів і до Життя [Вічного], також його, побожного і святобливого, до календаря свого Церква Свята внесла і вшановує день його 15 липня, у день, коли преставився. Похований у Києві в церкві Пресвятої Богородиці Десятинній у гробі мармуровому.

Якщо отцям святим і іншим святим, котрих дома не маємо, мощей, тобто кісток, то ще більше вшановувати належить тих, котрих мощі дома в себе маємо. Тому (мовить [один] автор) скажу те, що Амбросій святий казав: "Радій від щастя кожного міста люд, якщо тільки одного мученика кістьми є обдарований", а ми оте військо мучеників маємо. Нехай радіє

земля наша, улюблениця небесних воїнств і така вельми плодовита на цноти”. Тішся ж і ти, прекрасна земле київська, що до чого інші сотні миль ідуть і прошкують, те ти на своєму лоні зростила. У тебе святі митрополити, побожні єпископи, благословенні архімандрити, у тобі мироточиві кості знаходяться. Ти є матір’ю ангелів земних, ти є любимицею воїнів Христових, ти є полем, на якому плодяться і родяться лілії чистоти, ружі терпіння, гіацинти послуху, з яких вінки для себе сплітають князі ро̀ссійські нев’янучі.

Радіє і тішиться земля Римська Петром і Павлом, Азія – Іоанном Богословом, Єгипетська – Марком, Антіохійська – Лукою, Грецька – Андрієм і Константином. А Руська і Київська славиться тобою, княже Володимире, як Господнім апостолом, котрий освятив усі місцевості і країни всієї Ро́ссійської землі Святим Хрещенням. Радій, благословенний княже Володимире, котрий прийняв вінець нев’янучий з руки Бога Вседержителя, радій свята главо, вождю й учителю наш, радій благословенний княже Володимире, працівнику і насадителю Християнської Віри, котрий викорінив терня спокусливої ідольської сліпоти. Радій, святий княже, котрий зорав усю Руську землю святим хрещенням, і засіяв книгами і Письмом Божественним, з якого жнуть сини ро̀ссійкі допомогу в покаянні, від якого заживають неоскудний харч у Царстві Небесному, котрого і нам надати, зволь Христе Боже наш, як Тобі належить усяка слава і вшанування з Отцем і Святим Духом нині і повсякчас, і на віки [віків]. Амінь.

Житіє святого Володимира, написане свт. Димитрієм (Гупталом)

Того ж дня успіння святого рівноапостольного великого князя київського Володимира, нареченого у святому хрещенні Василія, всієї Русі самодержця і просвітителя

Це – історія житія його, зібрана з літописця ро́ссійського преподобного Нестора Печерського, (скорочено), і з інших книг Руських, та інших [книг].

Великий Володимир, князь Київський і усіх Руських країн самодержець, був сином Святославовим, внуком Ігоревим і святої Ольги, а правнуком Рюрика, що вів свій рід від Августа, кесаря Римського, покликаного з варягів на князівство Руське. Рюрик мав престол свій у Великому Новгороді. Ігор же Рюрикович, по смерті батьковій, переніс престол до Києва, і народив од святої Ольги сина Святослава.

У Святослава ж Ігоровича було три сини: Ярополк, Олег і Володимир – не від одної жони. Поділивши між трьома синами велике князівство Руське, Святослав дав найстаршому сину Ярополку Київ, середньому Олегу – древлян[ську землю], наймолодшому ж Володимиру – Великий Новгород.

По смерті великого князя Святослава, Ярополк, сидячи в Києві на престолі отчому, повстав війною на древлянського князя Олега, брата свого, і вбив його, і князівство його собі взяв. Дізнавшись про те, князь Великоновгородський Володимир злякався Ярополка, найстаршого брата свого, аби і йому того ж не сотворив, і втік за море до варягів. Ярополк же приєднав до своїх земель і Великоновгородське князівство, як до того древлянське. Але невдовзі Володимир, зібравши з варягів та інших руських земель велику силу війська, пішов [війною] на Ярополка, князя Київського і вбив його, і заволодів князівством Київським та жоною братовою, родом грекинею. І став монархом всієї землі Руської.

І поставив ідолів у Києві на місцях високих, і поклонявся їм із жертвами, і весь народ до ідолопоклонства прилучав. [Тих же], хто не бажав поклонятися ідолам, наказав страчувати. І вбитий був тоді блаженний

Федір християнин із сином своїм Іоанном, не схотів [бо] бути ідолопоклонником, і сина свого не дав на бісівську жертву. Інші ж християни, просвітлені святою Ольгою, для яких [вона] і церкву збудувала на Аскольдовій могилі, ті, котрі й живі зосталися, через страх безвісні були: одні бо втекли, другі ж у таїні Святу зберегли Віру, а інші до попередньої нечестивості навернулись. А коли де [раніше] стояла церква християнська – розорена була руками ідолослужителя.

Поставлені ж були Володимиром у Києві такі найголовніші ідоли: перший, головний ідол Перун, який, як вірили, був богом грому і блискавок, і хмар дощових. Другий – Волос, який вважався богом худоби. Третій – Позвизд чи Вихор, бог повітряної [стихії]. Четвертий – Ладо – бог веселощів. П'ятий – Купало – бог плодів земних. Шостий – Коляда – бог свята, що буває взимку. Й інші менші боги, не лише у Києві, але й по всіх землях Руської держави, [за] велінням того великого князя поставлені, й поклонінням нечестивим були вшановані.

Таке ж ідолопоклонство і у Великому Новгороді творилося: послав бо Володимир [туди] начальствувати вуя[835] свого Добриню воєводу, брата матері своєї. Той же, бачачи, що у Києві творить Володимир, так і там сотворив, подібних ідолів поставивши, і ті самі імена їм нарік.

Ще ж, до ідолопоклонства, й інший гріх Володимир мав, що в хтивості плотській без утримання, немов у болоті, валявся, бо, як і давній Соломон, любив жінок дуже, і невситимий був до плотської хтивості, і мав багато жон, а ще більше – наложниць, і жив препаскудно, в ідолопоклонському облудстві перебуваючи.

Про все житіє Володимирове, [що] перебував у невіданні Бога і в нечестивості – про братовбивство й кровопролиття, про сміливість і чисельні битви, про бісослужіння і жоношаленство його, пишеться докладно в літописці святого Нестора Печерського, і в інших багатьох рукописних літописаннях руських, і в друкованому Синопсисі Печерському. [Отже], хто схоче – нехай читає там. Ми ж, бажаючи житіє його написати – не яким був перш нечестивим та грішним, але яким нині є праведним і святим, не зупинимося надовго на його недобрих справах, що були спочатку – до прийняття Святої Віри – [і] досить [того], що коротко про те згадали, аби не занадто розтягнулась [ця] історія, і нею слух цнотливий обтяжений не був. [А, отже,] перейдемо до просвітлення його, і до Боговгідних справ, від яких всьому руському роду зробилася душеспасительна користь.

[835] В оригіналі на полях виноска: "Дядю".

Коли Преблагий Бог, [Котрий] не хоче смерті грішників, але бажає їхнього навернення до Життя, від превеликого і невимовного Милосердя Свого благозволив був руським землям, затемненим пітьмою ідолобісівства, не до кінця загинути, але світлом Святої Віри просвітленими бути, і на шлях Спасіння наставитись, обрав [Він] їм на те наставника, цього великого князя Володимира, як давнім римлянам і грекам – великого царя Константина, а на початку всім народам – святого апостола Павла. Сказав бо: "Із пітьми світу возсіяти!", [і] возсіяла у Володимировім серці тайним світлом зоря, і розбудив у ньому бажання пізнання Істини, і перетворив його з нечестивого ідолопоклонника на благочесного християнина, і гонителя (як колись Савла) на нового апостола і учителя русинів, котрий стільки руських народів од пекельного поглинення і вічної смерті звільнивши, привів до відродження в Життя Вічне Святим Хрещенням.

Доречно є тут коротко пом'янути й про те, як русини ще за певний час перед Володимиром, якщо й не всі, проте частково хрестилися.

По-перше, хрестився слов'яно-ро́сський народ від святого апостола Андрія Первозванного, котрий, досягши гір Київських, благословив їх, і хрест на високому пагорбі поставивши, пророкував про будівництво града, і про Благодать Божу, котра мала засяяти в тих місцях. І скільки тоді знайшов там людей – навчив їх Святої Віри і хрестив. Також пішов і до інших руських міст, [туди] де нині Великий Новгород, і [туди], де інші знамениті гради, і всюди, скільки до Христа навернути міг, просвітив Святим Хрещенням.

Ще раз хрестилася Русь за царствування грецького царя Василія Македона, а патріаршества ж святішого Фотія. Присланий був од них архієрей Михаїл. А у той час малий ще був віком князь руський Ігор Рюрикович, [і] управляв князівством Олег, родич і вихователь князів. [Коли ж] прийшов із Царгорода до Руської землі грецький архієрей, аби навчити Святої Віри народ невірний, забажали люди бачити спершу чудо якесь од нього. І запитав архієрей, якого б чуда вимагали. Вони ж сказали: "Книга, яка учить вашої християнської Віри нехай кинута буде у вогонь, і коли не згорить – тоді пізнаємо, що добра й істинна є ваша віра і великий [є] Бог, якого ти проповідуєш". Архієрей же, надіючись на Бога, велів вогонь великий розпалити перед усіма, і, звівши руки до Неба, помолився, кажучи: "Прослави Ім'я Твоє, Христе Боже!" І це промовивши, поклав книгу Євангелії Святої на вогонь, і не згоріла Книга. Як усі дрова прогоріли і вогонь вгас, знайшли Євангеліє цілим і нітрохи вогнем не-

пошкодженим. [Коли] те чудо побачили люди – чимало [з-поміж них] увірували в Христа і хрестилися.

Ще хрестилася Русь у дні великої княгині Ольги, жони великого князя Ро́ссійського Ігоря Рюриковича, матері Святославової, баби ж Володимирової. Та, як написано у її житії, пішовши до Царгорода, прийняла Святу християнську віру, і наречена була у Святому Хрещенні Оленою. Повернувшись же звідтіля, багатьох у Києві та інших руських містах до Віри і Хрещення Святого привела. Проте усіх просвітити не змогла, бо й сина свого Святослава ніяк не спромоглася напутити до прийняття християнства.

Тими Хрещеннями, що були у Русі перед Володимиром, не могла поширитися і утвердитися Свята Віра, як через чисельні війни, так і через князів, що вдалися до нечестивого ідолопоклонства. Остаточно ж уся Русь просвітилася в дні великого князя Володимира. Той, перш сам просвітившись, шлях Спасіння істинний пізнавши, усіх на нього наставив, як образом свого благочестя, так [і] монаршим своїм велінням. Почалося ж те просвітлення так:

прославився Володимир хоробрістю, державністю і величчю царства свого більше [од] інших царів і князів у підсонячному [світі], [і] почали приходити до нього різні народи, хвалячи йому свою віру. Спочатку прийшли магометани. І запитав їх Володимир: “Яка є віра ваша?” Вони ж сказали: “Віруємо у Бога, [що] є на Небесах, [і] маємо пророка божого Магомета. Той дозволяє нам жон мати скільки хто хоче, і всілякими радостями плотськими насолоджуватися. Тільки обрізатися велить, і не їсти свинячого м’яса, і вина не пити”. Ще ж і інші справи віри своєї магометани оповідали, нечестиві та спокусливі [настільки], що недобре їх [і] описувати. Володимир же, бувши жонолюбом, про жон із задоволенням послухав, але обрізання й не пиття вина не полюбилися йому. І каже до них: “Ми не можемо без вина жити, бо в Русі всі веселощі й прихильність [між людьми] напідпитку буває”.

Приходили ж і від німців, і від римського папи, і від кесаря західного, і від інших князів посланці. [І] кожен оповідав про свою віру, [яка вона] є добра. Але жодна з них йому не полюбилася. Ще ж і жиди прийшли, оповідаючи [про] свою старозавітну віру, [нібито] вона – найліпша з усіх вір. І запитав Володимир: “Де є земля і царство ваше?” Вони ж казали: “Наша земля – Єрусалим і Палестина, і околиці її. Але оскільки прогнівили Бога гріхами нашими – розсіяв нас Бог по всьому Всесвіту, а землю

нашу віддав християнам". І каже до них Володимир: "Як [же] ви інших віри вашої навчаєте, а самі є відринуті Богом вашим?! Бо коли б любив вас Бог, то не розсіяв би вас по чужих землях. Чи ж і нам бажаєте такого розсіяння?" Те промовивши, прогнав їх зі своїх очей.

Після тих усіх прийшов до Володимира посол із дарами від царів грецьких Василія і Константина та від патріарха Царгородського Миколая Хрисоверга, муж надзвичайний, розумний і богодухновенний, Кирило Філософ. (Не той же це Кирило Філософ, котрий з Мефодієм братом[836] своїм перш у хозарів, а також у Моравії Христа проповідував, і книги з грецької мови на слов'янську переклав, але інший – того ж імені. Той бо Кирило Філософ за сто років чи [й] більше перед цим був, а цей пізніше. І називається деякими історіографами не Кирилом, а Кіром). Цей Філософ Кирило (або Кір) чимало повчав Володимира про християнську віру, почавши від Сотворіння Світу, по всіх пророцтвах аж до Втілення Христового, і до прийнятого [Ним] волею страдництва та Хресної Смерті заради Спасіння людського, і до Триденного з мертвих Воскресіння і на Небеса Вознесіння, як про те преподобний Нестор Печерський пише [більш] докладно. Наостанок присвятив оповідь Другому Пришестю Христовому, Воскресінню Мертвих, Страшному Суду, безкінечним мукам, вготованим грішникам, і воздаянню праведним у Царстві Небесному. Дав [також] йому подаровану тими, [хто його] послав, запону велику золототкану. На ній же мистецьким тканням зображений був Страшний Суд Божий, і відділення грішників від праведних. І стояли праведні праворуч [від] Судді, [і] на тій же стороні правій і Рай, і Царство Небесне зображені були. Грішники ж стояли ліворуч, на тій стороні, де геєна вогняна і страшні подоби диявольські, і різні у пеклі муки зображені, видні були. На все те дивлячись старанно, Володимир запитував Філософа про кожну річ. Філософ же все докладно оповідав йому, кажучи: "Коли прийде Христос Бог у Славі Своїй із Небес на землю судити живих і мертвих, і віддати кожному по справах його, – тоді скількох знайде праведних – тих поставить праворуч [від] Себе і пошле їх до Царства Свого Небесного на Вічну Радість. Скількох же знайде грішних – тих поставить ліворуч і пошле їх до геєни вогненної невгасимої на безкінечні муки".

Володимир же, те почувши, зітхнув, і каже: "Блаженні оці, що стануть праворуч; горе ж тим, що будуть ліворуч". І каже йому Філософ:

[836] В оригіналі на полях зноска: "**11**". Див. Книгу 8.

“Якщо й ти, царю, припиниш лихі справи [творити] та приймеш Святе Хрещення – праворуч стояти сподобився. Коли [ж] у нечестивості [й далі] перебуватимеш – твоє місце ліворуч буде”. Володимир же вислухав сказане Філософом, і, роздумуючи, каже: “Зачекаю ще трохи, доки докладніше дізнаюся про усі віри”. І обдарувавши Філософа та тих, [що були] з ним, відпустив їх із честю до Царгорода.

Коли ж пішов грецький Філософ, зізвав Володимир усіх своїх бояр та старійшин, і каже їм: “Ось приходили до мене різних народів мудрагелі: від магометан, і німців, і римлян, і жидів, і від інших народів, хвалячи кожен свою віру. Після всіх прийшли і греки, і розповідали більше від інших чимало дивовижного про свою віру, оповідаючи діяння, що були в піднебесному [світі] від початку світу [і] аж до сьогодні. І кажуть: має бути інший вік та інше життя, і що по смерті всі люди воскреснуть. І коли хто щось добре у цьому віці зробив був, той у майбутньому радітиме, живучи безсмертним життям. А грішники повік мучитимуться”. І сказали до нього бояри його та старійшини: “Ніхто ніколи свого не ганить, а лише хвалить. Ти ж, великий княже, коли хочеш достеменніше істину пізнати – маєш [на те] безліч людей мудрих. [От і] пошли, найліпших серед них до різних земель та народів, щоб побачили і дізналися [про] кожну віру, і як хто служить Богу своєму. А потім, повернувшись, розкажуть [вони] тобі й нам про все докладно й досконало, як самовидці”. Такої поради Володимир послухався, [і] послав мужів розумних та розсудливих до різних земель подивитися віри й служби [Божі] кожного народу і племені. Вони ж, пройшовши багато країн і царств, прийшли наостанок і до Царгорода, і оповіли царям грецьким Василію і Константину причину приходу свого. Царі ж зраділи й негайно святішому патріархові про них звістили. Патріарх же повелів прикрасити церкву, і сотворив свято, і одягнувся у найдорожчі святительські шати з багатьма єпископами і священиками, і звершив Божественну Літургію. Прийшли ж на Літургію [і] царі з посланими від Володимира. І завівши їх у церкву, поставили на такому місці, звідки їм було зручно все бачити й чути. Вони ж, осягаючи зором невимовну Хвали Божої красу, якої ніде ніколи не бачили, і чуючи милозвучні голоси церковних піснеспівів, яких ніколи не чули, дивувалися дуже, і відчували себе не на землі, а на Небесах. Осяяло бо їх у той час Сяйво Небесне і були ніби не в собі від радості духовної, якою виповнилось тоді їхнє серце. По здійсненні ж Божественної Літургії царі та патріарх послів тих руських вшанували добре учтою, і дарами

багатьма вдовольнивши, відпустили. І коли до Володимира повернулися – знову Володимир зізвав бояр своїх та старійшин, і велів, аби посланці, що повернулися, оповіли привселюдно, що де бачили й чули. Ті ж почали оповідати все по порядку про віру кожного народу, і про служби їхні. Але всім, хто чув, не сподобалися ті віри. По тому почали оповідати, що у греків бачили. "Коли прийшли, – кажуть, – до Царгорода – ввели нас греки у церкву свою, де вони Богу своєму служать – бачили [ми] там таку красу і славу, [що] її мовою нашою описати не можна. Одяг ієреїв їхніх чудесний, і служіння чин дуже достойний, і предстояння всіх людей благоговійне. Спів же настільки милозвучний, якого ніде не чули. І охопила нас якась радість, і не відчували [самі] себе, не розуміли – на землі чи на небесах є. І немає такої краси та преславного Богохвалення, як у греків, в усьому піднебесному [світі]. Тому віруємо, що істинна є Віра їхня і лише з тими людьми живе Бог істинний".

І кажуть бояри Володимиру: "Якби Віра грецька не була доброю та істинною, то не прийняла б твоя баба Ольга тієї Віри, була бо жона дуже премудра".

Тоді Володимир [в якому] діяла Благодать Святого Духа, почав потроху просвітлювати розум свій, і пізнавати правдиву Християнську Віру, і бажати її. Але оскільки нікого не було при ньому такого, хто б привів його швидше до здійснення наміченої справи, [бо] всі бояри й радники темрявою нечестивості затемнені були, [то] через те прибавилось увірування і Хрещення його до певного часу, доки придумав раду собі, щоб піти на грецьку землю війною й зайняти міста їхні, і [таким чином] набути вчителів християнських, які б його на Віру наставили. Зібрав силу війська, [і] пішов до Таврії (яка нині Перекопом називається), і взяв перш Кафу, град грецький. Також прийшов під Херсон, стольний землі тої град, що стояв на березі Євксинського Понту. Біля нього ж велика пристань [для] кораблів. І обліг град той, і здобував його сильно немалий час, і не міг взяти, бо був міцний [той] град, і військо грецьке в ньому мужньо проти [нападників] боролось. І сказав Володимир херсонянам, аби вони покорилися йому волею, якщо хочуть набути у нього милості. Якщо ж ні – то під містом їхнім і до трьох років стоятиме, доки візьме, і тоді не буде їм помилування. Але херсоняни не послухались слів його, хоча й нестатки мали у граді, бо вже шість місяців були в облозі, й мали обмаль потрібного. Божий же промисел [Котрий], несповідимими шляхами вбачаючи користь не лише для греків, але й для всього ро́ссійського народу, влаштував, щоб Херсон-град покорився

Володимиру. Що й було так: протопоп херсонський Анастас написав на стрілі до Володимира таке: "Царю Володимире! [Якщо] хочеш взяти град – шукай із східного боку в землі труби, якими питна вода тече до града. Коли їх перетнеш і віднімеш у міста воду – легко покоряться тобі, спрагою змучені". Так на стрілі написавши, протопоп напнув лука, і пустив її до шатра Володимирового. І впала стріла перед шатром, і відразу ж її узрівши, підняли, і побачивши на ній грецький напис, до Володимира принесли. І покликаний був грецької мови товмач. І прочитавши писання, повелів Володимир старанно шукати у землі із східного боку тих труб водяних. І, знайшовши, перетяв їх, і не було води у місті. І знемогли від спраги люди, [і] тоді, попри бажання, покорилися Володимиру. І взяв Володимир град Херсон, [і] увійшов до нього урочисто, людям не сотворивши жодного зла чи образи.

По взятті Херсона та всієї Таврики, послав Володимир до царів грецьких, кажучи: "Оце взяв славний град ваш Херсон і всю землю Тавридську. Чув же, що маєте сестру, дівчину красну, [то] дайте мені її за жону. Якщо ж не схочете мені дати її – сотворю вашому Царгороду те, що сотворив Херсону". Отримавши таке Володимирове послання, царі грецькі були в немалій печалі, – сестра бо їхня на ім'я Анна не хотіла йти за поганина. [А] безлічі руських військових сил та хоробрості Володимирової боялися греки. І відписали до нього царі так: "Не належить нам, християнам, віддати сестру нашу [за того], хто в нечестивій вірі перебуває. Якщо ж її [за жону] мати хочеш – то відречися від твоїх ідолів, і увіруй, як і ми, у Христа Істинного Бога та прийми Святе Хрещення. Тоді безборонно набудеш собі у супружництво сестру нашу, і з нами, як єдиновірець, у любові перебуватимеш, а, до того ж, набудеш і Царства Небесного". Отримавши таку відповідь грецьких царів, Володимир знову послав до них, кажучи: "Полюбилася мені Віра ваша з того часу, коли послані мною вивчати різні віри, побувавши у вас, повернулися до нас і розповіли докладно, що Віра ваша є кращою від усіх вір, і служіння, яким служите Богу вашому, переважає [служби] інших народів. Тому хочу прийняти Віру вашу. Ви ж пошліть до мене єпископа, аби мене хрестив, і самі з сестрою вашою прийдіть до нас, або сестру пошліть мені в супружництво. Я ж поверну вам Херсон з усією Таврикою". Отримавши таку добру вість, царі грецькі зраділи радістю великою і вмовляли сестру піти за Володимира, з молінням кажучи: "Змилуйся над царством християнським! Якщо бо не підеш за нього, то не перестане він полонити землю нашу, і страшимося, щоб не сотворив Царгороду [того ж], що [й]

Херсону. Якщо ж заради тебе Володимир хреститься, і тобою наверне Господь до Себе землю Руську, а грецьку від тяжких і частих битв та навал руських звільнить – вічну славу і безсмертне блаженство мати будеш”. Царівна ж Анна, хоч і не хотіла, проте, подумавши про спасіння такого [великого] народу Ро́ссійського, що до Бога навернутися бажає, а ще ж і батьківщині своїй, Грецькому царству, миру зичачи, зглянулась на прохання і пораду братів своїх, і каже із сльозами: “Воля Господня та буде!” І послали її царі морем на кораблях, з архієреєм, із священиками і зі знатними боярами.

Досягши Херсона, зустрінута була зі славою й до палати царської введена. У цей час, за кілька днів до прибуття царівни, Володимир захворів на очі, і посліп. І почав сумніватися у Святій Вірі та Хрещенні, і тривожачись про себе, казав: “Боги руські розгнівались на мене, бо хочу залишити їх і іншу віру прийняти, і через те сліпоти покарання на мене наслали”. Царівна ж послала до нього, кажучи: “Коли хочеш здоровим бути, і бачити очима – негайно прийми Святе Хрещення, бо інакше сліпоти своєї не позбудешся. Якщо ж хрестишся – то не лише від сліпоти тілесної, але водночас і душевної звільнишся”. Почувши це, Володимир відповів: “Коли істинним виявиться сказане, то з того пізнаю, що великим є Бог Християнський”. І одразу покликавши єпископа, просив Святого Хрещення. Єпископ же перше огласив його й про Святу Віру належно повчив, а по тому в церкві Святої Софії, що була посеред града, хрестив, і нарік йому ім’я Василій. Було ж при Хрещенні його чудо, подібне до того, яке сталось у Дамасці з Савлом, [котрий] Церкву Божу переслідував і від сяючого небесного світла у дорозі посліп. Коли ж Володимир, сліпий на очі, увійшов до святої купелі, а єпископ, за чином Хрещення, возложив на нього руку – зразу ж спала з очей його сліпота, як луска, і прозрів, і прославив Бога, Який привів його до Істинної Віри, і дякував Христу Господу, радіючи і веселячись. Те чудо бачивши, бояри його й військо хрестилися. І була радість велика русинам та грекам, а найбільше – святим янголам на Небесах. Адже радіють ті за єдиного грішника, який кається. Наскільки ж зраділи, і славу в Вишніх Богу оспівали за такі численні душі, що Бога пізнали?!

Здійснилося Хрещення Володимирове і бояр його, і воїнів у Херсонесі, в літо буття світу 6497, Втілення ж Бога Слова в літо 988. По Хрещенні приведена була [до] Володимира на обручення царівна Анна, сестра грецьких царів. І був вінчаний із нею невдовзі законним шлюбом. І

повернувши грекам Херсон з усією Таврикою, і мир з ними утвердивши, повернувся до своєї землі. Взяв же з собою архієрея Михаїла, котрий прийшов із Царгорода з царівною, і був він першим митрополитом всієї Русі (не той же це Михаїл, про якого вище згадував, що Євангеліє у вогонь поклав та незгорілу з вогню взяв, увірувавши чимало народу; але цей – того ж імені, наступного часу. Від того бо першого Михаїла до цього, другого, пройшло літ сто і більше). Ще ж, із архієреєм, взяв Володимир із Херсона і священиків багатьох, і кліриків, і монахів. Взяв же звідти і мощі святого священномученика Климента, Папи Римського, й учня його Фіва[837], й святі ікони, і книги, і всяке начиння церковне. Взяв же і того Анастаса протопопа, який стрілою навчив його, як узяти Херсон-град.

І прийшов Володимир до Києва із радістю великою, славлячи Христа Бога. І зразу ж почав піклуватися про просвітлення стольного града свого Києва та всієї Руської держави своєї.

Спочатку велів Володимир хрестити синів своїх, яких мав дванадцятеро від різних жон: Ізяслава, Мстислава, Ярослава, Всеволода – від Рохміди, княжни Полоцької; Святополка – від грекині, жони братової; Вишеслава – від княжни-чехині; Святослава і Станіслава – від другої чехині; Бориса і Гліба – від болгарки; Брячислава і Судислава – від якоїсь іншої. І хрещені були митрополитом Михаїлом в одному джерелі (не було церкви у Києві по розореннях попередніх). Джерело ж те [є] в горі над Дніпром, [і] з того часу назване Хрещатиком.

Також послав проповідників по всьому місту, наказуючи, щоб ранком зібралися всі на ріку (Почайну, [що] від Дніпра текла і знову в Дніпро впадала) старі й молоді, великі й малі, багаті й убогі, чоловічої статі та жіночої. Якщо кого не знайдуть у той час на ріці, той Богу і Великому князю буде противником.

І [як] настав ранок – прийшов сам князь із боярами на ріку, і архієрей із ним, і усі священики. І зібралося все місто до ріки: всякого чину і віку, і обох статей [люду] безліч, на тому місці, де нині церква святих страстотерпців Бориса і Гліба. І наказано було їм, одяг знявши, зайти у воду – окремо чоловікам, окремо жінкам. Старшим – у глибші місця, малим же – біля берега. І стояли у воді одні – до шиї, інші – до пояса, роздягнувшись наполовину. Священики ж у ієрейських шатах стояли при березі на дошках, спеціально для того встановлених, читаючи над народом мо-

[837] В оригіналі на полях примітка: “Память его ноеврі[я] 25”.

литви, які належать для Хрещення, та імена їм називали, кожній групі окремо – ім'я одне. І наказували їм тричі опуститися у воду, самі ж закликали над ними ім'я Святої Трійці, яке вимовляти належить за чином Хрещення. І так охрещений був увесь люд київський літа буття світу 7497. Втілення ж Бога Слова літа 989, вдруге ж по Хрещенні Володимировому. Дивлячись на Хрещення стількох людей, радів святий Володимир духом. І звівши очі до Небес, і руки здійнявши, каже: "Господи Боже, [Котрий] сотворив Небо і Землю! Помилуй новохрещених людей Твоїх, і дай їм по-справжньому пізнати Тебе, Бога Істинного, і утверди їх у православній вірі. І мені поможи проти видимих і невидимих ворогів. І прослави в руських землях Ім'я Твоє Пресвяте".

По хрещенні ж народу негайно велів Володимир скинути ідолів, та храми ідольські аж до фундаментів розоряти. Найголовнішого ідола Перуна, звелів прив'язати коневі за опаш[838], і тягти з гори до Дніпра. І приставив мужів дванадцятеро, щоб тягнутого ідола палицями били. Це ж зробив [не тому], ніби відчуває ідол якийсь біль, [бо] є дерев'яним, бездушним і чуттів не має; але аби більше безчестити біса. І притягши до берега, вкинули до Дніпра. І наказав [Володимир] ніде не підпускати ідола того до берега, доки мине пороги, які є у нижній [течії] Дніпра. Нижче ж порогів прибили його вітер та хвиля до однієї гори великої, котра й донині Перуновою називається.

Оповідається ж і те у давніх (писаннях – ? – *І. Ж.*), що якогось ідола іншого вірні, вхопивши, тягли до Дніпра, щоб втопити його, а інші нещадно кілками били його; біс [же] в ідолі, ніби біль від биття відчуваючи, кричав сильно. І вкинутий був у Дніпро. Коли [ж] плив вниз [за течією], люди, затемнені невір'ям, йдучи берегом за ідолом, плакали за ним і звали, кажучи: "Видибай, пане наш, боже, видибай!" Що означає: "Випливи і на берег вийди". Ідол же той – біс рухав ним – видибав на берег там, де нині монастир Видубицький. Але коли невірні хотіли взяти ідола, вірні, прийшовши, прив'язали до нього камінь, і знову в ріку кинувши, утопили. А місце, на яке видибав був ідол, з того часу прозване було Видибичі. Нині ж називається Видубичами.

І всі інші ідоли [згідно] з велінням великого князя знищені були, [і] одні – у воду, інші ж у вогонь кинуті. Нерозумні ж з-поміж киян, бачачи богів давніх знищення й погибель, плакали за ними і ридали. Мислячі ж казали: "Розумний є князь і бояри його, [і] знають, котрий Бог є ліпшим.

[838] В оригіналі на полях примітка: "**къ хвосту**".

Бо, якби добрі були ці боги – не веліли б нищити їх, ні брали б іншої віри. Краще – обрали. Гірше – відкинули!”

По знищенні ж ідолів і по розоренні ідольських храмів велів Володимир на тих місцях будувати святі церкви. Спочатку побудував церкву Святого Спаса. На тому [ж] місці, де був ідол Перун, також церкву Святого Василія Великого [збудував], бо й сам у Хрещенні Святому Василієм названий був. Й інших церков безліч повсюдно набудував.

Найбільше ж старався сотворити церкву кам’яну на честь Пресвятої Богородиці, яка пізніше названа була Десятинною. Її ж нині, по розоренні Батиєвому, частину лише деяку можна бачити, в якій повсякдень здійснюються Служби. Та Церква переважала всі церкви Києва, створені за днів Володимирових. [Була бо] найбільшою і найліпшою, грецькими премудрими майстрами побудована та всякими прикрасами прикрашена. Побудувавши її, увійшов Володимир під час освячення, і (як же [і] давній Соломон у Єрусалимській, ним створеній церкві) помолився Богові, кажучи: “Господи Боже! Поглянь з Небес і бач, і відвідай виноград Свій, який насадила Десниця Твоя, і оброби його. Поглянь на цих нових Твоїх людей, чиї серця навернув на розум, [аби] пізнали Тебе, Істинного Бога. Поглянь і на церкву цю, яку сотворив недостойний раб Твій в Ім’я Пренепорочної Матері, [Котра] народила Тебе, Пріснодіви Богородиці. І коли хто з вірою і щирістю помолиться у церкві цій – почуй молитву його – відпусти всякий гріх йому і [те] корисне, про що попросить, подай, молитвами Пречистої Богородиці”. Помолившись же належно, Володимир каже: “Ось від усього майна і від усіх міст моїх даю десяту частину на цю Пречистої Богородиці церкву!” Те сказавши, затвердив писанням і клятву наклав на нащадків, щоб ніхто [не] відважився відняти дане святій церкві. З того часу прозвана була церква та Десятинною. Вручив же церкву ту вищезгаданому протопопу Анастасу, якого привів із Херсона. І мощі святого Климента, Папи Римського, вніс до неї, і всіляке церковне дорогоцінне начиння, із Херсона принесене, сюди віддав.

Подбав же і про книжне навчання синів своїх, а при них і боярських дітей безліч звелів навчати письма грецького і глаголичного (названого нині руським), приставивши до них вчителів досвідчених. Ще ж і [у] простих людей отрочат повелів брати в науку книжну. Матері ж нерозумні плакали за дітьми своїми, як за мертвими.

Не лише Київ, а і всю державу свою світлом Віри Святої просвітити бажаючи, Володимир послав до всіх міст руських хрестити народи, [а] на [тих], хто не хотів хреститися, більшу данину накладав.

І жив Володимир боговгідно й праведно, змінивши давні свої звичаї, які мав у нечесті, наставлений на велике добродійництво чесною супружницею своєю царівною Анною, з якою жив по закону християнському. Інших же своїх жон, яких мав перед Хрещенням, багатством забезпечивши, відпустив, давши їм волю, щоб кожна, якщо хоче, за іншого мужа вийшла.

До першої жони своєї Рохміди, доньки Рогволда, князя Полоцького, котра була йому любіша від інших, на початку свого з Херсона повернення послав, кажучи: "Я прийняв віру і Закон Християнський, і належить мені одну мати жону, яку нині взяв у християн. Ти ж обери собі з вельмож моїх кого хочеш, і видам тебе за нього". Вона ж відповіла: "Чи одному тобі треба Небесного Царства? Мені ж не треба? До того ж, бувши княгинею, як можу стерпіти бути рабою у слуги твого? Не хочу за іншого мужа, але молю: уневісти мене Христові Твоєму!" [Коли] це говорила, сидів у той час при ній син її Ярослав, кульгавий від народження свого. Той, коли почув слова такі від матері своєї, подякував Богові у думках за добре бажання її, і відразу ж здоровим став, і почав ходити, бо до того не міг ходити. Володимир же особливо зрадів: за Рохмідину ревність до Христа, і за сина Ярослава, що зцілився ногами. І по прийнятті Хрещення Рохміда пострижена була у святий янгольський образ іноцтва. Ім'я ж їй було названо – Анастасія.

Потім послав Володимир до Царгорода до святішого патріарха, яким тоді став Сергій, просячи його, аби прислав до нього архієреїв та ієреїв, оскільки жатва є велика, працівників же мало. Багато бо руських городів вимагали просвітлення. Людей же здатних до духовного чину серед русів було ще недостатньо – недавно бо серед них книжне навчання [поширюватися] почало. Прислав найсвятіший патріарх Сергій з греків єпископа Іоакима Херсонянина та інших єпископів разом із ним; і пресвітерів чимало.

Прийнявши єпископів, які прийшли до нього, Володимир пішов із ними в землю слов'янську, в країну Заліську, у землю Ростовську та Суздальську. І поставив над рікою Клязьмою град, і назвав його [за] першим своїм іменем – Володимиром, і побудував у ньому церкву Пречистої Богородиці, і велів хрестити людей усюди, і церкви мурувати, і дав їм єпископа. Звідти пішов до Ростова, збудував церкву дерев'яну, і дав [їм] єпископа. Потім до Великого Новгорода пішов, і посадив у ньому Іоакима херсонянина архієпископом. Той архієпископ зруйнував там ідола Перуна, що був подібний до Київського, і велів, прив'язавши, тягти до ріки

Волхова. Інших же мужів приставив ідола тягнутого, палицями бити, на більшу наругу демону. Демон же, що жив у ідолі, почав голосно, ніби дуже боліло [йому], кричати: "Ой леле! Ой леле! Горе! Горе [мені], що потрапив до рук немилостивих цих людей, котрі мене вчора за бога мали, нині ж стільки мені зла принесли! Ой леле! Ой леле!" Люди ж притягли його, б'ючи, на міст, [і] вкинули в ріку Волхов, і відразу ж на глибину опустився. І невдовзі спливши, з'явився з вод і проти течії поплив. Один же чоловік із народу кинув у нього палицею. А ідол, ту палицю взявши, кинув на міст, і вдарив декількох з-поміж тих, хто в безумстві своєму жаліли за ним, і знову закричавши, занурився і зник із шумом.

Володимир же святий в інші держави своєї великі міста, пройшовши, і всюди народи хрестивши, й церкви збудувавши, єпископів та пресвітерів жити влаштувавши, і велику користь всій землі Руській зробивши, повернувся до Києва, стольного града свого. І розділив землю Руську на дванадцять княжінь [та й роздав] дванадцяти синам своїм. По-перше, найстаршого сина свого Вишеслава посадив у Великому Новгороді; Ізяслава – у Полоцьку; Святополка – у Турові; Ярослава – у Ростові. [Коли] ж помер Вишеслав у Великому Новгороді, на його місце привів із Ростова Ярослава, а в Ростові посадив Бориса; Гліба ж – у Муромі; Святослава – у древлянах; Всеволода – у Володимирі; Мстислава – у Тмутаракані; Станіслава – у Смоленську; Брячислава – на Волині, у Луцьку; Судислава – у Пскові. І заповів їм триматися життя в любові та злагоді, і не ображати один одного, не переступати кордонів [земель], кожному відведених, але всім вдовольнятися уділом свого князівства. Не менше ж наказував і те, щоб кожен у князівстві своєму помножував славу Христа Бога, і закликав [до] Спасіння душ людських, невірних до віри приводячи, та церкви будуючи. Для того кожному дав єпископа та пресвітерів.

І так те зробивши, і на княжіння їх розіславши, сам перебував у Києві, вже старим бувши, пильнуючи добрих справ, церкви й монастирі будуючи та прикрашаючи, і милостиню неоскудну всім подаючи, і трапези багаті на дворі своєму для старців часто влаштовуючи. А котрі були недужими, [і] не могли дійти [до] двору княжого – тим на возах всілякий харч та питво посилав. Мав же мир і любов з навколишніми державами: з Польською, з Угорською і з Чеською, припинивши ворожнечу. З одними лише печенігами мав битися, але перемагав (як і давній Константин) супротивних Силою Ісуса Христа.

Настільки ж був милостивий та милосердний святий Володимир, що й поганих людей, страти достойних, не поспішав губити, хоча б і за велику вину. Тому помножилися були розбійники, злодії та інші, що різне зло робили. І каже митрополит із старцями до Володимира: "Чому, княже, поганих не караєш?" Він же каже: "Боюся гріха!" Митрополит же і старці кажуть: "Ти – поставлений є від Бога властитель на покарання поганим, на милість [до] добрих. Належить тобі карати злих із розслідуванням. Якщо бо коли не караєш поганих, то знай, що [тим] добрим зло приносиш, бо через твоє недбальство помножуються погані на нещастя добрим. Але погуби поганих, щоб добрі в мирі жили".

За цього великого князя прийшов вперше до Києва преподобний отець наш Антоній із Святої Афонської гори, [і] вселився до печери Варязької над Дніпром недалеко [від] Берестовського урочища.

По тому приблизилась блаженна смерть святого Володимира. Але перш дружина його велика княгиня Анна, царівна грецька, [що] призвідницею була просвітлення всієї землі Руської і стількох незліченних душ людських Спасіння, за три роки до його [по] смерті преставилась Господу.

Невдовзі перед своїм до Бога відшестям Володимир святий покликав до себе сина свого Бориса, бо любий [він] був йому більше від інших. У той час прилучилося і Святополку прийти до Києва. І звіщено було Володимиру, що печеніги йдуть на Русь. А оскільки сам Володимир не міг піти проти печенігів, – хворий бо вже був, – тому послав замість себе сина Бориса з усією військовою силою. І почав день від дня знемагати тілом. А Святополк не йшов із Києва, чекаючи, чи то пак, бажаючи смерті батькової. І похворівши днів чимало, і все, що [перед] смертю християнською належить, здійснивши, у доброму сповіданні [Віри] передав Володимир праведну свою душу в руки Божі, місяця липня в п'ятнадцятий день, в літо буття світу 6523 (за хронологією святого Нестора, літописця Печерського). Втілення ж Бога Слова – 1015. Так помер святий великий князь Володимир, названий у Святому Хрещенні Василієм, пробувши на великому князівстві київському (прийшовши з Великого Новгорода) тридцять п'ять років, перед Хрещенням – вісім літ; по Хрещенні – двадцять сім літ і кілька місяців. На двадцять восьмий же рік помер.

Зрадів властолюбивий Святополк смерті батьковій, бажаючи захопити престол великокнязівський, але спочатку таїв смерть його. Та втаїти не зміг, [і] приніс до церкви Пречистої Богородиці Десятинної. І зійшлися всі кияни, і [жителі] навколишні до чесного його тіла, духовні та мирські,

плачучи й ридаючи, як за батьком своїм, і заступником [в] Спасінні. І здійснили йому поховання славне, і в тій же церкві, створеній ним, у гробі мармуровому поклали. Також і пам'ять його святкування встановили, як рівноапостольного, [що] всю землю Руську просвітив Святим Хрещенням. Коли бо хто одного грішника наверне від облуди, і зведе до чеснот від недостойного, буде як Вуста Божі. Наскільки ж більше [той], хто скількох грішників [із] народів, що Бога не знали, від клятого облудства ідольського до Бога навернув, і з недостойних достойних зробив, ніби Вустами Божими ставши, і до святих прилучитися у Царстві Христа Бога нашого.

Йому ж з Отцем і Святим Духом, честь, слава, почесті й шанування, нині й повсякчас, і на віки вічні. Амінь.

Котрого літа преставився Володимир святий – [у тому] не згодні літописці. Місяцеслови Московський та Київський кажуть, що в літо буття світу 6524 (Втілення Христового – 1016). Синопсис Печерський друкований, згідно з польським літописом преставлення Володимирове відносить [до] літа 6525, Різдва Христового – 1017. А святий Нестор Печерський пише, що року 6523 (Втілення Божого 1015). І є найдостовірнішим Несторове літописання, бо підтверджується всіма [джерелами]. І пишеться про святого Бориса (історію його страдництва описано місяця травня в другий день), що по смерті батька його Володимира святого, того ж літа вбитий був, місяця липня, 24 дня недільного. Якщо 24 липня тоді було неділею, то в той рік було вруцеліто ѿ*, літера Пасхалії* Т*, і від Створення Світу рік 6523 (Втілення ж – 1015). Коли б не в той рік було убієння святого Бориса, то не припало б число липневе двадцять четверте на неділю. Бо по тому літу була літера пасхальна* І*, вруцеліто* З*, а двадцять четверте число було вівторком, а не неділею. Також і в попередній рік те число було не неділею, але середою. А тому святий Нестор ближчий від інших до істини.*

Додатки

Додаток 1

Легенда про ідолів

Окрему легенду про київських ідолів знаходимо в цілій низці творів української історіографії та агіографії ранньомодернового часу. Попри відмінності, які можна бачити у представленій нижче зведеній публікації, добре видно, що вони є редакціями одного й того ж самого тексту. При цьому характерно, що перелік наведених там божеств кардинально відрізняється від нині існуючого тексту "Повісті минулих літ"[839]. Втім, інформація в останньому творі є радше джерелом для роздуму, ніж реальним повідомленням, що відмічалося багатьма істориками. Зокрема О. Шахматов усі конкретні згадки про ідолопоклонство Володимира зводив до походження від т.зв. Корсунської легенди – твору не надто вірогідного, але який мав значний вплив на літописання.

Найбільш реальне пояснення такої скупої інформації приводиться у фундаментальній роботі Є. Анічкова "Язычество и Древняя Русь": причиною такої низької інформативності навіть ранніх текстів, присвячених поганству і його пережиткам, є не незнайомство з ними практичних проповідників, а зовсім інші обставини. Капища вимагали від християнина не вивчення, не занесення їх описів до християнських писань, а знищення[840], забуття, але не пропаганди давніх забобонів та імен[841]. Поганські божки однозначно сприймалися нашими книжниками як біси, а поминати ім'я сатани – не є християнською чеснотою[842].

---

[839] Див. його, зокрема у тексті житія св. Володимира, доданого до Патерика Йосифа Тризни – на с. 12. Порівн.: Ипатьевская летопись… – Стб. 67.

[840] *Аничков Е. В.* Язычество и древняя Русь. – СПб., 1914. – С. 106.

[841] Там же. – С. 107.

[842] Є. Анічков з цього приводу проводить ціле дослідження: "Поганські боги – біси. Такий погляд властивий нашому літопису з прадавніх зведень, але його не можна вважати поглядом ні апостольським, ні біблійним. У Повторенні Закону

Виникає думка: чи не призвівся такий брак літописної інформації до бажання людей наступних поколінь "розширити" повідомлення. Знайомство українців і особливо печерських книжників XVI–XVII ст. з літописанням мало б наслідки поширення первісного літописного тексту. З іншого боку, значний інтерес ренесансної культури до античної релігії мав би зродити інший напрям дослідження – порівняння й ототожнення давніх українських ідолів з грецькими чи римськими. Саме таку причину появи цього тексту обґрунтовували свого часу Б. Рибаков (він пише лише про той його варіант, який знаходимо у Густинському літописі)[843] та Н. Мансікка[844].

Ранньомодернова українська історіографія обрала дещо інший шлях і такі зближення зустрічаються у тексті тільки іноді. Та це й зрозуміло. У ранньомодерновій Україні не зустрічаємо того хворобливого інтересу до поганства, яке було характерне для Західної Європи. Наша батьківщина завдяки своїй православній вірі зуміла, набувши європейської освіти, зберегти і розвинути релігійну свідомість як підґрунтя наукової діяльності. Не маємо також жодних причин вважати усіх згаданих у текстах ідолів реальними поганськими божками, пам'ять про вшану-

---

поганські боги названі бісами (Повторення Закону 32:17). Те саме сказано і у Псалмах (Пс. 105:37). Однак вже прор. Самуїл називає їх "ніщо" (1-а Самуїлова 12:21. В українському перекладі І. Огієнка – "марнотами" – *І. Ж.*) і саме так вчив і ап. Павло. Слова апостола можна зрозуміти і як підтвердження теорії, що язичницькі боги – біси. Сучасний богослов тому справедливо назвав думку апостола "тонкою" і піддав її детальному тлумаченню (Є. Анічков тут посилається на дослідження А. Введенського: *Введенский А. М.* Религиозное сознание язычества. – М., 1902. – С. 225-228). Апостол не вважає, щоб ідол був "будь-чим", але все-таки говорить: "погани, приносячи жертви, приносять бісам, а не Богу" (1-е до Кор. 10:20). Як же було тут розібратися давньому книжникові? До того ж у житіях святих він знаходив однозначно виражене ототожнення поганських богів і бісів. Тому у свідомості древнього книжника "тонка думка" апостола повинна була набути щонайгрубішої форми: боги – біси. Це і є один з поглядів, які ми повинні осмислити: *Аничков Е. В.* Язычество и Древняя Русь. – С. 108-109. І дещо далі: "Наскільки поширений був цей погляд і наскільки він укорінився, показує те, що слов'янська демонологія довго пам'ятатиме імена древніх богів саме у вигляді бісів. Біс-Перун, біс-Хорс зустрічаються у пізніх пам'ятках. А Дабог – Дажьбог виявився у сучасному переказі дуалістичної богомольської казки у південних слов'ян. І найімовірніше, тільки завдяки цьому переходу в демонологію і зустрічаються імена давніх богів Русі в інших слов'ян: Аничков Е. В. Язычество и Древняя Русь. – С. 110-111.

[843] *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян. – М., 1987. – С. 355.

[844] Див. напр.: *Мансикка В. Й.* Религия восточных славян. – М., 2005. – С. 123-124.

вання яких збереглась у народній традиції. То звідки ж тоді взявся новий список поганських богів? Як бачимо з наведених фрагментів з писань польських істориків (див. с. 232), – вони значно вплинули на формування тексту. Однак, про жодну тотожність тут говорити не доводиться. На нашу думку, судячи із структури тексту в найбільш поширених варіантах, він може походити із якогось повчання проти пережитків поганства, які алегорично описані у творі як ідоли.

Мансікка вважав джерелом твору Густинський літопис[845]. Проте маючи під рукою значно більшу кількість варіантів, ніж у будь-кого, хто досліджував легенду про київських ідолів, ми не можемо вважати жоден із них першоосновою. Вірогідно, всі вони походять із спільного протографа. Можна припустити, що цей протограф був твором більш поширеним, і містив не тільки фактичну інформацію, а й богословську частину. На можливість існування такого протографа, зокрема вказують відмінні від інших редакцій читання, які знаходимо у Синопсисі, що включають також дуже коротку, та все ж оціночну частину.

М. Гальковський відносив створення протографа тексту про ідолів до другої половини XVII ст.[846], проте наявність даного сюжету у володимирівській агіографії дозволяє поглибити його історію до першої половини цього століття, а можливо, й дещо далі. Для нашого дослідження також важливо, що у документі, опублікованому М. Гальковським, є вказівка на походження з літописного тексту. Назвати такий текст (крім Густинського літопису) не можемо, але не виключено, що існувало і поширене зведення з подібною вставкою.

Якщо припустимо можливість існування такого протографа – твору місійного, полемічного, це пояснить і причину його створення. Зрозуміло, що цей текст не відображає даних про реальних ідолів, яким поклонялися погани у час побутування його як основної релігії слов'ян. Не нездорова цікавість до поганських забобонів, а вповні практичні цілі викорінення того, що автор вважав (і, до речі, цілком справедливо) поганськими пережитками.

Наприклад, купальська обрядність і на сьогодні становить суттєвий пласт народних звичаїв українців і білорусів[847], отже для проповідників

[845] *Мансикка В. Й.* Религия восточных славян. – С. 120-121.

[846] *Гальковскій Н.* Борьба христіанства съ остатками язычества въ древней Руси. – Т. II. Древнерусскія слова и поученія, направленныя противъ остатковъ язычества въ народе. – М., 1913. – С. 294-295.

[847] Звернемо увагу на цікаве дослідження В. Іванова і В. Топорова "К сравнительному изучению некоторых славянских обрядов, связанных с Купалой" : *Иванов В. В.,*

XVII ст. це становило суттєву проблему. І як вони могли її ще розв'язати, як не сказавши малограмотному селянину, що він не просто розважається, не просто наслідує якусь традицію, походження якої йому, можливо, вже й невідоме – він робить смертний гріх, поклоняючись колись знищеному святими ідолу! Додамо до того, що в купальську обрядність деяких сіл і тепер входить не тільки пускання на воду вінків, а й пускання спеціально сплетеного великого вінка (на зразок сучасних поховальних), який має назву "Івана Купала"[848] – ось і маємо ідола.

Підемо далі за традицією персоналізації і згадаємо "Похвиста чи Вихора". "Вихтір" – так у гуцульських говірках називають "чорта, який здіймає вихор"[849]. Навряд чи таке визначення походило з робіт київських книжників. Вірогідно, народ дійшов того сам, як і Перун перетворився на чорта "Пекуна"[850]. Ще цілий ряд подібних прикладів наводить у своїй монографії М. Соколов[851].

То чи такими вже вигадками були ті "мифологические басни киевских учених"?[852]

Невинні українські автори XVII ст., які писали цей текст і поміщали частину його у Синопсис – всього лиш короткий нарис української історії[853] – що у безграмотній Московії не знайдеться кращого тексту на роль підручника з історії впродовж майже ста років. При загальному порівняно високому рівні тексту Синопсиса – це для нього виявилося непосильним тягарем. І невинні його автори, що текст про ідолів із Синопсиса перекочував до робіт російських істориків, надовго "прикрасивши" квазінаукові писання "поганським ідолом" Колядою та ін.[854]

Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов. – М., 1974. – С. 217-242. Тут знаходимо спробу етимологічного дослідження як назви свята та його обрядовості, так і появи окремого ідола "Купала".

[848] Автору цієї роботи доводилося в дитинстві брати участь у такому обряді святкування Купала в одному з сіл Обухівського р-ну Київської обл.

[849] *Хобзей Н.* Гуцульська міфологія. Етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002. – С. 52-54.

[850] Там само. – С. 151-152.

[851] *Соколов М.* Старорусские солнечные боги и богини. Историко-этнографическое исследование. – Симбирск, 1887.

[852] *Мансикка В. Й.* Религия восточных славян. – С. 125.

[853] *Жиленко І. В.* Синопсис Київський... – С. 14.

[854] Такої літератури ще з XIX ст. і до сьогодні (!) видано дуже багато. Як на класичний приклад подібних "досліджень" варто послатися на видання: *Чулков М. Д.* Словарь русских суеверий. – СПб., 1782. – С. 1-2, 155, 156, 184-186, 188, 189, 191,

Враховуючи ареал поширення твору про ідолів, він, найвірогідніше, походить із Києво-Печерської лаври чи з середовища київських книжників, традиційно пов'язаних із Лаврою. Отже, маємо сприймати його не як окремий вияв чиєїсь творчості, а як частину загальної лаврської місійної традиції. Ця традиція, що так ґрунтовно зростала і розвивалася у часі антиуніатської боротьби, базувалась не на порожньому місці. Впродовж століть саме Печерська обитель виступала головним фігурантом запровадження християнства, зокрема у Заліссі (сучасній Московії)[855]. Ми дуже мало знаємо про ту діяльність, оскільки пізнішим заліським правителям не дуже подобалась реальна історія хрещення тих регіонів у XII ст., і вони прагнули "поглибити" її до часів св. Володимира. Чи була якась роль Лаври у знищенні таємних капищ в Україні, на зразок "Капища Світовида" – питання складніше, оскільки історіографія взагалі не донесла до нас жодного сліду їхнього існування, і їхньому виявленню завдячуємо тільки археології. Зрозуміло, що у процесі боротьби і за християнізацію, і за очищення християнства від поганських напластувань – "двовір'я" – мали створюватися чисельні твори. Можливо, до них належало відоме в літературі "Повчання про кари Божі", яке відносять до творчості св. Феодосія Печерського, хоча, насправді, це є маловірогідним[856]. Проте для нас важливо, що воно пов'язується з Києво-Печерською лаврою і навіть потрапило до лаврського літописного тексту, а отже є попередником (не текстуально, а ментально) легенди про ідолів. Цей зв'язок вперше відмічений В. Мансіккою[857], котрий виводив походження тексту з літописних повідомлень про ідолів.

212, 217-218, 220-221, 223, 243, 251; *Головацкий Я. Ф.* Очерк старославянского баснословия или мифологии. – Л., 1860. – С. 15-17, 21-22, 24-28; *Хилков А. Я.* Ядро российской истории… – М., 1799. – С. 59. Або: *Шеппинг Д.* Мифы славянского язычества. – М., 1849. – С. 52-23, 58, 102, 106-109.

Цікаву бібліографію і аналіз подібних джерел див. також у роботі: *Клейн Л. С.* Воскрешение Перуна. К реконструкции восточнославянского язычества. – СПб., 2004. – С. 13-131.

[855] *Жиленко І. В.* Святиня. – К., 2005.

[856] Рекомендуємо читачеві також фундаментальне дослідження В. Чаговця: *Чаговець В.* Жизнь и сочинения преподобного Феодосия (Опыт историко-литературного исследования) // Университетские известия. – 1901. – № 6, 12, де докладно аналізується даній твір. Див. також: *Аничков Е. В.* Язычество и Древняя Русь. – С. 147-154.

[857] Див. напр.: *Мансикка В. Й.* Религия восточных славян. – С. 117.

Номер п/п	Густинський літопис	Синопсис	Житіє, опубліковане Соболевським	Житіє, написане свт. Димитрієм Ростовським	Печерське житіє св. Володимира	Текст, опублікований Гальковським
1.	О идолахъ Рускихъ.	/Арк. 41/ О ИДОЛѢХЪ.				О ИДОЛЕХ ВЛАДИМИРОВЫХ.
2.	Здѣ нѣчто скажемъ о богахъ Рускихъ, не яко достойни суть воспоминанія, но да увидимъ, каковою слѣпотою тогда діаволъ помрачилъ бяше человъки и въ таковое безуміе приведе, яко нетокмо не знаху истинцаго Бога, но еще приведе ихъ въ се, яко и худымъ и бездушнымъ вещемъ и стихіямъ богоподобную честь воздаваху.		Тутъ же спомнимъ і о болванохъ, которыхъ оны мѣли за боги; ижъ бы негодно ихъ было и споминати, але для того, абысмо позвали, якою слѣпотою болвохвалства в той часъ діяволъ послѣпилъ былъ людей, и до якого шаленства приводилъ и ошуканя, же не тылко не знали правдиваго Бога, але еще бездушнымъ нѣмымъ речамъ отъ людей учиненымъ належачую честь бозкую отдавали.		Тут спомним о богах албо рачей балванах, которих оны мѣли за бога, не иж бы годни были испоминаня, але абысмо знали, якою слѣпотою балвохвалства на той час діявол послѣпил был людей и в якое шаленство привѣл, же не тилко не знали правдивого бога, але еще бездушным речам, от людей учиненым, належачую честь бозкую отдавали.	
3.				Постáвлены же бѣхꙋ ѿ Влади-мíра в Кіевѣ и зрѧднѣйшіи идолы сіи:		

4.	Вопервыхъ Перконосъ, си естъ Перунъ,	Въ пе́рвыхъ поста́ви Начали́тѣ́ишаго Кꙋмира и҆́менемъ Пе́рꙋна бо́га Гро́мꙋ, Мѡ́лнїѧ, и҆ облакѡвъ Дожде́внъ	Первый теды въ выхъ богъ былъ Перунъ,	пе́рвый начали́тѣ́ишїй и҆́долъ Пе́рꙋнъ,	Первый теды в них бог был Перун,	Въ первыхъ постави началитѣишаго кꙋмира. їменемъ перꙋна бога громꙋ молнїю ї облаковъ дождевныхъ
5.	бяше у нихъ старѣйшыи богъ,			є҆го́ же вѣ́ровахꙋ бы́ти бо́га гро́мꙋ, и҆ мо́лнїа, и҆ о҆́блакѡмъ дожде́вным.		
6.		на при́горкꙋ высо́ком /Арк. 42/ на Кꙋри́чевым Пото́ком				на пригоркꙋ высоком над бꙋричевым потоком
7.	созданъ на подобіе человъче,	по подо́бию Чл҃вкꙋ:	з дерева учиненный на образъ человѣчій;		учиненый на образ человѣка з дерева,	по подобию чл҃вкꙋ.
8.		тꙋ́лꙋбъ є҆гѡ̀ бѣ ѿ дре́ва хи́тростнѣ изсѣ́ченъ;				тꙋлов его бѣ от древа хитростнѣ изсечен
9.		главꙋ̀ и҆мꙋ́щ сліѧ́нинꙋ ѿ сре́бра, ꙋ҆́ши зла́ты, но́зѣ желѣ́зны,	голова ему была срѣбная, а усы золотыи;		голова ему была срѣбная, а усы золотыи,	главꙋ їмꙋщь слиянꙋ от сребра ꙋши златы нозѣ желѣзны.
10.	ему же въ рукахъ бяше каменъ многоцѣнный аки огнь,	в҆ рꙋка́хъ же держа́ше ка́мен по подо́бию Пе́рꙋна пала́ющ҃а, Рꙋбинами, и҆ Карбꙋ́кꙋлемъ ꙋ҆краше́нъ,	в которого камень былъ въ рукахъ велми ясный,		в которого камѣнь был в руках, як огонь,	въ рꙋках же держаше камен по подобию перꙋна палающа. рꙋбинами. и карбꙋкꙋлем ꙋкрашена

11.	ему же яко Богу жертву приношаху,				Тому як богу офѣры приносили,	
12.	и огонь неугасающій зъ дубового древія непрестанно паляху;	а̑ предъ ни́мъ о̑́гнь всегда горѧ́ше.	предъ которымъ огонь завше горѣлъ;		и огонь неугасаючий перед ним завше горѣл;	пред ним ѡгнь всегда горѧше
13.	ще ли бы случилося за нерадѣніемъ служащаго іерея когда сему огню угаснути, таковаго іерея безъ всякого извѣта и милости убиваху.	а̑́ще жебы по нерадѣ́нїю жре́ческом ключи́сѧ ѻ̑гню оугаснꙋ́ти, того ра́ди жерца̑, а̑́ки врага̑ бога̑ своегѡ, смертїю казнѧ́хꙋ.	а если ся бы трафило за недозорствомъ попа имъ служачого огню загаснути, такого безъ вшелякого фолгованья и вымовки, якъ непріятеля бога своего, убивалы.		и если бы ся трафило за недозорством попа их служачого, огню згаснути, такого без вшелякои вымовки и милости, яко непріятеля бога своего, убивали.	аще бы по нерадѣнию жреческом ключисѧ ѡгню ꙋгаснꙋти. того ради жерца аки врага бга своего смертию казнѧхꙋ
14.	Вторый Волосъ, богъ скотій, бяше у нихъ во великой чести.	Вто́рый и̑́дѡлъ бысть Во́лосъ, богъ ско́тѡ.	Вторый въ ныхъ богъ былъ Волосъ быдлячій.	вто́рїй Во́лосъ, мни́мый бы́ти бо́гъ ско́тѡвъ.	Вторый бог Волос быдлячий.	вторый идол был волосъ. бгъ скотов,
15.	Третій Позвиздъ, Ляхи его нарицаху Похвистъ;	Тре́тїй По́звиздъ, и̑́ныи́же прова́ша его̑ По́хвистъ.	Третый въ ныхъ богъ былъ Позвѣздный, его зывали Похвистъ;	тре́тїй По́звиздъ и̑ли Вихоръ,	Третий Позвизд, ляхи его звали Похвист, а нѣкоторіи и Вихром его називали;	третїи подвиздъ. иніи же прозваша его похвистъ.

16.	сего вѣрили быти бога аеру, си есть воздуху, а иныи погоды и непогоды, иныи его вихромъ нарицаху, и сему Позвизду, или вихру, яко Богу кланяющеся моляхуся.	нѣцїи нарицахꙋ вихромъ, исповѣдающе бога быти воздꙋха, ведра и безгождїѧ.	а нѣкоторіи и вѣтромъ его называлы; того вызнавали быти бога воздуха, погоды и непогоды.	богъ воздꙋха.	того вызнавали быти бога воздуха, погоды и негоды.	нѣцыи вихром, исповѣдающе нарицающе бга быти воздꙋха. ведра и безгодиꙗ
17.	Четвертый Ладо (си есть Pluton), богъ пекелный; сего вѣрили быти богомъ женитвы, веселія, утѣшенія и всякого благополучія, якоже Еллины Бахуса;	Четвертый идолъ Ладѡ: сегѡ имѣѧхꙋ бога веселїѧ, и всѧкагѡ блгополꙋченїѧ,	Четвертый въ выхъ богъ былъ Ладо. Того вѣрили быти богомъ веселя, утѣхи и вшелякого доброго поваженъя;	четвертыи Ладо, богъ веселїѧ.	Четвертый Ладо; того вѣрили быти богом веселя, утѣхи и вшелякого доброго поволженя.	четвертыи ідол ладо. сегѡ имѧхꙋ бга веселиѧ і всꙗкаго блгополꙋчиꙗ.
18.	сему жертвы приношаху хотящіи женитися, дабы его помощію бракъ добрый и любовный былъ.	Жертвы емꙋ приношахꙋ, готовѧщїисѧ къ бракꙋ. помощїю Ладѧ мнѧще себѣ добро веселїе и любезнѡ житїе стѧжати.	тому офѣры чинили, которіи женитися мѣли, абы за его помочью веселіе доброе и житіе любовное мѣли.		Тому офѣры приносили, которіи женитися мѣли, абы за его помочю веселье доброе и житіе любовное мѣли.	жертвы емꙋ приношахꙋ готовѧщиисѧ ко бракꙋ. помощию ладѧ мнѧщи себѣ добро веселие и любезно житие стѧжати.

19.	Сего Ладона, бѣса, по нѣкакихъ странахъ, и донынѣ на крестинахъ и на брацѣхъ величаютъ, поюще своя нѣкія пѣсни, и руками о руки или о столъ плещуще, Ладо, Ладо, преплетающе пѣсни своя, многажды поминаютъ.	сїѧже мерзо҆т ѿ древнѣ́ишиѭ ї҆долѡслꙋ́жителе́й пронзы́нде. ѝже нѣ́кїи бо́гѡ Ле́лѧ, и҆ Поле́лѧ, почита́хꙋ, ѝже богомерзкое и҆мѧ и҆ до ны́нѣ по нѣ́кимъ страна́мъ на сонмищѧ́хъ и҆гра́лїщныхъ пѣ́нїемъ Ле́лїюмъ Поле́лїюмъ возглаша́ютъ. Та́кожде и҆ Ма́теръ Ле́левꙋ и҆ Поле́левꙋ Ладо поюще Ла́до Ла́до, и҆ того̀ и҆до́ла *Арк. 43*\ Вѣ́тхꙋю пре́лесть дїа́волскꙋю на бра́чныхъ весе́лїѧхъ рꙋка́ми плещꙋ́ще. и҆ ѡ҆ сто́лъ бїю́ще воспѣ́ваю҆т.	Того Лада по нѣкоторыхъ сторонахъ и до сего дня на весѣляхъ, руками плещучи, або объ столъ бьючи, Ладо, Ладо, спѣваютъ, и въ вшелякихъ пѣсняхъ своихъ часто его споминаютъ.		Того Лада по нѣкоторих сторонах и до сего часу на веселях, руками плещучи, албо о стол бьючи, “Ладо, Ладо” спѣваючи, в пѣснях своих часто его споминают.	Она же прелесть от древнѣишиѭ идолослꙋжителей пронзыде. ї҆же нѣкиѭ богов лелиа и полелѧ почитахꙋ ѝже богомерзское и҆мѧ. ї҆ донынѣ по нѣким странам на сонмищах игралищных. пѣнием лелюм полелюм. воглашают. такожде и мт҃ерь лелевꙋ и полелевꙋ. ладо поюще ладо ладо, и того ї҆дола ветхꙋю прелесть диѧволю на брачных веселѧх рꙋками плещꙋще.
20.		и҆ о сто́лъ бїю́ще воспѣ́ваю҆т. и҆ ѿ сегѡ̀ Пра́вославномꙋ хрⷭ҇тїа́нинꙋ всѧ́чески блюстисѧ подобае́т, да не ка́зни бж҃ѧ возбꙋжда́ема бы́ваетъ.				и от сего православномꙋ христианинꙋ всячески блюстисѧ подобает, да не возбꙋждение казни бж҃иѧ бывает.
21.	Пятый Купало, якоже мню, бяше богъ обилія, якоже у Еллинъ Цересъ, ему же	Пѧ́тый И҆до́лъ Кꙋпа́ло, е҆го́же бо́га пло́дѡ҆ зе́мныхъ бы́ти мнѧ́хꙋ, и҆ е҆мꙋ пре́лестїю бѣ́сов-	Пятый въ ныхъ богъ былъ Купало, которого урожаю быти бога розумѣли; тому	пѧ́тый Кꙋпа́лѡ, бо́гъ пло́дѡвъ зе́мныхъ.	Пятый Купало, которого урожаю быти бога розумѣли. Тому теж шаленыи и	Пѧтый и҆дол Кꙋпало, его же бга҃ плодовъ земных быти мнѧхꙋ. ї҆ емꙋ прелестию

	безумныи за обиліе благодареніе приношаху въ то время, егда имяше настати жатва.	скою ѡмраченныи. благодареніѧ, и жертвы в началѣ жнивъ приношахꙋ.	тежъ шаленыя и зведеніи подякованья и офѣры приносили, на початку жнивъ;		зведеныи подякованя и офѣры прино /*Арк. 530зв.*/ сили на початку жнив;	бѣсовскою омраченный благодареніа и жертвы приношахꙋ. в начале жнив.
22.	Сему Купалу, бѣсу, еще и донынѣ по нѣкоихъ странахъ безумныи память совершаютъ, наченше іюня 23 дия, въ навечеріе Рождества Іоанна Предтечи, даже до жатвы и далѣй, сицевымъ образомъ:	Тогожѐ Кꙋпала бога, ѝли ѝстиннѣе бѣса, и доселѣ по нѣкіи страна́м Ро́ссі́йскимъ ещѐ па́мѧть содержи́тсѧ. на́ипаче в Навечері́и Рожества сѧтгѡ Іоа́нна Крѣтлѧ,	которому-то Купалѣ богу, або рачей бѣсу, по нѣкоторыхъ сторонахъ и теперъ памятку отправуютъ, а особливе въ навечеріе рожества святаго Іоанна Предтечи, такимъ способомъ:		которому то Купалѣ бѣсу по нѣкоторих сторонах и тепер памятку отправуют, а особливе в навечеріе рожества святого Іоана Предтечи таким способом:	тогож кꙋпала бга, ѝли истиннѣе бѣса. и доселѣ памѧть держитсѧ по странам Россійским, наипаче в навечері́и, ржтва сѧтго ѡанна крѣтлѧ,
23.	съ вечера собираются простая чадъ, обоего полу, и соплетаютъ себъ вѣнцы изъ ядомого зелія, или коренія, и препоясавшеся быліемъ возгнѣтаютъ огнь, индѣ же поставляютъ зеленую вѣтвъ, и емшеся за руцѣ около обращаются окрестъ оного огня, поюще	собра́вшесѧ в Ве́черъ Юно́ша Мꙋ́жеска Дѣви́ческа и Же́нска полꙋ соплѣта́ютъ себѣ̀ Венца̀ ѿ зе́лі́ѧ нѣ́коегѡ, и возлага́ютъ на Главꙋ, и ѡпоѧсꙋ́ютсѧ и́ми, ещѐже на то́мъ бѣсовстемъ игра́лищи, кладꙋ́тъ и ѻ́гнь, и ѡ́крестъ ѥгѡ̀, ѥ́мшисѧ за рꙋ́цѣ, нечести́во	въ вечеръ зобравшыся младенцы и панны, плетутъ собѣ вѣнки изъ зѣля розного, которіе кладутъ на голову и опоясуются имы. Кладутъ зась огонь и берутся за руки, и около огня оного скачутъ, спѣваючи пѣсни, въ которыхъ часто споминаютъ Купала. А потомъ презъ овый огонь прескакуютъ, бѣсу оному Купалѣ офѣруютъ сами себе,		в вечер зобравшися так млоденци, як и панны, плетут собѣ вѣнки з зѣля и опоясуются, кладут зась огонь и берутся за руки и около огня оного скачут, спѣваючи пѣсни, в которых часто спѣвают Купала, а потом през огонь оный перескакуют, бѣсу оному Купалѣ офѣру	собравшесѧ в вечер. юноши. мꙋжеска полꙋ. девическа же ї женскаго. сплетают себѣ венцы от зелиа нѣкоего ї возлагют на главы своѧ и оноѧ сꙋютсѧ ими ещеж на том игралищи. кладꙋтъ и огнь и окрестъ его емшесѧ за

	своя пѣсни, преплетающе Купаломъ; потомъ презъ оный огонь прескакуютъ, оному бѣсу жертву себе приносяще.	ходѧ҄т и скачꙋтъ, и пѣсни поютъ скверна́гѡ Кꙋпа́ла часто потворѧ́юще, и чрезъ ѻ҆́гнь прескачꙋ́ще самы́хъ себе́ томꙋ́жъ бѣ́сꙋ Кꙋпа́лꙋ в҃ жертвꙋ приносѧ́ть.			себе самих приносят;	рꙋцѣ нечестиво ходѧт ї скачют. и пѣсни поютъ, скверна́го кꙋпала. часто потворѧюще. ї чрез огнь прескачюще. самы́х себе томꙋ же бѣ́сꙋ Кꙋпалꙋ в жертвꙋ приносѧтъ;
24.		И҆ и҆́ныхъ дѣ́ствъ дїѧ́волскихъ мнѡ́го на скве́рныхъ собѡ́рищахъ творѧ́ть, и҆́хже и҆ писа́ти нелѣ́по є҆́сть.	и иныхъ много вымысловъ бѣсовскихъ бридъкихъ на той часъ на оныхъ соборыщахъ чинятъ, що неслушная и писмомь подати.		и много иных вымислов бѣсовских брыдких на той час чинят, що неслупшая і писмом подати.	и ны́хъ дѣ́ствъ дїѧвольскихъ много на скверны́хъ соборищахъ творѧ́т. и҆́хже і писа́ти нелѣ́по есть.
25.		По се́мъ ст҃а́гѡ \Арк. 44\ Ї҆ѡа́нна Кр҃тлѧ пра́здникꙋ, є҆ще́ и҆ ѡ҆ Пра́зни́цѣ ст҃ы́хъ Вер҃хѡ́вныхъ А҆пл҃ъ Петра́ и҆ Па́вла. свою̀ сѣ́ть дїа́волъ запина́етъ чрезъ колы́ски, на и҆́хже бѡ колы́сꙋщимсѧ прикла́ю́чаетсѧ внезапꙋ́ спа́сти на́ землю, ᲂу҆бива́тисѧ, и҆ ѕлѣ̀ безпокаѧ́нїѧ дꙋ́шꙋ свою̀ и҆спꙋща́ти.				по сем праздникꙋ. стаго ї҆ѡанна крстлѧ. еще о празнице ст҃ых верховных апл҃ъ петра и павла. Ѥю сѣть дїавол запинает чрез колыски на них же колысꙋщимсѧ приключаютсѧ. внезапꙋ спасти на землю. ᲂу҆бивати́сѧ и злѣ̀ без покаѧнїѧ дꙋ́шꙋ свою̀ и҆спꙋща́ти сею ради ї кол кокъ

		сего ра́ди и҆ Колы́сокъ ꙗ҆́ко свѣ́ти дїа́волскїѧ храни́тисѧ всѧ́кому хрⷭ҇тїа́нскому чл҃вѣ́ку, да не впадетъ и҆ оувѧ́знетъ в ню, нꙋ́жда є҆́стъ.				ꙗко свѣти дꙗволи блюстисꙗ всꙗкому чл҃вѣку хрⷭ҇тꙗнскому да не впадетсꙗ в ню и не ꙋвꙑзнет нꙋжда есть
26.		О҆ облїѧ́нїи водо́ю на Вели́къ де́нь.				о облꙗшꙗю в ню де на велїикнї дн҃ь христов.
27.		Нѣ́цїи ѿ дре́вниѧ безза́конїи, Источ́никомъ, и҆ Є҆зерѡ́м оумнѡже́нїѧ ра́ди Плѡ́довъ зе́мны жертвы приноша́хꙋ, а҆ временемъ и҆ Лю́ди въ водѣ̀ топа́хꙋ.	Нѣкоторіи з ныхъ криницамъ, озерамъ за обфитость урожаю приносили, а часомъ на офѣру и людей топили,	А нѣкоторіх з них криницам, озерам за обфитость урожаю приносили, а часом на офѣру й людей топили,	Нѣцыи от древних беззаконїи источником. и езером ꙋмножениꙗ ради плодов земных. жертвы приношахꙋ а временем и людеи в водѣ топꙗхꙋ
28.		по нѣ́кїихъ стра́нахъ Рѡ҆сїи́ски є҆щѐ и҆ доселѣ̀ дре́внегѡ тогѡ безу́мнїѧ ѿновлѧ́етсѧ па́мѧть, є҆гда̀ въ вре́мѧ Пресвѣ́тлагѡ днѐ Въскрсе́нїѧ Хв҃а собра́вшесѧ ѡ҆бое́гѡ по́лꙋ Ю́нѡты и҆ли и҆ ста́рыи, дрꙋ́г дрꙋ́га по подо́бїю нѣ́коегѡ ꙋтѣше́нїѧ въ Водꙋ ѐкида́ютъ,	що и теперъ по нѣкоторыхъ сторонахъ безрозумніи чинать подъ часъ знаменитого праздника воскресенія Христова: зобравшыся молодіи обоего полу и взявши человѣка, въкидають у воду,	що и теперь шаленіи по нѣкоторых сторонах памятку чинят: под час знаменитого праздника воскресенія Христова зобравшися, молодыи й обоего полу, взявши чоловѣка, вкидают в воду,	по нѣкыхъ странах розсїискихъ сице и доселѣ древнꙗго того безчиннꙗ обновлꙗетсꙗ памꙗть. Єгда же времꙗ пресвѣтлаго дне воскресꙗ хва собравшесꙗ обое полꙋ. юношы. или и старыи. дрꙋг дрꙋга по подобию нѣкоего ꙋтешениꙗ в водꙋ въкидают и слꙋчаетсꙗ наважде

29.		и случа́етсѧ навѧжде-нїемъ бѣсо́вскимъ въ-вержéнному въ во́ду, и҆ли ѡ҆ ка́мень, и҆ли ѡ҆ дре́во разби́тисѧ, и҆ли оутопа́ти, и҆ ѕлѣ̀ и҆спу-ща́ти *Арк. 45* дш҃у свою̀:	и трафляетъ за спо-ряжаньемъ тыхъ бо-говъ, то есть бѣсовъ, ижъ въки-неный въ воду албо о дерево, албо о ка-мень розбывается, албо утопаетъ.		и трафляется за спораженем тых богов, то есть бѣ-сов, иж вкиненіи в воду албо о дерево, албо о камѣнь в водѣ розбиваются и умирают, албо утопают;	нием бѣсовским въ-верженому в воду о камень или о древо разбитися ѝли утопитися ї злѣ испу-щати дш҃у свою.
30.		и҆нїи́нже а҆́ще невки-да́ютъ въ во́ду, то по-лива́ютъ во́дою то-му́жде бѣ́су же́ртву дре́вних заво́ѡнов ѡ҆новлѧ́юще. а҆ ни́нѣ въ ѡ҆бы́чай оутѣше́нїѧ, а не же́ртвы и҆́дѡлскїѧ творѧ́т. ѡ҆ба́че лу́чше бы и҆ то́му не бы́ти.	А въ иншыхъ сторо-нахъ не кидаютъ у воду, але тылко поливаютъ водою, що еднакъ же тому же Богу офѣры чинятъ.		в инших зась сто-ронах не вкидают в воду, тылко по-ливают водою, що еднак томуж бѣсу офѣру приносят.	ї инны аще недви-заютъ въ воду то об-лиются водою томуж бѣсу жертву древних заповѣдей обновляюще а нынѣ во обычаи утѣшения а не жер-твы ї҆дольскїя творят, обычаи лучше бы ї тому не быти.
31.	Шестый Коля-да, ему же пра-зникъ пре-скверныи бяше декаврія 24.	Ше́стый и҆́долъ Коля-да, бо́гъ пра́зничный є҆мꙋ́же пра́зникъ ве́лий мѣ́сца Деке́мврїѧ ка҃ дни̑ составлѧ́хꙋ,	Шестый въ ныхъ богъ былъ Коляда, которому праз-дникъ великій чи-нювали декамвріа 25 дня.	ше́стый Коляда̑, бо́гъ пра́зновані́ѧ в̾ зимѣ̀ быва́ющагѡ,	Шестый Коляда, которому празник великий чиню-вали декабра 24-го дня,	Шестый ї҆дол колѧда, бг҃ъ празничныи, емꙋ же празник велий мѣ́сца декабрꙗ въ ка҃ день составлѧхꙋ,
32.	Сего ради и нынѣ, аще и благодать Рож-дествомъ Хри-	ѡ҆ба́че а҆́ще лю́дїе Рѡссі́йскїи и҆ ст҃ымъ кр҃ще́нїемъ просвѣти-шасѧ, и҆ и҆́дѡлы и҆ско-	А любосмо рожес-твомъ Христовымъ и святымъ креще-ніемъ просвѣщены		алюбо нас ласка рожеством Хри-стовым освѣтила, й болваны погінули,	обаче аще людие Ро-сїйстїи и ст҃ым кр҃щением просвѣти-шася и ї҆долы искоре-

	стовымъ осія насъ и идолы погибоша, но единаче діяволъ еще и доселѣ во безумныхъ память свою удержа:	рени́ша. но нѣ́цїы па́мѧти того̑ бѣ́са Колѧ́ды и́ доселѣ̀ непрестаю́тъ ѡ̑новлѧ́ти.	и болваны погинули, еднакъ нѣкоторіи шаленіи памятку бѣсу Колядѣ и теперъ чинятъ.		але еднак нѣкоторіи шаленіи памятку бѣсу Колядѣ	ниша, но нѣцы памяти того бѣса колѧды до селе не престаю́т воспоминати
33.	сему бѣсу въ память простая чадъ сходятся въ навечеріе Рождества Христова, и поютъ пѣсни нѣкія, въ нихъ же аще и о Рождествѣ Христовомъ поминаютъ, но болїе Коляду бѣса величаютъ.	наче́нше ѿ сама́гѡ Рожества Хр̑това по всѣ̀ ст̑ыѧ̀ дни́ собира́ющесѧ на богоме́рзскїѧ игра́лища, пѣ́сни пою́т, и́ в ни́х, а́ще и́ ѡ̑ Рожестве̑ Хр̑ѣ́вомъ воспоминаю́тъ, но зде́же беззако́нѡ и Колѧ́дꙋ ве́тхꙋю пре́лесть ді́аволскꙋю мнѡ́го повторѧ́юще прѝсовокꙋплѧ́ютъ.	Почавшы отъ самаго рожества Христова, презъ всѣ свята сходячися, пѣсни спѣваютъ, въ которыхъ и о рожествѣ Христовомъ споминаютъ, але болшей Коляду бѣса выхваляютъ.		почавши от самого рожества Христова, през всѣ свята сходячіся и пѣсны, в которых и о рожествѣ Христовом споминают, еднак же болше Коляду бѣса выхваляют;	начелше от самаго рж̑ства х̑ва по ст̑ыи дни собирающесѧ на бг̑омерзскиѧ игралища, пѣсни поют, ї в них аще ї о рж̑ствѣ хр̑сѣ̑ вотпоминаю, но здѣ же беззаконно и колѧдꙋ ветхꙋю прелесть диаволскꙋю много потворѧгоще прѝсовокꙋплѧют
34.		ко́ семꙋ̀, на ты́хже свои́хъ законопротивны́ сокѡ́рищѧх и́ нѣ́коегѡ Тꙋ́ра сатанꙋ́ и́ прочїѧ̀ богоме́рзкїѧ скаре́ды и́змышлѧ́юще, воспоминаю́тъ.			там теж на схадзках своих Тура и иныи брыдкии речи вымишляют чого ся также не годит и писмом выразити.	к семꙋ на тых же своих законопротивных соборищах и нѣкоего тꙋра сатанꙋ и протчиѧ бг̑омерскиѧ скареды измышлѧюще воспоминаютъ

35.		И҆ныи лица̀ своѧ̀ и҆ всю̀ ѹ҆поста́сѣ чл҃вѣ́чꙋю по о҆бра́зꙋ и҆ по подо́бїю Бж҃їю сотворе́ннꙋю, нѣ́кими лѧ́рвами и҆ли страшѝлами на дїа́волскїи о҆́бразъ пристроє́нными, закрива́ютъ, страша́ще и҆ли \Арк. 46\ ꙋ҆тѣша́юще люде́й,				и ины лица своѧ ї҆ всю красотꙋ чл҃ческꙋю по образꙋ и по подобию бж҃ию сотворенную нѣкими лѧрвами, ї҆ли страшилами на дїаволскїи образ пристроеными закрывают, страшаще или ꙋтешающе людей,
36.		Тво́рца же и҆ зижди́телѧ своегѡ̀ ꙋ҆корѧ́юще, и҆ ѧ҆́кꙋбы недовольствꙋ́юще и҆ли мерзѧ́щесѧ творе́нїемъ рꙋ́кꙋ є҆гѡ̀.				творца же и зиждителя своего ꙋкоряюще, паки бы не доволствꙋюще. или мерзящеся творением рꙋкꙋ его
37.		Чтѡ̀ всѧ́чески подоба́ло бы хрⷭ҇тїа́нскꙋ чл҃вѣ́кꙋ ѡ҆ста́вити, а҆ си́м ѡ҆́бразом, и҆́мже є҆гѡ̀ сотворѝ Гдь, доволствова́ти. и҆ Прочїѧ̀ Бг҃опроти́вныѧ ме́рзѡсти и҆змышлѧ́емы быва́ютъ, и҆́хже и҆ Писа́нїю преда́ти непода́етъ.	Тамъ тежъ на соборищахъ своихъ туры и иныѣ брыдкіи речи вымышляютъ; того ся такъ же не годитъ и писмомъ выдати.			что всячески подобало бы хрⷭ҇тианскомꙋ чл҃вѣкꙋ оставити, а сим образом имже его сотвори гдь доволствовати и протчаѧ бг҃опротивныѧ мерзости измышляемы бывают. их же ї҆ писанїю предати не подобает разве тѣхъ бесовских кꙋмир.

38.	И негодѣ бысть безумнымъ людемъ сихъ боговъ:	Ра́зѣ тѣ́х свѣсо́вскиꙋ́ Кꙋ́мѡ́ръ,	Не досить тежъ было шаленымъ людемъ тыхъ боговъ,		Не досить теж было шаленым людем тых богов,	
39.						
40.	но имѣяху еще и болѣй боговъ, си есть,	ещѐ и ѝныи Ѝдѡлы мнѡ́зи бѧ́хꙋ по и҆́мени,	але еще ихъ мѣли много, которымъ имева суть:	и ѝныи ме́ншїи бо́зи, не то́чїю в Ки́евѣ, но и по всѣ́хъ Рꙋ́скїѧ держа́вы страна́хъ, повелѣ́нїемъ то́гѡ вели́когѡ Кнѧ́зѧ ста́вленѝ, и поклоне́нїемъ нечести́вымъ бѣ́хꙋ почитаемы.	але мѣли еще их много, которым имена суть тыи:	еще и ѝныꙗ идолы мнозѝ бѧхꙋ по ѝмени,
41.		ѹ҆слѧ́дъ и҆́ли ѡ҆слѧ́дъ,				оутъслѧдъ, или ослѧдъ.
42.	Хорса,	Ко́рша и҆́ли Хо́рсъ,	Тый, Хорсъ,		Хорс,	корша или хорсъ,
43.	Дажбога,	Дашꙋ́ка, и҆́ли дѧ́жбъ,	Дожбъ,		Дажбог,	дашꙋка или дѧжбъ.
44.	Стрибога,	Стри́бка, и҆́ли Стри́бковъ,	Мокша, Стрирогъ, Семарглъ.		Мокша, Стрыбог, /*Арк. 531*/ Семаргл.	стрибка или стрибог
45.	Семаргла,	Симле́рглѧ и҆́ли Сема́рглъ,				симарглꙗ или семꙋрглъ.
46.	Мокоша,	и҆ Ма́кошъ, и҆́ли Мо́кошъ.				и макош ѝли мокошъ,
47.		и҆́мже бѣ́сѡ помраче́ныи лю́дїе, а҆́ки Бг҃ꙋ же́ртвы, и҆ хвалѐнїѧ воздаѧ́хꙋ.				им же бѣсом помраченнїи людне аки бг҃ꙋ жертвы ї хвалениꙗ воздаѧхꙋ.

48.		Сїѧ же мерзость въ всем Гдⷭ҇твѣ Владимїровомъ по повелѣнїю его содѣвлашесѧ.				сиꙗ же мерзость во всем гдⷭ҇дарстве владимирове. по повелѣнию его содѣвлашеся.
49.	иныи же кладяземъ, езеромъ, рощенїямъ жертвы приношаху. Отъ сихъ единому нѣкоему богу на жертву людей топяху, ему же и донынѣ по нѣкоихъ странахъ безумныи память творятъ: во день пресвѣтлого Воскресенїя Христова, собравшеся юнїи и играюще, вметаютъ человѣка въ воду, и бываетъ иногда дѣйствомъ тыхъ боговъ, си естъ бѣсовъ, яко вометаемыи во воду, или о древо, или о камень, въ водѣ разбиваются и умираютъ, или утопаютъ; по иныхъ же странахъ не кидаютъ въ воду, но токмо водою обливаютъ, но единаче тому же бѣсу жертву сотворяютъ.					

Навівши найбільшу на сьогодні підбірку варіантів оповідей про ідолів, ми нижче відзначимо ще деякі уваги стосовно різних особливостей її змісту.

Насамперед постає питання: наведені у творі персонажі взяті з реального фольклору, хоча б і XVII ст., чи є наслідуванням польських істориків. Відповідь полягатиме десь посередині. Як видно з текстів західних історичних писань (див. с. 232), зв'язок між ними і твором – безперечний. Проте паралелі між поганськими пережитками у фольклорі слов'янських народів та литовців також не підлягають сумніву. Отже, можна припустити, що окремі сюжети твору дійсно відображають певні реалії народного життя. Так, наприклад, зв'язок імені Іоанна Хрестителя і поганського Купала, що в результаті дало не зовсім персоніфікованого "господаря свята", пов'язаного з водою Івана Купала, фіксується ще Іпатіївським літописом. Тут читаємо: "Въ лѣт҃ ѕѵѻ [6770 (1262)] Идоша Литва на Лѧхы. воевать ѿ Миндовга. и Остафьи Костянтиновича. с ними ѡканьныи и безаконьныи бе во забѣглъ из Рѧзанѧ. Литва же изъгнаша Ѥздовъ. на канонъ и Ивана дн҃и. на самаю коупальи. тоу же и Гомовита князѧ оубиша. а сн҃а его Кондрата ѩша. и полона много ѩша. и тако возвратиша во своѩки"[858].

Окремо слід сказати про людські жертви. У непевних повідомленнях писемних пам'яток єдиним доказом існування таких обрядів є оповідь про вбивство свв. Федора й Іоанна. Ця оповідь є досить доказовою, проте із сюжету не зовсім зрозуміло, наскільки усталеними були подібні криваві ритуали у східних слов'ян, чи, точніше, у даному випадку, в Русі – Центральній Україні. Звідси – багато дослідників, особливо аматорів і напіваматорів – ще у XVIII–XIX ст. вважала трагедію київських мучеників подією радше унікальною. Цьому сприяло й порівняння з античною історією. Як відомо, у Давньому Римі існувало два види принесення людей у жертву. Один із них, пов'язаний із поховальним ритуалом, перетворився пізніше у гладіаторські бої; другий – був справою абсолютно

[858] Ипатьевская летопись… – Стб. 855.

виключною, і як відомо, востаннє використовувався в часі ганнібалової навали. Досить непевні повідомлення існували і стосовно людських жертв у кельтів. Це дало підставу авторам ледь не до середини XX ст. ставити під сумнів принесення у жертву людей слов'янами як систему[859]. І вже, як водиться, цей сумнів дозволив сучасним квазіпоганам взагалі відкидати будь-які криваві жертви. Та й тепер, коли людські жертви у кельтів та давніх германців є справою доведеною[860], ця думка важко прививається у середовищі дослідників європейської давнини[861]. Отже, якщо повідомлення досліджуваного нині тексту про вбивство служителя, який би не вгледів за вогнем, є, найвірогідніше, певною ремінісценцією розповідей про римських весталок, то трагічна загибель свв. Федора й Іоанна, на жаль, є лиш одним-єдиним прикладом вповні реальної традиційної релігійної практики. Можна припустити, що принесення людей у жертву практикувалося у наших предків вряди-годи, і за значних, на їхню думку, нагод, *але це не було справою унікальною.* До того ж сучасні дослідження підтверджують, що доки в Києві будувалися величні храми, писалися великі пам'ятки давньої української християнської літератури, писалися святі ікони, у багатьох віддалених місцях, і не тільки на території пізнішої Московії, ще приносили людські жертви[862]. Мабуть, про таке варто пам'ятати тим легковірним, які прикрашають квітами копію мерзенного кривавого Збручанського ідола в Києві, а також міським властям, які дозволяють сатанинські обряди у центрі столиці. Втім, для нас є важливим не публіцистичний елемент, а визнання того, що від консервації поганських святилищ у Західній Україні до створення нашого тексту пройшло щонайбільше чотириста років, отже, цілком можливо, що

[859] Див. напр.: *Мансикка В. Й.* Религия восточных славян. – С. 77-82.

[860] *Маккалох Д. А.* Религия древних кельтов. – М., 2004. – С. 201-208; *Русанова И. П.* Истоки славянского язычества. Культовые сооружения Центральной и Восточной Европы в I тыс. до н. э. – I тыс. н. э. – Черновцы, 2002. – С. 61-64.

[861] *Леру Ф.* Друиды. – СПб., 2000. – С. 104-108.

[862] Шанувальникам "духовної гуманістичної поганської обрядності" варто запропонувати фундаментальне дослідження: *Русанова И. П., Тимощук Б. А.* Языческие святилища древних славян. – М., 2007. – С. 63-116. Йдеться передусім про опис поганського центру на річці Збруч (вірогідного автентичного місцезнаходження знаменитого Збручанського ідола). Тут були виявлені три городища-святилища: див.: *Русанова И. П., Тимощук Б. А.* Языческие святилища… – С. 64. Археологічні дослідження виявили, по-перше, дуже пізнє побутування даних пам'яток (до XIV ст.!), а по-друге, проведення тут у весь цей час численних людських жертвоприносень. З пам'яток не витікає, що вони були систематичними, але вони були досить регулярними, і, вірогідно, відносилися до якихось визначальних подій.

інформація про людські жертви була для українських авторів XVI–XVII ст. не лише запозиченням з античних і ранньохристиянських писань.

Повідомлення про слов'янських ідолів у писаннях польських істориків

Кромер

Також подібно одна до одної Русь і Литва, особливо селяни, звичаїв таких дотримуються, що танцюючи, руками плескають і "Ладо" повторяють… Ладона народи руські вшановували колись богом таким, якому владу над вдачею і справами радісними приписували, владикою будь-якого щастя його вважали, чому на хрестинах дітей своїх, на іграх, учтах, весіллях і всіх інших святах закликали його не інакше, як латиняни Гіменея, греки – Зевса чи Бахуса. Вся, отже, Русь, і до сьогодні спогад про поганство зберігаючи, особливо у весільних піснях, на весіллях Ладона величають, коли долонями об стіл, або рука в руку б'ючи, у кожному куплеті пісні Ладона оспівують... Погода, Похвист, якого Меховит повітрям, а я – непогодою називаю... Бо я сказав би, що Похвистель – це вітер чи вихор свистячий[863].

Длугош

Відомо, що з початку своєї появи серед інших народів поляки були ідолопоклонниками і вірили у безліч богів і богинь, а саме: в Юпітера, Марса, Венеру, Плутона, Діану, Цереру, створених провинами інших племен і народів, і поклонялися їм. Юпітера своєю мовою називали Ієсшею, …Марса звали Лядою, …Венеру йменували Дзидзилелою. Вони вважали її богинею шлюбу й просили, щоб вона дарувала їм безліч потомства і численних синів та доньок. Плутона прозивали Ніа… Помірність клімату, що вони своєю мовою називають Погодою, вшановувалась в них у ролі богині, яка подає благо приємного вітру; також бог життя, яку називають Живьє… Діана їхньою мовою зветься Девана, а Церера Маржана, обидві особливо вшановуються. Для цих богів і богинь поляками побудовані святилища, створені зображення, призначені жерці й установлені священні обряди, і [священні] гаї, і в головних та найбільш відвідуваних місцях влаштовують обряди і трепетну пошану; встановлено святкування з принесенням жертв, куди сходяться чоловіки й жінки з дітьми і подають своїм богам жертви й приношення худобою та грішми, а часом і бранців, захоплених у битвах… й у честь влаштовують ігри, ус-

[863] Kronika Marcina Kromera… w Warszawie, 1867. – C. 55.

талені й встановлені у певний час року, куди із селищ та сіл до міст приходить безліч людей обох статей у дні, встановлені [жерцями]; ігри супроводжуються непристойними і розпусними піснями й діяннями, оплесками і проводженням часу в чуттєвих задоволеннях та ін., присвячених Венері піснях, лясканні долонями; і [учасники цих ігор], звертаючись до вищезгаданих богів і богинь, закликають у повторюваних моліннях. Обряди цих ігор і звичаїв поляки… до нашого часу щороку повторюють у дні Св. Трійці, і згадують свої стародавні поганські забобони щорічною грою, що називається словом їхньої мови "Череда"…[864]

Бєльський

Поляки прийняли Віру Християнську, понищили образи бовванські, в котрих чортів вшановували замість Бога, – по містечках, по селах усіх попалили. Також всякі молільні поганські сплюндрували за едиктом чи наказом княжим. Уставивши на те день певний, тобто день 7 березня. Ті боввани, пише Меховіта, що ще бачив три таких побитих в костьолі Святої Трійці в Кракові, де довго так на землі лежали.

За того ж Мешка в Кракові над Віслою, де тепер монастир жіночий Святої Агнешки, був храм поганський, з якого також Мешко наказав вилучити ідолів чортових, а образи Христосові різьблені вставити.

За моєї ще пам'яті був такий звичай у нас по селах, що на Білій Неділі по пості топили ідола одного, убравши сніп коноплі чи соломи в одяг людський, що все село робило там, де найближче було озеро чи калюжа. Там, зірвавши з нього одяг, волочили до води, співаючи жалібно: "Смерть віє по плоту, шукаючи клопоту" та ін.

Потім щонайшвидше додому від того місця тікали: котрий або котра тоді впала чи впав, то вважали пророцтвом, що того року помре. Звали того ідола Маржана: так би сказав, що був бог Марс, як Жеванна, Діана. А Дзідзіла – богиня Венера. А Єсса – бог Юпітер. А Ніа – бог пекельний Плутон. Тих вони за звичаєм поганським за богів вшановували, і храми їм будували, ліси посвячували, дні певні святкові встановлювали, жертви приносили і на вшанування їхнє збиралися і танці провадили. Як пише Длугош, що ще за нього, на Святки звикли були люди збиратися по селах, і чоловіки, і дівчата, і дивні танці вигадувати за волею їхньою. А звали те посполиті Стадо. Пише таке Длугош, що також у Гньозні, стояв довго храм Святої Нії. Мали ще й інших богів, як Леля і Полеля, яких дехто

[864] Цитується за: *Мансикка В. Й.* Религия восточных славян. – С. 118-119. – Прим. 151.

вважає Кастором і Поллуксом. Вшановували за Бога і тварин, погоду й непогоду, яку називали "посвистом", і тут в Мазовії називають ще "посвистом". Вшановували і Перуна, особливо Русь, як і Стриба, Хорса, Мокосса. А поморські – Радогоста, і Святовида, і Прова. Також багато інших таких спокус поганських було[865].

Гвангіні

З книги 1

Він наказав усім і кожному, зокрема у своїй державі, щоб сьомого дня місяця березня цього ж року, як вище було, спалені й внівеч обернені всі ідоли різних богів. Раніше ж творилися різні речі, а сонце, місяць, вітер, котрого звали Погвіздом, шанували як богів. Крім того, Юпітера (Jowisza), котрого вони звали Йоссою (Jossa), Плутона, котрого звали Ладоном, Цереру, котру звали Нією (Nija) і на честь котрої існував знаменитий храм у Гнєзні, Венеру, котру звали Марженою, Діану, котру називали на язичницький лад Зевонією (Ziewonia), всіх їх вшановували як богів. Також Леля і Полеля, тобто Кастопа з Поллуксом, шанували й віддавали їм почесті як Богу. Ще й донині Великопольщі, особливо по селах, люди згадують Леля і Полеля під час бенкетів. Вони мали такий звичай: як чоловіки, так і жінки, як молоді, так і старі, у святі дні оцих своїх богів, коли було шановано котрогось із них, і влаштовували на певних місцях ігри, танці й різні забави, особливо 25 травня і 25 червня. Такі згромадження простолюд називав стадом (stadem), а це ще подекуди трапляється й досі по селах Литви та Русі. Почавши від провідної неділі аж до св. Іоанна Хрестителя, жінки й дівки у святі дні сходяться купами до танцю, і, співаючи свої старі пісні, часто згадують Ладона. Вони ляскають долонями й повторюють: "Ладо, Ладо" – заводять посеред ринку в танці широке коло, взявшись за руки, що також Русь і Литва звуть хороводом (korohodem). У Сілезії, на польському кордоні, 17 березня, тобто того дня, коли ці ідоли були знищені християнами, хлоп'ята по селах і містечках за давнім звичаєм, роблять з соломи або з іншої поганської речі якогось ідола на кшталт жінки і обмотують його хустками. Всі сходяться докупи й тоді з гучним лясканням у долоні та форемним співом на різні голоси скидають цього ідола з мосту в річку[866].

---

[865] Kronika Marcina Bielskirgo... / Zbior dzieopisow Polskigh... – Warhszswie, 1764. – Т. 1. – С. 34.

[866] *Гваньїні Олександр*. Хроніка Європейської Сарматії / Упоряд. та перекл. з польської о. Юрія Мицика. – К., 2007. – С. 79.

З книги 2

Про стародавнє литовське ідолопоклонство

До часів польського короля Владислава Ягайла з литовських князів, як ми повніше розповіли в описі польських королів, всі жителі литовського та жмудського народу через свої стародавні марновірства хвалили багатьох богів, або, вірніше, дияволів з колоди. А перш за все виявляли честь божеству вогню й називали його своєю мовою як святу річ Зніч (Znicz), тому в найкращих містах і місцях, призначених для цього, постійно він горів, а для відправлення своїх обрядів приставляли жерця з помічниками. Якщо через якийсь випадок або недбалість вогонь згасав, то цих помічників карали смертю. Цей вогонь постійно горів насамперед у Вільні – столичному місті Великого князівства Литовського, посеред замку, де зараз костьол Св. Станіслава. Так само було і в інших найголовніших містах. Також славили як бога Перуна, якого своєю мовою називали Перкунос (Perkunos). Мали також священні озера, ліси і гаї, виявляли їм ідолопоклонську повагу, що їх не тільки рубати, а й зневажити не годилося, бо там жили боги. А якби котрийсь із них, учасник цієї ідолопоклонської секти, не виявив поваги якійсь із згаданих речей, то його одразу хапав диявол, або ж йому шию чи якийсь член відривали, або ж у нього викривлялися руки. Коли ж було затемнення сонця або ж його закривали хмари, то вони думали, що сонце на них гнівалося, тому деякі приносили йому жертви, щоб ублагати сонце. Вони вважали богами також змій і ящірок, виявляли їм особливу пошану. Кожен господар, міщани та селянин, тримав у своєму домі змію. Змій шанували як домових божків, жертвували їм молоко та малих курчат. Був у всій челяді нещасливий знак, якщо в якомусь домі не було змії, або ж хто не виявив їй шанування. Такий дім часто притягував на себе нещастя або ж внівеч руйнувався. На початку жовтня, після жнив, у них завжди було урочисте свято, на яке вони з'їжджалися до приятелів з дружинами, дітьми і усією челяддю й цілих три дні бенкетували, п'ючи і поїдаючи те, що вбили в жертву богам. Цього звичаю й нині дотримуються селяни в Жмуді і в деяких литовських та руських провінціях, про що буде сказано нижче. Повертаючись з війни, вони вкидали замість жертви у священний вогонь окови та якогось одного з в'язнів, найвизначнішого мужа. Були також у лісах певні вогнища, де палили тіла померлих у дорогому одязі, котрим покійник найбільше користувався за життя, разом з кіньми, військовим обладунком, з двома мисливськими псами та соколом; з померлим паном, особливо коли той був мужем знатного роду, вони у тому ж вогні приносили живцем у жертву

його найвірнішого слугу. Для цього ж вони щедро обдаровували друзів цього слуги. До могил своїх близьких і дальніх родичів вони ходили з молоком, сиченим медом та пивом, там бенкетували й танцювали за душі померлих під звуки труб і барабанів. Цього звичаю ще й нині дотримуються у Жмуді, біля курляндського кордону, особливо мужики в селах[867].

З книги 4

Про стародавнє ідолопоклонство прусів

Року Божого 503 ульмігери, або ті старі пруси, будучи язичниками, обрали собі спершу єдиновладним паном якогось Прутена. Цей ставився до них дуже приязно, влаштовував для них великі учти, і завдяки цьому він їх поневолив і став їхнім королем. Від цього Прутена деякі виводять назву Пруської землі. Цей же Прутенус (Prutenus), або як його інші звуть, Брутенус, коли укріпився добре на престолі й дожив до похилого віку, вже не хотів нічого іншого робити, тільки спокійно дочекатися кінця свого життя; він посадив на своє місце рідного брата Венедута (Weneduta), а сам став патріархом, і його почали звати Кірі Кіріейто (Kiri Kirieito), тобто: наш пан є найпершим після богів. Усупереч його волі ми не можемо наважитися нічого розпочати, бо він – фортуна і щастя наших богів. Через це ми все мусимо чинити за його волею. Цим іменем стали потім називати всіх, хто посідав престол. З плином часу прості люди стали звати своїх найвищих жерців Криве Кривейто (Krywe Kryweito), тобто: наш пан близько; і так шанували цього Криве Кривейто, що всі слухали його наказів. Врешті, коли він через свого слугу посилав свій знак або свій посох, то пруси тоді були готові на все. Вважали, що кожна душа померлої людини мала йти повз його будинок і якимись знаками означала свій шлях. Тому до нього приходили навіть з далеких країв, питаючи про померлого, якщо померлий показувався йому; цей же Криве Кривейто, не бачивши померлого за життя, детально описував його зовнішність, вбрання і звичаї; цим він здобув собі серед усіх велику славу. Йому віддавали завжди третю частину трофеїв і здобичі, коли прибували з війни. Ось така міць диявольська і людська сліпота, що йому вірили як найправдивішій речі, особливо тоді, коли вони ще не мали світла Божого Слова, коли вони замість Творця поклонялися творінням Його, причому не тільки тим, що були на небі, як-от: сонце, місяць, зірки, а й мерзенному гаду, зміям і жабам. Найвищому жерцю і своїм богам вони побуду-

[867] *Гваньїні Олександр*. Хроніка… – С. 321-322.

вали по одному будинку і храм, і житло; побудували його дуже гарно і коштовно під великим дубом і назвали цей будинок Ромове на честь того, що, як я вже сказав, вони були прибульцями з Риму. Всі рішуче збунтувалися і поклялися, що не будуть підданими і покірними жодній людині, за винятком самого свого князя Кірвейкірвейта (Kirweikirweitowi); а також у тому, що вони не будуть мати інших богів, крім трьох своїх: Патолла (Patolla), Патрімпа (Patrimpa) і Перкуна (Perkuna), оцих трьох обіцяли шанувати, поклонятися їм і приносити їм жертву. Цей великий, товстий і жахливий дуб, де сатана мав свої брехливі вигадки та своїх ідолів, оці язичники вважали святим, а до того ж через чортівську справу він завжди зеленів і взимку, і влітку, а його крона була надзвичайно великою; був він буйний, коренистий, широкий, стійкий і неушкоджений анітрохи, мав таке густе гілля і листя, що ніякий дощ чи сніг не міг пробитися крізь них. Біля цього місця була завжди дуже гарна шовкова завіса завдовжки вісім ліктів і стільки ж завширшки. Жоден не міг увійти до цього житла, хіба що сам Кірвейкірвейто та найвищі вейделоти (weydelotom), тобто по-нашому храмові слуги, вітрікуси. Коли ж хто прийде шанувати богів і поклонитися їм, принести жертви, тоді ці вейделоти відхиляли завісу, що можна було побачити цих ідолів.

Цей дуб був поділений на три частини. В одній частині з правого боку пруси зберігали свого бога, якого звали Перкунас, тобто по-нашому Перун. На його честь постійно палили багаття вдень і вночі, і так само як і їхні сусіди, литва і жмудь, вони палили дубове дерево. Для цього призначалися вейделоти, тобто вітрікуси, найсвятішим обов'язком яких було пильнувати, щоб цей святий вогонь ніколи не згас. А якби через якусь необережність вогнище б згасло, то вітрікус розплачувався за це своїм життям, про що ми вже писали у другій книзі в описі Литви. А з цього знати, що язичники не хотіли своїм богам належно віддавати молитви. Нам же з цього наука, щоб ми не ставилися ліниво до важливих Господніх справ. Другу частину того дуба тримав язичницький бог Патримпос, тобто бог рідних. Латинці отих родинних богів звуть бог пенатів (Dij penates). Цей ідол був схожий на мідного змія, що уздовж звивається. Через це кожен місцевий мешканець, як у Литві і Жмуді, держав у себе живого змія і годував його молоком. На третьому розі цього дуба стояв третій ідол диявольський, котрого звали Пателло. На його честь кожен тримав удома голову померлої людини.

Не досить було прусам цих трьох ідолів, тому, мало їм довіряючи, зробили ще й інших. Цим іншим ідолам вони віддавали пошану як богам

і всюди, де росли дуби, або в дубових гаях, приносили їм жертви. Очевидно, що пруси скільки мали речей, стільки ж мали богів та оборонців. Мали вони ще трьох богів: одного звали по-своєму Вуршайто (Wurschaito), і це ніби був бог рухомих речей, якого вони дуже шанували, віддавали йому в опіку коней, волів, корів, овець, кіз, свиней та іншу худобу. Іншого звали Шнайбрато (Schneibrato), його вважали найголовнішим над гусьми, курми, качками, павами, голубами та іншим домашнім птаством. Третього ж звали Гурхо (Hurchem), і він був головним над придатними для їжі речами, тобто над збіжжям і всім поживним для людей. Про інше мерзенне ідолопоклонство і не згадую. Раніше цей люд був темний, бридкий, не знав (належних) звичаїв і був геть неписьменний. Для них було неймовірним, коли б хто сказав, що людина людині може відкрити своє серце і волю на папері. Їхній напій – це вода, розведена свіжим медом, та кобиляче молоко. Однак вони були дуже люб'язні і щедрі до прибульців і чужих людей, виказуючи їм велику честь, чинили для них багато доброго, наскільки були спроможні.

У своїй хроніці Марцін Муриній (Muryniusz) розповідає й про інші їхні язичницькі свята і забобони, а ми, теж коротеньку хроніку тут зібравши, подаємо зацікавленим.

Про свята прусів-язичників і про інші їхні забобони

Старі пруси-язичники відзначали свято Пашвіта (Paschuita) – бога або швидше диявола, якикй жив, як вони вважали, під кущем бузини, що було у їх великій пошані. Також шанували парстуки (parstuki) як його янголят. І зазвичай влаштовували на його честь вечерю в гумнах. А здійснивши язичницькі церемонії і зачинивши за собою двері, залишали їм цей харч, а ті парстуки нібито мали це опівночі з'їдати. На другий день язичники дивилися, якої страви зникло найбільше, і вважали, що саме на неї буде врожай. Цей звичай ще іноді трапляється в Курляндії, Інфляндії, Самбійській або Судавській землі, навіть і за Торунем, що найдивовижніше, цей звичай ще не забутий; і біля Хойніків, Каменя, Семпельборка це бузинове дерево бережуть, запевняючи, що під ним живуть якісь дивні фантастичні істоти. Їх звуть краснолюдками – гномами і кажуть, що вони вночі, коли світить місяць, показуються людям, особливо хворим. Про них кажуть, що вони зростом не вищі ліктя, також і те, що вони у невдячних людей забирали збіжжя з гумен і носили тим, котрі того хотіли.

Наприкінці жовтня вони віддають честь богу Земнику (Ziemnikowi), сходячи в гурт, як і нині ще дехто, виконуючи церемонії давніх язичників.

Я тут стисло скажу про них, щоб читач побачив, наскільки поганими є старі звички. Зібравши до гумен збіжжя, мешканці кількох сіл сходяться на свято. Коли ж зійдуться господарі з дружинами, дітьми і слугами, то застеляють стіл сіном, а другий покривають убрусом, кладуть хліба і ставлять чотири кухлі пива. Потім приводять теля і теличку, барана і вівцю, козла і козу і з кожного роду домашніх тварин самця і самицю, так само і з птахів. Там їхній ксьондз-чарівник, простий селянин, промовивши свої байки, вдаряє києм когось із цих тварин, а потім всі б'ють киями, офіруючи їх Земнику, своєму дияволу, дякуючи йому за те, що він зберіг їх від усього злого. З цієї жертви готують страви, а перш ніж сядуть за стіл і почнуть їсти, по всіх кутках віщун розкидає їх як жертву своєму Земнику. Вони їдять і п'ють, трублячи в довгі труби, доки не вп'ються. У Курляндії і в Інфляндії ще багато цього баламутства; у Прусії ж, в Самбії та біля Інстремборга, Рагнети та ін. Вони мають своє свято, котре звуть Пергрубі (Pergrubi). Зібравшись із кількох сіл, вони зсипають солод на пиво, йдуть до якогось великого будинку, там їх вуршальт (wurschalt), чарівник, взявши великий гарнець пива, підносить догори і молиться до бога Пергрубіуса, кажучи: "O Wepsposie Dewe Musu Pergrubios", тобто "О всемогутній боже наш Пергрубіус. Дякуємо, що відігнавши зиму, повертаєш нам літо, і просимо, щоб дав нам врожайний рік". Потім бере зубами коновку з пивом, а випивши пиво, кидає коновку через себе, не торкаючись її руками. Старший же цього села вхопить її, і, якнайшвидше наливши пива, ставить на стіл. Взявши ж кухоль, вуршальт просить Перкунаса, або Перуна, щоб той відвернув громи, град та ін., також взявши в зуби кухоль пива, п'є на його честь. Потім всі п'ють і так чинять честь, п'ючи по кухлю пива, Швайтиксу (Swaytyxowi), богу світла, задля погоди, Пільвіту (Pilwitowi) – щоб зібрати добрий врожай збіжжя, та іншим богам, бо їх мають 15, кожного разу беручи по кухлю пива в зуби. А селяни потім за ними, виючи, ніби вовки, співають на їхню честь пісні. А якщо буде поганий врожай, то це приписують своїм гріхам. Молять, однак, Аушлявіуса (Auschlawiusza), бога хворих і немічних, щоб попросив про милість для них своїх богів. Там у Зудавені, Самланді селяни ходять, ніби колядуючи, один раз на рік збирати гроші, хліб та інші речі, що потім продають. А за ці гроші купують козла або бика, а якщо грошей вистачає, то й обох купують. Потім їхній піп (wurachaitos), вдягнувши вінець на голову, кладе руку на козла або на бика і просить вищезгаданих богів, щоб вони вдячно прийняли від нього цю жертву. Взявши козла чи бика за роги, ведуть його до гумна; всі селяни підніма-

ють його догори, а піп-вуршальт, підпоясавшись рушником, вдруге прикликує всіх богів, кажучи: "Це є жертва, гідна хвали, заповідана нашими батьками, щоб ми втішили гнів своїх богів". Потім він обходить довкола тричі, шепчучи, доки цього козла не заріжуть і не проллють кров на землю та не націдять її у якусь фляжку. Нею потім вуршальт окроплює людей, а решту кожен з них бере потрохи додому в горнятку. Цим вони окроплюють худобу так, як нас звичайно свяченою водою. Цього бика або козла, порубавши на шматки, варять, а селянство, сидячи біля великого вогнища, виє, дмучи у дерев'яні труби. Жінки їхні приносять їм не печені пляцки. Вони, взявши їх по одній, подають через вогонь один одному доти, доки ті не спечуться. Потім їх їдять і п'ють, виючи і ходячи впродовж цілої ночі. Ранком рештки цієї вечері виносять на перехрестя доріг і закопують глибоко в землю, щоб ані пес, ані якийсь інший звір не зміг їх дістати, а потім розходяться. Тут я закінчую опис цих забобонів і пропускаю дуже багато інших баламутств, чуючи про які, побожний читач мусить подивуватися їхньому засліпленню і дякувати Господу Богу з тими, котрих Він вирвав з такої великої темряви.

З книги 5

Майже вся ця земля після всесвітнього потопу ошуканих бісами через зраду губителів людських душ безбожним поганством, поклонінням багатьом фальшивим богам і порожнім диявольським забобонам була опанована, і цим (сатана) прагнув придушити віру в справжнього Бога. Отже, одні віддавали належні Богу почесті померлим людям заради їх заслуг, добродійств та особливих і знаменитих їхніх вчинків. Другі вважали богами злих духів, проклятих дияволів, будучи обмануті вигаданими дивами й фальшивими чудами, котрими засліплювали людські очі. Врешті, інші віддавали належну Богові хвалу зміям, ящіркам, жабам і різним бестіям, а також вирубаним, намальованим, створеним людськими руками ідолам. Це було, поки ще не показалися на світ з неба Спасителя нашого Ісуса Христа, справжнього Бога і людини, милість і світлість Його Святого Євангелія, ніби найясніше сонце, і не розігнали цю земну нікчемну темряву[868].

М. Стрийковський[869]

…Але наші – сармати, поляки, русичі, литва, пруси – оті шаленства старі наслідували, котрих непристойних забобонів у тих країнах північ-

[868] *Гваньїні Олександр*. Хроніка… – С. 498-499.

[869] В основі інформації М. Стрийковського про Перуна, крім оповіді про поставлення ідолів св. Володимиром є перероблений текст білорусько-литовського

них довше від інших дотримувалися, через вроджену суворість і звірячу жорстокість, через що в тім краї приходити апостолам і їхнім посланцям тяжко було з наукою Євангельською. А оскільки наші предки були в ті часи народом войовничим, що весь свій вік у рицарських справах проводили, – не дискутували про релігію. Первісно тоді поляки, поморці, мазури тих найголовніших богів мали: Йовіша, котрого вони звали Єсса[870], того вшановували, як всемогутнього і подавцю всього доброго. Плутона також, бога пекельного, котрого звали Ніа, вшановували увечері. Просили у нього по смерті кращого місця в пеклі і дощів або заспокоєння непогоди, котрого найбільше капище було, як свідчить Длугош, у Гнєздні. Церера – богиня землі – дарувальниця всякого збіжжя, яку вони звали Маржана. Тої, як пише Винцент Кадлубек, біскуп краківський, перший хронікар Польщі, було великим накладом збудоване капище, де їй на хвалу десятину всякого збіжжя по жнивах у жертву приносили, просячи на наступний рік доброго врожаю. Венеру, богиню любові, звали Зізілія. Їй молилися заради плоду, і всіляких розкóшів тілесних від неї чекали. Діану, богиню ловів, своєю мовою звали Зівонія або Дзіванна. Кастора також і Полукса, римських божків, вшановували, називаючи Лелем і Полелем, що ще й до сьогодні у мазурів і поляків на учтах, коли підіп'ють, явно чуємо, коли Лелюм-Полелом викрикують. Вшановували і матір Лелеву і Полельову Леду… А звичай мали чоловіки й жінки, старі й молоді, на свята тих богів своїх до одного місця для танців і забав

літописання, де ця оповідь віднесена до часів Гедиміна. Так, у "Хроніці Литовській та Жмойстській знаходимо такий фрагмент: "Вогонь вічний Перунові. Поставив також Кгедимін ідола Перунового з каменя крем'янистого великого, з якого вогонь попи поганські кресали, в руках тримаючи, і вогонь йому вічний з дуба день і ніч палили на тому місці, де тепер костьол Св. Станіслава в замку, збудований Ягеллом, внуком Гедиміновим": Хроника Литовская и Жмойтская… – С. 41.

Це та інші джерела, зібрані М. Стрийковським у слов'янських, литовських та польських землях, лягли в основу окремого розділу його писань, присвяченого слов'янським ідолам. Зважаючи на значний вплив роботи М. Стрийковського на українське історичне письменство, нижче ми наводимо цей розділ повністю. Не виключено, що українські автори користувалися не польським текстом цього автора, а його перекладом на українську мову. Див.: *Толочко О. П.* Український переклад "Хроніки..." Мацея Стрийковського з колекції О. Лазаревського та історіографічні пам'ятки XVII ст. (Український хронограф і Синопсис) // ЗНТШ. – Львів, 1996. – Т. CCXXXI (231). – С. 158-181.

[870] Під цим персонажем Б. Рибаков бачить давнє хтонічне божество ящура. Див.: *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян… – С. 423, історії культу якого присвячено значне місце в його монографіях "Язычество древних славян" та "Язычество Древней Руси".

інших [збиратися], те зібрання купалом звали 25 дня травня і 25 серпня, що ще до наших часів у Русі й у Литві збереглося; бо скоро по тижні Проводної аж до Іоанна Хрестителя жінки і панни на танці до гурту сходяться, там, узявшись за руки "Ладо, ладо і ладо моя" повторюють, співаючи на спомин Леди чи Ладони, матері Кастора і Поллукса, хоча прості люди не знають, звідки той звичай пішов. Також ті гойдалки дивні, для святого Петра, і вечори святі по Різдві Божому, – все від стародавніх забобонів поганських пішло, оскільки того і в Турках сам власними очима бачив, року 1575, грудня, і якраз коли у нас Средопостя велике.

Вшановували ще поляки вітер за бога, якого називали Живе, також Погода, бога ясних і погодних днів, як те чув Меховіус від предків своїх.

Вшановували також іншого вітру – Похвиста, котрий, як Меховіус пише (але Кромер Похвиста непогодою вважає), ще й досі мазури Похвистом звуть. До того ж, коли такий вітер сильний ставався, падали і кликали.

Вшановували, крім того, і руські богів, тобто Перуна, Стриба, Мокосса, Хорсума й інших, котрим був Володимир, монарх усієї Русі, син Свінтославів від наложниці, чинив жертви за братів побитих, у Києві дуже багато капищ збудував й ідолів по горах навколишніх наставив, а найбільше Перунові, богові грому, хмар і блискавок (якого найбільше шанували) найоздобленішого виставив. Поставлений на горі, був із дерева майстерно вирізаний, голова його – із срібла, вуха – із золота, в руці тримав камінь на кшталт перуна палаючого. Йому на честь і хвалу вогонь з дуба [палили], який вічним названо, служителі, для того приставлені, палили. Якби, через не пильність сторожів коли згас – таких на горло карано, чого також литва, жмудь і старі пруси дотримувалися.

Подібним до того був образ Перуна, у Новгороді поставлений і з великою запопадливістю як бог вшанований, на тому місці, де нині є монастир християнський, Перунським названий. Потім, коли Віру християнську русичі всі згідно з грецьким обрядом прийняли за Володимира Святославовича року від сотворіння світу (за Руським рахунком) 6497, а від [Різдва] Христового 980, як ми про те вище написали, одразу ж того ідола з мосту в ріку Волхов вкинули, як хроніки руські й Герберштейн з них fol. 74 Commentariis rerum Moschoviticarum свідчить…[871]

[871] *Stryjkowskij M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi… – С. 137-138.

Додаток 2

Оповіді про мучеництво святих Федора та Іоанна

Мученики свв. Федір та Іоанн, хоча й були за походженням варягами, можуть вважатися першими нашими національними святими, оскільки їхнє вшанування було започатковане в Києві раніше, можливо, ще до офіційного хрещення Русі св. Володимиром. Св. Симон, один із авторів Печерського патерика, пишучи у XIII ст. про св. мученика Леонтія, першого ростовського єпископа, Печерського постриженика, вбитого поганами його єпархії в XI ст., зазначав: "Первый – Леонтіе, епископъ Ростовьскый, великый святитель, его же Богъ прослави нетлѣніем, и се бысть первый престолникь, его же невѣрніи много мучивше, бивше, и се третій гражданинь бысть Рускаго мира, съ онѣма Варягома вѣнчася от Христа, его же ради пострадал"[872]. Коментуючи це зауваження, О. Хорошев писав: "Отже, легенда про варягів-мучеників була відома на Русі (Симон не дає докладного опису подвигу двох християн, розраховуючи на знання його Полікарпом)"[873].

Про мученицьку смерть двох варягів-мучеників оповідається у статті 983 р. нині існуючого тексту "Повісті минулих літ" (у Густинському літописі – 984 р.[874]), а також у різних редакціях Прологу. Аналізуючи пам'ятки XIII–XVII ст. О. Шахматов виділив шість редакцій проложного житія[875]. Вагомим ідентифікуючим фактором він вважав відзначене в окремих з них місце хрещення киян. Оскільки у досліджуваних нами текстах цього фрагмента немає, ми докладно на ньому не зупинятимемося[876]. Важливим моментом для нас є інше питання – про наявність у текстах імен святих мучеників. У тексті "Повісті минулих літ" цих імен немає. У проложний текст, на думку О. Шахматова, ім'я св. Іоанна увійшло не пізніше XIV ст. Наявне воно також у Новгородському IV, Софійському I

---

[872] *Абрамович Д.* Києво-Печерський патерик... – С. 102.

[873] *Хорошев А. С.* Политическая история русской канонизации (XI–XVI вв.). – М., 1986. – С. 49.

[874] Густинская летопись... – С. 250.

[875] *Шахматов А. А.* Как назывался первый русский святой мученик? // Известия АН. – СПб., 1907. – Серия. 6. – № 1. – С. 261.

[876] Там же. – С. 262-264.

[877] Там же. – С. 264.

та Воскресенському літописах. Що ж стосується св. Федора, то появу його імені у святцях О. Шахматов датує XVII ст. Це ім'я дослідник вважає спотворенням справжнього ім'я "Тури"[877]. До такого висновку він прийшов шляхом вивчення зазначених вище присвят церкви, з якою ідентифікується місце хрещення киян. Первісним читанням він вважав присвячення церкви "святого мученика Турова"[878, 879]. Пізніше О. Марков спробував дещо уточнити цей висновок, припустивши, що ім'я звучало як "Тудор", і церква спершу називалась не "Туровою", а "Тудоровою"[880]. Ще одне уточнення запропонував Ст. Рожнецький, котрий припустив, що вихідним читанням назви церкви було "Уторова" і, відповідно, старшого варяга звали Утором, що відповідало відомому скандинавському імені Óttarr[881]. Натомість О. Турилов висунув іншу версію щодо імені старшого варяга. Аналізуючи Синайський список Прологу, він зазначав: "Синайський список містить дрібну деталь, невідому старшим руським. Перше повідомлення про варяга звучить тут таким чином: "Бѣше нѣкто чл҃ѣкъ Бж҃ии именемь, варѧгъ родом" (у руських списках слово "именемь" відсутнє, що суттєво міняє сенс). У словосполученні "чоловік Божий", таким чином доречно бачити кальку, але враховуючи, що варяг "пришел къ нѣмъ Цр҃ѣмъ града", – з грецького, тобто видно Феандр (Θέανδρος). Калькування імен на ранньому етапі слов'янської книжності – явище досить поширене (при цьому добре представлене у місяцесловах і прологах)[882]. Втім, на думку О. Введенського: "Така гіпотеза зроджує багато питань: по-перше, як проіснувало ім'я старшого варяга Феандра до XVI–XVII ст.,

[877] *Шахматов А. А.* Как назывался первый русский святой мученик?.. – С. 264.

[878] Там же. – С. 262-264.

[879] Згадку про Турову божницю на Подолі знаходимо також у літописній оповіді про убієння св. Ігоря. Її назву в літературі пояснювали як зіпсоване "Тиронову". Див.: *Болховитинов Е.* Описание Киевософийского собора и Киевской иерархии. С присовокуплением разных грамот и выписок, объясняющих оное, также планов и фасадов Константинопольской и Киевской Софийской церкви и Ярославова надгробия. – К., 1825, – пов'язували з назвою дикого бика-тура. Див.: *Сумцов Н. Ф.* Тур в народной словесности // КС. – 1887. – Январь. – С. 75, а також аналогічними назвами курганів біля Києва. Див.: *Петров Н. И.* Историко-топографические очерки Древнего Киева. – К., 1897. – С. 177, або з купецькою колонією міста Турова.

[880] *Марков А. В.* Как звали первых святых мучеников на Руси // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харків, 1909. – Т. XVIII. – С. 437.

[881] *Рожнецкий Ст.* Как назывался первый русский святой мученик? // ИОРЯС. – 1915. – Т. XIX. – Кн. 4. – С. 95-97.

[882] *Турилов А. А.* Человек божий именем (Об имени старшего варяга мученика) // Восточная Европа в древности и средневековье. Язычество, христианство, церковь. – М., 1995. – С. 84.

якщо воно не зафіксоване в руському ономастиконі і в жодному списку житій варягів-мучеників (ні у проложних, ні у літописних) не зустрічається, і на якому етапі воно мало бути змінене на ім'я Федір і з яких причин? По-друге, щоб писар прийняв ім'я Феандр за "чоловіка Божого", повинен був існувати грецький оригінал, а наявність такого грецького тексту сумнівна. Варто, на наш погляд, припустити, що введення імені Федір у текст житія варягів-мучеників не має ніякого відношення до імені Феандр, а було введене в XVII ст., щоб заповнити відсутнє ім'я старшого варяга. Найімовірніше, спочатку у старшого варяга імені не було зовсім, а слово "именемъ" у тексті Прологу з'явилося під пером південнослов'янського переписувача, який або прийняв слово "варяг" за особисте ім'я, або, написавши "именемъ", щоб вписати ім'я Іоанна, "згадав", що це ім'я молодшого варяга, і вписувати його не став. У списку пергаменного Прологу кінця XIV ст. (ПДА А1/2641 – 2) читається: "человѣкъ божии именемъ варяг", що може свідчити на користь першого нашого припущення (переписувач визнав слово "варяг" особистим ім'ям старшого мученика) або про пропуск слова "родом" з невідомої нам причини"[883].

П. Лукін припустив, що старшого варяга звали "Тор" ("жрець Тора"). Що ж до імені молодшого мученика, то тут у цього автора фактично немає відповіді: "На користь припущення про пізню появу імені "Іоанн" начебто свідчить суто логічне міркування: складно уявити собі, що в пізнішому тексті ім'я першого руського мученика було вилучене. Але чому, домислюючи ім'я отрока, не домислили ім'я головного героя?"[884] Проте автор зазначає, що наявність у батька поганського імені, а у сина – християнського, було характерним для подібних сімей. "Загиблі в 983 р. у Києві варяги стали християнськими мучениками, і, природно, з язичницьким ім'ям старшого з них виникли проблеми (ймовірно, отримане ним у хрещенні християнське ім'я не було відоме). Таким чином, наявність у Пролозі імені молодшого варяга не може служити критерієм первинності або вторинності Прологу (на відміну від читання "чоловік Божий ім'ям")"[885]. І далі: "При введенні розповіді про варягів-мучеників у літопис (чи при більш ранній його обробці) виникли складнощі з ім'ям

[883] *Введенский А. М.* Житие варягов-мучеников (функционирование легенды в летописи и в Прологе) // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – М., 2009. – № 38. – С. 68.

[884] *Лукин П. В.* Сказание о варягах-мучениках в начальном летописании и Прологе: текстологический аспект // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – М., 2009. – № 38. – С. 83.

[885] Там же. – С. 84.

старшого варяга. Тоді, ймовірно, було введено й ім'я його сина, і замість нього було введено агіографічне загальне місце щодо духовної і тілесної краси"[886].

Втім, для нашого дослідження є важливим інший висновок, який витікає з цієї публікації – те, що до XVII ст. проложна стаття в різних редакціях Прологу існує без суттєвих змін. І тільки у XVII ст. з'являється друга редакція даного житія, за обсягом тексту більша майже вдвічі. У цій редакції вперше згадується ім'я старшого варяга Феодора[887].

Імені молодшого варяга Іоанна знаходимо у Пролозі, а також у літописних пам'ятках, де оповідь тексту "Повісті минулих літ" була доповнена інформацією з Прологу. Знаходимо його, зокрема у Воскресенському[888] і Софійському І літописах[889], а також у інших пізніх літописних джерелах (див. нижче порівняння текстів).

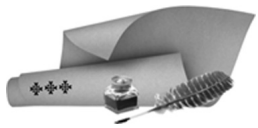

Для Києва вагомим чинником у вшануванні святих мучеників було перенесення ще за доби Середньовіччя мощей молодшого варяга до лаврських печер. Дата цієї події нам невідома, але особливості тексту (див. у таблиці нижче), дають змогу датувати її XVI ст., або трохи раніше. І ось тут зустрічаємося ще з однією проблемою. Адже згідно з більшістю варіантів тексту, мощі було втрачено. То яким чином певні останки були ідентифіковані як мощі святого мученика? Єдиною топографічною вказівкою тут могло бути літописне свідчення (відсутнє в Пролозі), що двір мучеників знаходився на тому місці, де пізніше збудовано Десятинну церкву. Зважаючи на характер їхньої смерті, цілком логічно припустити, що їхні останки лишилися серед обгорілих руїн на місці вбивства, чи, можливо, пізніше були поховані (таємно?) іншими християнами на тому самому місці. Чи може ця теза бути підтвердженою?

Відомо, що на місці Десятинної церкви до її побудови знаходився курганний могильник, який з огляду на знахідки хрестів, орієнтацію мо-

[886] *Лукин П. В.* Сказание о варягах-мучениках… – С. 87.

[887] *Введенский А. М.* Житие варягов-мучеников… – С. 64. Як зауважує цей автор: "Нам известны две рукописи второй редакции из РНБ. Собр. Титова. № 1947 и № 3260, датируемые, правда, серединой XVIII в."

[888] Летопись по Воскресенскому списку // ПСРЛ. – М., 1962. – Т. 7. – С. 295.

[889] Софийская I летопись // ПСРЛ. – СПб., 1853. – Т. 6. – С. 113.

гильних ям та інші уваги багатьма дослідниками визнаний за християнський і пов'язується з до-володимирською християнською общиною Києва[890]. Зважаючи на значну віддаленість київської православної общини від традиційних православних центрів та неминучий сильний вплив поганського середовища, поява невеликої кількості інвентарю у їхніх похованнях не може нас дивувати[891]. Значно складнішою виглядає проблема з наявністю на цій території житлових споруд. Велику полеміку викликало відкриття 1908 р. під південною апсидою Десятинної церкви[892] великої зрубної споруди. Її житлове (культове)[893] чи поховальне[894] призначення на сьогодні обстоювалося багатьма дослідниками. То чи можна вважати її хоча б гіпотетично рештками будинку святих мучеників? На сьогодні, як здається, переміг висновок негативний[895]. Слід зазначити, що він заснований на новій епатажній теорії, яка в останні роки просувається переважно публікаціями у київському журналі "Рутеніка". Сенсом цього напряму є "вивірення" історії Києва *виключно* за археологією, точніше за тими об'єктами, які там вдалося чи не вдалося знайти[896]. Як ві-

---

[890] Див. підтвердження цієї тези: Раскопки на погосте Десятинной церкви // Известия археологической комиссии. – 1909. – Прибавления к вып. 32. – С. 133; *Айналов Д. В.* К вопросу о строительной деятельности св. Владимира // Сборник в память святого равноапостольного князя Владимира. – Пг., 1915. – С. 23-24; *Толочко П.* Древний Киев. – К., 1982. – С. 42; *Мурьянов М. Ф.* О Десятинной церкви князя Владимира // Восточная Европа в древности и средневековье. – М., 1978. – С. 172; *Килиевич С. Р.* Детинец Киева IX – первой половины XIII веков. По материалам археологических исследований. – К., 1982. – С. 47. Характеризування некрополя, як поганського див.: *Каргер М. К.* Древний Киев. – М. ; Л., 1961. – Т. 1. – С. 172-175; *Михайлов К. А.* Киевский языческий некрополь и церковь Богородицы Десятинная // Российская археология. – 2004. – № 1. – С. 40. Теорію, що могильник належав членам княжої родини див.: *Михайлов К. А.* Киевский языческий некрополь… – С. 42. Датування цього некрополя першою половиною X ст. див.: *Андрощук Ф., Панченко М., Ковалюх М.* До передісторії спорудження Десятинної церкви (Хронологічний аналіз поховальних комплексів) // Церква Богородиці Десятинна в Києві. – К., 1996. – С. 46.

[891] *Рыбаков Б. А.* Язычество Древней Руси. – С. 395-396.

[892] *Килиевич С. Р.* Детинец Киева IX – первой половины XIII веков... – С. 49; *Толочко П. П.* Топографія стародавнього Києва. – К., 1972. – С. 57-59.

[893] *Вельмин С. П.* Археологические изыскания ИАК за 1908 и 1909 гг. на территории Древнего Киева // Военно-исторический вестник. – 1910. – Кн. 7-8. – С. 44; *Толочко П. П.* Топографія... – С. 57-59.

[894] *Каргер М. К.* Древний Киев… – С. 174; див. також: *Андрощук Ф., Панченко М., Ковалюх М.* До передісторії спорудження Десятинної церкви… – С. 44.

[895] *Лукин П. В.* Сказание о варягах-мучениках… – С. 89.

[896] Зміст і обсяг цієї роботи не дозволяє звернутися до огляду цих теорій. Отже, пропонуємо зацікавленим узагальнюючу статтю О. Комара. Див.: *Комар А.*

домо, така практика у світовій історіографії веде переважно до появи різних "сенсацій", оскільки археологія може підтвердити писемне свідчення, але не завжди може його заперечити. Однак, слід зазначити, що археологія й покликана *доповнити*, зокрема топографічні дані. Так, висновки археологів не можуть заперечити інформацію про дату появи Києва, вони можуть тільки відзначити (з тією чи іншою вірогідністю), що у певний момент міського поселення на тому чи іншому місці не було. Втім, і тут висновки археологів не є істиною в останній інстанції. В умовах міської забудови ніколи не можна сказати, наскільки повно досліджено дану місцевість. Згадаймо, що на території між Михайлівською площею і Оглядовою алеєю до сьогодні "загубився" цілий Андріївський монастир! А храм іншого монастиря – Федорівського – був розкопаний лише двадцять років тому. Частина розкопаних площ була свого часу досліджена без використання сучасних методик[897]. Отак і з'являються "високонаукові побудови", після яких навіть їхньому автору доводиться дивуватися, що назва "Київ" продовжувала зберігатися й після того, як місту "прималювали" стільки змін населення і правителів[898].

Що ж до вищезгаданої зрубної пам'ятки, то її призначення, найвірогідніше, можна визнати поховальним[899]. Та навіть коли б не було такого висновку – чи можна взагалі ідентифікувати єдину споруду серед суцільних поховань, як будинок (при відсутності слідів садиби)? Якщо відкинути певні екзотичні можливості на зразок того, що християнин Федір ховався тут від поган серед могил християн (та й поган теж, бо могильник, власне, був спільний) – навряд. Проте, точно знаємо, що тут вже у часи св. Ольги знаходився її теремний палац "внѣ града", від якого через обвали гори археологам "дісталося" дуже небагато (втім, і його існування нинішні "новатори" вже намагаються "відмінити")[900].

К дискуссии о происхождении и ранних фазах истории Киева // Рутеника. – 2005. – № 4. – С. 115-137.

[897] Див. *Козюба В.* Дослідження садиби Десятинної церкви у Києві в 1908–1914 рр. (за матеріалами щоденників Д. В. Мілєєва) // Рутеника. – 2005. – № 4. – С. 170-214.

[898] *Комар А.* К дискуссии о происхождении… – С. 137.

[899] У своїх попередніх роботах ми неодноразово визнавали її непоховальне призначення. *Жиленко І. В.* Святиня. – С. 283-285. Проте вичерпна публікація щоденників розкопок початку XX ст. змушує нас змінити свою думку. Див.: *Козюба В.* Дослідження садиби Десятинної церкви…– С. 189-191; див. також: *Андрощук Ф., Панченко М., Ковалюх М.* До передісторії спорудження Десятинної церкви… – С. 44.

[900] *Комар А.* К дискуссии о происхождении… – С. 131.

Чому не можемо припустити існування навколо нього поселення київських християн, рештки будинків яких давно обсипалися вниз? Адже зрозуміло, що за тисячоліття гора могла міняти свої розміри і вже точно змінювала стратиграфію. А поняття "на місці" у легенді цілком могли приписати цьому району, оскільки ця територія належала пізніше до її садиби.

А от те, що через кілька століть наші предки, розкопавши зрубне поховання на території тієї ж Десятинної церкви і прийняли його за підвал будинку християн-мучеників – у цьому взагалі немає нічого дивного. У своїх попередніх роботах ми припускали також можливість перенесення з цієї території мощей св. Іоанна і першого київського митрополита (за часів Аскольда) Михаїла у зв'язку із знайденням решток церкви часів першого хрещення України[901]. Проте, у зв'язку з новими дослідженнями Десятинної церкви поки (до повної публікації матеріалів) воліємо утриматися від кардинальних висновків.

Зважаючи на все вищесказане, постає питання: чи дійсно мощі св. Іоанна (та й св. Михаїла) належать тим самим особам, імена яких мають нині, і чи не є їхня атрибуція результатом помилки? На це запитання можемо дати лише одну відповідь: чудотворність їхніх мощей підтверджена багатовіковими спостереженнями, а тому, якщо вони не належать вказаним особам, то, в усякому разі, є останками святих.

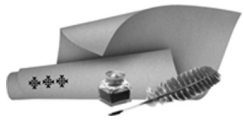

Літописні і проложні тексти про свв. Федора й Іоанна – їхнє походження, взаємодія та редакції – зродили на сьогодні величезну бібліографію. Зміст і обсяг цієї роботи не включає необхідності докладного аналізу всіх цих робіт і, зокрема питання щодо реальності подій та первісності проложної чи літописної статей, до того ж дослідження останніх десятиліть внесли у суто теоретичні побудови деякі нові реальні факти. Так, дослідження мощей печерських святих довели, що мощі Іоанна є не останками підлітка, яким він описаний у житійній літературі, а немовляти. Саме тому в текстах, присвячених святим мученикам, не фігурують його власні слова чи дії. А нині ми знаємо, що саме немовлята чи зовсім малі діти становили значний відсоток осіб, яких приносили у жертву наші пращури. Отже, якщо вибір бідолашної дитини для кривавої

[901] Див.: *Жиленко І. В.* Святиня. – С. 282-285.

жертви й був суб'єктивним, то він цілком обґрунтовувався релігійними поглядами київських поган-фанатиків.

Та повернемося до аналізу текстів. Як ми вже відзначали вище, вихідний, так би мовити, матеріал, з якого походять усі пізніші версії оповіді про свв. Федора й Іоанна знаходиться у літописному тексті ("Повісті минулих літ", Новгородському літописі, який походить, вірогідно, від зведення прп. Никона Печерського[902] та Пролозі). Питання – яку з версій вважати первісною, зродило значну полеміку. Так, О. Шахматов вважав первісним літописний текст, і відносив включення житій до Прологу XIV ст. Втім такий висновок виявився хибним, оскільки на сьогодні відомий список болгарського Прологу XIII ст.[903] (у свою чергу – списку з українського), у якому воно вже наявне[904]. У публікації А. Пичхадзе, В. Ромодановської і О. Ромодановської висловлено припущення, що українські житія у складі Прологу лягли первісно в основу Сказання про запровадження Християнства на Русі[905]. Згідно з їхніми студіями житія "створювались саме для Сказання, а потім вже були перероблені для потреб церковної служби як проложні пам'яті, а на основі останніх були використані у літописі"[906]. Втім, такий висновок виглядає доволі фантастичним, оскільки нічим не доведене й саме існування того Сказання.

А. Введенський припустив, що стаття про варягів-мучеників з'явилась у тексті літопису в Початковому зведенні 1090-х рр.[907]

---

[902] *Введенский А. М.* Житие варягов-мучеников… – С. 64.

[903] Бичков описує його так: "Этот палимпсест состоит из 6 листков, в 4 долю листа, составлявших, как видно из пометы, находящейся внизу, 23-ю тетрадь Сборника, а может бать, Пролога, писанного полууставом двух почерков в XIII–XIV веке". Заметка А. Ф. Бычкова о славянских палимпсестах // СОРЯС. – Т. 1. – СПб., 1867. – XXVII.

[904] Українські житія з цього рукопису опубліковані: *Пичхадзе А. А.*, *Ромодановская В. А.*, *Ромодановская Е. К.* Жития княгини Ольги, Варяжских мучеников и князя Владимира в составе Синайского палимпсеста (РНБ, Q.пI.63) // Русская агиография. Исследования. Публикация. Полемика. – СПб., 2005. – С. 288-308. Втім, безпосередньо житіє свв. Федора й Іоанна опубліковане свого часу ще Бичковим: Заметка А. Ф. Бычкова о славянских палимпсестах… – XXVII-XXIX.

[905] Малообґрунтована теорія про існування такого твору була свого часу висловлена Д. Ліхачовим: *Лихачев Д. С.* Русские летописи и их культурно-историческое значение. – М. ; Л., 1947. – С. 63-75.

[906] Українські житія з цього рукопису опубліковані: *Пичхадзе А. А., Ромодановская В. А., Ромодановская Е. К.* Жития княгини Ольги... – СПб., 2005. – С. 294.

[907] *Введенский А. М.* Житие варягов-мучеников... – С. 70.

В. Колєсов на основі аналізу граматичних особливостей тексту вважав первинною проложну редакцію[908].

А. Насонов вважав, що запис пов'язаний із Десятинною церквою, хоча й не пов'язаний із перенесенням їхніх мощей до цього храму (оскільки про таке нічого невідомо), і зазначав, що обидва варіанти – проложний і літописний – походять із спільного протографа[909]. Він писав: "…ми зовсім не вважаємо, що Десятинна церква була єдиним місцем, де до складання літописних зведень велися історичного характеру записи. Проте, коли ми шукаємо стійких вказівок на джерело таких записів у збереженому матеріалі, то пошуки приводять все ж до Десятинної церкви"[910].

А. Введенський надавав перевагу ідеї про первинність літописного тексту[911].

Докладний огляд бібліографії з цього питання див. у П. Лукіна[912]. Цей дослідник дійшов висновку, що в основі усіх трьох варіантів тексту, ним досліджуваних (Лаврентіївського літопису, Софійського І літопису і Проложного) – лежав один спільний протограф, причому Проложний текст відображає цей протограф краще за інших[913]. Створення цього протографа автор відносить до часу не пізніше 90-х рр. XI ст.[914]

Зрозуміло, що близьке побутування протягом століть проложної і літописної редакцій призвелося до спроб їхнього злиття. У літературі відмічалася така усереднена редакція, наявна у літописах Новгородсько-Софійської групи[915]. У досліджуваних нами українських текстах маємо справу з роботою того самого кшталту. Для вивчення джерельної бази і перебігу різних редакцій літописного та агіографічного текстів нижче подана таблиця різних за змістом, часом і місцем створення варіантів оповідей про мучеництво свв. Федора й Іоанна[916].

---

[908] *Колесов В. В.* Сказание о варяге и сыне его Иоанне // Русская речь. – 1981. – № 5. – С. 104-105.

[909] *Насонов А. Н.* История русского летописания XI – начала XVIII века. – М., 1969. – С. 24.

[910] Там же. – С. 26.

[911] *Введенский А. М.* Житие варягов-мучеников… – С. 70.

[912] *Лукин П. В.* Сказание о варягах-мучениках... – № 38. – С. 75. – Прим. 5.

[913] Там же. – С. 93-94.

[914] Там же. – С. 95.

[915] *Введенский А. М.* Житие варягов-мучеников… – С. 70-72.

[916] Для зручності коментування у шапці таблиці позначено скорочені назви пам'яток, якими ми будемо оперувати при аналізі.

Зведена таблиця текстів

Номер п/п	Патерик Йосифа Тризни	Тверський збірник	Іпатіївський літопис	Софійський I літопис	Літописець Переяслава-Суздальського	Житіє з Патерика	Синайський палімпсест	Пролог 1562 р.	Житіє свв. Федора й Іоанна, написане свт. Димитрієм (Тупталом)
	ПЙТ	Т	І	С	ПС	ЖВП	СП	Пр	ДТ
1.							М(ѣся)ца [т]ого же /июля/ вь 12 д(е)нь прѣблаженоу моученику, вар³га и с(ы)на его [и]вана [оу]биеную вь Кыевѣ.		Отраданїе ст҃ыхъ мч҃ениковъ Ѳеодѡра варѧга, и҆ сына его Іѡанна, в҃ Кіевѣ оубіенныхъ.
2.									Въ дни̑ Великаго Кнѧзѧ Рꙋскаго Владимїра, прежде просвѣщенїѧ его, ѩже в҃ Кіевѣ члвкъ Бж҃їи и҆мене̑м Ѳеодѡръ, родо̑м Варѧгъ,
3.									и҆же первѣе въ Гречѣхъ бы҃, просвѣтисѧ тамо вѣрою Хр҃товою:

	ПЙТ	Т	І	С	ПС	ЖВП	СП	Пр	ДТ
4.									та́же в҃ Кі́евѣ прише́дъ, посре́дѣ наро́да невѣ́рнаго, ꙗ҆́кѡ кре́нъ в҃ тє́рнїи пребыва́ше, посре́дѣ на́рода невѣ́рнаго, ꙗ҆́кѡ кре́нъ в҃ тє́рнїи пребыва́ше.
5.									то́й и҆́мѣ сы́на Ї҆ѡа́нна, ма́ла ѻ҆тро́ка, кра́сна лице́м҃, краснѣ́йшаже ду́шею.
6.									а҆ до́м и҆́хъ бы҃ на то́мъ мѣ́стѣ, и҆дѣ́же послѣ́жде Влади́мєръ, по прїѧ́тїи ст҃го Крще́нїѧ,
7.									сїзда̀ Цр҃ковь въ И҆мѧ̀ Пр҃тыѧ̀ Бц҃ы.
8.	҂ в҃ лѣто ҂ѕоучаѧ	Въ лѣто 6491.	҂ в҃ лѣ҃ ҂ѕоучаѧ [6491 (983)]	Въ лѣто 6491	҂ в҃ лѣ҃ ҂ѕоучаѧ.	по семъ			Въ ѡ҆́нѧ же времена̀,
9.							Владимирь великы еще погань сы,	Влдимиръ велїкии єще в погань сын.	в҃ невѣ́рїи є҆щѐ сы́й Влади́мєръ,

	ПЙТ	Т	І	С	ПС	ЖВП	СП	Пр	ДТ
10.	ѝде володимеръ на ѧтвѧги, и̓ победи ѧ̄,	Иде Володимеръ на Ятваги, и побѣди а,	Иде Володимеръ на Ятвѧгы.	иде Володимеръ на Ятвягии побѣди я	Ятвѧги взѧ	владимеръ ѝзыде на ѧтвяги[917], ѝ победи ѧ	побѣди Ятьвѣгы.	и̓ побѣди ѧтвѧги.	ходилъ на народъ Ятвѧги нарицаемыи, и̓ побѣдивъ ѧ̄,
11.	и̓ взѧ землю ихъ,	и взя землю ихъ.	и взѧ землю ихъ.	и взя землю ихъ.		ѝ землю ихъ взѧ. взѧ землю ихъ,			
12.	и̓ пріиде ѝ кіеву,	И пріиде кь Кіеву,	и пріиде къ Кіеву.	И прииде къ Киеву	и̓ пріиде	и̓ пріиде къ Кіеву	И пришедь в Кыевь,	и̓ пріиде кіеву	и̓ возвратився с торжествомъ в Кіевъ,
13.	и̓ творяше по побѣдѣ требы кумиромъ	и творяше о побѣдѣ требы кумиромъ	и творѧше требы кумиромъ.	и творяаше требы кумиромъ съ людми	своимі о победѣ съ боляры.	положитрѣбы кумиромъ	творяше требы кумиромъ о̓ побѣде	и творѣше жртвоуидоломьсь боярыо побѣди.	творѧше жертвы кумиромъ с бояры ѿ побѣдѣ*
твоѧ	ше жертвы и̓ долѡ	14.	съ болярыи с людми своими,	съ болярыи съ людми своими;	с людми своими.			ѕ болярыи, и̓ людми свои	ми.
с Коѧ									ры своими,

917 Над фразою стоять позначки у вигляді літер: “ѵ владимеѝзыде г на ѧтвяги” Таким чином, фраза, вірогідно, мала б читатися так: “ѝзыде владимеѝ на ѧтвяги”.

	ПЙТ	Т	І	С	ПС	ЖВП	СП	Пр	ДТ
									и҆долопокло́нники, ѿгоу́годнѡ жителствꙋ́юща зрѣ́ти нетерпѧ́ше,
17.									подо́бное ѕлобѣ̀ свое́й времѧ ѡ҆брѣ́тѣ, є҆́же ѡ҆злоби́ти и҆ ѝстреби́ти Хрⷭ҇то́ва раба̀ Ѳеодѡ́ра съ сно́мъ є҆го̀, ѿ среде́ ро́да нечести́ва.
18.									всѣ́хъ бо и҆мѣ́ѧше ꙗ҆́кѡ свои̑ ѧ҆ди̑. є҆мꙋ̀ и҆долопоклоне́ніемъ работа́ющїѧ, є҆ди́нъ же среде́ ни̑х Хрⷭ҇тїа́нинъ, бѧ́ше ꙗ҆ко̀ ꙗ҆ко́ ꙗ҆ко́ терно́ъ в̾ сердци.
19.									Вложѝ ѹ҆́бѡ совѣ́тъ лꙋка́въ Ко́лѧрѡмъ и҆ старѣ́шинна́м,
20.	и҆ рѣ́ша стѧ́цы и҆ болѧ́ре ме́чемъ жре́бїи на́ сынын на дщери на́ша, ѻ҆́трока, и҆ли девицꙋ	и рѣша старци и боляре: “мечемъ жребіа на сыны и на дщеря наша, отрока или дѣвицу;	и рѣкоша старци и бояре. мечемъ жребии на ѡтрока и дѣцю.	И рѣша старци и боляре: “Мечемь жребия на сыны и на дщери наша отъ отрока и отъ дѣвици.	и҆ меташа жребїа на ѡ҆́троки и҆ на дѣ̑цы:канже падетъ того зарѣжѣмъ, моужи рѣшѧ.	и҆ рѣ́ша старцы и҆ болѧре метнемъ жребїи на сны̑ и҆ дщери на́ша,	Рѣшѧ стар[ц]и: “мечамь жраби на с(ы)ны и на дщери наша,	и҆ рѣ́ша старцы мещемъ жрения́ на сны̑ и҆ на дщери наша	и҆ рѣ́ша ты́н: ме́тнем жре́бїѧ на сыны на́ши и҆ на дщерѧ,

	ПЙТ	Т	І	С	ПС	ЖВП	СП	Пр	ДТ
21.	на него же падетъ жре-бнї,	на негоже падетъ жребій,	на негопадетъ.	На него падеть,		да на него падет жребїн			и на когѡ жре-бїи падет,
22.	того зарѣ-жемъ на требꙋ богомъ нашимъ.	того зарѣжемъ на требу богомъ нашимъ”	того зарѣ-жемы бмъ.	того зарѣжемъ Богомъ нашимъ.		того зарѣ-жемъ ѡрока или дѣцꙋ на требꙋ бгомъ нашимъ.	да изрѣжемъ б(о)гомъ нашимъ”.	да зарѣжемь на бгом	тогѡ заколемъ богомъ в жертвꙋ.
23.	Ѡ Іоаннѣ христианинѣ. И ѡ ѡце его, ꙋбитыхъ Христа ради за вѣрꙋ.	О Іоаннѣ Христіанинѣ и о отци его, убитыхъ Христа ради за вѣру.		О Іоаннѣ христіанинѣ и отци его, Христа ради убита за вѣру.					Див. рядок 1.
25.	И бѣша нѣкто чл҃вкъ бж҃нї єдинъ варѧ	И бѣше нѣкто человѣкь Божій единъ Варягь,	и бѧше Варѧгъ ѡдинъ	И бѣше нѣкто человѣкъ Божіи единъ Варягъ.		і бѣша нѣкто чл҃вкъ бж҃їн. варѧ	И бѣше нѣхто ч(е)л(овѣ)кь Б(ожи)и именемь, Варягь родомь,	и ѩше нѣкто чл҃къ бж҃ни варѧ родомъ	Див. рядок 2 і далі.
26.							пришел бѣ ись Ц(еса)раграда [с] с(ы)номь своимь Иваномь,		и пришел бѣ из цр҃аграда со сн҃мъ своим ив҃аном.

	ПЙТ	Т	І	С	ПС	ЖВП	СП	Пр	ДТ
27.	хр҃тнининъ	христіанинъ,				хр҃тнинн҃	сѧдѧше вь Кыевѣ, дрьжя вѣроу крѣстьяньскую.	и҆ сѣдѧше в кнѣвѣ. держа вѣроу хр҃тьѩскоу	
28.	живый в кнѣве.	живій въ Кіевѣ,				живы в кневе.			
29.							И сего не трьпѣше дьяволь, власть бо имѣяше надь вс³ми, а се емоу бѣше яко оражие в с(ер)дци, не могы ему що створити, наоучи на нѣ луди.	и҆ сего не терпѧше дьѧвол. власть во и҆мѣѩше надо всѣми. а҆ сей ѥмоу бѣ ꙗко ѡ҆ружие во срьцы. и҆ не моги ѥмоу что сотворити. наоучи на ню.	Див. рядок 16 і далі.
30.	И҆ бѣ дво҃ ѥго и҆дѣ же ѥсть ны҃не Цр҃ькви ст҃аꙗ бц҃а. ꙗже здѣла володиме҃	и бѣ дворъ его, идеже есть нынѣ церкви святаа Богородица, юже дѣла Володимерь;	бѣ дворъ его. идеже бѣ цр҃кви ст҃ыꙗ Бц҃а. юже създа Володимеръ.	И бѣ дворъ единъ, идеже бѣ церкви святая Богородица, юже сдѣла Володимеръ.		дво҃ ѥго бѣ и҆дѣ же ны҃не цр҃ковь прѣтыꙗ бц҃ы ѹспение десѧтиниꙗ. ю҆ последи содѣла владиме҃			Див. рядок 6-7.
31.	бѣ варꙗгъ тѡ҆ї прише҃ и҆ грекъ и҆ цр҃ѧгородасо сномъ своимъ Іоа҃номъ	бѣ Варягъ той пришолъ изъ Грекь, изъ Царягорода, съ сыномъ своимъ Іоаномъ,	бѣ же Варꙗгъ тъ҃ пришелъ ѿ Грѣкъ.	Бѣ Варягъ отъ пришелъ изъ Грекъ изъ Царяграда съ сыномъ своимъ Іоаномъ,	Бѣ же Варѧгъ и҆зъ Грѣкъ пришелъ	бѣ же варꙗгь то прише҃ ѿ грекъ и҆ цр҃ꙗграда со сномъ своимъ ꙗ҆ѡ҃анно҃.			Див. рядок 3-4.

	ПЙТ	Т	І	С	ПС	ЖВП	СП	Пр	ДТ
32.	седꙗ́щи в кнѣ́ве,	сѣдящи въ Кіевѣ,		сѣдяще въ Киевѣ,		седꙗщи в кнѣве.	Див. рядок 26	Див. рядок 26	
33.	и҆ дѣ́жаща в таѩ́не вѣ́рꙋ хр҃тиꙗнскꙋ́ю,	и держааше вътайнѣ вѣру христіаньскую.	и дѣ́ржаше вѣ́рꙋ в таинѣ хр҃тьꙗньскꙋ́ю.	и держааше въ таинѣ вѣру христьяньску	и҆ дръжа в вѣ́рꙋ хр҃тиꙗньскоу ю҆ ѻ҆таи	дѣ́жаше в таѩ́не вѣ́рꙋ хр҃тиꙗнскꙋ́ю.	Див. рядок 27	Див. рядок 27	
34.	и҆ бѣ ꙋ҆ него сн҃ъ Іоа́ннъ, красенъ дш҃ею и҆ тѣ́ломъ,	И бѣ у него сынь Іоаннь, красень душею и тѣломъ,	и бѣ оу него сн҃ъ красенъ лицем҃ и дш҃ею.	И бѣ у него сынъ Іоанъ, красенъ душею и тѣломъ.	и҆ оу́ него сн҃ъ красенъ лицемъ же и҆ дш҃ею,	бѣ же сн҃ъ є҆гѡ млаѩ красенъ дш҃ею и҆ тѣ́ломъ.			
35.	и҆ на сего паде жре́бнїи по ѕлѣ́ѕнїи дꙗволи,	и на сего паде жребій во зависти діаволой.	и на сего паде жребїи. по зависти дьꙗволи.	И на сего паде жребии по зависти дияволеи.	на сего па жребии по Бж҃ию строю:	и҆ на сего паѥ жребїи по ѕлѣ́ѕнїи дꙗ́воли.			наче́ншимъ и҆́мъ жре́бїѧ мета́ти, а҆́бїе дѣ́ѧнїствомъ дїа́волнимъ, паде жре́бїи на до́мъ Ѳеѡ́дѡровъ.
36.									посла́ша ꙋ҆́бо к немꙋ взѧ́ти сн҃а є҆го Іѡа́нна ѡ҆тро́ка, є҆́же заклати тогѡ в жертвꙋ.

	ПЙТ	Т	І	С	ПС	ЖВП	СП	Пр	ДТ
37.	не тѣпꙗше бо дїаволъ, власть имѣꙗ надо всѣми, и се бꙗше ємꙋ ꙗко тѣнъ во срцы,	Не тръпяшетъ бо діаволь, власть имѣа надо всѣми, и се бяшетъ ему яко трънь въ сердци,	не тѣрпѣꙗше бо дꙑаволъ власть имѣꙗ надъ всими. сꙑ бꙗше ємꙋ ꙗкꙑ тѣрнъ въ срцѣ.	Не терпяшеть бо дияволъ, власть имѣя надо всѣми и се бяше то ему, яко терно въ сердцѣ.	не трѣпꙗше бо дїаволъ зрꙗ ихъ.	не тѣпꙗше бо дꙗволъ власть имѣꙗ на всѣми, зрѣтъ вѣрꙋ хртвꙋ. и се бꙗше ємꙋ ꙗко остетъ в срце.	Див. рядок 28	Див. рядок 28	Див. рядок 16 і далі.
38.	и тщꙗшесꙗ потребити окаꙗнный. не мо ємꙋ что сотворити, и наꙋсти на нѣ люди.	и тщашеся потребити окаянный, не могый ему что сътворити, и наусти на нѣ люди.	и тщꙗшесꙗ потребити ѡканнꙑи. и наустѝ люди.	И тщашася потребити окаанныи, не могы ему что створити. И наусти на нѣ люди.		и тщꙗшесꙗ потребити окаꙗнны не могї что ємꙋ сотворити. напꙋстити на нꙑ злꙑꙗ люди.			
39.	Ѝ рѣша пришеше поганнїи к немꙋ, ꙗко паде жребїи на сна твоего, изволиша бо и возлюбиша его бози наши себѣ, да сотворимъ требꙋ богомъ.	И рѣша пришедше поганіи къ нему: “яко паде жребій на сынь твой, изволиша бо и възлюбиша его бози наши себѣ: да сътворимъ требу богомъ”.	и рѣша пришедъша послании к немꙋ. ꙗко паде жребии на снъ твои. изволиша бо и бзи себѣ. да створимъ требꙋ бгомъ.	И рѣша, пришедше поганіи, послани к нему, яко паде жребии на сынъ твои. Изволиша бо и възлюбиша бози наши собѣ, да его створимъ требу богомъ.	Ѝ приидоша люе кличь: дан сна богомъ, изволиша его собѣ.	и рѣша пришеше поганнꙗ ємꙋ. Ꙗко пе жребїи на сна своегѡ. изволиша бо и волюбиша его бзи нши себѣ. да сотворимъ требꙋ бгомъ.	И рѣшꙗ при(ше)дьше к немоу послани: “паде жрѣби на с(ы)нь твои, вьзлубиша бо б(о)зи наши, да его створимь трѣбубоу б(ог)омь нашимь”.	и рѣша пришешии к немꙋ посланнии. паде жребии на снъ твои. возлюбиша бзи наши. дажь его да сотворимъ требꙋ бгом.	и шедше посланнꙑи рѣша къ Ѳеодѡрꙋ: паде жребїи на сна твоего, возлюбиша бо его бози наши, дажь оубо намъ его, да вознесемъ и на жертвꙋ богомъ, дабшимъ нам побѣдꙋ на враги наша.

	ПЙТ	Т	I	С	ПС	ЖВП	СП	Пр	ДТ
40.	и҆ рече варѧ҃, не сꙋ́ть тѡ бо́ѕи, но дре́во нг-ниѣ́тъ,	И рече Варягь: “не суть то бози, но древо здѣлано и бездушьно, днесь есть, а помалѣ изгніетъ;	и҆ ре҃варѧгъ не сꙋ҇ть то бꙁ҃и но древо. дн҃ь ѥсть а оутро изъгнило ѥсть.	И рече Варягъ: “Не суть то бози, но древо сдѣланнои бездушно. День есть, а по малѣ изъгнеетъ.	Бꙁ҃и не сотворши нбси и҆ земли да погыбнꙋть, ѥ҆дꙁнъ ѥ҃ Бъ къ Грци, ѥ҆ моужъ слꙋжатъ Грецѣ,	и҆ рече варѧгъ не сꙋ҇ть то бо́ѕи. но древо содѣ-ла́но, и҆ бе́дꙋшно, дне ѥ҆сть, и҆ помале нг-ниѥ҇.	Онь же реч(е): “не суть б(о)зи, нѫ дрѣво истесанобез-д(у)шно, и по малѣ сгниеть	ѡ҆нъ҃ рече не сꙋ́ть то бꙁ҃ї но древо и҆сте-сано безд(у)шно. помалꙋ и҆згнеѥ́тъ.	ѿвѣща́ к и҆́мъ бл҃жє́нны и҆ ѳеѡ́дѡръ: бо́зи ба́ши нѣ́сꙋть бѡ́зи, но и҆́долы, содѣ́ланныи ѿ дре́ва и҆мꙋ́щагѡ пома́лѣ согнити.
41.									и҆ ка́кѡ и҆́долы мо-гꙋ҇т быти бога́ми, сꙋ́ще бездꙋ́шны и҆ нечꙋ́вственны? са́-ми ви́дите и҆ не хо́щете разꙋмѣ́ти ꙗкѡ въ и҆́долѣхъ ба́шихъ нѣ́сть дꙋ́-ши ни дыха́нїѧ, ни-же каковаго чꙋ́вства,
42.	не и҆ѧ́дѧ҇т бо сні́, ни пи-ю́тъ, ни мо́лѧтъ, но сꙋ́ть дѣ́лано рꙋка́ми в дре́ве секирою и ножемъ,	не ядятъ бо сіи, ни піють, ни молвять, но суть дѣлано руками въ древѣ секирою и ножемъ;	не ѧдѧть бо ни пьють. ни млѣѧть. но сꙋть дѣлани рꙋками въ древѣ. секирою и ножемъ.	Не ядять бози, ни пиють, ни молвять, но суть дѣлано руками въ древѣ секѣрою и ножемъ.		не ѥ҆дѧ҇т бо сїи не пиють. ни гл҃ютъ, но сꙋть дѣла рꙋкъ чл҃вчскихъ. дѣланы во ре҃ве секерою и҆ ножемъ.	не ядѧть бо, ни пиѧть, ни мльвить;	не и҆ѧ́дѧть бо ни пиют. ни молвѧть.	не и҆ѧ́дѧ҇т бо, ни пі́ютъ, ни глаго-лю́тъ, ни хо́дѧтъ: ка́кѡ ѹ҆́бѡ бо́ги сꙋ́ть?

	ПЙТ	Т	І	С	ПС	ЖВП	СП	Пр	ДТ
43.	а҆ бг҃ъ є҆сть є҆дн на нбсе, є҆мꙋ же слꙋжатъ грецы кланѧютсѧ во и҆мꙗ гдⷭ҇а и҆сꙋ хрⷭ҇та сн҃а бж҃ и ѧ҆ крщены є҆мꙋ.	а Богъ есть единъ на небесѣхъ, емуже служатъ Греци и кланяются, въ имя Господа Ісуса Христа Сына Божіа крещенна есвѣ,	а Бг҃ъ единъ есть. емꙋже слꙋжатъ Грєци. и кланѧютсѧ.	А Богъ есть Единъ на небесѣхъ, Ему лсе служать Греци и кланяются. Во имя Іисуса Христа, Сына Божія крещена есвѣ,		а҆ бг҃и є҆ть є҆дн на небесѣхъ, є҆мꙋ слꙋжатъ грецы и҆ кланѧютца. и҆ мы и҆мꙗ гдⷭ҇а и҆сꙋ хрⷭ҇та сн҃а бж҃іа крещеннема.	Бо(г) бо еди[н] есть на небесехь, емоуже слоужать Гр(е)ци, вь имя Г(оспод)а И(су)са Х(рист)а крещ(е)на есвѣ,	а҆ бо є҆дн є҆ сть на нбсѣ є҆моу слоужать грецы. и҆ во имѧ и҆сꙋса сн҃а бж҃а крщ н а єсвѣ.	є҆сть же Бг҃ъ є҆дин истиненъ, ни ѿ когѡже созданын, превѣчный и вѣчный, в негоже вѣрꙋютъ Хрⷭ҇тіане, егоже и ѧ҆зъ съ сномъ моимъ рабы семы крщшисѧ въ Имѧ егѡ:
44.	и҆же то сотворилъ небо и҆ землю. и҆ сонце, и҆ лꙋнꙋ и҆ звѣзды и҆ чл҃ка, и҆ далъ єсть є҆мꙋ жити на земли.	иже той сътворилъ небо, и землю, и солнце, и луну, и звѣзды, и человѣка, и далъ есть ему жити на земли;	иже створїлъ нбо и землю и чл҃ка и звѣзды и сл҃нце и лꙋнꙋ. и далъ єсть жити на земли.	Иже Тои створилъ небо и землю и солнце и луну и звѣзды и человѣка и далъ есть ему жити на земли.		и҆ сотворн҇а є҆ть небо и҆ землю сонце. лꙋнꙋ. и҆ звѣзды и҆ чл҃ка. и҆ дать є҆мꙋ жить на земли.	ты бо створи небо и землю,	то бо створилъ єсть нбо и землю.	той сотворѝ Нбо и҆ землю, сл҃нце, лꙋнꙋ, и҆ звѣзды, и҆ всѧ видимѧ на Нбси и҆ на земли. той
45.									и҆ чл҃вѣка сотворн҇а єсть, и҆ даде є҆мꙋ жити и҆ владѣти всѣми и҆же в поднебе,
46.									и҆ разꙋмомъ оукрасѝ егѡ, да знаетъ создавша и҆ Бг҃а, и҆ да работаетъ є҆мꙋ вѣрно, хвалꙋ и҆ благодарение томꙋ возсилѧ, и҆ заповѣди егѡ хранѧ.

	ПЙТ	Т	І	С	ПС	ЖВП	СП	Пр	ДТ
47.	А҆ ваши бо́зи что сотворѝли, но сами вами здѣ́ланы сꙋ́ть.	а вашѣ бози что сътворили? но сами вами здѣлани суть,	а си бг҃и что сдѣ́лаша. сами дѣ́лани сꙋ́ть.	А ваши бози что створили? Но сами вами сдѣлани суть.		а҆ ваши бози ничто сотворили но сами вами содѣлань сꙋ́т.	а ваши бози что створишѧ, но сами вами сѧдѣлани суть,	а҆ ваши бг҃и что створили. но сами вами здѣлани.	ва́ши же мни́мыи бо́зи чтѡ содѣ́лаша? ничто́же, но са́ми сꙋ́т содѣ́лани рꙋко́ю чл҃вѣ́ческою и҆ желѣ́зными о҆рꙋ́дїи,
48.									жи́лища бѣсо́вскѧ, тїи́ бо живꙋ́т въ и҆до́лѣхъ ва́шихъ, и҆ а҆́ки бо́зи ѿ васъ почита́ютсѧ,
49.	и҆ не дамъ сн҃а своего бесо́мъ	и не дамъ сына своего бѣсомъ”.	не дамъ сн҃а своего бѣсо́м.	И не дамъ сына своего бѣсомъ”.	бесомъ не дамъ сына.	не дам сн҃а моегѡ бѣсо́м.	не дамь бѣсомь с(ы)на своего”.	и҆ не дам бесомь сн҃а моего.	не да́мъ ᲂу҆́бѡ бѣсѡ́мъ сн҃а моего.
50.	и҆ ти҃, ше́ше повѣ́дашѧ людемъ,	И ти шедше повѣдаша людемъ;	ѡни же шедъше повѣ́даша людемъ.	И ти, шедше, повѣдаша людемъ.		по́ланїи повѣ́дашеи мно́ю	И ти шедше, повѣдашѧ людемь,	и҆ ше́ше повѣ́дашѧ людем.	посла́нїи же возвратѝвшесѧ, сказа́ша всѧ́ словеса Ѳеѡ́дѡрова старѣ́шинамъ и҆ на́родꙋ.
51.	и҆ ѻ҆́ни же взе́мше ѻ҆рꙋ́жиеи прїи́дошѧ нань,	и они же въземше оружіе, пріидоша на нь,	ѡни же взе́мъше ѡрꙋ́жье прїидоша на нь.	И они же, вземше оружие, приидоша на нь	И҆ни же въ ѻ҆рꙋ́жии розлѧ́шѧ дворъ.	ѻ҆ни ѹ҆ ѻмꙋ во ѳ҆ сн҃ѣ́ше. взе́мше ѻ҆рꙋ́жиеи, прїи́дошѧ на	и въземше оружие, и придошѧ на нь.	и҆ вземше ѡ҆рꙋ́жиеи прїи́дошѧ на нѧ.	безꙋ́мнїи же Кїевлѧне, гнѣ́ва и҆спо҆ни́вшесѧ притекѡ́шѧ къ дворꙋ Ѳеѡ́дѡровꙋ молѣ́ѧще и҆ кричѧ́ще,

	ПЙТ	Т	І	С	ПС	ЖВП	СП	Пр	ДТ
52.	и҆ ра҃ша дв҃о о҆коло є҆гѡ.	в разъвша дворъ около его;	и разъѩша дворъ ѡколо єго.	и разъяша дворъ около его.		и҆ ра҃мє-тавше дв҃о о҆коло є҆гѡ.			и҆ разори́ша дворъ, и҆ двери храмины секѵ́рами свѣщи начаша́.
53.	ѻ҆́н же стоѩше на сѣнехъ со сн҃омъ своѝмъ,	онъ же стояше на сѣнехъ съ сыномъ своимъ.	ѡнъ же стоѩше на сѣнехъ съ сн҃омь своимъ.	Онъ же стояше на сѣнехъ съ сыномъ своимъ.	Ѡ҆н же, възбѣгъ на сени,	ѻ҆́н҃омꙋ блаже҃нномꙋ мꙋчениклꙋ стоѩщꙋ на сѣнѩхъ со сн҃о҃м своимъ.			Бл҃же́нный же Ѳеѡ́дѡръ съ сн҃омъ, востеко́ста на сѣ́нь и҆̀же на столпѣ́хъ бѧ́ше, и҆ возве́дше о҆чи горѣ́, и҆ рꙋ́цѣ воздѣ́ше, млѧ́стасѧ къ Хр҃тꙋ Бг҃ꙋ.
54.	и҆ рѣ́ша є҆мꙋ вдаи́ сн҃а своегѡ да вдадѝмъ на т р е́ б ꙋ богомъ,	И рѣша ему: “вдай сына своего, да вдамы и на трѣбу богомъ”.	рѣ́ша емꙋ даи сн҃а своє҃. дамы и бг҃мъ.	И рѣша ему: “Вдаи сына своего, да въдамыс на требу Богомъ”.		и҆ рѣ́ша є҆мꙋ даи намъ сн҃а своегѡ да вдадимъ на требꙋ бг҃омъ нашимъ.	И рѧшь: “даи с(ы)на твоего на трѧбцѧ б(о-г)омь”.	и҆ рѣ́ша даи сн҃а на требꙋ бг҃ом҃	ѡ҆ни́ же ѹ҆зрѣ́вше ѧ҃, вопі́ѧхꙋ съ ѩростїю къ Ѳеѡ́дѡрꙋ: да́ждь на́м сн҃а твоегѡ, да пожре́мъ того богѡ́мъ на́шимъ.
55.	ѻ҆́н же рече̑, а҆́ще сꙋ́ть бо-зи, то є҆дин-ного себѣ при-шлю́тъ бога, да прїи́детъ и҆ поме́тъ сн҃а моего,	Онъ же рече: “аще суть бози, то единого себе пришлютъ бога, да пріидетъ и поиметъ сынъ мой;	ѡнъ же ре̑ще сꙋ́ть бг҃и. то є҆дино́го себе послю́ть бг҃а. да поимꙋ́ть сн҃а моего.	Онъ же рече: “Аще суть бози, то единаго себе прішлють бога, да поимуть сынъ мои.	рече: а҆́ще соу҃т Бг҃и, послитѣ є҆ди́но сѣ́мо да поиметь сн҃ъ мои.	ѻ҆́ же рече. а҆́ще сꙋ́ть бо́ги. по є҆ди́ного себе пришлю ѿ бг҃а. да прїи-де҃т и҆ поме҃т сн҃а моегѡ.	Онь же реч(е): “аще суть б(о)зи, то да приде́ть ед(и)нь от них, да поиметь и с(ы)нь мо[и],	ѿ҃ же ре̑ а҆́ще сꙋ́ть бг҃и да по-слю́ть є҆ди́ного себѣ по сн҃ъ мои́.	Бл҃же́нный же Ѳеѡ́дѡръ к҃ ни́мъ гл҃а: а҆́ще бо́зи ва́ши сꙋ́ть жи́вы, да послю́тъ є҆ди́ного ѿ среде́ себе̑, и҆ возмꙋ́тъ са́ми сн҃а моего,

	ПЙТ	Т	I	С	ПС	ЖВП	СП	Пр	ДТ
56.	а҆ вы̀ чемꙋ̀ перетребꙋ́ете сѧ и҆мъ̀,	а вы чему перетребуетеся имъ?”	а вы чемꙋ перетребꙋетеся имъ.	А вы чему перетребуетеся имъ”?		вы же чесо ради сице печалꙋетесѧ ими.	а вы чему н у д и т е мѧ?”.	а҆ вы чемꙋ претрентѝ и҆мъ.	а҆ вы̀ на что̀ требꙋ́ете є҆го̀.
57.	и҆ кли́кнꙋша кнѧ́не, и҆ посѣ́коша по нѝми сѣ́ни,	И кликнуша Кіане, и подсѣкоша подъ ними сѣни,	и кликнꙋша и сѣкоша сѣни подъ ними.	И кликнуша Кіяне и подъсѣкоша сѣни под ними.	И кликоша и҆ посѣкоша сѣни и҆ посѣкоша и҆.	ѻ҆ни же напрасно кликнꙋвше и҆ посѣкоша по нѝми сѣ́ни.	И кликнушя кыа[н]и си, подьсѧкоша с нимь сѧни,	и҆ кли́кнꙋша кнѧне. посѣкоша с нима сѣни.	Кїевлѧ́не же кли́кнꙋвше, по҆сѣко́ша сѣ́ни,
58.	и҆ тако побиша ѧ҆ и҆сповѣ́дающѧ хр҃тѧне,	и тако побиша я, исповѣдающася христіана,	и тако побиша и҆.	И тако побиша я, исповѣдающася христіяна.		и҆ тако побиша и҆ ѻ҆коѧ, и҆сповѣ́ѧ ж а ю щ а хр҃тѧны	тоу сѧчена быста, исповѣдѧщеся крьстьяна,	и҆ тꙋ ѹ҆сѣ́ченна бы и҆сповѣ́дающе себѧ хр҃тьѧна.	и҆ паде́сѧ зда́нїе, и҆ побѝ рабы̀ хр҃то́вы.
59.	и҆ прѧ́ста в ѣ ч н ꙋ ю жи́знь за ст҃ꙋ́ю вѣ́рꙋ мꙋ́ченѧ̀, и҆ прие́мше венецъ нбный со ст҃ымѝ мч҃ѝнк и҆ правѣ́ными.	и пріяста в ѣ ч н у ю жизнь за святую вѣру мучена, и пріемше вѣнець небесный съ святыми мученикы и праведникы,		И прияста в ѣ ч н у ю жизнь, за святую вѣру мучена.		и҆ прѧ́ста ставꙋ́ жи́знь за ст҃ꙋ́ю правоѧ́лавнꙋю вѣ́рꙋ мꙋ́ченѧ бывша. венецъ мꙋ́ченнїческїи прие́мше, со ст҃ымѝ мꙋ́ченїки и҆ правѣ́ники радꙋ́ютсѧ.	приѧста вѣчную жизнъ за с(вя)тую вѣроу моучена[918].	и҆ прѧ́ста в ѣ ч н оу ю жизнь. за ст҃ꙋ́ю вѣ́рꙋ мꙋ́ченѧ:.	

[918] *Пичхадзе А.А., Ромодановская В.А., Ромодановская Е.К.* Жития княгини Ольги... – С. 302-303.

	ПЙТ	Т	І	С	ПС	ЖВП	СП	Пр	ДТ
60.						И сїи быша первомученицы в рутен земли кровию своею мученическою землю обагрѣше, оно-вание не поколебимо положиша свѣтыя непорочныя вѣры.			Такѡ пострадаста за Хрта Ѳеодоръ Варягъ, и снъ его Іоаннъ отрокъ, и бѣста Первомученики в земли Рутенѣ, ихже стала кровь, ꙗкѡ доброе сѣмя на нивѣ посѣяное, восторгъ возрастѝ плодъ многїй,
61.						ѿ телесѣ же и свѣты			
62.	Й не вѣсть никтѡ гдѣ положиша и. бяхꙋ бо чл҃вцы невѣгласи погани,	и не съвѣсть никтоже, гдѣ положиша ихъ. Бѣаху бо тогда человѣци невѣгласи, погани;	и не свѣсть никто же где положиша ꙗ. бѧхꙋ бо чл҃вци тогда невегласи погани.	И не вѣсть никто же, гдѣ положиша я. Бѣяху бо человѣци иевѣгласи погани.	Й не ѡбрѣтошѧ телеса ихъ.	не вѣсть никто же грѣ положени быша. бяхꙋ бо тогда чл҃вцъ невѣгласи погани.			
63.	тогда и дꙗвол радовашеѥ ємꙋ не вѣдый ꙗко бли погибели ємꙋ, хотꙗше быти.	и діаволъ радовашеся сему, не вѣдый, яко близь погыбель ему хотяше быти.	и дꙗволъ радовашесѧ семꙋ. не вѣдꙋ, ꙗко близ погибель хотѧше быти ємꙋ.	И дияволъ радовашеся сему, не вѣдыи, яко близъ погыбель ему хотяаше быти.	Й въсплакадїаволъ река: сдѣми было жилище,	и дꙗвол радовашеѥ семꙋ, не вѣдꙋ ꙗко бли погибел ємꙋ хотꙗше быти.			

	ПЙТ	Т	І	С	ПС	ЖВП	СП	Пр	ДТ
64.	Ꙗко ѿ преде тщаше погꙋбити ро хрⷭ҇тиꙗнскиⷭ҇, и прогонимъ бꙋ крⷭ҇томъ чⷭ҇тымъ. и въ иныхъ страна здѣ же мнꙗшеся ѻкаꙗнный, ꙗко здѣ ми есть жилище.	Тако бо прежде тщашеся погубити родъ христіаньскый, и прогонимъ бѣ крестомъ честнымъ въ иныхъ странахъ, здѣ же мняшеся окаанный: яко здѣ ми есть жилище,	тако бо и пре тъщашеся погꙋбити родъ хрⷭ҇тьꙗньскыи. но прогонимъ бꙋше крⷭ҇томъ чⷭ҇тымъ. вы иныхъ страна. здѣ же мнꙗшеся ѡканьныи. ꙗко здѣ ми есть жилище.	Тако бо тщашеся погубити родъ християньскыи, и прогонимъ бѣ крестомъ честнымъ и в ынѣхъ странахъ; зде же мняашеся окааиныи, яко "зде ми есть жилище,		Тако бо и преде тщашеся погꙋбити ро хрⷭ҇тиꙗнскиⷭ҇. и прогонимъ крⷭ҇томъ чⷭ҇тымъ, и вы страна. здѣ же мнꙗше окаꙗнный ꙗко здѣ емꙋ есть жилище.			
65.	здѣ бо не сꙋть апли ꙋчили, ни пророцы прорицали, не вѣдый пророка глюща, и нарекꙋ не люди моꙗ, люди моѧ,	здѣ бо не суть апостоли учили, ни пророци прорицали, не вѣдый пророка глаголюще: и нареку не люди моа люди моа.	здѣ бо не сꙋть оучїли апли. ни пророцы прорекли. не вѣдыи пророка глаголюща. и нарекꙋ не люди моѧ.	зде бо не суть Апостоли учили ни Пророци прорицали". Не вѣдыи Пророка, глаголюща: "Нареку не люди моя, люди моя".	зде Хс не оучилъ, ни пророцы, ни апли, ѡкоудꙋ сїи прѣвомꙋщи придоша обличити и изгонити мѧ. Въ истиннꙋ гла пророкомъ Гь: нарекꙋ ме люди моа людї моа:	здѣ бо апоста і не проповѣдали. ни пророцѣ прорїцали. невѣдыи пророка глюща. нарекꙋ не лю моꙗ любимоꙗ.			
66.	и ѻ аплехъ ѡрекъ. во всю землю изыдоша вещаниѧ и, і в кѡнца вселенилѧ глы ихъ.	И о апостолѣ бо рече: въ всю землю и з ы д о ш а вѣщаніе ихъ, и въ конца вселенныа глаголя ихъ.	ѡ аплѣхъ же ре. во всю землю изыдоша вѣщанїꙗ ихъ. и в конѣцъ вселенныꙗ гли ихъ.	И о Апостолѣхъ бо рече: "Въ вся земля изыдоша вещанія ихъ и въ конца вселенныя глаголи ихъ".	изидоша бо вѣщанїꙗ в конець вселенныѧ апліска,	ѻ апоталѣ же рече во всю землю ꙗзыⷣ вещание и и в конца вселеныꙗ глы сн.			

	ПЙТ	Т	І	С	ПС	ЖВП	СП	Пр	ДТ
67.						Обаче не прерѣ гдь. и апльскимъ посещенїемъ. нѣкогда пустую сущу страну россискую прїиде во невозбранны хртвъ ученикъ аглъ андрѣи брат и свты вехоненшему во аплѣхъ петру соученик своими к градꙋ кневскимъ.			
68.						и на ни крстъ водрꙋзи и блгви мѣсто сїе, на неже нне преславны град кне. ѡнюду во всю землю рꙋскꙋю аглское блгвение, аки лꙋча сонечныса восиаше и ꙋчение аглъское,			
69.	аще ли и здѣ апли тѣломъ не бахꙋ, но ꙋчение ихъ.	Аще ли в здѣ апостоли тѣломъ не бѣху, во ученіе ихъ	аще бо и тѣломъ апли сꙋть. здѣ не были но оучениа ихъ.	Аще ли здѣ и тѣломъ Апостоли не были, но учение ихъ,					
70.	яко трꙋбы гласятсѧ по вселеннеї во церквахъ, и же ꙋченїемъ и повелѣнїемъ, побѣждаемъ противнаго	яко трубы гласятся по вселеннѣй въ церквахъ, ихже ученіемъ и повелѣніемъ побѣждаемъ про-	яко трꙋбы гласѧть. по вселенни въ цѣрьквахъ. имъ же оученьемъ побѣжаемъ противнаго врага.	яко трубы гласять по всеи вселеннѣи въ церквахъ. Ихъ же учениемъ побѣждаемъ противнаго		аки трꙋбы гласиатсиа ведꙋ. и же ꙋчениемъ побѣждаемъ протѝ ниговрага. попирающе самы по носѣ			

	ПЙТ	Т	І	С	ПС	ЖВП	СП	Пр	ДТ
70.	врага и попирающи по нозѣ,	тивнаго врага, и попирающе подъ нозѣ,	попирающе подъ нозѣ.	врага и попирающе под нозѣ,					
71.	ꙗко попраста и сиꙗ отъ принемши венецъ небесный со стыми мученики и праведники.	якоже попраста и сіа отьчьника, пріемша вѣнець небесный съ святыми мученикы и праведникы.	ꙗко же попраста и сиꙗ ѡтьчьника. и принимъша вѣнець. небныи. съ стыми мученикы. и съ праведнымъ".	яко же и сия попраста отьтѣника и приимши вѣнець небесный съ святыми мученика и с праведникы.	попраста врага ѡтьченика прѣвїи въ Руси вѣнца прїаша небныѧ.	ꙗко же и сїи свтїи певомученицѣ рꙋстїи преде вспомꙋнꙋтїи. врага поразмиша и венца мчнка прїаша на небесѣ.			
72.								паки же на прележащее вобратимсꙗ	
73.									не помнозѣ во лѣтехъ, молитвами ихъ стыми, великїи Кнзь Владимїръ прїѧть стое Крщеніе, и всѧ землѧ Рꙋскаѧ просвѣтисѧ Крстою и блгтїю Гда нашего Іс Хта, емꙋже съ Оцемъ и Стымъ Дхомъ, Чть, и слава нынѣ и присно, и во вѣки вѣкомъ, Аминь.

Останнім у таблиці поміщений текст окремого житія святих у "Житіях святих" свт. Димитрія (Туптала). Цей текст суттєво відредагований автором, отже, вірогідно, не зовсім підходить для порівняльної таблиці, проте, як побачимо далі, не виявився зайвим для дослідження.

Дати події (див. рядок 8) є не в кожному тексті, але там, де вони наявні – відмінностей не існує. Нам взагалі невідомі тексти, де б варіювалися хронологічні дані. Мучеництво святих прив'язано до дати походу св. Володимира на ятвягів.

Характерним для початку всіх проложних текстів є цілком вмотивоване для окремого тексту відзначення, що трагічна подія сталася до хрещення Володимира (див. рядок 9). Літописні тексти його не містять, але знаходимо його в ДТ, що підтверджує його користування проложними текстами.

Рядок 10 складається з двох повідомлень – про похід на ятвягів і про Володимирову перемогу. І не містить останнього. Проложні ж тексти, навпаки, тільки коротко відзначають, що Володимир переміг ятвягів. Так само – і в ПС, що означає: у цьому літописі використано проложний текст. А от у ПЙТ, Т і С інформацію "Повісті минулих літ" і Прологу поєднано. Таким чином, можемо сміливо відзначити, що і у ЖВП і у ДТ використано текст, близький до протографа Патерика (спільний протограф ПЙТ і Т). Близькість цих читань у двох останніх пам'ятках може свідчити і про те, що свт. Димитрій скористався з літописного тексту, а не безпосередньо з Прологу.

Рядки 13-14 демонструють нам схожу картину, втім з деякими відмінностями. Тут добре видно, що хоча текст ПЙТ і Т є поєднанням "Повісті минулих літ" (І) і Прологу (СП, Пр), але це поєднання є продуктом власної роботи автора протографа (?) і нетотожне аналогічній роботі, яку бачимо у С та ПС. Це підтверджує цілком логічний висновок, що поєднання обох джерел робились неодноразово, у різних місцях, і у протографі ПЙТ маємо справу з окремим варіантом такої роботи. При цьому житіє ЖВП підтверджує однозначне користування літописним джерелом, близьким саме до ПЙТ і Т, а ДТ бачимо поєднання такого літописного джерела (не ПМЛ!) і проложних текстів. Оскільки тут маємо справу з суттєвим редагуванням – не можемо твердити це однозначно.

Рядок 20-21 також демонструє нам схожу картину.

ПЙТ = Т ≠ С ≠ ПС, але походить від поєднання тексту ПМЛ і Прологу. Текст ЖВП = літописному протографу ПЙТ і Т. У ДТ знаходимо особливості, які ведуть радше до відредагованого літописного протографа.

Рядок 22 не настільки показовий, але явно видно, що ЖВП ближче саме до ПЙТ і Т, а не до інших літописних текстів.

Рядок 23 (заголовок у тексті) засвідчує нетотожність ПЙТ і Т до С, а порівняння з ним заголовка в рядку 1 – що заголовок у ДТ близький до ПС.

Рядок 24 засвідчує ідентичність ПЙТ, Т і С (вірогідно, випадкову), а також походження ЖВП саме від такого літописного тексту. Суттєвою особливістю є відсутність у всіх текстах (крім ДТ у рядках 1-2) імені старшого варяга.

Рядки 26-27: ПЙТ=Т=ЖВП.

Рядок 28 і рядки 16 і далі: близькість між проложними текстами і ДТ.

Рядок 29: ЖВП відображає відредагований текст, близький до ПЙТ, Т і С.

Рядок 30: ЖВП=Т=ПЙТ=С. Текст явно походить із з'єднання літописного з проложним (див. рядок 25). Важливо відмітити відсутність у І імені молодшого варяга, що характерно для ПМЛ.

Рядок 31: ПЙТ=Т=С=ЖВП. При цьому помітний вплив проложного тексту (див. рядки 26-27).

Рядок 32: ЖВП=ПЙТ=І=Т=С.

Рядок 33: ПЙТ=Т=С. ЖВП явно походить від вищеназваних, але має невелику суто редакційну правку – випущено, втім, зазначене вище ім'я молодшого варяга. Цікаву форму зустрічаємо у ПС – поєднання І з проложними текстами.

Рядок 37: ЖВП=ПЙТ=Т=С.

Рядок 38: ЖВП=ПЙТ=Т=С=ДТ (з деякими авторськими правками). При цьому характерне для них використання слова "възлюбиша" замість "изволиша" походить саме з проложних текстів. ПС демонструє абсолютно відмінну редакцію тексту.

Рядок 39: ЖВП=Т=С. У ПЙТ текст відмінний, можливо, через помилку переписувача. У ДТ при суттєвій правці тексту бачимо особливості, характерні для Т і С. Варіант тексту Т і С явно походить від впливу проложних текстів на літопис.

Рядок 41: Всі літописні тексти, крім Т і ПЙТ мають незначні відмінності (за винятком ПС, де взагалі немає цього читання). Втім, читання ЖВП явно ближче до Т і ПЙТ, на яке вплинули проложні тексти.

Рядок 37: ЖВП=ПЙТ=Т=С=І. Проложний текст тут суттєво відрізняється від літописного (останній ширший). У ДТ, незважаючи на правки, добре видно використання літописного тексту.

Рядок 46: ЖВП≈ПЙТ=Т=С=СП=Пр.

Рядки 48-52 представляють певні правки при внесенні до ЖВП літописного тексту, але мало дають нам ідентифікації літописного джерела.

Рядок 53 репрезентує близькість ЖВП до ПЙТ, Т, С, але не І. Помітний вплив на ПЙТ, Т і С проложних текстів.

Рядок 54 показує безперечний вплив на текст ПЙТ і Т проложного тексту, близького до СП. Натомість у Пр і С є суттєві відмінності. У ЖВП, наразі, явно видно джерело, аналогічне ПЙТ і Т.

У рядку 55 важливим ідентифікуючим моментом є використання слова "перетеребуете" (у дещо відмінних варіантах). Його ми знаходимо у ПЙТ, Т, С, І, Пр. Його ми бачимо у зміненому "требуете" у ДТ. Але і у СП і ЖВП використані інші слова. Вірогідно, тут ми маємо справу з правкою не зовсім зрозумілого виразу.

У рядках 56-57 відмінністю ПЙТ, Т і С від І є введення наявного у проложних текстах слова "кияни", а також взята ж звідки згадка, що у момент убивства святі сповідували себе християнами. У ЖВП слова "кияни" немає, що, можливо, пояснюється неправильним прочитанням протографа. Проте близькість до ПЙТ і Т – очевидна.

Рядок 58 є прекрасним прикладом відмінності поєднання літописних і проложних текстів, наявних у ПЙТ, Т з одного боку, і в С – з іншого. В І цей фрагмент відсутній. У С бачимо фразу, ідентичну проложній. У ПЙТ і Т тут додано ще значний фрагмент тексту про прийняття святим небесного вінця (що однозначно вказує на їх вшанування як святих). В ЖВП первісний текст, явно близький чи тотожний ПЙТ і Т, суттєво збільшений, що характерно для агіографічного тексту, і, вірогідно, є продуктом творчості автора житія. Текст ПЙТ при цьому збільшений за рахунок вставки, яка є переходом до розповіді про останки святих (див. рядок 60). Сама розповідь про втрату мощей (див. рядок 61) в основному тотожна І, ПЙТ, Т і С. Цікаво, що автор житія не знав про перенесення мощей св. Іоанна у Лавру. Це свідчить про досить пізнє датування цієї акції. Оскільки найпізнішим часом перенесення мощей може бути XVI ст. (у наступному столітті ми б мали більш вагомі дані про цю подію), це може бути певним визначенням дати. Однак зазначимо, що в ДТ також немає повідомлення про наявність мощей св. Іоанна в печерах, хоча немає й повідомлення про втрату останків.

Щодо риторичного завершення оповіді (до кінця твору), то тут ЖВП в основному базується на літописних текстах, які суттєво розширені.

Таким чином, аналіз тексту, присвяченого святим мученикам Федору й Іоанну в житії св. Володимира з Патерика Йосифа Тризни та у інших пам'ятках приводить нас до висновку: *у літописній частині Патерика і Тверському збірнику маємо справу з варіантом розповіді, написаним на основі тексту "Повісті минулих літ" і Прологу. Це поєднання двох гілок нетотожне аналогічній роботі, яку зустрічаємо у Софійському І літописі та інших літописах Новгородсько-Софійської групи і є оригінальним твором. Збіги пояснюються тотожністю їхніх джерел та самої роботи. В основі житія Володимира з Патерика однозначно лежить текст, тотожний літописній частині Патерика і Тверського збірника. Те саме можна сказати і про житіє святих, написане свт. Димитрієм, з тією лише відмінністю, що він при написанні свого тексту ще раз скористався проложним текстом.*

Додаток 3

Концепція "поетапного" чи "багатоступінчатого" хрещення України-Русі в різних варіантах

Концепція "поетапного" чи "багатоступінчатого" хрещення України-Русі, яка перенесла всі відомі з писемних джерел випадки християнських впливів від апостольських часів до св. Володимира, є дуже характерною складовою різноманітних українських історичних та агіографічних писань. На базі такої добірки вітчизняні православні письменники отримували додаткову аргументовану можливість вважати себе країною апостольської проповіді й прадавнього християнства, що було важливим не тільки, і навіть не стільки для полеміки з латино-уніатами, як для самоусвідомлення українцями достойного місця своєї батьківщини серед православних країн, хрещення яких, на відміну від більшості західноєвропейських народів, сягало перших віків по Різдві Христовому. Так ця концепція виглядає у своєму довершеному вигляді в пам'ятках XVII ст., бо, як зазначимо нижче, її основа є дещо іншою.

Цікаво, що концепція "багатоступінчатого" хрещення наявна тільки в українських пам'ятках. Московські літописні джерела (як і польські історичні роботи XV–XVII ст.), які спиралися на українські та, зокрема печерські літописні пам'ятки більш раннього часу, цієї концепції не знають (крім передмови патріарха Московського Никона до видання "Кормчої" 1650 р.[919], куди чотири "ступені" потрапили, вірогідно, з якогось українського писання XVII ст.) Причиною цього, можливо, є майже повна відсутність у Московії до XIX ст. полемічної літератури, а відтак і відсутність поштовху до розвитку на базі літописання історичної літератури у сучасному розумінні. Історичні писання з'являються там тільки у XVIII ст. на базі чужої для слов'ян німецької нігілістичної науки, в результаті чого більшість автентичних і дійсно дуже цінних літописних та агіографічних джерел було оголошено вигадками, а їхня "реабілітація" триває фактично й до сьогодні. Натомість, українська історична наука кінця XVI–XVIII ст., сформувавшись у момент складного ідеологічного протистояння, була зрощена на основі органічного поєднання справжніх автентичних національних джерел і кращих зразків європейської історичної думки. Звичайно, не завжди у висновках істориків того часу те чи інше явище описувалося так, як на це дивимося ми, критика джерел ще не досягла належного рівня (проте, вона була!), та такі складні роботи, як "Синопсис" чи "Житія святих" свт. Димитрія є вже пам'ятками, близькими за своїм рівнем до сучасної науки[920].

Таким чином, доводиться визнати: католицькі та уніатські полемісти зіграли неждану для себе позитивну роль у розвитку не лише української богословської, але й української історичної науки. Проте виступали вони в даному випадку радше як каталізатор, ніж як вчителі чи попередники. На відміну від надзвичайно популярних в Україні польських істориків, католицькі полемісти, згідно з тогочасною єзуїтською практикою мали власну "методу дослідження": вихоплювали з тих чи інших джерел без

[919] Кормчая книга, глаголемая греческим языком Номоканон, словенским же сказаемая Законоправило... – Варшава, 1785. – С. 7-10.

[920] Як відомо, суттєву частину українських історіографічних та й загалом культурологічних здобутків пізніше привласнила історіографія російська, причому, привласнила цікавим чином – відкидаючи одночасно будь-який науковий рівень своїх респондентів та грубо нищачи залишки культури й науки Могилянської доби. Описувана концепція так і не була запозичена (із зазначених вище причин), в результаті московська імперська історіографія надала перевагу розширенню й редагуванню більш зручної для себе Андрієвої легенди, включаючи її розвиток у Новгородсько-Псковських землях.

жодної критики окремі потрібні їм факти, до того ж часто їх при цьому перекручуючи. На долю ж православних випало якраз комплексне вивчення джерел і фактів з вітчизняної та загальнохристиянської церковної історії, з метою показати невірність єзуїтських оцінок.

Це не відразу вдалося українським письменникам. Так, коментуючи православні полемічні твори, написані супроти твору Петра Скарги "Оборона унії", В. Завитневич відзначає: "Уся історична частина твору Скарги, де найбільше видно його ерудицію, залишилася майже не зачепленою. Наші полемісти прагнуть пояснити таку свою поведінку безплідністю боротьби з непереможною завзятістю ворогів, але, очевидно, це просте маскування свого безсилля"[921]. З часом, у кінці XVI ст., католики дещо змінили напрям своїх писань, усвідомивши: "їм треба довести, що вони не "відступники" від православ'я, як їх зазвичай називали православні, не новатори які-небудь, а поборники старовини, що зневажається їхніми колишніми єдиновірцями…"[922] Спершу вони зверталися головним чином до історії Флорентійського Собору і прийняття чи неприйняття його в Литовсько-Руському князівстві. "І ось, починаються посилені пошуки у бібліотеках і архівах, куди з гарячковим нетерпінням спрямовується увага прихильників унії. Але чекати довелося недовго і, в певному сенсі, недаремно: результатом посилених екскурсій в області пилу й фоліантів почали з'являтися то "сборъники русскіе велми старые", то "листы на перкгамине", то "книжки баръзо старые", отже з'явився цілий ряд документів і літературних пам'яток, на основі яких стали доводити, що уніати "ни правъ, ни привиллегій не преступали, ни новыхъ и неслыханныхъ вещей въ здѣшнее государство вводить не намѣревались, ни обрядовъ святой восточной церкви не преступали…", а навпаки, "къ первоначальному согласію и любви христіанской, из-за которых сделались владетелями этих прав и привиллегій, воротились; что они стоятъ при вѣрѣ стародавней, которой ихъ святые богоносные отцы святой восточной церкви научили, что они унаслѣдовали то согласіе и единеніе, которыя тѣ содержали съ римскою церковію, что они клятвы предковъ своихъ не преступили" та ін.[923] Якщо раніше латинська пропаганда показувала "недоліки" Православної Церкви, то було

[921] *Завитневич В. З.* Палинодия Захарии Копыстенского и ее место в истории западнорусской полемики XVI и XVII вв. – Варшава, 1883. – С. 78.

[922] Там же. – С. 175-176.

[923] Там же. – С. 179-180.

поставлено мету, навпаки, згладити різницю між західною і східною гілками Християнства[924].

Від залучення до полеміки історії Флорентійської унії, уніатська пропаганда дуже швидко перейшла до прилаштування і пересмикування всієї історії Православ'я в Україні та Білорусі[925] до спроб довести, що українське Православ'я здавна перебувало у єднанні з латинянами, чи, в усякому разі, тяжіло до нього[926]. Зокрема Л. Кревза, не маючи належних матеріалів, які б підтверджували цю теорію, залучив до "доказів" навіть згадку про діяльність свв. Кирила і Мефодія, стосунки яких з Римом дозволяли католицькому полемісту з величезною натяжкою, та все ж прив'язати їх до західного християнства. Нагадаємо, що це було сказано задовго до того, як історична наука дізналась про можливість проповіді св. Кирила київському князеві. Таким чином, крім великого бажання використати цей матеріал для історії України-Русі нічим не виправдовувалося.

Ще однією вповні оригінальною ідеєю була спроба довести, що Православна Церква в Україні періодично поривала зв'язки з Константинополем, причому саме тому, що той, нібито, виходив з-під влади Ватикану[927].

Сучасний дослідник легко вбачить у тій писанині XVII ст. витоки "новітньої й високодумної" теорії про "київське християнство". Небагато ж було придумано греко-католиками за останні століття на своє виправдання!

---

[924] *Завитневич В. З.* Палинодия Захарии Копыстенского… – С. 197.

[925] Там же. – С. 237-238.

[926] Зокрема вони намагалися "доводити, що залежність і взагалі зв'язки руської церкви з грецькою були небезумовними і непостійними, а залежали від того, наскільки сама грецька церква визнавала свою залежність від римської столиці: "звичай підпорядкування патріархові, – говоритъ Кревза у своїй "Обороні унії", – доти був хорошим, поки не знищив права божественного, даного Петру і його нащадкам від Христа Господа, і права церковного, яке констатувало (obwołało) і пояснило перше, тобто до тих пір, поки патріархи підкорялися римським папам". А оскільки відомо було, що факт розподілу церков або, що теж, з точки зору латинян, факт відходу константинопольського патріарха від підпорядкування римському папі здійснився ще на початку прийняття Руссю християнства, то уніатські полемісти і наважилися доводити, що християнство на Русі спочатку поширене було не з Константинополя, а з Риму, тобто місіонерами, що отримували благословення на проповідь від римського папи, і що цей первинний духовний зв'язок руської церкви з римським престолом не уривався в течії усієї наступної історії, за виключенням хіба що деяких приватних випадків": *Завитневич В. З.* Палинодия Захарии Копыстенского… – С. 242-244.

[927] Там же. – С. 247-248.

Проте, навіть вельми оригінальне поводження з фактами не допомогло Кревзі забезпечити абсолютну "перемогу" своєї концепції, "і, зрештою, у нього все ж залишилися київські митрополити, зв'язок яких з константинопольськими патріархами, що поза сумнівом, знаходився в опозиції до римської столиці. Остання обставина змусила його у своєму каталозі київських митрополитів утворити особливу категорію осіб, котрих він, не знайшовши нічого дотепнішого, вирішив охрестити ім'ям "простаків" і "невчених": були, мовляв, простяки й неписьменні, і тому не дивно, що визнавали владу патріархів-відступників. Наскільки вірно наданий був цей епітет митрополитам, зарахованим Кревзою до вказаної категорії, можна бачити вже з того, що до цієї ж категорії зарахований був і св. Киприян"[928].

Ці та інші подібні фантастичні побудови не допомогли ні Кревзі, ні іншим католицьким полемістам, бо в ті часи "прагнення проникнути в глибини таїнства церковних догматів опанувало не лише чоловіками, а й "белыми головами (жінками – *І. Ж.*), которым произволиша бы куделя з веретеном, а нижли тое, что писано пером"[929]. Все це призвело до швидкої появи у середовищі православних не лише здібних проповідників, а й унікальних полемістів та істориків європейського рівня. Однією з розроблених ними концепцій і стала концепція "багатоступінчатого" хрещення України-Русі.

В. Перетц пов'язував її появу з текстами Густинського літопису та Патерикону, причому версію Густинського літопису вважав основною[930]. Проте це не так. У Густинському літописі текст концепції існує незалежно від близьких (але не аналогічних) повідомлень під відповідними роками, що однозначно свідчить про вставку до тексту в готовому вигляді. У своїх попередніх роботах ми відзначали, що хоча окремий твір, присвячений викладу і обґрунтуванню концепції "багатоступінчатого" хрещення нам невідомий, та цільність і логічність ядра передбачають створення її одним автором, причому людиною високої освіти та прекрасно обізнаною з давньою історичною й агіографічною літературою. Значне поширення концепції у писаннях авторів, пов'язаних із Києво-Печерською лаврою, дозволяє припустити її походження з цих теренів.

[928] *Завитневич В. З.* Палинодия Захарии Копыстенского… – С. 249-250.
[929] Цит. за: *Завитневич В. З.* Палинодия Захарии Копыстенского… – С. 86.
[930] *Перетц В. Н.* Исследования и материалы… – С. 47-49.

Найбільш репрезентативними для визначення першооснови концепції є дві, *як відомо, найдавніші її версії, поміщені в "Палінодії"*[931] *Захарії Копистенського*[932]*, та в Густинському літописі*. В їх основі явно лежав спільний інформативний пласт. Найбільшим доказом цього є наявна в обох творах виписка з праці церковного історика Сократеса, писання якого не були так поширені як інші, що використані у добірці. Та все ж писаннями Сократеса широко користався Захарія Копистенський у своїй "Палінодії". Це може бути певним підтвердженням того, що добірка була створена самим Захарією як одна із заготовок до своєї енциклопедичної роботи. Проте жодної певності у тому немає. Зважаючи на обсяг роботи і роль, яка відводилась "Палінодії" у часі її написання, у Захарії цілком могли бути помічники, котрі готували матеріали. Не виключено, що ця заготовка зроблена кимось із них.

Окремо також слід згадати досить ранній, проте дуже скорочений текст концепції, наявний у "Катехізисі" Лаврентія Зизанія[933].

Однак, незважаючи на спільність першооснови, з якої були створені тексти концепції у Густинському літописі та "Палінодії", – результат обробки матеріалу в обох варіантах дуже відрізняється. Це й не дивно, зважаючи на різну мету створення цих пам'яток.

Густинський літопис, попри його законне і достойне місце в історії полемічної творчості українців, є роботою історичною, причому, відносячись вже радше до історичної науки модерного часу, зберігає середньовічну літописну форму[934] викладу. Тому в ньому концепція набула вигляду самодостатньої історичної розробки.

---

[931] Від грец. "Παλινωδία". Так у давньогрецькій поезії називався вірш, у якому автор зрікався сказаного у своїх попередніх віршах. У переносному розумінні – "швидка зміна позиції, відмова від попередніх думок".

[932] Уточнену біографію цього архімандрита Києво-Печерського див: *Степенькіна П. Я.* "Палінодія" Захарії Копистенського як історичне джерело і пам'ятка української історіографії XVII ст.: Автореф. Дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. – К., 2005.

[933] Написана 1620–1623, 1627 рр. книга з купюрами опублікована у Москві, проте майже весь тираж був знищений. Ми користувалися гродненським виданням, здійсненим 1793 р.

[934] Ми не принижуємо позитивність літописної форми викладу не тільки для середньовіччя, для якого вона взагалі є найкращою, але й, за певних умов, для подальших етапів розвитку історіографії. Технічно перехід від літописної форми викладу до сучасної якраз і знаменував перехід від середньовічної до ранньомодернової епохи в історії української історіографії.

Інакше було з "Палінодією". Попри значимість історичної її частини[935], вона є роботою полемічною і будь-який історичний виклад у ній підпорядкований головній меті.

"Палінодія" була написана у відповідь на згаданий вище трактат уніатського полеміста Льва Кревзи "Оборона унії". Зазначимо, що Кревза також торкався питання "багаторазового" хрещення України-Русі. Щоправда, зустрічаємо тільки три з них[936]. Можна припустити, що Кревза не зумів знайти "аргументів" до "окатоличення" останніх хрещень, отже, вибрав те, що йому було потрібно. Але якби у вихідному матеріалі містилося формулювання *саме про п'ятикратне хрещення* – йому б не оминути було цю цифру. Першоджерел з такими чітко визначеними даними не було не тільки в руках Кревзи, але, найвірогідніше, і у о. Захарії. У "Палінодії" ми не знаходимо п'ятиразового хрещення (тут є тільки чотири пункти, і ніде не наголошується на якомусь конкретному числі). Та, вірогідно, саме виділення Кревзою "етапів" хрещення спонукало українців на створення докончої їх схеми. Першим варіантом, який увійшов до "Палінодії", був чотириетапний. Вірогідно, саме з нього взяв матеріал для свого тексту Лаврентій Зизаній, у якого також тільки чотири етапи хрещення. Тут слід зазначити, що на загал, окрім "п'ятикратної концепції" зустрічаємо у непечерських джерелах також трьохразовий варіант[937]. Отже, припустимо, що таких концепцій було кілька, а дещо пізніше, на підставі матеріалів, зібраних для "Палінодії" виділився вже "класичний" варіант "концепції" чи збірки першоджерел з цієї тематики. Виходячи з матеріалу, поданого у Густинському літописі, можна припустити, що вихідний матеріал був присвячений *не хрещенню України (Русі), а поширенню Православ'я серед слов'янських народів*. На це вказує як введення до тексту оповідей про моравську місію св. Константина і Мефодія, так і те, що власне етнонім русинів-ро́ссів-українців у тексті згадується нечасто. В одному випадку автору Густинського літопису (чи його протографа) навіть довелося дати примітку, що об'єктом дослідження є "слов'яни, тобто наша Русь". Ця ж особа, очевидно, ввела до тексту заголовків зазначення, що йдеться про хрещення "Ро́сське". Насправді ж,

[935] П. Степанькіна віднесла "Палінодію" до історичної літератури: "Автор "Палінодії" через призму утвердження Української Православної Церкви розкрив історію України": *Степенькіна П. Я.* "Палінодія" Захарії Копистенського… – С. 1.

[936] *Krevsa Leon*. Obrona iednosci cerkiewney abo Dowody ktorymi sie pokazuieiz Grecka cerkiew z lacinska ma buc ziednoczona... 1617 // Harvard library of early Ukrainian literature. Texts. – Harvard, 1987. – Vol. III. – С. 30.

[937] Історія русів / Укр. переклад Івана Драча. – К., 1991. – С. 39-40.

тут згадано багато інформації, яку навіть у XVII ст. з Україною не пов'язували. Ще одним нюансом тексту є те, що хоча, насправді у етапів хрещення у редактора Густинського літопису виявилося значно більше п'яти, та він чітко наголошує саме на цифрі "п'ять" як еталонній. Цифра ця не випадкова, її асоціювали з ранами Христовими (порівн. у тексті Патерика 1661 р.[938]). Отже, з деякою вірогідністю можна припустити: на основі вихідного матеріалу кимось була створена основа концепції, де дійсно було вибрано п'ять пунктів. У руках автора Густинського літопису був і вихідний матеріал, і вже готова концепція.

У деяких похідних матеріалах, зокрема у друкованих Патериках 1635 і 1661 рр., у передмові концепція при використанні максимуму інформативності, має головним полемічне забарвлення – оскільки знаходиться у блоці, де відкидаються головні історіографічно-агіографічні закиди католиків. Отже, можна сказати: дійшла до нашого часу у двох варіантах, які умовно можна назвати "історичним" і "полемічним", хоча протиріччя у цих варіантах не було. Зрозуміло, що, наприклад, для автора Густинського літопису полемічний зміст концепції був не менш вагомий, ніж для автора передмови до Патерика 1661 р. Прерогативи, якщо взагалі можна їх так у даному випадку назвати, витікали лише з методи подання матеріалу, яка, в свою чергу, витікала із завдання автора конкретного твору.

Ще одним нюансом, на який варто звернути увагу – виклади концепції навіть у одному варіанті не є, переважно, тотожними чи близькими текстуально. Це результат саме тієї, вже сучасної обробки матеріалу в пам'ятках, які її зберегли. Однак така особливість викладу робить невиправданим використання порівняльної таблиці, отже ми вирішили подати матеріал у вигляді послідовних текстів, тільки наголосивши на деяких спільних інформаційних блоках, які походять із їхнього спільного першоджерела.

Кожен із текстів має певну, більшу чи меншу, передмову. Її зміст залежить від призначення даної частини в загальному тексті пам'ятки. Передмови ці дуже різні, і хоча в них можна знайти спільні мотиви (передусім, це вже стосується житій св. Володимира), та навряд чи вони мають відношення до протографа. З нього, на нашу думку, може походити тільки фраза про те, що автор концепції береться сказати, скільки разів Русь була хрещена і зазначення джерела, з якого було взято головну ін-

[938] Патерик или отечник Печерский, содержащ жития святых преподобных отцов наших просиявших в пещерах... – К., 1661. – С. 356.

формацію. Цікаво, що у Густинському літописі автор бажає свідчити "вивчивши [писання] літописів численних про хрещення нашого славного народу Словенського…" "Згідно з нашими слов'янськими хроністами" обіцяє свідчити "Патерикон". А у житіях св. Володимира знаходимо вже усталений і майже однаковий текст, де поминаються чисельні літописці, а особливо св. Нестор Печерський.

"Андрієва легенда"

Першим хрещенням у переліку є перероблений текст *"Андрієвої легенди"*, особливо цікавий для авторів та читачів тим, що відносив християнське коріння України-Русі до апостольської проповіді, чим могла похвалитися не всяка європейська країна. Вагомість "Андрієвої легенди" для Києва, особливо в часи боротьби з унією, добре видно з невеликого полемічного твору 1621 р. "Совѣтова́нїе ѻ̀ бл҃гочести́и: Ра́да и҆ спо́собъ, ꙗ҆́ко в на́роде Росі́йскомъ вѣ́рꙋ и҆ догма́та це҃кве вс҃хо́нен захова́ти и҆ ростити. и҆ а҆́бы Митрополи́тове и҆ Є҃ппове не ꙋ҆ставали:", де, серед інших настанов говориться: "КА҃. Поне҆вѧ́жъ светы́ А҆ндре́ А҆пⷭ҇то́лъ пе́ши А҆рхїепископъ Констѧ́тинопо́лскі патрїа́рха вселе҃ски и҆ Рѡ́скїй А҆по́стол и҆ на Кі́евски Гѡ́ра нѡ́ги є҆го ста́ и҆ рѡ́сїю ѡ҆́чи є҆го̀ ви́дѣли и҆ ꙋ҆ста̀ благословили и҆ сѣмена̀ вѣ́ры ꙋ҆ на̀ посѣ́ялъ слꙋ́шнаꙗ и҆ побо́жнаꙗ ре́чь пра́зникъ ѡ҆́ного, хвалѣ́бно и҆ нарочи́то ѡ҆дновѣ́тѣ вонстинѣ́нꙋ Рѡ́ссїꙗ ничимъ не є҆ⷭ҇ ѿ и҆́ны Народѡвъ вс҃хо́ны менъшаꙗ. Мѣ́лаковѣмъ и҆ ѡ҆́наꙗ А҆пⷭ҇тола в себѣ́ про́повѣ́ника:"[939]

На сьогодні історія "Андрієвої легенди" зродила надзвичайно велику історіографію, переважно пов'язану з реальністю її у загальному вигляді чи в окремих нюансах. Зважаючи на зміст нашої роботи, ми не будемо тут торкатися історичності як первісного літописного варіанту легенди, так і загалом середньовічних київських та її новгородських переробок[940]. Зосередимося лише на тих нюансах, які мають безпосереднє відношення до досліджуваної нині "концепції". Різниця тут полягає тільки в обсязі інформації, взятої з літописних і проложних статей. Особливо поширену оповідь знаходимо у "Палінодії", де використана якась поширена проложна (наявне посилання саме на Пролог) стаття, у результаті чого в тек-

[939] Памятники, изданные временною комиссиею для разбора древних актов… – К., 1845. – Т. 1. – С. 246-247.

[940] Пропонуємо читачеві дослідження: *Жиленко І. В.* Україна: християнство до заснування Київської Русі // Діти сонця. Цивілізації давньої України. – К., 2001. – С. 185-191.

сті з'явилась коротка розповідь про все житіє Апостола, а не лише про його міфічну проповідь у Києві й Новгороді[941].

Щодо специфіки оповіді, то серед незначних відмінностей слід зазначити згадку не тільки Корсуня, але й Синопа як місця проповіді св. Андрія у Густинському літописі. Більш вагомим є наголошення в усіх текстах на подорожі св. апостола до Новгорода через Київ, а не на його подорожі через територію Київської Русі дорогою з Константинополя в Рим. Особливо чітко це видно в тексті Патерика 1661 р., де сказано, що охрестивши киян, він пішов *хрестити* до Великого Новгорода. Вірогідно, це сталося з метою:

відкинути малоймовірне повідомлення літопису про те, що апостол таким чином "скоротив" собі шлях;

ввести оповідь про подорож у Русь до складу *апостольських* подорожей св. Андрія;

цей нюанс про хрещення св. Андрієм людей у місцях його перебування, безпосередньо бачимо вже у "Палінодії": "никгды ѿ вѣм апѡстолове на дарємно не ходили, але ласка в нихъ дха престаго дѣйствовала на конждомъ мѣстцѣ". У Густинському літописі це подано ще докладніше.

Місце воздвиження хреста св. апостолом Андрієм

Найцікавішим для нашого дослідження сюжетом, який знаходимо у більшості пам'яток, що містять "концепцію багатоступінчатого хрещення" є ремарка про легендарне місце воздвиження хреста св. Андрієм[942].

У "Палінодії" вона записана так: "На тій горі в Києві, де стояв, яку звуть нині Воздихальною, ніби від того, що на ній з учнями своїми від трудів спочив, або ж та гора з того часу називається Уздихальницею, що висока є. Люди здолу йдучи, зітхають, а нагору зійшовши, зітхають, почиваючи. Тоді й церква Воздвиження Чесного Хреста біла поставлена (там), де тепер є, як повість і до цих днів ходить про ту церкву і про ту гору"[943].

Можна було б чекати, що коли така вказівка була у першоджерелі "концепції" – вона буде без змін повторена й наступними авторами.

[941] При публікації ця загальножитійна частина випущена.

[942] У зібранні літописних і навкололітописних сюжетів Гілярова знаходимо посилання на кілька рукописів, у яких були наявні подібні відсилки, проте ідентифікувати їх, а до того ж і документи, у яких вони були знайдені – дуже важко. Див.: *Гиляров Ф.* Предания русской начальной летописи. – М., 1878. – С. 44.

[943] Див. нижче с. 281.

Проте увага українських авторів XVI–XVIII ст. до деталей була надзвичайною. У результаті в різних текстах топонімічні вказівки мають дуже цікаві розбіжності, і такий матеріал є цікавим джерелом з топографії не тільки пізньосередньовічного, а й Стародавнього Києва.

Наразі перед тим, як аналізувати ці відмінності, варто сказати кілька слів загалом про легенду, яка пов'язує місце поставлення св. апостолом Андрієм хреста з північно-східним кутком плато Верхнього Києва, до якого, зрештою, відносяться всі використані в концепції топоніми. Як відомо, такої точної локалізації не знаходимо в первісному літописному тексті, але, вірогідно, вона є досить давньою київською легендарною традицією. Отже не варто, аналізуючи подібний матеріал, послуговуватися зневажливими словами на зразок відомого москвофіла (хоча й унікального києвознавця) Миколи Закревського, котрий апріорі вважає все написане "каким-то южно-русскім лєтопісцем"[944] дурницею. Тепер ми знаємо, що Андрієва легенда була неоднозначною для XII ст.[945], оскільки була новозаведеною та ще й політизованою ідеєю. Натомість у наступні віки ця оповідь перетворилась на загальнонародну і загальновизнану і, закономірно, що саме тоді, коли це сталося, з'явився простір і бажання для доповнень, на зразок місця поставлення хреста у Києві чи на новгородській Перині. Все це – красиві поетичні легенди, достойні свого запису, і, до речі, не більш історичні, ніж проголошена "каноном" московською наукою оповідь із Іпатіївського чи Лаврентіївського літописів. Втім, розумів це і сам Микола Закревський, помістивши у своїй книзі надзвичайно цікаву ремарку з цього приводу[946]. Однак постає питання:

[944] *Закревский Н.* Описание Киева. – М., 1868. – Т. 1. – С. 412.

[945] *Шахматов А. А.* Повесть временных лет. Том 1 // Летопись занятий археографической комиссии за 1916 год. – Пг., 1917. – Вып. 29. – С. 375; *Рыбаков Б. А.* Древняя Русь. Сказания, былины, летописи. – М., 1963. – С. 126-127; *Брайчевський М.* Утвердження християнства на Русі. – К., 1988. – С. 9-11.

[946] "Звернемо увагу нашу ще на наступну обставину: якщо ми і позбавлені можливості довести фактично подорож Св. Андрія в Росію, то від цього ні кияни, ні новгородці абсолютно нічого не втрачають. Який би шлях не обрало Провидіння, але Воно – ось головна річ – удостоїло нас бути Християнами. Ми бачимо, що й досі гніздиться в Єрусалимі і жидовство і мусульманство; не визнаючи, втім, Спасителя, чи можуть вони мати яку-небудь користь від того, що в цьому граді дійсно ходила Сама Боголюдина, виміряв його Своїми Святими стопами і пролив Свою Божественну кров на землю ту? – Супротив того тысячолітня історія Києва очевидно показує, що на наших горах возсіяла і досі сяє благодать Божа, що Київ не тільки прославився своїми храмами, але що і в мороці печер давньопрестольного града безліч осіб просяяли святістю життя": *Закревский Н.* Описание Киева... – С. 413.

якщо шановний автор так писав і думав, то звідки презирство до пізніх українських авторів, котрі всього лиш поширили казку? До того ж, маємо всі підстави відносити традицію локалізації хреста до часів досить давніх і пов'язувати її з заснуванням великим князем Всеволодом Ярославичем 1086 р. у Верхньому місті Андріївського (Янчиного) монастиря, у якому постриглась його донька Янка. Точне місцезнаходження обителі на сьогодні невідоме, але можна припустити, що вона існувала між Федорівським монастирем (двір будинку по вул. Володимирська, 7), Михайлівською площею і Великою Житомирською вулицями, тобто досить близько до місця, яке ми згадуємо. Що ж вважати первісним – заснування монастиря чи створення благочестивої легенди – на сьогодні сказати складно, але зв'язок між ними маємо право припустити[947]. Є підстави стверджувати також, що така традиція призвелася і до будівництва вже на початку XIII ст. у цьому районі Стародавнього Києва Хрестовоздвиженської церкви.

У нижченаведеній таблиці поміщені відомі нам варіанти локалізації хреста св. Андрія.

Отже, отримуємо такі топографічні репери:

Гора Уздихальниця.

Церква Воздвиження Чесного Хреста.

Церква Св. Симеона.

Міська брама "от полудня".

Існування топоніму *Уздихальниці (Здихальниці)*, як усталеного у XVII ст. підтверджується його наявністю в багатьох документах, серед яких найбільш цікавими як топографічна вказівка є, приміром, опис Київського замку 1545 і 1552 рр., де цей район описаний майже тотожно так:

Люстрація київського замку 1545 р.	**Люстрація київського замку 1552 р.**
"А с другое стороны отъ полудня за драбъскою брамою только через ровъ, где можетъ человекъ каменемъ з руки докинути, по конецъ мосту, прилегла гора, на имя Клинецъ, – ровна зъ замъковою. А другая тамъже подалей вышъша, на имя Вздыхальнея, але тая остра можетъ быти унижена копаньемъ"[948].	"А з другое стороны, отъ полудня за Драбскою брамою только черезъ ровъ, где можетъ человекъ каменемъ з руки докинути, по конець мосту прилегла гора, на имя Клинецъ, ровна зъ замъковою. А другая тамъже подалей вышъша, на имя Вздыхальнея, але тая остра, можеть быти унижена копаньемъ"[949].

[947] Порівн.: *Ернст Ф.* Київ. Провідник. – К., 1930. – С. 349-350; *Петров Н. И.* Очерки Древнего Киева. – К., 1897. – С. 111.

[948] Сборник для исторической топографии Киева и его окрестностей. – К., 1874. – С. 28-29.

[949] АЮЗР. – Ч. VII. – Т. 1. – С. 108.

Палінодія	Катехізис Лаврентія Зизанія	Густинський літопис	Патерикон	Патерик 1661 р.	Синопсис	Печерське житіє св. Володимира, опубліковане Соболевським	Житіє св. Володимира	Унівське житіє св. Володимира	Житіє, написане свт. Димитрієм (Туптало)
на то́й горѣ̀ в кі́евѣ гдѣ̀ стоѧ́лъ кото́рую зову́тъ нн҃ѣ вздыха́льною, ꙗ҆́ко бы ѿ того́ ꙗ҆́жъ на не́й з ѻ҆́чиѧми свои́ми ѿ трꙋдо́въ ѿдохну́лъ а҆́бо жа та́ѧ гора̀ ѿто́ль [зовутъ вздыха́льницею, ꙗ҆́жъ высо́кою ꙋ҆дꙋ́чи, люде́й здо́лꙋ и҆дꙋ́чи вздыха́ютъ, а҆́ на ве́рхъ вше́дши ѿдыха́ютъ, почи́ваючи,]	и҆ возше́дъ на́ горꙋ.	и пришедъ идѣже нынѣ горы Кіевскія,	то прибꙋвъ до кнївськихъ гїр	водрꙋзи нагора́хъ Кі́евскихъ Кр҃тъ,	є҆гда̀ бѡ прїи́де къ Гѡра́мъ Кі́евскимъ,	а пришедши на горы кїевскии,	а пришедши на горы кіевскіи,	ꙗ҆́же къ гора́мъ Кі́евскимъ достигъ,	

тогожъ часу и церьковь воздвиженїа чтнаго крта была поставлена, где и теперь есть, якъ повѣсть и до сихъ днїи ѡбносится. ѡ тои церкви и ѡ тои горѣ,	благословивъ мѣсто, и поставивъ крстъ. и дѣже нынѣ церковь стоитъ, воздвиженїа чтнаго и животворящаго крта гдня	ихъ же благослови и крестъ на нихъ водрузи, недалече нынѣшней браны отъ полудня;	ї благословивъ їх, а на горї (на котрїй тепер стоїть мїська брама з пївдня) поставивъ святий хрест,		и благословивъ ихъ, и Крестъ водрузи на нихъ, якѡ выше ѡписасѧ[950],	благословивъ ихъ и крестъ на нихъ, где тепер брама кїевская стоитъ, от полудня поставилъ,	благословилъ людій и крестъ святый на ныхъ водрузилъ, *где теперъ церковъ святого Семіона стоитъ,*	благословенъ их и крест святый на них, *где теперъ церков святого Сімеона стоит,* поставил,	благословивъ ихъ, и Крстъ на высокомъ холмѣ водрузивъ,

[950] Вище у Синопсисі про поставлення хреста св. Андрія сказано:

С. 15 и приближишисѧ къ Горамъ высокимъ (идеже нынѣ Кїевъ) ста по нимъ, и возшедъ на тѣжде Горы благословивъ ихъ, и Крстъ водрузивъ на мѣстѣ. идеже нынѣ Церковъ Воздвиженїа Крта Гдня. — і наблизившись до гір високих (де нині Київ), став під ними, і зійшовши на ті гори, благословив їх, і хрест поставив на місці, де нині церква Воздвиження Хреста Господнього.

У пізніших виданнях “Синопсиса”, починаючи з 1680 р. текст має дещо інший варіант:

“идѣже по семъ церьковь Воздвиженїа Креста Господня сорудѡжися”: Синопсис… – СПб., 1785. – С. 20.

Таким чином, можна вважати, що мав рацію М. Максимович, котрий припускав, що текст 1674 р. радше взятий із більш раннього джерела, а в другому виданні йдеться вже про реальну, відбудовану до того часу церкву: *Максимович М.* Объяснительные параграфы о Киеве // Максимович М. Собрание сочинений. – К., 1877. – Т 2. – С. 71. У іншій своїй роботі М. Максимович відкидає таке своє пояснення на підставі знайомства із записами паломника Іоанна Лук’янова: *Максимович М.* О месте Киевской церкви св. Андрея // Там же. – С. 129.

Порівняємо також в описі земельних володінь Київського Домініканського конвенту XVII ст.: “Грунтъ подъ горою Здыхальницею отъ Замку съ сей стороны подлѣ Бернардиновъ”[951].

Локалізація Уздихальниці *на сьогодні* не викликає сумніву, хоча щодо розміру і обсягу її території свого часу велася напружена полеміка між дослідниками київської давнини М. Максимовичем і М. Закревським. М. Закревський доводив, що у давнину Замкова гора й Уздихальниця були одним цілим[952], і київський замок займав усю цю територію[953]. Андріївський спуск він відносить до фортифікційних комплексів XVIII ст.[954] Таке припущення викликало шквальний спротив М. Максимовича, висловлений у декількох роботах[955]. Як показали пізніші знахідки й дослідження – останній виявився абсолютно правим[956].

Місцезнаходження[957] *Хрестовоздвиженської церкви* теж не викликає сумнівів. Складніше з датуванням й історією споруди. Оскільки це має певне відношення до датування студійованих нами текстів, зупинимося на ньому докладніше. У Київському Синопсисі знаходимо таке повідомлення: “Посе́м Вели́кій самоде́ржец Россійскій Мстисла҃в хра́брій Преста́вися в То́рскꙋ, и̓ погребо́ша е̓го̀ в Кі́евѣ, в Цр҃ковѣ Чт҃наго Кр҃та Гдⷭ҇ня, ю̓же созда. Ро́кꙋ ѿ Рж҃тва̀ Хв҃а ҂ахві”[958]. Подане воно з посиланням на М. Стрийковського.

У Густинському літописі під 1228 р. знаходимо таке: “Мстиславъ Мстиславичъ Галицкій пойде по своей потребѣ ку Кіеву, а на томъ пути

[951] *Болховитинов Е.* Описание Киево-Софийського собора и киевской иерархии… – К., 1825. – Прибавление 1. – С. 31.

[952] *Закревский Н.* Описание Киева. – М., 1868. – Т. 2. – С. 851.

[953] Там же. – С. 852.

[954] Там же. – С. 851-852.

[955] *Максимович М.* Топографические заметки киевлянина // Максимович М. Собрание сочинений. – К., 1877. – Т 2. – С. 45-49; *его же*. Объяснительные параграфы о Киеве // Там же. – С. 70-83; *его же.* О месте Киевской церкви св. Андрея // Там же. – С. 125-131; *его же.* О Киевском урочище Капыреве-конце, по поводу статьи о нем г. Закревского // Там же. – С. 143-154.

[956] Останнім часом Олена Попельницька спробувала довести правильність висновків М. Закревського: *Попельницька О.* Київський Замок XIV–XVII ст. у світлі писемних та археологічних джерел // Історико-географічні дослідження в Україні. – 2006. – № 9. – С. 51-52.

[957] Маємо на увазі не точну локалізацію, яка досі невідома, а приналежність до території Уздихальниці.

[958] Синопсис, или краткое описание о начале славянского народа и первоначальных князей града Киева... – К., 1674. – С. 104.

разболѣся и постригся во схиму преставися”[959].

Наразі М. Берлинський повторив інформацію з цих двох текстів, додавши від себе: “Ця церква спочатку була дерев’яною, а потім про кам’яну цього імені згадується в деяких кріпосних справах Михайлівського монастиря, близько середини 16 століття і потім. – Положення її було неподалік сучасної Андріївської церкви у старому Києві, на південь від колодязя. Невідомо, з якої причини вона знищена, тільки рештки цегляного від неї щебеню ще й досі примітні”[960]. Дещо раніше, у тому самому виданні автор писав: “…церква Хрестовоздвиженська збудована була 1212 року вел. князем Мстиславом III Романовичем[961], в якій він і похований. Вона спочатку була дерев’яною; а потім про кам’яну церкву цього імені згадується в середині 16 століття. Положення її було недалеко від Андріївської цекрви, вище теперішнього колодязя, де залишки цегляного щебеню й досі примітні”[962].

Карта, додана до книги Афанасія Кальнофойського “Тератургіма”. К., 1638 р.

Особливих причин не вірити вищенаведеній інформації у нас немає. Повідомлення ж про те, що церква первісно була дерев’яною є, можливо,

[959] Густинський літопис… – С. 336.

[960] *Берлинский М.* Краткое описание Киева, содержащее историческую перечень сего города… – СПб., 1820. – С. 189-190.

[961] Як ми бачимо, М. Берлинський переплутав ім’я князя. Іноді цю саму помилку можна зустріти і в більш пізній літературі, особливо науково-популярній.

[962] *Берлинский М.* Краткое описание Киева, содержащее историческую перечень сего города… – С. 72.

власним висновком М. Берлинського, котрий бачив її руїни і навіть на тому рівні розвитку археологічної науки не міг не зрозуміти, що ці руїни – пізні[963].

Пізніше М. Максимович датував будівництво 1215 р.[964] Для нас особливо цікаво, що, як і М. Берлинський, він згадує бачені ним "рештки кам'яної будівлі з висіченою із білого каменю гробницею, відкриту при плануванні вулицю, що йде від Андріївської церкви до Михайлівського монастиря. Добре пам'ятаю ту гробницю, знайдену вже без кришки; її бачили тоді й інші шанувальники старовини: не пригадаю тільки, якого саме було це року; здається 1840-го або незабаром по ньому. Ймовірно, у кого-небудь з тодішніх киян знайдеться і записка про ту руїну, визнану тоді мною й іншими за рештки Воздвиженської церкви"[965].

М. Закревський у своїй фундаментальній праці, присвяченій історії Києва, підтверджує згадки про Хрестовоздвиженську церкву в ряді документів від 1593 по 1694 р.[966], проте однозначно і різко відкидає саму можливість існування церкви у XIII ст. на підставі відсутності відповідної інформації в Іпатіївському та Лаврентіївському літописах[967]. Великий адепт московської "істинно правильної науки", М. Закревський не визнавав українських "академічних учених, які усю мудрість свою почерпали з Мєховського, Кромера, Кадлубка, Стрийковського й інших, дуже неблагонадійних (в ориг.: "очень неблагонадежных" – *І. Ж.*) польських істориків"[968].

Що ж до точного місцезнаходження Хрестовоздвиженської церкви, то М. Закревський остаточно не визначився[969], оскільки через велику плутанину, якою відзначалися його топографічні студії щодо цього району, ті висновки навряд чи мали б якийсь сенс.

М. Петров, визнаючи вірогідною інформацію про будівництво церкви кн. Мстиславом, висловив також парадоксальну думку, що це була та сама церква Св. Василія, яку св. Володимир поставив на місці ідо-

[963] Якщо храм, наприклад, був побудований із цегли-"литовки", що для XIII ст. не є неможливим, то його вповні могли прийняти за будову пізніших віків.

[964] *Максимович М.* Объяснительные параграфы о Киеве... – С. 75. Порівн.: *Петров Н. И.* Очерки Древнего Киева. – С. 111.

[965] *Максимович М.* Объяснительные параграфы о Киеве ... – С. 71.

[966] *Закревский Н.* Описание Киева... – С. 414.

[967] Там же. – С. 415.

[968] Там же.

[969] Там же. – С. 416.

лів[970]. На його думку, ця церква була дерев'яною і у XII ст. була замінена кам'яною. "Припускають, що в XII ст. вона замінена кам'яною Василівською ж, на тій підставі, що в цьому столітті побудовані були дві кам'яні Василівські церкви: 1184 року Святославом II Всеволодовичем "на велицѣмъ дворѣ" і в 1198 року Рюриком Ростиславичем на новому дворі. Але ці дві кам'яні Василівські церкви не можна відносити до місця розташування Володимирової церкви Св. Василія, оскільки вони побудовані були наново і стояли не над Боричевим узвозом, а в інших місцях, на південь і південний захід від нього і від пагорба Перуна. Згоріла ж або занепала дерев'яна Володимирова церква Св. Василія замінена була, під впливом переказу про проповіді св. апостола Андрія Первозванного на горах київських, Андріївським Янчиним монастирем і Воздвиженською церквою"[971].

Однак, якою б не була рання історія Воздвиженської церкви, для нас особливо важливими є згадки про неї, починаючи з другої половини XVI ст. За цей період відомо, що не пізніше, ніж з 1571 р. Воздвиженська церква належала священику (пізніше – уніату) Пилипу Афанасійовичу Одонію, котрий також володів Трьохсвятительською, Софією і Десятинною церквами, а також їхні маєтки. 1605 р. Софії й Десятинної церкви його позбавили, а Воздвиженська церква на той час обвалилась і Одоній перейшов жити при Трьохсвятительській[972]. На думку М. Петрова, після 1626 р. вона була поновлена з перейменуванням на Симеонівську "ймовірно, за іменем відновника, для знищення переказу про апостола Андрія, що суперечив амбіціям папи на підпорядкування йому руської церкви"[973], що є дуже маловірогідним. Натомість С. Голубєв, посилаючись на матеріали люстрації 1616 р., відзначав, що церква обвалилась раніше, ще за попередника священика Пилипа, тобто до 1571 р.[974]

У 1584 р. Київ відвідав купець Мартин Груневег, котрий залишив докладний опис міста і специфічно створену карту, на якій, зокрема відмі-

[970] *Петров Н. И.* Историко-топографические очерки Древнего Киева. – К., 1897. – С. 109.

[971] Там же. – С. 109-110.

[972] Там же. – С. 112-113.

[973] Там же. – С. 113-114.

[974] *Голубев С. Т.* К истории Киевской Трехсвятительской церкви за вторую половину XVII столетия // ТКДА. – 1899. – Т. 1. – С. 131. – Прим. 2.

чає Софію і Михайлівський монастир, а також "недалеко одна від одної стоять п'ять поруйнованих церков гарної будови"[975].

У Київському літописі знаходимо таке повідомлення: "Року 1617… скопали гору Уздыхальницу, которая стоитъ предъ замкомъ Киевскимъ, и еще знать; а скопано ей полшеста сажня добрыхъ у звышки и нашли там печерку сажней трехъ у гору глубоко а въ ширъ сажня; и нашли въ неи горщикъ ни щимъ а болше ничого, и написано на стѣнѣ имя: "Павелъ"; знать же то колись, былъ пустелникъ"[976]. Ми не маємо реальних підстав пов'язувати відкриту тут печерку саме з Хрестовоздвиженською церквою, але натомість виникає питання про долю Воздвиженського храму чи, то пак, його підмурків. Доказом того, що храм був розібраний, можна вважати відсутність його на карті з "Тератургіми" Афанасія Кальнофойського 1638 р., а також повідомлення Г. Боплана близько 1640 р., що вцілілими у Старому Києві є тільки два храми – Софійський та Михайлівський, а всі інші лежать руїною[977]. Того ж 1638 р. його існування підтведжується грамотою короля Владислава[978], інші документи підтверджують те саме й після 1640 р., коли храм був королівською грамотою переданий Києво-Братському училищному монастирю[979]. Як згадувалося вище, М. Петров датував поновлення церкви до 1926 р., проте С. Голубєв заперечив те на підставі наведеної нами вище вказівки "Палінодії", що Хрестовоздвиженська церква існувала в часі написання твору, тобто 1621 р.[980] Такий висновок вченого не здається доконче доведеним, оскільки з текстів "поетапного хрещення" взагалі незрозуміло, чи про діючу церкву, чи тільки про руїни як топонімічну позначку, говорить той чи інший автор. Не виключено, що топонімічна відсилка була зроблена і до 1621 р., якщо ми припустимо користування о. Захарією зарання підготовленими матеріалами. В іншій своїй роботі С. Голубєв наводить наступний аргумент – королівський декрет, датований 1 бе-

[975] *Ісаєвич Я. Д.* Нове джерело про історичну топографію та архітектурні пам'ятки Стародавнього Києва // Київська Русь: культура, традиції. Зб. науко. праць. – К., 1982. – С. 125.

[976] Киевская летопись (1241–1621 гг.) // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси. – К., 1888. – С. 84-85.

[977] Сборник для исторической топографии Киева и его окрестностей… – С. 44.

[978] *Голубев С. Т.* О древнейшем плане города Киева 1638 года // ЧИОНЛ. – К., 1898. – Кн. 12. – С. 40.

[979] *Петров Н. И.* Историко-топографические очерки... – С. 113.

[980] *Голубев С. Т.* К истории Киевской Трехсвятительской церкви… – С. 131. – Прим. 2.

резня 1616 р.[981], де церква, на його думку, описана, як діюча[982]. Власне, текст документа не впевнює нас у цьому, до того ж вищенаведена люстрація того року повідомляє про її руйнацію. Втім, сумнівається в тому і сам шановний автор, котрий абсолютно правильно зазначає, що на початку XVII ст. церкви, захоплені уніатами, не маючи матеріальної підтримки з боку прихожан, наразі не реставрувалися і на час повернення їх православним, абсолютно всі знаходилися у дуже поганому стані, а, отже, якщо йдеться про реставрацію, то вона могла відбутися тільки до прийняття унії[983].

Той же автор відкидає думку М. Петрова про тотожність Хрестовоздвиженської і Симеонівської церков[984], і наголошує на одночасному їх існуванні[985].

Згідно із студіями Г. Алфьорової і В. Харламова взимку 1675–1676 рр. церква була спалена татарами. На її місце 1690 р. з Братського монастиря перенесено дерев'яний храм із усім убранством (там він мав бути замінений кам'яним собором)[986].

С. Голубєв цитує ряд прохань київського митрополита Варлаама Ясинського кінця XVII ст. до московського уряду, зокрема з приводу коштів на реставрацію Хрестовоздвиженського храму[987].

Пізніше ми знаходимо цю церкву на карті Києва 1696 р.

У записах московського прочанина Іоанна Лук'янова, котрий побував у Києві на початку XVIII ст.[988] знаходимо інформацію ще про одну церкву в цьому незначному за площею районі: "А где святый апостол Андрей крест поставил, тот холм в городовой стене, зело красовит. На том месте стоит церквь деревяння ветха, во имя святого апостола Андрея Первозванного"[989]. На думку С. Голубєва, тут йдеться не про ще одну церкву, а

[981] *Голубев С. Т.* Петр Могила и его сподвижники. – Т. 1. – Приложения. – XXXII. – С. 211-214.

[982] *Голубев С. Т.* К истории Киевской Трехсвятительской церкви… – С. 131. – Прим. 2.

[983] Там же.

[984] Там же. – С. 133-134.

[985] *Голубев С. Т.* О древнейшем плане города Киева... – С. 40.

[986] *Алферова Г. В., Харламов В. А.* Киев во второй половине XVII века. Историко-архитектурный очерк. – К, 1982. – С. 39.

[987] *Голубев С. Т.* К истории Киевской Трехсвятительской церкви… – С. 125-128.

[988] Про уточнення датування відвідин Іоанном Києва див.: *Максимович М.* Собрание сочинений. – К., 1876. – Т. 1. – С. 537-538.

[989] Путешествие в святую землю московского священника Иоанна Лукьянова. 1710–1711. – М., 1862. – С. 13.

про ту саму Хрестовоздвиженську. Він доводив, що ця церква мала два приділи з вищезгаданими присвятами. Будівництво останнього, услід за М. Максимовичем відносить до діяльності київського воєводи Андрія Батурліна[990]. "Найвірогідніше, при перебудові Воздвиженської церкви колишній приділ (Воздвиження Чеснаго Хреста) залишився головним; але якби навіть головне місце зайняв новий приділ – Андріївський, то й у такому разі ця церква в офіційних документах повинна була зберігати своє колишнє найменування – Воздвиженської, – повинна була зберігати тому, що до неї, разом з Трьохсвятительською, приписано було кілька угідь"[991]. І далі: "Взагалі немає підстав припускати, щоб Воздвиженська церква перейменована була на Андріївську яким-небудь розпорядженням зверху. Звершитися це могло і само собою, голосом народу, що зберігав перекази про апостола Андрія і який уподобав найбільш відповідне найменування церкви"[992]. Цей висновок ніби підтверджується даними М. Петрова, котрий писав: "Згідно з відомостями архіву Київської дух. Консисторії, у дерев'яній церкві Св. Апостола Андрія Первозванного, приблизно з 1695 року, богослужіння здійснювалося один раз на рік "и для того служения присилались з Братско-училищного монастира ієромонахи и диякони со опаратами и сосудами и книгами церковними, и съ протъчимъ". Згідно з цим і видубицький ігумен Феодосій 27 жовтня 1735 р., коли вже не було цієї церкви, розповідав про неї наступне: "отъ сорока лѣтъ (следов., с 1695 года) пам'ятую", що "въ день памяти св. апостола первозваннаго Андрея съ протчіими студентами (и я студентомъ въ тое время бувъ) по приказу префектовому хожу на всенощное пѣніе, утреню и літургію и зъ учителями въ Братский Кіевский Коллегіумъ"[993]. Однак М. Петров наполягав на офіційному перейменуванні церкви, пов'язуючи цю подію із заснуванням московським царем Петром з подачі гетьмана Івана Мазепи, 10 березня 1699 р. ордена Святого Андрія Первозванного, одним із перших кавалерів якого був гетьман Іван Мазепа[994].

У першій половині XVIII ст. стара дерев'яна церква остаточно розвалилась, і пізніше була замінена на нині чинну, що до нашого дослідження вже не має жодного відношення.

Не менш складна ситуація склалась із *Симеонівською церквою.*

---

[990] *Голубев С. Т.* К истории Киевской Трехсвятительской церкви… – С. 133.
[991] Там же. – С. 133-134.
[992] Там же. – С. 134.
[993] *Петров Н. И.* Историко-топографические очерки... – С. 114-115.
[994] Там же. – С. 116.

До нашого часу дійшло порівняно багато інформації про існування церкви з такою назвою на Копиревому кінці Києва за княжої доби[995]. Подальша доля цього храму невідома. Зник пізніше і топонім "Копирів кінець"[996].

У XVII ст. знову згадується у Києві церква з такою назвою. Згідно з протестацією від 18 липня 1633 р. уніатського митрополита Йосифа Рутського, *дерев'яна* Симеонівська церква була відібрана в уніатів свт. Петром Могилою[997]. Через п'ять років бачимо Симеонівську церкву на фрагментарному зображенні Києва з карти Києво-Печерської лаври, доданої до книги "Тератургіма" Афанасія Кальнофойського (1638). В експлікації до карти сказано: "Церква св. Симеона, над самим Києвом, а інші лежать великими могилами, здається, на віки́ поховані". Це дозволило М. Максимовичу ототожнити Копирів кінець княжої доби з пізньосередньовічною Уздихальницею[998]. Проте така атрибуція

[995] Див. огляд літописних джерел: *Лашкарев П.* Развалины церкви Св. Симеона и Копырев конец древнего Киева. – К., 1879. – С. 14-17.

[996] Як пише П. Лашкарьов: "Если название части Кудрявца – Копцы не считать сокращением – Копырцы, и не видеть в нем искажения древнего названия той местности": *Лашкарев П.* Развалины церкви Св. Симеона…– С. 18.

[997] *Петров Н. И.* Историко-топографические очерки... – С. 113.

[998] *Максимович М.* Топографические заметки киевлянина // Там же. – К., 1877. – Т. 2. – С. 46; *его же*. Объяснительные параграфы о Киеве // Там же. – Т. 2. – С. 72.

виявилась неправильною. У кінці 70-х рр. XIX ст. у районі київського урочища Кудрявець було розкопано пишно декоровану *кам'яну* церкву, збудовану за княжої доби, але яка існувала і в більш пізній час, й загинула від пожежі. Цю споруду П. Лашкарьов атрибутував як Симеонівську, і на цій підставі ототожнив Копирів кінець із Кудрявцем[999]. При цьому, вказівки карти Афанасія Кальнофойського цей автор вважав несуттєвими через дуже великі неточності в зображенні[1000]. Ми погоджуємося із значною частиною закидів шановного автора, і навіть припустити, що церква Симеона випадково потрапила на плані на Старокиївську гору і мала бути зображеною на Кудрявці, проте, як бути із вищенаведеними дуже точними топографічними прив'язками саме до Старокиївської гори? Тут слід відмітити, що П. Лашкарьову були відомі тільки два тексти з "етапами хрещення" – Густинський літопис і один список житія св. Володимира[1001]. У результаті, він зазначив, що "свідчення житія св. Володимира щодо закладення церкви Св. Симеона на місці встановлення Андрієм хреста на горах Київських може ще менше слугувати запереченням визнання відрогу Кудрявця як місцезнаходження церкви Св. Симеона, ніж свідоцтво Кальнофойського"[1002]. Цей висновок він обґрунтовує тим, що пізні автори при визначенні місця поставлення хреста послуговувалися місцезнаходженням Хрестовоздвиженської церкви, а "переписувач житія св. Володимира, очевидно, з цими міркуваннями був ще незнайомий, а якщо й був знайомий, – не надавав їм, як занадто новим, особливого значення. Шукаючи, із свого боку місце на Київських горах, де над тодішнім Києвом св. апостол Андрій міг би найзручніше поставити хрест, він з не меншим правом міг знайти його на Кудрявці, на місці церкви Св. Симеона, з яким інші знаходили його в Андріївській частині Старого Києва на місці церкви Воздвиження Хреста Господнього"[1003]. Таким чином, об'єктивно П. Лашкарьов оцінює ці повідомлення як підтвердження існування церкви Св. Симеона ще у XVII ст.[1004] Не бере він до уваги й факт, відзначений у протестації Рутського, де точно вказано, що Симеонівська церква була дерев'яною.

---

[999] Докладніше про це див.: *Лашкарев П.* Развалины церкви Св. Симеона…
[1000] Там же. – С. 18-22.
[1001] Там же. – С. 21.
[1002] Там же. – С. 23.
[1003] Там же. – С. 23-24.
[1004] Там же. – С. 24-25.

На сьогодні, як нам відомо, атрибуція Копиревого кінця як Кудрявця питання не зроджує. Отже, ми могли б погодитися з вищенаведеними висновками П. Лашкарьова, навіть припустити, що рештки кам'яної давньої церкви були добудовані деревом, якби наведений нами вище у таблиці матеріал не заперечував його текстологічним побудовам. Наголосимо, весь матеріал з різноманітними топографічними прив'язками однозначно вказує на єдине місце – Уздихальницю, яка й була позначена на плані з "Тератургіми" разом з розташованою там церквою Св. Симеона.

Наразі розв'язання проблеми знаходимо вже в матеріалі, опублікованому П. Лашкарьовим. З 1604 р. Кудрявець входив до маєтку латин-

Старий Київ на карті І. Ушакова. 1696 р.

ських біскупів[1005]. Зрозуміло, що якби давня церква Св. Симеона проіснувала до того часу (що маловірогідно) – надалі навряд чи могла функціонувати. Найвірогідніше, споруда, як і багато інших київських пам'яток, не відновлювалась з часу татарського нападу 1483 р. Наведені П. Лашкарьовим матеріали розкопок цього не виключають. Крім того, якби після переходу у тому ж XVII ст. Кудрявця у маєтність вже православних митрополитів, там знаходилися видимі руїни, а на пам'яті одного покоління – стояла функціонуюча церква, ця церква була б поновлена. Натомість Іоасаф Кроковський збудував там, у митрополичому саду нову, дерев'яну церкву[1006].

Зв'язок Симеонівської церкви на Копиревому кінці з ім'ям св. Ігоря, вшановуваного у Києві, як і знайомство наших пращурів із літописним матеріалом, могли бути причетними до спроби поновлення храму з такою назвою, і замість Копиревого кінця могла бути вказана Уздихальниця. Часом будівництва цієї церкви, радше, судячи з плану 1638 р. – невеликої каплички, можна визнати період між кінцем XV і кінцем XVI ст., оскільки, як ми вже відзначали вище, згадуючи про Хрестовоздвиженську церкву, уніати в Києві нічого не будували, а тільки занехаяли захоплені ними старовинні храми.

Звичайно, згадка Афанасія Кальнофойського про руїни під горою ніби мала б свідчити, що церква була спершу кам'яною, і була поновлена на руїнах за допомогою дерев'яних прибудов, як це було у Десятинній церкві. Проте з такою ж вірогідністю ті руїни могли відноситися і до давньої Хрестовоздвиженської церкви, і до Ольгиного палацу "вне града".

Зазначимо, що на плані 1638 р. подається район Старого Києва дуже лаконічно і неточно, у результаті чого змістилися місцеположення частини церков. Це дозволило М. Петрову свого часу висунути вельми парадоксальну теорію про спотворення на карті гравером цього району, який нібито виявився перевернутим. Ця теорія була відкинута ще С. Голубєвим, котрий довів технічну неможливість такого казусу[1007]. Проблема якості зображення лишається[1008], і ми не можемо навіть теоретично

[1005] *Лашкарев П.* Развалины церкви Св. Симеона… – С. 25.

[1006] Там же. – С. 26.

[1007] *Голубев С. Т.* О древнейшем плане города Киева... – С. 45-92.

[1008] С. Голубєв абсолютно вірно пов'язував ці помилки з тим, що зображення даного району було на плані Лаври справою другорядною та й кваліфікація автора карт (шановний автор чомусь вважає, ніби їх автором був сам Кальнофойський), як топографа була мізерною: Див.: *Голубев С. Т.* О древнейшем плане города Киева… – С. 32-35.

більш-менш точно локалізувати місцезнаходження Симеонівської церкви, чи, вірніше, каплиці[1009].

Як ми вже згадували вище, С. Голубєв не ставив під сумнів одночасне існування у цьому районі впродовж XVII ст. двох церков – Хрестовоздвиженської і Симеонівської[1010]. Такий висновок виглядає особливо аргументованим, якщо згадаємо, що Хрестовоздвиженська церква у кінці століття була досить великим храмом на два престоли, а Симеонівська – невеликою каплицею.

Говорячи про церкви цього району, не можна не згадати, що поряд функціонували дві церкви – Миколи Десятинного і, т. зв. "ротонда", яка

Карта І. Ушакова. 1696 р.
Фрагмент району навколо Уздихальниці

[1009] Див. роздуми С. Глубєва: *Голубев С. Т.* О древнейшем плане города Киева… – С. 36.

[1010] Там же. – С. 40.

більшістю дослідників визнається як церква св. Катерини[1011]. Цікаво, що вони в студійованих нами топографічних відсилках не згадуються, хоча відстань, наприклад, тепер від Десятинної церкви до сучасної Андріївської становить всього кілька десятків метрів. Ми маємо всі підстави припустити, що у той час плато Старокиївської гори простягалося дещо далі, але ця різниця не могла бути великою. Ми знаємо, що ні Десятинна церква, ні церква Св. Катерини не стояли безпосередньо в місці, яке називалося Уздихальницею, але згадана нижче "південна брама", найвірогідніше, знаходилась між Уздихальницею і Десятинною церквою (жоден пізніший обвал не міг змінити топографію місцевості, аби ми могли припустити, що первісно було інакше). Можна було б долучити до того і Федорівський монастир, котрий функціонував, як і церква Св. Катерини, найвірогідніше, до татарського нашестя 1482 р.[1012]

На завершення нашого топографічного огляду згадаємо також окремо про "*ворота від полудня*", після чого матимемо нагоду знову повернутися до розгляду церковних споруд. Дивно, що ніхто з вищезгаданих дослідників, за винятком М. Закревського з його складними і невірними побудовами, не звернув увагу на цю вказівку. Взагалі під вказівку підпадали будь-які ворота в будь-який час. І якщо ми глянемо на обидва ранніх плани Києва, то зрозуміємо, що в цьому районі більш-менш строго по осі північ-південь могли бути орієнтовані тільки одні ворота – т. зв. Драбські[1013] ворота Київського замку. Замок мав двоє воріт, з яких тільки одні були повернуті у бік Верхнього Києва, з'єднуючись із ним через т. зв. Кривий міст і Клинець (частина гори, що прилягала до Верхнього Києва). Отже, найвірогідніше, дана топографічна відсилка відноситься до часу його функціонування укріплення на Замковій горі – з другої половини XIV ст. до початку будівництва у Верхньому Києві московської фортеці (після 1654 р., а точніше – після смерті 1651 р. київського воєводи Адама Киселя[1014]). Зазначимо, що і після перенесення фортеці до Старого Києва, Замок не був спеціально розібраний, він поступово руйнувався і розбирався подолянами для власних потреб, таким чином, Драбські ворота й міст ще могли про-

[1011] *Івакін Г. Ю.* Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. (історико-топографічні нариси). – К., 1996. – С. 113.

[1012] Там само. – С. 115.

[1013] Від польського "драб" – "солдат".

[1014] *Попельницька О.* Київський Замок XIV–XVII ст. ... – С. 56.

стояти не одне десятиліття. Все ж ми схильні відносити дану топографічну вказівку до часу функціонування укріплення.

Як видно з вищесказаного, ми не можемо бути *абсолютно певними* у тому, що за даний період у цьому районі існувало три різні церкви, так само, як і в протилежному висновку. Наразі вважаємо, що для нашого дослідження це й не є доконче необхідним, оскільки ми точно знаємо, що локалізація хреста веде нас до точно означеного місця – Уздихальниці, і нас цікавить не стільки місцезнаходження там храмів, як час, коли вони могли отримати такі назви. Абсолютної точності ми тут не отримаємо ні у вихідному матеріалі (адже автор певної редакції концепції міг назвати місце і по пам'яті), і в документальному потвердженні існування церкви з такою назвою у цьому районі *саме у цей час*. Однак, поглянемо, які висновки можна з цього зробити.

Роки	**Хрестовоздвиженська церква**	**Симеонівська церква**	**Андріївська церква**
1212–1215 рр.	√		
XI–XIII ст.	√	(церква на Копиревому кінці!)	
До 1571 р.	√ (зруйнувалася)		
1571–1605 рр.	√ (зруйнована ?)		
1616 р.	√ (згадана в Люстрації, як зруйнована)		
1617 р. (земляні роботи на Уздихальниці)	?	?	?
1633 р.		√	
1638 р. (план з "Тератургіми")	-	√	
1638 р.	√	√	
1640 р.	√		
1670–1690 рр.	√ (згоріла і поновлена)		
1696 р. (карта Ушакова)	√		
1690–1700 рр.	√		√
1700–1710 рр. (?) (свідчення Івана Лук'янова)			√

Повертаємося тепер до використаних нами в цих студіях пам'яток:

"Палінодія"	Густинський літопис	Патерикон	Патерик 1661 р.	Синопсис	Печерське житіє св. Володимира	Житіє св. Володимира, опубліковане Соболевським	Унівське житіє св. Володимира
З другої половини XVI ст. або раніше	Згадка про ворота Київського замку вказує радше на кінець XVI ст.	Те саме, що й стосовно Густинського (?)		Протягом усього XVII ст., як мінімум – після 1633 р.	Те саме, що й стосовно Густинського.	Близько 1630–1640 рр. (?)	Близько 1630–1640 рр. (?)

Таким чином, маємо певні (втім, не виключні) підстави датувати створення протографа списків пізнього житія св. Володимира періодом митрополитства свт. Петра Могили, що, можливо, було пов'язано із знайденням ним мощей святого рівноапостольного князя.

Завершуючи оповідь про легендарну локалізацію хреста св. апостола Андрія, є сенс згадати про анекдотичну ситуацію, пов'язану з розкопками у цьому районі 1832 р., проведеними археологом-аматором К. Лохвицьким. Не знайшовши навіть бодай-якогось фундаменту, він, втім поспішив оголосити знайдені тут у господарчій ямі фрагменти дерева рештками того самого хреста св. Андрія. Ця "сенсація" ледь не була сприйнята на віру, але запобіг такій помилці відомий дослідник – київський митрополит Євгеній Болховітінов[1015].

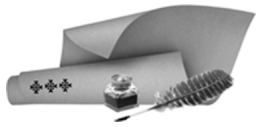

У "Палінодії" і Густинському літописі оповідь про апостольську проповідь в Україні має поширене продовження, і хоча має відмінності – явно похідне від спільного першоджерела. Спеціально відзначивши, що апостоли недаремно ходили і проповідували ("Андрієву легенду"), автори обох творів додають, що це хрещення через часті війни не поширилося. На підтвердження ж правдивості в українськім народі тієї доби християнства, наводять ряд авторитетів. Першим із них (в обох

[1015] Докладно про це див.: *Закревский Н.* Описание Киева. – С. 416-418; див. також: *Оглоблин Н.* Из бумаг К. А. Лохвицкого // КС. – 1889. – Июль. – С. 253.

текстах) згадане писання римського письменника, одного з родоначальників патристики Тертуліана (бл. 160–230 рр. по Р.Х). Подібних повідомлень існує досить багато[1016]. Що ж стосується даного тексту, то, дійсно, у його творі проти іудеїв є такий фрагмент: "Адже у кого іншого увірували всі племена, крім Христа, що вже прийшов? … парфяни, мідяни… і замешкані в Понті й Азії, і різні галльські племена, і недоступні для римлян місця Британії скорилися Христу, а [також і країни] сарматів, даків, германців, скіфів і крім того з багатьох племен, областей і островів багатьох нам невідомих, так що і перерахувати їх ми не в змозі"[1017].

Далі йдуть аналогічні посилання "Палінодії" на Іоанна Зонару й Цезаря Баронія (у Густинському літописі – тільки на останнього). На жаль, ми позбавлені можливості ознайомитися з оригіналом цих творів, але, зважаючи на точність інших посилань, маємо всі підстави вважати, що й ці цитати відповідають реальності.

Не менш цікавим є й посилання на писання Сократеса[1018] (у Густинському літописі поміщено значно нижче) – одного з найцікавіших церковних істориків кінця IV – першої половини V ст., у працях якого акумулювалась дуже значна, вагома і унікальна інформація. У його "Історії Церкви" є розділ (двадцять п'ятий) під назвою: "Про те, що македоняни й акакіяни, зібравшись у Антіохії підтвердили сповідання нікейське". У наведеному в розділі тексті листа, серед інших підписів фігурує також єпископ Антипатр Роський. Щодо джерела писання скрупульозний Сократес зазначає: "Цей сувій знайшли ми в сабиновому зібранні соборних діянь". Це свідчить, що повідомлення Сократеса заслуговують на увагу, як вважав і автор "Палінодії", котрий відзначає: "Слушно нам тоді (так) розуміти, що той Антипатр єпископ з нашої був Ро́ссії" та це є за межами нашого дослідження. Для нас важливо відзначити точність наведеного у "Палінодії" цитування, найвірогідніше, взятого з його першоджерела.

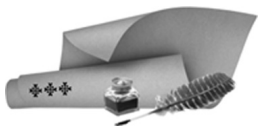

[1016] *Жиленко І. В.* Україна: християнство до заснування... – С. 211-212.

[1017] Там само. – С. 211-212; *Латышев В. В.* Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе. – СПб., 1904. – Т. 2. – С. 270.

[1018] *Сократ Схоластик.* Церковная история. – М., 1996. – С. 164.

Вказівка саме на п'ятикратне хрещення України-Русі була невипадкова і "виправдовувалась" євангельською аналогією. У текстах таких "етапів" наведено більше. Окремо (чи як альтернативи?) виступає у більшості варіантів "поетапного хрещення" оповідь про апостола Павла як апостола усіх слов'янських народів. У "Палінодії" такого повідомлення немає, можливо, через необхідність чіткої визначеності у складній полемічній борні, але інші автори, добре знайомі з літописанням, не могли обійти цього твердження прп. Нестора. Як відомо, прп. Нестор, хоча й не міг не бути знайомий із "Андрієвою легендою" – не прийняв її, і в авторському тексті "Повісті" висунув альтернативну, хоча й не настільки привабливу ідею про апостола Павла. Пізніше до тексту літопису було вставлено вже "Андрієву легенду", а оповідь про апостола Павла збереглась (вірогідно, з недогляду перлюстраторів) тільки у приписці до розповіді про Слов'янську грамоту: "*и апл҃ъ Павелъ и оучилъ ту. ту бо є Илуникъ егоже доходилъ апл҃ъ Павелъ. ту бо бѧша Словѣни первѣе. тѣмь же Словѣньску ꙗзыку оучитель есть Павелъ. ѿ негоже ꙗзыка и мы есме Русь. тѣм же и намъ Руси оучитель есть. Павелъ апл҃ъ. понеже оучилъ есть ꙗзыкъ Словѣнескъ. и поставилъ есть еп҃па и намѣстника по себѣ. Андроника Словѣньску ꙗзыку. а Словѣнескъ ꙗзыкъ и Рускыи ѡдинъ. ѿ Варѧгъ бо прозвашасѧ Русью. а первѣе бѣша Словѣне. аще и Полѧне звахусѧ. и҃ Словѣньскаꙗ рѣчь бѣ. Пл҃ми же прозвашасѧ. занеже в полѣ сѣдѧху. ꙗзыкъ Словѣньскыи бѣ имъ единъ*"[1019].

Звідси інформація про святого апостола Павла, як і апостола Андроніка потрапили до всіх варіантів "поетапного хрещення", де подаються в основному згідно з літописним текстом. При цьому слід відзначити, що в усіх випадках як джерело згаданого уривку, виступає "прп. Нестор". У зв'язку з цим можна припустити, що він згадувався і в першооснові концепції, хоча, звичайно, різні списки з написанням святого літописця (і найбільш поширений – Хлєбніковський) були відомі в той час усім освіченим людям. У полемічній статті друкованого Патерика 1661 р. автору довелося пояснювати, що апостол Павло не лише римське "надбання". У зв'язку з цим мусимо ще раз наголосити на професійності та чесності українських істориків та полемістів. Здавалося, легше було б обійти питання з непевним відношенням апостола Павла до хрещення слов'ян.

Ця оповідь закінчується, як згадувалося вище, тим, що через часті війни християнство не могло поширитися. Наявна вона, крім "Палінодії",

[1019] Ипатьевская летопись… – Стб. 21-22.

тільки у Густинському літописі, Патериконі 1635 р. та Печерському житії св. Володимира. В останніх тут подано деяке доповнення, яке до винуватців занепаду Віри відносить не тільки абстрактні війни, а й князів-поган.

Діяльність свв. Кирила і Мефодія

Цієї інформації немає у "Палінодії" (точніше, надана в іншому місці без зв'язку з концепцією). Власне вона зводиться до цитування статті 898 р. у "Повісті минулих літ", у якій оповідається про запровадження слов'янської грамоти. В Іпатіївському літописі вона виглядає так: "Словѣнѣ же сѣдѧхꙋ по Дꙋнаю. нхъ же прнѩша Оугре. и Мравл. и Чеси. и Лѧховѣ. и Полѧне. ꙗже нн҃ѣ зовемаꙗ Рꙋсь. симъ пѣрвѣе положены книгы. Моравѣ ꙗже прозвасѧ грамота Словеньскаꙗ. ꙗже грамота є 2в Рꙋси. и в Колгарехъ Дꙋнаискы. Словѣномъ бо живꙋщимъ крщеныи. и кнѧземъ нхъ Ростиславъ. и Ст҃ополкъ. и Коцелъ. послаша къ црю Михаилꙋ гл҃ще. земля наша крѣщена. и нѣ в на оучитель. иже бы на оучилъ33. и казалъ. и протолковалъ ст҃ыꙗ книгы. не разꙋмѣемъ бо ни Грѣчькомꙋ ꙗзыкꙋ. ни Латиньскомꙋ. ѡны бо ны инако оучать. а дрꙋзни инако. тѣмь же не разꙋмѣеи книжнаго разꙋма. ни силы нхъ. а послете ны оучителѧ. иже могꙋть ны сказати книжнаꙗ словеса. и разꙋмъ нхъ. Се слышавъ. Михаилъ црь. съзъва философы всѧ. и сказа имъ рѣчи всѧ Словеньскыхъ кнѧзь. и ркош философы. есть мꙋжь в Селꙋни. именемь Левъ. и сꙋть оу него сн҃ве разꙋмнѣи ꙗзыкꙋ Словеньскꙋ. и хытра два сн҃а оу него и философа.

Се слышавъ црь посла по нѧ. в Селꙋнь къ Лвови гл҃ѧ. пошли к намъ сн҃а своꙗ. Мефедыꙗ и Костѧнтина. се слышавъ Левъ. въскорѣ посла ꙗ. и придоста къ црви. и ре има црь. се прислаласѧ ко мнѣ Словеньскꙗ земля. просѧще оучителѧ себѣ. иже бы моглъ имъ истолковати. ст҃ыꙗ книгы. сего бо желаю. и оумолена быста цремъ. и послаша ꙗ въ Словѣньскꙋю землю. къ Ростиславꙋ и Ст҃ополкꙋ. и Коцьлови. сима же пришдъшима. начаста съставлѧти писмена. азъбꙋковнаꙗ Словеньскы. и прелѧжиста аплъ и еоуѧлие. и ради быша Словѣнѣ. ꙗко слышаша величьꙗ Бж҃иꙗ своимъ ꙗзыкои. по семъ же переложиста плтрь. и ѡктанкъ. и прочаꙗ книгы. нѣчии же наша хꙋлити Словеньскыꙗ книгы гл҃ще. ꙗко не достоитъ никоторомꙋ же ꙗзыкꙋ имѣти бꙋковъ своихъ. разъвѣ Евреи и Грѣкъ. и Латины. по Пилатовꙋ писанию. еже на крѣтѣ Гн҃и. написа. се же оуслышавъ папежь Римьскыи. похꙋли тѣхъ. иже ропьщю на кникы Словѣньскыꙗ. рыкꙗ да сѧ исполни книжное слов. ꙗко въсхвалѧть Бг҃а вьси ꙗзыци. дрꙋгое же вси възгл҃ють ꙗзыкы различными величьꙗ Бж҃иꙗ. ꙗко дасть и ст҃ыи

Дхъ ѿвѣщевати. да аще кто хулить Словеньскую грамоту да бутъ ѿлучени ѿ цркве. дондеже исправатсѧ. ти бо суть волци а не овцѣ. иже достостоить ѿ плодъ познати и. и хранитисѧ ихъ. вы же чада Божия послушаите оучения. и не ѿринете наказания црковнаго. яко же вы наказалъ Меѳедии оучитель вашь. Костантинъ же възвратисѧ въспѧть. и иде оучить Болгарьска языка. а Меѳедии остасть въ Моравѣ. по семь же Коцелъ князь поставиѡ Меѳедия еп҃па въ Панин. на мѣстѣ ст҃го ап҃ла. Андроника. єдиного ѿ. Ѻ. оучника ст҃го ап҃ла Павла. Меѳедии же посади. в. попа борзописца. велми. и преложи всѧ кьнигы исполнь ѿ Грѣцька языка въ Словѣнѣскъ. шестью мц҃ь. начетъ ѿ марта мц҃а до двоунадесѧтоу. и. ѕ. дн҃ии октѧврѧ мц҃а. окончавъ же достоиноую хвалоу. и славу Бу҃ въздасть. дающему таку бл҃гть. еп҃пу Меѳедью настолнику Андрониковоу. тѣмь же Словѣньскоу языку есть оучитель Андроникъ ап҃лъ. Моравы бо доходилъ. и ап҃лъ Павелъ и оучилъ ту...”[1020]

Між цитованим вище літописним текстом і повідомленням про це у концепції є суттєві відмінності, на яких варто зупинитися.

Датування. У Патериконі, слов’янському виданні Патерика 1661 р., Синопсисі, а також у всіх досліджуваних житіях запрошення свв. Кирила і Мефодія датовано 863 р. З цими вказівками співвідносяться і відмітки, що це сталося за імператора Михаїла і Константинопольського патріарха Фотія. Перш ніж говорити про це, звернемося до тексту Густинського літопису, де в дане повідомлення вміщений порівняно великий текст про хрещення болгар, з посиленням на “Куропалатеса” і Цезаря Баронія. У кінці відмічено: “Паки на другом мѣстѣ святый Несторъ поминаетъ, яко крестися Болгарская земля вся”[1021]. Подібну ж вказівку далі зустрічаємо і у Патериконі. Виходячи з датування цього повідомлення у “Повісті” ми могли б припустити, що датування взяте звідти, хоча у повідомленні Густинського літопису тексту набагато більше, ніж у “Повісті”. Проте джерело цього повідомлення бачимо у Густинському літописі та Патериконі далі. Так, у Густинському літописі сказано: “Согласуеть сему и Баронѣушъ, идѣже глаголетъ о листъ святого Фотія, въ немъ же листъ поминаетъ святый Фотій, яко уже Русь и Болгаре крестишася. Кромеръ поминаетъ, кто и како”. Дуже схожий до того текст знаходимо і в Патериконі. Таким чином, головним джерелом тут є цитована Цезарем Баронієм енцикліка патріарха Фотія. Як відомо, у цьому посланні патріарх, зокрема

[1020] Ипатьевская летопись… – Стб. 19-22.

[1021] Порівн. у Іпатіївському літописі: “В лѣто . ѕтоз& [6377 (869)] Крѣщена бы вся земля Болгарьская”.

пише: "Не тільки болгари навернулися до християнства, а й той народ, про якого багато й часто говориться, і який перевершує інших брутальністю і звірством, тобто так звані руси. Підкоривши сусідні народи і через те надто запишалися, вони підняли руку на Ромейську імперію. Але тепер вони перемінили еллінську й безбожну віру, якої раніше дотримувалися, на суто християнське вчення, увійшовши до числа відданих нам друзів, хоча коротко перед тим грабували нас і виявляли нестриману зухвалість. І в них запалала така жадоба віри і ревність, що вони прийняли пастиря і з великою ретельністю виконують християнські обряди"[1022].

Отже, зв'язок між хрещеннями Болгарії та України був навіяний автору Густинського літопису, а може й його протографа, саме енциклікою Фотія. Маючи таке вагоме повідомлення, але не маючи інформації про, власне, християнізацію України цього часу, долучив до оповіді інформацію про св. Кирила і Мефодія. При цьому йому довелося робити смисловий зв'язок – у Густинському літописі коротку ремарку "Паки святый Несторъ пишетъ…", а у Патериконі – більш поширену мотивацію: "А це хрещення відбулось таким чином, як свідчить наш давній слов'янський літописець Нестор та інші історики". І вже безпосередньо за цим вміщений вищезгаданий літописний текст про слов'янську азбуку. У сучасного читача, навіть дослідника, це може викликати здивування і нерозуміння – адже йдеться у цьому тексті, як би його не оцінювати, не про українські терени. Проте можна вважати, що підстави для цього були. У житії св. Константина Філософа, написаному свт. Димитрієм (Тупталом) є додаток під заголовком "Про козар", де викладено інформацію про хазар, загалом, відповідно до пануючої тоді "сарматської теорії". У цьому тексті хазари однозначно названі слов'янським племенем. Зважаючи на оригінальність цього повідомлення, опублікованого нами тільки один раз[1023], наводимо тут повний текст наукової розробки великого українського історика й агіографа: "Козари, яких греки хазарами, римляни ж ґазарами називають, були народом скіфським, мову [ж мали] слов'янську чи руську… Країна ж їхня була біля Меотійського озера, яке і Мертвим морем називається, де Дон-ріка, що Азію від Європи розділяє, впадає. У тій землі спочатку жило плем'я першого сина Яфетового Гемера, що називалося раніше гемерами, по тому греками названі були кимерами, руською ж мовою названі були цимбрами. Від них же і

[1022] Цит. за: *Брайчевський М.* Утвердження християнства на Русі… – С. 49-50.
[1023] Віра і Розум. – Харків, 2001. – № 2.

устя Меотійського озера, що в Понт Евкслінський впадає, називається "Восфор *(так у святителя Димитрія – І. Ж.)* Кимерійський", тобто "тіснина моря Кимерійського". Коли ж ті цимбри звідтіля по північних землях розійшлися, то пізніше на інші перемінилися народи – на литву, на жмудь, на готфів, і на інших. Тоді в тій землі Меотійського озера і Кімерійського Восфора, плем'я якесь, скіфами прозване[1024], назване (від гір Аланських) аланами, назване по тому (від ріки з назвою Козар) козарами, осіло, і розрослося вельми впродовж часу, і широко розселилося по обидва боки Дону, як в Азії – аж до Волги, яка впадає в Каспійське чи Хвалинське море, так і в Європі – аж до Дніпра, яке до Чорного моря впадає. Чимала частина з-поміж них, перейшовши Дніпро, над Чорним морем, яке називають Євксінським Понтом, поселилися, [там], де нині Очаків, і де Бєлагород, і далі, бо й аж до Панонії сягнули, але там вже іншими назвами прозвані були, де – аварами, де – гуннами, і на інші перемінилися [у назві] народи. Були ж норовом грубі, жорстокі, негарні зовні, звичаї мали точно як нині у татар, більше з-поміж них у полях, ніж у містах жили, без будівель, у шатрах і кущах, переходячи з місця на місце для випасання худоби. Харчувалися зіллям і м'ясом більше, ніж хлібом, м'ясом же – напівсирим. А в битвах були дуже хоробрими й для всіх страшними.

Старійшиною у них був каган (що іноземними літописами називається хаґаном чи хаяном). Назва ж та – каган – не було ім'ям власним людини, але титулом старійшини, як у нас цар чи князь.

Про сміливість народу того багато в давніх літописах грецьких та римських знаходимо, а найбільш обтяжливими були для Царгорода, морем приходячи під град той. Під ним же і переможені були чудесно в царство Іраклієве, в патріаршество ж Сергієве силою незборимою Пречистої Богородиці, Котра град Свій від тих поган-козарів, як і від персів, що були з ними у спілці, і разом град здобували, захищала, як про те багато написано у Синаксарях Акафісних, які читаються у п'яту суботу Великого посту на Неседальному читаних[1025].

[1024] В оригіналі: "скѵѳское глаголемое".

[1025] Йдеться про службу в суботу п'ятого тижня Великого Посту, що має назву "похвали Пресвятої Богородиці", оскільки цього дня "восписуемъ похвальноє пѣніє" Пресвятій Богородиці в пам'ять триразового звільнення Її заступництвом м. Константинополя від ворожого нападу. 626 р. місто обступили з одного боку перси, а з іншого – скіфи чи авари. Патріарх Сергій взяв ікону Пресвятої Богородиці Одигітрію і проніс її хресним ходом по мурах міста, і коли змочив її ризу у водах протоки – море "закипіло", і кораблі з ворогами були потоплені. Народ проводив

По тому, по довгім часі, через років сто чи й більше, Лев Ісаврянин, цар Грецький, бажаючи примирити з собою козарський народ, взяв за сина свого Константина (прозваного Копронимом) доньку у кагана – козарського князя. І хрестивши її у Царгороді, назвали Іриною (не та [то] Ірина, що по тому сотворила Православ'я, а інша – більш рання). Ця народила Копрониму сина Лева, якого по матері названо Козарином чи Хазарісом, оскільки від матері козарині народжений був (той Лев Козарист мав дружину, що також звалася Іриною, як і мати його. Та, отже, друга Ірина, з малим сином Константином, по чоловікові своєму Леві Козарині лишившись вдовою, сотворила Православ'я, відкинувши іконоборську єресь Сьомим Великим Вселенським Собором). Після взяття доньки каганової у супружництво Копрониму жили козари з греками ніби мирно, але інші слов'янські руські народи збентежили по тому греків. Почали ж козари потроху запозичувати Християнську Віру від сусідів своїх херсонян. І коли, завдяки навчанню святих учителів слов'янських Константина, немала їхня частина Христову Віру прийняла – здружилися з херсонянами, і навчились від них добрих звичаїв, і чесного, належного християнам житія. І раділи греки в Тавриді та Херсоні, чому дехто з космографів і Тавриду і Херсон Хазарією чи Козарією назвали, оскільки козари з греками там змішалися.

Мали ж козари віддавна, перед хрещенням, владу над Києвом, і над іншими деякими Ро́ссійськими[1026] областями, і данини з них брали: білячу шкірку від кожного дому, і від плуга по шелягу. Але потім Аскольд і Дір, прийшовши з Великого Новгорода від князя Рюрика, сіли у Києві й не дали данини козарам. По тому, по Аскольді й Дірі, [коли] Олег князював у Києві – відняв у козарів [землі] сіверян та радимичів.

Після Олега княжив Ігор Рюрикович, після нього – Святослав Ігоревич, батько Великого Володимира. Той Святослав (як про нього святий

усю ніч у молитві у Влахернській церкві, що знаходилася на березі моря, співаючи вдячне моління Богородиці (Акафіст). Такі звільнення Царгорода від "агарян" були 670 р., а також за Льва Ісавра (716–740 рр.) і за Михаїла III (864 р.)), коли до Константинополя підійшли війська київського князя Аскольда. На спомин цих подій, які сталися весною, Церква ввела вдячні піснеспіви, що здійснюються у суботу п'ятого тижня Великого Посту: *Булгаков С. В.* Настольная книга для священно-церковно-служителей. – М., 1993. – С. 579.

[1026] Тут і далі ми приводимо самоназву України й українців допетрівського часу так, як вона читається у документах того часу. Адже насправді назва "Русь", як і її більш пізні видозміни "Россія", "Роксоланія" (з наголосом на першому складі!) з найдавніших часів відносяться саме до українських земель.

Нестор пише), пішов на Оку-ріку й на Волгу, і знайшовши в'ятичів, котрі платили данину козарам, відняв їх у козарів. По тому усією військовою силою пішов на козарів. Також і козари з князем своїм каганом сполчившись, супроти нього виступили. І билися сильно. І переміг Святослав козарів, і місто їхнє – Білу Вежу[1027] – взяв, і данину на них наклав[1028]. Проте Святослав підкорив собі лише тих козарів, котрі жили у Європі, на цьому боці Дону; а козари, що жили по той бік Дону, вірою – християни, – свою мали державу, доки інший народ, названий половцями, що походив із готфського народу (а готфи від цимбрів походять), сполучившись із печенігами, як одноплемінними собі, сіли перш над Понтом Евкслінським, чи Чорним морем, вигнавши звідти народи, що там жили. По тому пішли на козарів, і впродовж довгих років війни з ними, винищили козарів, а самі їхні землі захопили. Печеніги, отже, поселилися, де нині ногайські татари, а половці в Тавриді (вигнавши звідти християн) осіли, і приходили разом із печенігами на Русь, великі нещастя землям цим приносячи. Також народ інший скіфський, названий татарами, жив колись за Каспійським морем в скелях Кавказу, коли з царем своїм Батиєм ріку Волгу, на тому місці, де в Каспійське (воно ж і Хвалинське) море впадає, напали на цю країну, з силою великою прийшли перш на половців і бившись із ними сильно, винищили їх, а з ними і печенігів – доконечно, і взяли ті землі під свою владу. По тому і на всю Руську землю напавши, завоювали. [Про] половців же і печенігів пам'ять геть зникла. А пам'ять імені козарів лишилася в нинішньому малоросійському сильному воїнстві, що називається майже так само, лише дещо змінено".

Як бачимо, погляд наших предків на етнічну карту давньої України та навколишніх земель суттєво відрізнявся від сучасної. Таким чином, для них можливі були узагальнення, коли під хазарською місією, як і під моравською, бачили якщо не власні терени, то, в усякому разі, єдиний нерозривний масив слов'янської культури, яка лягла і в основу української. Підтвердження вищесказаного бачимо, зокрема і у надзвичайно цікавих власноручних хронологічних записах свт. Димитрія, де знаходимо такі фрагменти:

"855. Св. Кирилл и Мефодии *азбуку рускую* скомпоновали и книги *на русски языкъ* перевели з греческаго, sed non est certum" (збоку писано:

[1027] На полях посилання: "або Бѣловѣси".

[1028] За текстом "Повісті минулих літ" це сталося 6473 (965) р.: Лаврентьевская летопись // ПСРЛ. – М. ; Л., 1062. – Т. 1. – Стб. 65; Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – СПб., 1962. – Т. 2. – Стб. 53.

“от велик. Мин. чети арѣл. 27 л. Пси-покой из жития Стефана Пермскаго”)[1029].

І далі:

“865 по сих лѣтах Мефодии и Кирилл, вчителя словенскии, в Моравии”[1030].

Тепер повернемося до датування цієї інформації у досліджуваних нами текстах – 863 р. Звідки взялася ця дата? Моравська місія св. Кирила, дійсно, відбувалась впродовж 862–863 рр. Власне у таких умовах є підстави вважати, що подібна дата походить із якихось залишків літописних записів Аскольдової доби. Проте у даному випадку ситуація є набагато простішою. Так датував вихід Фотієвої енцикліки католицький церковний письменник Цезар Бароній. На це однозначно вказують і посилання у Густинському літописі та Патериконі, і згадка про Фотія в інших текстах.

Як видно з матеріалів Густинського літопису, Патерикону та Патерика 1661 р., у цьому описі важливим нюансом є питання, яким патріархом свв. Кирило і Мефодій були відправлені на проповідь. На той час це питання становило вагомий чинник полеміки, оскільки св. Ігнатій протягом віків вважався як католиками, так і православними адептом єднання із Заходом, в той час, як патріарх Фотій відомий як поборник чистоти Православної Віри. З тих пір на цю тему написано безліч робіт як католицького чи православного, так і “незалежного” (переважно пропротестантського) спрямування. Стосунки між мирськими чи церковними можновладцями, які зазвичай оголошують головною причиною церковного розколу, є всього лише питаннями суб’єктивними. Стосунки між Римською та Константинопольською кафедрами були неоднозначними до середини XI ст., коли 1054 р. наступила розв’язка. Розрив (а вірніше – відлучення від Православя) такої величезної кількості віруючих було проблемою неймовірно болючою, а тому не вважалося деякими православними остаточним і після 1054 р. В основі процесу відділення Західної церкви лежали не суб’єктивні питання стосунків між ієрархами чи паствою, а процеси об’єктивні – розбіжності у догматичних питаннях та власне основі існування церкви – канонічних правилах. Останні є свідченням найоб’єктивнішим, бо немає і не може бути будь-якої релігійної організації, в якій панували б два догматичних та канонічних підґрунтя!

[1029] *Шляпкин И. А.* Св. Димитрий Ростовский и его время (1651–1709 г.). – СПб., 1891. – Приложения. – С. 4.

[1030] Там же.

Про відмінності у догматиці між Західною та Східною церквою можна прочитати ледь не в кожному полемічному виданні. Та мало де сказано, що й канонічна основа діяльності церкви в IX ст. у західних та східних землях *вже була* різною. У той час, як Візантія і навколишні православні землі керувалися у своїй діяльності Номоканоном (Кормчою), що включав апостольські правила, правила Вселенських Соборів та певну кількість інших нормативних документів, у Франкській імперії близько 847–852 рр. був написаний збірник, відомий під назвою "Псевдо-Ісидорівський", оскільки приписувався св. Ісидору Севільському († 636 р.). Сюди, серед іншого, увійшов ряд явно сфальсифікованих (причому сфальсифікованих дуже грубо) документів. Дослідник історії церковного права В. Ципін писав про "Псевдо-Ісидора": "Для довіри до цих документів потрібна велика недосвідченість у церковній історії, яка дійсно панувала тоді на заході, навіть серед ієрархії та вчених ченців. Папи перших століть у лже-декреталах цитують Біблію по Вульгаті; папа Віктор († 202 р.) листується з Александрійським єпископом Феофілом († 383 р.); папа Мелхіад пише про постанови Нікейського Собору, хоча він помер за 11 років до цього; папа Анаклет (I ст.) говорить про сан митрополита і патріарха, які з'явилися у Церкві через століття"[1031]. В основі майже всіх відмінностей католицького віровчення та церковної організації був доволі обєктивний фактор – жахлива безграмотність варварського населення Західної Європи, яка не дозволяла їм належно утримувати православну догматику, а також безмежна властолюбність пап, оскільки, наприклад, текст сфальсифікованих псевдо-Ісидорівських документів якраз і був покликаний підтримати ті претензії. Оскільки ж усі вищеназвані відмінності на IX ст. вже склалися, то й говорити про єдність церкви на цей час немає сенсу. Вона продовжувала триматися не на якомусь реальному факторі єдності віровчення, а виключно на бажанні ряду осіб не доводити справу до розколу.

Таким чином, і Ігнатій, і Фотій були патріархами православними, оскільки дотримувалися православного Никео-Царгородського Символу Віри й користувалися у своїй діяльності канонами православ'я, викладеними в Номоканоні. *Незалежно від рішень того чи іншого ієрарха чи помісного собору, Візантія була й лишалася країною православною, то саме це вчення і було об'єктивно принесене місіонерами з Візантії і до*

[1031] *Цыпин В.* Церковное право. – М., 1994. – С. 4. Про історію конфлікту між ігнатіанами і фотіанами див.: *Лебедев А. П.* Очерки внутренней истории византийско-восточной церкви в IX, X и XI вв. – М., 1902. – С. 86-102.

Русі, і до Великоморавської держави. Таким чином, питання – який патріарх послав у Русь свв. Кирила і Мефодія, виглядає не настільки вагомим, як це здавалося нашим давнім полемістам. У будь-якому разі, і в часі хазарської та моравської місій свв. Кирила і Мефодія, і в часі хрещення Аскольда, патріарший престол посідав Фотій.

Оповідь про Євангеліє у вогні

Третім етапом хрещення у "Палінодії" є відома оповідь про Євангеліє, яке було покладене у вогонь і не згоріло. Основа цього сюжету має грецьке походження. Воно вперше з'явилося у писаннях Костянтина Багрянородного (у життєписі його діда Василія Македонянина)[1032], звідки перейшло до Продовження Феофана[1033] текстів Кедріна і Зонара. Увійшло воно й до писань М. Стрийковського[1034], у писання Кромера і Зонари.

Повністю цей сюжет у Костянтина Багрянородного звучить так: "І народ росів, войовничий і найбезбожніший, за посередництвом щедрих дарунків золота й срібла і шовкових строїв він (імператор Василій II – *І. Ж.*) схилив до перетрактацій і, уклавши з ними мирну угоду, переконав зробитися учасниками Божественного Хрещення, і влаштував так, що вони прийняли архієпископа, який отримав рукопокладення від патріарха Ігнатія. Архієпископ, прибувши в країну названого народу для згаданої справи, був зустрінутий прихильно. Володар того народу, скликавши збори підданих і головуючи із старійшинами, які через тривалу звичку гірше за всіх прихильні були до забобонів, і розмірковуючи щодо своєї віри і віри християн, закликає і питає, що (архієрей – *І. Ж.*) сповістить і чому буде їх вчити. Коли єпископ показав книгу Божественного Євангелія і розповів їм про деякі чудеса Спасителя нашого й Бога, і повідомив їм історію деяких чудес, здійснених Богом у Старому Завіті, то руси в той же час поспішили сказати: "Якщо й ми не побачимо щось подібне, і особливо те, що розповів про трьох отроків у печі, то безоглядно тобі не повіримо і не будемо слухати твоїх промов". Він же, будучи певен у несхибності того, хто сказав: "Аще що просите в Ім'я Моє, прийміть", і ще: "Хто вірує в Мене, і справи, які Я творю, сотворить, і більше сих сотворить, коли створене має бути не для марнославства, а для спасіння

[1032] *Брайчевський М.* Утвердження християнства на Русі... – С. 50.

[1033] *Бибиков М. В.* Византийские источники // Древняя Русь в свете зарубежных источников. – М., 1999. – С. 104-105.

[1034] Порівн.: *Stryjkowskij M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi… – С. 133.

душ", – сказав їм: "Хоча й не варто спокушати Бога, однак, якщо ви від усього серця вирішили приступити до Нього, просіть, чого хочете – Бог неодмінно зробить по вірі вашій, хоча аз єсмо найсмиренніший і найменший". Вони ж просили саму Книгу Віри християнської, тобто Божественне і Священне Євангеліє кинути у розпалений вогонь, обіцяючи, коли вона лишиться неушкодженою, – навернутися до Бога, якого він сповідує. Після того, як це було сказано, священнослужитель підняв очі й руки до Бога і промовив: "Прослав Ім'я Твоє святе, Ісусе Христе, Боже наш, і нині перед очима народу цього усього". І кинута була в піч з вогнем книга Святого Євангелія. По збігу ж часу, коли піч згасла, вийнятий був свиток, що не постраждав і не ушкодився, і не зазнав від вогню ніякої шкоди, так що навіть китиці на кільцях мотузки, яка його зв'язувала, не потерпіли ані не змінилися ніскільки. Побачивши це і будучи враженими величчю чуда, варвари без вагань почали хреститися"[1035].

Коли саме відбулося запозичення цього тексту українським літописанням – сказати складно. Проте вже в кінці XVI ст. він знаходився у складі українських літописних зведень. Найвагоміше підтвердження цього отримуємо з книги вже згаданого уніата Льва Кревзи "Оборона унії" (1617)[1036]. Оповідаючи про прихід Михаїла й чудо, здійснене ним, він вказує на джерело: "хроніка Слов'янська", і зазначає, що цю інформацію туди взято з іноземних джерел. Як видно з подальшого тексту Кревзи: "Проте додає там же хроніка Слов'янська такі слова: "Але ще час був не прийшов, аби на них зійшло Ім'я Боже". Вірогідно, тут ми маємо справу з якимось вітчизняним джерелом, яке потім лягло в основу досліджуваної концепції. Не виключено, що саме звідти, а не безпосередньо з тексту концепції взята ця інформація у тексті 866 р. у Густинському літописі (коротко, разом із посиланнями на Куропалатеса, Баронія і Кромера)[1037].

На завершення лише зазначимо, що на слушну думку М. Брайчевського, ця оповідь відноситься до часу хрещення київського князя Аскольда. Зважаючи на датування події у Густинському літописі, у досліджуваних текстах, включаючи також Патерик 1661 р. та Синопсис, цей етап хрещення віднесений до часу князювання Олега, незважаючи на те, що у статті 887 р. "Повісті минулих літ" згаданий вже син Василія Македонянина[1038].

[1035] Цит. за: *Брайчевський М.* Утвердження християнства на Русі… – С. 50-51.
[1036] *Leon Krevsa*. Obrona iednosci cerkiewney… – С. 30.
[1037] Густинская летопись… – С. 239.
[1038] Ипатьевская летопись… – Стб. 18.

Хрещення святої Ольги

Хрещення св. Ольги у "Палінодії" описане як третій етап хрещення, у всіх інших джерелах – як четвертий. Текст цього фрагмента в основному мало чим відрізняється від тексту "Повісті минулих літ". У досліджуваних пам'ятках зроблено тільки дві реальні правки – у Патериконі хрещення св. Ольги датується 958 р., а не 955 р. Причину цього знаходимо у тексті Густинського літопису, де сказано про час її хрещення: "въ лѣто 955 яко нашъ Рускій лѣтописца глаголетъ, а ведлугъ Бароніуша лѣто 958". Інше датування маємо у "Катехізисі" – 963 р. Така особливість разом із деякими іншими увагами дозволила Петру Сасу припустити, що Лаврентій Зизаній користувався якимось особливим літописом (автор назвав його "невідомим літописцем"), що мав хронологію на основі "Александрійської ери", де різниця між датою від заснування світу і від Різдва Христового становить 5500, а не 5508 р. Це було б додатковим підтвердженням теорії М. Брайчевського про існування "Літопису Аскольда", для якого характерна була саме "Александрійська ера"[1039]. На його думку, на це вказує і доволі плутане повідомлення про константинопольського патріарха того часу. Проте плутанина з переведенням дат для того часу не є нічим оригінальним. Сам виклад у "Катехізисі" не виходить за межі різноманітності повідомлень про св. Ольгу, які побутували у XVII ст.

Інформація про ім'я імператора, за якого св. Ольга відвідала Константинополь, не є тотожною в різних зведеннях, у досліджуваних нами творах тотожна – згадується тільки Костянтин Багрянородний (за Іпатіївським і Хлєбніковським літописом). У Іпатіївському[1040] та Густинському літописах[1041] тотожне й ім'я патріарха – Полієвкт. У Хлєбніковському списку ім'я патріарха випущене[1042]. М. Стрийковський імені патріарха також не вказує[1043]. Наразі маємо цікаву можливість побачити всі можливі варіанти, доступні книжнику XVII ст., а також роздуми на цю тему на підставі розвідки, доданої свт. Димитрієм (Тупталом) до написаного ним житія св. Ольги[1044]:

[1039] *Сас П.* Концепція хрещення Русі Лаврентія Зизанія (До питання про методи ренесансного історизму в українській історіографії другої половини XVI – першої третини XVII століть) // ЗНТШ. – Т. CCXXV. Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1993. – С. 223-228.

[1040] Ипатьевская летопись… – Стб. 59.

[1041] Густинская летопись… – С. 244.

[1042] Острозький (Хлєбніковський список) // Староруські київські і Галицько-Волинські літописи. – Harvard library of Early Ukrainian literature. – 1900. – Т. VIII. – С. 26.

[1043] *Stryjkowskij M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi… – С. 120.

[1044] Цит. за: *Жиленко І. В.* Синопсис Київський…

“Котрого літа, за котрого царя грецького і від якого патріарха Ольга блаженна отримала Святе Хрещення, про те немає точної звістки, оскільки в Історіях та Літописаннях чимало невідповідності трапляється.

У Пролозі пишеться, що хрестилася Ольга за Царя Іоанна Цимисхія від патріарха Фотія, літа буття світу 6463 (955)[1045]. Таке [датування] і в рукописних Четіях знаходимо.

У Книзі правил святих отців, названій Кормчою, в царство благовірного царя Олексія Михайловича, в патріаршество святішого Никона в Москві, виданій на листі восьмому, про хрещення святої Ольги пишеться, що відбулося [воно], в царство Іоанна Цимисхія, за патріаршества Василія Скамадрена[1046].

Преподобний Нестор Літописець Печерський Київський оповідає, що велика княгиня руська Ольга хрестилася в царство Костянтина, що був восьмим того імені, прозваний Багрянородним, сина царя Льва премудрого, за патріаршества Полієктового[1047].

Георгій Кедрин, історіограф грецький, у своєму Синопсисі, хрещення Ольги оповідає в царство Костянтина Багрянородного, сина Левового, у патріаршество ж Феофілактове.

Також й інший грецький історіограф Іоанн Куропалат, за Костянтина у патріаршество ж Феофілактове хрещення Ольги Россійської княгині зазначає.

Ще ж і третій грек Іоанн Зонарос, про Феофілакта патріарха оповідає, що був у той час, коли хрестилася Ольга.

Для такої суперечності не наважився [я] в хрещенні св. Ольги написати [ні] ім’я цареве, ні патріархове. Вирішив же тут навести ряд царів і патріархів, літа, що були, так:

[1045] Порівн.: *Серебрянский Н.* Древнерусские княжеские жития... – Тексты. – С. 7.

[1046] Порівн.: Кормчая книга, глаголемая греческим языком Номоканон, словенским же сказаемая Законоправило... Варшава, 1785. – Л. 8об.

[1047] Це повідомлення походить з “Повісті минулих літ” 1118 р., представленій, зокрема в Іпатіївському літописі (хоча там батьком Костянтина названий Леон): Ипатьевская летопись... – Стб. 59. У Хлєбніковському літописі назване лише імя царя (за Іпатіївським літописом): Острозький (Хлєбніковський) список... – С. 26. У Лаврентіївському літописі сказано, що св. Ольга хрестилася за Цемісхія: Лаврентьевская летопись... – Стб. 60. У Густинському літописі знаходимо читання майже аналогічне до читання “Житій святих”: Густинская летопись... – С. 244. Це ще раз свідчить, що використане свт. Димитрієм печерське джерело “Нестор” було близьким до Густинського літопису.

	Різдва Христового
858	В літо від сотворіння світу 6366, цар Михаїл син Феофіла й Феодори, вигнав святішого патріарха царгородського Ігнатія, звів на престол Фотія.
867	Літа 6375 цар Михаїл вбитий, по ньому постав на царство Василій Македона. Той зігнав Фотія з престолу патріаршого, знову повернув святого Ігнатія на престол.
878	Літа 6386 Ігнатій святий преставився, Фотій знову престол прийняв зволенням царя Василія Македоном. Від цього царя Василія і від патріарха Фотія присланий був архієрей в Русь, котрий вклав Євангеліє у вогонь, і не згоріло, а в той час княжив у Києві Олег з молодим Ігорем Рюриковичем.
886	Літа 6394 цар Василій Македон помер. Настав по ньому син його Лев премудрий, і знову Фотій з патріаршества зігнаний був, прийняв же по ньому престол Стефан, брат царів.
888	В літо 6396 Стефан патріарх помер, Анатолій настав[1048].
890	В літо 6398 Анатолій помер, настав Миколай Містик[1049].
901	В літо 6409 Миколай з патріаршества зігнаний, Євфимій же, духівник царів, на престол зведений[1050].
903	В літо 6411 Ольга одружилася з великим князем Київським Ігорем Рюриковичем.
911	В літо 6419 цар Лев премудрий помер, настав по ньому син його Костянтин, восьмий того імені, прозваний Багрянородним. Патріарх же Євфимій зігнаний був із престолу, а Миколай Містик знову на престол повернутий був. По Миколаї був патріарх Стефан Амасійський, по Стефані Трифон, по Трифоні Феофілакт[1051].
954	В літо 6462 Феофілакт патріарх помер, настав Полієвкт. Царствував Костянтин Багрянородний.
955	В літо 6463 Велика княгиня Ольга прийняла святе хрещення в Царгороді.
960	В літо 6468 Костянтин Багрянородний помер.
969	По ньому син його Роман був, по Романі – Никифор, прозваний Фокою. З цього кожен, хто бажає, хай погляне і побачить, хто був цар, і хто патріарх на час хрещення Ольги святої.

[1048] За списком Константинопольських патріархів у "Настольной книге священно-церковно-служителя" С. Булгакова, св. Стефан був патріархом до 893 р., після чого на патріаршому престолі перебував Антоній II Кавлей, а не Анатолій. Див.: *Булгаков С. В.* Священная книга для священно-церковно-служителей. – М., 1993. – Т. 1-2. – С. 1387.

[1049] За списком Константинопольських патріархів у "Настольной книге священно-церковно-служителя" С. Булгакова, Миколай вперше посів патріарший престол 895 р. Див.: *Булгаков С. В.* Священная книга... – С. 1387.

[1050] За списком Константинопольських патріархів у "Настольной книге священно-церковно-служителя" С. Булгакова, Миколай був замінений Євфимієм 906 р. Див.: *Булгаков С. В.* Священная книга... – С. 1387.

[1051] Миколай вдруге посідав патріарший престол у 911–925 рр.; Стефан II – 925–928; Св. Трифон – 928–931; Феофілакт – 933–956.

Враховуючи нюанси оповіді про хрещення св. Ольги в концепції багатоступінчатого хрещення, звернемо увагу ще на одну особливість, характерну для всієї пізньої літератури, присвяченої св. Ользі. Хоча з літописного тексту, та й із запису про приїзд св. Ольги, залишеного самим Костянтином Багрянородним[1052], добре видно, що хрещення київської княгині було особистим, але у пізніх українських пам'ятках наголошується, що княгиня "возвратившися Олга въ Рускую землю, многихъ ко вѣрѣ приведе" (Густинський літопис), проте й ця ремарка також є традиційною "токмо сына своего Святослава не може увѣщати". Зрозуміло, що навіть особисте хрещення княгині не могло не вплинути позитивно на життя наявної в той час християнської общини Києва, як і на її збільшення, але в даному разі бачимо саме спробу ідентифікувати хрещення св. Ольги як спробу хрещення всієї держави.

Тож автори більшості досліджуваних текстів вже звично заявляють, що християнство знову не привилося через чисельні війни та князів-поган (звичайно, мається на увазі Святослав). Цей фрагмент є перехідним до розповіді про *Хрещення св. Володимира.* На цьому, власне, у більшості досліджуваних нині пам'яток текст "концепції" закінчується і продовжується звичайний виклад житійного матеріалу. Та навіть у тих текстах, де п'ятий етап (у "Палінодії" – четвертий) виведений повністю – не знаходимо наразі особливостей, які потребували б окремого дослідження. Отже, відзначаємо лише наявність цього п'ятого етапу.

Тексти

1.

З "Палінодії" Захарії Копистенського

Арк. 386 Єсть то широ́ко и҆ на́дъ свѣ́тлость полу́деннꙋю и҆сне́йшаѧ пра́вда и҆́жъ
[Стор. 472][1053] Наро́дъ Росі́йскїи з҆ презре́нїѧ Бо́жогѡ и҆зво́ли є҆го̀ сто́й Креще́нїе
сто́е и҆ вѣ́рꙋ правосла́вꙋю ѿ це́рькве всхо́дной менови́те ѿ Фро́нꙋ
а҆по́стольского цо́ркве константинопо́льской при́нѧлъ. гды́ бо вѣ́мъ. І҆с
Хс̃ Гдь̃ и҆ Бг̃ъ. на́шъ пред̾ свои́мъ на небесѐ возневе́нїемъ ре́клъ
а҆пл҃омъ и҆ оу́ченико́мъ свои́мъ: и҆дꙋ́чи на ве́сь свѣ́тъ проповѣ́дайте
є҆ѵ҃алїе всемꙋ створе́ню[1054]. наоу́чайте всѣ̀ наро́ды крестѧ́чи и҆́хъ во̀

[1052] *Литаврин Г. Г.* Путешествие русской княгини Ольги в Константинполь. Проблема источников // Византийский Временник. – Т. 42. – С. 42-44.

[1053] Сторінки в публікації.

[1054] Мѳ SI.

нма ѻ҃ца и҆ сына и҆ ст҃аго дꙋха[1055]. ѹ҆чачи и҆хъ захоѹвывати всѣ што
колѣкъ приказалемъ вамъ а҆ они шедши проповѣдали всюды гдꙋ
поспѣшествꙋю,[1056] чомꙋ и҆ слово ѹ҆твержаючомꙋ послїдꙋючими //
Арк. 386зв. знаменьми, мовлю. тогожъ часꙋ и҆ тыхъ вѣковъ и҆ в сарматскїи
краины россскїи. слово є҆галїа зашло и҆ ѡголошено былѡ и҆ принято.
нелишена и҆ россїа зоставала ѿ проповѣди апостольской и҆ тꙋю або
вѣмъ хотажъ то далекая краина находится апостольскїи походили
ноги благовѣствꙋючи є҆галїє звавенья и҆ на тꙋю времене и҆ слова
апльскїи загримѣли ꙗкѡ давыдъ пред ѹ҆видѣвши реклъ. во всю
землю и҆зыиде вѣщанїе и҆хъ и҆ в конца вселенныя глаголы и҆хъ. а҆
былъ органомъ ꙗкѡ начинемъ ведлꙋгъ непонятого. презрена
божогѡ проповѣданїа є҆галїа в россіи ст҃ыи андреи первозванныи
Арк. 388 апл҃ъ... // ...Принявши теды ст҃ыи андреи, жребїе[м] подѣлꙋ краины
[Стор. 474] грецкїи, и҆ ѻ҆коло чорного моря, и҆ бꙋдꙋчи ꙗмъ константино-
польскимъ патрїархою, и҆ ѡколичьныи тамъ народы приведши до
хрта, пустился з моря в россїиню, рѣкою днепрьмъ которымъ тамъ
гдѣ нынѣ городъ кїевъ пришолъ ѿ чомъ в нашихъ россскихъ
книгахъ в сѵнаѯарѣ, мца ноемврїа ꙗ, так пишетъ: андреи ѳ: ѿ
грековъ пошолъ понтїискимъ моремъ в которое днепръ тремя
ѹ҆стрїями впадаетъ, и҆ зовется море россское: и҆ над тымъ моремъ
ѹ҆чилъ ѳ: андреи, и҆ идꙋчи по днепрꙋ в верхъ, промысломъ
возскимъ, станꙋлъ под горами на березѣ, гдѣ нынѣ єсть городъ
Арк. 388зв. кїевъ, и҆ рано вста // вши реклъ до своихъ ѹ҆чїевъ видите тыи горы
на которыхъ просвѣтится ласка бжїа, и҆ бꙋдетъ тꙋтъ городъ
великїи: и҆ церкви многїи хощетъ бгъ тꙋтъ воздвигнꙋти: и҆ про-
свѣтити ст҃ымъ крещенїемъ всю землю рꙋсскꙋю, а҆ вшедши на
горы, бгословѝ и҆хъ молачися бгꙋ и҆ поставилъ крестъ: а҆ ѿтоль
пошолъ ко великомꙋ новогородꙋ гдѣ бꙋдꙋчи, певне до ꙋвѣрена и҆ до
крещена людей в которыхъ бговолилъ бгъ, привелъ, а҆ потомъ през
море нѣмечкоє ажъ до римꙋ ся ѹ҆далъ. а҆ наконец до грецїи
вернꙋвшися длѧ хрта ѹ҆криѫжовал былъ, и҆ прочаѧ тамъ в синоѯарꙋ.
на той горѣ в кїевѣ гдѣ стоѧлъ которꙋю зовꙋтъ нынѣ вздыхальною,
ꙗко бы ѿ того и҆жъ на ней з очиѧми своими ѿ трꙋдовъ
ѿдохнꙋлъ або жа тая гора ѿтоль [зовꙋтъ вздыхальницею, и҆жъ
высокою бꙋдꙋчи, людей здолꙋ и҆дꙋчи вздыхаютъ, а҆ на верхъ

1055 Мс҃а КѢ.
1056 Мс҃а SI.

вше́дши ѿдыха́ють, почивающи,] того́жъ часꙋ и҆ церьковь
воздви́женїѧ чтна́го кр҃та была̀ поста́влена, гдѣ̀ и҆ тепе́рь є҆́сть, ꙗ҆́кѣ
повѣ́сть и҆ до си́хъ дні́и ѡ҆бно́ситсѧ. ѡ҆ то́й церкви и҆ ѡ҆ то́и горѣ̀,
того́жъ часу ст҃ы́и а҆ндре́й, проходѧ́чи зе́млю ро́ссꙋю мно́гихъ
крестѝлъ и҆ до позна́нїѧ хр҃та привелъ: никгды̀ бѡ вѣ́м а҆́плове на
даре́мно не ходи́ли, а҆́ле ласка в ни́хъ дх҃а прест҃аго дѣ́йствовала на
Арк. 389 конѫ́домъ мѣ́стцꙋ. а҆ то бы́ло пе́рвое з҃ пре // зре́нїѧ бж҃ого, и҆ во́ли
[Стор. 475] є҆го̀ ст҃о́й ꙋ҆вѣ́ренїе: и҆ наро́дꙋ ро́ссского в҆ послꙋ́шенство столи́цы кон-
стантинополско́й ѿда́не.

А҆́же в҆ наро́дѣ ро́ссномъ за а҆пл҃ѡвъ и҆ свѣ́жи часо́въ по ни́хъ хр҃тї-
а́нскаѧ вѣ́ра была̀, подпамага́етъ ту́ю на́шꙋ слове́нскꙋю и҆сто́рїю
пи́смо ста́рого до́ктора тертꙋлїа́на о҆́коло ро́кꙋ ѿ рожества̀ хр҃то́ва
РЧЗ пожи́лого кото́рыи мо́вить, и҆́жъ в҆ сарма́цыи вѣ́ра хр҃тїа́нскаѧ
бы́ла ще́плена, а҆́ле воинами была̀ затлꙋмле́на. Каронѣ́ꙋшъ
латі́нникъ признава́етъ,[1057] и҆́жъ в҆ росси́и была̀ вѣ́ра хр҃тїа́нскаѧ:
докла́дающи, хто̀ бы и҆́хъ бы́л а҆пл҃ѡмъ, на варзоса́ ꙗ҆́сне да́етъ вѣ́-
дати. Неха́и же тѣ́ды вѣ́дають ꙗ҆́сне, и҆́жъ а҆ндре́й ст҃ы́и а҆пл҃ѡмъ
росси́йскимъ бы́лъ. находимо тѣ́жъ в҆ кни́зѣ сокра́теса и҆сто́рика,
кото́рїи ѡ҆пису́ючи сѵно́дъ а҆нтїѡхі́йскїи за цр҃ѧ і҆ѡвнїа́на, спомина́етъ а҆нти́патра є҆пк҃па ро́сс“[1058]ѡвъ, межи дрꙋги́ми є҆пк҃пами
кото́рынсѧ до того̀ та́мъ сѵно́дъ подписа́ли. слꙋ́шне тѣ́ды на́мъ
разꙋмѣ́ти, же то́й а҆нтипа́тръ є҆пк҃пъ з҃ на́шей бы́лъ росси́и. А҆ вы-
полнѧ́ючи о҆́ное проро́цство и҆ благвѣ́нїе Ѳ: а҆ндре́а а҆́пла, гдь҃ бг҃ъ, на-
вѣ́дилъ наро́дъ ро́сскїи вѣ́рою хр҃тїа́нскою, чꙋдѡмъ є҆й ѡ҆соблѝвымъ
потверди́вши а҆ то ѡ҆́кѡло ро́кꙋ ѲПѕ҃м:[1059] за патры́арха константинополскогѡ бл҃а: фотїа, и҆ за царѧ̀ васи́лїѧ македо́нѧнина ѡ҆
Арк. 389зв. чо́мъ і҆ѡа́ннъ зона́расъ в҆ то́мѣ Ѳ пи́шетъ // ца́рь мо́вить васи́лїи.
з҃ наро́домъ ро́сски҃м премие́ръ ꙋ҆чини́вши, спра́вилъ а҆́бы о҆́нъ в҆ по-
зна́нїе вѣ́ры христїа́нскоѩ прише́лъ, и҆ гдысѧ крести́ти ѡ҆бѣщова́ли
а҆рхі́ерея и҆́мъ посла́лъ михаи́ла митрополи́та, и҆ ины́хъ є҆пи́скоповъ
лечь о҆́ни ѿ свои́хъ забобо́новъ до на́шей вѣ́ры приступи́ти ѡ҆тѧг-
а́ючисѧ. мо́вили до а҆рхі́ерея: є҆́сли чꙋда не ѡ҆бачи́мо ꙗ҆ковы́и ты
мно́гїи ѿ хр҃та̀ бы́ти ꙋчинє́ны тверьдишъ. никꙋ́ды̀ наꙋ́ки твое́й
не прїи́мемѡ: тѣ́ды о҆́нъ: проси́те мо́вить чого́ хо́чете, а҆ о҆́ни рекли̇

[1057] Каро҃ Цѣ҃є:
[1058] скогѡ.
[1059] 886 рік.

книга которая ѡ христѣ ѡчитъ. нехай будетъ в огонь. вверженa. которая если не нарушона зостанетъ доводомъ намъ. будетъ: ижъ правдивыи бгъ есть которого ты проповѣдаешъ призволивши архїереи, стосъ дровъ наложивши запалити. казалъ. а руки и очи в небо поднесши реклъ. прослави имя твое хрте бже. и то рекши. стое еглїе на стосъ дровъ положилъ, которое долгѡ в поломени трваючи не нарушено зосталѡ[1060]. тымъ чудомъ варвары здумѣвшися[1061], проповѣди оувѣрили и абы были стымъ крещенїемъ ѡкрещены, оусиловали. поты зонарасъ, из нимъ рукопалитесъ, ѡ томъ наверненю россовъ на вѣру христїанскую вспоминаетъ и фотїи в листе своемъ до двохъ епископовъ, ѡ чомъ мешъ и в каронїоушу в року ѯзу[мъ]. тутъ кождыи присмотритися можетъ якъ россове

Арк. 390 [Стор. 476] оное // на собѣ андреевѡ благословенїе маючи. до столицы константинопольской головы свои склоняютъ, и якъ имъ чудовне тамъ вѣру дхъ престыи залецаетъ. и блаженнагѡ фотїя за правдивогѡ пастыря и патрїарху показуетъ гды за благословенїемъ и запосланїемъ ѡ него архїерея, чюдѡ таковое превеликое сталося. нехай вступаются которыи на святовливость, блаженнагѡ фотїа торгуются, з того тажъ чуда и певность вѣры в церькви всходной без всякой вонтпливости показуется. а то мешъ второе чюдовное з презрена божого оувѣрене народу росскогѡ, и патрїархомъ константинопольскимъ в послушенствѡ ѡдане. потомъ около року ЦЛЄ. за царя константина осмогѡ. и за патрїархи деѡфилакта, якъ грецкїи историкъ їсѡаннъ зонарасъ в третїемъ томѣ пишетъ а другїи засъ верутъ то з росскихъ лѣтописцовъ, за царя їсѡанна земиски, а за патрїархи василїа скамандрена околѡ року ЦО FѠ[1062]. повѣдаютъ и пишутъ ижъ царица ольга позосталася вдова жона игора монархи росскогѡ, баба володимерова, прїехала до константинополя до царя їсѡанна земиски, которую патрїарха з многими бояры ѡкрестилъ, и еленою назвалъ, и благословилъ ей мовячи, блаженна естесь, ты межи невѣстами росскими, абѡ вѣмъ тебѣ будутъ. блажити сыновe россїи, в послѣднемъ рожлю

Арк. 390 зв. внуковъ твоихъ, и такъ елена верну // вшися знову до панства своего, многѡ россовъ до хрта привела. та елена з презрена

[1060] ка ѯпз.
[1061] Ка ѯпз.
[1062] Незрозуміло, що це.

бо́жогѡ, а҆ за спра́вою ду́ха ст҃а́го до столи́цы ст҃а́гѡ а҆ндре́ѧ до константинополѧ, наверне́на. ѿко́ль и҆ дꙋхо́вныхъ з҆ собо́ю взѧ́ла. а҆ то̀ бы́лѡ тре́тее ѡ҆бѣ́ре́не ро́ссовъ ѻ҆ны́хъ, и҆ столи́цы, константинопо́льской в҆ па́ствꙋ ѿда́нье.

Ѡ҆ володи́меровомъ и҆ все́й Росси́и креще́нїи собо́рномъ.

Наступꙋ́етъ за ты́мъ того̀ презрѣ́нѧ бо́жогѡ, и҆ проро́цтства ст҃а́гѡ а҆ндре́ѧ доскона́лое выкона́нье и҆зы́щене: гды̀ собо́рне ст҃ослѧ́вовъ сы́нъ. а҆ внꙋ́къ. пред̾ и҆менова́нной ст҃о́й є҆ле́ны володи́меръ, вѣ́рꙋ з҆ константинополѧ при́нѧлъ...

2.

З "Катехізису" Лаврентія Зизанія[1063]

Арк. 26зв. Гл҃а є҃.

Ѻ креще́нїи рꙋ́сскаго наро́да и҆ прѡ́чихъ.

Вопро́съ.

Рꙋ́сскїй ᲂу҆бѡ наро́дъ ко́ль давнѡ̀, и҆ ѿ кого̀ креще́нъ є҆́сть;

ѿвѣ́тъ.

Креще́нъ є҆́сть рꙋ́сскїй наро́дъ не во є҆ди́но вре́мѧ, но четверокра́тнѡ. понеже ᲂу҆бѡ три̑ кра́ты, ма́ла ча́сть люде́й крести́шасѧ. пото́мъ же по лѣ́тѣхъ нѣ́коликихъ, в҆ четве́ртое вре́мѧ всѧ̀ рꙋ́скаѧ землѧ̀ прїѧ́тъ ст҃о́е кр҃ще́нїе.

Вопро́съ.

Не вѣ́ждь ми ѡ҆ то́мъ, четверокра́тнагѡ вре́мени креще́нїи, ка́кѡ ᲂу҆бѡ бы́сть;

ѿвѣ́тъ.

Поне́же пе́рвое креще́нїе ѿ ст҃а́гѡ, а҆́пⷭ҇тола а҆ндре́ѧ первозва́ннагѡ бра́та петро́ва крести́шасѧ. є҆гда̀ ᲂу҆бѡ прїи́де по днепрꙋ̀ рѣцѣ̀, до гѡ́ръ вели́кихъ, и҆дѣ́же нн҃ѣ кі́евъ гра́дъ стои́тъ, и҆ ста при́ брезѣ̀, ви́дѣ го́рꙋ. ю҆́же нарица́ютъ воздыха́льнꙋю. и҆ рече̑ к҆ сꙋ́щимъ с҆ ни́мъ

Арк. 27 ᲂу҆чи́кѡмъ свои́мъ. ви́дите го́рꙋ сїю̑, ꙗ҆́кѡ на не́й // возсїѧ́етъ бл҃годѧ́ть бж҃їѧ. и҆ бꙋ́детъ гра́дъ вели́къ, и҆ цр҃кви мнѡ́ги ѿ вѣ́рныхъ люде́й воздви́гнꙋтсѧ. и҆ возше́дъ на́ горꙋ бл҃гословѝ мѣ́сто, и҆ поста́ви кр҃тъ. и҆дѣ́же нн҃ѣ цр҃ковь стои́тъ, воздви́женїѧ чт҃на́гѡ и҆ животворѧ́щагѡ кр҃та̀ гдⷭ҇нѧ. и҆ ѿтꙋ́дꙋ поиде́ па́ки по днепрꙋ̀, и҆ прїи́де во славѧ́не, и҆дѣ́же но́въ гра́дъ вели́кїй. и҆ пото́мъ и҆́де в҆ ри́мъ, и҆ повѣ́да все̑, є҆ли́кѡ ᲂу҆чи́ и҆ кр҃ти̑. сїе̑ є҆́сть пе́рвое креще́нїе, ꙗ҆́же ма́ла ча́сть ѿ люде́й рꙋ́скїѧ земли̑ крести́шасѧ.

[1063] Публ. за: Сія книга, глаголемая катихизис… – Гродно, 1787.

Второе же, ѿ блаженнагѡ дотїа патрїарха цреградскагѡ. иже прислà
в рускую землю епкпа, на оутвержение хрстїанскїа вѣры правос-
лавныа. онъ же носà с собою стое еуалїе. еже и во огнь положено
бѣ и не сгорѣ, вины ради сицевы. понеже рустїи людїе мнѡзи,
просиша ѿ цра и патрїарха дотїа стагѡ крщенїа. и егда іерей
Арк. 27зв. хотàше крестити ихъ, тогда паки оуныша. и рѣша // ко архїерею,
аще невидимъ ѿ тебѣ знаменїа чюдна, то нехощемъ быти
хртїане. архїерей же рече. просите еже хощете. они же рѣша.
хощемъ да вержеши еуалїе во огнь, иже сòть в немъ хртова сло-
васа. да аще не сгоритъ, то бѹдемъ хртїане. архїерей же воздѣвъ
рѹцѣ на небо, и сотвори млтвѹ. постави стое еуалїе во огнь. и
пребысть многѡ время, не прикоснѹся емѹ огнь. видѣвше же
страшное сїе чюдо, мнѡзи кртишàся. сїе же бысть во время цртва
греческагѡ цра, василїа македонянина, и при великомъ кнàзѣ
рюрикѣ всеà русїи. и при кїевскихъ кнàзѣхъ при аскольдѣ и дирѣ.
и сїе бысть во второе время рѹсскимъ людемъ крещенїе.

Третїе крещенїе рѹсскимъ людемъ, еже ѿ ѳеофилакта блаже-
нагѡ патрїарха цра града, егда бѣ во срѣ граде великаа
кнàгинà олга, жена игорева, баба великагѡ кнàзà владимера, //
Арк. 28 нареченнаа во стомъ крещенїи елена, со мнѡгими болàры своими
крещена бѣ. вовремà греческагѡ цра іѡанна цымисхїа. при патрї-
арсѣ блаженнѣмъ василїи, скамедринѣ. в лѣто шесть тысàщь ѹѯг.
ѿ рждства хртова, ѿг, лѣта. сїе бысть в третїе время рѹсскимъ
людемъ крещенїе;

Четвертое же крещенїе бысть рѹсскїа земли. егда кнàзь великїи
владимиръ кїевскїи и всеà русїи, крестися в херсонѣ граде. в
лѣто шесть тысàщь ѹѳѕ. и нареченъ бысть во стомъ крещенїи
василїи. и во второе лѣто по крещенїи своемъ прїиде в кїевъ градъ,
со всѣмъ причтомъ срѣкѡвнымъ. и носà с собою всà сосѹды цер-
кѡвныа, и стыà икѡны, и чтныа кресты. и такѡ повелѣ
креститися всей землѣ рѹсстѣй. в лѣто шесть тысàщь ѹѳз. ѿ
стыхъ патрїархъ, ѿ николы хрѹсоверта, или ѿ сисинїа. или ѿ
серїа, архїепкпа новогородскагѡ, при михаилѣ митрополитѣ //
Арк. 28зв. кїевскомъ, и прѡчихъ архїереѡхъ, и презвитерѡхъ. крестишàжеся
людїе прежде в кїевѣ, на почàтѣ рѣцѣ, таже и повсюдѹ. Сїе же
бысть в четвертое время, рѹсскимъ людемъ крещенїе, во время
срѣй, цра града братїи родныхъ, василїа и константина. По кре-
щенїи же, егда прозрѣ великїи кнàзь владимиръ, и сестрѹ ихъ
аннѹ пàсà себѣ в женѹ.

3.

З Густинського літопису

Здѣ приходитъ уже лѣто благопріятно и день спасенія нашому Россіискому народу, въ не же доселѣ во тмѣ невъдѣнія блудящая Россія свѣтомъ истины просвѣщенна бысть, и ко познанію Бога прійде, и святымъ крещеніемъ во усыновленіе Богу приведеся: здѣ вократцѣ все по ряду скажемъ, яже о крещеніи нашея Россійскія земля, како и когда крестися, наченше отъ начала даже до великого Владымера, иже конечнѣ обще всю землю крести.

О первомъ крещеніи Росскомъ

Разсмотряюще лѣтописцевъ многихъ яже о крещеніи нашого славного народа Славенскаго, обрѣтаемъ, яко вопервыхъ крестися нашъ народъ Словенскій отъ святого славного Первозванного апостола Андрея, брата Петрова, якоже нашъ Рускій лѣтописца Несторъ святыи пишетъ. Внегда святый апостолъ Андрей во своемъ жребіи проходя учаше, бысть уча въ Синопѣ, таже въ Корсунѣ, отнюду же пойде Днѣпромъ горѣ, и пришедъ идѣже нынѣ горы Кіевскія, ихъ же благослови и крестъ на нихъ водрузи, недалече нынѣшней браны отъ полудня; тякожде и о созданіи града прореченe, и люди, яже тамо быша, учи и крести; потомъ же шедъ по Днѣпру горѣ даже до Новгорода Великого, и тамо такожде многія научивъ крести[1064]. Не туне бо святыя апостоли вселенную прохождаху, но учаху и крещаху, по словесѣ Господню: идѣте, проповѣдѣте евангеліе всей твари, крестяще ихъ, и проч.; и собыстся на нихъ пророческое слово: во всю землю изыйде вѣщаніе ихъ, и въ концы вселенныя глаголы ихъ. Отъ Новгорода же пойде святый Андрей по Волховѣ рѣцѣ на море Варяжское, потомъ же и до Рыму. Но сіе крещеніе въ Россіи частыхъ ради браней не распространися, якоже и старый учитель Римскій Тертуліянъ свидѣтелствуетъ, глаголя[1065]: бяше въ Сармаціи вѣра христіянская, но частыми бранми бяше угнѣтаема и не распространися. Согласуетъ съ нимъ и Бароніушъ[1066], сице глаголя: бяше давно въ Россіи вѣра христіяиская, но не вѣмы, кто имъ бѣ апостолъ, иже имъ вѣру христіянскую принесе. Да вѣдятъ же всѣ, и Тертуліянъ и Бароніушъ, яко Первозванный Андрей апостолъ въ Сармаціи нашой первый проповѣда Христа. Еще же и на иномъ мѣстѣ Несторъ святый глаголетъ, яко и Павелъ апостолъ бяше

[1064] Baron im suis annal tom. 29, fnno 1514. Gwag. O Moskwie, list 30.
[1065] Tertulian. Contra Iudaeos.
[1066] Baronius 965.

отецъ и учитель Словяномъ: понеже бяше уча въ Мисіи и Иллирику, якоже въ Дѣяніяхъ пишетъ; Мисія же и Иллирикъ Словянская земля естъ. Посемъ же Павелъ апостолъ посла Славяномъ ученика своего Андроника, единого отъ Седмидесятъ апостолъ, иже учаше и крещаше во Иллирику и въ Мисіи, си естъ, въ Болгарехъ, въ Боснѣ, во Моравѣ, идѣже потомъ въ Паніи епископствоваше: но частыхъ ради браней, якоже выше рѣхъ, вѣра не распространися. Обрѣтаемъ же еще въ книгахъ Сократеса[1067], историка церковного, яже пишетъ о соборѣ Антіохійскомъ при Овинѣанѣ царѣ, идѣже поминаетъ епископа Россовъ со иными епископы, подписавшимися на томъ соборъ; а понеже Рускіи бѣ епископъ, ясно естъ видѣти, яко бяху тогда въ Русіи христіане.

О второмъ крещеніи Росскомъ

Второе крестишася Словяне, якоже нашъ Рускій лѣтописца преподобный Несторъ глатолетъ, сице: Михаилъ царъ, во четвертое лѣто царства своего, пойде всею силою своею на Болгары; оны же не могуще стати силѣ его, просиша креститися, царъ же крести ихъ и князя ихъ, и сотворивъ миръ съ ними возвратися. Куропалятесъ[1068] же глаголетъ тако о крещеніи Болгаровъ, ему же и Баронѣушъ согласуетъ: Борисъ, кролъ Болгарскій, противенъ сый Грекомъ, имѣяше во узахъ нѣкоего велможу Греческого, именемъ Ѳеодора Куфару, человѣка смысленна и разумна, и отъ него многа слышавъ извыче яже о вѣрѣ христіянстѣй. Бѣ же въ то время плѣненна отъ Грекъ и сестра сего князя Болгарского Бориса, и бѣ въ полатѣ у царици Греческія, идѣже окрестися и навыче совершеннѣ вѣры христіянскія, такожде и грамотѣ научися, юже потомъ Борисъ князь Болгарскій измѣни за оного вышпомянутого Ѳеодора Куфару; изъ нея же Борисъ инѣяше великое поощреніе ко вѣрѣ христіянской: понеже теплою душею и сердцемъ горящимъ всегда всѣяваше славо спасенія на нивѣ сердца его. Но еще единаче въ невѣріи пребываше. Егда же гладъ великій попусти Богъ на его землю, припаде ко правому Богу, и ненадеждно прохладу и утѣшеніе пріять и отъ глада избывъ, умысли креститися. Поможе ему ко вѣрѣ и се: внегда здаше себъ новыя красныя полаты, и хотя оныя иконнымъ писаніемъ украсити, призва смысленного иконописцу Меѳодія мниха, повелѣвая ему иконнымъ писаніемъ полаты сія украсити: яко да будутъ тамо различныя ловитвы, звѣры, гады и птици, “или что можешъ смыслити таково страшно, еже бы человѣкъ видя очима сердцемъ убо-

[1067] Сократесъ кн. 3, 21. Baron. 363.
[1068] Куроп. том. 3. Бар. 845.

явся”. Мнихъ же не вѣдя ничтоже страшнъе быти паче Втораго пришествія Христова и геенны, сего ради въ полатѣ его написа Второе пришествіе Христово, и Страшный Судъ, и геенну. Егда же князь видѣ оное писаніе, и како святыхъ вѣнчаютъ, грѣшныхъ же во огнь вметаютъ и проч., вопроси о томъ иконописца мниха; мнихъ же елика вѣдлше сказа князю. И того ради сей князь Борисъ ужасеся душею и восхотѣ креститися, и посла ко царю Михаилу и къ его матери Ѳеодорѣ, прося у нихъ епископа, да его креститъ? Егда же пришедъ епископъ, научивъ его вѣрѣ, и въ нощи крести и нарече имя ему Михаилъ[1069]; бояшегося князь своихъ людей невѣрныхъ. Но единаче не утаися, увѣдаша бо яко князь крестися и собрашася на него: но князь маломъ дружиною, имъя крестъ на корогвѣ и призывая Христа, порази ихъ и ко крещенію приведе свой народъ Болгарскіи. Естъ же о томъ свидѣтелство, како крестишася Словяне, и въ Кромеру[1070]. Паки на другомъ мѣстѣ святый Несторъ поминаетъ, яко крестися Болгарская земля вся. Согласуеть сему и Баронѣушъ[1071], идѣже глаголетъ о листъ святого Фотія, въ немъ же листъ поминаетъ святый Фотій, яко уже Русь и Болгаре крестишася. Кромеръ[1072] поминаетъ, кто и како. Паки святый Несторъ пишетъ, яко собрашася князи Словенскіи, Святополкъ, Ростыславъ и Коцелъ, и послаша ко царю Михаилу и патріарху Фотію, глаголюще: “се земля ваша уже крещенна естъ, учителя же не имамы, дабы насъ наказалъ, и научилъ, и протолковалъ намъ святыя Книги: мы бо не разумъемъ ни Греческому, ни Латинскому языку; мнози бо приходятъ и отъ Латинъ, и инако насъ учатъ, и проч.” Царъ же и патріархъ повелѣша со тщаніемъ искати таковаго человѣка, дабы имъ моглъ ихъ языкомъ Писаніе протолковати: и обрѣтоша въ Солунѣ у нѣкоего человѣка Лва двохъ сыновъ[1073], Меѳодія и Кирила, мудростію и житіемъ паче иныхъ свѣтящихся, ихъ же послаша ко Словяномъ, Болгаромъ и Муравомъ. Меѳодій же и Кирилъ ко словяномъ пришедше, изложиша имъ буква и Книги изъ Греческого языка на Словенскій преложиша, наченше отъ Евангелія и Апостола и проч.; людей же крещенныхъ во вѣрѣ утверждаху, невѣрныхъ же учаху и крещаху въ Болгаръхъ, Словянъхъ, Моравъ и Полщи[1074]. Аще же восхотѣлъ бы кто отъ любопытныхъ вопросити: кто

[1069] Бар. 866.
[1070] Crom. List 48 въ лѣто 869.
[1071] Baron. 863.
[1072] Crom. List 43.
[1073] Crom. list 43.
[1074] Кром. 43. Бѣл. О всемъ 230.

бѣ тогда патріархъ во царствующемъ градѣ? понеже въ то время Фотій со Игнатіемъ крамоляхуся: да вѣсть, яко Игнатій изгнанъ бысть отъ престола своего, якоже Баронъушъ глаголетъ[1075], а Фотій наста въ его мѣсто и бѣ даже до дѣтъ 867[1076], егда Игнатій паки пріять престолъ свои отъ Василія Македона царя, а Фотій пойде въ монастыръ, Тумбра названый; и аще Славяне крестишася отъ Меѳодія и Кирила при Михаилѣ царѣ, въ лѣто 863[1077], кто прочтетъ Баронѣуша томъ 9 и добрѣ тамо внемлетъ, увидитъ извѣстно, яко въ то время Фотіи престолъ патріаршества держаше.

Третее крещеніе

Третее крестишася Словяне, си естъ ваша Русь, при патріарсѣ Фотіи, по смерти Игнатія патріархи, при Василіи Македонѣ царѣ, якоже историкъ церковный Зонаръ и Куропалятесъ[1078] і глаголетъ. Егда Василій царъ сотвори миръ со Рускимъ народомъ, хотяше ихъ привести ко истѣннѣи вѣрѣ, еже они обѣщашася; посла же имъ царъ митрополиту Михаила и иныхъ епископъ. Словяне же раскаявшеся глаголаху: “аще не видимъ прежде чудесъ бывающихъ о имени Христовъ, его же ты проповѣдаеши, не имемъ вѣры”. Михаилъ же рече : “коего чудесы требуете?” Они же рекоша: “книга Евангелія, яже учитъ о вѣръ Христовъ, да вовержена будетъ во огнь, и аще во огнъ не згоритъ, по сему познаемъ, яко великій есть Богъ, его же ты проповѣдаеши”. Метрополитъ же повелѣ возгнѣтити огнь и вложи во огнь Евангеліе, а самъ воздѣвъ руцъ на небо помолися; егда же огнь изгорѣ, обрѣтоша Евангеліе всецѣло и ничимъ же вреждено. Сіе чудо видѣвше Русь, вѣроваху и крестишася. Въ то время, по смерти Игнатія, паки возведенъ бысть Фотій на престолъ, Василіемъ Македономъ царемъ; и отселъ естъ вѣдити, яко Фотіи тогда бѣ, понеже Игнатіи умре въ лѣто 878[1079], якоже Баронъушъ повѣдаетъ, а по немъ абіе наста Фотій и патріаршествова даже до лѣтъ 886, си естъ, до смерти сего Василія Македона. Сего же Михаила посылаше патріархъ Фотіи въ лѣто 886[1080], сіе же бысть якоже мню при Олгу князю Рускомъ.

Четвертое крещеніе

Четвертое же крестися Русь отъ Грековъ за Олги княгинѣ, жены Игора князя, бабы же Володымерови. Сія Олга ходи во Цариградъ навы-

[1075] Бар. 855.
[1076] Бар. 867.
[1077] Бар. 863.
[1078] Зонар 3, 112 и Куроп. И проч. Бар. 886 Кром 3, 43.
[1079] Бар. 878.
[1080] Бар. 886.

кати въры ко патріарху Поліевкту[1081], по смерти Өеофилакта патріархи, при цари Греческомъ Константинѣ седмомъ, въ лъто 955, яко нашъ Рускій лѣтописца глаголетъ, а ведлугъ Бароніуша лъто 958[1082]; идѣже патріархъ научи ю въры и крести ю, и нарече имя ей Елена, и благослови ю, глаголя: "благословенна ты во женахъ Рускихъ, и въ послѣдняя роды благословити тя начнутъ сынове Рустіи"; царъ же бысть пріемникомъ. И тогда возвратившися Олга въ Рускую землю, многихъ ко въръ приведе, токмо сына своего Святослава не може увѣщати. Зонаръ глаголетъ, яко тогда Өеофилактъ бѣ патріарха[1083].

Пятое и конечное крещеніе

Пятое же конечнѣ крестися Русь отъ Грековъ за Володымера великого князя Руского сицевымъ образомъ, якоже Несторъ святыи глаголетъ…

4.

З видання польськомовного Патерика 1635 р.

ДОДАТОК про п'ятикратне хрещення Русі.

с. 12 Оскільки четверте заперечення про хрещення Русі пояснене, то не менш потрібно сказати світу про те, скільки разів Русь була хрещена.

Згідно з нашими слов'янськими хроністами первістки свого хрещення роксоланський народ виводить від святого апостола Андрія. Бо цей святий апостол, будучи у Херсонесі (Chersonezie), як розповідається у Христовому Євангелії, вирушив угору Дніпром аж до Великого Новгорода, де охрестивши якусь кількість людей, приплив Інфляндським морем до Риму. Про нього теж свідчать, що коли він торував шлях Дніпром до Новгорода, то прибув до київських гір і благословив їх, а на горі (на котрій тепер стоїть міська брама з півдня) поставив святий хрест, пророкуючи, що на цій горі та інших при ній постане прекрасне і сповнене Божої хвали місто. Додає старий слов'янський літописець святий Нестор, що й св. апостол Павло, проповідуючи народам, багатьом русинам вказав шлях дорогу до св. Хреста, а після нього – св. Андронік. Але цей св. Хрест не міг поширитись через язичницьких князів, котрі тоді панували на Русі //

[1081] Март. Бѣл. 54. Зонаръ том 3.
[1082] Бар. 958.
[1083] Зонаръ томъ 3.

с. 13 Вдруге охрестився руський народ за часів грецького імператора Михаїла близько року 863 як про це свідчить Бароній, на підставі енцикліки єпископа Фотія, де Фотій повідомляє про Русь, яка охрестилася. А це хрещення відбулось таким чином, як свідчить наш давній слов'янський літописець Нестор та інші історики. Слов'янські князі Святополк, Ростислав і Коцел посилали до згаданого імператора Михаїла, просячи св. Хреста. Імператор роздумував, кого б йому послати. Довідавшись про одного чоловіка у Фессалоніці на ймення Лев, котрий мав двох учених синів: одного звали Мефодій, а другого Кирило, наказав їм приїхати до себе і послав на проповідь св. Євангеліє і охрещення слов'янських народів. Вони щиро взялися за цю працю, переклали чимало книг з грецького на слов'янську мову. А без ради патріаршої цього не могло бути. Хтось може запитати: "А хто з царгородських патріархів сидів тоді на цій столиці, особливо ж тому, що за часів цього імператора Михаїла у царгородській столиці був великий конфлікт між Ігнатієм та Фотієм?" Відповідаю: "Ігнатій був вигнаний із своєї столиці згідно з Баронієм у 858 році, а Фотій зайняв його місце і обіймав його аж до 867 року, коли Василій Македонянин повернув Ігнатія на столицю, а Фотій був засланий до кляштору, який зветься Гумбра (Humbra). І якщо Русь охрестилась від цих святих Мефодія і Кирила за часів імператора Михаїла у 863 році, то той, хто добре укладає списки, мусить визнати, що тоді на Царгородській патріархії сидів Фотій.

Втретє охрестилася Русь від греків за часів грецького імператора Василія Македонянина, котрий для охрещення послав був єпископа
с. 14 (його імені хроніки не згадують) // А коли цей єпископ приїхав до Русі, то Русь вимагала від нього чудес. Тоді він вкинув Євангеліє у вогонь, але воно й найменш не було ушкоджене вогнем, внаслідок чого багато роксоланів охрестилось. Тоді був царгородським патріархом цей Фотій (по смерті Ігнатія), якого повернув Василій Македонянин. А це знати з того, що Бароній каже, що Ігнатій помер у 878 році, а зразу ж по його смерті став царгородським патріархом Фотій. На цій патріархії він був аж до смерті Василія Македонянина. А це посилання єпископа до Русі було ще за життя цього імператора, року Божого 886.

Четвертий раз русаки охрестились від греків за часів Ольги, дружини руського князя Ігоря, бабки Володимирової, у 958 році, бо та

їздила до Царгорода за часів царгородського імператора Константина Восьмого, а за часів патріарха Полієвкта по смерті патріарха Феофілакта. І там її царгородський патріарх Полієвкт охрестив і назвав благословенною між руськими жонами.

Врешті охрестились досконало всі роксолани від греків за часів Володимира Святославича, згідно з нашими диптихами у 1000 році, а згідно з Баронієм у 1008 році, як я й вище повідав. А це сталося таким чином. Володимир, будучи великим монархом всієї Русі як Східної, так і Північної, і Південної, мав від Кируса Філософа (Нестор називає його Кирилом) інструкції щодо християнської віри. Бо коли різні нації присилали до Володимира, щоб він прийняв їхню віру, як от: жиди, магометани, італійці, греки, то він не вподобав собі жодної з усіх цих вір, крім грецької. Грецька віра йому запала в душу після прекрасної проповіді грецького філософа Кируса, котрий
с. 15 йому детально // виклав положення святої віри. Врешті, він вказав на запону, на котрій був вигаптуваний Суд Божий, а її він привіз від грецьких імператорів і патріарха, як подарунок Володимиру. Дивлячись на цю запону, Володимир запитав Філософа: “Хто це праворуч Судді, а хто ліворуч?” Філософ відповів, що ті, котрі зображені праворуч – це християни з добрими вчинками, а ліворуч це ті, котрі не охрестились. Володимир взявши це до серця, зітхнув і сказав: “Благословенні ті, хто стануть праворуч, біда тим, хто ліворуч”. Філософ же сказав: “І ти будеш праворуч, якщо охрестишся”. Однак для більшого знання про різні віри, Володимир послав своїх послів до різних країн світу, котрі приглядались до вір і церемоній. Ці, побачивши багато земель, жодної не вподобали собі віри і церемонії, за винятком грецької. А про те, як сильно вона їм подобалась, свідчить Длугош такими словами: “Tantam insuper in Missa Graecoru cui intererant, testabantur se didcedine sensisse ut pene extra se rapti magis calesli quam terrestri solennitati se putaeverint intersuisse”. Це означає: “Ми були присутніми при грецькій Літургії, і відчули таке велике блаженство, яким були так охоплені, що відчували себе швидше на небі, ніж на землі”. Це діялось за часів грецьких імператорів Константна і Василія і царгородського патріарха Сергія. Однак не будучи ще досконало уґрунтованим у християнській вірі, Володимир для розширення своєї держави зібрав новгородців і киян і вирушив до Таврики, яку нині звемо Перекопом. Опанувавши нею і взявши в ній місто Корсунь, послав своїх послів до грецьких імператорів,

с. 16 двох братів, Василія і // Константина, синів Іоанна Цимісхія, грецького імператора, щоб вони віддали за нього як дружину свою сестру Анну. Вони відповіли Володимиру: "Якщо ти станеш християнином, то ми дамо тобі нашу сестру за дружину". А Володимир дав таку відповідь: "Я ще здавна вподобав собі вашу віру, коли висилав моїх послів до вас на вивчення її. Пришліть тоді єпископа і я охрещусь". Імператори, почувши добру новину, стали вмовляти сестру, щоб вона пішла за Володимира, котра дивно цього не хотіла, але уважаючи на спасіння такого великого роксоланського народу і мир своєї вітчизни, згодилась. Потім вона їхала з великим почтом грецьких князів до Корсуня, а як приїхала, то була проведена в палац корсунського замку. Володимир же раптом осліпнув і почав уже сумніватись у необхідності хрещення, думаючи, що це його покарали поганські боги. Але імператриця послала до нього, кажучи: "Тільки охрестись і позбудешся сліпоти", що й сталось. Бо коли корсунський архієпископ поклав на нього руку, благословляючи, щоб він прийняв Святого Духа, тут же ніби полуда спала з його очей і він цілком прозрів і восхвалив Бога, кажучи: "Тепер я пізнав істинного Бога". Охрестившись, Володимир їхав після весілля з імператрицею до Києва, взявши від Константинопольського патріарха Сергія першого митрополита Михаїла (Стрийковський каже, що якогось Фація). Приїхавши до Києва, він повалив ідолів і наказав всій русі хреститися. Особливо ж він бажав охрестити своїх дванадцять синів, котрих мав від кількох дружин і наложниць, а їхні імена такі: В'ячеслав, Ізяслав, Святополк, Ярослав, Всеволод, Святослав, Мстислав, Борис, Гліб, Станіслав, Позвізд, Судислав. З того часу
с. 17 цю гору // над Дніпром, де вони хрестились, прості люди й нині звуть Хрещатиком. Так теж, як каже Стрийковський, всі руські народи, Білої, Чорної, Східної, Північної і Південної Русі у християнській вірі постійно перебувають згідно з грецькими обрядами й церемоніями під зверхництвом Константинопольського патріарха. Для такої великої справи, що досконало за його інстанцією Господь Бог привів великий народ до святого Хреста, свята Церква прийняла його до календаря і вшановує його день 15 липня. Він похований у Києві у святій церкві Святої Богородиці Десятинній у мармуровому гробі. А була ця церква біля нинішньої київської брами, що стоїть на горі, але від цієї церкви через часті спустошення Києва, особливо від татарина Батия, ледве шматок великого муру

зберігся. А Десятинною ця церква була названа тому, що вся Руська земля давала десятину на цю церкву для прикраси і для утримання духовних осіб. Якби ми, православний читачу, мали таких архітекторів Церкви, то видно б багатством перевищили прибутки всіх монархів. Не дивуйся ж, коли бачиш у занепаді і не такі багаті церкви. Бо не стало таких десятинників. //

5.

Із слов'янського видання Патерика 1661 року

Вто́рое хвале́нїе[1084] помрачи́ти кусѧ́щесѧ въ Прпбны ѿцѣ нашихъ Правосла́вїѧ свѣтъ, наносѧ́тъ проти́вныи ѿсю́ду: Ты́н [речѐ] и҆́же въ Ла́врѣ Пече́рскои почита́ютъ за ст҃ы, а҆́ще и҆́стинно, ст҃ы сꙋ́тъ, то сохрани́ша вѣ́рꙋ со послꙋша́нїемъ к Римскомꙋ Архїепископꙋ, то̀ ра̀ и҆ стымъ сꙋ́тъ, Римскі́мъ па́че, а не нынѣ́шнеѧ Россі́йскіа Цр҃ковь, не и҆мꙋ́щаѧ къ Ры́мꙋ.

На сїе ѿвѣща́емъ та́ко[1085]: А҆́ще Гдь нашь и҆ зла́вый Крщенїе Кро́ве своеѧ ѿ пѧтѝ ра́нъ, и҆ зволѝ пѧ́ть кротъ Россїю Крщенїемъ стымъ къ вѣ́рѣ своеи҆ приводи́ти, ѡ҆ба́че а҆́ки Востокъ посѣти́вы свы́ше, Кр҃тѧ́ше ю҆ всегда ѿ восто́ка, и҆ подла́ше въ послꙋша́нїе Цр҃кви Гре́ческои а҆ не Ри́мскои.

Пе́рвїе[1086] бо а҆́ще возрим на Крще́нїа Россі́йска первоѿ́ство, сїе Ро́ссїѧ прїѧтъ е҆́ще въ лѣ́та А҆пла́ѧ, ѿ пе́рваго Архїепп҃а Константїнопо́лскагѡ и҆ли е҆́ще Византі́йскагѡ, а҆ не Римскагѡ, глю́ще ѿ стгѡ Первозва́ннагѡ А҆пла Андре́ѧ и҆́же бы́ст А҆плъ Єврѡ́пы, и҆ прибы́вши Днѣпро́мъ ѿ Восто́ка и҆зъ Гра́да Гре́ческагѡ Ко́рсꙋнѧ, водрꙋзѝ нагора́хъ Кі́евскихъ Кр҃тъ, та́може и҆ нѣ́кїихъ Кр҃ти, а҆ пото́мъ ко Вели́комꙋ Новгородꙋ Кр҃ти́ти ѿи҆де. Ктомꙋ́жде Крще́нїѧ Россі́йскагѡ Перворо́дъствꙋ прилꙋча́етъ Лѣтопи́сецъ нашъ Прп҃ Несторъ и҆ дѣ́ло Па́вла стгѡ, поне́же и҆ то́и бѧ́ше въ Ми́сїи и҆ Ілаѵ́рїкꙋ ꙋчи[1087], се же е҆́стъ въ Єврѡ́пѣ слове́скаѧ нша е҆ди́нагѡ зъ Россїею и҆зы́ка землѧ̀, Болгары, Бо́сна, Мꙋра́ва: и҆дѣ́же пото́мъ тоѝже Па́велъ ст҃: подаде въ мѣ́сто себѣ̀ и҆ Андро́нїка стгѡ е҆ди́нагѡ ѿ седмидесѧ́тъ А҆плъ, и҆́же бы́ст Єпп҃ъ словѧ́комъ въ Пані́и. Ѡба́че и҆ Па́велъ сты́и а҆́ще и҆ въ Ри́мѣ пострада̀, но А҆плъ бы́сть всѣ́хъ и҆зы́ковъ, а҆ не Ри́мскі: па́чеже восто́чны и҆ слове́скїи вѣ тогда̀, е҆гда словѧ́нъ ꙋ́чи. И та́ко ꙋ́же пе́рвое въ свѣ́ннаѧ въ Ро́ссїи вѣ́ра небе въ послꙋша́нїи къ Ри́мскомꙋ Архїепп҃ꙋ.

[1084] Хвале́нїе второе на правлавы ст҃ы пе:

[1085] ѿвѣтъ ѿ Крещенїѧ Россїи пѧтичленаго.

[1086] А крщен Россїи бы́тъ в лѣтъ А҆плъ ст҃: Несто̀ въ нача́лѣ: Лѣтїи Кзов І҃и то́мъ: ѲІ Гвангнінъ ѿ Москвѣ.

[1087] дѣ̀ѧ ЅІ. Ры́мъ: ЄІ.

Вто́роже Крти́сѧ[1088] Россі́йскаѧ нша земла̀ въ лѣ́то ѿ Рождества Хва ѲѢГ. За Михаи́ла Цр҃ѧ Гре́ческого, а̀ за Патрїа́рха Константинопо́лскаго Фо́тїѧ[1089]: ѿ ни́хъ же на мленїе Кнѧзи́ Слове́нскихъ свѧто́полка, Ростисла́ва, и́ Коце́ла, присла́ни бы́ша словѧ́номъ и́ Россомъ ꙋчи́ли вѣ́ры, Мефѡ́дїй и́ Кѵрі́лъ, сно́ве чл҃ка Лва̀, зъ Солꙋ́нѧ: Иже пе́рвыи составѝша слове́нскаѧ писме́на, и́ преложи́ша на ꙗзы́къ слове́нскїй Гре́ческїѧ сты́ѧ Кни́ги. Но поне́же при Фо́тїи Патрїа́рсѣ бы́ꙋ оу̀же раздѣле́нїе Цркви Ри́мскїѧ ѿ Греческїѧ, ра́ди приложе́нїѧ ѿ Римлѧ́нъ ко и́сповѣда́нїю вѣ́ры того̀ словесѝ, И Ѡ СНѢ, тѣ́мже и́ въ то вре́мѧ ѿ Фотїѧ въ сѣ́нѧлѧ въ Ро́ссїи вѣ́ра, небѣ̀ въ послꙋша́нїи Ри́мскомъ.

Тре́тее Крти́сѧ Ро́ссїѧ, въ лѣ́то ѿ Ро́дества Хва ѲПѢ.[1090] за Васи́лїѧ Македо́на Царѧ̀ Гре́ческагѡ, а̀ затого́жде Патрїа́рха Фо́тїѧ: ѿ ни́хже присла́нъ бы́ꙋ на Крще́нїе Ро́ссѡ при Кнѧзи и́хъ Ѻ́лгꙋ Митрополи́тъ Михаи́лъ, Ѡнъ и́же Ѥвѵлїе́ стое на ꙋвѣре́нїе тѣ́хъ въ ѻ́гнь въ верже: є́же Ро́ссы видѣ́вше ꙗ́кѡ не и́згорѣ, Крти́шасѧ. Но и́ то тре́тїе Крще́нїе поне́же за Фо́тїѧ бѣ, небы́ꙋ и́ тогда Россі́йскаѧ Цркѡвъ въ послꙋша́нїи Ри́мскомъ.

Четве́ртое Крти́сѧ Рѡ́ссїѧ[1091], въ лѣ́то ѿ Рождества̀ Хва ЦНѢ, за сты́ѧ Ѻ́лги Кнѧги́ни Росі́йскїѧ Жены̀ Ігоревы, Ба́бы же Влады́меровы, и́же ходи въ Константи́нъ Гра́дъ вѣ́ры ра́ди, и́дѣже Крти ю̀ Патрїа́рхъ Полѵе́ктъ, а̀ самъ Цр҃ъ Гре́ческїй Константи́нъ ѡ́смлы, прїе́мни є̀ѧ въ Крще́нїи бысть: ѡна́же возврати́вшисѧ, мнѡгихъ въ Ры́ссїи Крстѝ. Но и́ то̀ поне́же по раздѣле́нїи ѿ Грекъ Ри́мскїѧ Цр҃кви бѣ, небы́сть и́ тогда̀ Рѡссі́йскаѧ вѣ́ра въ послꙋша́нїи Ри́мскомъ. Сїѧ всѧ Крще́нїѧ четы́рнѧ̀ въ Ры́ссїи бы́вшаѧ, невкорени́шасѧ ча́стыхъ ра́ди бра́нїй, ꙗ́кѡже и́ стары́й оучи́тель Ри́мскїй Тертꙋлїа́нъ свѣ́дителствꙋетъ[1092]: ка́ше (рече) дре́вле въ сарма́цїи вѣ́ра Хрто́ва насажде́на, но бра́ми помрачѣ́ѧ. Къ си́мъ же и́ ра́ди Кнѧзе́й пога́нски ѡ́бладѧ́ющи въ Рѡссїи, бы́ꙋ се: понеже и́ Ѻ́лга сы́на своего̀ Свѧтосла́ва ѡ́брати́ти къ вѣ́рѣ невозмо́же.

[1088] Ѣ, Крещ: в лѣ: ѿ со: ѕтѡ. Нест: въ лѣтопі Кꙋропалѧ том: Г Кларо: том: Ѳ Кро́ме, кн: Г Отрик: кн: Д.

[1089] Г, Крещ въ лѣт: ѡ со ѕтчд, Зона, том: Г Кꙋро: же Кларо: Кром: и́ Отрко: и́деже и́ вы.

[1090] Д, Крещ: въ лѣт: ѿ со: ѕѵѢГ Нест: въ том лѣт Зона, том: Г Кꙋро: и́ Кларо въ лѣт, ЦНИ Млр кѣ к: Г Отрїк: кни: Д.

[1091] Д, Крещ въ лѣт ѿ со ѕꙋзс Нест: въ том лѣт Зона том Г Кꙋро: и́ Кларо въ лѣт, ЦНИ млр кѣ к: Г Отрїк: кни, Д.

[1092] Тертꙋ: на жидѡ.

Пáтое оубѡ[1093] совершéннѣ и конéчнѣ просвѣтúся Рѡ́ссїа Крщéнїемъ[1094] стымъ ѿ тогѡ́же Константúнаграда, за стгѡ Равно-Апстолнагѡ Кнзя Владымира всеѧ Рыссїи самодéржца, а за Црéй Грéческихъ Власúлиа и Константúна, за Патрїáрхи же Константинопóлскагѡ Нікóлы Хрїсовéрха, в лѣто ѿ Рѫ́ствà Хва ЦЙИ, ꙗкоже нашѝ Россїйскїй Лѣтопúсецъ Нéсторъ стый свѣдителствуетъ.

Но вчтà времена пúшетъ Карóнїй ꙗко въ Лѣто ЦП,

Просúша стáгѡ Нїла въ Італїю въ Классѣ въ монастырѝ стгѡ Вінедїкта, да Грéчески въ нѝхъ Латúнской Цркви Лутрїю ст: имат, втò наипáче врéмѧ егдà оуже раздѣлéнїе междý Грéки и Латúны быст, ꙗкѡ да любѡ́ и єдúнство Цркви прéжнее воспомѧнéтъ.

Óбаче áще и самы́хъ Рúмскихъ Лѣтопúсцевъ ѡ́ сїмъ совершéннѣ преданномъ намъ Крщéнїи помѧнéмъ: Ѡ тѣхъ началнѣйшїй воспомянены Карóнїй свѣдителствуетъ быти то в лѣто ѿ Рѫ́ствà Хва, ЛЙ[1095]. Но втò врéмѧ Патрїáрхъ Константинопóлскїй подáдый Крщéнїе Рѡссомъ чрезъ Митрополúта [пáкитогò ѝмени] Міхаúла, сѣдша пéрвѣе пребывáтелнѣ въ Кіевѣ на Архїерéйскомъ прѿтлѣ, имѣлъ бы быти (по свѣдителствý тогѡ́же) ѿ крóве Фóтїа Сергїа,

Иже въ лѣтѡ ЦЧФ взыйде[1096], [речѐ] на прѿтóлъ ѡ́нъ, и двáдесѧтъ лѣтъ нанéмъ сый, втóмѣ раздѣлéнїи внéмъже и сродникъ єгѡ́ Фытїй, ѕѣло соединéнїю (нѝхъ нóвомý) протúвенъ бѣ, и написà послáнїе безчéстно на Латúны).

Ѡнюдýже ꙗвѣ єст, ꙗкѡ и тò послѣднее Крщéнїе Рѡссѡ́ бы ѿ Востóка по раздѣлéнїи Римлѧ ѿ Грекѡ́, нúже бѣ и тогда Рѡссїскаѧ Цркѡ́ въ послушанїи Рúмском. Єже и ѿсегѡ́ єщè свѣдúтелства самыже прочїи Рúмски Лѣтопúсцѣ, видѣти єст: Понéже прихожáхý прéже Крщéнїа къ Влады́мирý, ꙗкоже ѿ ѝны нáродѡ́, сице и ѿ Папы послáнїи зъ Рúмý, прéлагáюще ємý исповѣдáнїе своéѧ вѣ́ры, и совѣтýюще да ю воспрїметъ: но ѡ́нъ втой неблговолѝ.

Ꙗко чúнъ латúнскїй мáло Бгоýгодный, и церквѝ нѝхъ не всѧ́кѡ блголѣ́пны быти разýмѣ[1097].

Егдáже ѿ Константúнаграда прїде послáны Кýръ фїлософъ съ завѣ́сою, на неїже бѣ стрѧшны сý и изъѡ́бражѣ, тогдà слы́ша ѿ негѡ Влады́мѝ исповѣдáнїе Грéческїѧ вѣ́ры: И ОУМИЛИВСЯ, воспрїѧ́ти ю изволи, ꙗкоже рабѣ ѝны Стикóвы напúсà. И пáки сам Влады́мѝ посылáше ꙗкѡже къ ѝнѣмъ нáродѡм,

[1093] Ѿ кре: Рѡсі въ лѣто ѿ со SVЧВ.
[1094] Ст: Несто въ Лѣтопи
[1095] Карѡ том АІ зъ Дітмаром книгы З.
[1096] Тонже Том І з Зонáромъ тóмý Г.
[1097] Стрік: к Д лит РЛЄ.

сѝце и҆́нкъ Римлѧ́нѡм и҆ къ Гре́ком оу҆вѣ́дати є҆́же ѡ҆ вѣ́рѣ: тогда̀ и҆ посла̑ны̑м такѡ́де Ри́мскаѧ вѣ́ра ма́ло оу҆мнле́нїѧ и҆мѣ́ти ꙗвлѧ́шесѧ, Гре́ческую же ѕѣ́ло волюби́ша,

и҆ толи́кꙋ въ Лꙋтꙋрги́и Гре́ческой[1098], є҆́же послꙋша́хꙋ, свѣ́дѣтелствова́хꙋ сла́до҆ и҆мѣ́ти, зане́же а҆́ки въ и҆зꙋмле́нїи сꙋ́ще, па́че Нѣ́гли не́же зе́мной стыни мнѧ́хꙋсѧ пре̑стоѧти.

Ꙗ҆коже рабѣ и҆нѣ̑ словеса̀ сїѧ̀ Длꙋгошъ написа̀.

Ко́е оу҆́бѡ здѣ є҆ди́нство Цр҃ковь Гре́ческїѧ и҆ Ри́мскїѧ въ̑ Тебѣ́мже здѣ ѡ҆братѝмсѧ къ Прпⷣбны̑м ѿцеемъ нашѝм Пече́рскимъ: ѡ҆ни́хже и҆звѣ́стно є҆́сть ꙗ҆́кѡ подвиза́шасѧ по послѣ́днемъ оу҆же Крще́нїѧ Рѡссі́йскїи несодера́ше послꙋша́нїѧ къ Римскомꙋ Архіепⷭ҇пꙋ, рабѣ къ востономꙋ Константїнопо́лскомꙋ.

6.

З Київського Синопсиса

О҆ ѻ҆ѕ҃ѣмѣ, колкра́ты рѡсскы прѣжде̑ Владимі́ра, дѣ̀же до Цр҃твїѧ є҆гѡ крещѐнїѧсѧ

Извѣ́стнѡ бꙋ́ди всѧ́комꙋ, ꙗ҆́кѡ и҆ прѣ̑ Влади́

С. 66 мїро́м Рѡссі́ѧне понѣ́ким стра́нам, крщ҃ѐнїсѧ. Пе́рвое оу҆́бѡ крщ҃ѐнїсѧ славенорѡ́ссїи на́рѡдъ є҆ще̑ ѿ ст҃а́гѡ А҆пла Андре́ѧ Первозва́ннагѡ:[1099] є҆гда̀ бѡ прїи́де къ Гѡра́мъ Кі́евскимъ, и҆ бла́гви и҆́хъ, и҆ Крстъ водрꙋзѝ на ни́х, ꙗ҆́кѡ вы́ше ѡ҆писа́сѧ, в҆ то вре́мѧ мнѡ́го люде́й та́мо живꙋ́щихъ вѣ́ры Хв҃ы наꙋчѝ, и҆ ѡ҆крщ҃ѐ, ꙗ҆́кѡ мно́гїѧ лѣтопи́сцы, и҆зра́днѣже Прпⷣбный Не́сторъ Пече́рскїи свѣ́дѣтелствꙋ́етъ[1100]. Та́кожде и҆ в҆ вели́кѡмъ Но́вѡгородѣ ше́дши ѿ Кі́ева мнѡ́гихъ къ вѣ́рѣ Хв҃ѣ ѡ҆братѝ, и҆ Крще́нїе́м ст҃ы́мъ просвѣщѐ. Є҆ще же Лѣтопи́сецъ Рѡссі́йскїи прила́гаетъ в҆ Лѣтопи́сцꙋ свое́мъ, ꙗ҆́кѡ и҆ ст҃ы́и Верхо́вны̑и А҆пⷭ҇толъ Па́велъ оу҆чѝ[1101], и҆ проповѣ́да Є҆ѵ҃лїе Хв҃ѣ в҆ Мисїи, и҆ Иллири́кꙋ, по Писа́нїю и҆ в҆ Дѣ́ѧцїѧ. а҆ Мисїѧ и҆ Иллири́къ, Славе́нскаѧ є҆́стъ зе́млѧ. По то́мъ ст҃ы́и А҆пⷭ҇лъ Па́велъ посла̀ Слава́нѡм[1102] Ꙋ҆чѝника свое́гѡ Андро́ника, є҆ди́нагѡ ѿ семѝдесѧ́тъ А҆пⷭ҇толъ: Иже оу҆чѝ, и҆ Крщ҃ѐ в҆ Иллирикꙋ и҆ Мисїи, сѝ є҆́стъ в҆ Ко́лгарехъ, в҆ Ко́снѣ, и҆ в҆ Морѧ́вѣ: и҆де́же по то́мъ в҆ Па́нїи, и҆ли в҆ Пано́нїи Є҆пⷭ҇ко́помъ бы́сть.

1098 Длꙋгошъ том. А҃, кн: В҃ лѣтъ РД.
1099 Синохѝ Ноє̑: Л Ґва́гн: ѡ҆ Мос҃к:
1100 Прпⷣ: Несто́: в҆ Л Ч҃а: лѣтопи.
1101 Дѣ́ѧ: ЅІ.
1102 Ри́м: ЄІ.

Вто́рое Крⷭ҇тѝсѧ Ру́сь Ро́ку ѿ Рⷭ҇: Хв҃а ѿ҃Г. в Цр҃ство Цр҃ѧ Гре́ческагѡ
С. 67 Міха́ила, Патрїа́рху // Кѡнстантїнопо́лскому сꙋ́щу Фѡ́тїю:[1103] ѿ ни́х же по проше́нїю Кнѧзе́й славе́нскихъ Свѧтопо́лка, Ростисла́ва, и҆ Коце́ла, присла́ни бѧ́ху Славѧ́номъ Ꙋчи́тели вѣ́ри Хв҃ы, Меѳо́дїй и҆ Кирилъ, сно́ве мꙋ́жа нарочи́та, и҆́менемъ Лва҃ ѿ Солꙋ́нѧ, а҆ ѡ҆́нѝ По́ да́ру Дх҃а ст҃гѡ, преложи́ша Гре́ческїѧ Кни́ги Славе́нскимъ ѧ҆зы́цѣмъ сто́е Є҆ѵ҃ле, Апⷭ҇л, и҆ про: Тре́тее Крⷭ҇ти́шасѧ Рѡ́ссы, Ро́ку ѿ Рⷭ҇: Хв҃а, ѿПѲ. въ Цр҃ство Гре́ческаго Цр҃ѧ Васи́лїѧ Македѡ́на[1104], томꙋ́ж Патрїа́рсѣ Фѡ́тїи є҆́ще Жи́вꙋ сꙋ́щꙋ: ѿ ни́хже присла́нъ бы́сть Крще́нїѧ ра́ди Рѡ́ссѡвъ, ѡ҆бладѧ́ющꙋ Кнѧ́зю Ѻ́лгꙋ, Михаи́лъ Мѵтропо́литъ, и҆́же прише́дъ к҆ Рѡ́ссѡмъ понꙋждаемъ бѧ́ше ѿ ни́хъ, да пре́жде Чꙋ́дѡ ко́е сътво́ритъ: а҆ ѻ҆́нъ вопроша́ше и҆́хъ: ко́егѡ бы Чꙋ́да требова́ли?[1105] ѻ҆ни́же рекѡ́ша: Кни́ша Є҆ѵ҃лїѥ и҆́же ѹ҆чи́тъ вѣ́рѣ Хр҃то́ве, да бꙋ́детъ въ ѻ҆́гнь вѣверже́нна, и҆ а҆́ще не сгори́тъ, позна́емъ ѿтꙋ́дꙋ, и҆́кѡ Вели́къ є҆ⷭ҇ Бг҃ъ, є҆гѡ́ же ты проповѣ́дꙋеши. Тогда̀ Мѵтрополи́тъ повелѣ̀ ѻ҆́гнь велїи́ посре́дѣ Гра́да возложити, и҆ Ст҃ое Є҆ѵ҃лїе в ѻ҆́гнь вѣвержѐ, и҆ воздви́гши рꙋ́цѣ на́ Нб҃о мли́сѧ Гдⷭ҇ꙋ Бг҃ꙋ. и҆ є҆гда̀ дрова̀ всѣ̀ погорѣ́ша, и҆ ѻ҆́гнь погасе́, ѡ҆брѣте́сѧ
С. 68 Є҆ѵ҃лїе все цѣ́ло, и҆ ѿню́дꙋ ѻ҆гне́мъ // не бы́сть вреждѐнно. Толи́кое Чꙋ́до видѧ́ше, мнѡ́гѡ вѣрова́ша въ Хр҃а, и҆ Крⷭ҇ти́шасѧ.

Четве́ртое Крⷭ҇ти́сѧ Ру́сь Ро́ку ѿ Рⷭ҇: Хв҃а, ЦНЄ.[1106] въ Кнѧже́нїе Вели́кїѧ Кнѧги́нѣ Ѻ́лги Жены̀ Игорѡвы, а҆ Ка́бы Ст҃гѡ Влади́мїра, въ сто́мъ Крще́нїи наречѐнныѧ Єле́ны: и҆́бѡ вѡврати́вшисѧ Ѻ҆́крше́ннаѧ ѿ Кѡнстантинѡпо́лѧ в҆ Кі́евъ, мнѡ́гихъ в҆ Рѡ́ссїи крти́ла. Но всѣ̀ тѣ̀ крще́нїѧ Четы́ри в҆ Рѡ́ссїи бы́вшїѧ, неꙋко́ренѝшасѧ до́брѣ ра́ди ча́стихъ бра́нїй, и҆ Кнѧзе́й пога́ныхъ:[1107] поне́же Ѻ́лга и҆ Сы́на свое́гѡ Свѧ́тосла́ва ѡ҆брати́ти къ Хв҃ой вѣ́рѣ невозмо́же.

Пѧ́тое съверше́ннѡ и҆ коне́чнѣ Крести́шасѧ Рѡ́ссы, та́кожде ѿ Констѧ́тинопѡ́лѧ Кнѧжѧ́щꙋ ст҃мꙋ Равноапⷭ҇то́лномꙋ Вели́комꙋ Кнѧ́зю Влади́мїрꙋ всѣ̀ Рѡ́ссїи Самоде́ржцꙋ въ Цр҃ствѡ Гре́ческихъ Цр҃е́й Васи́лїѧ и҆ Кѡнстанти́на, Патрїа́ршескїй Прⷭ҇то́л правѧ́щꙋ Ни́колѣ Хрезове́рхꙋ, Ро́ку ѿ Рожⷭ҇тва̀ Хв҃а ЦПИ, по свѣ́дѣтелствꙋ Рѡссі́йска Лѣтопи́сца Не́стора Прⷭ҇бна҃. а҆ по Стрн҃ко́вскомꙋ, Ро́ку ѿ Рожⷭ҇тва̀ Хв҃а, ЦП[1108].

1103 Кром: Кни҃: Є҃.Кларо: Ро́к ѿ҃ГСтрн҃: Лѣ҃т РМИ.
1104 Зона҃: Кни҃: Г.Кром: Кни҃: Г:
1105 Стрн҃: Лѣ҃т РМВ.
1106 Прⷭ҇бн: Несто҃: лѣтопи҃ Зона҃: Кларо҃:
1107 Стрн҃: Лѣ҃т РКS.
1108 Лѣ҃т РМИ.

Додаток 4

Діти святого Володимира, їхня доля

Сини і доньки св. Володимира вже не раз ставали об'єктом дослідження. Ми наразі не маємо на меті докладний аналіз цієї значної бібліографії, оскільки нас цікавить не стільки реальність тих чи інших фактів, як представлення їх у пізньому агіографічному матеріалі. Отже, зупинимося на окремих студіях останніх десятиліть, які мають безпосереднє відношення саме до висвітленні такої інформації у писемних джерелах.

Аналізуючи переважно тільки найбільш ранні (за часом створення списків, а не за написанням) літописні зведення, дослідники неодноразово відмічали, що при "заявлених" дванадцяти синах св. Володимира, у тексті зазначено тільки десять (порівн. також перелік синів у "Сказанні" нижче на с. 336). На підставі цього, зокрема І. Данилевський[1109] створив цілу теорію, яка пояснює особливості тексту використанням у ньому біблійного фрагмента про синів Іакова (Бут. 35:22-26):

Бѣша же сн҃ове ꙗ҆ковли, ві҃, сн҃ове ли҆и рꙋви҆мъ прꙑвене҆цъ ꙗ҆ковль, симеѡ҆нъ, левїи. ꙗ҆ꙋда, и҆сихаръ. заꙋлонъ. Ѻ҆н҃ове же рахи҆ли. и҆ѡ҆сифъ, и҆ веніамі҆нъ. сн҃ове валли и҆ны рабы̀ рахи҆лѧ да҆нъ и҆ нефали҆м. сн҃ове же зе҆лды рабы̀ ли҆нны га҆дъ, и҆ а҆си҆ръ. Ѻ҆н҃ сꙋть сн҃ове ꙗ҆ковли

/Острозька Біблія. Арк. 16зв./

"І сталося, коли Ізраїль перебував у тім краї, то Рувим пішов і ліг із Білгою, наложницею батька свого. І почув Ізраїль, і було це злим йому. А в Якова було дванадцятеро синів. Сини Ліїні: перворідний Якова Рувим, і Симеон, і Левій, і Юда, і Іссахар, і Завулон. Сини Рахілині: Йосип і Веніямин. А сини Білги, невільниці Рахілиної: Дан і Нефталим. А сини Зілпи, невільниці Ліїної: Ґад і Асир. Оце сини Якова…

/За перекладом І. Огієнка/

Таку схожість І. Данилевський коментує: "Відповідь на ці запитання можна знайти в одному із джерел, якими користувався (як встановив ще

[1109] *Данилевский И. Н.* Древняя Русь глазами современников и потомков (IX–XII вв.). Курс лекций. – М., 1998. – С. 352-353.

О. О. Шахматов) автор "Повісті минулих літ". Маємо на увазі "Сказання Єпифанія Кіпрського про 12 дорогоцінних каменів на ризі первосвященика". Тут дається не тільки опис каменів і їх властивостей, а й згадуються імена синів Іакова, вигравірувані на кожному камені, а до того ж дається їхня характеристика. Очевидно, саме порядок перерахування каменів і визначив послідовність згадки синів Володимира. Усі вони отримували в такий спосіб "невидиму неозброєним оком" етичну характеристику, що співпадає з характеристикою того чи іншого сина Іакова. Доньки Володимира і Рогніди знадобилися для того, аби всі Володимировичі посіли належне їм місце та водночас і характеристику"[1110].

Ми не відкидаємо такого збігу хоча б тому, що, зрозуміло, у будь-якому тексті будь-якого автора, будь-якої епохи завжди можна виділити паралелі близьких чи добре знайомих йому текстів. І. Данилевський збудував цікаву схему ментальних особливостей роботи давніх книжників, які ми також не заперечимо. Проте, близькість (певна) текстів і навіть завуальовані особливості викладу літопису у зв'язку з використанням цього тексту – одна сторона, а сприйняття матеріалу *абсолютно буквально* – зовсім інша. А саме це ми зустрічаємо у дослідженні С. Міхеєва "Святополкъ сѣде в Киевѣ по отци"[1111]. Цей автор, скориставшись ідеєю Данилевського, спробував пояснити створення всього переліку *вигадкою* автора літописного тексту для *повної* тотожності списку, і навіть створив таблицю відповідностей[1112], відзначаючи, що "саме відповідність кількості дітей від кожної з дружин мала вирішальне значення під час упорядкування літописного списку"[1113]. Невелика вірогідність такої складної і невмотивованої побудови видно вже хоча б у тому, що, наприклад, у статті 980 р. в Іпатіївському та деяких інших літописах, з переліком дітей і дружин Володимира знаходимо десятьох синів, то вже в іншій статті – 988 р. – дванадцятеро, точніше, навіть тринадцятеро (із Святополком): Вишеслав, Ізяслав, Ярослав, Всеволод, Святослав, Мстислав, Борис, Гліб, Станіслав, Позвизд, Судислав, Мстислав. У більш пізніх літописних зведеннях та у агіографічній літературі в переліку 980 р. бачимо переважно не десять, а дванадцять імен. Немає підстави стверджувати, що повідомлення про матір Святополка, ніби вона була раніше черницею,

[1110] *Данилевский И. Н.* Древняя Русь глазами современников… – С. 352.

[1111] *Михеев С. М.* Святополкъ сѣде в Киевѣ по отци. Усобица 1015–1019 годов в древнерусских и скандинавских источниках. – М., 2009. – С. 61-82.

[1112] Там же. – С. 62.

[1113] Там же.

потім захоплена у полон Святославом і була віддана Ярополку, а потім взята в гарем Володимира, – з'явилося тільки в результаті зближення його з антихристом, за повір'ям, що антихрист має народитися від колишньої черниці[1114]. Це зближення складне й не однозначне, і, до того ж, не означає, що саме повідомлення було вигадкою, оскільки такий випадок для того часу ніяк не може вважатися унікальним.

Таким чином, з усього вище сказаного можна зробити висновок, що св. Володимир дійсно мав дванадцятеро (або й більше) синів, однак їх перелік у різних джерелах є нетотожним. Для кращого висвітлення цього питання у пізній українській Володимирівській агіографії нами складено нижченаведену таблицю[1115].

Отже, який висновок можна зробити з цього порівняння:

1) Зазначення, що у св. Володимира було шість дружин, яке ми знаходимо у Іпатіївському та Густинському літописах, наявне також у Печерському, Унівському та опублікованому Соболевським, житіях (див. рядок 3).

2) У жодному з житій не відображено інформацію про спробу вбивства Володимира Рогнідою і осадження її в сільці Предславині (див. рядки 5-6).

3) Тільки у Патерику Йосифа Тризни і Тверському збірнику, як і в житії, яке знаходимо в Патерику, Ярослав названий перед Мстиславом. У Іпатіївському, Густинському літописах, а також у інших житіях вони названі в іншому порядку (рядки 9-10).

[1114] Порівн.: *Михеев С. М.* Святополкъ сѣде в Киевѣ по отци… – С. 64-66.

[1115] Порівн. також перелік синів св. Володимира у "Сказанні" про свв. Бориса і Гліба: "Сь убо Володимиръ имѣяше сыновъ 12, не отъ единоя жены, нъ отъ раснъ матеръ ихъ, въ нихъ же бяше старѣй Вышеславъ, а по немь Изяславъ, 3 – Святополкъ, иже и убиство се зълое изъобрѣтъ. Сего мати преже бѣ чьрницею, гръкыни сущи, и поялъ ю бѣ Яропълкъ, братъ Володимирь, и ростригъ ю красоты дѣля лица ея, и зача отъ нея сего Святоплъка оканьнааго. Володимиръ же, поганъй еще, убивъ Яропълка и поятъ жену его, непраздьну сущю, отъ нея же родися сий оканьный Святопълкъ. И бысть отъ дъвою отцю и брату сущю, тѣмь же и не любляаше его Володимиръ, акы не отъ себе ему сущю. А отъ Рогнѣди 4 сыны имѣяше: Изяслава, и Мьстислава, и Ярослава, и Всеволода. А отъ иноя Святослава и Мьстислава, а отъ Болгарынѣ Бориса и Глѣба. И посажа вся по роснамъ землямъ въ княжении, иже инъде съкажемъ": *Абрамович Д. И.* Жития святых мучеников... – С. 27. На пізню українську історіографію та агіографію, безперечно, вплинули також писання М. Стрийковського, котрий, при описі хрещення синів св. Володимира перелічує їх так: Вишеслав, Ізяслав, Святополк, Ярослав, Всеволод, Святослав, Мстислав, Борис, Гліб, Станіслав, Позвизд, Судислав: *Stryjkowskij M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi… – С. 132.

Рядок	Патерик Йосифа Тризни	Тверський збірник	Іпатіївський літопис	Густинський літопис	Житіє з Патерика Йосифа Тризни	Печерське житіє св. Володимира	Унівське житіє св. Володимира	Житіє, опубліковане Соболевським
1.							IV. Маючи теды Владимер покой от всѣх сторон,	Маючи теды Владимеръ покой отъ всѣхъ сторонъ,
2.	и бѣ володимѣ побѣждѣ похотию женскою,	И бѣ Володимерь побѣждень похотію женьскою,	бѣ же Володимиръ побѣжєнъ похотью женьскою.	Володымеръ же, имѣя миръ отвсюду, бысть побѣжденъ похотію женскою,	и бѣ владимѣ побѣжден похотю женскою,	Неповстягливостю невѣст опанованый был.	Неповстягливостю невѣст был велми опанованый;	Неповстягливостю невѣстъ былъ опанованый,
3.	быша у него володимыя (sic!), рекше болшия,	быша у него водимыа, рекше болшіа:	быша єму водимыя	и бысть у него женъ шесть :		Имѣл шесть жен:	мѣл шесть жен;	мѣлъ шесть жонъ.
4.	рогнѣдъ же	Рогнѣдь,	Рогънѣдь	первая Ярогнъдъ,		первая Ярогнѣдь,	первая Розгнѣдь,	Первая была Розгнѣдь,
5.	посадѝ на Лыбеди в селцѣ, идѣ же єсть нне словет селцѐ. пресла́вино,	юже посади на Либеды вь селцѣ, идеже есть нынѣ словеть селце Предславино.	юже посади на Лыбеди идеже єс нынѣ селце Передславино.					

6.	та же рогнѣ оу-бити его хотѣ ножемъ зарѣ-зати,	Та же Рогнѣдь убити его хотѣ, ножемъ зарѣзати.						
7.	ѿ нея же ро ї д сна.	Отъ неяже роди 4 сыны:	От нея же роди. 4 сыны.	отъ нея же имѣяше сына	ѿ роди д сны	с которою мѣл сынов	с которою сынов чтыри,	с воторою сыновъ 4 росплодилъ:
8.	изяслава.	Изяслава	Изеслава.	Изяслава,	ѿизяслава,	Изяслава,	Изяслава,	перваго Изяслава,
9.	ꙗрославл.	Ярослава	Мьстислава. Ярослава.	Мстислава, Ярослава	ꙗрославл.	Мстислава, Ярослава	Мтислава, Ярослава,	Мстислава, Ярослава,
10.	мстиславл.	Мстислава,			мстиславл.			
11.	всеволодъ,	Всеволода,	Всеволода.	и Всеволода,	всеволодъ.	и Всеволода,	Всеволода	Всеволода,
12.	и двѣ дщери.	и двѣ дщери;	и двѣ дщєри.	и двѣ дщери;	и двѣ дщери,	и двѣ дочки.	и двѣ дочки мѣл.	и двѣ дочки мѣлъ.
13.					преславꙋ доброславꙋ.			
14.	а ѿ грекини, стополка.	а отъ Грекины Святополка;	От Грѣкини Ст~ополка.	вторая же Грекиня, яже бѣ жена Ярополча; отъ нея же роди Святополка;	ѿ грекини. свѧтополка.	Вторая грекиня, жена брата Ярополка, с которою мѣл Святополка.	Вторая грекиня, жона брата Ярополка, с которою мѣл Святополка,	Вторая была Грекиня, жена брата Ярополка, с которою мѣлъ сына

							который потом братов своих Глѣба и Бориса позабывал.	Святополка, который братовъ своихъ Глѣба и Бориса позабывалъ.
15.	а҆ ѿ чехины, вышеслава.	а отъ Чехени Вышеслава	от Чехыни Вышєслава.	третяя Чехиня, отъ нея же роди Вышеслава;	ѿ чехини. вышеслава.	Третяя чехини, с которою мѣл Вышеслава.	Третая чехиня, с которою мѣл Вышеслава,	Третяа была Чехиня, с которою имѣлъ сыновъ двохъ, Вышеслава и
16.								Мстислава.
17.	а҆ ѿ дрꙋгиѧ чехини	а отъ другіа Чехиниа	от другия	четвертая Чехиня, отъ нея же роди	ѿ дрꙋгиꙗ чехини,	Четвертая чехини также, с которою мѣл	четвертая чехиня также, с которою мѣл	
18.		Святослава	Ст~ослава.	Святослава	ст҃ославѣ,	Святослава	Святослава	
19.		и Станислава			станиславѣ,			
20.	сꙋдиславъ,	Судиславъ,			сꙋдиславѣ.			
21.	болеслав.	Болеславъ;			болеславѣ.			
22.				и Мстислава;		и Мстислава.	и Мтислава.	
23.	а҆ ѿ царевны ѿ анны	а отъ царевны оть Анны	от Болъгарыни	пятая Болгарыня, отъ нея же роди	а҆ ѿ царꙋ҃ны греческиꙗ анны.	Пятая болгариня, с которою мѣл	Пятая болгариня, с которою мѣл	Пятая была Болгарыня, с которою мѣлъ сыновъ двохъ,
24.	борис. и глѣба.	Борисъ и Глѣбь;	Бориса и Глѣба.	Бориса и Глѣба;	борис. и глѣба.	Бориса и Глѣба.	Бориса и Глѣба.	Бориса и Глѣба.

25.				шестая Грекиня, ея же ради и крестися, отъ нея же роди дщерь Марію.		Шестая грекиня, для которой крестился, с которою мѣл цорку Марію,	Шестая потом была грекиня, для которои крестился, с которою мѣл дочку Марію;	Шестая была Грекиня, для которой крестился, с которою мѣлъ дочку Марію;
26.				яже потомъ отдана бысть за первого Казимера Мниха, короля Полского, и роди Болеслава Смѣлого, иже убить Станислава бискупа Краковского		которая потом отдана была за первого Казимера, короля полского; тая родила Болеслава Смѣлого, который убил Станислава, бискупа краковского.	тая отдана была за первого Казимера, короля полского; тая родила Болеслава Смелого, который убил Станѣслава, бискупа краковского.	тая была отдана за первого кроля Казимеря полского. Тая родила Болеслава Смѣлого, который убылъ Станѣслава быскупа краковского.

4) Тільки у житії з Патерика є імена доньок Володимира. Ім'я Предслави знаходимо у різних варіантах житія св. Володимира (рядок 13), у творах, присвячених свв. Борису і Глібу та у деяких літописних текстах. Не підлягає сумніву, що це дійсно була єдиноутробна сестра Ярослава.

Складніше з Доброславою. Найвірогідніше, це та сама Марія, котра у деяких пам'ятках названа останньою дитиною св. Володимира (див. рядок 25-26). Н. Мілютенко відзначає, що повідомлення про Марію, доньку царівни Анни і дружину польського князя Казимира Мниха (1034–1058) знаходиться у Меншому житії св. Станіслава (кінець XIII ст.). Відомо, що шлюб відбувся близько 1043 р., але в літописних текстах немає інформації про те, хто був матір'ю нареченої. У записі про смерть королеви у Рочнику краківської капітули (пам'ятка XI ст. у копії XIII ст.) сказано про її смерть 1087 р. і про поганське ім'я – Добронега[1116].

Та навряд чи ми колись зможемо точно дослідити список і біографії доньок св. Володимира за браком джерел. Можна тільки констатувати, що, за повідомленням у восьмій книзі Титмара Мерзебурзького, коли Болеслав 1018 р. увійшов у Київ, там перебували "мачуха названого короля, його жінка і 9 сестер, на одній із них, вже давно ним жаданій (Предславі – *І. Ж.*), беззаконно, забувши про свою дружину, оженився Болеслав"[1117]. Повернувшись із полону, Предслава прийняла чернецтво і мешкала у тому ж сільці Предславино, де жила її мати.

А. Поппе висунув ще одну теорію щодо дітей св. Володимира й Анни, припустивши, що дружина Новгородського посадника Остромира Феофано була донькою від цього шлюбу[1118].

5) Зазначимо також, що дехто з дослідників вважав, ніби Святополк був все-таки сином Ярополка, чи так себе позиціонував[1119]. Втім у досліджуваних нами текстах не йдеться навіть про наявну у деяких пам'ятках згадку, що Святополк був "сином двох батьків".

6) Ім'я Мстислава, яке дописане до дітей третьої дружини св. Володимира у житії, опублікованому Соболевським (рядок 16), найвірогідніше, є помилкою.

[1116] *Милютенко Н. И.* Святые князья-мученики Борис и Глеб... – С. 76.

[1117] *Титмар Мерзебургский*. Хроника в 8 книгах. – М., 2009. – С. 177.

[1118] *Поппэ А.* Феофана Новгородская // Новгородский исторический сборник. – СПб., 1997 г. – Вип. 6(16). – С. 102-120.

[1119] Див. огляд робіт: *Михеев С. М.* Святополкъ сѣде в Киевѣ по отци... – С. 84-86.

7) Найбільш показовим є список синів від "другої чехині" (рядки 17-22). У житії, поміщеному у Патерику Йосифа Тризни, їхній склад абсолютно ідентичний Тверському збірнику. У самому Патерику пропущене ім'я Святослава і Судислава. Можливо, це результат описки, бо в ньому відсутнє й ім'я Мстислава, якого немає у Тверському збірнику. У Печерському й Унівському житіях список аналогічний Густинському літопису.

8) Наявність Станіслава, одного з молодших Володимировичів, тільки у тексті Тверського збірника та житія з Патерика можна було б пояснити однією досить цікавою і складною теорією, а саме тим, що він впродовж певного часу був київським князем[1120]. Та навіть якби ми були схильні прийняти цю сумнівну версію, – це не є причиною для такої складної побудови. Адже маємо плутаницю з іншими синами від цієї матері. Те саме ми мусимо сказати й про подвійне використання імені Мстислава. Навряд чи у св. Володимира могло бути двоє синів з одним іменем, навіть якщо один помер (припустимо!) ще малим. Тому тут можна говорити тільки про проблеми переписування і компонування матеріалу.

9) Рядок 23 є особливо цікавим, оскільки тут наглядно бачимо варіанти в інформації про матір свв. Бориса і Гліба. У Патерику та Тверському збірнику, як і у житії з Патерика, названа царівна Анна, в інших же джерелах – згідно з більшістю літописних текстів – безіменна грекиня. Питання про походження свв. Бориса і Гліба є дійсно спірним. З одного боку, в більшості літописних зведень, які базуються на "Повісті минулих літ" вказана болгарка. М. Тихомиров навіть висунув припущення, що Анна була родичкою болгарських царів[1121]. На думку М. Ільїна, саме цим царственим походженням братів можна пояснити вираз Іоаннової служби XI ст. Борисові і Глібові: "Цесарьскыимъ вѣньцемъ отъ уности украшенъ, пребогатыи Романе власть велия бысть своему отечьству и веси твари…"[1122] На думку М. Левченка, це дало підстави для вшанування святих мучеників у Болгарії[1123]. Категорично наполягав на болгарському походженні матері святих і Є. Голу-

[1120] *Михеев С. М.* Святополкъ сѣде в Киевѣ по отци… – С. 74-78.

[1121] *Тихомиров М. Н.* Исторические связи русского народа с южными славянами // Славянский сборник. – 1947. – С. 156.

[1122] *Ильин Н. Н.* Летописная статья 6523 года и ее источник. Опыт анализа. – М., 1957. – С. 114

[1123] *Левченко М. В.* Очерки русско-византийских отношений. – М., 1956. – С. 168.

бинський[1124]. З дослідників останнього часу цієї самої версії дотримуються Н. Мілютенко[1125] і О. Толочко[1126,1127].

Проте все не так однозначно.

У "Читання про свв. Бориса і Гліба" прп. Нестора Літописця – першому поширеному житії святих, і, найвірогідніше, одному з найбільш реально інформативних про походження святих[1128] нічого не сказано. Якщо св. Гліб був, як наголошує св. Нестор, ще зовсім малим, то він міг народитися вже у XI ст. Його батько, на той час християнин, мав одну дружину – царівну Анну, яка й *мала бути* матір'ю святих мучеників. Вказують на вірогідність цього факту й деякі джерела. Так, походження святих мучеників від цариці Анни обстоював з посиланням на Іоакимівський літопис ще В. Татищев[1129], і пізніше цей висновок підтримували

[1124] *Голубинский Е.* История русской церкви... – С. 385.

[1125] *Милютенко Н. И.* Святые князья-мученики Борис и Глеб... – С. 75.

[1126] *Толочко Алексей*. "История Российская" Василия Татищева: источники и известия. – К., 2005. – С. 446-447.

[1127] О. Толочко помістив статтю з питання монографії, присвяченої В. Татищеву. Однак, аналізуючи його докази, потрібно пам'ятати про те, що цей, безсумнівно, талановитий і обізнаний джерелознавець, у своїх історичних побудовах, як правило, підтягував джерела до раніше задуманих висновків, а також з якоїсь причини вважав брехунами всіх істориків, починаючи від перших літописців та агіографів, і закінчуючи В. Татищевим. У даному випадку книга написана, вочевидь, з метою епатувати наукову громадськість, причому для розширення можливої аудиторії книга від початку видавалась іноземною мовою. Приблизно за такою схемою написаний і розділ про матір свв. Бориса і Гліба. Для початку автор апріорі відмітає можливість використання автором Тверського збірника додаткових матеріалів, зокрема стосовно життя Рогніди. Таким чином, він закладає недовіру й до висновків В. Татищева (незалежних від вищезгаданого літопису, як нам відомо) про походження святих від княгині Анни. Однак написавши, що: "від використання впродовж тривалого часу, те, що повинно було залишатися тільки вірогідним припущенням, перетворилося чи не на доведений факт, і цьому неабиякою мірою сприяло забуття первинного джерела – Татищева", О. Толочко не зумів відкинути своїм доволі поверховим аналізом цілу низку блискучих досліджень, в яких підтверджується (а часом і не підтверджується, проте – вмотивовано) інформація, названа В. Татищевим. У нашому ж випадку епатажні висновки О. Толочка взагалі не відіграють ролі, оскільки наявна у науковому обігу інформація про жінок і дітей св. Володимира базується, як показано вже у цьому розділі, не на висновку В. Татищева, а на більш ранніх матеріалах.

[1128] *Жиленко І. В.* Вшанування святих Бориса і Гліба та Києво-Печерська писемна традиція // Лаврський альманах. – К., 2002. – Вип. 7. – С. 61-75.

[1129] *Татищев В. Н.* История Российская. – М. ; Л., 1963. – Т. 2-3. – С. 70-71. Порівн. також: *Татищев В. Н.* История Российская… – С. 227. – Прим. 163.

ряд дослідників[1130]. Найбільш чітко й однозначно вірогідність походження свв. Бориса і Гліба від царівни Анни обстоюється у фундаментальній роботі, присвяченій цій темі, А. Поппе[1131]. М. Ільїн намагається пояснити незбіг між вказівкою на матір-болгарку та безсумнівним шлюбом св. Володимира з візантійською принцесою, зокрема тим, що "отроцтво Гліба – питання небеззаперечне", і є, власне, агіографічним прийомом[1132], та за таким принципом можна визнати "агіографічним прийомом" будь-яку інформацію; посилання ж М. Ільїна на те, що Гліб в усіх подіях діє як дорослий – не витримують критики. На той час чоловік вважався дорослим і міг брати шлюб вже у віці 14 років, а то й молодшим – виходячи радше з фізичного розвитку, а не віку. Святий же Гліб був ще навіть неодруженим. Приміром, з "Читання" ми маємо повідомлення лише про шлюб Бориса, який відбувся, очевидно, незадовго до смерті святого, оскільки про дітей від нього нам нічого невідомо, а в службі святим, що приписується митрополиту Іоанну[1133] (як, втім, і в наступній агіографічній літературі), про цей шлюб взагалі не згадано. І, звичайно, як діти Анни свв. Борис і Гліб мали бути названими "цесарським вінцем прикрашеними".

Наразі ще М. Серебрянський слушно пов'язував із походженням святих мучеників і їхню подальшу долю: "Зрозуміло..., що Борис і Гліб були народжені не від поганського шлюбу з "болгаринею", як повідомляє літописець, а від християнського – із грецькою царівною; то в цьому саме була причина й особливої любові до них Володимира й підозрілої ненависті Святополка"[1134]. Втім, справа тут, як нам здається, не лише в особистій любові чи ненависті. Адже після прийняття св. Володимиром християнства всі його попередні поганські шлюби, з погляду нової релігії, були варті не більше, ніж випадкові зв'язки його з наложницями.

[1130] *Приселков М. Д.* Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X–XII веков. – СПб., 1913. – С. 37; *Подскальский Г.* Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.). – СПб., 1996. – С. 206, 477; *Серебрянский Н.* Древнерусские княжеские жития… – С. 88-89; порівн. у І. Хрущова, який відзначав, що Борисова мати була християнкою: *Хрущев И. П.* О древнерусских исторических повестях и сказаниях. XI–XII столетие. – К., 1878. – С. 46; *Соловьев С. М.* Сочинения. Книга 1. История России с древнейших времен. – М., 1988. – Т. 1-2. – С. 195.

[1131] *Поппе А. В.* Земная гибель и небесное торжество Бориса и Глеба // ТОДРЛ. – Т. LIV. – СПб., 2003. – С. 305-336.

[1132] *Ильин Н. Н.* Летописная статья 6523 года… – С. 115.

[1133] Див.: *Абрамович Д. И.* Жития святых мучеников Бориса и Глеба… – С. 138.

[1134] *Серебрянский Н.* Древнерусские княжеские жития… – С. 88-89.

Таким чином, старші сини князя формально ставали бастардами. Це не мало б ніяких наслідків, якби не існувало ймовірних спадкоємців, народжених у християнському шлюбі. Проте вони були. І ми можемо з повним правом припустити, що св. Борис тому й перебував при батькові під час його хвороби, що той готував його в свої спадкоємці. У зв'язку з цим стає цілком вагомим повідомлення Титмара Мерзебургського про те, що спадкоємцями Володимира мали стати не Святополк, а двоє якихось інших синів князя[1135].

Навений вище висновок, підтриманий в останні роки у студіях О. Назаренка, який також припускав: конфлікт обох старших синів із св. Володимиром в останні роки його життя був наслідком саме визнання спадкоємцем великокнязівського престолу св. Бориса[1136].

А. Поппе доповнив, припустивши бажання св. Володимира змінити всю систему престолонаслідування і привести її у відповідність із візантійською. При цьому, згідно з його теорією свв. Борис і Гліб мали стати, за візантійським зразком, співправителями ще за життя батька[1137]. Дослідник пов'язав із цими подіями наступне замовчування діяльності Анни[1138], і навіть походження від неї вбитих княжичів. При цьому, завуальовано її назвали "болгаринею", що, вірогідно, закріпилося за нею ще в Константинополі[1139]. У цих умовах "доля Бориса і Гліба була визначена незалежно від їхньої поведінки. Якщо агіографічна традиція зберегла справжні дати, то їхнє таємне вбивство було скоєне 24 липня і 5 вересня 1015 р. Ця радикальна розв'язка була визнана єдиною спробою покласти край усякій подальшій візинтизації престолонаслідування"[1140]. Згідно з абсолютно правильним міркуванням А. Поппе "у фізичному усуненні синів мачухи Анни були зацікавлені всі члени династії, які бажали зберегти традиційний порядок престолонаслідування і засуджували намагання його візантизації"[1141].

У наведеному вище поіменному переліку його синів після св. Гліба названий ще ряд імен: Святослав, Всеволод, Мстислав, Станіслав, Бря-

---

[1135] *Титмар Мерзебургский*. Хроника в 8 книгах... – С. 163.

[1136] *Назаренко А. В.* Западноевропейские источники… – С. 323.

[1137] *Поппе А. В.* Земная гибель и небесное торжество Бориса и Глеба… – С. 311-313.

[1138] Там же. – С. 308-309.

[1139] Там же. – С. 312.

[1140] Там же. – С. 315.

[1141] Там же. – С. 316.

чеслав, Позвизд, Судислав. Втім, хаотичність переліку не дає нам підстав стверджувати про них, як про молодших. Більш надійними є інші джерела. Так, дитиною від другого християнського шлюбу київського князя (після смерті Анни св. Володимир близько 1012 р. одружився з внучкою німецького імператора Оттона) була, можливо, не тільки Марія (якщо вона не була донькою Анни), а й ще один син – Святослав[1142], котрий, нагадаємо, також став жертвою боротьби за престол. Не виключено також, що особлива неприязнь Ярослава до Судислава, якого він фактично все життя тримав у порубі, знаходиться на тому ж рівні, що й убивство інших молодших синів св. Володимира. Отже, доля всіх відомих нам молодших дітей св. Володимира чоловічої статі, як відомо, склалась трагічно. І це свідчить на користь нашої теорії.

Проте, хто ж був убивцею братів? Як видно з попередніх наших студій, вбивство свв. Бориса, Гліба і Святослава було однаково вигідне як Святополку, так і Ярославу, хоча останньому – у більшій мірі. В усіх українських джерелах Ярослав Володимирович виступає в похід на Святополка, аби помститися за вбитих братів. Та це лише політична легенда. Він не був месником за смерть братів вже хоча б тому, що, за хронологічними розрахунками М. Ільїна, виступив на Київ *ще до смерті Гліба*[1143]. Наразі однозначно стверджувати ми не беремося.

10) Ім'я доньки св. Володимира Марії зустрічаємо у Густинському літописі, а також у тих варіантах пізніх житій, де матір'ю свв. Бориса і Гліба названа невідома "болгариня". Щодо доньок св. Володимира див. вище.

[1142] *Ильин Н. Н.* Летописная статья 6523 года… – С. 115.
[1143] Там же. – С. 151-152.

Додаток 5

Легендарні повідомлення про запровадження святим Володимиром ієрархії в пізній українській та московській агіографії

Одним з найзаплутаніших питань вітчизняної та й загалом, східнослов'янської церковної історії є православна ієрархія часів св. Володимира. Ця наукова проблема складається з декількох напрямів, серед яких: ім'я першого київського архієрея по 988 р., кількість і місцезнаходження первісних єпископських кафедр та імена перших архієреїв.

Перш за все, звернемося до питання про ім'я київського архієрея часів св. Володимира. Зазначимо, що саме наявність у пізній, передусім українській агіографії та літописанні імені Михаїла, на противагу згаданому в більш ранніх пам'ятках Леону[1144], викликало певні непорозуміння, які й до сьогодні не знайшли в науковій літературі однозначної відповіді. Хоча згадка про Михаїла характерна для українських пам'яток, та зустрічаємо його і в пізніх московських, зокрема в Никонівському літописі. Реальність особи архієрея підтверджується як згадкою св. Михаїла у частині редакцій церковного Уставу Володимира[1145], так і існуванням мощей святого у лаврських печерах, звідки їх перенесли до Великої церкви після 1718 р.[1146]

Дане питання зродило надзвичайно велику бібліографію, тож обмежимося лише загальним її оглядом[1147], до того ж, що вповні підтримуємо висновок, зроблений свого часу М. Брайчевський, який відзначав, що київська кафедра існувала з 60-х рр. IX ст. – часу хрещення

[1144] Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М. ; Л., 1950. – С. 473.

[1145] Див. *Щапов Я.* Древнерусские княжеские уставы. XI–XV вв. – М., 1976.

[1146] На жаль, мощі святого втрачені під час вибуху Великої церкви 1941 р.

[1147] Див. про неї, зокрема: *Голубинский Е.* История русской церкви. – М., 1901. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 276-282; *Лебединцев П.* К вопросу о киевском митрополите XII века Михаиле // ЧИОНЛ. – 1896. – Кн. 10. – С. 4-14; *Павлов А.* Догадка о происхождении древнерусского предания, которое называет первого руського митрополита Михаилом Сирином // ЧИОНЛ. – 1896. – Кн. 11. – С. 22-26.

князя Аскольда, і цю кафедру знаходимо під шістдесятим номером у переліку кафедр, підлеглих Константинопольській патріархії X ст. До доволодимирівського періоду історії київської кафедри М. Брайчевський відносить не лише св. Михаїла, а й Леона та Іоанна (з певною вірогідністю), вважаючи, що насправді митрополитів було більше[1148]. Що ж до імені митрополита київського за часів св. Володимира, то М. Брайчевський припускає, що це був Феофілакт Севастійський, призначений у Київ не пізніше 991 р. На думку М. Брайчевського, "Цілком правдоподібно, що хрещення Володимира відбувалося саме за того ієрарха. Можливо навіть, що захоплення влади Володимиром мало місце за його понтифікату". Його наступниками цей автор вважав Іоанна і Феопемпта[1149]. Останні припущення можуть викликати сумніви, та, вірогідно, св. Михаїл дійсно жив у часи не св. Володимира, а Аскольда. Не виключено, що по тому в Києві не було дійсного митрополита, а він вважався місійним і жив у Константинополі. Адже недаремно, згідно з записами Костянтина Багрянородного, не дуже привітно був зустрінутий у Царгороді пресвітер св. Ольги[1150] (вірогідно, як не призначений своїм архієреєм).

Однак, якою б не була ситуація, та зрозуміло, що по хрещенні 988 р. функціонування ієрархії і, зокрема митрополії, мало відновитися. А разом з тим, як слушно відзначав М. Брайчевський і що підтверджується у наявних документах, св. Володимир радше спирався на Анастаса Корсунянина і приведене із Корсуня духовенство[1151]. Можна багато теоретизувати на тему того, чому так сталося, і чи був у Києві тоді справжній правлячий архієрей, а якщо й був, то чому не він згадується як головний соратник св. Володимира при хрещенні Русі, та це все будуть голослівні побудови. Лише зазначимо, що згадуючи про дітей св. Володимира, серед багатьох тенденційних купюр в описі історії князювання цього князя є інформація про Анну. Чи брала вона участь у християнізації країни, відновленні ієрархії – невідомо, можливо, так і було, але це не було вигідно дітям св. Володимира від інших дружин. Отже, цілком можливо, що нам нічого невідомо про функціонування

[1148] *Брайчевський М.* Утвердження християнства на Русі... – С. 161-162.

[1149] Там само. – С. 163.

[1150] *Литаврин Г. Г.* Путешествие русской княгини Ольги в Константинополь. Проблема источников // Византийский Временник. – Т. 42. – С. 40-44.

[1151] *Брайчевський М.* Утвердження християнства на Русі… – С. 161-162.

київської кафедри того часу, особливо якщо її діяльність була пов'язана з діяльністю княгині. Комусь було вигідно надати головну роль подвійному зраднику, але явно не Анастасові, і це було зроблено. Потрібно визнати, що не отримавши якоїсь додаткової інформації (на що була надія), ми не можемо розв'язати поставлене питання. Отже, якщо визнаємо це у XXI ст., то чи слід дивуватися тим спробам, які були зроблені у XVI–XVII ст., навіть якщо ми бачимо в них якісь недоречності чи наївність.

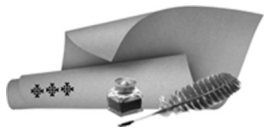

Майже те саме можна сказати й щодо історії ієрархії загалом. За останні сотні років ми отримали інформації набагато. І доводиться визнати: до сьогодні немає жодної певності стосовно єпископій, наявних у Київській Русі за часів св. Володимира. У "найбільш канонічних" літописах, таких як Іпатіївський чи Лаврентіївський, взагалі немає повідомлень про запровадження (поновлення?) митрополії та єпископій. Знаходимо дещо про те тільки у пізніших літописних зведеннях та агіографічній літературі. Приклад таких текстів можемо бачити як у Патерику Йосифа Тризни, так і в житіях св. Володимира.

При всіх суттєвих відмінностях у окремих пам'ятках, цей пласт інформації має характер єдиного сюжету, зібраного з різних джерел, і таким чином, спільний протограф усіх варіантів є окремим твором, вставним у літописний текст. Однак явна легендарність більшості повідомлень не дозволяє вважати те зібрання реальним історичним джерелом. Тому дозволимо собі називати у подальшому цю інформацію "Легендою про заснування єпархій св. Володимиром". З іншого боку, маємо пам'ятати, що єпархії в той час *дійсно* були засновані (частина, заснованих ще Аскольдом – поновлені). Таким чином, маємо нагоду в процесі дослідження виявити не тільки легендарну, а й можливу реальну інформацію.

Як вже відзначалося, Легенда дійшла до нашого часу у величезній кількості різноманітних варіантів, та зміст і обсяг нашої книги не дозволяє проаналізувати їх усі. Тому, для прикладу наведемо два, так би мовити, визначальні тексти з пізніх українського і московського джерел – Густинського та Никонівського літописів:

Густинський літопис[1152]

Володымеръ же посла паки во Цариградъ ко патріарху Николаю, да послатъ ему болѣй епископовъ; и посла ему епископа *Іоакима Корсунянина, Ѳеодора, Ѳому,* и проч…

Въ лѣто 6498 (990). Поиде Володымеръ во землю **Славенскую и страну Залѣскую**, въ Сужіалстѣи области и въ Ростовстѣй, и постави тамо надъ рѣкою Клязмою градъ, и нарече его первымъ своимъ именемъ Владимиръ, и созда церковъ пресвятой Богородици соборную; повелѣ же людей повсюду крестити и церкви ставити, даде же имъ первого епископа *Ѳеодора*.

Никонівський літопис[1153]

Того же лѣта иде Михаилъ митрополитъ Кіевскій и всея Руси въ Новгородъ Великій, съ епископы Фотѣя патріарха, даде бо ему Фотѣй патріархъ шесть епископовъ на помощь…

…и з Добрынею дядею Вододимеровымъ, и съ Анастасомъ; и идолы сокруши, и многія люди крести, и церкви въздвиже, и презвитеры постави по градомъ и по селомъ. Того же лѣта умноженіе всяческихъ плодовъ бысть и тишина веліа отвсюду…

Въ лѣто 6500. Ходи Володимеръ въ Суздалскую землю, и тамо крести всѣхъ; бѣ же съ Володимеромъ два епископа Фотѣа патріарха. И заложи тамо градъ въ свое имя Володимеръ, на рѣцѣ на Клязмѣ, и церковь въ немъ постави древяну пречистыя Богородици, и наказуаше люди съ епископы Фотѣя патріарха. И бысть благочестіе веліе, и сіаше вѣра христіанская яко солнце, и день ото дне напредъ успѣваше. И радовашеся Володимеръ душею и сердцемъ, и много имѣніа убогимъ и нищимъ раздаяше, и ставяше по улицамъ яденіе и питіе, и хто что хотяше насыщашеся… …Того же лѣта преставися пресвященный Михаилъ митрополитъ Кіевскій и всея Руси, иже поживе крѣпкымъ житіемъ, и многъ трудъ о Господи показа въ новокрещеныхъ людехъ, и вѣру православную соблюде, и всѣхъ богоразумію научи. И много о семъ поскорбѣ и прослезися Володимеръ, и едва отъ епископъ Фотѣа патріарха и отъ своихъ князей и бояръ утѣшаемъ бываше; бяху бо всегда въ любви и въ совѣтѣ съ Володимеромъ…

…Того же лѣта взя Владимеръ у блаженнаго патріарха Фотѣа Констянтиноградцкаго митрополита Кіеву и всей Руси Леонта, и бысть радость веліка въ людехъ...

[1152] Густинская летопись... – С. 258-259.

[1153] Никоновская летопись // ПСРЛ. – М., 1965. – Т. 9. – С. 63-65.

…Того же лѣта въ Кіевѣ Леонтомъ, митрополитомъ всея Руси, **Новугороду Великому и Пскову** поставленъ бысть епископъ *Іакимъ Корсунянинъ*; и приіде къ Новугороду, и достолная требища разори, и идолы сокруши, и Перуна разсѣче, и въ Волховъ вверже; и бысть слава Господня повсюду. Постави Леонтъ митрополитъ Кіевскій и всея Руси епископы по градомъ.

Того же лѣта постави Леонтъ, митрополитъ Кіевскій и всея Руси, **Чернигову** епископа *Неофита*,

И оттуду пришедъ въ **Ростовъ,** и тамо раздруши идола Волоса, бога скотія (о немъ же ищи въ Житіи преподобнаго Авраамія Ростовского чудотворца); и постави имъ епископа *Ѳому*.

а въ **Ростовъ** постави епископа *Феодора*,

а въ **Володимерь** *Стефана*,

а въ **Бѣлградъ** *Никиту*,

Потомъ же приде во Великій Новгородъ, и постави тамо архіепископа *Іоакима Корсунянина*. Сеи Іоакимъ архіепископъ раздруши въ Новгородѣ идола Перуна, и потомъ повелѣ его увязавъ ужи влещи въ рѣку Волховъ; иныхъ же пристави влекомаго бити, не яко древо чуяше біеніе, но да бѣсъ въ немъ дѣйствовавый посрамится…

и по инымъ многимъ градомъ епископы постави. И радовахуся людіе, и сіаше православіе, и прославляашеся имя Христово, и слово Божіе растяше и множашеся.

Таким чином, з українського джерела дізнаємося про заснування шести митрополій і маємо імена трьох єпископів – Іоакима, Федора та Фоми. Никонівський літопис додає ще кілька імен, а дещо подає відмінно, вірогідно, на основі якихось місцевих заліських переказів. Зведена інформація виглядає так:

	Міста	Імена єпископів
1.	Новгород	Іоаким Корсунянин
2.	Володимир	Федір (за Ник. – Стефан)
3.	Ростов	Фома (за Ник. – Федір)
4.	Чернігів	Неофіт (за Ник.)
5.	Білгород	Никита
6.	Турів	?

У тексті Патерика о. Йосифа Тризни ми маємо унікальну інформацію про заснування єпархії у Турові (включаючи і низку документів, також пов'язаних із церквою в Турові)[1154]. Отже, в Патерику Йосифа Тризни читаємо:

Ѻ ПОСТАВЛЕНІ ТУРОВСКО ЄПИСКОПІІ

Се а кнѧ великнї кневскнї василнї нарицаемый владимѣ. умыслн со своею
кнѧгинею анною и детми своими с сномъ своимъ и Изяславомъ и мъстис-
лавомъ, ярославомъ, и всеволодом, борисомъ, и глѣбомъ, и со всѣми
детми, и болѧры, своими, третне бгомолне[1155] єпископию поставившу радѣ.
в лѣто ҂ѕфг[1156] і прида и не городы с погосты в послушание і свѣщение
Арк. 73зв. і благословение держати себѣ // туровско єпископії пунскъ, новгоро, гораде,
слонимъ, бересте, волковыескъ, здито, неблесте . дубровица, выкочно,
случескъ, копыл, лѧховъ, городокъ, смѣдѧнь, и поставн, перваго єпискупа
фому, и прида села в ино грады земли ботные, волоти со всеми при-
датки, обѣра рѣки, тако и в мыте, и на торгу и на перевоза десятую
недлю, десятый пенѧ, и ѿ жита десятаѧ копа, свѣтомъ спсу. свѣте Ѿцы по
всемъ городомъ под се єпископії, зане же се урядихъ и уставн в первы,
а кто преобидитъ или переступитъ ніше управление, да будет осужденъ
съ тыми и же ѿлучиша свѣтый ѿцы семи соборо.

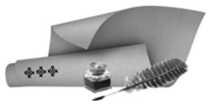

Дослідження і спроби інтерпретування текстів про запровадження єпархій викликали значну історіографію. Переважно автори визнавали повністю чи частково наявну в Легенді інформацію, і не завжди інформацію про заснування Турівської єпископії. У нашому дослідженні наведемо лише частину розширеної бібліографії у зведеному табличному вигляді, відзначаючи тільки перелік єпархій за часів св. Володимира, запропонованих різними авторами:

[1154] Їхні дослідження див.: *Щапов Я. Н.* Туровские уставы...

[1155] "Слова "третие б[о]гомол[и]е епископію постави" можна зрозуміти так, як стверджує автор грамоти, ця єпископія була відкрита третьою": *Щапов Я. Н.* Туровские уставы… – С. 258.

[1156] У Я. Щапова не знаходимо спроби пояснення походження цієї дати. Автор тільки відзначає, що "Очевидно, ряд положень грамоти, що відноситься до заснування Турівської єпископії, у тому числі ім'я першого єпископа і навіть рік її запровадження, могли бути внесені на основі місцевої письмової традиції, але сама ця грамота не належить до XI ст.": *Щапов Я. Н.* Туровские уставы… – С. 258.

Автори	Новгород	Ростов	Чернігів	Володимир-на-Клязьмі	Володимир-Волинський	Білгород	Туров	Юр'їв (Біла Церква)	Полоцьк	Переяслав
Татищев В. История Российская… – М, 1769. – Кн. 1. – Ч. 2. – С. 572.	•	•	•		•	•		•[1157]		•
Муравьев А. История Российской церкви. – СПб, 1845. – С. 24.	•	•	•		•	•				
Филарет. История Русской церкви. Период первый (988–1237 г.). – Харьков, 1849. – С. 178-179.	•	•					•	•		•
Бестужев-Рюмин К. Русская история. Т. 1. – СПб., 1872. – С. 130.	•	•	•		•	•				
Платон. Краткая церковная Российская история. – М., 1895. – С. 40-41.	•	•	•		•	•				
Голубинский Е. История Русской церкви. – М., 1901. – Т. 1. – Первая половина тома.	• (С. 172)	• (С. 199)					• (С. 334)		• (С. 334)	
Огієнко І. Українська церква. – Прага, 1942. – Т. 1. – С. 84.	•	•	•		•	•	•		•	
Оргиш В. П. Древняя Русь. Образование Киевского государства и введение христианства. – Мн., 1988. – С. 117.	•	•		•						
Щапов Я. Государство и церковь Древней Руси X–XIII вв. – М., 1989.	• (С. 34)		• (С. 37)			• (С. 35)	• (С. 42)			
Петрушко В. И. История Русской Церкви. – М., 2007. – С. 31.	•		•		•	•	•		•	
Грушевський М. Історія України-Русі. – Львів, 1904. – Т. 1. – С. 463-464.	•	•(?)	•		•(?)	•(?)				•

[1157] В. Татищев вважав, що це – сучасний Остер.

Не дивно, що епізодичність та недостовірність вихідного матеріалу дає можливість будувати більшість згаданих теорій переважно на припущеннях. Як відзначав свого часу М. Грушевський: "Не маємо ніякої певної основи і для розв'язання питання, які ж єпископії засновано вже за Володимира, і скільки їх було. Над цим питанням замислились книжники тільки в XVI ст., але не дали (бо й не могли дати) ніякого позитивного результату: на їхню думку, за Володимира поставлено єпископів у Новгород, Чернігів, Ростов, Володимир[1158], Білгород (біля Києва)… Ці здогадки закладаються тепер в основу всяких комбінацій про те, скільки було єпископій за Володимира, і при тому, звичайно, зараховуються до вже визначених ще кафедри: тмутараканську, полоцьку, і турівську. Все це, зрозуміло, має тільки гіпотетичну оцінку; якась традиція про єпископії з часів Володимира є властивою лише для Новгорода (у Новгородському літописі) і ще хіба для Ростова (у житії Леонтія, можливо, з XII ст.). Імена перших єпископів чернігівського, володимирського, білгородського, що ми зустрічаємо в тих пізніх компіляціях, мають досить проблематичну оцінку; у сучасних джерелах маємо згадки про провінціальних єпископів тільки у другій половині XI ст. Що за Володимира було поставлено більшу кількість єпископів – це може бути правдоподібним, і це підтверджують різні джерела – Іларіонове Слово[1159], Літописна повість, Похвала. З огляду на вищесказане про поширення християнства, можна вважати правдоподібним і те, що єпископів було поставлено у більші центри дружинної управи, торгівлі й культури у Володимирській державі: до цієї категорії, дійсно, належить крім Києва – Новгород, Чернігів і Переяслав; Тмутаракань мала єпископа ще й перед тим. Для Ростова є місцева традиція, як я згадував; нічого не можна закинути проти можливості володимирської і білгородської кафедр, але то вже сходить на ковзку дорогу можливостей…"[1160] Незважаючи на те, що ми не вповні згодні з поглядом М. Грушевського на склад єпархій, про що зазначимо нижче, але загальні його зауваження щодо проблеми, на нашу думку, є вповні слушними.

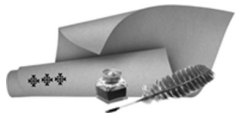

[1158] Про яке ж місто йдеться, оскільки Володимира-на-Клязьмі тоді ще не було – могло це бути тільки м. Володимир Волинський (прим. *М. Грушевського*).

[1159] "Пастыри словесныхъ овець Христовъ сташа епископи и прозвітери и діаконіи" (прим. *М. Грушевського*).

[1160] *Грушевський М.* Історія України-Русі. – Львів, 1904. – Т. 1. – С. 463-464.

Найцікавішу з теорій щодо походження і першого змісту Легенди висунув М. Брайчевський, котрий припустив, що запис є інтерполяцією у текст літописного матеріалу за св. Володимира, взятого з більш раннього літопису, і, отже, ця оповідь, насправді, відноситься до часів першого хрещення України-Русі за Аскольда. Це підтверджується збереженням у тексті згадки про патріарха Фотія й сучасника Аскольдового хрещення митрополита Михаїла[1161]. Автор запропонував таку версію реконструкції первісного тексту: "Послав Аскольд у Грецію, до преосвященного Фотія-патріарха Цісарегородського, і взяв у нього першого митрополита Михаїла – для Києва і для всієї Руської землі. І прийшов Михаїл до Києва з єпископами Фотія-патріарха, дав-бо йому патріарх шість єпископів на поміч. Був же той митрополит добре освічений, родом Сирин, тихий і лагідний, і смиренний, і милостивий дуже; а часом – страшний і лютий, коли того вимагали обставини. Дуже поважав його Аскольд і жив у великій злагоді і любові з ним… Пішов Михаїл-митрополит по Руській землі з чотирма єпископами Фотія-патріарха, а решта єпископів Фотієвих залишилися у Києві. І навчав митрополит з єпископами всіх вірити в єдиного Бога, Трійцею уславленого. І навчаючи, багатьох схилив до усвідомлення Бога і благочестя. І сокрушив ідолів, і багатьох людей хрестив, і церкви заснував, і пресвітерів та дияконів поставив у містах і селах. І була радість велика в людях, і множилися віруючі, і всюди славили ім'я Христа"[1162].

Пізніше, як припускав М. Брайчевський, цей текст був використаний для описання *аналогічного* запровадження (відновлення?) св. Володимиром церковної ієрархії. Втім, незалежно від того, поновлення це було чи запровадження, св. Володимиру довелося займатися ієрархією від самого її витоку. Це було зрозуміло і літописцю XI ст. Отже, використання для опису цієї діяльності князя з тексту літопису Аскольда є цілком вірогідним.

Можна було б сказати: яке має значення, про поновлення чи про запровадження єпархій йдеться? Адже навряд чи ці єпархії мали архієреїв, а міста їхньої кафедри мали, можливо, лиш дещицю християн. Але це має для нас важливе значення як для істориків. Немає суттєвого значення, чи взятий перелік єпархій з літопису Аскольда, гіпотетично відтвореного, і до сьогодні ще невизнаного значною кількістю дослідників.

[1161] *Брайчевський М.* Утвердження християнства на Русі... – С. 61.
[1162] *Брайчевський М.* Літопис Аскольда. – К., 2001. – С. 33.

Має значення, якщо єпархії вже існували хоча б гіпотетично, то св. Володимир таки мусив передусім зайнятися їхнім відродженням, а не створювати свій перелік. Отже, перелік таки мав лишитися давнім. Зрозуміло, що до нього у X ст. не міг не увійти Новгород, який за часів Аскольда не входив до Русі-України[1163]. Так само до Аскольдової держави не входили землі Залісся. Чи були ці порубіжні, не вельми асимільовані на той час слов'янством колоніальні землі настільки вагомими, аби там були засновані нові єпархії, коли треба було поновлювати (засновувати) їх у більш вагомих центрах? З погляду будь-якої державної логіки, незалежно від історичних обставин, доводиться відповісти заперечно.

Та повернемося до тексту Легенди. Теорія М. Брайчевського не вирішує всіх проблем її подальших метаморфоз. Посилання на окремі вставки з проновгородськими тенденціями чи ідеологічними заходами Андрія Боголюбського[1164], не пояснюють у*сіх прошарків* її побутування, зокрема моменту між адаптацією тексту до діяльності св. Володимира і *додатковими* вставками окремих, явно невірних топонімів, як місць розміщення перших єпархій за св. Володимира, *що власне і сформувало Легенду*. Первісний перелік єпархій (якщо він взагалі був) у оповіді, присвяченій вже діяльності св. Володимира, при подальшому редагуванні ставав все більш віддаленим як від оригіналу, так і від реальності за часів св. Володимира, набуваючи вигляду пізнішої церковно-політичної декларації. Це пояснюється важливістю даного питання для всіх східнослов'янських народів, оскільки запровадження єпископії автоматично пов'язувалося з однозначним підтвердженням раннього хрещення тієї чи іншої території[1165].

Таким чином, хоч Легенда, цілком ймовірно, й існувала у вигляді окремого твору чи, точніше, у вигляді окремої вставної літописної оповіді, та окремі її частини не можна розглядати разом, оскільки вони явно були окремими сюжетами, які потрапляли до добірки вже після свого оформлення у місцевості побутування. Саме так, як окремі повідомлення, ми розглянемо їх нижче.

[1163] *Брайчевський М.* Утвердження християнства на Русі… – С. 61-62.

[1164] Там само. – С. 62-63.

[1165] Насправді, такий висновок не завжди правильний, оскільки наявність місійної єпископії в місті – адміністративному центрі – ще не означає значного відсотка хрещених у цьому районі.

Перша названа у тексті Легенди єпархія – Новгородська. Зазначимо, що як би ми не оцінювали повідомлення, цитованого В. Татищевим Іоакимівського літопису, де знаходимо найширші подробиці хрещення Новгорода, а також більш скупі повідомлення інших зведень, та не підлягає сумніву, що св. Володимир і його намісник у Новгороді Добриня доклали рук до християнізації міста і, бодай, найближчої округи, і що їм це, загалом, вдалося. Сумнів у тому могла б викликати тільки відсутність такої інформації у "найбільш канонічних" Лаврентіївському та Іпатіївському літописах, що, звичайно, не можна вважати доказовим[1166]. За Іоакимівським літописом прерогатива хрещення відноситься до діяльності не єпископа, а саме княжих воєвод. Проте й це не є визначальним, оскільки хрещення викликало серйозний заколот у місті і єпископ навряд чи міг взяти участь у реальних бойових діях, якими супроводжувалося плюндрування ідолів. Втім, дослідження таких подробиць виходить за рамки наших студій. Для нас важливо однозначно підтвердити існування Новгородської кафедри і наявність у місті єпископа ще до преставлення св. Володимира. *А це можна вважати однозначним*.

Значно більше питань виникає у зв'язку з хрещенням і запровадженням єпархій у Заліссі, пізнішої Ростово-Суздальської Русі. Легенда відносить до часу св. Володимира заснування тут єпархій у Ростові і Володимирі-на-Клязьмі. Йдеться про край, який за св. Володимира тільки недавно колонізований Україною-Руссю, і на той час ще заселений переважно неслов'янським населенням – адже еміграція сюди слов'ян у X ст. ще тільки розпочиналася, і на сьогодні в історичній науці немає певності навіть в існуванні на той час головних міст цього регіону. З певною вірогідністю можна говорити тільки про протоміські утворення[1167]. Не виключено, що, наприклад, т. зв. Сарське городище, яке передувало заснуванню нинішнього Ростова, могло мати ту саму назву[1168]. Ця тери-

[1166] Власне, проблема на сьогодні полягає тільки у датуванні самого акту хрещення. У роботі: *Рапов О. М.* Русская церковь в IX – первой трети XII в. Принятие Христианства. – М., 1998. – С. 239 наведено варіанти датування хрещення Новгорода – між 988 і 991 р. Автор зробив спробу більш точно визначитися з цим питанням, датувавши насильницьке хрещення Новгорода Добринею і Путятою кінцем серпня – початком вересня 990 р. (виходячи із своєї теорії про хрещення Києва 1 серпня, про це: *П. Л.* Когда и где совершилось крещение киевлян при св. Владимире // КС. – 1887. – Сентябрь. – С. 178): *Рапов О. М.* Русская церковь в IX – первой трети XII в. – С. 239-258.

[1167] Докладніше про це див.: *Дубов И. В.* Северо-Восточная Русь в эпоху раннего средневековья. – Л., 1982.

[1168] Там же. – С. 78-87.

торія є радше виключенням в історії, та й сам корінь "Ріст/Рост", від якого походить назва міста, є вповні слов'янським. Свого часу Д. Корсаков відносив до похідних від того ж кореня назви: Росток у Німеччині, Ростовець недалеко від Києва, село Ростовка у Київській губ., і Ростовці – волость у Московській обл.[1169] Ми можемо суттєво збільшити цей перелік, згадавши населені пункти Роставиця (Житомирська обл.), Ростань (Волинська обл.), Ростов (Сумська обл.), Ростов'ятиця (Закарпатська обл.).

Та навіть якщо ми визнаємо, що Сарське городище вже отримало за часів св. Володимира слов'янську назву, це ще не означає, що в такому напівмісті серед переважно запеклого у поганстві населення могла існувати дійсна єпископія. Адже пізніше, ще у XII ст., вся ця територія окормлялась Переяславською єпископією (сучасний Переяслав-Хмельницький). Загалом, існування мало християнізованих і взагалі нехристиянізованих територій у Київській Русі, зокрема на її сході видається дуже ймовірним[1170]. Навіть О. М. Рапов, один із тих небагатьох дослідників, котрі до останнього відстоювали вірогідність заснування єпархій у Заліссі, відзначав спеціальні вказівки Уставів Володимира і Ярослава, де зазначається, що надається він там, *де наявні християни*[1171].

Зазвичай, обстоюючи можливість існування в Ростові єпископії, відзначають, що цю землю отримав у наділ від св. Володимира св. Борис. Постає питання, чи титул св. Бориса не був суто номінальним. За більш вірогідними джерелами, ми 1015 р. знаходимо і св. Бориса, і його брата св. Гліба – муромського князя – у Києві при батькові[1172]. Таким чином, здається дуже маловірогідним, щоб Ростов дійсно міг отримати за часів св. Володимира як єпископію, так і по-справжньому впливовий адміністративний осередок, здатний, як і Новгород, забезпечити бодай позірне хрещення міста. Аби розпочати там серйозну християнізацію, необхідний був час для переселення туди більшої маси слов'ян (переважно хрещених), а також зусилля чисельних місіонерів, якими в наступні століття виступали ченці Києво-Печерської лаври[1173].

[1169] *Корсаков Д. А.* Меря и Ростовское княжество. Очерки из истории Ростово-Суздальской земли. – Казань, 1872. – С. 61.

[1170] Порівн. погляд на цю проблему: *Голубинский Е.* История русской церкви... – С. 119.

[1171] *Рапов О. М.* Русская церковь в IX – первой трети XII в. ... – С. 261.

[1172] Див.: *Жиленко І. В.* Вшанування святих Бориса і Гліба та Києво-Печерська писемна традиція // Лаврський альманах. – К., 2002. – № 7. – С. 227.

[1173] Про місійну діяльність Києво-Печерської лаври у Заліссі див.: *Жиленко І. В.* Святиня. – К., 2003.

У зв'язку з вищевикладеним, спроба О. Рапова не просто підтвердити хрещення Ростова і заснування єпархії, але й датувати хрещення цієї території 15 липня 992 р.[1174], здається радше курйозом. Не маючи достатньо вірогідних джерел, які б підтверджували його теорію, дослідник залучив цікавий текст, який знаходиться у пізньому літописі, відомому під назвою "Ростовського". Літопис цей, до сьогодні не опублікований, цитується О. Раповим за місцевим ростовським істориком XIX ст. А. Артиновим, котрий працював із пам'яткою: "И повеле Володимерь храмы идольстии сокрушати вельми нещадно и посла бирючи своя и глашатаи во вся концы града Ростова и по волостем и весем его: "Да идут вси людие во град ко крещению. Аще кто не обрящется у терема княжь, богатый или убогий, нищь или раб, противен мне да будет". И стекошась бесчисленное множество народа с женами и детьми, и влезоша вси во езеро, и стояша в нем овии по уши, овии до персей, младенцы же – у брега. А другия младенцы на руках держаще со вершении бродяху. Попове, сущий на платех, ездиша по езеру и молитвы творяще ко крещению, и дающе единому сонму едино имя, другому сонму – другое имя. И тако бысть всем. Великий князь со своим синклитом, владыка Киева Михаил со всем священным собором, зряще на нъ, прославляюще бога"[1175]. Наразі ми не маємо можливості працювати з першоджерелом – самим т. зв. Ростовським літописом чи навіть роботою Артинова, проте у спеціально присвяченій літопису роботі О. Шахматова[1176] вказівка на подібне повідомлення відсутня. Можливо, сталося якесь непорозуміння, і йдеться про різні пам'ятки.

Навівши вищезгадану цитату, О. Рапов звернув увагу на те, що деякі фрази майже тотожні нині існуючому тексту "Повісті минулих літ" при описі хрещення Києва. Його пояснення, що, можливо, первісно обидва сюжети становили єдиний твір, тільки частина якого потрапила до київського літописання[1177], навряд чи може виглядати правдоподібною. Ми визнаємо услід за Раповим: у цитованому сюжеті наявна оригінальна деталь про те, що духовенство стояло на плотах на озері. Про що воно може свідчити? Лише про те, що, найвірогідніше, саме так хрестили місцеве населення (хоч незрозуміло – коли). Чи про те, що у більш пізні віки так робилося під час якихось літніх водóхрещ, оскільки освячення води є у

[1174] *Рапов О. М.* Русская церковь в IX – первой трети XII в. ... – С. 289 р.
[1175] Там же. – С. 285.
[1176] *Шахматов А. А.* О так называемой Ростовськой летописи. – М., 1904.
[1177] *Рапов О. М.* Русская церковь в IX – первой трети XII в. …– С. 285.

східнослов'янських народів, у тих чи інших місцевостях іноді є частиною різних православних свят? Та це не доводить того, що спогад про масове хрещення відносився саме до часів св. Володимира.

Найбільш значним і вагомим джерелом, у якому описується хрещення Ростова, є житіє св. Авраамія Ростовського. Проте дату хрещення за цим джерелом визначити неможливо. Наявність у пам'ятці сюжету, досить схожого з оповіддю про свв. Федора і Василія у Києво-Печерському патерику[1178], вже мало б вести нас до часу активного печерського місіонерства на цих територіях у кінці XI – на початку XII ст. І, нарешті, відзначимо, що існування місця постригу св. Авраамія – Валаамського монастиря – ще у X ст. здається маловірогідним. Можливо, час життя святого слід датувати від XII до XV ст.[1179]

Як же потрапило повідомлення про хрещення Ростова до Легенди? Як пам'ятаємо, йшлося таки про шість єпархій за часів св. Володимира і Турівська єпархія, інформація про заснування якої до Легенди не потрапила. Якщо відняти від цього Тмутараканську єпископію, історія якої з Володимировим хрещенням не пов'язана, можна говорити про п'ять міст, які, найвірогідніше, і мусили первісно міститися у тексті Легенди чи в її першооснові. Отже, назву Ростова було поставлено на місце якогось іншого міста.

Найбільш курйозним із пізніх вставок у текст Легенди є згадка там про Володимир-на-Клязьмі[1180]. Справа в тому, що існування такого міста в за часів св. Володимира взагалі відкидається автентичними джере-

---

[1178] Повесть о водворении христианства в Ростове // Памятники старинной русской литературы, издаваемой графом Г. Кушелевым-Безбородко. – СПб., 1860. – Вып. 1. – С. 233.

[1179] *Голубинский Е. Е.* История русской церкви... – С. 202; *Титов А. Л.* Ростовская иерархия. – М., 1890. – С. 9; *Барсуков Н.* Источники русской агиографии. – СПб., 1882. – Стб. 1-5; *Ключевский В.* Древнерусские жития святых, как исторический источник. – М., 1871. – С. 27-30; *Никитина Т.* Житие преподобного Авраамия Ростовского в интерпретации агиографов XVII века // Мир житий. – М., 2002; *Никитина Т.* О второй редакции жития преподобного Авраамия Ростовского // Макарьевские чтения. Монастыри России. – Можайск, 2000. – Вып. VII. – С. 447; *Филарет (Гумилевский).* Обзор русской духовной литературы. – СПб., 1884. – Кн. 1-2. – С. 266.

[1180] У М. Стрийковського знаходимо дивну інформацію про те, що Володимир, ніби поселився у побудованому ним місті й звідтоді там жив. Звідси ця інформація перекочувала у Синопсис та північно-руську переробку похвали Володимиру XVII ст.: *Соболевский А. И.* Памятники древнерусской литературы... – С. 62.

лами[1181]. Оскільки цей нюанс був відмічений ще В. Татищевим[1182], то більшість дослідників, починаючи з XIX ст., відносили повідомлення Легенди не до Володимира-на-Клязьмі, а до Володимира-Волинського (див. вище с. 354). Останнім часом тільки О. Рапов спробував довести можливість заснування Володимира-на-Клязьмі св. Володимиром і, відповідно, наявності тут у його часи єпископії[1183], але не зумів привести жодного підтвердження, крім повторення дуже пізніх легендарних і напівлегендарних документів.

Не викликає сумніву, що Володимир-Волинський є містом давнім, і що його заснування сягає часу ще задовго до св. Володимира. У західних джерелах згадується його давня назва – "Людомирія"[1184], що перегукується із давнім українським варіантом "Володимир" – "Ладимир". Можливо, йдеться про той самий топонім. Є дані про дуже раннє знайомство цієї території з християнством[1185], отже, можемо припустити існування там єпархії навіть за часів Аскольда, і вже, звичайно, за св. Володимира. Вірогідно, ім'я першого єпископа Володимира-Волинського було Федір. Поява ж імені Стефана, згаданого у Никонівському літописі, відносить нас уже до XI ст., до поставлення туди лаврського постриженика св. Стефана[1186].

[1181] Див.: Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М. ; Л., 1950. – С. 467; ПСРЛ. – Т. XXXV. – С. 36; т. XVI. – С. 43; т. XX. – Ч. I. – С. 103; див. також аналіз наявного матеріалу в роботі Н. Вороніна: *Воронин Н. Н.* Зодчество Северо-Восточной Руси XII–XV веков. – Т. 1. – С. 42.

[1182] *Татищев В. Н.* История Российская. – М. ; Л., 1964. – Т. III. – С. 241. Прим. 458.

[1183] *Рапов О. М.* Русская церковь в IX – первой трети XII в. ... – С. 276-281.

[1184] *Батюшков П. Н.* Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края. – СПб., 1888. – С. 11-12; *Тодорович Н. И.* Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской иерархии. – Почаев, 1893. – С. 3-5.

[1185] *Батюшков П. Н.* Волынь. Исторические судьбы... – С. 15-17; *Карашевич П.* Очерк истории Православной Церкви на Волыни. – СПб., 1855. – С. 3-6.

[1186] Порівн.: *Тодорович Н. И.* Город Владимир Волынской губернии… – С. 6.

Додаток 6

Проложні статті про будівництво церкви Св. Георгія у Києві

Освячення Ярославом і митрополитом Іларіоном храму Св. Георгія у Києві і присвячене йому свято, яке усталилося під назвою осіннього Георгія чи Юрія (26 листопада) описано у спеціальній статті Прологу[1187]. Зазвичай цю подію датують 1051–1054 рр. Згідно зі студіями О. Лосєвої, вірогідно, ця подія відразу ж була внесена й у церковні календарі, бо на диво швидко потрапила на сторінки старослов'янських місяцесловів: воно присутнє вже в Ассеманієвій Євангелії XI ст. Впродовж XI ст. день освячення храму Св. Георгія набув характеру загальноруського свята, перейшовши за рамки місцевого київського торжества. Служба, присвячена цій події, поміщена у новгородській Мінеї 1097 р., а пам'ять зазначена у новгородському Юріївському Євангелії 1119–1128 рр.[1188]

ВЪ ТЫЙ ЕТ҃ТЬ СТ҃ГО ДѢКА ГЕОРЬЯ СОЩЕНІЕ ЦР҃КВИ ЕГО ИЖЕ В КІЕВѢ. Ю ЖЕ СОЗДА БЛГОВѢНЫЙ КНЯЗЬ ЙАРОСЛАВ. ПРЕД ВРАТЫ СТЫЯ СОФІЯ[1189]

Блжныи и прѣпамѧтныи всеа руськыа земли кнѧзь ярославъ нареченыи въ стмь крщеніи георьгіи снъ Володимирь. крстившаго землю роускую. братъ же стою мчнкоу Бориса и Глѣба. Съ" въсхотѣ създати цркывь въ свое имѧ стго Георгіа. да емоу же въсхотѣ и сътворн. и ꙗко начаша ю зати. и не бѣ оу неа много дѣлатель. и се видевъ кнѧзь призва тивуна и рече почто мало есть въ цркви стражющи. тивоунъ же рече гне поне же дело властительсое е. и боѧть людие. да не дроудъ подъимъше и наима лишени боудуть. и ре кнѧзь да еще тако е. то азъ сице сътворю. и повелѣ возити коуны на возехъ въ камароу золоты воротъ и възвестиша в торгоу людемъ. да

[1187] *Жуковская Л. П.* Двести списков XIV–XVII вв. небольшой статьи как лингвистический и исторический источник: статья Пролога о построении церкви во имя Георгия Ярославом Мудрым // Исторические традиции духовной культуры народов СССР и современность. – К., 1987. – С. 40-41.

[1188] *Лосева О. В.* Русские месяцесловы XI–XIV вв. – М., 2001. – С. 95-96.

[1189] ІР НБУВ. КП-ІІ-529.1643, 4-а чверть XV ст., ствп. 143зв. Публікується за: *Жуковская Л. П.* Двести списков XIV–XVII вв. небольшой статьи... – С. 40.

въ́зметь кожѡ по ногатѣ на дн҃ь. и҆ бы҃ множество дѣлающи҃х. и҆ тако въскорѣ съвръши цр҃квь. и҆ ст҃и ю҆ Лаѡрнѡномъ є҆п҃помъ митрополитомъ КѢ дн҃ь м҃ца ноѥмьбрѧ. и҆ сътвори в҆ нен настолованиѥ новоставленымъ є҆п҃помъ. и҆ заповѣда в҆ сен Роусн творити праз҃никъ ст҃го Георьгїа. м҃ца ноѥбрѧ въ КѢ дн҃ь.

В ТОИ҃ ДН҃Ь ѠСѢЩЕНИЕ ЦР҃КВИ ВЕЛИКОМ҃ЧНКА ХВ҃А ГЕѠРГИѦ. И҃ ПРѢ҃ ВРАТЫ СТ҃ЫѦ СОФѢѦ[1190]

Бл҃жи́ны и҆ прѣпамѧ́тны и҆ всеѧ рѫ́кыѧ земл҃ѧ. кн҃ѧзь и҆рославъ. начє́нныи въ ст҃омъ к҃щеньи. сн҃ъ воло҃мерь. кр҃тивъшаго рѫ́кѫю землю. бра҃ же ст҃ѫю м҃нкѫ борисѧ и҆ глѣба. сеи въсхоти цр҃квъ съзѫ́ти. въ свое и҆мѧ ст҃го є҆горьгиѧ да є҆мѫ же въсхоти и҆ сътвори. и҆ ꙗ҆ко начѧша зд҃ати ю҆. и҆ не бѣ оу҆ неѧ много дѣлатель и҆ се вѣдивъ кн҃зь призва тиоуна и҆ рє҃. почто не много оу҆ цр҃кви стражающи҃х. тивѫ же рє҃. г҃ не поне дѣло властелинъско є҆сть и҆ боѧтсѧ. єга҃ тр҃ѫ подьє҃мше наима лишени бѫдѫ҃т и҆ рє҃ кн҃зь да а҆ле тако є҆. то а҆ сице сътворю. и҆ повели кѫны возити на возѣ. в комарѣ златы҃. и҆ вѫзвистиша на торъгѫ людє҃м да възметъ кождо. по нага҃тн на дн҃ь. и҆ бы҃ много множество дѣлающи҃. и҆ тако въскорѣ созѫ́сѧ цр҃квъ. и҆ ст҃вѣю митрополи҃т ларнѡ҃. м҃ца ноѥ҃рѧ въ КѢ дн҃ь и҆ сотвори в нен настолованиѥ. мно҃ постави є҆п҃въ. и҆ заповѣда по всен рѫсн творн҃тн праз҃никъ. ст҃го м҃нка є҆горгиѧ. м҃ца ноѥ҃рѧ въ КѢ дн҃ь.

СКАЗАНІЕ. ѠСѢЩЕНІЕ ЦРКВИ ВЕЛИКОМ҃ЧНКА ГЕОРЬГІѦ[1191]

Великїи кн҃зь и҆ярославъ сн҃ъ владимиръ руськую землю братъ же ст҃ыхъ мч҃нкъ во и҆мѧ ст҃о великомученїка Георьгїѧ да є҆мꙋ же восхотѣ́шꙋ и҆ видѣ ꙗ҆ко не много дѣлатель. І призва приставника. и҆же бѣ приставленъ к҆ дѣлꙋ томꙋ почто не много въ цр҃квї трꙋжающихъсѧ ти́ же рече є҆мꙋ поне же дѣло властельско є҆сть. И҆ боѧтсѧ людне. Но є҆гда трꙋ поє҃мше. мѕ́ды лишени бꙋдꙋ҃т. и҆ рече кн҃ь. да тако ли є҆сть. и҆ сотвори сицѣ. на возилехъ возити с҆рѣбро. і҆ возвѣстиша людемъ. да возмѣтъ книждо по нагатѣ на дн҃ь. і҆ бысть дѣлающи҃х много. І тако вскорѣ совѣ́ши цр҃квь. и҆ ст҃ивъ ю҆

[1190] ІР НБУВ, КП-ІІ-530.1664, початок XVI ст., арк. 215зв.-216. Публікується за: *Жуковская Л. П.* Двести списков XIV–XVII вв. небольшой статьи… – С. 40.

[1191] Ув-673, XVI ст., арк. 187-187зв. Публікується за: *Жуковская Л. П.* Двести списков XIV–XVII вв. небольшой статьи… – С. 40-41.

ларїонъ митрополитъ. ноемврїа въ КѢ. празднованїе велне но поставимымъ
епкпомъ и заповѣда по все русїи творити. праздникъ в тои дн҃ь ноемврїа
въ КѢ.

Ѻ҃то Мѧ҃ка Георгїа ѿ҃ннне цркве[1192]

Пре братьі ст҃ыа сонѧ кнзь ꙗрославъ сн҃ъ володимиръ землю рускую брата
же ст҃ою мч҃нку въ имѧ ст҃го Георгїа да ему же восхотѣ да егда и много
дѣлатель. И се видѣвъ кнзь призва тиуна и рече почто не много оу цр҃кви
стражющи тиоу господине поне же дело властельско е. И боѧтсѧ люди ега
трудъ поимши не имат не имат лишени будут. и рече кнзь. то азъ сице со-
творю. и повелѣ куны возити на возилѣ. в комары золотыи воротъ. и возве-
стиша на торгу людем. да возметъ кожо по ногатѣ на дн҃ь. и бы много дѣ-
лающи и тако въскорѣ. кончаша цр҃квь и ст҃и ю ларїѡномъ митрополитом. мца
ноѧбрѧ въ КѢ дн҃ь новоставимым. еппмъ и заповѣда творити. праздникъ
ст҃го Георгїа. мца ноѧбрѧ в КѢ дн҃ь.

Ѿ҃ннѧ кв҃ цркви Ѻ҃то Георгїѧ пред врата Ѻ҃тыѧ соѡ҃ѣѧ кнзь ꙗрослѧ[1193]

Кнзь ꙗрослав сн҃ъ владимировъ роускую землю ст҃ым крщ҃еннемъ брат же
ст҃ыхъ мч҃нкъ во имѧ свое ст҃го великомч҃нка, страстотрьпьца Геѡрьги да
еже восхотѣ ꙗко нача здати ю и не бѣ оу неѧ дѣлателен много и призва
тиоуна и рече емоу почто делателѣи мало оу цр҃кви сен. же ре понѣ же гне
дѣло ваше властелское есть людне во того боѧтсѧ ега троу подонмше. а
нанма лишени боудоут. аще тако есть азъ сице сотворю. повели коуны во-
зити на возилехъ. в комароу золотыи воротъ. и возвещати на торгоу людемъ
да возмоут кожо по ногати на дн҃ь. и бы множество дѣлателѣи. и тако
въскоре совершѝ цр҃ковь. и сщавъ ю ꙗларїѡном митрополитом мца ноѧбрѧ въ
КѢ дн҃ь. настолованне. новоставлены еппомъ. и заповѣда по всеи роуси
празновати. сии празник ст҃омоу хву великомч҃нкоу Геѡрґїю. мца ноѧбрѧ въ
КѢ дн҃ь.

[1192] Никф-256, 2 половина XVI ст., арк. 116 а-в. Публікується за: *Жуковская Л. П.* Двести списков XIV–XVII вв. небольшой статьи… – С. 40-41.

[1193] М-3471, 2 чверть XVII ст., арк. 381-382. Публікується за: *Жуковская Л. П.* Двести списков XIV–XVII вв. небольшой статьи… – С. 40-41.

В ТО҃ ДНЬ СОЩЕНІЕ ЦРКВЕ СТ҃ГО ВЕЛИКОМ҃НКА ГЕОРГІЯ ЮЖЕ СЪЗДА КНЯЗЬ ІАРОСЛАВЪ В КУЕВѢ[1194]

Блж҃ныи и҆ прѣпамѧтныи всеа россійскыа земли самодръжець. кнѧзь великыи ꙗрославъ владимеровичь. нареченыи въ ст҃мъ крщеніи георгіе създа цр҃ковь в҆ кыевѣ. ємоу҃ тезоименно нареченъ бы ст҃мꙋ великомч҃нікꙋ георгію и҆ повелѣ въ всеи россійстеи земли праздновати мцⷭ҇а ноемврїа в҆ КѢ. в тъ҃ во дн҃ь сщена бы бж҃твенная цр҃кви тая. О҆ х҃ѣ і҃ѣ г҃ѣ.

В ТО҃Й ДНЬ О҆СЩЕНІЕ ЦРКВЕ СТ҃АГО ВЕЛИКОМ҃НИКА ГЕО҃РГІѦ, ЕЖЕ В КІЕВѢ, ПРЕД҃ ВРАТЫ СТ҃ѡѦ СОФІИ[1195]

Блже́нныи и҆ прѣпа́мѧтныи, всеѧ̀ ру́сскїѧ земли̑ кнѧ̑зь ꙗросла́въ, нарече́нныи во ст҃о́мъ крще́нїи ге́оргїи, сн҃ъ влади́мировъ, крѣ҃ти́вшаго зе́млю ру́сскꙋю. бра́тъ же ст҃ꙋю мч҃никꙋ бори́са и҆ глѣ́ба. Се́и восхотѣ̀ со́дати цр҃ковь во свое̑ и҆мѧ, ст҃а́го великомч҃ника ге́оргїѧ. да є҆мꙋ́ же восхотѣ̀, то и҆ сотвори̑. ꙗ҆́ко нача́шѧ зда́ти ю̑, и҆ не бѣ̀ оу҆ неѧ̀ мно́гѡ дѣ́латель. и҆ се̑ ви́дѣвъ кнѧ̑зь, призва̑ тѝоу́на, и҆ рече̑ почто̑ не мно́гѡ ꙋ҆ цр҃кве стра́жꙋющихъ. тѝоу́нъ же рече̑, гдⷭ҇не, понеже дѣ́ло вла́стельско є҆́сть, и҆ боѧ́тсѧ лю́дїе, є҆да̑ трꙋ́дъ подъѧ́мше, и҆ наи́мѧ мише́ни боу́дꙋтъ. и҆ рече̑ кнѧ̑зь, а҆́ще та́ко є҆́сть, то а҆́зъ си́це сотворю̑. и҆ повелѣ̀ кꙋ́ны возити на возѣ́хъ в комары́ златы́хъ вра́т. и҆ возвѣсти́ша на торгꙋ̀ лю́демъ, да во́зметъ ко́ждо по нага́тѣ на́ дн҃ь. и҆ бы́сть мно́гѡ дѣ́лающихъ. и҆ та́кѡ въско́рѣ сконча̑ цр҃ковь. и҆ ѡ҆ст̑и̑ ю̑ и҆ларі́ѡномъ митрополи́томъ, мцⷭ҇а ноѧбрѧ̀, въ КѢ, день. и҆ сотвори̑ в не́и столова́нїе, новоста́вимымъ є҆пⷭ҇кпомъ. и҆ заповѣ́да по все́и ру́сїи творі́ти пра́здникъ ст҃а́го ге́оргїѧ, мцⷭ҇а ноѧбрѧ̀ въ КѢ де́нь;

[1194] ГПБ, зібр. ОЛДП, ф., 493. XVI ст., арк. 259-259зв. Публікується за: *Жуковская Л. П.* Двести списков XIV–XVII вв. небольшой статьи… – С. 41-42.

[1195] Пролог. – М., 1642. – 26 листопада.

Додаток 7

Документ, присвячений легендарній історії храму Різдва Христового на Подолі із записок К. Лохвицького

Цей документ знайдений серед паперів київського археолога-аматора К. Лохвицького, які зберігалися у ключаря Києво-Софійського собору протоієрея М. Я. Оглобліна. Опублікований його сином М. Оглобліним у "Київській старовині"[1196].

При публікації пам'ятка віднесена ("враховуючи мову") до XVI чи до початку XVII ст. Можна було б припустити й більш ранній час, але не слід забувати, що документ точно був відредагований у кінці XVII ст., на що вказує посилання до Синопсиса. Щодо списку, використаного для публікації, то Оглоблін відзначав, що "копія "Фундаменту", яка зберігалася у Лохвицького, писана на золотообрізних видовжених синюватих аркушах кінця XVIII ст. або початку XIX ст. За почерком і за однією приміткою (про "монумент" 1802 р.) копію слід датувати початком XIX ст. "Фундаментъ" написаний двома стовпчиками – оригінал і російський переклад його, з примітками внизу.

Фундаментъ доскональный и тестованый храму Рождества Христова

Ижъ церковь Рождества Христова Кіево-подольская, Крещатицкая – первая, мае и веде свій фундаментъ одъ самого крещеня Володимерового и Руси, одъ року 6519, що тестуютъ причины сіи: якъ записки въ церкви Божой одъ великихъ князей налекгованныи показуютъ, ижъ сыны Володимеровы не далеко одъ сеи Божои церкви въ криници на Крещатику крещене примали: якъ то и Синопсисъ говоритъ, яка криница и теперь есть[1197]. А потимъ кеды Перунъ сплюндрованый сталъ и привязныи до конского хвоста, абысь былъ утопленный въ рицѣ Днипрѣ и волоченный бывъ по дорозѣ, яка дорога и теперь есть отъ Золотоверхого Михайла,

[1196] *Оглоблин Н.* Из бумаг К. А. Лохвицкого... – С. 247.

[1197] "В честь коего воздвигнут монумент 1802 г." (прим. К. Лохвицького?).

на якіи дорозѣ той Перунъ бечованый кричавъ вельми зъ причинъ певныхъ одъ новокрестныхъ, яке урочище и пляцъ зъ того случаю зовется Чортово Беремя[1198], одъ якой улици и теперь дорога поузъ церковь есть. И изъ сихъ причинъ и церковь на доскональныи паментъ сфундована новокрестнымъ, отроднымъ и обновнымъ Духомъ Святымъ, не далеко одъ того урочища, во именя Христового Рождества, людямъ веселого[1199], абысь знавъ людъ и те сплюндроване и клендчене Египетске сатаниньске, одь адвенту Божого изроблене[1200], да и наприкладъ бо изъ сихъ причинъ въ Подолѣ стати сій церкви на имене Рождества Христова. А до сіи церкви Божой зфундовали еще на хорахъ трапезу Святыхъ Мироносицъ, для ведлу памента Евангельского востаня, тріумфа, викторіи Христовой[1201], охраненя Ангеломъ[1202] миродатнымъ[1203], огребающимъ сатаниньске служене[1204]. И такъ фундаментъ сеи есть фундованныи наприкладъ монастырямъ Золотоверхого Михайла и Видубицкого. А по преставленію Володимера и вчиненю въ календы въ монументъ ласкъ и фундаторства имъ сей Божой церкви слично оказныхъ, и процесію взя и, зъ позволеня[1205], одъ сій Божой церкви, іулія 15, до Крещатицкой криници, для священя воды.

Якіи сей фундаментъ для доскональнoго паменту зъ правъ викладный для церкви Божой, при церкви сей на вѣчные часы да буде.

[1198] Чертова тяжесть. (прим. К. Лохвицького?).
[1199] Луки гл. II, 10 (прим. К. Лохвицького?).
[1200] Исайи гл. XIX, 1 (прим. К. Лохвицького?).
[1201] Матфея гл. XXVIII, 5-6 (прим. К. Лохвицького?).
[1202] Даниила гл. X, 13 (прим. К. Лохвицького?).
[1203] Луки гл. II, 14. (прим. К. Лохвицького?).
[1204] К евреям гл. I, 14 (прим. К. Лохвицького?).
[1205] Уповательно, что с дозволения духовной верховной власти (прим. К. Лохвицького?).

Коментарі до текстів

[I] Передмова до житія, так само як і передмови в інших житіях є творчістю авторів. Можна прослідкувати певну схожість, оскільки всі автори писали на підставі схожої інформації, але прямої текстуальної залежності тут не знаходимо.

[II] Повідомлення про родовід св. Володимира має безсумнівні паралелі в інших житіях у цій добірці (див. с. 52, 65, 78, 104, 113). Можна припустити, що крім літописного в основі всіх трьох текстах лежить спільне агіографічне джерело. Проте довести це не так просто, оскільки інформацію подано на основі літописного тексту, який міг бути використаний багатьма авторами. Однак у житії з Патерика Йосифа Тризни зустрічаємо дату народження св. Володимира – 970 р., що не вказана в інших житіях. Зрозуміло, що ця дата не має нічого спільного з реальністю. Її походження, найвірогідніше, від неправильно використаного посилання, наявного, зокрема у Тверському збірнику (Летописный сборник, именуемый Тверскою летописью // ПСРЛ. – СПб., 1965. – Т. 15. – Стб. 69), а також Лаврентіївського (Лаврентьевская летопись // ПСРЛ. – М. ; Л., 1062. – Т. 1. – Стб. 69) і в деяких інших зведеннях. Цей фрагмент є і у Патерику Йосифа Тризни, щоправда, там переписувач не дописав дату, вірогідно, не змігши прочитати її у протографі. Саме ж повідомлення стосується не дати народження св. Володимира, а його походження: "Кѣ бо роди сего владимера ѿ малꙋши ключницы ѻлгины. Сестра же бѣ добрынина ѿцъ же бѣ има малко любчанинъ.

И бѣ добрыня дядя владимерꙋ" /Арк. 31/.

Така інформація майже дослівно використана нижче у цьому житії (див. с. 22). Таким чином, тут маємо справу хоча й з помилково витлумаченим, але однозначно літописним повідомленням.

[III] Оповідь про розподіл княжінь між синами Святослава подано у житії св. Володимира у складі Патерика Йосифа Тризни ширше, ніж у інших житіях (порівн. с. 52, 66, 78, 104, 113). У Софійському житії інформація про розподіл княжінь взагалі відсутня. Текст у житії з Патерика надзвичайно близький до літописної частини Патерика Йосифа Тризни, де читаємо: "В лѣто ҂ѕꙋ кнѧ великі ст҃ослав ігореви по смрти мт҃ре своеѧ посажа дѣти своѧ по кнѧженнам ѧрополка поса в кіеве. а олга в дреляне. в се времѧ пришша людие ногородстіі просѧще себѣ кнѧѧ ꙋ ст҃ослава идѣ его ѿпирахꙋ и и глаша ногородцы аще вы не подете к нам то мы на день себе кнзю. и рече к нимъ ст҃ослав, абы кто шелъ к вамъ. И ѿпресѧ Ѧрополкъ. и ѻле. и рече добрынѧ новгородцемъ. Просите владимерѧ. Кѣ бо роди сего владимера ѿ малꙋши ключницы ѻлгины. Сестра же бѣ добрынина ѿцъ же бѣ

ѝма малѝко любчанинъ. И бѣ добрына дѧдѧ владимерꙋ, ѝ рѣша новгородцы кнѧю стославꙋ, вдаї намъ володимера ѻн же дасть ѝмъ володимера. И пожша новгородцы владимера к себѣ, ї иде владимеръ ѕ добрынею пꙋтемъ своѝмъ к новꙋгородꙋ" /Арк. 30-31/.

[IV] Фрагмент про вбивство Олега є у такому самому скороченому, але неідентичному у житії, опублікованому О. Соболевським (див. с. 66), у житії, написаному свт. Димитрієм (Тупталом) (див. с. 113), а в Софійському відсутній. У Печерському та Унівському житіях – зведений до однієї фрази (див. с. 52, 78). Що ж до походження тексту, то в усіх варіантах житія явно використаний літопис, але через скорочення незрозуміло, з якого зведення взяте повідомлення. У житії, опублікованому О. Соболевським, розповідається про похід Ярополка на Новгород, але навряд чи це повідомлення має якесь спеціальне джерело. Найвірогідніше, тут маємо справу з неправильним прочитанням літописного тексту, який не відрізняється від джерела інших житій.

[V] Оповідь про повернення св. Володимира із Замор'я і напад його на Полоцьк, має, незважаючи на деяке скорочення і правку, близьку текстуальну схожість з текстом Патерика Йосифа Тризни. Проте, оскільки у цій частині останній надзвичайно близький до Іпатіївського літопису, та й до інших літописних зведень більш пізнього часу – однозначно визначитися у цьому питанні складно.

У житії, опублікованому О. Соболевським, виклад наразі досить наближений до вищезгаданого, але суттєво скорочений і переписаний (див. с. 66). У житії, написаному свт. Димитрієм, не враховуючи значне скорочення, добре видно зв'язок із літописом, втім, як і в Унівському та Печерському житіях (див. с. 52, 78). Однак тільки щодо житія, доданого до Патерика Йосифа Тризни, можна більш-менш точно сказати, що матеріал у нього взятий з літопису, який *може бути близьким* до літописної частини Патерика.

Наразі у Лаврентіївському літописі знаходимо інший, значно ширший опис цих подій: "бѣ бо Роговолодъ перешелъ изъ заморыа. имѣѩше волость свою Полтескъ. слышавше же Володимеръ разгнѣвлсѧ ѡ тои рѣчи ѡже рѣ не хочю ꙗ за робичича . пожалнси Добрына и исполнисѧ ꙗрости. и поемше вои [и] А идоша на Полтескъ . и побѣдиста Роговолода. Рогъволодъ же вбѣже в городъ. и приступивъше к городꙋ и взѧша городъ. и самого [кнѧзѧ Роговолода] ꙗша и женꙋ его . и дщерь его. и Добрына поноси емꙋ и дщери его. нарекъ еи робичица. и повелѣ Володимерꙋ быти с нею. прѣ ѡцемь еѧ и мтрью. потомъ ѡца еѧ оубн. а самꙋ поѧ женѣ. и нарекоша еи имѧ Горнслава. и роди Изѧслава. поѧ же пакы ины жены многы. и нача еи негодовати. нѣколи же емꙋ И пришедшю к нен. и оуснꙋвшю. хотѣ и зарѣзати ножемь. и ключисѧ емꙋ оубꙋдитисѧ. и ꙗ ю за рꙋкꙋ. ѡна же рѣ сжалиласи вѧхъ. зане ѡца моего ꙋбн. и землю его полони мене дѣлѧ. и се нынѣ не любиши мене и съ младенцем симь. и повелѣ ею оустронтисѧ во всю тварь ѿрьскꙋю. ꙗкоже в днь послага еѧ. и сѣсти на постели свѣтлѣ. в храминѣ да пришедъ потнетъ ю. ѡна же тако створи. и давши же мечь сыновѝ своемꙋ Изѧславꙋ в рꙋкꙋ нагъ. и рѣ ꙗко внидеть ти ѡць рци выстꙋпѧ. ѡче еда единъ мнишисѧ ходѧ. Володимеръ же рѣ. а хто тѧ мнѣлъ сдѣ. и повергъ мечь свои. и созва болѧры. и повѣда им. ѡни же рекоша оуже не оубии еѧ дѣтѧти дѣлѧ сего. но въздвїгни ѡтчинꙋ еѧ. и дан еи с сыном своимъ. Володимеръ же оустрои городъ. и дѧ има. и нарѣ имѧ городꙋ

томꙋ Изѧславль. и ѿтолѣ мечь взимлють. Роговоложи внꙋци. противꙋ Ꙗрославлиⷭ внꙋкомъ" (Лаврентьевская летопись… – С. 300-301). Цілком можливо, що ця розповідь входила у низку літописних даних про долю Рогніди, що неповністю збереглися у відомих нині зведеннях. Однак ми вважаємо за можливе припустити, що вона становить окремий, легендарний сюжет. Сама спроба замаху підтверджується більш короткою інформацією літописної частини Патерика Йосифа Тризни і Тверського збірника (порівн. текст у таблиці – див. Додаток 1), але все інше виглядає маловірогідним. Адже кількість народжених княгинею від Володимира дітей робить припущення про її усунення з Києва не надто ймовірним. Більш вірогідно, як про це пишеться у Патерику Йосифа Тризни, Володимир поселив її у сільці Предславино на Либеді. Крім того, її син Ізяслав, як і інші сини й доньки, ніяк не виглядають паріями. Вже не говорячи про те, що Ярославові внуки є одночасно, як це не дивно звучить у даному контексті, й внуками Рогволда.

VI Оповідь про війну Володимира із своїм братом Ярополком описана у цьому житії досить коротко. Більш широкий варіант знаходимо у житії, опублікованому О. Соболевським (див. с. 66). Загалом літописний текст, використаний у цих двох житіях, є досить однотипним для більшості зведень. Звернемо увагу на одну фразу: "а самъ понде къ кїевꙋ на брата своегѡ ꙗрополка со многими во". Майже так само у Патерику Йосифа Тризни: "самъ поде х кнѣꙋ на брата своего Ꙗрополка, с вои многими", у той час, як, наприклад, у Іпатіївському: "и понде на ꙗрополка. и пride Володимиръ къ Кыевꙋ съ вои многыми" (Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – М. ; Л., 1962. – Т. 2. – Стб. 65). Отже, бачимо читання явно ближче саме до Патерика. Такий висновок підтверджується також знаходженням майже аналогічного саме Патерику варіанту в житії, опублікованому О. Соболевським, а також певною близькістю до читання тексту житія свт. Димитрія (Туптала).

VII Джерело цього фрагмента – явно літописне, проте через значне скорочення знайти повні паралелі у конкретному літописному зведенні складно. У житії, опублікованому О. Соболевським (див. с. 66), незважаючи на більшу поширеність тексту, це також не є можливим через значне редагування. У Софійському житії цей фрагмент взагалі відсутній, у Печерському та Унівському – сильно скорочений (див. с. 52-53, 78-80). Отже, можемо зробити тільки висновок про користування їх авторами літописним першоджерелом, причому, незалежно одне від одного.

Із вагомих особливостей фрагмента варто назвати очевидну авторську правку, яку знаходимо у Печерському житії і яка стосується локалізації місця, де був оточений Ярополк. Слід відзначити, що оскільки населений пункт з назвою "Родня", який би знаходився досить близько до Києва, на сьогодні невідомий, то й визначення літописного Родня не є абсолютно усталеним. З цього приводу існують кілька теорій. Одна пов'язує цю назву з городищем Княжа Гора. (Див.: *Беляшевский Н. Ф.* Раскопки на Княжей горе в 1891 г. – К., 1892; *Мезенцева Г. Г.* Древньоруське місто Родень. – К., 1968; *Куза А. В.* Малые города Древней Руси. – М., 1989. – С. 73-74). Тут досліджено рештки великого міста, роль якого далеко виходила за рамки військового форпосту на кордоні із степом. (Див.: *Толочко П. П.* Киевская земля // Древнерусские княжества X–XIII вв. – М., 1975. – С. 43-45). Друга теорія називає Роднем городище з двох укріплених частин та відкритого селища в урочищі Го-

родки біля сучасного с. Пекарі (Канівського р-ну, Черкаської обл.). (Див.: *Куза А. В.* Древнерусские городища X–XIII вв. Свод археологических памятников. – М., б.д. – С. 185-186; Етимологічний Словник літописних географічних назв Південної Русі. – К., 1985. – С. 115-116). Ще одна теорія пов'язує літописну згадку про облогу Родня не з р. Рось, а з Київським Поліссям. Автор цієї ідеї В. Ляскоронський писав: "на північний схід від Радомисля, вниз за течією Тетерева, з лівого боку, впадає річка Ірша, що вимовляється іноді як Рша, і біля гирла її знаходиться село Заруддя, вище якого розташоване село Ташевська Рудня, а в околицях останньої ще декілька інших Рудень. Виходячи з цього, ми вважаємо, що село Заруддя, в гирлі р. Ірши, або ж якесь городище неподалік і є літописним містом Роднею, а р. Ірша – літописна Ръса або Урса. Таким чином, згадуване в літописі місто Родня дійсно могло знаходитися в гирлі, але не Росі, а р. Ірші" (*Ляскоронский В.* О местоположении летописного города Родни // ЖМНП. – 1904. – Июнь. – С. 332-333). Наразі, автор Печерської редакції житія висунув власну теорію, відзначивши як місце втечі Ярополка, м. Рівне ("на Острі"). Найвірогідніше, мається на увазі містечко Родня – нині агромістечко Родня Климовицького р-ну Могилевської обл. Білорусі. Згадане у географічному довіднику XVIII ст. (Див. Новый и полный географический словрь Российского государства или Лексикон… – М., 1788. – Часть IV. – С. 165). А також у переліку міських поселень Російської імперії кінця XIX ст. (Див.: Городские поселения Российской империи. – СПб., 1863. – Т. 3. – С. 222). Тут також зазначено: "Значится местечком с 1784 года".

Чому в тексті з'явився топонім "Ровно" – незрозуміло. Можливо, це описка автора чи помилка у публікації В. Перетца.

VIII Оповідь про поставлених у Києві ідолів у різних житіях суттєво відрізняється. Так, у житії з Патерика знаходимо текст, дуже близький до "Повісті минулих літ", натомість в інші житія вставлена нова оповідь про ідолів (див.: Додаток 1 на с. 212). Що ж до інформації у цьому джерелі, то походження його встановити майже неможливо через схожість у різних літописних зведеннях. Проте, маємо деякі підстави вважати його походження саме з пам'ятки, аналогічної до джерела Патерика Йосифа Тризни, оскільки лише там зустрічаємо зворот "*и҆ жрѧхꙋ и҆мъ всѝ людѝе*". В Іпатіївському літописі фраза звучить інакше (Ипатьевская летопись… – Стб. 67). Зазначимо й інше: у житії, опублікованому О. Соболевським, а також у Печерському та Унівському житіях є фраза, у якій зазначається, що на місці ідолів пізніше побудована церква Св. Василія (див. с. 53, 67, 98). Аналогічне читання знаходимо у Густинському літописі: "на томъ мѣстѣ, идѣже нынѣ церковъ святого Василія" (Густинская летопись // ПСРЛ. – СПб., 1843. – Т. 2. – С. 250). Оскільки в інших літописних зведеннях та сама церква згадана нижче, то це не може бути визначальним.

IX Даний фрагмент взятий однозначно з літописного тексту, проте точно встановити першоджерело немає можливості.

X Фрагмент походить із літописного тексту близького до Патерика Йосифа Тризни і Тверського збірника, оскільки саме там Добриня названий "дядею" (Летописный сборник, именуемый Тверскою… – Стб. 73), в той час, як у Іпатіївському (Ипатьевская летопись… – Стб. 68) та Густинському літописах (Густинская лето-

пись… – С. 250) його іменовано “вуєм”. Однак зазначимо, що у житії, написаному свт. Димитрієм знаходимо те саме слово “вуй” (див. с. 114). Так само і в Печерському житії (див. с. 53).

Срібник Святополка

[XI] Святополка нерідко називають сином двох батьків. Проте, для розуміння подій по смерті св. Володимира слід пам’ятати, що сам Святополк, найвірогідніше, позиціонував себе сином Ярополка. Це видно з випущеного ним у обіг срібника, де поміщено не тризуб, а двозуб – герб Ярополка. (Докладніше про це див.: *Янин В. Л.* Актовые печати Древней Руси. – М., 1970. – Т. 1. – С. 38-41).

[XII] Чехи на той час були хрещені, а тому шлюб між чешкою і Володимиром-поганином – маловірогідний. Отже, доводиться припустити, що жінка могла бути полонянкою, або, як припускає Н. Мілютенко, походила із західних слов’ян, і була названа чешкою тільки на відміну від більш відомих “ляхівок” (*Милютенко Н. И.* Святые князья-мученики Борис и Глеб. – СПб., 2006. – С. 73).

[XIII] Цей фрагмент у всіх досліджуваних нами житіях, безперечно, літописного походження. Проте питання про синів св. Володимира є цікавим і варте спеціальної уваги, тому й виділене нами в окремому додатку (див. с. 335).

[XIV] У житії з Патерика Йосифа Тризни відсутній подальший літописний текст, де описується блудне життя Володимира до хрещення. Цей пропуск має пояснення. Порівняємо також приписку в житії, написаному свт. Димитрієм. Зробивши відсилку до літописного тексту, святитель відмовляється докладно описувати це, мотивуючи так: “мы́ же жи́тїе є҆гѡ̀ не ꙗ҆́кѡ пре́жде нечести́ва и҆ грѣ́шна бы́вша, но ꙗ҆́кѡ нн҃ѣ пра̑вна и҆ ст҃а сꙋ́ща, написа́ти хотѧ́ще, не медли́мъ до́лгѡ при ѻ҆́нагѡ злы́хъ дѣ́лехъ, и҆з̾ нача́ла пре́жде прїѧ́тїѧ ст҃ыѧ̀ вѣ́ры бы́вшихъ, доволѣ́етъ ꙗ҆́кѡ въ кра́тцѣ та воспомѧнꙋ́ѡмъ” (див. с. 115). Так само суттєве скорочення бачимо і в житії, опублікованому О. Соболевським. Щоправда, там є короткий виклад літописного тексту, але далі йде фраза “А тое-то Владимеръ чинылъ в тотъ часъ, гди еще в темности зоставалъ болвохвалъства”. Фактично варіант свт. Димитрія написаний на основі останнього тексту, який взагалі вплинув на його писання. Так само скорочені ці повідомлення і в інших досліджуваних нами житіях.

[XV] Фразі “и҆ землю свою ра̑пространяше воюꙗ̀ многи страны. и҆ вое ꙗ҆́власти порабощаше” немає аналогів ні в літописному, ні в агіографічному текстах.

[XVI] Тут ми маємо дещо скорочений варіант літописного тексту. У житії, опублікованому О. Соболевським, текст ще ближчий до літописного (див. с. 68). Те ж саме можна сказати і щодо Печерської та Унівської редакції житія.

[XVII] Тут зустрічаємо використання літописної інформації, проте у роботі автора наявна помилка. Він пропустив інформацію про похід на в’ятичів, і кінець цього повідомлення відніс до червленських міст. Ми могли б припустити звичайну помилку, проте є підстави вважати інакше. Поглянемо, зокрема на специфіку відтво-

рення літописного тексту в житії, опублікованому О. Соболевським: “Того жъ року мѣсто и Тятичъ звоевалъ и вложилъ на ныхъ дань отъ плуга по шелягу, року 984, а гди оттоль пошолъ”, (див. с. 68). Тут маємо дві відмінності від тексту як літописної частини Патерика Йосифа Тризни, так і Іпатіївського та більшості інших літописів – дату і помилкову заміну в’ятичів назвою міста “Тятич”. У Патерику та Тверському збірнику (Летописный сборник, именуемый Тверскою… – Стб. 75), похід датується 6489 (981) р. Отже, можна припустити, що саме таке читання було у протографі житія, опублікованого О. Соболевським. І саме через плутаність тексту й появу невідомого міста була випущена перша частина повідомлення у житії з Патерика. Втім, не можемо наполягати на такому припущенні, оскільки у Печерському (див. с. 54) та Унівському (див. с. 82) житіях цитата дещо скорочена, але немає відмінностей від відомого нам літописного тексту. Сама ж дата могла з’явитися в результаті неправильного переведення дати від Створення світу.

[XVIII] Над фразою стоять позначки у вигляді літер: ““вл҃адимѣ а҃ и҃зыде г҃на ꙗвыги”. Таким чином, фразу, вірогідно, можна читати так: “и҃зыде вл҃адимѣ на ꙗтвыги”.

[XIX] У короткій оповіді про похід Володимира на ятвягів маємо можливість досить достеменно визначити літописний текст, використаний при написанні житія з Патерика, оскільки фрагмент має відмінності у зведеннях, які найбільш вірогідно могли бути використані при написанні твору. Порівняємо:

Патерик Йосифа Тризни	Тверський збірник	Густинський літопис	Іпатіївський літопис	Лаврентіївський літопис
	Летописный сборник, именуемый Тверскою летописью // ПСРЛ. – Т. 15. – СПб., 1965. – Стб. 75.	Густинская летопись // ПСРЛ. – СПб., 1843. – Т. 2. – С. 250.	Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – М. ; Л., 1962. – Т. 2. – Стб. 70.	Лаврентьевская летопись // ПСРЛ. – М. ; Л., 1062. – Т. 1. – Стб. 82.
В лѣто ҂ѕ҃ч҃ч҃а҃ и҃де володимеръ на ꙗтѣꙗги, и҃ победи ѧ҃, и взꙗ землю ихъ.	Въ лѣто 6491. Иде Володимеръ на Ятваги, и побѣди а, и взя землю ихъ.	Въ лѣто 6492 (984). Иде Володымеръ на Ятвяги, *и побѣдивъ я* взять землю ихъ.	В лѣт҃. ҂ѕ҃ч҃ч҃а҃. Иде Володїмиръ на Ꙗтѣꙗгы. и взѧ землю ихъ.	В лѣ҃т҃ ҂ѕ҃ч҃ч҃а҃. Иде Володимеръ на Ꙗвтѧгн. и побѣ҃ Ꙗвтѧгн. и взѧ землю и҃.

Лаврентіївський літопис ми вставили в цю таблицю радше для “чистоти експерименту”, бо навряд чи він був відомий у Києві XVII ст., хоча, з іншого боку, не можемо і виключати його вплив через інші літописні зведення.

Як бачимо з вищенаведеної таблиці, житіє походить від джерела, близького до літописної частини Патерика Йосифа Тризни. Незважаючи на внесені авторами правки, те саме можемо твердити і щодо житія, опублікованого Соболевським (див. с. 68), а також у Печерській (див. с. 54) та Унівській (див. с. 82) редакціях. Щоправда, у двох останніх маємо відмінне від Патерика датування – 984 р. Його ж зна-

ходимо у Густинському літописі. Отже, можна також припустити і вплив останнього джерела. Проте, як бачимо із вищенаведеної таблиці – текст Густинського літопису також походить від протографа, близького до Патерика чи Тверського збірника.

[xx] Див. Додаток 2 с. 243.

[xxi] Літописна оповідь про похід св. Володимира на радимичів наявна тільки у житії св. Володимира з Патерика Йосифа Тризни. Цей фрагмент практично тотожний літописній частині Патерика і Тверському збірнику (Летописный сборник, именуемый Тверскою… – Стб. 77). Зазначимо, що текст останніх тут надзвичайно близький до Іпатіївського літопису (Ипатьевская летопись… – Стб. 71), і має тільки незначні відмінності порівняно з текстом Львовського ліпису (Львовская летопись // ПСРЛ. – СПб., 1910. – Т. 20. – Ч. 1. – С. 66), а також Московського зведення 1480 р. (Московский свод конца XV века // ПСРЛ. – М. ; Л., 1949. – Т. 25. – Стб. 359). Таким чином, ідентифікація безпосереднього першоджерела у даному випадку неможлива.

[xxii] Похід Володимира на болгар описаний у житії з Патерика Йосифа Тризни дещо більш скорочено, порівняно з літописною частиною самого Патерика і Тверського збірника (Летописный сборник, именуемый Тверскою… – Стб. 77). Безпосереднє літописне джерело визначити складно через схожість у цьому фрагменті читань різних літописних зведень, до того ж у житії з Патерика знаходимо суттєві авторські правки.

В Унівському житії та житії, опублікованому О. Соболевським, повідомлення про похід на болгар також наявне (див. с. 82 та 68), але воно настільки скорочене, що неможливо ідентифікувати його першоджерело. У Печерському житії зустрічаємо вельми цікавий художній фрагмент, втім цікавий радше для історика літератури, ніж джерелознавця (див. с. 54).

[xxiii] Даний фрагмент є авторською вставкою. Причому, тут відсутній дуже характерний для української історіографії та агіографії сюжет, який включає перелік “Хрещень Русі”, точніше – згадок про християнство на наших теренах у першому тисячолітті по Різдві Христовому. Зважаючи на важливість цієї інформації для володимирівської теми, і наявність даних текстів у інших житіях, ми присвячуємо йому окремі студії (див.: Додаток 3 на с. 272).

[xxiv] Перехід від попередньої розповіді до початку порівняння вір є, безперечно, авторським текстом, і відсутній у літописних пам’ятках. Подібні смислові переходи, які обумовлюються вагомістю наступного викладу, є майже у всіх студійованих житіях. Проте тільки в житії, написаному свт. Димитрієм, бачимо вказівку на близькість саме до житія з Патерика Йосифа Тризни (див. с. 117), хоча, не маємо повного права наполягати на такому висновку, оскільки схожість у даному випадку могла бути випадковою. З деякою вірогідністю можемо говорити про подібне літературне новоутворення у “Кройніці” Софоновича, проте прямої текстуальної залежності не знаходимо і в цьому випадку.

[xxv] Насамперед звернемо увагу, що цей фрагмент був особливо важливим для авторів усіх житій, оскільки відносився до питань полеміки, причому не тільки з католиками, а й з магометанами та іудеями. Такий посилений інтерес до цього тек-

сту створює для нас додаткові труднощі інтерпретації, оскільки практично в жодній із студійованих пам'яток немає більш чи менш точної передачі літописної першооснови. Маємо і скорочення, а навіть за їхньої відсутності – значні правки. Тільки у Софійському житії точної оповіді про порівняння вір немає, лишилась тільки коротка згадка (див. с. 105).

Однак, дозволимо собі припущення, що текст житія з Патерика, незважаючи на деяке скорочення, є доволі близьким до літописної частини Патерика Йосифа Тризни та Тверського збірника (порівн. Летописный сборник, именуемый Тверскою… – Стб. 77-78).

Звернемо увагу лише на той випадок, коли дійсно можемо ідентифікувати літописну першооснову. Йдеться про зауваження, що магометанський закон забороняє їсти зайчатину. Повідомлення про це відсутнє в Іпатіївському літописі, як і у Густинському та Московському зведенні 1480 р., але наявне у Патерику, Тверському збірнику і Львовському літописі (Львовская летопись… – С. 67). Так само знаходимо його і в досліджуваних пам'ятках, за виключенням Унівського житія, та житія, опублікованого О. Соболевським. Втім, навіть там можемо припустити, що автор скоротив текст. Таким чином, є підстави стверджувати, що в основі житія з Патерика Йосифа Тризни, як і інших пізніх житіях св. Володимира лежить текст, близький до літопису, використаного Йосифом Тризною та автором Тверського збірника. Менш важливим, та все ж доволі вагомим доказом вищесказаного є використання інформації про убозтво і багатство: якщо вони є у магометанина на цьому світі, то так буде і на тому. У Іпатіївському літописі спочатку говориться про убозтво, потім про багатство, у Патерику Йосифа Тризни та Тверському збірнику – навпаки. І саме останнє читання знаходимо у житії з Патерика. На жаль, в інших житіях цього фрагмента взагалі немає, отже немає й можливості перевірити цей висновок.

[XXVI] Порівнювана за об'ємом із літописною оповідь про розмову св. Володимира з німецькими послами є тільки у житії з Патерика Йосифа Тризни. В усіх інших студійованих житіях частина літописного матеріалу скорочена. Разом із цим, в результаті схожості у цій частині різних літописних зведень, точно визначити походження тексту складно. Згадка Петра і Павла як апостолів, названих "своїми" католиками, може вести нас до протографа, близького до Патерика Йосифа Тризни і Тверського збірника (Летописный сборник, именуемый Тверскою… – Стб. 78), на противагу Іпатіївському літопису (Ипатьевская летопись… – Стб. 73), де згаданий тільки Павло.

Цікавим нюансом різночитань у пам'ятках, які містять подібний фрагмент, є найменування послів. Зокрема в Іпатіївському літописі читаємо: "По семъ же придоша Нѣмци. ѿ Рима глюще. яко придохомъ послани ѿ папежа". Тут зрозуміло: для автора німці й римляни, тобто католики-латиняни, одне й те саме. Аналогічне читання знаходимо у Патерику Йосифа Тризни: "Посемъ приидоша ѿ римлянъ нѣмцы глюще, приидохомъ ѿ папежа послани". Майже так само – у житії св. Володимира з Патерика. Це свідчить про збереження в обох останніх пам'ятках давнього літописного матеріалу, оскільки таке могло бути написано тільки до реформації, коли німецькі землі з католицького форпосту перетворилися на суттєвий осередок про-

тестантизму. Натомість асоціації авторів у подальшому стали приводити до редагування назв. Це видно навіть у скороченому повідомленні з житія, опублікованого О. Соболевським (див. с. 69), і в так само короткій, але більш вишуканій фразі з житія, написаного свт. Димитрієм (див. с. 117). Тут німці і римляни поставлені ніби в переліку, як окремі посольства. Те саме зустрічаємо також у Печерському та Унівському житіях (див. с. 57 та 86). Зазначимо, що більш характерніше читання бачимо у Густинському літописі: "Прійдоша же Нѣмцы и отъ Рыма" (Густинская летопись… – С. 253-254).

Наразі О. Назаренко висловив думку про спробу прийняття християнства Ярополком саме від проповідників західного християнства. Це могло б пояснити останні не зовсім зрозумілі слова св. Володимира про те, що його попередники не прийняли західного віровчення (*Назаренко О.* Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков. – М., 2001. – С. 339-390, 432).

XXVII Оповідь про іудейських послів із студійованих нами нині житій є тільки у житії з Патерика Йосифа Тризни та у дуже переробленому творі свт. Димитрія (див. с. 117). В останньому випадку визначити джерело взагалі неможливо. А от у житії з Патерика знаходимо два словосполучення, які ведуть нас до спільного протографа з Патериком Йосифа Тризни. Зокрема фраза з житія "ѻ҆ же рече тамо чемꙋ не живета" явно ближча до Патерика, де читаємо: "ѻ҆н же речѐ почто̀ тамо не живете". Натомість, у Тверському й Іпатіївському літописах знаходимо читання інші: "Онъ же рече: "то тамо чему не живете въ ней?" (Летописный сборник, именуемый Тверскою… – Стб. 78-79); "ѡнъ же рѣ то тамо ли єсть" (Ипатьевская летопись… – Стб. 73-74). В іншому місці у тому самому житії знаходимо фразу "а҆ сами ѿвѣжени ѿ бг҃а, и҆ ро҆точени". Так само у Патерику Йосифа Тризни і Тверському збірнику. В Іпатіївському літописі скорочено: "а сами ѿвѣрженни Бг҃а". Таким чином, і тут ми бачимо близькість житія саме до протографа Патерика.

XXVIII Вагомим фактом у пізніх текстах, присвячених св. Володимиру, є поява в них Філософа, присланого до київського князя. У ранніх літописних пам'ятках про нього не згадується. В агіографічному матеріалі історію цього питання також прослідкувати неможливо, оскільки до появи пізніх українських редакцій у житія святого рівноапостольного князя Володимира "Промова Філософа" не входила.

Щодо більш пізніх літописних зведень, то крім текстів, які використані нами у порівняннях, ім'я Кирила згадане у "Промові Філософа" з Новгородського літопису за списком П. П. Дубровського (XVI ст.) (Новгородская летопись по списку П. П. Дубровского // ПСРЛ. – Т. 43. – М., 2004. – С. 33), Холмогорському літописі (середина XVI ст.) (Холмогорская летопись // ПСРЛ. – Т. 33. – Л., 1977. – С. 25), Вологодсько-Пермському літописі (XVI ст.) (Вологодско-Пермская летопись // ПСРЛ. – Т. 26. – М. ; Л., 1959. – С. 21) але відсутнє у таких знакових для Московії пам'ятках, як "Степенна книга" і Никонівський літопис.

Таким чином, можна припустити, що ім'я Філософа увійшло в літописання не раніше XV ст. й в Україні. Про безпосереднє походження інформації О. О. Шахматов висловив думку, що вся "Промова Філософа" у повному вигляді (як вона читається у нині існуючому тексті "Повісті минулих літ") є вставкою болгарського

походження IX ст., появу якої пов'язував з хрещенням царя Бориса. А, отже, припускав, що автором викладу основ Віри дійсно був св. Кирило (до прийняття схими – Константин) (*Шахматов А. А.* Разыскаяния о древнейших русских летописных сводах // Летопись занятий археограф. комисс. за 1907 г. – СПб., 1908. – Вып. 20. – С. 148-157). Ламанський запропонував теорію, згідно з якою ця проповідь написана св. Кирилом для хазарського кагана (*Ламанский В. И.* Славянское житие Кирилла как религиозно-эпическое произведение и как исторический источник. – Пг., 1916. – С. 176). М. Брайчевський, котрий вважав текст промови запозиченням з "Літопису Аскольда", пояснює її появу так: "Таким чином напрошується найпростіша і найприродніша думка: "Промова Філософа" виголошена Кирилом влітку 860 року в Константинопольському храмі святої Софії, звернена до київського кагана Аскольда, який щойно перед тим уклав переможний мир з візантійським імператором Михаїлом III. Її фіналом дійсно було хрещення київського володаря" (*Брайчевськи М.* Утвердження християнства на Русі. – К., 1988. – С. 188-189). Однак сам текст проповіді, навряд чи міг вийти з-під пера такого блискучого богослова, як св. Кирило. Справа в тому, що текст його з точки зору богослов'я ніяк не бездоганний (про це див. прим. XXIX). Отже, якщо все ж визнати припущення М. Брайчевського правильним, то текст проповіді скоріш складений вже автором "Літопису Аскольда", що є цілком зрозумілим – адже св. Кирило не ділився з ним авторським текстом.

Наразі немає жодних підстав вважати саму проповідь як у біографії Аскольда, так і св. Володимира якимось "загальним сюжетом" чи легендою. Виявлена близькість з оповідями про проповідь Філософа і "перевірки вір", наявними у представників різних народів та вір, на якій наполягав свого часу Г. Потанін (*Потанин Г. Н.* Восточные мотивы в средневековом европейском эпосе. – М., 1899. – С. 348-365) навряд чи може у даному випадку братися до уваги як доказ легендарності самої інформації. *Адже прийняття будь-якої релігії переважно пов'язане з проповіддю її носія.* Отже і тут маємо справу не з переносом певного сюжету, а з низкою однотипних подій. Це саме стосується і приходу проповідників різних вір та їхньої полеміки. Більш схожим на фольклорний сюжет виглядає розсилання послів. Ми можемо припустити, що такий сюжет може бути "загальним" чи "перехідним", але чому тоді "перехідним" не може бути названий звичай посилати у таких випадках послів? Звичайно, з усіма згаданими у "перевірці вір" релігіями св. Володимир міг ознайомитися в самому Києві, але чи було у нього таке бажання? Адже йому важливо було отримати інформацію про віри у місцях їхнього найбільшого поширення й побутування.

Вірогідно, схожість ситуації у хрещенні Володимира і Аскольда – проповідь перед ними місіонера християнства – привела до того, що первісна літописна оповідь про цю подію щодо Володимира була замінена більшою і цікавішою промовою Філософа, чи точніше, текстом, який із ним пов'язували.

Однак, як би ми не пояснювали появу "Промови Філософа" і як би не пояснювали те, що Філософа назвали Кирилом – наших знань недостатньо, аби безсумнівно визначити механізм потрапляння цієї інформації до печерського літописання пізнього середньовіччя. М. Брайчевський вважав, що ім'я Кирила читалося у авторській редакції "Повісті минулих літ". Та зважаючи на відсутність його у

ранньому літописанні й агіографії, здається більш вірогідним, що воно увійшло вже до пізньосередньовічного зведення, відомого за посиланнями як "Нестора" (докладніше про це див.: *Жиленко І. В.* Святиня. – К., 2003. – С. 150-164), написаного, вірогідно, у кілька етапів впродовж XIV–XVI ст., причому останнім етапом редагування можна вважати скорочений варіант – Густинський літопис. Наявність декількох редакцій, які переписувалися і перероблялися у різних місцях, пояснюють ті різночитання, які існують у посиланнях на "Нестора", і що свого часу О. Толочко пробував пояснити повною нездарністю українських істориків XVII ст. (*Толочко О. П.* "Нестор-літописець": біля джерел однієї історіографічної традиції // КС. – 1996. – № 4/5), забуваючи: без порівняльних видань і класичних монографій з історії літописання й ми б ще й досі "плавали" в усякому разі, при використанні подібних між собою редакцій.

Говорячи про внесення імені Кирила, маємо нагоду проілюструвати вищесказане, причому в межах роботи одного автора. І не абиякого автора, а свт. Димитрія (Туптала). Так, у житії св. Володимира, Філософ, присланий до нього з Константинополя, названий Кирилом, причому з відміткою про нетотожність його св. Кирилу Філософу та тим, що він "називається деякими історіографами не Кирилом, а Кіром". Кіром Філософ названий також у "Патериконі" М. Стрийковського, де читаємо: "Мав од Кируша (Нестор його називає Кирилом) науку до Віри Христової..." (Patericon abo zywoty ss. oycow Rieczarskich... – К., 1635. – С. 13). Текст свт. Димитрія у цьому фрагменті тотожний, як відмітив ще Д. Абрамович (Див.: *Абрамович Д. І.* Літописні джерела... – С. 33), Густинському літопису (Густинская летопись… – С. 254). Отже, можемо припустити, що це саме повідомлення було і в "Несторі". Проте, у додатках до тексту житія св. Константина Філософа, свт. Димитрій зазначає: "Святий же Нестор, літописець Печерський, ніяк не називає того Філософа, котрий до Володимира приходив, але тільки Філософом його називає… " Вірогідно, в часі написання останнього житія в руках свт. Димитрія був інший текст "Нестора", можливо, більш ранній.

Порівн. текст із житія св. Кирила в адаптації до сучасної української мови:

ПРО КИРИЛА ФІЛОСОФА

У деяких літописах вказується, що в царство Василія і Константина, царів Грецьких, прийшов, до Володимира посланий із Царгорода Кирило Філософ з великими царськими дарами. Серед них була і якась запона, що мала зображення Страшного Суду Христового. Це побачивши, Володимир зітхнув і промовив: "Добре цим, котрі одесну Богу, горе ж цим, ліворуч!" І так далі. Але того Кирила Філософа ніхто не вважає тим учителем слов'янським Константином Філософом, нареченим у схимі Кирилом. Цей бо за сто літ, чи й більш раніше [жив] від Хрещення Володимирового. А той інший Кирило, що до Володимира приходив, деякими не називається Кирилом, а Киром. Святий же Нестор, літописець Печерський, ніяк не називає того Філософа, котрий до Володимира приходив, але тільки Філософом його називає: "Прислали, – каже, – греки до Володимира Філософа". Й імені не називає.

Що ж до наших нинішніх студій, то можна припустити: безпосереднім джерелом, звідки ім'я Кирила потрапило до досліджуваного житія, був спільний протограф житія і Патерика Йосифа Тризни.

[xxix] “Промова Філософа” – складний, великий і не зовсім однозначний щодо богослов’я вставний твір. (Докладніше про нього див: *Никольский Н.* Материалы для повременного списка русских писателей и их сочинений (X–XI вв.). – СПб., 1906. – С. 6-16). Цей великий сюжет систематично скорочувався майже в усіх пізніх українських пам’ятках як історіографічних, так і агіографічних. Великий діапазон таких скорочень, більш чи менш близьких текстуально, знаходимо і в студійованих нині житіях (див. с. 57, 70, 86, 104, 117). Богословська частина в них обмежена взагалі й головне місце відведено тому, як Філософ показує св. Володимиру вишиту “запону” із зображенням Страшного Суду. Про цей сюжет ми згадаємо нижче (див. прим. XXXII). Зосередимося на житії, де “Промова Філософа” наявна, хоча й неповністю. Йдеться про житіє з Патерика Йосифа Тризни. Тут збережено майже весь вступ до “Промови”, де Філософ ганить інші релігії й розпочинає оповідь про Спасителя. Проте вже там, де починається розповідь Священної історії від Створення світу, автор житія обмежується коротким описом, який, втім, пізніше переходить у більш докладне цитування, про що зазначимо нижче. Що ж до цього фрагмента, то точно локалізувати його протограф неможливо.

[xxx] У тексті відмітка (див. іл.) і виноска внизу сторінки: “Ѳего ради рече̑ бг҃ъ поне̑ погꙋбѝ чл҃вки водою”. Виноска написана іншим чорнилом.

[xxxi] У цьому фрагменті автор житія з Патерика повністю наводить цитату із “Промови Філософа”. Квінтесенцією є біблійний сюжет про Гедеона, сина Іоасафа, покликаного Богом на порятунок ізраїльського народу, котрий потім був п’ятим суддею Ізраїля. Описаний нижче сюжет відноситься до події, коли Гедеон був позваний Богом і вирішив впевнитися у реальності свого позвання. У біблійному тексті (Книга Суд. 6:36-40) читаємо:

Острозька Біблія:

И҆ рѣ̑ гедеѡ́нъ къ бꙋ, аще и҆́стинно сп҃сѧ́леши рꙋ́кою моею і҆и҃лѧ, ꙗ҆́коже гл҃а. Ѳе́ а҆́зъ положꙋ рꙋ́но во́лнѧно на то̀цѣ, и҆ а҆́ще роса̀ бꙋ́детъ на рꙋ́нѣ то́чїю, а҆ по всеи҆ зе҃мли̇ сꙋ́ша, то̀ оꙋвѝдѣ, ꙗ҆́ко сп҃сѧ́леши рꙋ́кою моею і҆и҃лѧ, ꙗ҆́коже гл҃а. И҆ бы́сть та́ко: и҆ ѡ҆бꙋ́трѣвъ гедеѡ́нъ наꙋ́трїѧ, и҆ и҆зве̑ рꙋ́но і҆ ꙗ҆ка́па и҆з рꙋ́на роса̀, и҆ напо́лни ча́шꙋ воды̀. И҆ рѣ̑ гедеѡ́нъ къ бꙋ, да не разгнѣ́вѧетсѧ ꙗ҆́рость твоѧ̀ на́ мѧ, да гл҃ю є҆щѐ є҆ди́ною, і҆ и҆скꙋ́шꙋ є҆щѐ є҆ди́ною, в рꙋ́нѣ семъ, да бꙋ́детъ в рꙋ́нѣ то́чїю сꙋ́ша, а҆ по всеи҆ земли̇ роса̀ бꙋ́детъ. И҆ сътвори̇ бг҃ъ въ тꙋ нощь та́ко, и҆ бы́сть сꙋ́хо на рꙋ́не то́чїю, а҆ по всеи҆ земли̇ роса̀.

Сучасний український переклад (Огієнка):

І сказав Гедеон до Бога: Якщо Ти спасеш Ізраїля моєю рукою, як говорив, то ось я розстелю на тоці вовняне руно; якщо роса буде на самім руні, а на всій землі сухо, то я буду знати, що Ти спасеш Ізраїля моєю рукою, як говорив! І сталося так. І встав він рано взавтра, і розстелив руно, і вичавив росу з руна, повне горня води. І сказав Гедеон до Бога: Нехай не запалиться гнів Твій на мене, нехай я скажу тільки цей раз, нехай но я спробую руном тільки цей раз: нехай буде сухо на самім руні, а на всій землі нехай буде роса. І Бог зробив так тієї ночі, і було сухо на самім руні, а на всій землі була роса.

Нижче наводяться варіанти цитування цього епізоду в різних літописних зведеннях та житії св. Володимира з Патерика:

Патерик Йосифа Тризни	Тверський збірник	Іпатіївський літопис	Хлєбніковський літопис	Житіє з Патерика Йосифа Тризни
ѥгда прїйде к немꙋ аггелъ, веля ити ѥмꙋ на мадїѧмы.	Егда пріиде къ нему аггель, веля (и)ти ему на Мадіами,	ѥгда же прїйде к немоу аггелъ велѧше емоу ити на Мадїама.	ѥгда же прїйде к немоу аггелъ велѧше емоу ити на Мадїама.	ѥгда прїйде к немꙋ аглъ, повеле дѧꙗ ити ѥмꙋ на маднꙗмы.
Онъ же искꙋшаѧ рече бгꙋ. положивъ рꙋно на гꙋмнѣ рекъ,	онъ же искушаа рече Богу, положивъ руно на гумнѣ, рече:	и искоушаше и ре къ Коу, положивь роуно на гоумнѣ рекь.	и искоушаше и ре къ Коу, положивь роуно на гоумнѣ рекь.	ꙗже искꙋшаꙗ рече бгъ. положи рꙋки онагꙋ мнѣ рече.
Аще бꙋдетъ по всеи земли роса. а на рꙋнѣ сꙋша.	аще будетъ по всей земли роса, и на рунѣ суша.	и аще бѫдет по всеи земли роса а на роунѣ соуша,	и аще бѫдет по всеи земли роса а на роунѣ соуша,	аще бꙋдетъ по всеи земли роса а на рꙋнѣ сꙋша
	И положи руно; и заутра видѣвь по всей земли росу, а на рунѣ суша,			и заꙋтра видѣ по всеи земли росꙋ, а на рꙋнѣ сꙋшꙋ.
і рече еще искꙋшꙋ,	и рече: еще искушу;			и рече, еще искꙋшꙋ
Аще бꙋдетъ по всеи земли сꙋша, а на рꙋнѣ роса.	аще будеть по всей земли суша, а на рунѣ роса,			аще бꙋдет по всеи земли сꙋша и на рꙋнѣ роса
и бысть тако.	и бысть тако.	и бы тако.	и бы тако.	и бы тако.

Як бачимо, тут явно виділяються дві редакції. Іпатіївський і Хлєбніковський літописи представляють більш коротку оповідь, де відсутня друга “перевірка”. Найвірогідніше, таке читалося і у спільному протографі літописів іпатіївської групи. Тверський збірник представляє найповніший літописний варіант. А от у літописній частині Патерика Йосифа Тризни бачимо незначне скорочення, якого не знаходимо у тексті житія з Патерика. *Особливо звертаємо увагу на цей факт, оскільки він виключає написання твору самим Йосифом Тризною чи кимось на основі його Патерика.* В обох творах – спільний, дуже близький протограф, який, вірогідно, містився у тій самій лаврській книгозбірні, а проте, вони написані різними людьми, і не в один час.

Слід також відмітити, що цей сюжет був цікавий для печерських письменників ще й завдяки його ремінісценціям у Патерику:

Касіянівська I редакція Памятники русской литературы XII и XIII в., изданные Владимиром Яковлевым. – СПб., 1872. – С. CXIX	**Касіянівська II редакція** *Абрамович Д.* Києво-Печерський патерик. Вступ, текст, примітки. – К., 1930. – С. 7-8	**Патерик Йосифа Тризни**
Грецы же со страхомъ поклонше стыма, и рѣша: гдѣ мѣсто таковое, да видимъ.	Грѣци же съ страхом поклонишася святым я рѣша: “гдѣ мѣсто таковое, да видимъ?”	Грецы же со страхомъ поклонише нѧ стыма, и рѣша гдѣ мѣсто таковое да видимъ.
Антонїи же рѣ: Г дни пребоудемъ молѧщесѧ и гь явить намъ.	Антоній же рече; “3 дни пребудемъ молящеся, и Господь явит намъ”.	Антонїи же рече Г дни пребудемъ молѧщесѧ, и Гдь явить намъ.
И в тоу нощь молѧщоусѧ емоу, и явисѧ емоу гь бъ глѧ: обрѣлъ еси блгть предо мною.	И в тую нощь, молящуся ему, и явися ему Господь глаголя: “обрѣлъ еси благодать предо мною”.	І в ту нощь молѧщусѧ емоу, и ѧвисѧ емоу гдь глѧ обрѣ Л. 175зв. еси блгть предо мною.
Антонїи же рѣ: гн, аще обрѣтохъ блгть пре тобою, да боудеть по всеи земли роса, а на мѣсте, идѣже изволиши ѡсвтити, да боудеть соуша.	Антоній же рече: “Господи, аще обрѣтох благодать пред тобою, да будеть по всея земли роса, а на мѣсте, идеже волиши освятити, да будеть суша”.	Антонїи же рече, гдн, аще обрѣтохомъ блгть пре тобою, да боуетъ по всеи земли роса, а на мѣсте, идѣже изволиши освтити. да бѹдеть сѹша.
Заоутра же обрѣтоша соухо мѣсто, идѣ нинѣ цркви є, а по всеи земли роса.	Заутра же обрѣтоша сухо мѣсто, идѣже нынѣ церкви єсть, а по всеи земли роса.	Заутра же обрѣтохомъ сѹхо мѣсто, идѣ же нинѣ цркви єсть. А по все земли роса.
Въ дроугоую же нощь, такоже помолившесѧ, рѣ: да боудеть по всеи земли сѹша, а на мѣстѣ стѣмъ роса.	Въ другую же нощь, тако же помолився, рече; “да будеть по всеи земли суша, а на мѣстѣ святѣмъ роса”.	Во дрѹгѹю же нощь такоже помолившесѧ, рече. да бѹдеть по все земли сѹша, а на мѣстѣ стомъ роса,
Въ Г и же днь, ставъ на мѣстѣ том, помолившеи и блгвивъ мѣсто, и измѣриша златымъ поѧсомъ широтоу и долготоу,	И шедше, обрѣтоша тако. Въ третій же день, ставше на мѣстѣ том, помольшеся и благословивь мѣсто, и измѣриша златымъ поясомъ широту и долготу.	И шеше обрѣтоша тако. Во третїи же день ставше на мѣстѣ томъ помолившесѧ и блголовивъ мѣсто, и измѣриша златы поѧсомъ широтѹ и долготѹ,
и, възвигъ роуцѣ на нбо Антонїи, рече великымъ гласомь:	И въздвигъ руцѣ на небо Антоній, рече великым гласомь:	и, вѡдвигъ рѹцѣ на нбо Антонїи. рече великимъ гласомъ.

послоушан мене, г҃н, дн҃ь послушан мене ѡгнемъ, да разумѣють вси, ꙗко ты еси хотѧн семꙋ!	“послушай мене, Господи, днесь, послушай мене огнемъ, да разумѣють вси, яко ты еси хотяй сему”.	Послоушан мене Г҃ди днесь послушан мене ѻ҃гнемъ. да разумѣють вси. ꙗ҃ко ты е҃си хотѧн семꙋ.
И абі҃е спаде огнь съ нбсе и пожже вся древа и трънїе, и росꙋ полиза, долинꙋ створи, ꙗкоже рѣвомъ подобно,	И абіе спаде огнь съ небесе и пожьже вся древа и терніе, и росу полиза, долину створи, якоже рѣвомъ подобно.	и҃ а҃бие спаде ѻ҃гнь с небесе, и пожже вся древа и҃ терние и҃ росꙋ полиза, долинꙋ сотвори, ꙗ҃коже рвомъ подобно.
и҆дѣже бѣ началъ копати благовѣрный кн҃зь Ѡ҃ославъ.		
Сꙋщи же съ ст҃ыми ѿ страха падоша, ꙗко мр҃твїи,	Сущии же съ святыми от страха падоша яко мертвіи.	сꙋщїи же со ст҃ыми ѿ страха падоша ꙗ҃ко мертви,
и ѿтꙋдꙋ нн҃токъ тоѧ бж҃тьвенныѧ церкви.	И оттуду начатокъ тоя Божественыа церкве.	и ѿтꙋдꙋ начатокъ тоѧ бж҃тьвенныѧ церкви.

[xxxii] Найпоширеніший у агіографічних текстах сюжет “Промови Філософа” включає розповідь про ту саму “запону” із зображенням Страшного Суду, про яку ми вже згадували вище у прим. XXVIII. З контексту видно, Філософ представив її як певне потвердження вищеописаної розповіді про Страшний Суд і Спасіння. Цікаво, що цитуючи тут досить точно літописний текст, автор житія з Патерика, не збільшив його, як це бачимо в інших житіях (див. с. 57, 70, 86, 105). Та зважаючи на наявність попередньої інформації, в цьому й не було потреби.

Втім, порівняно великі розповіді про “запону” й пояснення зображень на ній, наразі на дають можливості визначити літописну першооснову через сильне редагування тексту. Докладніше це можна сказати стосовно житія з Патерика, оскільки там літописна першооснова залишилась майже незмінною. Тут маємо деякі вказівки, що ведуть нас до висновку про використання протографа Патерика, а не Іпатіївського літопису. Зокрема у останньому бачимо замість “Страшного Суду” – “судище”.

[xxxiii] Тут є смислова вставна зв’язка, яка наявна також і в літописному тексті. Поява її абсолютно вмотивована. Адже давно вже дослідниками (див. зокрема: *Шахматов А. А.* Корсунская легенда… С. 1) помічена недоладність і невмотивованість не тільки з точки зору доречності, але й (що в даному випадку важливіше) з точки зору логіки агіографічного канону особливості тексту 986–988 рр. Автори XVI–XVII ст., бувши людьми досить обізнаними і уважними до своїх джерел, бачили недоладність тексту та намагалися вирішити це питання по-своєму. Саме таку спробу ми бачимо у житії з Патерика. Навівши фрагменти з “Промови Філософа”, він мав би прийти до логічного агіографічного завершення – хрещення героя розповіді. Але цього не сталося. В Іпатіївському літописі після ніби однозначного успіху проповіді, коли “Вълѡдимер же въздхноувь р҃е. дѡбро сим ѡдесноую. горе же сим

ѡшѡнѫ. Ѻ҆н же ре҃ аще хощеши ѡдесноую стати то крⷭ҇тисѧ. Вълѡ҃нимер же положи на срⷣци своем, рекь пождоу еще мало, хотѧ и҆спытати ѡ всѣ вѣра҃" (Ипатьевская летопись… – Стб. 92). Тут вже явно видно спробу автора (не має значення був то прп. Нестор чи мономахівські перлюстратори "Повісті") якось зв'язати одне з іншим. Проте пізніші автори, бачачи невмотивованість подібної спроби, продовжували модифікувати текст. У житії наразі зустрічаємо значно більш логічне пояснення. Володимир, певна залежність якого від думки бояр не видавалась за суспільних умов XVII ст. ані неможливою, ані навіть жодним негативом, послухався своїх радників, котрі, хоча й визначилися, що Православ'я є найкращою вірою, та все ж хотіли ще пересвідчитися. Сам же князь був готовий хреститися невідкладно. Це пояснення не є винаходом автора житія, воно походить із його протографа, проте було ним дещо відредаговане, оскільки в Патерику Йосифа Тризни читаємо таке: "Володимеръ же вниѧтъ мыслїю ѻ вѣрѣ хрⷭ҇тїѧнстѣи, и҆ не даша ему болѧре его рекꙋще, еще и҆спытаи дополна, но снѫ лꙋчши еть всѣхъ". Як бачимо – відмінності суто редакційні.

У Густинському літописі знаходимо текст мало відмінний за загальним змістом від Іпатіївського літопису: "Володымеръ же внять глаголемымъ отъ философа, но еще размышляше, глаголя Философу: "пожду еще мало, дондеже извѣстно испытаю о вѣрахъ", проте далі додає: "Въ сіе лѣто нача Господь испускати луча своея благодати на землю Рускую, хотя ю извести изъ тмы на свѣтъ" (Густинская летопись… – С. 254).

В усіх інших житіях, які увійшли до цієї добірки, бачимо варіанти, більш близькі до читань Іпатіївського чи Густинського літописів (див. с. 57, 70, 86, 118), крім Софійського житія, де ця фраза через дуже значне скорочення взагалі випущена, і тільки далі сказано, що св. Володимир відправив послів для кращого вивчення вір.

[xxxiv] Наступним фрагментом викладу є сюжет, коли св. Володимир відпускає Філософа. Тут ми знаходимо ту саму специфіку використання імені "Кирило", яке вже розглядали вище у прим. XXVIII.

[xxxv] Даний фрагмент також є авторським "буфером", точніше – продовженням "буферу", покликаного пояснити послання послів для вивчення вір. Власне, такий перебіг подій не є чимось неможливим чи позаісторичним. Зрозуміло, що така складна подія як хрещення, причому не особисте, а загальнодержавне, не могла пройти без обговорення з оточенням князя у більш чи менш вузькому колі. Ми не аналізуватимемо це коло, для нас важливо, що таке обговорення *могло відбутися, але чи відбулося – незрозуміло,* оскільки, як зазначалося вище, весь епізод хрещення дуже ускладнений вставками і правками, через що добрати там реальні події майже неможливо. Загальна логічність розповіді, як здається, мала б задовольнити авторів житій, і не вдаватись до правки тексту. Та так воно і є. Житіє з Патерика досить точно передає свій літописний протограф, а інші житія – скорочений варіант, в усякому разі, у переказі св. Володимиром змісту посольств від іудеїв, мусульман та латинян (порівн. с. 56, 69, 86, 104). У Софійському житії цей фрагмент взагалі відсутній. Можна припустити, що читання в цих житіях бере свій початок від Густинського літопису, де знаходимо таке: "се приходиша ко мнѣ Болгаре вѣры

Махометовы, “приходиша и Нѣмцы, Рымляне и Жидове и проч., кождо хваляще свою вѣру” и сказа имъ, како кождо еже о своей вѣрѣ сказова ему” (Густинская летопись… – С. 254).

Таким чином, повне цитування літописного тексту маємо тільки в житії з Патерика Йосифа Тризни. І цей літописний текст ідентифікується абсолютно однозначно. Бо завершальні слова фрагмента “*и тїи хвалыще закѡ свои*” наявні тільки у Патерику Йосифа Тризни та Тверському збірнику (Летописный сборник, именуемый Тверскою… – Стб. 100). Відсутні вони навіть у близькому до Тверського збірника у цій частині Львовського літопису.

XXXVI Розповідь Володимира боярам про відвідини послів продовжується більш поширеною розповіддю про Філософа. Зразу відмітимо, що тут дослідниками виділено одну цікаву особливість. Хоча перед тим розповідається про одного посла – самого Філософа, та далі йдеться про “греків” (у множині). Це є одним із свідчень поєднання у статті різночасової інформації.

Зазначимо, що більш-менш точно літописна інформація подана тільки у житії з Патерика, в інших же студійованих пам’ятках зустрічаємо текст зовсім інший. Причину правок знаходимо у літописах Іпатіївської групи, майже в усіх їх списках друга частина фрагмента припадає на втрату тексту. Вірогідно, у Густинському літописі автор поновив його, виходячи з логіки викладу, і саме це поновлення лягло в основу житійного варіанту.

Із видозмін його можна відмітити житіє, опубліковане О. Соболевським, де автор звернув увагу на нюанс, відмічений нами на початку примітки – множину там, де мусила б бути однина, і відповідно відредагував текст.

Порівняємо: (див. таблицю).

У літописному житії з Патерика використаний близький текст до Патерика Йосифа Тризни, що підтверджує користування спільним протографом.

XXXVII Цей сюжет у житії з Патерика явно літописного походження, і можна припустити, що він походить саме з протографа Патерика Йосифа Тризни. У нюансах тексту з інших житій ми знаходимо деяке поширення, суто редакторського характеру. Походить воно із Густинського літопису. В останньому читаємо: “Рекоша старцы къ Володымеру: “никтоже когда свое хулитъ, но паче хвалитъ; но ты аще хощеши правду познати, то имаши мужи, ихъже посли по различнымъ землямъ и вѣрамъ, да видятъ коегождо ихъ вѣру и како кто служитъ своему Богу, *и потомъ сошедшеся тебѣ скажуть”* (Густинская летопись… – С. 254). Наразі автор Густинського літопису мав для даного фрагмента літописний текст, що свідчить або про відсутність у цьому місці пропуску в наявному у нього літописі Іпатіївської групи, або про користування літописом, близьким до протографа Патерика Йосифа Тризни. Що ж стосується виділеної курсивом приписки, то вона є суто редакторською. Проте, її вплив зустрічаємо у всіх житіях, крім Софійського, де виклад дуже скорочений (порівн. с. 33, 57-58, 70, 105).

XXXVIII Цей фрагмент у житії з Патерика походить з літописного тексту, але точно визначити його протограф вельми складно. Є вірогідність, що він походить із тексту протографа Патерика Йосифа Тризни, бо у Іпатіївському літописі фраза наведена неповністю через втрату, а в інших літописах Іпатіївської групи втрати ще більші.

Патерик Йосифа Тризни	Іпатіївський літопис	Лаврентіївський літопис	Густинський літопис	Житіє, опубліковане Соболевським	Печерське житіє Володимира	Житіє, написане свт. Димитрієм (Тупталом)	Унівське житіє Володимира
послѣди же	сн же послѣ	се же послѣже	“Послѣди же всѣхъ”,	Наопослѣтежъ всѣхъ	послѣ теж всѣх	послѣдниже всѣхъ	на опослѣ теж всѣх
			рече,				
прїидоша грецы,	прихоша и Греци	придоша Грьци	“прійдоша ко мнъ Грецы,	пришолъ нѣкоторый мужъ грецкое вѣры,	пришли и греки,	прїидоша и Греци,	пришли и греки,
хвалѧще (описка. Треба – “гꙋлѧще”) всѣхъ законы,	хоулѧще всѣ законы,	хꙋлѧше вси законы.	хуляще вся въры на землѣ,		ганячи всѣ вѣры, що есть на свѣтѣ,		
свои же хвалѧще законъ,	свои же хвалѧще	свои же хвалѧше.	свою токмо хваляще,		а свою тилко залѣцаючи.		
и много глаша. сказꙋюще	и многого глаша сказоующе	и много глаша сказающе.	и сказоваху им многая чудная и преславная вещи,	который велми дивныя речи повѣдалъ,	И велми дивныи речи повѣдали,	и сказовахꙋ паче инѣхъ многѧ дивнѧ въ своей вѣрѣ,	которыи велми дивныи речи повѣдали,
ѿ начала мира	ѿ начала мироу.	ѿ начала мирꙋ.	наченше отъ начала міру	почавшы отъ початку свѣта	почавши от початку свѣта	повѣствꙋюще бывшѧ в поднебесѣи дѣянїѧ ѿ начала міра дѧже доселѣ, и глютъ иныи быти вѣкъ, и инꙋю жизнь,	почавши от початку свѣта,

ѻ̀ бытнїи всего̀ мира.		ѡ бытьи всего мира.					
			даже доселѣ;	даже до сего часу;	аж до сего часу;		аж до сего часу,
Ꙋ̀ть же хитро сказꙋ́юще,	сж҃т же хитро сказаѫ́ще.	сꙋ̀ть же хитро сказающе.	сказуютъ же,	а надъ все повѣдалъ,	повѣдают теж,		а над все повѣдают,
чюдно слышаѧ́хъ, и дрꙋгии свѣ̑тъ повѣ̑дають быти	ꙗко и дроугыи ѣ҃т повѣдают быти. и чюно слышати ѭ҃.	и чюдно слышати ѭ҃. любо комꙋ́ждо слꙋшаѧ́ти ѭ҃ и дрꙋгиї свѣтъ повѣдатъ бы́ти.	яко и другіи естъ свѣтъ,				
Да а̑ще кто̀ вѣрꙋ́етъ в на́шꙋ вѣрꙋ, то̀ па́ки ꙋ́мѐ восстанетъ, и̑ не ꙋмира́ти є̑мꙋ̀ вовѣ̑ки.	*Втрата*	да аще кто дѣетѧ в нашю вѣрꙋ стꙋпи҃т. то паки оумо̑ръ [въ]станетъ и не оумо̑рті ємꙋ в вѣки.					
А̑ще(sic!) вынъ (sic!) закѡ́нъ стꙋ́питъ, то на ѻ̀номъ свѣтѣ на ѻ̀гнѣ горѣ́ти.	*Втрата*	аще ли в_ынъ законъ стꙋ_питъ. то на ѡномъ свѣтѣ в огнѣ горѣ҃т.					

	Втрата		и яко по смерти человѣкъ воскреснетъ,	ижъ по смерти каждый человѣкъ воскреснетъ;	иж по смерти кождый человѣк воскреснет,	и ꙗкѡ по смерти всѧ чл҃вѣцѣ воскресꙋтъ,	иж по смерти кождый чловек въскреснет,
	Втрата		и аще что благо сотворилъ будетъ, тамо вовѣки имать радоватися,	и если тутъ на семъ свѣтѣ хто добре будетъ чинити, той въ небѣ на вѣки будетъ утѣхи невымовныя заживати и радоватися,	и если хто що доброго тут на сем свѣтѣ учинит, то и там навѣки будет радоватися,	и аще кто что доброе в семъ вѣцѣ содѣлалъ ѥсть, той в бꙋдꙋще имать радоватисѧ	и если хто будет добре тут на сем свѣтѣ чинити, той в небѣ на вѣки утѣхи невымовънои заживати будет и радоватися.
	Втрата					живꙋщи безсмертною жизнїю.	
	Втрата			а хто зась тутъ на семъ свѣтѣ зле чинитъ,	а хто зась тут на сем свѣтѣ зле чинит,		А хто зась тут на сем свѣтѣ зле чинит,
	Втрата			а любо бы и добре чинилъ, а не будетъ христіяниномъ,			а любо бы и добре чинил, а не будет христіянином,
	Втрата		а грѣшныи вовѣки мучитися”.	той тамъ в пеклѣ на вѣки въ огнѣ неугасимомъ мучитися будетъ.	той там навѣки во огни неугасимом мучитися будет.	а грѣшныи во вѣки мꙋчитисѧ бꙋдꙋтъ.	той там в пеклѣ на вѣки в огнѣ неугасимом мучитися будет.
Да что ꙋма придлете, и что ѡбѣщаете.	*Втрата*					да что оума придаете. что ѡбѣщаете.	

Суттєва редакційна правка тексту у Густинському літописі (при збереженні загальної інформації) могла б підтверджувати, що його автор також взяв повідомлення не в літописі Іпатіївської групи, хоча однозначно стверджувати це ми не можемо. Наразі у Густинському літописі читаємо: "Володымеръ же, послушавъ ихъ, посла мужей смысленныхъ и разумныхъ десять, да поряду по землямъ ходятъ, соглядающе вѣры и службы коегождо народа и языка" (Густинская летопись... – С. 254). Як бачимо, саме цей текст вплинув на студійовані житія св. Володимира, крім житія з Патерика (порівн. с. 33, 35, 70, 89, 105).

XXXIX Походження дуже короткої розповіді про прихід володимирових послів до мусульман і повідомлення про відвідання ними латинян (німців) у житії з Патерика, безумовно, літописне. Проте більш точно визначитися з протографом складно. У Тверському збірнику вказано, що посли пішли "в Рымъ", а не "въ нѣмцы" (Летописный сборник, именуемый Тверскою… – Стб. 100), проте у Патерику Йосифа Тризни знаходимо читання як у житії. Однак так само і в Іпатіївському літописі.

У Густинському літописі наразі знаходимо скорочений варіант тексту: "Посланныи же хождаху по различнымъ странамъ, соглядающе коегождо вѣру и како кождо служитъ своему Богу" (Густинская летопись… – С. 254). Саме ця фраза використана в останніх студійованих нами житіях св. Володимира (порівн. с. 33, 35, 70, 89, 105).

XL Оповідь про перебування київських послів у Царгороді в житії, доданому до Патерика Йосифа Тризни, майже дослівно подано згідно з літописним текстом. Текст цей ближчий до протографа Патерика Йосифа Тризни, що видно вже з першої фрази фрагмента. В Іпатіївському літописі він починається так: "*придоша к Цѣсарюградꙋ. и внидоша къ цѣсарю*" (Ипатьевская летопись… – Стб. 93). З іншого боку, в кінці сюжету вставлено цікавий діалог між царями і послами. Порівняємо:

Патерик Йосифа Тризни	**Житіє св. Володимира з Патерика Йосифа Тризни**
и приꙁвавша ихъ. Царь василїи и Костантинъ, и рѣста имъ, идите во свою ꙁемлю. і ѿпꙋстиі ꙗ с великою чєстїю и дары.	*Приꙁвавша же и царя василїи и костантинъ рѣста имъ. Что ꙋбо доброе соглядаєте во церкві нїше. Они же рѣша вся благая. и радостная видехомъ и сонтиннꙋ вѣрꙋемъ. ꙗко тꙋ єсть бгъ. ꙋчреди же ихъ доволно сꙋт лꙋтнаꙗ великою чєстию во свою ꙁемлю ꙁ дары царскими.*

Видозміни тексту, які бачимо у житії з Патерика, нам не вдалося знайти більше ніде. Найвірогідніше, це є продукт власної творчості його автора.

В інших житіях знаходимо скорочену версію оповіді про відвідання послами Константинополя, яка походить від Густинського літопису, де, зокрема є у останній частині фрагмента поміщена характерна фраза: "они же видивше неизглаголанную красоту хвалы Божія и пѣнія, и яко свѣтъ небесный тогда всѣхъ осѣни, яко отъ того преславнаго видѣнія во изумленіи быша, и мнящеся на небѣ, а не на землѣ стояти" (Густинская летопись… – С. 255). Подібну фразу знаходимо також у всіх студійованих нами житіях, за винятком вищезгаданого (порівн. с. 33, 35, 70, 89). Вона збереглась, незважаючи на значне скорочення, навіть у Софійському житії (порівн. с. 92).

Слід сказати про ще деякі особливості тексту. Царями, які правили Константинополем у період 986–988 рр. були співправителі Василій і Константин. Разом з тим, у більшості текстів навіть не зроблено спробу поміняти однину на множину, і посли однак ідуть до *одного* царя, а опиняються у двох. Тільки у Львовському зведенні вказаний один цар – Василій (Львовская летопись… – С. 76). Отже можемо припустити, що таким було первісне читання, пов'язане із залученням інформації про хрещення князя Аскольда, котрий був у Константинополі за Василія Македонянина (порівн.: *Брайчевський М.* Літопис Аскольда. – К., 2001. – С. 15-16). Вірогідно, саме в літописі Аскольда й з'явилась вся, чи, в усякому разі, основа фрази про враження поган під час урочистої відправи (див.: *Брайчевський М.* Літопис Аскольда. – К., 2001. – С. 16).

Ще складніше виглядає ситуація з іменем патріарха, за якого відбувалися згадані події. У більшості текстів ім'я його взагалі не назване. Проте у житії, опублікованому О. Соболевським, як, до речі, й у Синопсисі (Синопсис... – К., 1674. – С. 71), знаходимо ім'я Сергія (див. с. 71), а у Густинському літописі – Миколая (Густинская летопись... – С. 254). Останнє твердження відповідає дійсності (Исторический список епископов и потом патриархов Святой и Великой Церкви Христовой, находящейся в Константинополе от 36 года по Р.Х. по 1834. – СПб., 1862. – С. 60). Під Сергієм, вірогідно, мається на увазі патріарх Сергій II, котрий правував Вселенським престолом з 999 р. (Исторический список епископов и потом патриархов Святой и Великой Церкви Христовой… – С. 61).

Можливо, це пов'язане з різним датуванням хрещення св. Володимира, яке знаходимо, зокрема у польських істориків, які не завжди точно переводили дати від створення світу на дати від Різдва Христового.

[XLI] Розмова між Володимиром та його боярами після повернення послів, як і в багатьох попередніх випадках, існує у студійованих житіях у двох варіантах. Перший, у житії з Патерика, є майже дослівним переданням літописного тексту. Деякі його особливості дозволяють визначити за безпосереднє джерело тексту протограф Патерика Йосифа Тризни. На це, зокрема вказує наявність фрази "и҆ рече владимѣ мꙋже҄м повѣдите намъ пре҄ болѧры нашими и҆ людми моими нарочитыми. ꙗ҆жы҆ шлѣте и҆ видесте". В Іпатіївському літописі фраза коротша: "и҆ ре҆ имъ скажите. предъ дрꙋжиною" (Ипатьевская летопись… – Стб. 94). Значно ближчу версію знаходимо у Патерику Йосифа Тризни. Але (і це особливо цікаво!) там фраза хоча й близька до житія, але нетотожна йому: "и҆ рече володи́меръ мꙋже м скажи́те ми пре҄ болѧры мои́ми, и҆ людми мои́ми нарочитими". Порівняємо також з Тверським збірником: "И рече Володимеръ мужемъ: скажите ми предъ боляры моими и людми моими нарочитими". (Летописный сборник, именуемый Тверскою… – Стб. 101). Таким чином, у житії бачимо явне збільшення тексту. Можна було б припустити, що це збільшення належить до творчості автора житія, проте очевидний вплив подібної фрази знаходимо у Густинському літописі: "Егда же возвратишася посланныи ко Владымеру, созва Владымеръ паки боляре и старцы своя, и повелѣ, да предъ ними посланныи скажутъ, *яже видѣша и слышаша*" (Густинская летопись… – С. 255).

Оповідь про посольство до німців у житії наразі спотворена, вірогідно, при спробі скоротити текст.

В інших студійованих житіях бачимо кілька варіантів викладу. У житії, опублікованому О. Соболевським знаходимо хоча й близький до літописного, але дещо відмінний за редакцією текст (див. с. 71). У Софійському житії весь виклад надзвичайно скорочений (див. с. 105). Інші студійовані житія, включаючи і написане свт. Димитрієм (незважаючи на суттєву редакцію тексту) мають всі ознаки походження з одного джерела (порівн. с. 57, 90, 117), а також значну близькість до тексту Густинського літопису. У житії, написаному свт. Димитрієм, зустрічаємо також явні паралелі з житієм, опублікованим О. Соболевським. Варто також відмітити наявність у всіх цих житіях (можливо, завдяки користуванню Густинським літописом) фрази "що бачили і чули", про яку ми згадували вище.

Завершення оповіді є однією з тих "буферних" вставок, які з'явилися у літописі при з'єднанні частин різних розповідей. Бояри нібито й готові хреститися і, як приклад, згадують св. Володимиру св. Ольгу, котра була мудрішою від усіх інших людей; і на пряме запитання князя, де мають хреститися, відповідають "де тобі хочеться", але… Але далі розповідь ніби повисає у повітрі, і закінчується лиш повідомленням, що після цього пройшов рік (до Володимирового походу на Корсунь). У літописах Іпатіївської групи, у Патерику Йосифа Тризни й Тверському збірнику даний текст не має в цьому місці особливих відмінностей.

В інших студійованих нами житіях автори також не зупинилися на незрозумілому обірваному сюжеті про послів, постаравшись "обґрунтувати" й рішення хреститися, й рішення ще трохи зачекати з тим. У Густинському літописі ще не бачимо подібних спроб, тому, вірогідно, ці вставки треба віднести до якогось спільного, вже агіографічного, протографа житій. Про це свідчить аналогічний загалом зміст, зробленої в усіх житіях вставки, що св. Володимир забажав отримати ще більше інформації й проповідників, чому й пішов до Корсуня, а це призвело до затримки в часі хрещення. Однак текстуально вставки дещо відрізняються. Так у житії, опублікованому О. Соболевським та у Софійському варіанті, зустрічаємо текст не вельми схожий на Унівське та Печерське житія. У житії, написаному свт. Димитрієм знаходимо літературне поширення варіанту з житія, опублікованого О. Соболевським.

XLII Оповідь про облогу Херсонеса подана в житії з Патерика в основному за літописним текстом. На те, що цей літопис був протографом Патерика Йосифа Тризни вказує, зокрема одна особливість викладу.

Порівняємо:

Іпатіївський літопис	Патерик Йосифа Тризни	Житіе з Патерика
Володимеръ же изрѧди воиа своиа. и повелѣ приспѹ сыпати к градѹ.	Владимѣ же ѿрѧдивъ вои свои, повелѣ приступати ко граду, и перьвѣ сыпати.	владимѣ же ѿредѣ во свои повелѣ приступати паки ко граду и первѣ сыпати по стенѹ граскѹю.

Як бачимо, читання житія значно ближче до Патерика Йосифа Тризни (у Тверському збірнику знаходимо аналогічний фрагмент). Проте його текст більший. Чи походить це поширення з того самого протографа, чи є результатом авторської правки (як і деякі інші не дуже значні відмінності в тексті житія) – визначити складно.

Ще одне підтвердження попереднього висновку знаходимо у самому кінці фрагмента, де в Патерику Йосифа Тризни міститься читання, тотожне житію: сказано, що св. Володимир увійшов до міста “*і вси вои єго*”. Натомість, в Іпатіївському літописі дещо інакше: “*и вниде Володимеръ въ гра. и дружина єго*” (Ипатьевская летопись… – Стб. 95).

Звернемо увагу ще на одне поширення, яке знаходимо у житії з Патерика, порівняно з Патериком Йосифа Тризни, і оповідає про зраду Анастаса (здається, зрадником він названий тільки в Густинському літописі). Жодної додаткової інформації тут немає, і можна було віднести його до інших редакторських правок, *аби не те, що у Львовському літописі, в якому відобразився серед іншого і протограф, близький до Патерика Йосифа Тризни та Тверського збірника, знаходимо дуже близький фрагмент:*

Патерик Йосифа Тризни	**Тверський збірник**	**Іпатіївський літопис**	**Львовський літопис**	**Житіє з Патерика**
нѣкто же мужы консуниниинъ, іменемъ анастасъ	Нѣкто же мужъ Корсунянинь, именемъ Анастасъ,	и се мужь именемь Анастасъ Корсунѧнинъ.	Се нѣкій мужъ Корсунянинъ, именемъ Настасъ,	и нѣкто мꙋ ко сꙋнинин именемъ анастасъ
стрѣли и града написавъ на стрелѣ сице гла, кладѧжи, иже сꙋть ѿ востока за тобою,	стрѣливъ изъ града, написавь на стрѣлѣ сице, глаголя: “кладязи, вже суть отъ востока за тобою,	стрѣли. написавъ на стрѣлѣ. кладѧзи. иже сꙋть за тобою. ѿ вьстока.	написавъ на стрелѣ сице: “князь велики Владимеръ! кладези, иже суть за тобою отъ востока,	написа на стрелѣ. сице гла кладезѣи и сꙋ ѿ востока за тобою
і ѿ тѣхъ по трꙋбамъ ідетъ вода, і окопавше преими.	и отъ тѣхь по трубамъ идетъ вода; и окопавше переими”.	не того вода идеть по трꙋбѣ. копавше преимете водꙋ.	ис тѣхъ, вода идеть по трубамъ; перейме ю, копавъ преки трубамъ”.	ѿ тѣхъ по трꙋбамъ идет вода во гра окопавъ переими.
			И стрели изъ города, и паде стрела у князя Володимера.	и тою стрелою стрели и градъ. иже вземше принесоша ю владимерꙋ.

Варто також додати: подібне читання (хоча й суттєво поширене й відредаговане) знаходимо також у житії, написаному свт. Димитрієм (порівн. с. 120). Щось подібне можна сказати і про Густинський літопис, хоча там текст також дуже відредаговано: “доидеже обрѣтеся во градѣ нѣкто навѣтникъ и предатель, именемъ Анастасъ, иже написа на хартіи ко Владымеру, глаголя: “аще хощеши взяти градъ, отъими имъ прежде воду, яже идетъ во градъ трубами подъ землею”; и назнамена въ хартіи мѣсто, идѣже бяху трубы, и сію хартію привяза ко стрѣлѣ *и стрѣли нею ко Владымеру*” (Густинская летопись… – С. 255).

На жаль, у інших студійованих нами житіях виклад настільки скорочено, що навряд чи щось можна сказати про особливості їхнього джерела. Однак, і тут є свої цікаві нюанси. Зокрема у більшості житій (крім житія з Патерика) знаходимо цікаве уточнення при згадці про Херсонес. Там говориться, що св. Володимир рушив до Таврики, яку "нині" Перекопом називають (див. с. 58, 71, 91, 105, 120). Ця приписка не може вважатися чимось унікальним для людини XVII ст. Цікаве воно лиш своєю схожістю в різних пам'ятках, що вказує його наявність у спільному протографі. Літописні аналоги (включаючи й Густинський літопис) нам невідомі, але дуже схоже повідомлення знаходимо у "Кройніці" Феодосія Софоновича, де повідомлення дещо ширше: "Владимеръ выправилсѧ до Таврики албо Перекопу и взял славное под греками мѣсто Кафу. Околъ пошовши, ѡблеглъ Корсуню над Чорнымъ моремъ, мѣсто грецких цр҃ен любимое и богатое". Близьке повідомлення є також у Синопсисі (Синопсис… – К., 1674. – С. 60): "по́нде къ Таврі́кїи, ꙗ҆́же нн҃ѣ Перекопо́м нарица́ютъ, и҆дїже взѧ Ка́фу сла́вный Градъ Гре́ческїй, а҆ пото́мъ гла́вное всѣ҄ Таврі́кїи Мѣсто Хе́рсонъ, лежа́щее на҃ мо́рем҃ Понтскім прїѧ́т…"

Насправді, звичайно, Кафа (Каффа) заснована тільки в другій половині XIII ст. генуезцями, як торгова факторія поблизу Феодосії, що перебувала під владою татар. У зв'язку з швидким зростанням факторії у XIV–XV ст. її назва витіснила первісну назву античного міста, і первісної назви місто набуло тільки після приєднання Криму до Російської імперії 1783 р. Однак, підкорити це місто св. Володимир ніяк не міг.

[XLIII] Сюжет, де описуються події між взяттям Херсонеса і хрещенням у житії з Патерика поданий згідно з літописом, причому літопис цей однозначно ближчий до протографа Патерика Йосифа Тризни. Порівняємо деякі фрази з текстів:

	Патерик Йосифа Тризни	**Іпатіївський літопис**	**Житіє з Патерика**
1.	...и҆ землю вашу плѣнити и҆мамъ...	Відсутнє	...и҆ землю вашу пленити и҆́мамъ...
2.	...и҆ цр҃тво нб҃ное ꙋслꙋчи́ши прїти...	...и полꙋчиши цр҃тво нб҃ное...	...и҆ цр҃ство небесное прїимеши...
3.	...Се же бо ми повѣдаша посланнїи нами мужи...	...иже ми не повѣдаша. посланни нами мужи...	...є҆́же ми повѣдаша посланнїи нами мужи, и҆ видѣша, и҆ се а҆ гото҃ є҆́смь креститисѧ...
4.	...і҆ се слышавша цр҃ѧ рада бы́ста, и҆ посла́ста ко сестрѣ своен гл҃юще, ꙗ҆ко владимеръ проситъ тѧ за сѧ. о҆на же ѡ҆бѣща, не хощꙋ а҆́зъ за пога́ного и҆ти. они же рѣша к не́й, є҆да́ ꙗко тебе ради о҆ б ратитъ є҆го гдь, и҆ просвѣтиши є҆го, і҆ землю и҆́хъ. насъ же і҆ градъ на́шъ ѿ плѣненїꙗ и҆ бавиши і҆ се бо венецъ ѿ бг҃а прїи́мешї, і҆ є҆два ꙋмолиста сестрꙋ свою, и҆менемъ а҆ннꙋ...	...и се слышавша цр҃ѧ рада быста. и рада быста. и оумолиста сестрꙋ свою. именемь Аннꙋ...	...и҆ си слышаша цр҃ѧ рада быста. И поласта къ сестрѣ своен гл҃юще, владиме кнѧ великїи просит тѧ за себе. о҆на ѡ҆бѣща не хощꙋ а҆ за погана и҆ти. они рѣша к не, є҆да как тебѣ ради ѡ҆ратит є҆го гдь, и҆ просвѣтиши є҆гѡ и҆ землю и҆. на же и҆ гра нашъ ѿ плѣненїꙗ и҆бавиши и҆ се бѣ ѿ бг҃а вѣнецъ прїи́мешї. и҆ є҆ва ꙋмолиста сестрꙋ свою и҆мене. АННꙋ...

Можемо припустити, що наявна у пункті 3 відмінність від Патерика була наявна вже у протографі житія.

Текст інших студійованих нами житій є скороченим варіантом літописного і має лише кілька особливостей порівняно з ним. Так, на відміну від ранніх літописних текстів там згадується про архієрея, якого просив прислати св. Володимир для хрещення, і який прибув разом з Анною до Херсонеса (порівн. с. 38, 59, 72, 92, 107). Ця вставка – суто логічна і походить ще з Густинського літопису. Адже зрозуміло, щоб привести нового архієрея для Києва, св. Володимир мав би перед тим отримати його від патріарха.

Ще одним цікавим нюансом є ідентифікація в житіях "палати", де зупинилась Анна, з "царською". Сам по собі цей нюанс не несе реальної інформації, оскільки навіть суто логічно можна було б припустити: у великому місті були якісь особливі покої, на зразок королівських замків Європи. Проте, вказівка на неї, що повторюється у різних житіях, свідчить про залежність від спільного джерела. А таку вказівку знаходимо у житії з Патерика та в житії, написаному свт. Димитрієм (див. с. 121). А також у Густинському літописі (Густинская летопись... – С. 256). Крім того, те саме означає й ідентифікація у деяких житіях "палац замку" (див. с. 58, 71, 106). Отже мусимо припустити, що це могло міститися тільки у спільному літописному протографі, близькому до літописної частини Патерика Йосифа Тризни. Вважаємо за можливе прийняти це пояснення, незважаючи на те, що у Патерику Йосифа Тризни і Тверському збірнику такого читання не знаходимо.

XLIV У Патерику Йосифа Тризни, а також Тверському збірнику, подібно до більшості житій св. Володимира, як місце його хрещення згадана церква *св. Іакова* (Летописный сборник, именуемый Тверскою… – Стб. 104). У Львовському літописі: "И крести князя велики Владимеръ во церкви *святыя Богородицы"* (Львовская летопись… – С. 104). У Густинському літописі: "во церквъ *святой Софіи*, посредъ града" (Густинская летопись… – С. 256).

Дослідники давно помітили різницю у цих та подібних повідомленнях. У роботі С. Бєляєва, присвяченій цій проблемі, знаходимо зведену таблицю (*Беляев С. А.* О названии церкви, в которой был крещен князь Владимир // Древняя Русь. – 2001. – № 3-6. – С. 56-57):

Літописи/храми	**Св. Василія**	**Св. Василіска**	**Св. Софії**	**Ап. Іакова**	**Храми Богородиці**	**Св. Климента**	**Св. Спаса**
Лаврентіївський	×						
Іпатіївський			×				
Новгородський I Архівський список						×	
Новгородський I		×					
Новгородський IV				×			
Софійський I.				×			

Воскресенський				×			
Хронограф				×			
Радзивілівський					×		
Архангелогородський							×
Никонівський				×			
Тверський збірник				×			
Авраамки		×					
Переяславський	×						
Суздальський Академічний					×		
Єрмолинський				×			

Нами додано ще ряд різночитань з літописних зведень різного часу:

Назви церков/назви літописів	**Церква Св. Василія**	**Церква Ап. Іакова**	**Св. Василівська церква**	**Св. Богородиці**	**Церква Св. Спаса**	**Церква Св. Софії**
Троїцький літопис (с. 110)	×					
Літописець Переяслава-Суздальського (с. 29)	×					
Український Хронограф (за Павленко (с. 262)		×				
Новгородський літопис за Синодальним харатейним списком (с. 56)			×			
Єрмолинський літопис (с. 15)		×				
Холмогорський літопис (с. 27)				×		
Хронограф. Т. 1 (с. 367)		×				
Вологодсько-Пермський літопис		×				
Устюжський літопис (с. 24)					×	
Новг. літопис за списком Дубровського		×				
Московське зведення 1480 р.		×				

Обсяг і зміст нашої роботи не дозволяє нам привести тут докладний аналіз походження та перебігу даних назв, що склало на сьогодні доволі велику бібліографію. Щодо бібліографії див. насамперед:

• *Шахматов А. А. Корсунская легенда о крещении Владимира // Оттиск из Сборника статей в честь В. И. Ламенского. – СПб., 1906.*

• *Шестаков С. П.* К вопросу о месте крещения князя Владимира // Памятники христианского Херсонеса. – Вип. 3. – М., 1908. – С. 125-138.

• *Беляев С.* О названии церкви, в которой был крещен князь Владимир // Древняя Русь. – 2001. – № 3-6.

Більшість пізніх українських житій св. Володимира взагалі обходять конкретне місце його хрещення. Причиною цього була й не важливість цього питання для XVII ст., і те, що в джерелах вказані різні назви церков.

[XLV] Ремарку про "друге корсунське взяття" зустрічаємо *тільки* у літописній частині Патерика Йосифа Тризни і Тверському збірнику. В Іпатіївському літописі: "**вскраи цр҃кви стоитъ. и до сего дн҃и**" (Ипатьевская летопись... – Стб. 97), у Львовському: "стоить съ края церкви и до сего дни" (Львовская летопись… – С. 78), у Московському зведенні 1480 р.: "в краинеи церкви стоитъ и до сего дни" (Московский свод… – Стб. 363). У Никонівському літописі: "полата же Володимеря съ края церкви стоить и до сего дне" (Никоновская летопись // ПСРЛ. – М., 1965. – Т. 9. – С. 57).

Щодо першого (оскільки наявність другого передбачає і перше) та другого корсунського взяття, то під першим, мабуть, слід вбачати події 1299 р., коли орди Ногая розграбували й спалили Кафу, Судак і Керч. Тоді ж був сильно зруйнований також Херсонес. Друге пограбування сталося 1399 р., під час походу Едигея на Крим, коли той розграбував і спалив численні міста. По тому Херсонес більше не зміг відновитися й через кілька років перестав існувати (*Дюличев В. П.* Рассказы по истории Крыма. – Симферополь, 2005. – С. 162-163.

Останній херсонський митрополит згадується 1440 р., після чого ця єпархія була приєднана до Готської (*Архимандрит Арсений.* Готская епархия в Крыму // ЖМНП. – 1873. – Ч. CLXV. – Январь. – С. 73-74).

І. Мансвєтов відзначав, що на час приходу турок у Константинополь у середині XV ст., в Херсонесі вже нічого було грабувати військовою силою. Отже "обмежилися повільним розкраданням пам'яток архітектури, які залишилися в ньому. Вони виламували мармурові колони й великих розмірів камені й переправляли їх до Константинополя, на будівництво й прикрашання палаців і мечетей. Втім і через ціле століття після цього місто зберігало видимі сліди своєї колишньої величі в залишках стін, веж і чудових будівель, які вціліли серед уламків напівзруйнованих будинків. 1595 р. Мартін Броновій, посланник Стефана Баторія, застав ще достатньо збережених від руйнувань пам'яток. Але в той час це вже було місто порожнє, без населення, покинуте своїми мешканцями й віддане на неминуче руйнування. І місто дійсно не поверталося більше до життя" (*Мансветов И.* Историческое описание древнего Херсонеса и открытых в нем памятников. – М., 1872. – С. 22- 23).

Цікаво, що у вельми оригінальному писанні С. Богуша "Історія царства Херсонеса Таврійського" події того часу (він датує нашестя 1398 р.) пов'язуються з появою в Україні винокурень: "Переможне кіпчакське військо вступило у Таврію в той час, коли великий князь Вітольд скинув хана з престолу. Воно спалило

Феодозію, і спустошило багато інших міст, населених греками; тоді-то генуезці, тікаючи від цих душогубів, ввели в Украйні, у якій Вітольд царював, пагубне мистецтво винокуріння, що зробилося джерелом непомірності й безладдя" (*Богуш С*. История царства Херсонеса Таврийского. – Б.м., 1806. – Т. 1. – С. 196-197).

XLVI Заключна частина розповіді про особисте хрещення та шлюб св. Володимира у житії з Патерика й самому Патерику Йосифа Тризни суттєво відрізняються. Проте ми б не насмілилися шукати в цьому відмінності в їхніх джерелах. Йосиф Тризна, розповівши про хрещення, прозріння та шлюб князя, потім повторює текст свого протографа (його існування підтверджується Тверським збірником): "се же невѣдуще глютъ непра́во, ꙗ҆́ко крестѝлсѧ є҆́сть в ки́евѣ. и҆́нїи же рѣ́ша в власи́лвѣ. дрꙋзѣ́нїи же и҆́нако сказ́ютъ". Порівняємо: в Іпатіївському літописі: "се же не свѣдуще право глютъ. ꙗко крстилсѧ єсть. в Кыевѣ. инии же рѣша в Власилевѣ. дрꙋзии же рѣша инако сказающе" (Ипатьевская летопись… – Стб. 97).

Для XVII ст. ці роздуми були вже неактуальними. І автор житія замінює їх великим риторичним фрагментом. Так само пропускають цей момент і всі пізні українські житія, а також Густинський літопис, акцентуючи свою увагу на хрещенні, весіллі (у багатьох житіях повідомлення про це йде останнім – перед описом повернення князя у Київ і дещо поширене), прозрінні, а також радості самого св. Володимира і Небесних Сил з приводу хрещення (порівн. с. 44, 59, 73, 92, 108).

XLVII Цей фрагмент включає так би мовити частину ідеологічну. У вуста херсонського (?) єпископа вкладається проповідь, яка включає, власне, два тексти – Символ Віри і проповідь проти латинян (Нікольський виділяє ще один відрубний фрагмент – про Вселенські Собори (*Никольский Н*. Материалы для повременного списка русских писателей и их сочинений (X–XI вв.). – СПб., 1906. – С. 16). З усіх студійованих нами житій св. Володимира ця частина існує тільки в житії з Патерика Йосифа Тризни. У Густинському літописі, щоправда, є дуже скорочене повідомлення: "и потомъ научиша его, что есть вѣра христіянская, и како есть утвержденна на соборахъ Вселенскихъ отъ Святыхъ отецъ, и да блюдется еретиковъ, иже не согласуются со исповѣданіемъ вѣры нашея православнокаѳолическія, ихъже проклинаетъ церковъ наша православная, так, ожде и вѣры Рымскія да блюдется" (Густинская летопись… – С. 256). Проте навіть ця скорочена формула не потрапила до житій. Причиною такого ігнорування, здавалося б, важливого для XVII ст. моменту, є зміст твору, про що ми скажемо нижче. Тут же зазначимо, що джерелом тексту для житія з Патерика був, без сумніву, літописний текст. Складніше точно визначити це джерело. Справа в тому, що на цьому відрізку літописний тексті, літописів Іпатіївської групи і Патерика Йосифа Тризни (і Тверського збірника) – дуже схожі. До більшої вірогідності використання саме останнього варіанту є згадка серед учасників третього Вселенського Собору Ювеналія Єрусалимського, ім'я якого тут у Іпатіївському літописі відсутнє.

І ще одна особливість тексту веде нас саме до варіанту, ближчого до Тверського збірника. Порівняємо опис зловживань латинських попів:

Патерик Йосифа Тризни	Тверський збірник	Іпатіївський літопис	Житіє з Патерика
ѡбн бѡ попо́ве є҆ди́ною женою ѻженивсѧ слꙋ-жатъ.	ови бо попове единою женою оженившися служать,	ѡбни бо поповѣ ѡдиною женою ѡженивсѧ слꙋ-жать.	и҆ по пове и҆, законною женою ꙗ҆ женѧтсѧ, но безаконно живꙋт наложницы себѣ держаще, и҆ не ꙁазо́но к слꙋже-нию своею слꙋгы держаю, и҆ ниже себѣ сне во гро́бѣ вмѣнѧю́т, і҆ во прочиꙗ є҆ресі тѧжкиѧ впадоша,
	а друзіи и до седми жень поимающе служать,	а дрꙋзии до семи женъ. поимающе слꙋжать. ина же многа раздно держать	

Як бачимо, у Патерику Йосифа Тризни це обвинувачення було скорочене, у Тверському подане розширено, а в Іпатіївському літописі – найбільш розширено. Текст житія, незважаючи на редагування, вказує на користування текстом ближчим до Тверського збірника, а то й до Іпатіївського літопису.

Що стосується пропуску у житії згадки про шостий Вселенський Собор, то це, як можна припустити, є опискою.

Таким чином, абсолютно однозначно висловитися з приводу близькості джерельної бази цього фрагмента до певного літописного протографа видається справою складною.

Як ми вже писали вище, скорочення даного фрагмента у пізніх пам'ятках має свій сенс. Як стверджував преосв. Макарій, цей текст дійсно є Символом Віри, наданий св. Володимиру, а М. Сухомлинов відзначив, що тут маємо справу з перекладом грецького Сповідання Віри, написаного Михайлом Синкелом і відомого в складі Ізборника Святослава (*Сухомлинов М. И.* О древней русской летописи как памятнике литературном // СОРЯС. – СПб., 1908. – Т. 85. – С. 65, 70-71). Власне, це твердження не мало б суперечити і думці преосв. Макарія, якби не один момент, який створив свого часу значну бібліографію – поміщення у Символі Слова "подобносущєн" замість православного "єдиносущний', що є явною вказівкою на аріанство.

М. Сухомлинов не помітив, чи, вірогідніше, обійшов питання про аріанство у Символі Віри. Він відзначає, що "Символ Віри, що наводиться у літописі як викладений Володимиру після хрещення, є скороченням того самого символу, який набагато ширше викладається у грецьких творах, наприклад, у "сповіданні віри" Михайла Синкела. Воно дуже рано перекладене слов'янською мовою: у Святославовому ізборнику 1073 р. між іншими статтями знаходиться "Михаила Сунькела Иероусалимьскааго написаниє о правѣи вѣрѣ" (*Сухомлинов М. И.* О древней русской летописи… – С. 70-71). І далі, пишучи про можливе походження опису Вселенських Соборів із послання патріарха Фотія до болгарського царя Михаїла, знову наголошує: "У посланні приводиться символ віри у такому самому вигляді, як і тепер читається в нашій церкві" (*Сухомлинов М. И.* О древней русской летописи… – С. 75).

Порівняємо в одному з повчань про Нікейський Собор, опублікованому І. Купріяновим: "Мнозѣ ѿ є҆ретик и҆сповѣдаша. є҆ постада и҆ въскорсе гь. а҆ є҆ подобенъ сн҇ъ

ѻ҃цю. то никакѡ҃. но много хꙋлы на сн҃а бж҃ꙗ вꙗша ѥ҆ретици”. (*Куприянов И.* Памятники древней словесности // ЖМНП. – 1854. – Ч. LXXXIV. – С. 180).

Порівняємо також цей текст з першою частиною твору Михайла Синкела за списком XII ст.:

ТОГѲ НАПИСАНИ ѿ ВѢРѢ

Вѣроую въ ѥ҆диного бг҃а. ѻ҆ц҃ѧ нерожена и҆ въ ѥ҆диного сн҃а рожена и҆ въ и҆динъ
Арк. 181 зв. ст҃ы // и҆ дх҃ъ и҆сходѧщь. три собыства съвършена мысль на раздѣлѧема чи-
ломъ и҆ собьствьнымь собьствомь. а҆ не божьствомь. раздѣлѧють бо сѧ нераз-
дѣльно. и҆ съвъкоуплѧютьсѧ неразмѣсьно. ѻ҆тн҃ь бо ѻ҆тц҃ь. присно сы. и҆ пре-
бывлѧ въ ѻ҆тьчьствѣ. не роженъ безначальнъ. начало и҆ вина всѣмъ. ѥ҆диномь
нероженнемь старѣи сы сн҃оу и҆ дх҃ви. ѿ него рѧждаетьсѧ сн҃ъ прѣже всѣхъ
вѣкъ. и҆сходить же дх҃ъ ст҃ыи. взврѣмене и҆ бес тѣла. въ коупѣ ѻ҆ц҃ь въ
коупѣ сн҃ъ. въкоупѣ дх҃ъ. сн҃ъ ѥ҆сть сн҃ъ подобосоущенъ. и҆ събезначальнъ ѻ҆ц҃ю.
роженне мьтъ чню разньствꙋꙗ. ѻ҆ц҃оу и҆ дх҃оу. дх҃ъ ѥ҆сть дх҃ъ прест҃ы и҆. и҆
ѻ҆ц҃ю и҆ сн҃оу подобосоущьнъ. и҆ съ присносоущьно и҆ плать бо всѧ ѻ҆ц҃ю и҆ сн҃ꙋ.
развѣ нероженнꙗ. и҆ роженнꙗ. ничнсь же разньствоуꙗ. развѣ и҆сходженнемь.
ѻ҆бьще ѿ божество. и҆ божьнаго ѥ҆стьства ѿ комоуждо. ѻ҆тц҃оу бо ѻ҆тъ ѿ ство.
Арк. 182 сыноу же сыновьство. ст҃омоу же дх҃оу и҆сходжение. ни ѻ҆тц҃ь бо // въ сн҃
ливъ дх҃ъ прѣстоуплѣть. ни сн҃ъ въ ѻ҆ц҃ѧ и҆ дх҃а. и҆н дх҃ъ въ сн҃ъ и҆ли въ
ѻ҆ц҃ь. не подвидь ꙗко свонственꙗ:.
Бг҃а оу҆бовъ и҆ стиноучь тоу. тремъ коегождо. а҆ се бѣ разоумь но и҆меноуемо.
бг҃ъ бо съвьршенъ ѻ҆ц҃ь. бг҃ъ съвършенъ сн҃ъ. богъ съвьршенъ дх҃ъ ст҃ыи. нъ не
трие бг҃и ѥ҆динъ бг҃ъ. поне же ѥ҆диноб҃ожество въ трьхъ лицихъ. и҆де бо ѻ҆тц҃ь
тоу и҆ сн҃ъ и҆ дх҃ъ. и҆деже дх҃ъ тоу и҆ ѻ҆тц҃ъ и҆ сн҃ъ. и҆ съ про старѣши троици
сѧ кланѧю. въ ѥ҆диньство. и҆ и҆диньство въ троици. и҆ ѥ҆диньство три собь-
ствъно. и҆ троицю коупьно сꙋшънꙋ нравь но сильноу. нравъно чьстьноу. и҆ съ-
безначальноу. и҆ ѥ҆диноисповѣю ст҃ыꙗ троица божество. и҆ ѥ҆диноестьство. и҆
ѥ҆дино соущество. и҆ ѥ҆диноу силꙋ ѥ҆диноу власть. ѥ҆дино господьствие ѥ҆дино
царствие. тоу ѥ҆дино господьствие ѥ҆дино царст҃вие. тоу ѥ҆диноу вѣдѣ присносоу-
щеноу. нероженоу безначальнꙋ не съзьданоу не оу҆ставьноу. не ѻ҆писаноу недо-
вѣдомоу. неизмѣньноу не съвратьноу. бесъмьртьноу не погыбл // ѥщю. бес-
Арк. 182 зв. тратьноу всѣмъ творительноу. и҆ дьржавноу. и҆ промысльноу. небоу же и҆ земли
и҆ морю. и҆ всѣмъ соущимъ въ нихъ. видимы и҆мъ же всѣмъ и҆ не видимы
и҆мъ. ѿ небытиꙗ всѧ приведѣшюю:.

(Тр.-Серг. зібрання. Сборник, устав., исх. XII или нач. XIII века, в четверть, 202 листа. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stsl.ru/manuscripts/book.php?col=1&manuscript=012)

Через вищевказаний нюанс у змісті виникла досить серйозна полеміка. Зокрема навіть вельми ерудований західний автор Г. Подскальський відзначав, що “важко зрозуміти, як у прийняте Володимиром сповідання Віри по відношенню до Бога Сина і Святого Духа двічі вкралась аріанська формула “подобносущен” (“подобен сущен” “подобносвершенно” (*Подскальски Г.* Христианство и Богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.). – СПб., 1996. – С. 34). А. А. Кузьмін на підставі цієї особливості тексту взагалі доводив прийняття св. Володимиром Віри

аріанського напряму (*Кузьмин А. Г.* Принятие христианства на Руси // Вопросы научного атеизма. – М., 1980. – Вып. 25. – С. 34).

Наразі Є. Верещагін, провівши детальний аналіз історії перекладів Символу Віри Михайла Синкела, дійшов висновку, що "у спробах адекватно перевести грецьк. ὁμοούσιος слов'янські книжники перебрали немало варіантів. Ми досліджували тексти, висхідні до X ст., і на основі наведених фактів допустимо укласти: у X ст. ще не було стійкого слов'янського терміну для відповідності ὁμοούσιος. Навпаки, ми мали можливість спостерігати, як у процесі перекладів висуваються різні засоби слов'янської мови, як вони, будучи введені до одних і тих самих текстів, конкурують між собою, поки надалі природний відбір не скаже остаточного слова. Якщо ж оцінити цю варіативність з догматичної точки зору, то жоден із запропонованих варіантів не можна визнати таким, що спотворює семантику грецького терміну (він означає: "того ж самого, рівного, такого ж єства; подібній, близькій, тотожній суті"). Термін "единосущънъ", який надалі витіснить інші, зовсім не змістовніший і не точніший за всі інші…" (*Верещагин Е. М.* Был ли креститель Руси князь Владимир еретиком-арианином? // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – 1989. – Т. 46. – № 1. – С. 53-54). Так само особливостями не дуже точного (з нашої точки зору!) перекладу цей автор пояснює й інші "неправославні" особливості тексту (*Верещагин Е. М.* Был ли креститель Руси князь Владимир еретиком-арианином?.. – С. 54-55).

Щодо інформації про Вселенські Собори, то згідно із студіями М. Сухомлинова, "подібні відомості про сім соборів знаходяться в посланні патріарха Фотія до болгарського царя Михаїла. Оскільки воно писане в Болгарію, то могло бути дуже рано і перекладене болгарською мовою, і стати відомим на Русі в оригіналі або в болгарському перекладі" (*Сухомлинов М. И.* О древней русской летописи… – С. 75). Втім, автор не наголошує на такому висновку, зазначаючи далі: "Опис соборів знаходиться так само у Георгія Амартола і в інших візантійських хроністів" (*Сухомлинов М. И.* О древней русской летописи…– С. 75).

З інших нюансів тексту потрібно прийняти зауваження М. Сухомлинова про не зовсім точне цитування у тексті свт. Василія Великого (*Сухомлинов М. И.* О древней русской летописи… – С. 76). Порівняємо у російському перекладі: "Но как скоро при содействии просвещающей силы устремляем взор на красоту Образа Бога невидимого и чрез нее возводимся к превосходящему всякую красоту созерцанию Первообраза, неотлучно соприсутствует при сем Дух ведения, Который любозрителям истины в Себе Самом подает тайнозрительную силу к созерцанию Образа, и не вне Себя показывает Его, но в Себе Самом вводит в познание" (*Святитель Василий Великий*. О Святом Духе. К Амфилохию, епископу Иконийскому. – Глава 18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mystudies.narod.ru/library/b/basil_gr/holy_spirit/hs18.htm).

Деякі звинувачення латинян М. Сухомлинов відносить до місцевих українських вставок (*Сухомлинов М. И.* О древней русской летописи… – С. 75-76). І в цьому є сенс, оскільки навряд чи подібні дріб'язкові, а часто ще й невірні звинувачення можна сприймати як похідні з серйозної візантійської богословської полеміки (зокрема повідомлення про малювання хреста на землі є помилковою, як і

найменування католиками землю матір'ю). Не дивно, що в житії з Патерика автор намагався згладити їх. А проте, повідомлення про малювання хреста на підлозі зустрічаємо також у посланні прп. Феодосія про латинян, і святий отець навряд чи взяв його з літопису. Його претензії до католиків радше мусили бути відображенням якоїсь відомої йому реальності. Тому, якщо приймемо їхнє українське походження – не виключено, що такі звинувачення не мали відношення власне до католицизму і відображали традиції якоїсь місцевої "латинствуючої" групи. Ми знаємо, що у Києві були знайдені християнські поховання з наявністю в них поганських особливостей, зокрема поховального інвентарю. Як правило, цей обряд пов'язують із християнською общиною в Києві. Можна припустити, що така група не була єдиною, і одна з них асоціювала себе саме із західним видом християнства, хоча спільного між ними й істинними "латинянами" того часу було небагато. Не виключено, що цими відмінностями вони завдячували не тільки поганським пережиткам (особливо у норманському середовищі), а й впливу якогось проповідника, єретика із Західної Європи. Така група цілком могла зберегтися як "латинствуюча" і після офіційного хрещення Русі, і їхні традиції були відомі в Києві.

З такої позиції можна пояснити і закиди щодо дружин латинських священиків, особливо декількох. Саме у XI ст., коли писав цей літописець, різко загострилася боротьба навколо принципу целібату (зокрема ірландська церква його тривалий час не приймала, були випадки порушення целібату навіть ченцями, оскільки ті й у монастирях жили зі своїми колишніми родинами). Тому, з великою вірогідністю можна припустити, що київську "латинствуючу" общину окормляли саме такі єретики.

До цього можна додати, що легенда про папу-єретика Петра Гугнивого також не візантійського, а західнослов'янського походження (*Сухомлинов М. И.* О древней русской летописи… – С. 75-76).

XLVIII Оповідь про повернення св. Володимира до Києва наразі включає кілька сюжетів:

1) Про те, кого і що він взяв із собою додому.

2) Про будівництво храму у Херсонесі.

3) Про долю привезених із Херсонеса мідних коней.

В описі у різних студійованих нами текстах бачимо суттєві розбіжності. Передусім, навіть житіє з Патерика не репрезентує досить повного цитування свого літописного першоджерела, в інших житіях зустрічаємо надзвичайно суттєві правки тексту.

Проаналізуємо ці сюжети поетапно.

Отже, для авторів XVII ст. головним був, звичайно, перший сюжет – *про привезене і привезених св. Володимиром у Київ*. Якщо у Патерику Йосифа Тризни перший сюжет описаний так: "Володи́меръ же посе́мъ поѝмъ царицꙋ, і҆ а҆наста́са корсꙋнянина, поѧ́тъ с собою и҆ попы корсꙋнѣ́скиѧ и҆ сѧ́новники, и҆ і҆де къ кіе́вꙋ, с мощьми ст҃а́го кли́менѣта, ѝ фива ꙋчени́ка є҆го поѝмавъ сосꙋ́ды цр҃ко́вныѧ, і҆ ѝко́ны на блаже́ніе себѣ҆", то вже у житії з Патерика перелік розширено, включивши також митрополита Михаїла. Про історію появи цього імені та обставини заснування (відновлення?) св. Володимиром української ієрархії ми зазначимо окремо (див.: Додаток 5 на с. 348), тут відзначимо тільки наявність цього імені.

Цей фрагмент видавався авторам інших редакцій житія св. Володимира настільки вагомим, що вони суттєво переписали і доповнили його, причому з неодмінним включенням повідомлення про приїзд з князем митрополита Михаїла. Таке доповнення зустрічаємо, зокрема у житії, опублікованому О. Соболевським (див. с. 72), причому, можна відмітити близькість між ним і текстом Густинського літопису, де читаємо: "И тако вся по воли Божей совершивше въ Корсунѣ Владымеръ, и утверди миръ и любовъ со Греки, возвратися со царицею въ Кіевъ. Приведе съ собою первого митрополита въ Россію Михаила, великого житіемъ, и иныхъ епископовъ, іереовъ, пѣвцовъ, монаховъ; взятъ же и мощи священномученика Климентія, лежащія въ Корсунѣ, и ученика его Фива, и положи въ Кіевѣ; поемъ же со собою и оного Анастаса Корсунянина, иже научи его, како градъ взяти… И посади первого митрополита въ Кіевъ, сего великого житіемъ Михаила…" (Густинская летопись… – С. 256). А в житії, написаному свт. Димитрієм (Тупталом) (див. с. 123) знаходимо великий фрагмент, у якому святитель не лише перераховує взяте з Херсонеса, але й відзначивши приїзд митрополита Михаїла, спеціально наголошує: це був не той Михаїл, котрий поклав Євангеліє у вогонь (порівн. розповідь про цей сюжет: Додаток 3, с. 311).

Досить поширений текст про привезене з Володимиром та осіб, що прибули з ним, знаходимо також у інших студійованих житіях (див. с. 59, 92, 107).

Будівництво церкви в Херсонесі (за Іпатіївським літописом – св. Іоанна Предтечі, у Патерику Йосифа Тризни і Тверському збірнику назва не згадана) описане тільки в житії з Патерика, причому безперечна близькість його тексту саме до останніх, хоча в житії й не відзначається, що ця церква стояла "до другого Корсунського взяття" (про це див. прим. XLV).

Розповідь про мідних коней, яких св. Володимир взяв у Херсонесі, і які, вірогідно, дуже зацікавили незнайомих з такими речами киян, у Патерику Йосифа Тризни (і Тверському збірнику) наведена дещо ширше, ніж у літописах Іпатіївської групи, і вставлено деяку інформацію про автора якогось із протографів тексту: "Вы́ же володи́меръ четы́ре кони̑ мѣдяны, и̑же тогда стояли за ст҃ою бц҃ею в кіевѣ, нынѣ же того̀ и̑ та́мо ꙗ̑коже рѣко́хъ нѣ҄тъ ѿ мно́гихъ плѣне́нїи татарскихъ. про тѣ же кони̑ мно́зи мнѣша, ꙗ̑ко мраморани сꙋ́ще, ꙗ̑коже рѣхъ ма́лымъ вы́ше о̑ корсꙋ́нѣ, ꙗ̑ко нѣ́сть є̑го̑, но і̑ о̑ и̑ны̑ о̑ рꙋ́ки̑ градѣхъ о̑ мно́зѣхъ то̑да бы́сть пи́сано. и̑ до сего дне. понеже тогда̀ бы́сть та́ко. нн҃ѣ же а҆́зъ нача̀ прпи́сывати сїе в лѣто ҂ЗМВ. И та́ко не зго́дно написа́ти и̑ до сего̀ дне, но не рꙋ́шаѧ писа́нїѧ Гео́ргі ѡ҆́ста, та́ко пи́шемъ, ꙗ҆́кѡ и̑ до сегѡ̀ дне̑;". Майже такий самий текст зустрічаємо і у Тверському збірнику (Летописный сборник, именуемый Тверскою… – СПб., 1965. – Стб. 108). В Іпатіївському літописі: "взѧша же идѧ мѣдѧнѣ. в҃. капищи. и. д҃. конѣ мѣдѧны иже и нынѣ стоѧть за ст҃ою бц҃ею. ꙗко иже не вѣдꙋще мнѧтсѧ. мраморѧны сꙋща". (Ипатьевская летопись… – Стб. 101-102).

У житії більшості з того не знаходимо. Проте немає підстав вважати, аби зазначеного тексту не було в його протографі. До XVII ст. про мідних коней із Херсонеса не лишилося навіть згадки, про яку пише автор протографа, отже автор житія скоротив повідомлення. Автори ж інших житій взагалі не згадують про скульптури.

[XLIX] Цей короткий фрагмент у житії написаний явно на основі тексту протографа Патерика Йосифа Тризни. В Іпатіївському літописі – інакше: *“и ꙗко приде повелѣ кꙋмиры испровръгши. ѡбы исѣщи. а дрꙋгыꙗ ѡгньви предати”*. (Ипатьевская летопись… – Стб. 101-102).

Порівняємо більш поширений перелік знищених ідолів у Софійській редакції житія (див. с. 107).

[L] Далі у різних житіях та літописних текстах говориться про знищення св. Володимиром ідолів, про хрещення синів св. Володимира та про хрещення київського люду. Проте в окремих пам’ятках зустрічаємо їх у різному порядку, а деякі подані у сильно видозміненому вигляді або ж відсутні. Ми у своїх коментарях виходимо передусім з тексту житія св. Володимира з Патерика Йосифа Тризни, отже подаємо інформацію в порядку, притаманному цій пам’ятці. Однак, у ній відсутній один сюжет, а саме окреме повідомлення про хрещення синів св. Володимира, отже тут ми скористаємося послідовністю, яку знаходимо у житії, написаному свт. Димитрієм (див. с. 124) та Густинському літописі. В інших студійованих житіях ця інформація знаходиться в оповіді далі, після хрещення киян (див. с. 60, 73, 94, 108).

Зазначимо, що в нині існуючому тексті “Повісті минулих літ” про хрещення синів св. Володимира також повідомляється, але дуже коротко та побіжно. Наприклад, в Іпатіївському літописі: “*Володимиръ же просвѣщенъ самъ и сꙋни его. и земля его*”. (Ипатьевская летопись… – Стб. 105). Схоже повідомлення знаходимо нижче і в самому житії з Патерика (див. с. 45). Однак те повідомлення немає нічого спільного з великою розлогою розповіддю, яку зустрічаємо, наприклад, у Густинському літописі, де, як і у всіх житійних оповідях, безпосередньо пов’язане з іменем митрополита Михаїла: “И посади первого метрополита въ Кіевъ, сего великого житіемъ Михаила, и повелъ крестити сыновъ своихъ, ихъже имѣяше дванадесятъ” (Густинская летопись… – С. 256). Можна припустити, що тут зв’язок випадковий, але повідомлення про хрещення саме дванадцяти синів св. Володимира і саме митрополитом Михаїлом, знаходимо також у Кройніці Феодосія Софоновича та у Никонівському літописі, а також у М. Стрийковського (*Stryjkowskij M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi… – С. 132).

Таке поширене повідомлення також існує у двох видах – або скороченого, яке власне знаходимо у Густинському літописі, або більш розлогого, з уведенням імен синів св. Володимира (це, можливо, пов’язане з тим, що перелік синів приводиться після повідомлення про їхнє хрещення і в “Повісті минулих літ”), а головне, із залученням топонімічної легенди, яка пов’язує місце хрещення з джерелом (криницею), котра і “понині” (тобто, у XVII ст.) називається Хрещатиком. Припустимо, що це повідомлення вперше з’являється саме в житійному тексті. Зустрічаємо його також у Київському синопсисі:

“О крещеніи сыновъ Владиміровыхъ

Тогожѐ времени сам Михаилъ Митрополитъ, всѣхъ Двадесяти сынов Владиміровы и же имѣ ѿ различны жѐнъ, на єдинѣ в Криницѣ, или на Источникꙋ ѡкрестѝ, и ѿ того часа источникъ онъ на Днѣпром идеже сынове Владиміровы крстишасѧ, и по сей дн Хрещатикъ прослысѧ”. (Синопсис 1674 р. – С. 64-65).

У "Патериконі", де повідомлення про хрещення синів св. Володимира подається за М. Стрийковським, далі приписка, в якій Хрещатиком назване не джерело, а сама гора, з якої воно витікає: "...з того часу цю гору над Дніпром, де вони хрестились, прості [люди] й до сьогодні Хрещатиком звуть" (*Сильвестр Косів*. Патерик / Упоряд. (вступ, коментар, переклад з польської) протоієрей Юрій Мицик, д. іст. наук, проф. – К., 2007. – С. 28. Порівн. також: Patericon abo zywoty ss. oycow Rieczarskich... – С. 15-16).

Київський дослідника П. Лебединцев відзначає, що в часі її написання (кінець XIX ст.) жодного постійного потічка на Хрещатику не існувало. Він також стверджує, що не було його і в XVII ст., а на цьому місці містилась криничка, яка й пов'язувалася з хрещенням синів св. Володимира. "Цей колодязь існував тут, трохи вище Володимирового павільйону до 1812 р., коли київські громадяни спорудили кам'яний павільйон з високою над ним колоною і басейном усередині, у який вода приведена дерев'яною трубою з колишньої кринички, тоді закритої. Це нам відомо із слів 80-річного старого, котрий помер 1863 р." (*Лебединцев П.* О начале христианства в Киеве до торжественного принятия христианской веры при св. Владимире // КС. – 1888. – № 6. – С. 275).

[LI] Хоча вище навіть у "Повісті минулих літ" говориться про значну кількість київських ідолів, та далі у літописному тексті говориться тільки про знищення одного з них – Перуна. Це дало підставу деяким дослідникам твердити, що насправді св. Володимир не ставив у Києві багатьох ідолів, а обмежився оновленням давнього дружинного капища Перуна. З іншого боку, саме таке публічне знищення найвідомішого ідола повинно було лишитися у спогадах сучасників, тому особливого незбігу наразі не бачимо. Цей сюжет був вельми популярним і серед українських авторів XVI–XVII ст., при цьому наповнюючись подробицями і топонімічними легендами.

Нижче поміщено порівняльну таблицю, яка дозволить краще зрозуміти перебіг повідомлення у різних текстах та редакціях.

Як бачимо, незважаючи на досить суттєве редагування тексту в різних пам'ятках, суто інформативно різні версії мало відрізняються один від одного. зазначимо, що у більш ранніх текстах йдеться про "рѣнь", тобто мілину, піщану косу, що пізніше у більшості текстів було змінено на гору. Втім, це, вірогідно, непорозуміння.

Літописне походження повідомлення у всіх випадках не викликає сумніву. Щоправда, у Синопсисі подано посилання на М. Стрийковського. Проте у нього знаходимо коротку оповідь, яка за джерело має літописний текст. Порівняємо: "І наказав негайно руйнувати і плюндрувати, і з землі викопати ідоли богів Харса, Стриба, Мокоша, а ідола Вереса, котрого мали за бога худоби та лісу… – наказав у нечистотах утопити. Перуна ж, найголовнішого ідола, наказав прив'язати коневі до хвоста і волочити через усе місто до Дніпра. Там же у Дніпрі, нав'язавши каміння, [його] утоплено" (*Stryjkowskij M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi… – С. 132).

Разом із тим у Києві того часу поширювалось чимало, як можна припустити, різноманітних топонімічних легенд, пов'язаних із Перуном та іншими ідолами.

Патерик Йосифа Тризни	Іпатіївський літопис	Лаврентіївський літопис	Житіє з Патерика	Житіє, опубліковане Соболевським	Печерське житіє	Унівське житіє	Синопсис Київський, с. 69.
Перꙋ́на же ꙗ҆́ко бо́лшаго повелѣ̀ привеза́ти коне́ви ꙋ҆ хвоста̀,	Перꙋна же повелѣ̀ привѧзати ѩ҆ коневи хвостꙋ.	Перꙋна же повелѣ̀ привѧзати коневи ѩ҆ хвостꙋ	Перꙋна же ꙗ҆́ко болшаго повелѣ̀ привеза́ти ꙋ҆жемъ коневи ѩ҆ хвостꙋ,	Найпервѣй Перуна, яко старшого, казалъ, увязавши до хвоста конского,	Найпервѣй Перуна, як старшого, казал, увязавши до хвоста конского,	Найпервѣй Перуна як старшого казал, увязавши до хвоста конского,	Первѣ́нишагѡ бо́га и҆́ли и҆дѡ́ла Пе́рꙋна повелѣ̀ до ко́ниска хвоста ꙋ҆вѧза́ти,
І҆ влещѝ ѕ горы̀ по корничевꙋ на рꙋчаи́,	и влещи с горы. по Корничевꙋ на Рꙋчаи.	и҆ влещи с горы по Корничевꙋ на Рꙋчаи	и҆ влещи з горы по корничевꙋ на рꙋча́.	волочитъ з горы до Днѣпра,	волочи з горы до Днѣпра	волочи з горы до Днѣпра,	и҆ влещѝ в҆ Днѣ́пръ,
І҆ ві҃ мꙋже́й приста́ви бити є҆го̀.	и҆. ві҃. мꙋжа пристави бити жезлнемь.	ві҃ мꙋжа постави тети жезльем.	и҆ ві҃ мꙋжен пристави бити є҆	а приставылъ мужей 12, абы его волокучи были *кіями*.	и приставил мужій 12, абы его волукучого били *киями*;	а приставил мужей дванадцять, абы его волокучого были *кіями*;	приста́вивши дванадесѧ́ть па́личникꙋ̀ да бі́ютъ є҆гѡ̀ па́лицами,
се҆ же не ꙗ҆́ко дре́вꙋ чю́щꙋ,	се же не ꙗко древꙋ цющю.	се же не ꙗ҆́ко древꙋ чющю	се же не ꙗ҆́ко древꙋ чющꙋ,	То чинилъ, не ижъ бы дерево тое чути мѣло,	то чинил, не иж бы дерево тое чути мѣло,	то чинил не иж бы дерево тое чути мѣло,	не ꙗ҆́кѡ чꙋвстве́нное дре́вѡ,
и҆ на порꙋга́нѧ бѣ́сꙋ.	но на порꙋганнє бѣсꙋ.	но на порꙋганье бѣсꙋ.	но на порꙋганне бѣсꙋ.	але бы болшей безчестя бѣсу учинилъ	але абы болшое безчестіе бѣсу учинил	але абы болшое безчестіе бѣсу учинил,	но да порꙋга́етсѧ бѣ́сови,
				и з него ся насмѣялъ,	и из него ся насмѣял,	и з него ся насмѣял,	
и҆́же си́мъ о҆́бразмоъ прелща́ше чл҃вки.	нже прильщаше симъ ѡбразомъ. чл҃вкы	и҆же прелщаше симь ѡ҆бразом чл҃вкы	и҆́же сим и҆ долом прелщаше чл҃ки	который людій ошуковалъ и изводилъ	которій людий ошукивал и зводил.	который людей ошуковал и зводил;	и҆́же чрⷭ҇е не́гѡ На́рѡдъ чл҃ве́ческій прелщаше,

да вомѣздїе прїи́метъ ѿ чл҃вкъ.	да возмѣстьѥ приметь ѿ чл҃вкъ.		да вомѣ́дне вое прїимет ѿ чл҃вкъ.				
			Кнѧ ꙋ́бо пѣсни блгодѧ́ственыѧ вꙋ́дамы гдⷭ҇и бг҃ꙋ нашемꙋ. Точию во ꙋ́мленїи дш҃и радꙋ́ѧт нѣ воскликнем.				
Велїи́ є́сн гдⷭ҇и і чю́дна дѣ́ла твоѧ сꙋ́ть,	велии есн Гⷭ҇и. чюдныѧ дѣла твоѧ.	велїи є́сн Гⷭ҇и чюдна дѣла твоѧ.	велик є́сн гдⷭ҇и и́ чю́на сꙋ́т дѣ́ла твоѧ, .				
ꙗ́ко вчера чтимъ ѿ человѣ́къ, а́ дне ѿ вѣ́хъ же порꙋ́гаемъ.	вчера чьстимь ѿ чл҃вкъ. а дн҃ь порꙋгаем҃.	вчера чтимь ѿ чл҃вкъ а́ дн҃ь порꙋгаемъ.	ꙗ́ко вчера чтим ѿ чл҃вкъ. дне же ѿ тѣ же порꙋгнем,				
Влеко́мꙋ же є́мꙋ по рꙋ́чаю къ днѣпрꙋ,	и влѣкомоу же емꙋ по Рꙋчаєви къ Днѣпрꙋ.	влекомꙋ же є́мꙋ по Рꙋчаю къ нѣпрꙋ.	влекомꙋ и́ долꙋ порꙋчаю къ днѣпрꙋ,		А кгди так чинили,		
пла́кахꙋсѧ є́го невѣрнїї людїе, є́ще бо не вѣхꙋ прїѧли ст҃аго крщенїѧ,	плакахꙋсѧ его невѣрнии людьє. еще бо не вѣхꙋ прїѧли крщнїѧ.	плакахꙋсѧ є́го невѣрнии людьє. є́ще бо не вѣхꙋ прїѧли ст҃аго крщнїѧ	плакахꙋ є́го невѣнїи людне. є́ще бо не прїѧли ст҃аго крещенїѧ		невѣрныи нѣкоторіи кіяне плакали,		
и́ привлекше	и привлекше	и́ привлекше	ї привлекше є́го	А приволокшы до берега,	а оны, приволокши его до берега,	а приволокши до берега,	привле́кшеже є́гѡ къ бре́гꙋ

вр́инꙋша є҆гѡ̀ въ днѣпръ,	и вринꙋша и въ Днѣпръ.	вринꙋша и҆ въ Днѣпръ.	вринꙋша в҆ днѣпръ		вкинули его в Днѣпр.	росказал вкинути его в Днѣпр;	въвергоша в҆ днѣпр́,
и҆ пристáви володи́меръ мꙋ́жи рекъ,	и приставы Володимеръ рекъ	и҆ приставы Володимеръ рекъ.	и҆ приставы мꙋ́жꙋ володимѐ рекъ		Росказал теж Володимер,	приказал зась,	и҆ заповѣдà Владимі́ръ
а҆́ще гдѣ прїи́метъ ѡ҆́рывайте є҆гѡ̀ ѿ брега, до́ндеже поро́ги прои́детъ, тогда о҆ста́вите є҆го̀.	аще где приметъ. вы то ѿрѣвайте его ѿ берега. доньдеже порогы проидетъ. тогда ѡ҆хабитесѧ его.	а҆́ще где приметъ вы. то ѿрѣвайте є҆го ѿ берега. дондеже порогы проидетъ. то тогда ѡ҆хабитесѧ є҆го.	а҆́ще гдѣ прїи́де къ брегꙋ ѿрѣвайте є҆го ѿ брега до́деже с пороги проидет, И҆ тогда о҆ставите є҆го.	ажъ минетъ пороги; абы оного Перуна нѣгде до берега не пріпускано,	аж минет пороги, абы оного нѣгде до берега не припускано,	аж минет пороги,	да нигдѣ̀ припꙋ́стѧт є҆гѡ̀ къ бре́гꙋ, до́ндеже минет Поро́ги:
о҆ни́ же повелѣ́нное сотворі́ша,	ѡни же повѣленое створиша.	ѡ҆ни же повелѣнаꙗ створиша.	о҆ни̑ же повелѣ́наꙗ сотворіша,				
і҆ ꙗ҆́ко пꙋ́тнїша, и҆ про́и́де сквозѣ̀ поро́ги и҆зверже є҆го на ре́,	ꙗко пꙋстиша и. и пронде сквозѣ порогы. извѣрже и вѣтръ на рѣнь.	ꙗко пꙋстиша и҆ пронде сквозѣ порогы. и҆зверже и҆ вѣтръ на рѣцѣ.	и҆ ꙗ҆́ко пꙋ́стиша ꙗ҆ І при́де сквозѣ̀ пороги і҆ и҆зверже є҆го вода на пристанище ре́	и тамъ нижей пороговъ приплиднулъ до едной горы высокой,	и там нижей порогов выкинул его вѣтер до едной гори высокой,	и там нижей порогов приплинув до еднои горы высокои,	нижа́леже Поро́гѡвъ и҆звержѐ є҆гѡ̀ вѣ́тръ по̑ е҆ди́нꙋ гѡрꙋ̀ вели́кꙋ,
ꙗ҆̀же і҆ до сегѡ̀ дне̑ словет пе́рꙋна ре́нь;	ꙗже и до сего дни словет Перꙋна рѣнь.	и҆ ѿтолѣ̀ прослꙋ Перꙋнѧ́на Рѣнь.	ꙗ҆̀же и҆ до сего дне̑ словет перꙋна рень.	которую *Перуномъ* и теперъ зовутъ.	которую *Перуном* и тепер зовут.	которую *Перуном* и тепер зовут.	ꙗ҆̀же и҆ до ны́нѣ Пе́рꙋн гора̀ нарицаетсѧ.

Зокрема у третій редакції Синопсиса, котра побачила світ 1680 р., знаходимо запис такої легенди:

Но́сит҃жесѧ и҆ сїѧ по́вѣсть, є҆ще̑ ѿ стары́хъ людє́й; ꙗ҆́кѡ нѣ́коегѡ І҆дола є҆гда̑ влекѡ́ша вѣ́рныи съ горы̑ ᲂу҆топи́ти в҆ Днѣ́прѣ, ві́юще є҆го̑ нещадно, бѣ́съ в҆ то́м ї҆долѣ̀ восклица́ше рыдаѧ ѕѣ́лѡ. И҆ ѿтꙋ́дꙋ доро́гꙋ тꙋ̀ с҆ горы нижа́е Монастыра̑ зла́то-верхаго Міха́ила, нарекѡ́ша дре́бле, чо́ртовѡ вере́мище, си є҆́ст҃: тѧ́жкѡ чо́ртꙋ; ꙗ҆́кѡ сла-ве́нски бремѧ, знаменꙋ́етъ тѧ́жесть. Во-вержє̑ный же ѡ҆́нъ волва́н в҆ Днѣ́прѣ, по-плынꙋ́лъ вни́зъ; а҆ невѣ́рныи лю́дїе и҆дꙋ́ще бре́гомъ, пла́кахꙋ и҆ зва́хꙋ глаголю́ще: вы́ди-ва́й на҃ господа́рꙋ бо́же, вы́дыва́й, си є҆́ст҃: выплыви. І҆долъ же то́й вы́дывалъ и҆́ли вы́плылъ та́мѡ на бре́гъ, и҆дѣ́же нынѣ Монасты́ръ Вы́дꙋбн҃ки́й; и҆ нарекѡ́ша мѣ́стѡ ѻ҆́но ᲂу҆ро́чищем ѿ вы́дива́нѧ і҆́дола, Вы́дывичи, а҆ пото́мъ Вы́дꙋбичи. Но и҆ та́мѡ є҆гда̑ невѣ́рнїи лю́дїе, хота́хꙋ взѧ́ти тогѡ̑ і҆́дола, вѣ́рныи же прите́кше, ка́мень к҆ немꙋ̀ привѧза́хꙋ, и҆ ᲂу҆топи́ша і҆́дола. Тогѡ̑ ра́ди повѣда́ютъ; ꙗ҆́кѡ пе́рвый при Влади́мі́рѣ Митрополи́т Михаи́лъ, по-сади́вши І҆ноковъ на горѣ̀ не дале́че ѿ тогѡ̑ чо́ртова вере́мища, на свое̑ и҆́мѧ и҆ Цр҃ковъ ст҃ѡ́гѡ А҆рхистрати́га Міха́ила созда̑, сеѧ̀ ра́ди вины, зане ꙗ҆́кѡ ст҃ы́й А҆рхистрати́гъ Міхаи҃ чо́рта въ волванѣ̀ вы́вшагѡ низ-вре́щи. в҆ Вы́дꙋбичахъ же Цр҃ковъ Чꙋдесѝ того́ж ст҃ѡ́гѡ А҆рхистрати́га Міха́ила со҃дана, тогѡ̑ ра́ди: зане ꙗ҆́ко в҆ Хо́нѣхъ ст҃ы́й А҆рхистрати́гъ Міха́илъ Чꙋ́дѡ сотворѝ по-грꙋзи́вши рѣ́ки невѣ́рныхъ, та́кѡ и҆ тꙋ̀ вы́дива́логѡ и҆́ли вы́плывшагѡ в҆ волванѣ̀ чо́рта, помо́гл в҆ Вода̑ погрꙋзи́ти.

“Носиться й така повість, яку [чув] від старих людей: як деякого ідола, коли волочили [його] вірні [християни] з гори, [аби] втопити в Дніпрі, б’ючи його нещадно, [то] біс у тому ідолі кричав, ридаючи сильно. І звідтоді дорогу ту з гори нижче од монастиря Золотоверхого Михайлівського назвали в давнину: “Чортове беремище”, що означає “Тяжко чорту”; бо слов’янською “брем’я” означає “тяжесть”. [Коли] ж кинутий був той бовдур у Дніпро – поплив униз; а невірні люди, йдучи берегом, плакали й звали, кажучи: “Видибай наш господарю боже, видибай!”, що означає: “Випливи”. Ідол же той видибав чи виплив там на берег, де нині монастир Видубицький, і нарекли місце те від видибання ідолового урочищем “Видибичі”, а потім “Видубичі”. Але й там, коли невірні люди хотіли взяти того ідола, вірні ж, прибувши, камінь до нього прив’язали й утопили ідола. Для того, оповідають, перший митрополит Михаїл за Володимира, посадивши іноків на горі недалеко од того Чортового беремища, в своє ім’я і церкву святого архістратига Михаїла збудував, бо як на небесах святий архістратиг Михаїл чорта скинув, так і тут він же подумав з гори чорта, що в бовдурі був, скинути. На Видубичах же церква [в ім’я] того ж святого архістратига Михаїла сотворена заради того: як бо в Хонях святий архістратиг Михаїл чудо сотворив, заглибивши [до] ріки невірних, так і тут видибалого чи виплилого у бовдурі чорта помислив у воду заглибити”.

На думку Ю. Мицика, ця вставка потрапила до Синопсиса з "Кройніки" Софоновича (*Мыцык Ю. А.* Влияние "Кройники" Феодосия Софоновича на Киевский синопсис… – С. 13), де дійсно знаходимо подібне повідомлення (*Софонович Феодосій*. Хроніка з літописців стародавніх… – С. 68).

Із студійованого нині житійного матеріалу оповідь про Видубицький монастир (вірогідно, через Синопсис) потрапила також до житія, написаного свт. Димитрієм (див. с. 125).

Подібні повідомлення сприймаються за фольклорні, проте, як писав ще М. Максимович: "Перекази про такий початок монастиря і назву місця багато хто сприймає як казку. Але ми не вважаємо для себе можливим відкидати цей переказ тому тільки, що він записаний не в давньому літописі, а в Київському синопсисі, – в той час, як у самому переказі немає нічого неможливого. Чому б, наприклад, дерев'яний кумир Перуна не міг виринути з Дніпра верст за п'ять від Києва, коли він, за переказом, записаного Нестором, плив до самих порогів, і вже у Запоріжжі викинутий вітром на піски; і чому ті, хто поклонявся цьому кумиру, бачачи, як він пливе по Дніпру, не могли кликати його: "Выдыбай, наш господарю боже, выдыбай!" (*Максимович М. А.* Выдубицкий монастырь // Собрание сочинений. – К., 1877. – Т. 2. – С. 246). Наразі висновок М. Максимовича може бути правильним тільки у тій частині, яка оповідає про долю Перуна і походження назви урочища. Вірогідність повідомлення про заснування Видубицького монастиря в часи св. Володимира не наважувався однозначно визнавати навіть вищезгаданий автор (*Максимович М. А.* Выдубицкий монастир… – С. 245-246). Насправді, Михайлівський Видубицький монастир, так само, як і Михайлівський Золотоверхий, був заснований у другій половині XI ст., і перший отримав свою сучасну назву не раніше XII ст. Та останнім часом у літературі з'явилися спроби підтримати вірогідність існування митрополита Михаїла не лише за Аскольда, але й за часів св. Володимира (*Никитенко Н., Никитенко М.* Перші руські митрополити – будівничі Київської православної держави // Людина і світ. – 1996. – № 9. – С. 19-20), але навряд чи цей висновок можна вважати ймовірним.

До київських легенд, пов'язаних із Перуном, потрібно додати ще одну топонімічну вказівку, опубліковану свого часу М. Берлінським: "Відомо з Літопису і Синопсису, що окрім Перуна, були різних імен і призначення ідоли, поставлені на Київських пагорбах. Якщо за перевагою місця біля княжого двору поставлений був головний кумир Перуна, то найвищий пагорб старого Києва, звернений до Хрещатика також не був залишений без образу якогось ідола, а свого часу також кинутого у Дніпро; бо оте місце називалося іноді "Хрещатицьким беремещем", а також "Кучинською горою". Остання назва походила від саду, що належав якомусь панові Кучинському. Той сад сплюндрований при влаштуванні Минихом Старокиївської фортеці. – З цієї-то страшної причини, Кучинська гора забобонними простими людьми вважалася місцем зібрання відьом і перевертнів-упирів" (*Берлинский М.* Краткое описание Киева… – СПб., 1820. – С. 191).

Як не дивно, всі ці вельми цікаві за сюжетом оповіді не потрапили до агіографічної літератури, автори якої обмежилися літописним текстом, причому, як

можна бачити з таблиці, точне літописне джерело визначити при таких значних редакційних правках досить складно. Більш-менш впевнені висновки ми можемо робити лише щодо житія з Патерика Йосифа Тризни – тут текст радше взятий із літопису, ближчого до протографа Патерика. Окремо розглянемо фрагмент, який здається елементарною авторською правкою (див. рядок № 9 таблиці). Проте, це не так. *Справа в тому, що у Львовському літописі, певною мірою дотичного до протографа Патерика, знаходимо дуже схожий текст!* Порівняємо: "Кнѧ ꙋко пѣсни блгодѧтвѣныꙗ водамы гдни бгꙋ нашемꙋ. Точню во ꙋмиленїи дши радоѿ нѣ воскликнем. велик єси гди и чюдна сꙋт дѣла твоꙗ, ꙗко в черачѣтим ѿ чл҃вкъ. дне же ѿ тѣ же порꙋгнаем". Таким чином, можна припустити, що цей фрагмент був у спільному протографі житія і Львовського літопису, але не відобразився у більш пізніх (?) варіантах тексту, наявних у Тверському збірнику та літописній частині Патерика Йосифа Тризни. Це мало б вказувати на значну давнину протографа житія і, відповідно, самого твору, проте ми не маємо права на абсолютно однозначні висновки.

[LII] Місце хрещення киян має відмінності у різних пам'ятках. Так, навіть у студійованих нами текстах зустрічаємо вказівку на Дніпро у житії з Патерика (зазначимо, що так само – у Патерику Йосифа Тризни і Тверському збірнику), і на Почайну – в усіх інших житіях (порівн. с. 43, 60, 72, 93, 108). У житії, написаному свт. Димитрієм локалізація ще більш точна, що перекликається з аналогічним повідомленням у тексті "Кройніки" Феодосія Софоновича (*Софонович Феодосій*. Хроніка з літописців стародавніх… – С. 68) і прив'язує місце хрещення до церкви Св. Бориса і Гліба на Подолі. Вказівку на Дніпро знаходимо також у Густинському літописі.

Окремо відзначимо, що у М. Стрийковського, як і в Іпатіївському літописі, місцем хрещення названо Дніпро: "...Володимир оголосив по всіх своїх князівствах руських, наказуючи, щоб усі хрестилися в Християнську Віру і день певний призначив, до якого якби хто не охрестився – будуть покарані як непокірні. Почувши те, весь простий люд рушив із радістю до Києва, а інші – до інших визначених місць, куди були розіслані грецькі попи для Святого Хрещення. І мовили: "Якби це не була б добра справа, то князь Володимир Великий і його бояри не хрестилися б". І вбралися попи й диякони в ризи, стали на лавах, для того споруджених на ріці Дніпрі, а люди громадами входили в ріку – одні по пояс, другі по шию. А попи давали кожній громаді окреме ім'я: Тимофій, Василь Петро або Симеон, поливали їх водою, і молитви звичайні відправуючи, хрестили всіх чоловіків і жінок в ім'я Отця і Сина, і Духа Святого" (*Stryjkowskij M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi… – С. 132).

Такі розбіжності в локалізації місця хрещення з'явилась аж ніяк не у XVII ст. і мають давню історію, хоча деякими дослідниками хрещення киян у Почайні вважалося річчю неможливою (*П. Л.* Когда и где совершилось крещение киевлян при св. Владимире // КС. – 1887. – Сентябрь. – С. 179-181). Так, на думку О. Шахматова, у тексті літописного зведення 1073 р. говорилось про Дніпро, а після введення до літопису ігуменом Печерським Іоанном у зведенні 1093 р. т. зв. Корсунської легенди, його замінило повідомлення про Почайну (*Шахматов А. А.* Разыскания о

древнейших русских летописных сводах // Летопись занятий археограф. комис. за 1907 г. – СПб., 1908. – Вып. 20. – С. 143). Про Почайну говориться і у переважній більшості проложних текстів, звідки ця версія цілком могла потрапити до ранньомодернової агіографічної та історіографічної літератури (*Максимович М. А.* О киевском Синопсисе и о некоторых урочищах древнего Киева, упоминаемых в описании Киева Закревского // Максимович М. А. Собрание сочинений. – К., 1877. – Т. 2. – С. 88).

[LIII] Відмінності в текстах опису хрещення, за виключенням зазначення місця, де воно відбулося (див. прим. LII) є незначними. До них слід віднести згадку чи незгадку в текстах присутності митрополита Михаїла на хрещенні, найменування тих, хто хрестив "попами царициними і корсунськими" чи "грецьким духовенством" чи "всіма священиками". Всі ці визначення випливають із попередніх повідомлень, і не мають ніякої нової інформації чи інтерпретації.

Інтерес викликають тільки авторські поширення описової інформації перебігу самого хрещення. Зрозуміло, що занадто короткий виклад такої вагомої події викликав бажання хоч трохи його збільшити. Звернемо увагу, що цим, займався вже М. Стрийковський (див. прим. LII), і його вплив добре видно у тексті Софійського житія (див. с. 108), можливо, воно також вплинуло й на текст Печерського і Унівського житій (див. с. 59, 93), хоча через значне скорочення тексту майже неможливо визначитися щодо цього однозначно. Цікаве поширення знаходимо і в житії з Патерика, де автор мав нагоду наголосити, що хрещення відбувалося у три занурення. Сліди користування і цим останнім текстом, і писаннями М. Стрийковського (безпосередньо чи через інші похідні тексти) бачимо у житії, написаному свт. Димитрієм (див. с. 95).

Варто відмітити також вилучення із житія з Патерика слів збезчещеного біса, де той говорить, мовляв, переможений невігласом і не апостолом, ні їхнім учнем. Причини вилучення згадки про не апостола і не учня зрозумілі. Ще одна правка у тому самому житії перетворює риторичний оборот "и бяше видѣти" на видіння, яке дійсно бачили деякі "достойні люди".

[LIV] Молитва св. Володимира вміщена в усіх житійних текстах з певними редакційними правками, які мало що змінюють у її змісті (порівн. с. 60, 73, 94, 124). У Софійському житії молитву випущено.

[LV] Інформація про хрещення св. Володимиром всієї держави та будівництво ним церков поза Києвом подана у "Повісті минулих літ" дуже коротко. Навіть із тієї уривчастої інформації, яку нині маємо, зрозуміло: князю не вдалося реально хрестити не лише далекі лісові землі Залісся (майбутньої Московії), але й деякі райони Західної України. Фактично, він обмежився хрещенням Києва, і, в усякому разі, зовнішнім насадженням християнства у Новгороді Великому. З деякою вірогідністю можна припустити, що ним же були в основному охрещені міста Київської Русі, такі великі центри, як Чернігів, наприклад. На жаль, про це майже не існує інформації. І якщо описи хрещення Києва та Новгорода, які дійшли до нашого часу, бодай мають реальне підґрунтя, то повідомлення про хрещення, приміром, Залісся спирається на пізній фольклор.

Ще складніше навіть у XI ст. перерахувати визначні церкви, побудовані за наказом св. Володимира. Адже, крім Десятинної церкви всі вони були дерев'яними, і навіть за століття, яке минуло до створення перших літописних зведень, могли бути перебудовані чи просто згоріли. Крім того, у Києві церкви існували й до св. Володимира. Ми не можемо точно назвати, скільки з них пережили антихристиянські гоніння Святослава й самого Володимира, та можна припустити, що вони були відновлені після Хрещення. Таким чином, навіть печерські літописці ранньої доби розвитку літописання не могли точно назвати весь їхній перелік. Наразі в Іпатіївському літописі та Патерику Йосифа Тризни повідомлення про них майже тотожні. Майже тими самими словами, з дуже незначним редагуванням, оповідає про те й житіє з Патерика. Тут оповідь складається з двох сюжетів – загальної частини і розповіді про побудову церкви св. Василія (Трьохсвятительська) на місці, де раніше стояв Перун.

З додаткової легендарної інформації до студійованих житій була залучена топонімічна легенда, яка пов'язувала із св. Володимиром будівництво київської церкви Спаса на Берестові. Інформацію про те знаходимо у тексті М. Стрийковського, де читаємо: "І наказав вимурувати у Києві церкву Святого Спаса з каменю великого, на тому місці, де раніше вшановувався був ідол Перуна, і церкву Святого Василія на честь свого імені, яке йому було дано при хрещенні. Інших також церков багато на тих місцях, де перед тим різні ідоли стояли, наказав набудувати великим накладом, одні – з цегли та каменю, інші – з дерева…" (*Stryjkowskij M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi… – С. 132). Насправді, як ми знаємо, церква з такою назвою побудована св. Володимиром у м. Василеві (сучасний Васильків).

Безумовно, писання М. Стрийковського суттєво вплинули на українську літературу XVII ст. Проте, сумнівно, що легенда про побудову Спаса на Берестові з'явилась під впливом писань польського історика. Радше останній сам використав український усний переказ.

Наприклад, у Синопсисі зустрічаємо і топонімічну легенду про церкву Спаса, і вповні правильну з точки зору давнього літописного тексту розповідь про Василівську церкву: "Повелѣ́же Влади́мі́ръ поста́вити Ка́мениую Цр҃ковъ в́ Кі́евѣ ст҃ѡ Спса вели́кую, и́ на то́м мѣ́стѣ и́дѣ́же кумі́ръ пе́рунъ ба́ше, Цр҃ко́ ст҃го Васи́лі́ѧ во И́мѧ на Кр҃ще́ні́и ст҃о́м себѣ̀ да́нное созда̀" (Синопсис… – С. 70). Як бачимо, повідомлення досить неоднозначне, і все ж, радше будовою на місці Перуна названо церкву Василія. Але виникає питання: чи не навмисно автор Синопсиса сформулював фразу так дивно, оскільки не міг однозначно сказати, яка ж із церков була насправді побудована на місці Перуна? Втім, коли й так – це все ж таки передбачає знайомство з обома версіями. Натомість, у "Хроніці" Феодосія Софоновича знаходимо версію значно ближчу до М. Стрийковського: "Перуна кадвана, къ хвосту конскому привязавши, казал у Днепръ волочи и утопити, а там цр҃ковъ Свѣтго Спаса каменную поставил. Напервѣи вь своє имѧ казал цр҃ковъ Свѣтго Василиѧ поставити в Києве на горѣ" (*Софонович Феодосій*. Хроніка з літописців стародавніх… – С. 68). Повідомлення про будівництво св. Володимиром церкви Спаса знаходимо також у т. зв. Во-

лодимирському літописці (Владимирский летописец // ПСРЛ. – М., 1965. – Т. 30. – С. 37).

Та повернемося до студійованих житій. Брак інформації про будівництво св. Володимиром церков призвів до того, що, наприклад, у житії, опублікованому Соболевським, до цього сюжету безпосередньо перенесена інформація про будівництво Десятинної церкви (див. с. 73). Оповідь про церкву Св. Василія веде за собою вставку сюжету про ідолів (про нього див. Додаток 1 на с. 212), і вже потім логіка викладу приводить до розповіді про церкву Св. Василія (див. с. 75) і суто риторично поширеної літописної інформації про загальне викорінення ідолів. Про церкву Спас на Берестові у творі не згадується. Така структура характерна для житій Унівського та Печерського: оповідь про Десятинну церкву (див. с. 60, 94), потім – про ідолів, Василівську церкву (див. с. 60, 98). У Софійській редакції фрагмент взагалі відсутній.

Найскладнішу структуру знаходимо у житії, написаному свт. Димитрієм. Він вповні використав повідомлення М. Стрийковського з усіма нюансами його викладу (див. с. 126), після чого безпосередньо переходить до розповіді про Десятинну церкву.

LVI Як ми вже писали вище, у цьому місці у більшості житій продовжується розповідь про побудовані св. Володимиром церкви, зокрема про Десятинну (див. прим. LV). Натомість, літописний текст має тут інше наповнення, що відобразилося і в житії з Патерика. Першим таким фрагментом є оповідь про організацію школи у Києві. Житіє з Патерика репрезентує текст майже ідентичний до літописного. Проте, як видно з нижченаведеної таблиці, джерелом житійного тексту був протограф Патерика Йосифа Тризни, оскільки саме з ним наявний цілий ряд збігів:

Патерик Йосифа Тризни	Іпатіївський літопис	Житіє з Патерика	Житіє, написане свт. Димитрієм
матери же чл҃ сн҃ плакахуся по ни ꙗко по мертвецѣхъ	а мт҃ри же чадъ своихъ плакахуся по нихъ	мт҃ри чл҃ сн҃хъ плакахꙋ по ни. ꙗкы по мертвецѣ.	матери же безꙋмныи, плакахуся по дѣтехъ своихъ ꙗки по мертвыхъ.
еще бо не быше ꙋтвердилися вѣрою. но ꙗко к гробꙋ ѡсылающе плакахуся. и	еще бо сѧ бѧхꙋ не оутвердилѣ вѣрою. но ꙗкы по мерьтвецѣ плакахуся	еще бо не бѧх ꙋтвердили во вѣре. По ꙗко ко гробꙋ ѡсылающе плакахꙋ.	
сим же ра҃ данномъ на ꙋчение книгамъ,	симь же раздаꙗнымъ. на оучение книжное.	и҃м же ра҃да на ꙋчение кнга҃м	

Крім житія з Патерика, розповідь про заснування школи знаходимо також у Софійському житії (див. с. 108) та житії, описаному свт. Димитрієм (див. с. 126).

LVII Риторичний фрагмент, який зустрічаємо далі в літописах, відобразився тільки у житії з Патерика – у дещо скороченому і відредагованому вигляді. У його основі лежить текст ближчий до протографа Патерика, проте, оскільки від-

мінності між зведеннями тут не особливо значні, то абсолютної впевненості у цьому немає.

[LVIII] Ми вже згадували про літописний комплекс повідомлень щодо дружини св. Володимира Рогніди (див. прим. V). Про дітей Рогніди (див. також Додаток 4).

Цей фрагмент взятий із літописного тексту, подібного до літописної частини Патерика Йосифа Тризни (і близького до неї Тверського збірника). У першому знаходимо такий текст: “Владимѣ же просвѣщенъ бы і самъ и сновє єго посла к жене своє рогнѣди глаи сице а убо ѿ нинѣ крещенъ єсми, и приаи вѣру и законъ хрстиянскиі подобаше мнѣ єдину жену имѣти, єю же поиа во хрстиянствѣ избери убо себе ѿ велмо моих єго же хощеши. Да сочетаюта єму, она же ѿвѣщавъши рече єму или ты єдинъ хощеши цртвие земное и небѣсное воспринати, а мнѣ маловременным симъ и будущаго дати не хощеши, ты во ѿступи ѿ идолиия прелести во сновление бжиє а же была црицею, не хощу работати земному црю и кнзю, но уневѣститися хощу хрстови, и воспріимъ аггльскиі обра, снъ же єя ярославъ сѣдяше у нея. Бѣ во єстествомъ тако ѿ роденія и слыша глы и ѿвѣты мтре своєя к володимеру, и вздохну въ сплачем глія, мтри своєї, ѿ мати моя воистинну црца єси црцамъ и госпожа госпожам, яко вохотѣ изменити славу нинешняго вѣка будущыя славою, и не восхотѣ с высоты на нинія вступити. тѣм же блжена єси в жена и ѿ сего словесе ярославъ ста на ногу свою и ходаша, а преде во вѣ не ходил. рогнѣ же сия ѿрекши постриже сеся во мниишескиі ѿбра наречено бы имя єї Анастасия”. У Густинському літописі наявний дещо скорочений варіант, втім, дуже подібний до Патерика й Тверського збірника: “Посемъ же посла Володымеръ къ женѣ своей Рогнѣдѣ, глаголя: “азъ, убо, отнели же крещенъ есмъ и пріяхъ вѣру и законъ христіянскій, подобаетъ ми едину имѣти жену, юже нынѣ пояхъ во христіянствъ; ты же избери себѣ отъ велможъ моихъ, его же хощеши, и сочетаю тя ему”. Она же отвѣщавши рече ему: “еда ли тебѣ требѣ естъ царства небесного, инѣ же не требѣ его? ксему же бывши княгинею, како могу стерпѣти у слуги твоего раба быти? но прошу уневѣсти мя своему Христу, и да пріиму святый ангелскій иноческіи образъ”; еже любо бысть Володымеру. Сынъ же ея Ярославъ, хромъ сый отъ чрева матере своея, иже бѣ при ней сидя, егда услыша сія словеса отъ матере своея, возблагодари Бога о разунѣ и добромъ взволеніи ея; и абіе здравъ бысть и начатъ ходити, доселѣ не ходивъ. Рогнѣдъ же пострижеся во иночество, и наречено бысть имя ей Анастасія” (Густинская летопись… – С. 258).

Існує цікава топонімічна легенда, яка об’єднує повідомлення про спробу Рогніди вбити Володимира (див. прим. V) і її постриг. Дослідник історії Турівської землі П. Батюшков писав: “Рогніда, за замах на життя Володимира, повернута була на свою батьківщину і мешкала в м. Ізяславі, побудованому для неї Володимиром у 986 р. в межах колишнього князівства її батька і названому Ізяславом, на честь сина її Ізяслава ...Для новопостриженої черниці Володимир заснував в Ізяславі жіночий монастир, у якому вона й померла у 999 або 1000 р. Крім монастиря, був ще в Ізяславі за Рогніди православний храм, збудований, за переказами, св. Володимиром услід за побудовою монастиря св. Анастасії. Він знаходився на тому місці, де нині стоїть Преображенська церква. Містечка Давид-городок і Петриков, Мін-

ської губернії, але за місцевими переказами, засновані були союзниками туровскаго князя Тура, ятвязькими князьками, які прийняли у хрещенні імена Давида і Петра. Про нинішнє місто Ігуменов, Мінської губернії, місцевий переказ свідчить, ніби воно назване через жіночий монастир, який був тут у давнину, заснований якоюсь православною ігуменею на місці колишнього поганського капища" (*Батюшков П. Н.* Белоруссия и Литва. История Северо-Западного края. – СПб., 1890. – С. 18).

Крім житія з Патерика, повідомлення про постриг Рогніди є також у житії, написаному свт. Димитрієм (див. с. 45) та Печерському (див. с. 62). У цих житіях оповідь має суттєву відмінність – реакцію самого св. Володимира на слова жінки, які в літописному тексті та житії з Патерика ще відсутні.

LIX Повідомлення про надання синам св. Володимира столів у житії з Патерика, явно ближче до самого Патерика Йосифа Тризни, як це видно з нижченаведеної таблиці. Зате в Густинському літописі кількість синів і наділів більша.

Патерик Йосифа Тризни	Іпатіївський літопис	Житіє з Патерика Йосифа Тризни	Густинський літопис
/Арк. 65/ Потомъ же владимѣ роздели землю сномъ своимъ и посажа и по градомъ по княженнѣм.	и посади	Потом же владимѣ великнї раздѣли землю сном своим, и посажа и по градом и по княженнѣм.	Потомъ же Владымеръ раздѣли Рускую землю на 12 княженій, сыномъ своимъ дванадесятимъ, ихъже имъ отъ многихъ женъ
вышеслава, иже ѿ чехинні, сего ꙗко старѣишлаго посади в новѣгородѣ.	Вышеслава в Новѣгородѣ.	Вышеслава и ѿ чехини. Сего ꙗко старѣиша посади в новѣ городѣ великом.	вопервыхъ, посади на великомъ княженіи Новгородскомъ старъишаго сына своего Вышеслава,
А изъяслава, и ѿ рогнѣды посади в полотскѹ.	а Изѧслава в Полотьсцѣ.	Изеслава и ѿ рогнѣди посади в полотскѹ,	въ Полоцку Изяслава,
Свѣтополка в тѹрове.	а Стополкъ в Тѹровѣ.	стополка в тѹрове.	Святополка въ Туровѣ,
Ꙗрослава в ростове.	Ꙗрослава в Ростовѣ.	Ꙗрослава в ростове.	умершу же Вышеславу въ Новгородѣ посади тамо Ярослава вмѣсто него,
Ѹмѣршѹ же старѣишемѹ вышеславѹ в новѣ городѣ. посади ꙗрослава в новѣ городе.	и оумершю же старѣишомѹ. Вышеславѹ в Новѣгородѣ. и посади Ꙗрослава в Новѣгородѣ.	Ѹме же старѣишемѹ вышеславѹ в новѣгородѣ. Посади ꙗрослава в новѣгородѣ.	

Ѧ̀ борисъ в ростовѣ.	а Борисъ в Ростовѣ.	а̀ Борисъ в ро̑товѣ.	Бориса же въ Ростовѣ,
Глѣбъ в мꙋромѣ бѣста бо єдинома-тєнна и̑ живыста вкꙋпѣ о̑ ни̑ же рече пророкъ, се кол добро, и̑ кол красно єже житиї братниї вкꙋпѣ,	а Глѣбъ вь Мꙋромѣ.	Глѣбъ в̀ мꙋромѣ. Бѣста бо єдино мт҃ерна.	а Глѣба въ Муромѣ,
Ѧ̀ ст҃ославъ и̑же ѿ дрꙋгиꙗ чехи̑ни посади в̀ дерєвѣ,	Ст҃ославъ в Дерєвѣ	И̑ живыста вкꙋпѣ Ст҃ославъ и̑ ѿ дрꙋгиꙗ чехини посади в̀ дерєско̑ земли.	Святослава въ Деревѣхъ,
володꙗ ꙗрославлꙗ брата в̀ володимере волынскомъ,	Всеволодъ в Володимерѣ.	Всеволодъ Ꙗрославлꙗ брата в̀ володимерѣ великом	Всеволода въ Володымери,
Мстиславъ брата и̑ в тмꙋтороканю.	Мьстиславъ вь Тмꙋтороканѣ.	мстиславъ брата и̑ тмꙋтороканю.	Мстислава въ Тмуторакани,
Колеславъ в лꙗсѣ великихъ.		Колеславъ в лꙗсѣ велики	
Станиславъ, ст҃ославлꙗ бра̀та в смоленскꙋ.		Стонинславъ Ст҃ославлꙗ брата брата в смолєскꙋ.	Станислава въ Смоленску,
Ꙋдиславъ во псковѣ		Ꙋдиславъ в псковѣ	Судислава въ Плесковѣ, си естъ въ Псковъ, Позвизда въ Волыню.

В інших студійованих житіях повідомлення про поділ княжінь подано дещо далі в тексті, однак сам виклад – ближчий до Патерика Йосифа Тризни (порівн. с. 46, 63, 75, 100, 108). Цікавим нюансом редагування є те, що розподіл княжінь прив'язаний *саме до хрещення цих територій,* і синам св. Володимир заповідає поширювати християнство.

Докладніше про дітей св. Володимира див. Додаток 4.

LX Цей фрагмент відноситься до попередньої групи повідомлень, які стосуються синів св. Володимира і їхніх наділів, і є частиною вставки у кінці тексту (див. прим. LIX). Проте згадка про відправлених з синами у наділи єпископів веде нас до вагомішого питання для церковної історії, ніж власне наділи – до заснованих (відновлених?) за часів св. Володимира єпархій та архієреїв. Таке повідомлення наявне тільки у житії з Патерика, причому воно майже тотожне тексту Патерика Йосифа Тризни.

[LXI] Повідомлення про будівництво св. Володимиром нових міст-фортець подане у житії з Патерика Йосифа Тризни в основному тотожне до тексту останнього. А от у житії, опублікованому О. Соболевським, зустрічаємо іншу версію. Тут, по-перше, поширення християнства пов'язане з будівництвом фортець. Очевидно, на якомусь етапі редагування автору стало незрозуміло, для чого велося це будівництво (що є доволі дивним, оскільки військові осередки проти степу будувалися впродовж усієї історії України). Тоді автор вирішив пов'язати це з поширенням християнства, при цьому пропустивши незрозумілий йому пасаж щодо печенігів, але додавши легенду про заснування св. Володимиром м. Василева. Нагадаємо, що це місто було важливе для українських авторів не тільки у зв'язку з тим, що нібито назване за хрестильним ім'ям св. Володимира, але й тому, що там пізніше народився прп. Феодосій Печерський, і в часі написання житій цей населений пункт належав до маєтків Києво-Печерської лаври.

[LXII] Текст аналогічний Патерику Йосифа Тризни і Тверському збірнику. У більшості літописних зведень відсутній. Втім, у Московському зведенні 1480 р. знаходимо таке повідомлення: "Постави князь Володимер в Киеве І-ю церковъ святаго Георгия ноября 26" (Московский свод… – Стб. 365). Про цю проложну статтю див. Додаток 6. Як видно з наведеної там інформації, стаття вставлена у літописну частину Патерика Йосифа Тризни не на своєму місці і пов'язана не з тим князем, котрому, однозначно, слід приписати будівництво церкви Св. Георгія. Можливо, цьому свідченню й варто було б надати певного значення, особливо після того, як у сучасній українській історіографії було зроблено спробу пов'язати із св. Володимиром будівництво Софії Київської, та ми воліємо назвати її помилковою, оскільки проложна стаття є джерелом більш вірогідним. Можливо, поява її тут пов'язана якраз із тим, що в якомусь проложному тексті в результаті помилки її датували 6497 (989) р.

[LXIII] Далі у тексті починаються цитування Легенди про заснування св. Володимиром єпархій. (Докладніше про неї див. Додаток 5 на с. 348).

[LXIV] Легендарна оповідь про "похід" св. Володимира до Залісся, побудову там міста Володимира й церкви Успіння, а також запровадження єпархії, є початковим текстом цитування Легенди про заснування св. Володимиром єпархій у житії з Патерика. В інших джерелах оповідь має передмову, яка описує запрошення єпископів із Греції (див. тексти Никонівського і Густинського літописів на с. 351). Таку (текстуально близьку до Густинського літопису) передмову зустрічаємо також у більшості студійованих житій (див. с. 63, 75, 97, 127). У житії з Патерика, як і в самій літописній частині Патерика матеріал із передмови подано нижче і з суттєвими змінами.

Що ж стосується безпосередньо легенди про заснування міста Володимира, то текст житія з Патерика походить, поза будь-яким сумнівом, із літописного тексту, близького до Патерика і Тверського збірника. Проте вже у Густинському літописі знаходимо виклад більш короткий і суттєвою відмінністю тут є тільки згадка імені єпископа – Федір (про нього див. прим. LXVI). Це повідомлення наявне і у житії, опублікованому О. Соболевським, Печерському і Унівському тек-

стах житій, де воно вставлено замість тексту “и иную церкви постави” – див. с. 63, 75, 99). У житії, написаному свт. Димитрієм, текст сильно відредагований і в ньому відсутнє ім’я єпископа (див. с. 127). Вірогідно, святитель, знаючи про розбіжності у різних версіях житійних і літописних текстів, але не маючи можливості вирішити проблему, просто обійшов її.

LXV Тут у житії з Патерика пропущено цікавий фрагмент, який є як у Патерику Йосифа Тризни, так і в Тверському збірнику, отже, найвірогідніше, містився і в їхньому протографі: “Ѡ разрушении идола велеса в ростове, ищи сего в житии авраамия епископленного ростовского чудотворца”. У Густинському літописі знаходимо фрагмент, який має, незважаючи на редагування, явний зв’язок із останнім: “И оттуду пришедъ въ Ростовъ, и тамо раздруши идола Волоса, бога скотія (о немъ же ищи въ Житіи преподобнаго Авраамія Ростовского чудотворца) и постави имъ епископа Ѳому” (Густинская летопись… – С. 365). Про це житіє і його особливості див. на с. 361. Складно сказати, чи в протографі Густинського літопису інформація з житія читалася повністю, чи додатковий матеріал вставлений вже автором останньої компіляції. Однак, явно не без впливу Густинського літопису, дуже близьке до нього повідомлення знаходимо у деяких студійованих нами житіях (див. с. 63, 75, 99, 128).

У тексті Патерика Йосифа Тризни говориться тільки про знищення ідола, а про саме запровадження єпархії у Ростові там читається нижче: “Ѡ создании ростовскои церкви. Того же лета постави Ѳеодо первый епископъ в ростовѣ церковъ духову успение пречистые и толику людну, якова не бывала и потомъ не будет и люди крти”. Вірогідно, з цього повідомлення і походить ім’я у житії першого ростовського єпископа Федора.

LXVI У цьому фрагменті житія ми зустрічаємо фактично той самий матеріал із легенди про заснування єпархій, який був пропущений вище (див. прим. LXIV). Зокрема бачимо спробу автора вирішити для себе проблему з повідомленням про два імені митрополитів, що жили за св. Володимира. Пояснення, яке могло бути висунуте на тому рівні розвитку історичної науки тільки одне: преставлення першого митрополита ще за життя св. Володимира. Проте, на якій підставі автор переніс це повідомлення на більш пізній час – незрозуміло. Можна тільки припустити: це пов’язано з тим, що в протографі Патерика Йосифа Тризни прихід митрополита Леона у Київ датується 6498 р. У Патерику Йосифа Тризни знаходимо більш традиційний варіант, однак невідомого походження хронологія, як бачимо, відносить його до часу вже після міфічного заснування Володимира-на-Клязьмі: “Ѡ разрушении идола, иже в новѣгороде. в лѣто ҂ѕуѳ посла владимеръ во царьгоро к Ѳотию патриарху, и вся у него певаго митрополита, Киеву, Леона, а новугороду архиепископа иоакима косунинина, а ростову архиепископа, Ѳеодора а по иным градом епископы попы, и дыяконы иже крстиша всю землю рускую и бы радость всюду”.

LXVII Опис знищення ідола у Новгороді й запровадження там християнства в житії з Патерика Йосифа Тризни є, як нам відомо, редакцією найбільш повною в українській літературі. Ця оповідь майже тотожна тексту літописної частини Па-

терика і Тверського збірника. Крім того, дуже схожий текст знаходимо також у Московському зведенні 1480 р. Все це черговий раз підтверджує існування спільного протографа всіх вищезгаданих пам'яток.

Вірогідно, саме версія протографа Патерика Йосифа Тризни лягла в основу більш скороченої та відредагованої версії розповіді про знищення ідола у Новгороді, яку знаходимо у Густинському літописі: "Сей Іоакимъ архиепископъ раздруши въ Новгородъ идола Перуна, и потомъ повелѣ его увязавъ ужи влещи въ рѣку Волховъ; иныхъ же пристави влекомаго бити, не яко древо чуяше біеніе, но да бѣсъ въ немъ дѣйствовавый посрамится. И се чудо дивно явися, яко бѣсъ въ немъ доселѣ живый не стерпъ сего поношенія, начатъ велми жалостно и болѣзненно веліимъ гласомъ вопити: увы, увы! горе, горе! яко впадохся въ руцѣ сихъ немилостивыхъ человѣкъ, иже вчера мя яко бога почитаху, нынѣ же толика ми зла нанесоша; увы мнѣ! увы мнѣ! что имъ прочее сотворю?" Людіе же единаче влечаху его, біюще, и пришедше на мостъ вринуша его въ рѣку Волховъ, идѣже абіе погрязе во глубину, и помалѣ явися зъ воды; единъ же нѣкто человѣкъ верже на него палицею, онъ же вземъ палицу, верже нею на мостъ и уби тамо мужей килка; порази же слѣпотою Новгородцовъ, яко оттолѣ въ сіе время, даже донынѣ, въ коеждо лѣто на томъ мосту люди собираются, и раздѣлшеся надвое играюще убиваються" (Густинская летопись… – С. 366).

В інших студійованих нами житіях оповідь більш чи менш скорочена (див. с. 63, 67, 75, 113). Найоб'ємніший і найбільш редагований варіант знаходимо в житії, написаному свт. Димитрієм.

Цікавою є правка в останніх словах сюжету. У Тверському збірнику читаємо: "и отрину его шѣстомъ: "ты, рече, Перунище, до сыти еси яль и пиль въ Новѣгородѣ, а нынѣча поплови прочь; *и плы ис свѣта некошное*" (Летописный сборник, именуемый Тверскою… – Стб. 114). Останнє застаріле слово, найвірогідніше, існувало в протографі літопису, але в Патерику Йосифа Тризни воно змінене, можливо, тому, що його не могли зрозуміти: "нн҃ѣ поплыви прочь и́ плы́ни". Автор житія вчинив простіше, випустивши незрозуміле слово. Прикладом того, які метаморфози відбувалися з цим словом у різних редакторів є варіант, відомий у Львовському літописі, на який також вплинув протограф Патерика. Тут знаходимо таку версію: "свѣта окошнои". У Московському зведенні 1480 р. було проведено іншу версію модернізації тексту: "Плывъ в бездну окаянную".

Слово "некощьное" (варіант "кощьное"), згідно із студіями Б. Рибакова "не християнське пекло, а слов'янське царство мертвих, яке можна зіставити з володіннями царя Кощія Безсмертного. Царство мертвих, що знаходиться у південних народів (наприклад, у греків) на заході, де помирає сонце, у північніших племен часто асоціювалося з північчю, з областю полярної ночі і безживного холоду. У російських чарівних казках царство Кощія з кришталевим палацом знаходиться "прикрай світлу, в самий кінець". Ось туди, "зі світла в кощьное" по Волхову, що тече на північ, і плив дерев'яний ідол Перуна, "відринутий" сільським гончаром..."

[LXVIII] Epitropos *(грецьк.)* спостерігач, наглядач, ц.-с. “строитель”.

[LXIX] Оповідь про заснування, побудову, прикрашення Десятинної церкви та дарування їй десятини у літописному тексті переважно подаються у двох статтях, а в житійному – одноразово. Цю традицію не порушило і житіє з Патерика. Нижче подаємо таблицю, покликану проілюструвати формування житійного тексту:

Патерик Йосифа Тризни	Іпатіївський літопис	Густинський літопис	Житіє з Патерика
Посемъ же володимеръ живыше, в законе хр҃тьнистемъ, помысливъ создати цр҃ковь ст҃ыя бцы,	Въ.. лѣт. ꙁꙋꙗ. По сем же Володимиру живущю. в законѣ хр҃тьньстѣм и помысли создати каменную цр҃ковь ст҃ыя Бц҃ы.	Въ лѣто 6499 (991). Восхотѣ Володъгаеръ создати въ Кіевѣ церковъ пресвятои Богородици каменную,	живыше же владимѣ в законѣ хр҃тьнистѣмъ, помысли создати цр҃ковь каменную ꙋспѣніе престы҃я бц҃ы.
и посла приве мастеры ѿ грекъ, и начешꙋ же ꙁдати	и пославъ приведе мастеры. ѿ Грькъ. Зачеснюю ꙁдати.	и призва майстеровъ отъ Грекъ; юже яко нача	И пославъ цр҃ьгра приве мастѣ ѿ грекъ, и начаша ꙁдати цр҃скимъ достоянемъ, и многимъ идивеннемъ
и ꙗко скончa жꙗда,	ꙗко скончa знжа.	и созда,	егда совѣшена бысть цр҃ко,
и ꙋкраси ю честными иконами	оукраси ю иконами.	и украси иконами и кресты и прочіими красотами,	з краси ю пречюными иконами, и сосꙋды чтными, и многоцѣнными,
		якоже достоятъ церкви царской,	
и порꙋчи ю Анастасꙋ корсꙋнянинꙋ, и попы с корсꙋнскиа пристави служити в не а да тꙋ все еже бѣ, /Арк. 66зв./ всꙗ в корсꙋни, иконы и кр҃ты и сосꙋды;		и отда ей все елико взялъ бяше въ Корсуни, сребро и злато, и кресты, и иконы, и книги. Такожде и мощи святого священномученика Климентія, папы Римского, и ученика его Фива положи въ ней;	сꙗ бѣ всꙗ в хесонѣ все нарство цр҃коное вся вдаде иконы кр҃ты сосꙋды, и запоны
	и порꙋчивъ ю Анастасꙋ Корсꙋнянинꙋ. и попы Корсꙋньскиа. Престави служити въ нем.	и пристави въ ней служити священники Корсунскія, и поручи ю Анастасу Корсунянину.	и пресвитеры корсꙋнскиа пристави в нем служити /Арк. 321зв./ Анастасꙋ же хесꙋнянинꙋ порꙋчи страителство,

	вда ту все еже бѣ взалъ в Корсуни иконы и сосуды цр҃ковныя. и кр҃ты.		
В лѣто ҂ѕфд. совершена бы҃ цр҃ко҃ ѹспение пр҃четые бцы десятинныя владиме же виде цр҃ковь совершени,	Въ л҃т ҂ѕфд Володимиръ же видивъ цр҃ковь свѣршену.	Въ лѣто 6504 (996). Совершенна бысть церковъ пресвятой Богородици Десятинная,	
и ѹкраси ю иконами и кр҃ты, и сосуды, и поручи ю, ѧнатасу кс҃ѹнинѹ, и попы кс҃ѹнискыя пристави служи҃ти ей,			
и вше в цр҃ко҃ помоли бг҃ѹ гл҃ѧ.	и вшедъ в ню помолисѧ Бг҃ѹ гл҃ѧ.	въ ней же помолися Богу Володымеръ доволнѣ,	и вше во цр҃ко҃ помолисѧ бг҃ѹ гл҃ѧ.
гдь бже призри с небесе и вижь и посѣти винограда своего	Гдь Бже призри с нбсе и вижь посѣти винограда своє.	якоже нѣкогда Соломонъ въ своеи церкви,	гдь бже призри с нбсе и видь, и посѣти в ино града своего,
и совѣши. его же насади деннница твоя и блгви новыя люди твоя	и свѣрши ѩже насади десница твоя. люди сия новыя.		и соверши и его же насади десница твоя, и блгословн новыя люди твоя,
имъ же обратиа еси срца в разѹмъ познати тебе истиннаго бг҃а,	имже ѡбратилъ еси срца в разѹмъ. познати тебе истиньнаго Бг҃а.		имже обратилъ еси срца в разѹмъ понати тебѣ истиннаго бг҃а,
и призри на цр҃ковь твою сию иже соде недостоный \Арк. 68\ рабъ тво в славѹ твою и во славѹ родьшиѧ тя бг҃омт҃ре и присноде҃вы҃ѧ бг҃ородицы,	и призри на церькѣвь сию. юже создахъ. недостонныи рабъ твои во имѧ рожьшаѧ ти мт҃ри. и присноде҃вы҃ѧ Мт҃рьѧ. Бц҃а.		и призри на цр҃ко҃ твою сию ю соде не достонныи ра твои, во славѹ твою и во славѹ імени родьшиѧ тя бг҃омт҃ре, и приноде҃вы҃ѧ бцы.
да аще кто помолитца во цр҃кви се то ѹслышитъ гдь молитвѹ ихъ.	и аще помолитьсѧ кто въ цр҃кви сеи то оуслыши мл҃твѹ его		Да аще кто помолитсѧ во цр҃кви сеи, то оуслыши гдь мл҃твѹ и
И ѿпѹстятсѧ грѣхи ихъ мл҃въ ради бцы,	и ѿпѹсти всѧ грѣхы его. мл҃твы ра. пр҃тыѧ Бц҃а.		и ѿпѹсти грѣхи и мл҃твъ ради пр҃тыѧ бцы.

и помолившуся ему рекъ сице,	и помолившюся ему. и рекъ сице		и помолившу ему рекъ сице.
дамю превтвї бцѣ ѿ именниа моего, и ѿ градовъ мои десятую часть	се дамю цркви сен. стѣи Бцѣ ѿ имѣнниа своего. и ѿ мои гра. десятую часть.		Се дамю прѣтѣи бцы ѿ имѣниа моего, и ѿ градомъ мои, десятую часть
и положи написавъ клятву во цркви се рекъ	и положи написавъ. клятьву вь цркви сен. рекь.		и положи написа клятву в цркви сеи рекъ
аще кто сего порушитъ, да будет проклятъ, и вдатъ десятине анастасу корсунянину,	аще сего посудить кто да будеть проклятъ. и вдасть десятину. Анастасу Корсунянину.		аще кто сего порушит да будет проклят и вдасть десятину анастасу херсонянину нарекъ его епитропосъ,
		и украси ю, якоже выше рѣхомъ	
сотвори же праника великъ в то де болярома и старцома люскима і убогим родаа имѣниа много;	и створи же празникъ великъ в тои дньь. бояромъ и старчемь градьскым. и оубогимъ имѣние много		сотвори праникъ великъ в тои день боляром и старцомъ люскимъ и убогимъ, сотвори милостиню велику и богатство много родать.
Нижче поданий церковний Устав св. Володимира у невідомій більше ніде редакції, названій Я. Щаповим "Печерською" (Щапов Я. Н. Древнерусские княжеские уставы. XI–XV вв. – М., 1976. – С. 72-74).			

Як бачимо, робота над текстом у різних варіантах розповіді про будівництво Десятинної церкви зводилась у авторів до перестановки фраз. Сильне редагування не дає можливості визначитися щодо використаного в них протографа (порівн. с. 60, 73, 98, 109). Більш поширений, хоча й надзвичайно відредагований варіант знаходимо в житії, написаному свт. Димитрієм (порівн. с. 47). Серед іншого, маємо тут і цікаве повідомлення про сучасний святителю стан церкви Миколая Десятинного, побудованої на руїнах: "еда же нынѣ по разорении ѿ Латїа бывшо м , часть токмо нѣкая зрится, в ней же повседневныя совершаю т ся службы".

[LXX] Поєднуючи інформацію двох статей про заснування Десятинної церкви, автор житія з Патерика, вірогідно, пропустив також ряд повідомлень свого протографа – заснування церкви у Ростові і сюжет про заснування Переяслава.

[LXXI] Так у Тверському збірнику і Московському зведенні. У Іпатіївському літописі: "переваръ". У Львовському: "проваръ".

З різночитань ще можна згадати:

Використане слово	Назва літопису	Посилання
"проваръ	Лаврентіївський літопис	Лаврентиевская летопись // ПСРЛ. – М. ; Л., 1962. – Т. 1. – Стлб. 125.
"бѣрковъсковъ"	Новгородський літопис за Синодальним списком	Летопись по Синодальному харатейному списку // ПСРЛ. – Т. 3. – СПб., 1888. – С. 72.
"берковъскыхъ"	Софіївський I літопис	Софийская I летопись // ПСРЛ. – Т. 5. – Вып. 1. – Л., 1925. – С. 75.
"прова>"	Новгородський літопис за списком П. Дубровського	Новгородская летопись по списку П. П. Дубровского // ПСРЛ. – М., 2004. – Т. XLIII. – С. 45.
"преваръ"	Літописець Переяслава-Суздальського	Летописец Переяславля-Суздальського, составленный в начале XIII века… – М., 1851. – С. 33.
"варъ"	Радзивілівський літопис	Ostrovski. D. The Povest' vremennykh let: An Interlinear Collation and Paradosis // Harvard Library of Early Ukrainian Literature. – Ukrainian Research Institute of Harvard University, 2004. –Volume X. – C. 978
"варъ"	Московсько-академічний літопис	Ostrovski. D.The Povest' vremennykh let: An Interlinear Collation and Paradosis // Harvard Library of Early Ukrainian Literature. – Ukrainian Research Institute of Harvard University, 2004. –Volume X. – C. 978.
"проваръ"	Хлєбніковський літопис	Там само.
"бѣлковьсковъ"	Комісійний список Новгородського I літопису	Там само.
"бѣрковъсковь"	Академічний список Новгородського I літопису	Там само.
"берковсковъ"	Толстовський список Новгородського I літопису	Там само.

Слово “проваръ” увійшло також у реконструкцію “Повісті минулих літ” О. Шахматова (*Шахматов А. А.* Повесть временных лет. Том 1 // Летопись занятий археографической комиссии за 1916 год. – Пг., 1917. – Вып. 29. – С. 158).

Таким чином, можна припустити: слово “проваръ” – первісне читання в цьому тексті. Причиною заміни стало застаріння слова. Проте, коли сталася ця заміна і наскільки вона була адекватною, сказати складно. Як слушно зауважує М. Нікітський: “На жаль, точному визначенню мір ємкості найдавнішого періоду перешкоджає убогість документальних даних. У джерелах не тільки немає прямих вказівок на обсяг різних одиниць мір місткості, але помічено повну відсутність даних і щодо їхньої ваги”. І хоча далі автор відзначає: “Ускладнення це – істотне; але, незважаючи на те, ситуація, що склалася й для найдавнішого періоду не може бути безвихідною” (*Никитский Н.* К вопросу о мерах в Древней Руси // ЖМНП. – Ч. ССХСII. – С. 374), та в даному випадку справа визначення історії та способу заміни слів є складною для коментування.

Про міру ємкості “провар”, “вар” нам взагалі нічого невідомо. М. Шостьїн відзначає її наявність у “Руській правді” та у коментованій нині літописній статті. Проте про зміст цієї величини пише тільки: “Провара” (“вара”) – велика міра для меду, вина та ін.” *(Шостьин Н. А.* Очерки истории русской метрологии XI–XIX века. – М., 1975. – С. 31). Більш поширено коментується це слово у словнику Брокгауза і Евфрона: “Перевара, Провара – податна одиниця в сошному листі, що походить від пивоварства й медоваріння”. Згідно з тим самим довідковим виданням, ця міра використовувалася у Новгородській землі ще у XV ст., хоча досить точного її значення назвати не вдається (Энциклопедический словарь. – СПб., 1898. – Т. 23. – С. 183).

Берковець – міра ваги (а не ємкості), вірогідно, західного походження, оскільки ще у XIX ст. використовувалася у деяких державах Європи. Зокрема в Ольденбурзі в Німеччині це становило 119, 238 кг, у Данії: 160, 037 кг, у Швеції й у Російській імперії берковець дорівнював 10 пудам, відповідно 163, 805 кг (*Петрушевский Ф.* Краткая Европейская метрология или описание главных мер, весов и монет, в Европе ныне употребляемых. – СПб., 1845. – Б/п.).

Ще більша різниця, вірогідно, була у більш ранні часи. До того ж, як видно вже з попередніх описів, “перевар” і “берковець” взагалі є мірами різними, оскільки перше слово відноситься до мір об’єму, а друге – до мір маси. Втім, можна припустити, що в часі заміни слів це було не так, і берковець увійшов в історію як міра об’єму. Вперше згадується в уставній грамоті, наданій в 1134–1135 рр. князем Всеволодом Мстиславичем новгородському купецькому братству при церкві Іоанна Предтечі на Опоках. “Міру вживали в оптовій торгівлі переважно для зважування воску, котрий продавали великими шматками, а також іноді меду, поташу та ін. З’явився навіть вираз “берковеск вощаний”… У хлібній оптовій торгівлі міра, очевидно, не вживалася, тому що продаж борошна й зерна здійснювався в основному за допомогою мір об’єму” (*Шостьин Н. А.* Очерки истории русской метрологи… – С. 32). Цей автор припускав, що берковець і в давнину мав таке саме значення, яке відоме у XIX ст. (*Шос-*

тьин Н. А. Очерки истории русской метрологи… – С. 31). Втім, є підстави сумніватися у такому висновку.

Цікаво, що проводячи заміну слова, у літописному тексті залишили ту саму цифру "300". Чи означає це, що у якийсь час київська міра об'єму (а можливо, у Києві це була міра ваги?) "провара" дорівнювала західному берковцю, використання якого прийшло через Новгородську землю чи Литву? На жаль, однозначно відповісти на це запитання немає можливості.

[LXXII] Поряд із закресленим на полях дописане правильне читання: "къ кнѧ́ѕѹ".

[LXXIII] Інформація про напад на Василів, будівництво там св. Володимиром церкви Спаса (Преображення Господнього), а також учти у Василеві і Києві наявна тільки у житії з Патерика. Тут вона в основному тотожна літописному тексту. Деякі незначні особливості (наприклад, використання словосполучення "праздникъ великъ" (в Іпатіївському літописі: "празникъ свѣтель"), веде нас до спільного з протографом Патерика Йосифа Тризни. У самому Патерику, крім того, відсутнє додаткове уточнення, що в день битви було свято Преображення Господнього (19 серпня). Проте це радше описка автора Патерика, оскільки у Тверському збірнику ця фраза є.

[LXXIV] Низка сюжетів про доброту й християнські чесноти св. Володимира подана у житії з Патерика дуже близько до літописного. Що це був текст близький до спільного протографа з Патериком Йосифа Тризни – видно з фрагмента про доброту князя до своєї дружини. В Іпатіївському літописі знаходимо текст дещо відмінний.

З інших студійованих житій інформація про це є, як не дивно, тільки в житії, написаному свт. Димитрієм (порівн. с. 129), та й там повідомлення сильно скорочене і відредаговане.

[LXXV] Сюжет про покарання розбійників поданий у житії з Патерика в редагуванні. Почавши розповідь згідно з літописним текстом, автор потім, вірогідно, заплутався у викладі. Адже у літописному тексті йдеться про спробу уведення в Україні-Русі смертної кари за візантійським прикладом. Проте усталилась однак давня традиція заміни кровної помсти грошовою "вірою" (див., зокрема *Загоскин Н. П.* Очерк истории смертной казни в России. – Казань, 1892. – С. 17). Автор житія явний прихильник "сильної руки", дописав до повідомлення великий власний фрагмент про позитив князя як керівника. У тексті свт. Димитрія сюжет скорочено, і виглядає він так, ніби св. Володимир взагалі перестав будь-як карати розбійників, на що йому і вказали *митрополит* (у більшості літописних текстів – єпископи) й старці (див. с. 129). Такий виклад сюжету ближчий до Густинського літопису, де знаходимо таке: "Бяше же попремногу милостивъ на убогія, и не ускоряше человѣка погубити, аще и за великую вину: сего ради умножишася татіе, разбойници и прочіи зліи человѣци, и глагола къ Володымеру метрополитъ: "почто, княже, злыхъ не казниши?" онъ же рече: "боюся гріха". Митрополитъ же и старцы рѣша: "ты поставленъ еси отъ Бога властелинъ на наказаніе злымъ и милованіе добрымъ, достоитъ ти казнити злыхъ съ испытаніемъ; аще бо не казниши злыхъ, виждъ, яко добрымъ злѣ дѣеши, понеже за твоимъ нерадѣніемъ ум-

ножаются злыи на пакость добрымъ, но погуби злыхъ, да добрыя въ мирѣ живуть”.

LXXVI Далі в житії з Патерика (як і у всіх інших) новий пропуск – пропущено великий сюжет про “Білгородський кисіль”. Останнє є дивним, якщо згадати, що на цьому сюжеті базувалась геральдична легенда відомого київського воєводи Адама Григоровича Киселя, котрий обіймав цю посаду впродовж 1648–1653 рр. (Докладніше про нього див. *Новицкий Ив.* Адам Кисель, воевода Киевский. 1580 (?) – 1653. (Историко-биографический очерк) // КС. – 1885. – Т. XIII. – Сентябрь, ноябрь, декабрь).

У Київському Синопсисі читаємо: “чл҃вѣка же того, и҆же хи́трость сію и҆зобрѣте прозва́ша Кисѣ́ль, а҆ ска́зуютъ є҆гѡ̀ бы́ти ѿ пле́мени и҆ колѣ́на Свенде́лда, и҆ли Свѧто́лда, нарочи́та совѣ́тника Свѣтосла́вла и҆ Влади́мі́рова”. Приписку стосовно походження роду Киселів знаходимо також у Густинському літописі (Густинская летопись… – С. 260). У “Хроніці” Феодосія Софоновича згадка про зв’язок між подією та родом Киселів відсутня (*Софонович Феодосій*. Хроніка з літописців стародавніх… – С. 64).

LXXVII Даний фрагмент, як можна припустити, продукт власної творчості автора житія. На нашу думку, він є ремінісценцією повідомлення про прихід до Києва за часів св. Володимира прп. Антонія Печерського. Вірогідно, автор, знайомий, без сумніву, з Києво-Печерським патериком, втім, вирішив, що загальна згадка про запровадження в цей час пустельного чернецтва є вагомішою для його героя, ніж згадка про самого св. Антонія. Адже у XVII ст., а подекуди й донині побутують легенди про заснування в часи св. Володимира не лише деяких київських, а й дуже дальніх монастирів, навіть на Півночі й у Заліссі. Вірогідно, саме це і хотів висловити автор житія.

Для дослідника історії літописання тут особливо важливе, що повідомлення про прихід прп. Антонія до Києва *було* у його протографі. Таке повідомлення є у Патерику Йосифа Тризни, але відсутнє у Тверському збірнику. У самому Патерику знаходимо поширений фрагмент, який, імовірно, є авторською правкою о. Йосифа (хоча й повністю відкинути його існування у списку протографа, який належав Печерському монастирю і, найвірогідніше, у ньому переписувався наразі не можемо). Отже, тут читаємо: “В лѣто ҂ѕфк бл҃говоли бг҃ъ и҆бити свѣтилника рустѣ земли, и҆ наставника и҆ночествующимъ прии҆де во ѿ свѣтыя горы а҆дѡнскиа прп҃бныя а҆нтонии нося бл҃гословение прп҃бны ѻ҆не ѿцъ а҆ки голуб сѹтецъ смаслчны во ѹстѣхъ свои҆ и҆ всели҆ в пещеру, ю҆же нѣкогда и҆скопаша варѧзи, и҆ в не́ крыющѣ, ра́бо́творѧхѹ. преподобный же а҆нтонии сотворн ю҆ жилище в преподобны ѿцѣхъ дх҃ѹ свѣтомѹ, и҆дѣ же крыющѣ а҆ки дениксъ в пепелѣ, ѻ҆гнемъ бж҃ественныа любве ра́жегшеся, выспры к бг҃ѹ ѹмнѣ ѻ҆кръ́латевше волѣтеша и҆ всю толпѹ бѣсовскѹю вы́шны ра́бо́никовъ ра́гнаша, ѻ҆ нем же выше скажемъ, кто бѣ и҆ ѿкѹдѹ, и҆ како поживе”.

Зазначимо, що дана стаття міститься у тексті Патерика нижче, але з інформації, яка міститься між сюжетом про розбійників і цим повідомленням, автором житія з Патерика нічого не використано, що дає нам право стверджу-

вати: як би не читався фрагмент у його протографі, та знаходився він на тому самому місці, що й у Патерику. Щоправда, у Патерику прихід прп. Антонія датований 1012 р., тоді як у більшості джерел зазначений 1013 р. Втім, не можна виключити елементарну описку. Автор міг не дописати одну літеру в даті "҂ѕфка".

Цікаво, що слідів редагування, подібного до житія з Патерика, ми не зустрічаємо у жодному студійованому житії. Так, у житії, написаному свт. Димитрієм, знаходимо лише коротке повідомлення про прихід до Києва прп. Антонія (див. с. 129), ближче до Густинського літопису, де знаходимо таке: "Въ лѣто 6521 (1013). Прійде первѣе въ Кіевъ преподобный отецъ нашъ Антоній отъ Святыя Горы, и вселися въ пещеру Варяжскую" (Густинская летопись… – С. 261).

LXXVIII Повідомлення про смерть дружини св. Володимира Анни є, як це не дивно, тільки у двох житіях – Печерській редакції (див. с. 64) та житії, написаному свт. Димитрієм (див. с. 129).

LXXIX Оповідь про незгоди перед преставленням св. Володимира та після преставлення святого подана у всіх житіях в настільки скороченому і відредагованому вигляді, що точно визначитися з конкретним протографом творів видається неможливим. Найповніше літописний матеріал відобразився у житії з Патерика, бо тільки тут згадано про бажання св. Володимира йти війною на Ярослава. В інших студійованих нами житіях оповідь зведено, радше, до загальних похвал діяльності князя, що відповідає на загал агіографічному канону (див. с. 63, 75, 100, 110). Дещо ширше розповідається про ті події в житії, написаному свт. Димитрієм (див. с. 129).

LXXX Завершуючий сюжет про похорон св. Володимира і події навколо сходження на престол Святополка, як і оповідь про його преставлення, поданий у всіх житіях в дуже скороченому і відредагованому вигляді, отже точно визначитися з конкретним протографом творів неможливо. Найповніше літописний матеріал відобразився у житії з Патерика, проте цю частину в усіх житіях можна назвати радше риторичною і похвальною, ніж історичною, і зв'язок текстів із літописним вже майже не простежується.

LXXXI Опубліковане В. Перетцом (*Перетц В. Н.* Исследования и материалы по истории... – С. 78-90) за списком зібрання Києво-Печерської лаври № 370 (155), XVII ст.

У В. Перетца назване "українським житієм Володимира поширеної редакції". *Надалі в різночитаннях, складених В. Перетцом, позначений, як "**Печ.**"*

LXXXII Опубліковане В. Перетцом (*Перетц В. Н.* Исследования и материалы по истории… – С. 90) за книгою "Выклад о церкви и церковных речах" визначного українського друкаря Симеона Ставницького (Унів, 1670 р.) За мовою викладу В. Перетц відносив час його створення до XVI ст. (*Перетц В. Н.* Исследования и материалы по истории… – С. 34-35).

У В. Перетца назване "другою редакцією житія". Надалі в різночитаннях, складених В. Перетцом, позначені, як "***Унів***". В. Перетцом подані різночитання за рукописами зібрання Большакова № 23, XVII–XVIII ст. і Соловецького монас-

тиря № 402 (1063), XVII ст. Ці два останні тексти були опубліковані О. Соболевським – перше як основний текст, друге – як різночитання. (Текст із зібрання Большакова опублікований на с. 77). Тому ми знімаємо різночитання за ним із приміток В. Перетца, і лишаємо тільки різночитання за Соловецьким списком (***Солов.***).

[LXXXIII] Опубліковане В. Перетцом (*Перетц В. Н.* Исследования и материалы по истории… – С. 90) за книгою "Выклад о церкви и церковных речах" визначного українського друкаря Симеона Ставницького (Унів, 1670 р.) За мовою викладу В. Перетц відносив час його створення до XVI ст. (*Перетц В. Н.* Исследования и материалы по истории… – С. 34-35).

Список скорочень

АЮЗР	– Архив Юго-Западной России
ГПБ	– Государственная публичная библиотека России
ЖМНП	– Журнал Министерства народного просвещения
ЗНТШ	– Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка
ІР НБУВ	– Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського НАН України
ИОРЯС	– Известия Императорской Академии наук по отделению русского языка и словесности (Санкт-Петербург)
КС	– Киевская старина (1882–1906), Київська старовина (з 1992)
ОЛДП	– Общество любителей древней письменности
ПСРЛ	– Полное собрание русских летописей
РНБ	– Российская национальная библиотека (Санкт-Петербург)
СОРЯС	– Сборник Отделения русского язика и словесности Академии наук
ТКДА	– Труды Киевской духовной академии
ТОДРЛ	– Труды Отдела древнерусской литературы
ХЧ	– Христианские чтения
ЧИОДР	– Чтения в Обществе истории и древностей российских
ЧИОНЛ	– Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца
ЧОРЯС	– Чтение в отделении русского языка и словесности Академии наук

Зміст

СЛОВО ДО ЧИТАЧА 3

ВСТУП.....5

Канонізація святого рівноапостольного князя Володимира та присвячені йому писемні пам'ятки 7

Житіє святого Володимира у складі Патерика архімандрита Йосифа Тризни 12

Інші житія святого Володимира, студійовані у цій книзі 16

ТЕКСТИ

Житіє 1. Житіє святого Володимира, додане до Патерика Йосифа Тризни 21

Житіє 2. Печерське житіє святого Володимира 52

Житіє 3. Житіє святого Володимира, опубліковане О. І. Соболевським 65

Житіє 4. Унівське житіє святого Володимира.....77

Житіє 5. Софійське житіє святого Володимира 102

Житіє 6. Житіє святого Володимира, написане свт. Димитрієм (Тупталом)...113

Житіє 7. Пізнє українське проложне житіє святого Володимира 132

АДАПТАЦІЇ ДО СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Повість про блаженного і великого князя Володимира Святославича, внука Ігоревого, самодержця преславного всієї землі Руської й численних держав царя і пана, котрий просвітив Святим Хрещенням всю землю Руську.....135

Печерське житіє святого Володимира 157

Житіє святого Володимира, опубліковане О. І. Соболевським.....168

Унівське житіє святого Володимира 179

Софійське житіє святого Володимира 190

Житіє святого Володимира, написане свт. Димитрієм (Тупталом) 196

ДОДАТКИ

Додаток 1. Легенда про ідолів 212

Додаток 2. Оповіді про мучеництво святих Федора та Іоанна.....243

Додаток 3. Концепція “поетапного” чи “багатоступінчатого” хрещення України-Русі в різних варіантах 272

Додаток 4. Діти святого Володимира, їхня доля 335

Додаток 5. Легендарні повідомлення про запровадження святим Володимиром ієрархії в пізній українській та московській агіографії 348

Додаток 6. Проложні статті про будівництво церкви Св. Георгія у Києві.....363

Додаток 7. Документ, присвячений легендарній історії храму Різдва Христового на Подолі із записок К. Лохвицького.....367

КОМЕНТАРІ ДО ТЕКСТІВ 369

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ 429

Наукове видання

Жиленко І. В.

ПІЗНІ УКРАЇНСЬКІ ЖИТІЯ СВЯТОГО КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА

Тексти і коментарі

Редагування
Н. Свєшнікової

Макет, верстка
Л. Єгорової

Дизайн обкладинки
Л. Демірської

Відповідальний за випуск
К. Крайній

Наша адреса:

01015, Україна
м. Київ, вул. Лаврська, 9, корп. 8.
тел. (044) 280-46-48
E-mail: vnv_nkpz@ukr.net

Підписано до друку 14.06.2013 р. Формат 70×100/16. Друк офсетний.
Папір офсетний. Ум. друк. арк. ___ Об.-вид. арк. ____
Наклад 500 прим. Зам. ___

Віддруковано в друкарні “Видавництво “Фенікс”
03680, м. Київ, вул. Шутова, 13б.
Св-во ДК 271 від 07.12.2000 р.

Ж **Жиленко І. В.** Пізні українські житія святого князя Володимира. Тексти і коментарі / І. В. Жиленко. – К. : “Фенікс”, 2013. – 432 с.
ISBN

Монографія покликана донести до читача маловідомий на сьогодні пласт українського агіографічного письменства – пізні (створені протягом XVI–XVII ст.) житія святого рівноапостольного князя Володимира. Ці твори написані як староукраїнською книжною, так “простою” мовою, акумулюють у собі багатовікову агіографічну та літописну традицію України, дозволяють прослідкувати її трансформацію, починаючи з перших пам’яток Володимирового циклу і до Могилянської доби.

В основу роботи покладено житіє, додане до рукописного Патерика, складеного архімандритом Києво-Печерським Йосифом Тризною в середині XVII ст. У додатках подано матеріали як про дійсну історію Володимирового часу, так і про її відображення в агіографії та літописанні.

Найцікавіші житія адаптовано сучасною українською мовою.

Для істориків, філологів, широкого кола читачів.

ISBN
ББК